

ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΚΗ ΕΦΗΜΕΡΙΣ

ΠΕΡΙΟΔΙΚΟΝ ΤΗΣ ΕΝ ΑΘΗΝΑΙΣ
ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΚΗΣ ΕΤΑΙΡΕΙΑΣ

1931

ΜΕΘ' ΕΝΟΣ ΠΙΝΑΚΟΣ ΚΑΙ 116 ΕΙΚΟΝΩΝ

ΕΝ ΑΘΗΝΑΙΣ
ΤΥΠΟΓΡΑΦΕΙΟΝ "ΕΣΤΙΑ"

ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΚΗ ΕΦΗΜΕΡΙΣ

ΠΕΡΙΟΔΙΚΟΝ ΤΗΣ ΕΝ ΑΘΗΝΑΙΣ
ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΚΗΣ ΕΤΑΙΡΕΙΑΣ

1931

ΜΕΘ' ΕΝΟΣ ΠΙΝΑΚΟΣ ΚΑΙ 116 ΕΙΚΟΝΩΝ

ΕΝ ΑΘΗΝΑΙΣ
ΤΥΠΟΓΡΑΦΕΙΟΝ "ΕΣΤΙΑ"

ΕΝ ΑΘΗΝΑΙΣ, ΤΥΠΟΓΡΑΦΕΙΟΝ "ΕΣΤΙΑ,, ΜΑΪΣΝΕΡ & ΚΑΡΓΑΔΟΥΡΗ-5986

Πρόγραμμα τῆς Ἀρχαιολογικῆς Ἐφημερίδος.

1. Τῆς ἐκδόσεως τῆς Ἀρχαιολογικῆς Ἐφημερίδος ἐπιμελονται τρεῖς τῶν συμβούλων τῆς Ἀρχαιολογικῆς Ἐταιρείας.
2. Πᾶσα πρὸς τὴν Ἀρχαιολογικὴν Ἐφημερίδα ἀποστολὴ ἀπευθύνεται πρὸς τὸν Γραμματέα τῆς Ἀρχαιολογικῆς Ἐταιρείας κ. Γεώργιον Π. Οἰκονόμον, Διευθυντὴν τῆς Ἐφημερίδος, λεωφόρος Πανεπιστημίου 20.
3. Ἐν τῇ Ἀρχαιολογικῇ Ἐφημερίδι δημοσιεύονται ἀρχαιολογικαὶ πραγματεῖαι καὶ ἀγγελίαι, μάλιστα εἰς εὐρήματα καὶ πορίσματα τῶν ἀνασκαφῶν τῆς Ἐταιρείας ἀναφερόμενα, συντεταγμέναι δὲ ἐν γλώσῃ καθαρᾷ.
- Ἡ ἐπὶ τῆς ἐκδόσεως ἐπιτροπεία, ἣ ἀπόκειται ἢ περὶ τῆς δημοσιεύσεως ἀπόφασις, ἐπιφυλάσσει ἐαυτῇ πᾶσαν ὡς πρὸς τὴν ἐκτασιν μεταβολήν, ἣν ἤθελε κρίνει ἀναγκαίαν ἐν τοῖς πρὸς δημοσίευσιν πεμπομένοις χειρογράφοις.
- Τὴν εὐθύνην τῶν ἐν ταῖς δημοσιευομέναις πραγματείαις ἐκφερομένων ἐπιστημονικῶν γνώμῶν φέρουσιν οἱ συγγραφεῖς αὐτῶν, ἀποκλείεται δὲ πᾶς προσωπικοῦ χαρακτῆρος ἔλεγχος.
4. Ἐκδίδεται κατ' ἔτος εἰς τόμος εἰς σχῆμα τέταρτον ἐκ δώδεκα τοῦλάχιστον τυπογραφικῶν φύλλων συγκείμενος μετὰ τῶν ἀναγκαίων εἰκόνων καὶ πινάκων. Ἐκαστος τόμος πωλεῖται ἐν τῇ Ἀρχαιολογικῇ Ἐταιρείᾳ ἀντὶ δραχμῶν 500.
5. Οἱ συντάκται τῶν δημοσιευομένων πραγματειῶν λαμβάνουσι δραχμὰς χαρτίνας ἑκατὸν εἴκοσι πέντε ἀντὶ ἑκάστου τυπογραφικοῦ φύλλου καὶ ἀντίτυπα πενήκοντα τῶν πραγματειῶν αὐτῶν.
6. Τὰ χειρόγραφα τῶν δημοσιευομένων κατατίθενται ἐν τῷ ἀρχειῷ.
7. Ἡ Ἀρχαιολογικὴ Ἐφημερίς διαμείβεται πρὸς ἐπιστημονικὰ περιοδικὰ συγγενῆ τοῦ σκοποῦ τῆς Ἀρχαιολογικῆς Ἐταιρείας.

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

Οἰκονόμος:	Ὁ ἐκ τοῦ Ἀργείου Ἡραίου πῆλινος οἰκίσκος κατὰ νέαν συμπλήρωσιν	Σελίς 1- 53
Μυλωνᾶς:	Ἐρυθρόμορφος κρατῆρ Ἐλευσίνος	53- 68
Εὐγγόπουλος:	Φραγκοβυζαντινὰ γλυπτὰ ἐν Ἀθήναις	69-102
Ρεεκ:	Μετρικαὶ ἐπιγραφαὶ	103-119
Σωτηρίου Μαρία:	Ὁ ναὸς τῆς Σκριποῦς Βοιωτίας	119-157
Μαρινᾶτος:	Ἡ ὄρειά κρύσταλλος ἐν Κρήτῃ	158-160

Κεραμόπουλλος:	Σύμμεικτα Ἀρχαιολογικά	161-165
Ρεδιάδης:	Ὁ Κρητικὸς Λαβύρινθος καὶ οἱ σχετικοὶ μῦθοι ..	165-173
Βαμβουδάκης:	Ἐπιγραφή ἐλληνιστικὴ ἐν ἄνω Βαθεῖ Σάμου ..	173-174
Γιαννόπουλος:	Ἐπιγραφαὶ Θεσσαλίας	175-180

Εἰκόνες

Ὁ ἐκ τοῦ Ἀργείου Ἡραίου πηλίνος οἰκίσκος
κατὰ νέαν συμπλήρωσιν.

Σελ.	Εἰκ.	
1	1	Ὁ ἐκ τοῦ Ἡραίου οἰκίσκος κατὰ τὸν K. Müller.
2	2	Τὸ σφζόμενον μέρος τῆς πλακῆς τῆς ὀροφῆς κάτωθεν.
4	3	Τὰ ἐκ διαφόρων οἰκίσκων κατὰ τὸν Müller προσερχόμενα τεμάχια συνηρμοσμένα εἰς ἓνα.
5	4	Πρόσοψις τοῦ οἰκίσκου κατὰ τὴν νέαν συμπλήρωσιν.
6	5	Τεμάχιον Γ δεξιᾶς κλιτύος τῆς στέγης.
7	6	Γραμμικὸν σχεδιογράφημα ἀριστεροῦ τοίχου μετὰ πλακῆς διαπέδου.
8	7	Ἀριστερὰ κλιτὺς στέγης μετὰ τῆς πλακῆς τῆς ὀροφῆς.
8	8	Πρόσθετον αἴτωμα.
9	9	Κάτωπις πλακῆς ὀροφῆς.
10	10	Τεμάχιον Δ.
11	11	Ἀριστερὰ πλευρὰ τοῦ οἰκίσκου κατὰ τὴν νέαν συμπλήρωσιν.
12	12	Δεξιὰ πλευρὰ τοῦ οἰκίσκου κατὰ τὴν νέαν συμπλήρωσιν.
13	13	Δάπεδον τοῦ προστύλου χώρου κατὰ φωτογράφιαν.
14	14	Δάπεδον προστύλου χώρου κατὰ σχεδιογράφημα.
15	15	Ἡ νέα συμπλήρωσις τοῦ ἐκ τοῦ Ἀργείου Ἡραίου οἰκίσκου κατὰ προοπτικὸν σχεδιογράφημα.
25	16	Ἀρχαϊκὸς ναὸς τῆς Ἀθηνᾶς ἐν Σουνίῳ.
26	17	Διάγραμμα ναῖσκου τῆς παρὰ τὸν Scleritium κατά τὸν Gaggera.
26	18	Ἀναπαράστασις ναῖσκου εἰκ. 17.
27	19	Ἀναπαράστασις ναοῦ τοῦ Aletrium κατὰ τὸν Conte Cozza.
27	20	Τεμάχια πηλίνου διστύλου προστύλου ἀναθηματικῆς ναῖσκου τοῦ Satricum.
28	21	Διάγραμμα πηλίνου ναῖσκου τοῦ Satricum.
29	22	Ἐκ τῆς Λακωνικῆς κύλικος τοῦ Λούβρου.
30	23	Ἐκ τοῦ ἐρυθρογράφου κρατῆρος τοῦ Ruvo.
32	24	Διάγραμμα οἰκίας ἐν Haldorf νομοῦ Melsungen τῆς Γερμανίας.
43	25	Πήλινος οἰκίσκος Σαλμανόβου.
44	26	Πήλινος οἰκίσκος Κοτξαντεϊομέν.

Σελ.	Εἰκ.	
47	27	Πρόοψις πηλίνου ναῖσκου Κρεσταίνων (Σκιλλοῦντος). Ἀθῆναι, Ἐθν. Μουσεῖον.
48	28	Ὁπισθία ὄψις ναῖσκου Κρεσταίνων.
49	29	Δεξιὰ πλαγία ὄψις ναῖσκου Κρεσταίνων.
50	30	Πήλινον πτηνὸν ἐκ Σκιλλοῦντος.
51	31	Πήλινα ἀρχαῖα εἰδώλια ἐκ Σκιλλοῦντος.
51	32	Πήλινα μικρὰ ἀγγεῖα ἐκ Σκιλλοῦντος.
52	33	Πηλίνη φιάλη Σκιλλοῦντος.
52	34	Ἑλληνιστικὰ ἀγγεῖα Σκιλλοῦντος.
<i>Ἐρυθρόμορφος Κρατῆρ Ἐλευσίνος.</i>		
54	1	Ἐρυθρόμορφος κρατῆρ Ἐλευσίνος.
55	2	Παράστασις προσθίας ὄψεως τοῦ κρατῆρος τῆς Ἐλευσίνος.
60	4	Παράστασις ὀπισθίας ὄψεως τοῦ κρατῆρος τῆς Ἐλευσίνος.
<i>Φραγκοβυζαντινὰ Γλυπτὰ ἐν Ἀθῆναις.</i>		
70	1	Ἀνάγλυφον τόξον Α' ἐν τῷ Βυζαντινῷ Μουσεῖῳ Ἀθηνῶν.
70	2	Οἱ Μάγοι ἐπὶ τοῦ τόξου Α'.
70	3	Ὁ Ἄγγελος ἐπὶ τοῦ τόξου Α'.
70	5	Ὁ Ποιμὴν ἐπὶ τοῦ τόξου Α'.
71	4	Τὸ ποιμνιὸν ἐπὶ τοῦ τόξου Α'.
71	6	Ὁ Ἰωσήφ ἐπὶ τοῦ τόξου Α'.
73	7	Ἀνάγλυφον τόξον Β' ἐν τῷ Βυζαντινῷ Μουσεῖῳ Ἀθηνῶν.
73	8	Ὁ Ἰησοῦς ἐπὶ τοῦ τόξου Β'.
73	9	Ὁ Ἀδάμ ἐπὶ τοῦ τόξου Β'.
73	10	Ἡ Εὔα ἐπὶ τοῦ τόξου Β'.
75	11	Ἀνάγλυφον τόξον Γ' ἐν τῷ Βυζαντινῷ Μουσεῖῳ Ἀθηνῶν.
75	12	Ὁ Προφήτης Σολομὼν ἐπὶ τοῦ τόξου Γ'.
75	13	Ὁ Προφήτης Δαβὶδ ἐπὶ τοῦ τόξου Γ'.
75	14	Ὁ Πρόδρομος ἐπὶ τοῦ τόξου Γ'.
78	15	Ἡ Ἀνάστασις. Τοιχογραφία τῆς Ὀμορφῆς Ἐκκλησιᾶς ἐν Αἰγίνῃ.
80	16	Παράστασις τάφου ἐν μικρογραφίᾳ τοῦ ὑπ' Ἀριθ. 463 Κώδ. (φ. 120 ^a) τῆς ἐν Ἀγίῳ ὄρει Μονῆς Ἰβήρων.
81	17	Ἐπιτύμβιος πλάξ ἐν τῷ χωρίῳ Σκαλούφια τῆς Κρήτης.
82	18	Ἀνάγλυφον τῆς Γεννήσεως ἐν τῷ Βυζαντινῷ Μουσεῖῳ Ἀθηνῶν.

Σελ.	Εικ.		Σελ.	Εικ.	
84	19	Τμήμα τόξου Ι ^α ἐν τῷ Βυζαντινῷ Μουσεῖῳ Ἀθηνῶν.	125	6	Λείψανα προπύλου τῆς βορείου εἰσόδου του ναου τῆς Σκριποῦς.
84	20	Τμήμα τόξου Ιβ ἐν τῷ Βυζαντινῷ Μουσεῖῳ Ἀθηνῶν.	127	7	Ἐσωτερικὸν του ναου τῆς Σκριποῦς ἐκ βορρᾶ πρὸς νότον.
84	21	Τμήματα τόξων Ιγ καὶ Ιδ ἐν τῷ Βυζαντινῷ Μουσεῖῳ Ἀθηνῶν.	128	8	Βόρειον σκέλος του σταυρικοῦ σώματος του ναου τῆς Σκριποῦς.
85	22	Τμήμα τόξου ΙΙ ἐν τῷ Βυζαντινῷ Μουσεῖῳ Ἀθηνῶν.	129	9	Θόλος καὶ τροῦλλος του ναου τῆς Σκριποῦς ἐκ δυσμῶν πρὸς ἀνατολάς.
86	23	Τμήμα τόξου ΙΙΙ ἐν τῷ Βυζαντινῷ Μουσεῖῳ Ἀθηνῶν.	130	10	Νοτία ὄψις του ναου τῆς Σκριποῦς.
86	24	Τμήμα τόξου ΙV ἐν τῷ Βυζαντινῷ Μουσεῖῳ Ἀθηνῶν.	131	11	Βορειοδυτικὴ ὄψις του ναου τῆς Σκριποῦς.
88	25	Τμήματα τόξου V ^α καὶ Vβ ἐν τῷ Βυζαντινῷ Ἀθηνῶν.	133	12	Ἡλιακὸν ὥρολόγιον ἐντοιχισμένον εἰς τὴν νοτίαν πλευρὰν του ναοῦ.
88	26	Τμήμα Ἀναγλύφου VI ἐν τῷ Βυζ. Μουσεῖῳ Ἀθηνῶν.	135	13	Κάτοπις ἐρειπωμένου ναου πλησίον του ναου τῆς Καισαριανῆς.
89	27	Ἄγαλμα του Ἀγ. Θεοδώρου ἐν τῷ ναῷ της Chartres.	137	14	Κάτοπις του ναου τοῦ Ἀγ. Νικολάου Αὐλίδος.
89	28	Ἐπιτύμβιος πλάξ μέλους τῆς οἰκογενείας Lusignan ἐκ Κύπρου ἐν τῷ Μουσεῖῳ του Λούβρου.	138	15	Βορεία καὶ ἀνατολικὴ ὄψις του καταστραφέντος ναου του Ἀγίου Νικολάου Αὐλίδος.
90	29	Ἄγαλμα τῆς βασιλίσσης Σαβᾶ ἐν τῷ ναῷ της Chartres.	139	16	Κάτοπις του ἐπισκοπικοῦ ναου τῆς Σκύρου.
91	30	Ἀποκατάστασις τοῦ τάφου, εἰς ὃν ἀήκουσι τὰ τεμάχια Ι ^α -δ.	139	17	Κάτοπις του Ἀγίου Ἀνδρέου Κυθήρων.
97	31	Ἀνάγλυφος πλάξ ἐν τῷ Βυζαντινῷ Μουσεῖῳ Ἀθηνῶν.	140	18	Γεισον εἰς τὸ ἐσωτερικὸν του ναου τῆς Σκριποῦς.
97	32	Τμήμα ἐπιστυλίου ἐν τῷ Βυζαντινῷ Μουσεῖῳ Ἀθηνῶν.	141	19	Τμήματα γείσων τοῦ ναοῦ τῆς Σκριποῦς.
101	33	Τμήμα ἐκ του βορείου τόξου τῆς Παρηγορητίσης ἐν Ἄρτη.	142	20	Ἀνάγλυφον ἐξ Ἐφέσου.
101	34	Τμήμα ἐκ του δυτικοῦ τόξου τῆς Παρηγορητίσης ἐν Ἄρτη.	142	21	Γεισον εἰς τὸ ἐξωτερικὸν τοῦ ναοῦ τῆς Σκριποῦς.
<i>Μετρικαὶ ἐπιγραφαί.</i>					
104	1	Τεμάχιον Ἀττικῶν Ἐπιτυμβίου ἐν Cleveland.	143	22	Ἡ ἀψὶς του ἱεροῦ Βήματος.
106	2	Ἐπιτύμβιον ἐν τῷ Μουσεῖῳ Πειραιῶς.	144	23	Γεισον εἰς τὸ ἐσωτερικὸν του ναοῦ.
<i>Ὁ ναὸς τῆς Σκριποῦς τῆς Βοιωτίας.</i>					
120	1	Δυτικὴ πρόσοψις τοῦ ναοῦ τῆς Σκριποῦς.	145	24	Ἀνάγλυφος ζώνη εἰς τὴν ἀψίδα τοῦ ἱερ. Βήματος δεξιὰ του παραθύρου.
121	2	Ἀνατολικὴ ὄψις του ναου τῆς Σκριποῦς.	145	25	Ἀνάγλυφος ζώνη εἰς τὴν ἀψίδα του ἱερ. Βήματος ἀριστερὰ του παραθύρου.
122	3	Κάτοπις του ναοῦ τῆς Σκριποῦς.	146	26	Ἀργυροῦν περσικὸν πινάκιον του μουσεῖου Ἐρμιτᾶζ τῆς Πετροπόλεως.
123	4	Τομὴ κατὰ μῆκος του ναου τῆς Σκριποῦς.	146	27	Γεισον ἐντοιχισμένον εἰς τὸ πρόπυλον του ναοῦ.
124	5	Δυτικὴ πρόσοψις καὶ τομὴ κατὰ πλάτος του ναοῦ τῆς Σκριποῦς.	147	28	Κιονόκρανον παραθύρου τοῦ ναοῦ τῆς Σκριποῦς.
			148	29	Ἐπιστύλιον τοῦ τέμπλου.
			149	30	Πεσίσκος τέμπλου.
			149	31	Τμήμα θωρακίου τοῦ τέμπλου.
			150	32	Κιονόκρανον ἐκ τῆς Βασιλικῆς των Στοβῶν.
			150	33	Τμήμα ἐπιστυλίου ἐκ τοῦ Βυζαντινοῦ Μουσεῖου.
			151	34	Ἐπίθημα παραστάδος ἐκ τοῦ Βυζαντινοῦ Μουσεῖου.
			151	35	Γλυπτὰ ἐκ τοῦ Βυζαντινοῦ Μουσεῖου.

Σελ.	Εικ.	
152	36	Γλυπτά ἐκ του Βυζαντινοῦ Μουσειου.
153	37	Κτητορικὴ ἐπιγραφὴ εἰς τὸ ἐξωτερικὸν της ἀψίδος του ἱερ. Βήματος.
155	38	Κτητορικὴ ἐπιγραφὴ ἐπὶ της βορείας πλευρᾶς του ναοῦ.
155	39	Κτητορικὴ ἐπιγραφὴ ἐπὶ της νοτίας πλευρᾶς του ναοῦ.
156	40	Ἐπιγραφὴ ἐπὶ του δυτικοῦ τοίχου του νάρθηκος.
157	41	Παλαιοχριστιανικὸν κιονόκρανον ἐξωθεν του ναοῦ της Σκριπυς.

Ἡ ὄρεία κρύσταλλος ἐν Κρήτη.

Σελ.	Εικ.	
158	1	Τεμάχια ὄρειας κρυστάλλου.
160	2	Μινωικὰ «κρυστάλλα».

Πίνακες.

58-59	—	Πίναξ Παρένθετος: Εἰκ. 3. Κεφαλὴ ἵππῶς καὶ ἵππου προσθίας παραστάσεως ἀμφορέως Ἐλευσίνος. Εἰκ. 5. Λεπτομέρειαι κεφαλῆς σατύρου καὶ ὄνου ἀμφορέως Ἐλευσίνος.
-------	---	---

Ο ΕΚ ΤΟΥ ΑΡΓΕΙΟΥ ΗΡΑΙΟΥ ΠΗΛΙΝΟΣ ΟΙΚΙΣΚΟΣ ΚΑΤΑ ΝΕΑΝ ΣΥΜΠΛΗΡΩΣΙΝ

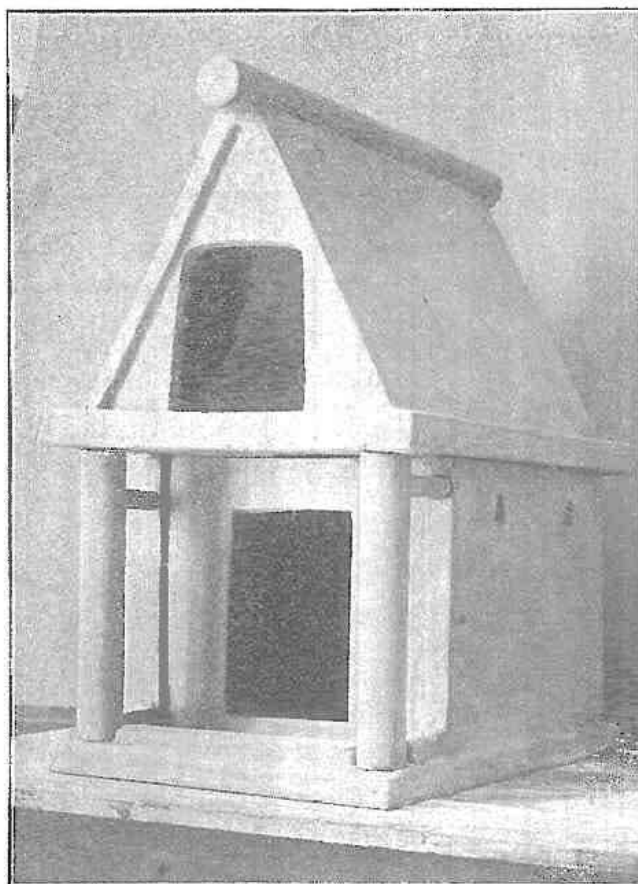
ΥΠΟ ΓΕΩΡΓΙΟΥ Π. ΟΙΚΟΝΟΜΟΥ

Κατὰ τὰς ὑπὸ τῶν Ἀμερικανῶν ἐνεργηθείσας ἐν τῷ Ἡραίῳ τοῦ Ἄργους ἀνασκαφὰς ἀνευρέθησαν, ὡς γνωστόν, καὶ πηλίνα τινα τεμάχια πλακῶν, φέροντα γεωμετρικὴν διακόσμησιν μετ' ἐλαχίστων στοιχείων ἀνατολιζόντων, τὰ ὅποια τάσσουν τὰς πηλίνας πλάκας εἰς τοὺς τελευταίους χρόνους τῆς γεωμετρικῆς λεγομένης περιόδου ἤτοι περὶ τὰ μέσα, πιθανῶς, τοῦ 8^{ου} π. Χ. αἰῶνος.

Αἱ πηλίνοι αὗται πλάκες, παραμείνασαι ἀνεξέταστοι πρότερον, ἐμελετήθησαν λεπτομερῶς τῷ 1922 ὑπὸ τοῦ κ. Kurt Müller, ὁ ὅποιος καὶ ἀνεκοίνωσε τὸ πόρισμα τῆς ἀξιολόγου ἐργασίας αὐτοῦ ἐν ταῖς Athen. Mitteilungen τοῦ 1923 (τόμῳ 48^ῳ) σελ. 52 ἐ. πίν. VI καὶ VII.

Ὁ Müller ὀρθῶς ἐν μέρει ἀνεγνώρισεν ὅτι αἱ πηλίνοι αὗται πλάκες προέρχονται ἐκ μικρῶν οἰκίσκων, χρησιμευσάντων ὡς ἀναθημάτων εἰς τὸ Ἡραῖον τοῦ Ἄργους, ἐπλανήθη δὲ μόνον ὡς πρὸς τὸν ἀριθμὸν τῶν οἰκίσκων δεχόμενος ὅτι αἱ πηλίνοι πλάκες ἀνήκουσιν εἰς δύο χωριστοὺς οἰκίσκους, ἐν ᾧ πράγματι αὗται προέρχονται ἐξ ἑνὸς καὶ μόνου.

Ἡ ἀντίληψις αὕτη παρέσυρε τὸν Müller, ὥστε νὰ συμπληρώσῃ τὴν στέγην ἄλλως ἢ ὅπως ἐκ τῶν σφραζομένων λειψάνων ἐνεδεικνύετο (εἰκ. 1)¹, ἔκτοτε δὲ ἡ συμπλήρωσις αὕτη διεδόθη περαιτέρω ἄνευ τινὸς ἀντιρρήσεως².

Εἰκ. 1. Ὁ ἐκ τοῦ Ἡραίου οἰκίσκος κατὰ τὸν Κ. Müller.

1 Κατὰ φωτογραφικὸν ἀντίτυπον παραχωρηθὲν εὐμενῶς ὑπὸ τῆς ἐν Ἀθήναις Γερμανικῆς Ἀρχαιολογικῆς Σχολῆς διὰ τοῦ κ. E. Kunze.

2 1) Kurt Müller, Gebäudemodelle spatgeometrischer Zeit = Ath. Mitt. (48) 1923, 52 ἐ. πίν. 6-7.

2) Oscar Reuther, Urformen des Sparren- und Pfettendaches = Ath. Mitt. (50) 1925, 112.

3) Georg Karo, ἐν Ebert Reallexikon der Vorgeschichte τόμ. 5 (1926) πίν. 74, σελ. 228.

4) C. Schuchhardt, Alteuropa² (1926) 241, εἰκ. 138.

5) Carl Weickert, Typen der archaischen Architektur in Griechenland und Kleinasien (1929) 65.

6) F. Lehmann-Hartleben, Wesen und Gestalt griechischer Heiligtümer ἐν Die Antike VII (1931), 43 εἰκ. 42-44.

7) Humfry Payne, Necrocorinthia (1931), 250 σημ. 3.

8) Robertson, Greek and Roman Architecture 54.

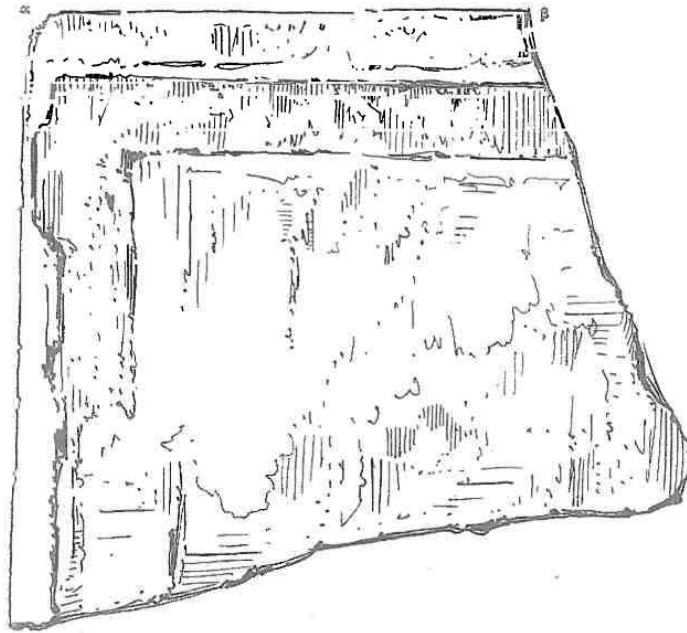
Ἡ νέα ὑπ' ἐμοῦ γενομένη συμπλήρωσις τοῦ οἰκίσκου ἀνεκοινώθη τὸ πρῶτον πρὸς τὴν Ἀκαδημίαν τῶν Ἀθηναίων ἐν τῇ συνεδρίᾳ τῆς 2^{ας} Ἀπριλίου 1931. Βλ. Πρακτικὰ τῆς Ἀκαδημίας 1931, 163 ἐ.

Τὰ σωζόμενα ταῦτα λείψανα, ἀποκείμενα ἐν τῷ Ἐθνικῷ Μουσείῳ (ἀρ. 15471), εἶναι:

1. Ἐν τεμάχιον τοῦ δαπέδου τοῦ οἰκίσκου, ἀνήκον εἰς τὸ πρόσθιον αὐτοῦ ἡμισυ, διδακτικὸν δὲ διὰ τὸν σχηματισμὸν τοῦ προστώου.

2. Δύο πλάκες περιτύου ἀκέραιοι, ἀποτελοῦσαι τοὺς δύο πλαγίους τοίχους τοῦ οἰκίσκου, ἔχουσαι δὲ ἐκάστη ἀνά δύο τριγωνικὰ ἀνοίγματα ἐν εἴδει παραθύρων, οὐχὶ πολὺ ἀπομεμακρυσμένα ἀπὸ τῆς ὀροφῆς (Ath. Mitt. αὐτ. πίν. VI,3. VII,2).

3. Τεμάχιον πλακὸς πηλίνης μόνον κατὰ τὰ δύο ἐκ τῶν τεσσάρων αὐτῆς περάτων σωζομένης, κατὰ δὲ τὰ λοιπὰ δύο ἀποκεκομμένης (εἰκ. 2)¹. Ἡ λεπτομέρεια αὕτη εἶναι σημαντική, διότι ἡ σημερινὴ πραγματικὴ κατάστασις τῆς πλακὸς δὲν παρέχει ἀμέσως οὔτε τὸ ἀρχικὸν μήκος οὔτε τὸ ἀρχικὸν πλάτος αὐτῆς. Ἐπὶ τῆς πλακὸς ταύτης ἐφαρμόζεται εἰς ἴχνη καταφανῆ, προσελθόντα ἐκ τε τῆς ἀρχικῆς συγκολλήσεως καὶ ἐκ τῆς μετέπειτα ἀποσπάσεως ἢ ἐπομένῃ.

Ἐικ. 2. Τὸ σωζόμενον μέρος τῆς πλακὸς τῆς ὀροφῆς κάτωθεν. αὐ στενὴ πλευρά, αβ ἀριστερὰ μακρὰ πλευρά.

4. Πλάξ πηλίνη ἀποτελοῦσα τὸ ἕτερον κατὰ μήκος ἡμισυ ἤτοι τὴν ἀριστερὰν κλιτὸν σαγματοειδοῦς στέγης (Ath. Mitt. αὐτ. πίν. VII,1).

Κατὰ ταῦτα εἶναι προφανὲς ὅτι ἡ ὀριζόντιος πλάξ 3 εἶναι ἡ ὀροφὴ οἰκίας, ἐπὶ τῆς ὁποίας ἐπικιάθηται ὑψηλὴ ἀετωματικὴ στέγη ἢ ὑπαρξίς σαφῶν ἰχνῶν ἀνοίγματος κατὰ τὸ ἕτερον τῶν

ἀετωμάτων καὶ ἡ ὑπαρξίς ὀροφῆς δεικνύουσιν ὅτι καὶ ὁ ὑπὸ τὴν στέγην χῶρος ἦτο κατοικήσιμος, ὅπως τοῦτο καὶ σήμερον συμβαίνει εἰς ἀναλόγους οἰκίας τῆς μέσης καὶ βορείου Εὐρώπης. Ἡ ἐπικοινωνία ἐν τῇ πραγματικότητι θὰ ἐτελεῖτο ἢ δι' ἐσωτερικῆς μονίμου κλίμακος ἢ δι' ἐξωτερικῆς κλίμακος φορητῆς, ὅπως ὀρθῶς παρετήρησε καὶ ὁ Müller (σ. 63).

Ἄλλ' ἡ πλάξ τῆς στέγης μετὰ τῆς πλακὸς τῆς ὀροφῆς ἀποχωρίζεται ὑπὸ τοῦ ἐκδότου ἀπὸ τῶν ὑπολοίπων καὶ ἀπονέμεται εἰς δεῦτερον χωριστὸν οἰκίσκον, οὗτω δὲ σχηματίζονται εἰς ἄστεγος οἰκίσκος καὶ μία ἑλλιπὴς ἄνοικος στέγη (Müller 57 - 58).

Πρὸς ἀποχωρισμὸν τῶν τεμαχίων τῆς στέγης ἀπὸ τῶν τῆς οἰκίας ὁ ἐκδότης στηρίζεται εἰς τὴν χρῆσιν τοῦ ἐρυθροῦ χρώματος, τὸ ὁποῖον ἀπαντᾷ εἰς μόνας τὰς πλάκας τῶν τοίχων

¹ Καὶ τὸ σχεδιογράφημα τοῦτο καὶ τὰ ἄλλα ἐν τῇ φιλόφρονι προθυμίᾳ τοῦ κ. E. Gillieron. παρούσῃ πραγματείᾳ δημοσιευόμενα ὀφείλονται εἰς τὴν

(Müller 54 ἐ.), καὶ εἰς τὴν διαφορὰν, ὡς λέγει, τῆς ἐπιμελείας τῆς διακοσμήσεως, ἡ ὁποία εἶναι ἐπὶ μὲν τῶν τοίχων χαλαρωτέρα, ἐπὶ δὲ τῆς στέγης αὐστηροτέρα γεωμετρικὴ (Müller 57).

Ἄλλ' ἢ χρῆσις τοῦ ἐρυθροῦ χρώματος ἐπὶ τῶν πλακῶν τῶν τοίχων τοῦ οἰκίσκου δὲν πιστεύω ὅτι δύναται νὰ χρησιμεύσῃ ὡς τεκμήριον χωρισμοῦ αὐτῶν ἀπὸ τῆς πλακῶς τῆς στέγης, διότι δὲν εἶναι ἀπολύτως ἀδύνατον νὰ μετεχειρίσθῃ ὁ τεχνίτης ἐρυθρὸν χρῶμα μόνον κατὰ τοὺς τοίχους τοῦ οἰκίσκου. Ἄλλὰ καὶ τοῦτο τὸ κώλυμα ἐκλείπει, διότι ἐπὶ τῆς πλακῶς τῆς στέγης καὶ ἐντὸς δύο τῶν πρὸς τὰ ἄνω τριγώνων παρετήρησα ἐλαφρὰ ἴχνη ἐρυθροῦ, οἰοεὶ ἀποσταλαχθέντος ἐκεῖ ἀπὸ τοῦ χρωστήρος κατὰ τὴν ἐπίθεσιν τοῦ ἐρυθροῦ ἐπὶ τῆς πλακῶς τοῦ τοίχου. Ὡσαύτως παρετήρησα ἐρυθρὸν καὶ ἐπὶ τῆς προσθίας ἀκμῆς τῆς κλιτύος.

Ὡς πρὸς δὲ τὴν διαφορὰν τῆς διακοσμήσεως ἐπὶ τῆς στέγης καὶ ἐπὶ τῶν τοίχων καὶ ὡς πρὸς τὴν παρατήρησιν ὅτι ἡ ἐπὶ τῆς στέγης διακόσμησις εἶναι «πλησιεστέρα πρὸς τὸ γεωμετρικὸν ἰδανικόν», ἐνῶ ἡ ἐπὶ τῶν τοίχων εἶναι ἀπομεμακρυσμένη ἀπ' αὐτοῦ, ἔχω νὰ ἀντιπαρατηρήσω ὅτι ἡ διακόσμησις τῆς στέγης εἶναι μὲν πυκνότερα γεωμετρικὴ, ἀλλὰ κατὰ τὴν βάσιν αὐτῆς ἔχει ὀριζόντιον κόσμημα ἀνατολιζόν, τὸ ὁποῖον προέρχεται ἐκ διχοτομήσεως καθ' ὕψος τοῦ κατακορύφου ἀνατολιζόντος κοσμήματος τοῦ τοίχου μετὰ τῆς προσθήκης γραμμῶν τινων καὶ τριγώνων εὐρισκομένων μὲν καὶ ἐν τούτῳ, ἀλλ' ἐν ἄλλαις θέσεσι.

Δὲν ὑπάρχει οὐδεμία ἀμφιβολία ὅτι πρόκειται περὶ τοῦ αὐτοῦ διακοσμητικοῦ ἀνατολιζόντος θέματος ὑπὸ τῆς αὐτῆς χειρὸς ποιηθέντος, ἀρκεῖ δὲ καὶ ἐν μόνον βλέμμα εἰς τε τοὺς πίνακας τοῦ Müller καὶ εἰς τὰς ἡμετέρας εἰκόνας, ἵνα πείσῃ πάντα περὶ τοῦ πράγματος.

Πρὸς τούτοις παρετήρησα ὅτι διαφορὰ διακοσμήσεως, καίτερ ἐν τῷ συνόλῳ ἀναμφιβόλως γεωμετρικῆς, ὑπάρχει καὶ μεταξὺ τῶν πλακῶν, αἱ ὁποῖαι παριστῶσι τοὺς τοίχους τῆς οἰκίας καὶ αἱ ὁποῖαι ἀσφαλῶς συνανήκουσι (βλ. εἰκ. 11 καὶ 12).

Ἐκτὸς τῶν λόγων τῆς διακοσμήσεως, ὁ πρῶτος ἐκδότης προσκρούει καὶ εἰς τὸ πραγματικόν, κατ' αὐτόν, κώλυμα ὅτι ἡ στέγη θὰ ἦτο κατὰ τι στενωτέρα τοῦ πλάτους τῆς οἰκίας· ἐν ᾧ δηλ. ἡ πλάξ τῆς ὀροφῆς καλύπτει καλῶς τοὺς δύο τοίχους τῆς οἰκίας, καταλείπει δὲ καὶ ἑκατέρωθεν κρᾶσπεδον, τὸ σάγμα τῆς στέγης πίπτει, κατὰ τὸν ἐκδότην, ἐσώτερον ἢ ἡ καθ' ὕψος προέκτασις τῶν τοίχων.

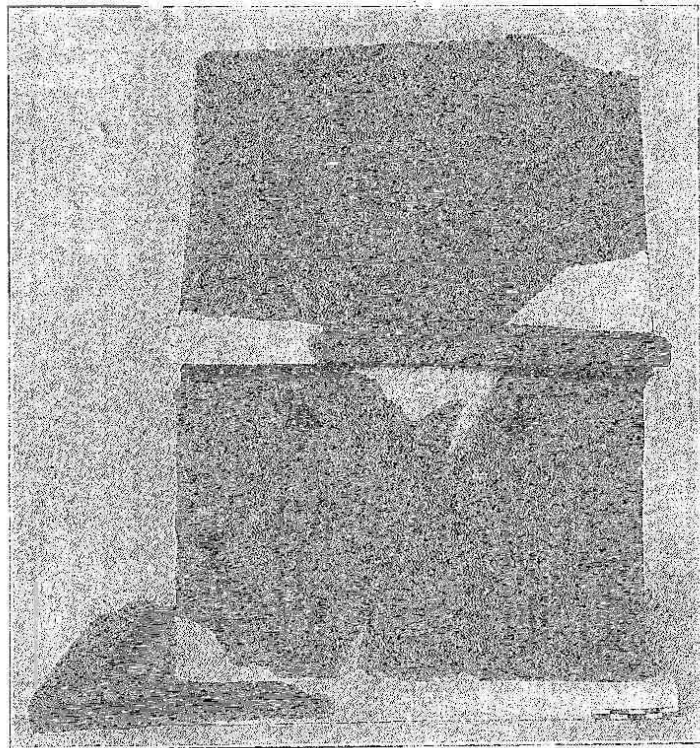
Ἄλλὰ τὸ πραγματικὸν τοῦτο κώλυμα δὲν ὑφίσταται, διότι, ἐὰν αἱ βάσεις τοῦ σάγματος δὲν πίπτουσιν ἐπὶ τῶν τοίχων τοῦ οἰκίσκου, τοῦτο ὀφείλεται εἰς τὴν γενομένην κακὴν συμπλήρωσιν τῆς πλακῶς τῆς ὀροφῆς, ἡ ὁποία ἀπέβη οὕτω στενωτέρα.

Ὅπως ἤδη εἶπον ἡ πλάξ τῆς ὀροφῆς δὲν ἐσώθη ὀλόκληρος, ἀλλ' ἐν τεμαχίῳ καὶ διῆ ἐν τεμαχίῳ, τὸ ὁποῖον δὲν διατηρεῖ τὸ ἀρχικὸν πλάτος τῆς πλακῶς ἤτοι αὐτῆς τῆς ὀροφῆς. Κατὰ ταῦτα ἔδει τὸ πλάτος τοῦτο νὰ συμπληρωθῇ κατὰ συμπερασμόν, εἰς δὲ τὴν εἰκαστικὴν ταύτην ἐργασίαν ἐπλανήθη ὁ συγκολλητῆς τοῦ Ἐθνικοῦ Μουσείου ἐκ τῆς κλίσεως τοῦ ἡμίσεος τοῦ σάγματος, τὸ ὁποῖον ὁ ἴδιος συνεκόλλησε κατὰ τι ὀρθότερον ἐπὶ τῆς πλακῶς τῆς ὀροφῆς, οὕτω δὲ ἐσχημάτισεν ὀξυτέραν τὴν κορυφαίαν γωνίαν τοῦ ἀετώματος, κατ' ἀκολουθίαν δὲ καὶ στενωτέρον τὸ ἀνοιγμα κατὰ τὴν βάσιν τοῦ σάγματος. Ἡ ἐλαχίστη αὕτη διαφορὰ εἶναι ἡ ἐλλείπουσα, ὅπως σχηματισθῇ ἡ στέγη κατὰ τὴν βάσιν, ὅσην χρειάζεται αὕτην τὸ ἀνοιγμα τῶν τοίχων τοῦ οἰκίσκου.

Θὰ ἴδωμεν κατωτέρω ὅτι καὶ τὸ μήκος τῆς ὀροφῆς συνεπληρώθη ἐσφαλμένως.

Παρασυρθείς ὑπὸ τῶν ἄνευ σημασίας παρατηρήσεων τούτων ὁ πρῶτος ἐκδότης ἀπέκλεισεν ὡς μὴ πιθανὰς τὰς συμπληρώσεις τῆς στέγης, αἱ ὁποῖαι ἦσαν ἐνδεχόμεναι εἰάν τὴν στέγην συνεδύαζε πρὸς τὸν οἰκίσκον. Τοιαῦται δὲ συμπληρώσεις ἦσαν ἢ ὁ διὰ τῆς προεκτάσεως τῆς πλακῆς τῆς ὀροφῆς σχηματισμὸς ἐξώστου ὑπεράνω τῆς προστάσεως ἢ ὁ σχηματισμὸς κεκλιμένης στέγης κατὰ τὴν αὐτὴν θέσιν.

Θὰ ἦσαν δὲ αἱ συμπληρώσεις αὗται αἱ μόναι ἐνδεχόμεναι (εἰ καὶ οὐχὶ ἀμφοτέραι ἐξ ἴσου

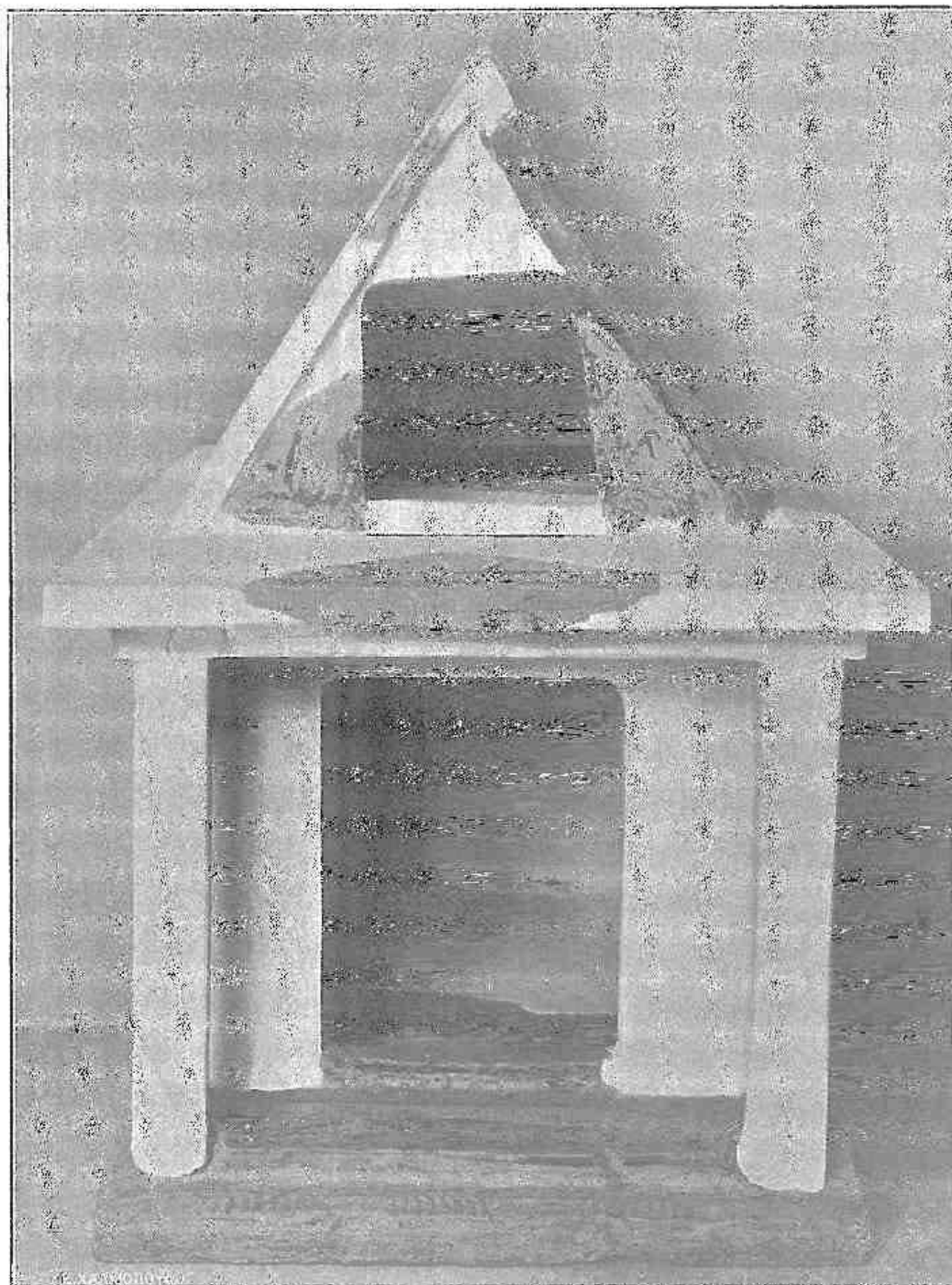
Εἰκ. 3. Τὰ ἐκ διαφόρων οἰκίσκων, κατὰ τὸν Müller, προερχόμενα τεμάχια συνηρησομένα εἰς ἓνα.

πιθανὰ), διότι τὸ μῆκος τῆς στέγης εἶναι καθωρισμένον, μόνον δὲ τὸ μῆκος τῆς πλακῆς τῆς ὀροφῆς δὲν εἶναι δεδομένον καὶ ὀφείλει κατ' ἀκολουθίαν εἰκαστικῶς νὰ ὁρισθῇ.

Εἶναι δὲ σημαντικὴ ἡ λεπτομέρεια ὅτι τὸ μῆκος τῆς στέγης συμπίπτει πρὸς τὸ μῆκος τῶν τοίχων τῆς οἰκίας, δὲν φαίνεται δὲ αὕτη τυχαία σύμπτωσης, ἀλλὰ προέρχεται ἐκ τῆς ἀναγκαίας συμφωνίας καὶ ἀντιστοιχίας μελῶν τῆς αὐτῆς οἰκίας (εἰκ. 3).

Τὸ μῆκος τῆς πλακῆς τῆς ὀροφῆς, ὅπως καὶ τὸ πλάτος αὐτῆς, δὲν σώζονται, ὡς εἶπον, ἀμφοτέρω δὲ συνεπληρώθησαν εἰκαστικῶς ὑπὸ τοῦ Müller, παρασυρθέντος ὑπὸ τῆς ἰδίας αὐτοῦ προκαταλήψεως ὅτι στέγη καὶ θάλαμος δὲν συνανήκουσι.

Ἐν τῇ παρατεθείσῃ εἰκόνι 2 φαίνεται τὸ πραγματικῶς ἀρχαῖον μέρος τῆς πλακῆς τῆς ὀροφῆς ἀποκεχωρισμένον ἀπὸ τοῦ νεωτέρου αὐθαιρέτου συμπληρώματος. Μόνον μέρος τῆς ἀριστερᾶς μακρᾶς πλευρᾶς καὶ μέρος τῆς ὀπισθίας στενῆς πλευρᾶς εἶναι δεδομένα. Οὐδὲν

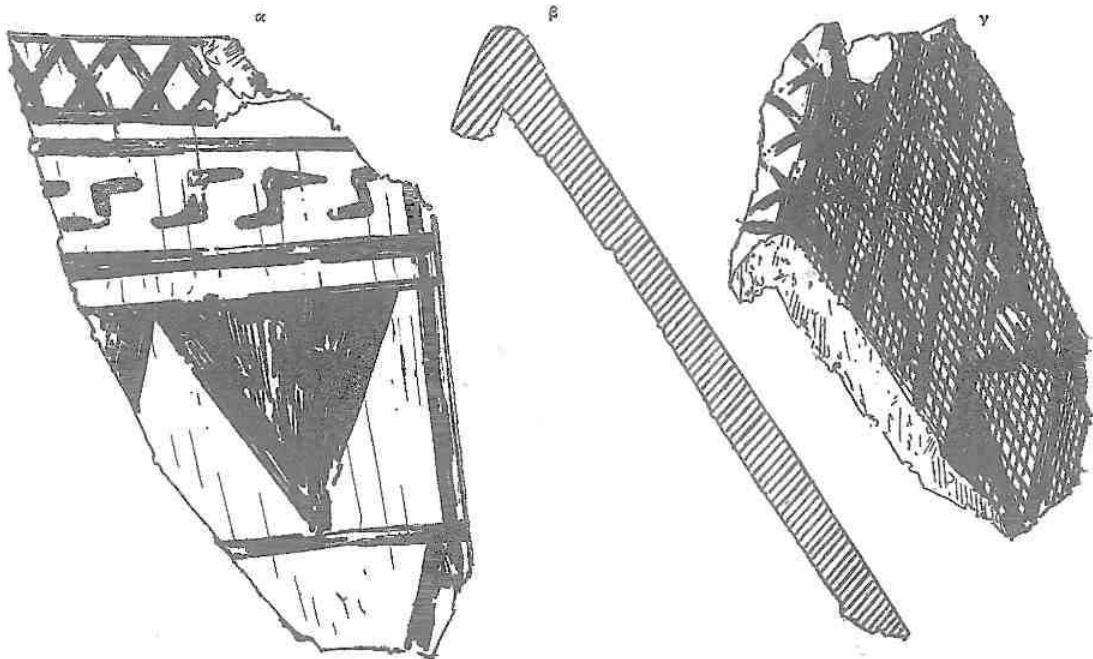
4. Πρόοψις τοῦ οἰκίσκου κατὰ τὴν νέαν συμπλήρωσιν.

ἄρα κώλυμα ὑπάρχει ἐκ τῆς πραγματικῆς καταστάσεως τῶν λειψάνων τοῦ μνημείου ὡς πρὸς τὰς ἀρχικὰς διαστάσεις τῆς πλακῆς.

Κατὰ ταῦτα ἀγόμενός τις ἐκ τῆς σκέψεως ὅτι στέγη καὶ θάλαμος συνανήκουσι καὶ ἀποτελοῦσιν ἓνα οἰκίσκον ὀφείλει νὰ συμπληρώσῃ τὸ ὑπεράνω τῆς προστάσεως κενὸν διὰ προεκτάσεως τῆς πλακῆς τῆς ὀροφῆς, ὥστε νὰ σχηματισθῇ ἐξώστης καὶ ἐν ταύτῳ ἐπιστέγασμα τοῦ προστύλου χώρου. Οὕτω δὲ καθίσταται καὶ ἡ ὅλη στέγη αἰσθητικῶς ἐλα-

φροτέρα και ἑλληνικωτέρα και ὁ οἰκίσκος ἀποκτᾶ ἑλληνικώτατον ἐξώστην, συμφωνότατον πρὸς τὰς ἀπαιτήσεις τοῦ νοτίου κλίματος, εἰς τὸ ὁποῖον ἀνήκει.

Εἰς τὴν συμπλήρωσιν ταύτην εἶχον καταλήξει ἐκ τῆς ἀπλῆς ἐξετάσεως αὐτῶν τῶν ὑπὸ τοῦ Müller ἀναφερομένων τεμαχίων, ὅτε ὑποπιεύσας τὴν ὑπαρξιν και ἄλλων τεμαχίων ἐν τῷ Ἐθνικῷ Μουσείῳ ἀνεζήτησα τὰ ἐκ τῶν πρώτων ἀνασκαφῶν τοῦ Ἡραίου προερχόμενα ὄστρακα. Ἐντὸς μεγάλου κιβωτίου, περιέχοντος πληθώραν κεραμεικῶν τεμαχίων, ἐρευνήσας ἐπὶ τινὰς ἡμέρας ἀνεῦρον και ἄλλα τεμάχια, πέντε τὸν ἀριθμόν, τὰ ὁποῖα πάντα ἀπεδείχθησαν ἀνήκοντα εἰς τὸν αὐτὸν πῆλινον οἰκίσκον, ἅτε ἐκ τοῦ αὐτοῦ πηλοῦ κατασκευασμένα και ἴχνη χρωματισμοῦ ἢ κοσμημάτων φέροντα ὁμοίων πρὸς τὰ τοῦ οἰκίσκου, τὸ δὲ πάντων πειστικώτατον, διότι προσαρμοζόμενα συμπληροῦσι κενὰ τοῦ οἰκίσκου.

Εἰκ. 5. Τεμάχιον Γ δεξιάς κλιτύος τῆς στέγης: α κάτωσις, β τομὴ δεικνύουσα τὴν κορυφαίαν προσαρμογὴν, γ προοπτικὴ ὄψις.

Ἐκ τῶν τεμαχίων τούτων Α. Β. Γ. Δ. και Ε τὸ Α εἶναι τριγωνικὸν ὀρθογώνιον ὕψ. 0.079 και μήκ. βάσ. 0.048 προσαρμοζόμενον ἀκριβῶς ὑπὸ τὸ σφζόμενον ἡμισυ σάγμα τῆς στέγης ἔμπροσθεν και ἀποτελοῦν τὸ δεξιὸν τεμάχιον τοῦ τοίχου τοῦ ἀετώματος ἤτοι τοῦ τυμπάνου τὴν δεξιὰν κερκίδα, δεξιὰ τοῦ παραθύρου τοῦ ὀρόφου τῆς στέγης (εἰκ. 4).

Τὸ τεμάχιον Β εἶναι μέρος τῆς ἀριστερᾶς κερκίδος τοῦ ἀετώματος, ὡσαύτως τριγωνικὸν ὀρθογώνιον ὕψους 0.062 και μήκους βάσεως περίπου 0.05 (εἰκ. 4).

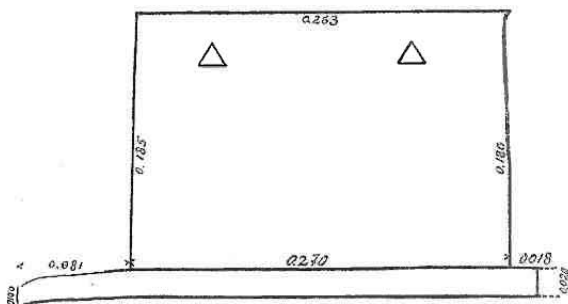
Ἀμφότερα τὰ τεμάχια Α και Β σφζουσιν ἐπὶ τῆς ἐξωτερικῆς αὐτῶν ἐπιφανείας ἴχνη βαφῆς μελανῆς και βαθείας ἐρυθροφαίου. Τὰ δύο ταῦτα τεμάχια ἀποτελοῦσι τοὺς παραπλεύρους τοίχους τοῦ ἀνοίγματος (παραθύρου — θύρας) τῆς στέγης κατὰ τὴν πρόσοψιν. Παρ' ἀμφοτέρων δὲ διδασκόμεθα ὅτι τὸ ἀνοίγμα κάτω δὲν ἔφθανε μέχρι τοῦ ἐπιπέδου τοῦ ὀρόφου, ἀλλ' ὅτι ἐσχηματίζετο κατώφλιόν τι, ὕψους 0,01 περίπου, ὅπως φαίνεται ἐκ τῆς

ἐφθαρμένης καὶ ἀνωμάλου ἐπιφανείας, τῆς σχηματισθείσης παρὰ τὴν βᾶσιν τῶν τριγώνων ἐκ τῆς ἀποκοπῆς τοῦ στενοῦ πηλίνου τελαμώνος τοῦ κατωφλίου. Τὸ πάχος τοῦ τεμαχ. Α εἶναι 0,01 - 0,012, τὸ πάχος τοῦ τεμαχ. Β εἶναι περίπου 0,018, κατὰ δὲ τὴν βᾶσιν φθάνει τὰ 0,018, διότι εἶναι προστεθειμένος καὶ ὁ πρόσθετος συγκολλητικὸς πηλός.

Εἶναι ὁμως ἄξιον σημειώσεως ὅτι ἡ κανονικότης τοῦ πάχους τῶν τεμαχίων τούτων δὲν εἶναι ἄψογος. Περὶ ταύτης καὶ ἄλλων ἐν τῷ οἰκίσκῳ συμμετρικῶν ἀνωμαλιῶν παρατηροῦμεν πλείονα ἀμέσως κατωτέρω ἐν τέλει τοῦ περὶ τοῦ τεμαχίου Γ λόγου.

Σημαντικώτερον εἶναι τὸ τεμάχιον Γ, τὸ ὁποῖον φέρει ὡσαύτως γεωμετρικὴν διακοσμησιν, ὁμοίαν πρὸς τὴν τοῦ οἰκίσκου, καὶ δεικνύει τὸν αὐτὸν ὄχρον πηλόν. Ὑψος τοῦ τεμαχίου εἶναι 0,09, τὸ μέγιστον πλάτος 0,058, τὸ δὲ πάχος 0,008 (εἰκ. 5. 12). Κατὰ τὸ ἀνώτατον σημεῖον τὸ τεμάχιον διασφύζει γωνιώδη ἐπικαμπῆ σχηματισμόν, πολυτιμώτατον διὰ τὴν τοποθέτησιν καὶ τὴν ἐρμηνείαν τοῦ τεμαχίου. Ὅσαύτως ἡ μία στενὴ κατὰ τομὴν ὄψις τοῦ τεμαχίου εἶναι κάπως ὠμαλισμένη καὶ φέρει ἴχνη χρώματος μελανοῦ, ἣτο ἄρα ὄρατῆ, διότι ὁ τεχνίτης τοῦ οἰκίσκου μόνον τὰς ἐξωτερικὰς ὄρατὰς ἐπιφανείας χρωματίζει ἢ διακοσμεῖ. Ὁ γωνιώδης ἐπικαμπῆς σχηματισμὸς μᾶς φέρει πρὸς ὀξείαν γωνίαν ἄνω, τοιαύτη δὲ εἶναι μόνη ἡ τῆς κορυφῆς τοῦ σάγματος τῆς στέγης. Ὅντως δὲ τὸ τεμάχιον προσαρμόζεται πρὸς τὸ πρόσθιον μέρος τοῦ σωζομένου ἀριστεροῦ ἡμίσεος σάγματος, οὕτω δὲ ἀνεκτίσαμεν μέρος καὶ τοῦ δεξιῦ ἡμίσεος μετὰ πολυτιμωτάτης λεπτομερείας τῆς προσαρμογῆς τῶν δύο κλιτύων τοῦ σάγματος κατὰ τὴν κορυφήν. Ἄλλ' οὕτω ἀπαλλασσόμεθα καὶ τῆς ἀφορήτου ἐκεῖνης ἐξωτερικῆς κορυφαίας δοκοῦ τῆς πρώτης συμπληρώσεως, ἡ ὁποία ὅπως εἶχε τεθῆ, ὀγκώδης μάλιστα, δὲν εἶχε πιθανὴν τινὰ οὔτε δομικὴν οὔτε διακοσμητικὴν δικαιολογίαν. Διότι ἐν τῇ πραγματικῇ οἰκοδομίᾳ ἡ θέσις τῆς κορυφαίας ταύτης δοκοῦ δὲν εἶναι ἐπὶ τῆς κεραμώσεως, ἀλλ' ὑπ' αὐτὴν καὶ δὴ ὑπὸ τὸ ὑπόστρωμα αὐτῆς. Ἡ δοκὸς ἠδύνατο νὰ ἔχη τινὰ λόγον μόνον ἐν στέγῃ ἐξ ὀλοκλήρου ξυλίνῃ, ὅπου παρὰ τὴν κάτωθεν τῆς κορυφῆς δοκόν, ὑπάρχει καὶ δευτέρα ἐξωτερικὴ κορυφαία δοκὸς πρὸς συγκράτησιν τῶν καλυπτῆρων σανίδων τῶν δύο κλιτύων τοῦ σάγματος (βλ. Beunndorf Oest. Jahresh. (2) 1899, 1 κέ. εἰκ. 1. 25 εἰκ. 24. 30 εἰκ. 30. 45 εἰκ. 47 κ. ἄ. κατὰ νεώτερα, ὡς ἐπὶ τὸ πολὺ, παραδείγματα ἐκ Μ. Ἀσίας, Ἰαπωνίας κλπ.).

Ἄλλ' ὁ οἰκίσκος τοῦ Ἡραίου δὲν φαίνεται ὅτι εἶναι ὀλόξυλος, ἀπίθανον δὲ ὅτι ἡ στέγη αὐτοῦ ἠγνόει τὴν ἐκ πηλοῦ ἢ κεράμου ἐπίστρωσιν, ἥτοι τὴν ἀπλὴν δόρωσιν ἢ τὴν μετὰ δορώσεως ἢ ἄνευ ταύτης κεράμωσιν¹.

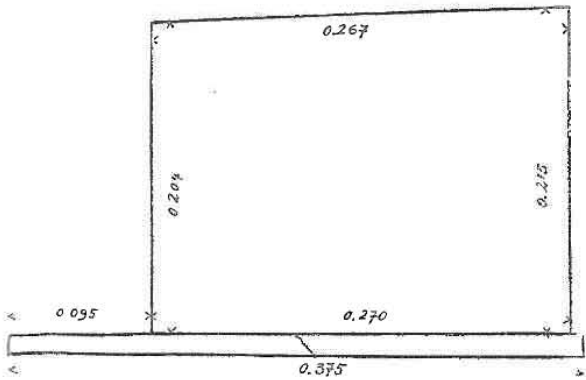

Εἰκ. 6. Γραμμικὸν σχεδιογράφημα ἀριστεροῦ τοίχου μετὰ πλατῆς διαπέδου.

¹ βλ. Dörpfeld ἐν Olympia II, 52 ἔ. 55. Ath. Mitt. 1883, 161. Dörpfeld παρὰ Fiechter ἐν Furtwängler Ägina 39. Caskey Amer. Journ. of Arch. 1910, 307. Ἡ λ. δόρωσις

ἀπαντᾷ ὡς γνωστόν, ὡς τεχνικὸς ὄρος ἐν τῇ ἐπιγραφῇ τῆς ἐν ἔτει 306 π. Χ., ἐπισκευῆς τῶν τειχῶν τῶν Ἀθηνῶν IG II 1², 463, 68 καὶ ἐν τῇ ἐπιγραφῇ τῆς Φιλωνείου Σεκουσθί-

Ἐὰν δὲ ὁ τεχνίτης ἤθελε νὰ παραστήσῃ συμβατικῶς τὴν κορυφαίαν ἐκ καλυπτήρων κεράμωνιν, ἄλλην πάντως θὰ ἔδιδε διαμόρφωσιν, πιθανῶς ἡμικυλινδρικήν ἢ τριγωνικήν. Ἐκ τῆς ἀνευρέσεως τοῦ τεμαχίου Γ βεβαιοῦται ἡ τριγωνικὴ διαμόρφωσις, φέρουσα ἴσως

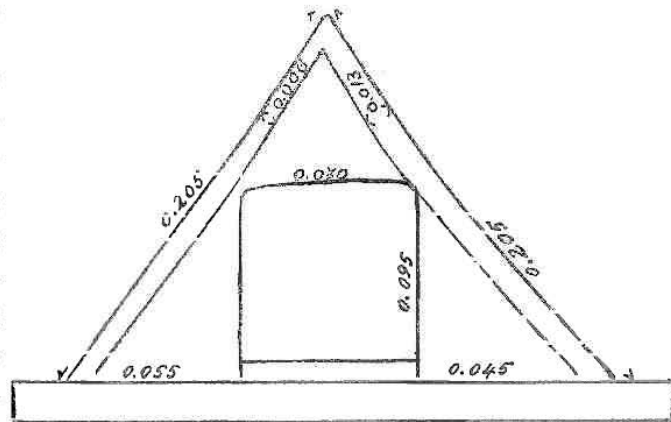

Εἰκ. 7. Ἀριστερὰ κλιτὸς στέγης μετὰ τῆς πλακῶς τῆς ὀροφῆς.

πρὸς τὴν στέγην τοῦ Κορινθιακοῦ ἀρχιτεκτονικοῦ κύκλου καὶ ὡς πρόδρομός τις αὐτῆς. Ὡς πρὸς τὴν θέσιν τῆς κορυφαίας δοκοῦ ἀναφέρω ἐκ περισσοῦ καὶ τὸ παράδειγμα τοῦ πηλίνου ὁμοιώματος ναῖσκου ἐξ Ἐπιρουρίας, ἐν τῷ ὁποίῳ σαφέστατα ἡ δοκὸς ὑπόκειται εἰς τὴν κορυφὴν τοῦ σάγματος (Bullet. Comunale (38) 1910, 287 εἰκ. 1).

Ἴσως τις διστάσῃ νὰ σχετίσῃ τὸ λείψανον τοῦτο δεξιᾶς κλιτῆος σαγματοειδοῦς στέγης πρὸς τὴν σφζομένην ἀριστερὰν πλάκα, λόγῳ τῆς διαφορᾶς τοῦ πάχους τῶν

τεμαχίων. Ἐκτὸς τοῦ ὅτι κυμαίνεται τὸ πάχος, ὅπως εἶδομεν εἰς τὰς κερκίδας τοῦ ἀετώματος, παρατηρῶ ὅτι ἡ διάθεσις τῆς διακοσμήσεως ἐν τῷ νέῳ τεμαχίῳ ἀνταποκρίνεται μετὰ τὸσαύτης ἀκριβείας πρὸς τὴν τῆς παλαιᾶς πλάκῶς τῆς στέγης, ὥστε δὲν δύναται νὰ ὑπάρξῃ οὐδ' ἡ ἐλαχίστη ἀμφιβολία περὶ τῆς ἀρχικῆς αὐτῶν σχέσεως. Τὴν λεπτοτέραν διαμόρφωσιν τῆς δεξιᾶς πλακῶς, μάλιστα κατὰ τὸ ἀνώτατον αὐτῆς πέρας, θὰ ἠδύνατό τις νὰ ἐρμηνεύσῃ τεχνικῶς ἐκ τῆς ἀνάγκης τῆς προσαρμογῆς αὐτῆς πρὸς τὴν ἀριστερὰν πλάκα διὰ γωνιώδους ἐπικάμψεως. Ὁ ἐπικαμπῆς οὗτος σχηματισμὸς εἰς μεγαλύτερον πάχους πλάκας θὰ καθίστα τὴν κορυφαίαν συναρμογὴν βαρύτεραν καὶ χονδροειδέστεραν.

Εἰκ. 8. Πρόσθιον αἶτωμα.

Ἡ ἐγγυτέρα παρατήρησις τῶν λεπτομερειῶν τοῦ οἰκίσκου παρέχει τὸ πόρισμα ὅτι ὁ τεχνίτης τῶν γεωμετρικῶν χρόνων δὲν εὐστοχεῖ ἐν τῇ ἀποδόσει τῆς ἀκριβοῦς συμμετρίας, ἀλλ' ὅτι τοῦναντίον σφάλλεται σχεδὸν πανταχοῦ ἔνθα ἀνεμένομεν συμμετρους διαστάσεις πλάττων καὶ σχηματίζων, ὡς φαίνεται, κατὰ τὴν ὑπόδειξιν ἀπλῶς τοῦ ὀφθαλμοῦ, ἄνευ χρησεως μετρικοῦ γνώμονος, ἔστω καὶ στοιχειώδους μορφῆς.

της IG II 2, 1034, 55 σημαίνει δὲ τὴν διὰ πηλοῦ ἠχρωμένον ἐπίστρωσιν τῆς στέγης, ἵνα ἐπὶ ταύτης κοιτασθῇ ἡ κεράμωσις. Βλ. Ebert Fachausdrücke des griech. Bauhandwerks 37. Πλήρη βιβλιογραφίαν παρέχει περὶ τοῦ ζητήματος νεωστί ὁ L. Kjellberg Studien zu den antiken Dacheindeckun-

gen, Uppsala, 1927 (Skrifter Humanist.—samf. 24, 5), 1 ε. προσπαθῶν νὰ στηρίξῃ τὴν ἀπίθανον ἐκδοχὴν ὅτι ἡ λ. δόρωσις ἐν τῇ ἐπιγραφῇ τῆς σκευοθήκης σημαίνει οὐχὶ στρώμα πηλοῦ, ἀλλὰ χρῶμα.

Οὕτω ἡ πλάξ ἢ ἀποτελοῦσα τὸν ἀριστερὸν τοῖχον τοῦ θαλάμου τοῦ οἰκίσκου ἔχει πρὸς-σθιον μὲν ὕψος 0,185, ὀπίσθιον δὲ μόνον 0,18. Τὸ μῆκος αὐτῆς κάτω μὲν εἶναι 0,27, ἄνω δὲ μόνον 0,263 (εἰκ. 6). Ἡ ἀριστερὰ πλάξ τοῦ σάγματος τῆς στέγης ἀντὶ τοῦ σκοπομένου ὀρθογωνίου σχηματισμοῦ ἔλαβε σχῆμα ἐλαφρῶς τραπέζιον, διότι ἔχει μῆκος μὲν κάτω 0,27 καὶ ἄνω 0,267, ὕψος δὲ ἔμπρὸς 0,204 καὶ ὀπίσω 0,215 (εἰκ. 7).

Ἡ ἐκ τῆς ἀτεχνίας ἀσυμμετρία παρατηρεῖται καὶ ἐν τῇ διαμορφώσει τοῦ ἀετώματος. Ἐν τούτῳ ἡ μὲν δεξιὰ κερκὶς ἔχει βάσιν τριγώνου μήκους 0,055, ἡ δὲ ἀριστερὰ βάσιν τριγώνου μήκους 0,045 (εἰκ. 8).

Ὡσαύτως ἡ πλάξ τῆς ὀροφῆς ἔχει σχῆμα, ἀσφαλῶς εἰκαζόμενον, τραπέζιον μήκους 0,385, πλάτους δὲ ὀπισθεν μὲν 0,26, ἔμπροσθεν δὲ 0,285 (εἰκ. 9).

Καὶ ἡ βάσις τοῦ σάγματος ἐπὶ τῆς πλακῶς τῆς ὀροφῆς ἔχει σχῆμα τραπέζιον, ἐν τῷ ὁποίῳ τοῦ μὲν ὀπισθίου ἀετώματος ἡ βάσις εἶναι μήκους 0,24, ἡ δὲ τοῦ προσθίου 0,225, ὅπως σαφῶς διακρίνεται ἐπὶ τῆς εἰκ. 9.

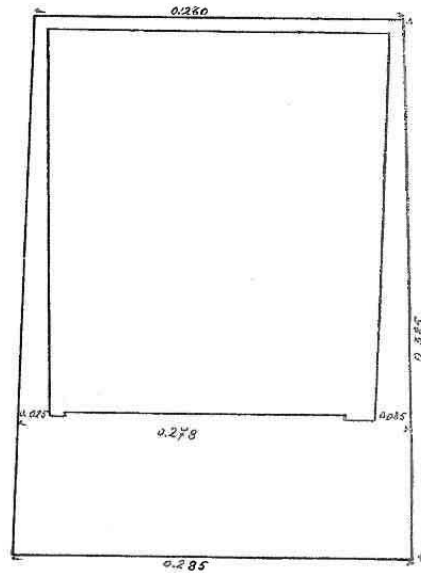
Ὑπὸ τοιαύτας συνθήκας οὐδόλως δύναται νὰ ξενίσῃ ἡ ἀνωμαλία τοῦ πάχους τῶν πλακῶν.

Ἄλλὰ τὸ τεμάχιον, τὸ ὁποῖον ἔχει κεφαλαιώδη σημασίαν διὰ τὴν ἀνασυγκρότησιν τοῦ ἐκ τοῦ Ἡραίου οἰκίσκου, ἐπεκύρωσε δὲ τὴν πρώτην σκέψιν ὅτι στέγη καὶ θάλαμος ἀνήκουσιν εἰς ἓνα καὶ τὸν αὐτὸν οἰκίσκον, οὐχὶ δὲ εἰς δύο διαφόρους — εἶναι τὸ τεμάχιον Δ (εἰκ. 10).

Τὸ τεμάχιον Δ ἔχει σχῆμα τριγωνικὸν περιπού μήκους 0,135, ὕψους 0,074 καὶ πάχους κυμαινομένου μεταξὺ 0,013-0,015. Τὸ τεμάχιον εἶναι ἐπίπεδον, ἔχει τὴν ἑτέραν τῶν ἐπιφανειῶν καὶ τὴν ἀκμὴν αὐτοῦ διακεκοσμημένας, τὴν δὲ ἄλλην ἐπιφάνειαν ἀνεπεξέργαστον. Ἐπὶ ταύτης διακρίνεται κατὰ μῆκος λωρίς, πλάτους περιπού 0,03, τραχυτέραν ἔχουσα τὴν ἐπιφάνειαν καὶ προδήλως προερχομένην ἐξ ἀποκολλήσεως ἀπὸ ἄλλης πηλίνης ἐπιφανείας.

Ἡ ἀκμὴ τοῦ τεμαχίου φέρει τὴν αὐτὴν ἀκριβῶς διακόσμησιν διὰ ραβδωτοῦ «κυματίου», τὴν ὁποίαν φέρει καὶ ἡ ἀκμὴ τῆς πλακῶς τῆς ὀροφῆς, δὲν μένει δὲ εὐθύς ἀπὸ τῆς πρώτης ὄψεως ἀμφιβολία ὅτι περὶ τεμαχίου τῆς αὐτῆς πλακῶς πρόκειται. Ἐὰν ἀμφότεραι αἱ ἐπιφάνειαι τοῦ τεμαχίου Δ ἦσαν ἀκόσμητοι θὰ ἐπεβάλλετο νὰ εἰκασόμεν ὅτι τοῦτο προέρχεται ἕκ τινος μέρους τῶν ὑπὸ τὴν στέγην ἐλλειπόντων τεμαχίων τοῦ ὀροφίου.

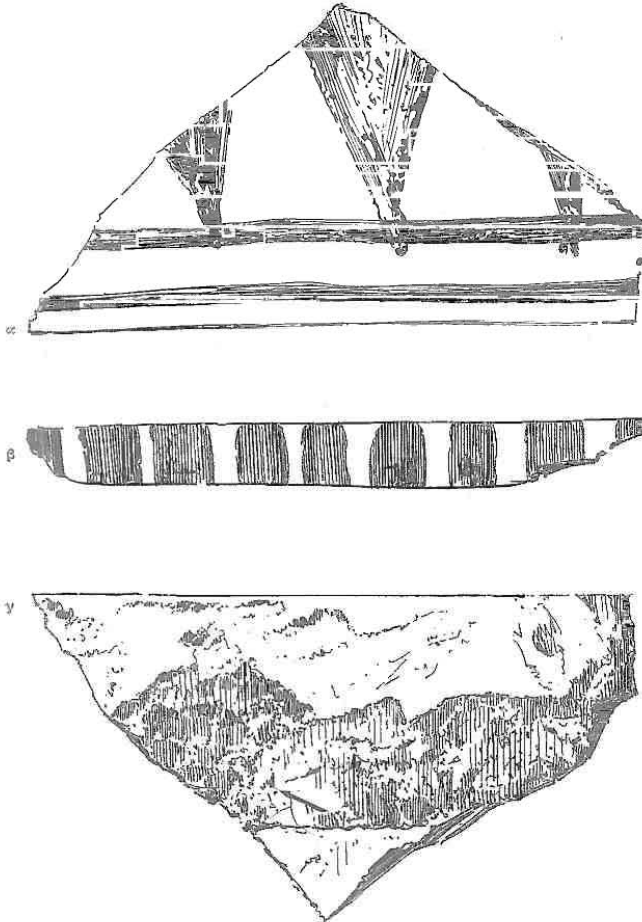
Ἄλλ' ἡ διακόσμησις τῆς ἑτέρας τῶν ἐπιφανειῶν καθιστᾷ ἐπιβεβλημένην καὶ ἀναπόφευκτὴν τὴν ἐκδοχὴν ὅτι πρόκειται περὶ ὄρατῆς ἐπιφανείας ἐν τῷ οἰκίσκῳ. Ἐπειδὴ δὲ ἕνεκα τοῦ ραβδωτοῦ ἢ γλωσσοειδοῦς κυματίου τῆς ἀκμῆς τὸ τεμάχιον τοῦτο ἀνήκει εἰς τὴν ὀριζόντιον πλάκα τῆς ὀροφῆς, δὲν ἀπομένει ἄλλη δυνατὴ τοποθέτησις αὐτοῦ παρὰ ἢ εἰς τὴν ὕπαιθρον προέκτασιν τῆς ὀροφῆς, ἡ ὁποία σχηματίζει τὸ ἐπιστέγασμα τῆς προστάσεως τῆς εἰσόδου. Ἡ ἀρχικὴ ἄρα ὑπόθεσις ὅτι ἡ στέγη ἀνήκει εἰς τὸν οἰκίσκον καὶ ὅτι ἐν τοιαύτῃ περιπτώσει

Εἰκ. 9. Κάτωρις πλακὸς ὀροφῆς.

θὰ ἐπρεπε νὰ ὑποθέσωμεν προεκτεινομένην πρὸς τὰ πρόσω τὴν πλάκα τῆς ὀροφῆς, ὥστε νὰ στεγασθῆ ἢ πρόστασις καὶ νὰ σχηματισθῆ ἐπ' αὐτοῦ εἶδος τι ἐξώστου, καθίσταται νῦν μετὰ τὴν ἀνεύρεσιν τοῦ τεμαχίου Δ ἀναμφισβήτητον πραγματικὸν συμπέρασμα.

Ἄλλὰ καὶ ἄλλο τι διδάσκει τὸ τεμάχιον Δ διὰ τῆς γενομένης παρατηρήσεως τῆς κάτω αὐτοῦ ἐπιφανείας, ὅτι δηλ. ἡ πλάξ δὲν ἐπεκάθητο ἀμέσως ἐπὶ τῶν δύο στύλων, ἀλλ' ὅτι

Εἰκ. 10. Τεμάχιον Δ: α ὄψις ἀνωθεν, β ὄψις ἀκμῆς, γ ὄψις κάτωθεν μετ' ἐπιφανείας ἐπιτολῆσεως ἐπιστυλίου τελαμώνος.

Ἄλλὰ πρὸς τοιαύτην ἐκδοχὴν ἀποτελεῖ κώλυμα ὁ κατακόρυφος σχηματισμὸς τῆς ἀκμῆς τοῦ τεμαχίου, ὅμοιος καθ' ὅλα πρὸς τὸν τῆς πλακῆς τῆς ὀροφῆς, ὁ ὁποῖος ἔχει ὀριζόντιον αὐτοῦ θέσιν. Ὡσαύτως κώλυμα ἐν τούτῳ εἶναι καὶ ἡ ὑπαρξίς τῆς θύρας τῆς στέγης, τῆς ὁποίας δὲν ἦτο νοητὴ ἢ σκοπιμότης οὐδὲ ἡ χρῆσις εὐκολος, προβαλλομένης πρὸ αὐτῆς ἐπικλινοῦς στέγης. Ἐνδεχομένη δὲ ἀπόπειρα ἐρμηνείας τοῦ ἀνοίγματος οὐχὶ ὡς θύρας, ἀλλ' ὡς παραθύρου, δὲν εἶναι πιθανή, διότι τὰ παραθύρα τοῦ οἰκίσκου

μεταξὺ αὐτῆς καὶ τῶν στύλων ἐμεσολάβει ἄλλη τις ἐπιμήκης τετραπλευρος δοκὸς ἀποτελοῦσα πρωτόγονόν τι ἐπιστυλίον. Δυστυχῶς δὲν κατέχομεν οὐδὲν στοιχεῖον πρὸς ἀναπαράστασιν τοῦ ἄνω πέρατος τῶν στύλων, δὲν γινώσκωμεν δηλ. ἂν ὑπῆρχε καὶ στοιχειῶδες τι κιονόκρανον ὅμοιον πρὸς τὰς μορφὰς τῆς πρωτογόνου ξυλοδομίας.

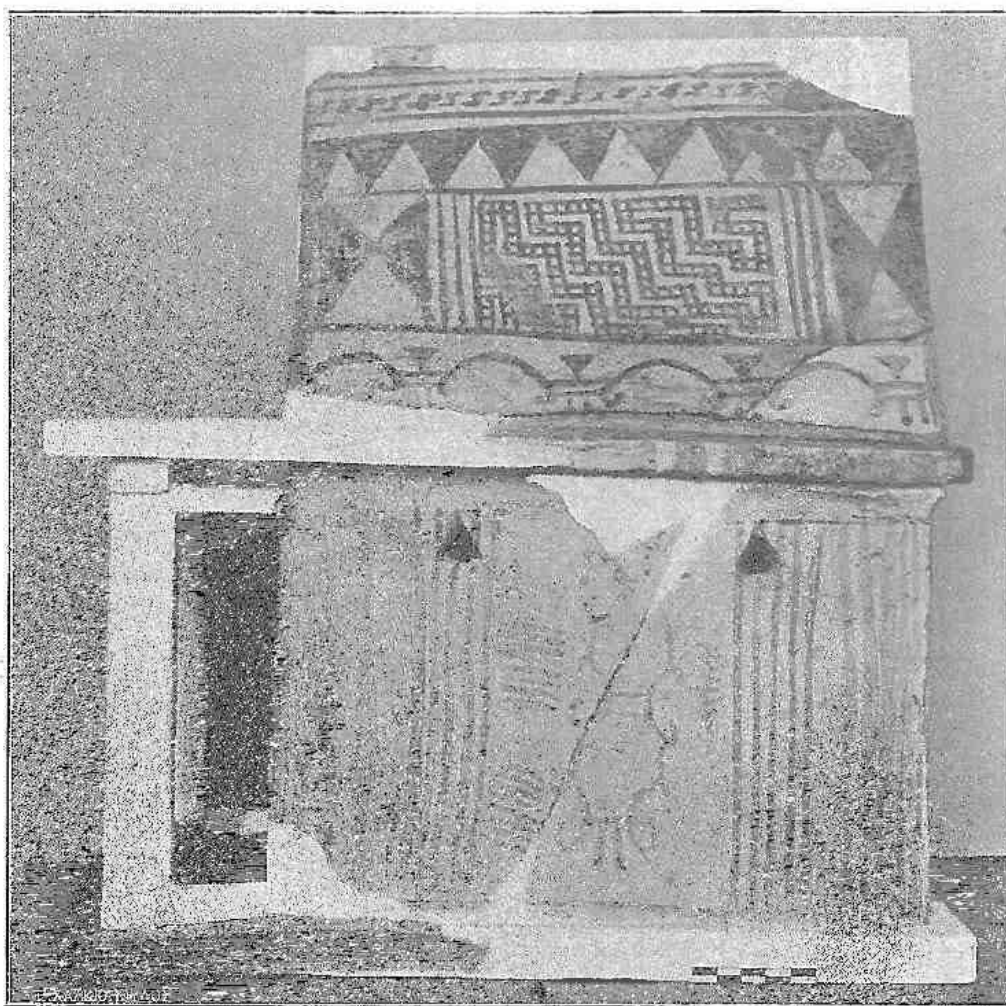
Ἐκ τῆς θέσεως τῆς λαορίδος ταύτης τῆς ἐπιτολῆσεως συνάγομεν ἀσφαλῶς καὶ τὸ πλάτος τῆς προεξοχῆς τοῦ προστεγάσματος τούτου ἕξω τῆς γραμμῆς τῶν στύλων. Διότι τούτο εἶναι δεδομένον ἐν τῇ ἀποστάσει τοῦ ἐπιστυλίου ἀπὸ τοῦ κρασπέδου τοῦ σφριζομένου τεμαχίου.

Εἶπον ἀνωτέρω ὅτι τὸ νέον τεμάχιον Δ πρέπει νὰ τοποθετηθῆ εἰς τὴν προέκτασιν τῆς ὀροφῆς ὑπὲρ τὴν πρόστασιν, ὥστε ν' ἀποτελεσθῆ ὀριζόντιος ἐξώστης. Ἡ μόνη ἄλλη ἐνδεχομένη λύσις θὰ ἦτο νὰ τοποθετηθῆ τὸ τεμάχιον ἐν ἐλαφροῦ κλίσει, ὥστε νὰ σχηματισθῆ ἐπικλινὲς προστέγασμα.

εἶναι πολὺ μικρά, τὸ δὲ μόνον ὅμοιον ἄλλο ἐν τῷ οἰκίσκῳ ἄνοιγμα εἶναι ἡ θύρα τοῦ κάτω θαλάμου. Πιθανώτατα ἀμφοτέρως τὰς ἀνάγκας πληροῖ τὸ ἄνω ἄνοιγμα.

Τὸ τελευταῖον τεμάχιον Ε εἶναι ἡ μέχρι τοῦδε ἐλλείπουσα δεξιὰ κάτω γωνία τῆς πλακῶς τῆς σωζομένης δεξιάς κλιτύος τῆς στέγης (*εἰκ. 11*), ἡ ὁποία ἐν τῇ πρώτῃ δημοσιεύσει εἶχε συμπληρωθῆ διὰ γύψου (Müller AM αὐτ. πίν. VII, 1 καὶ ἡμετέραν εἰκ. 3).

Ὡς πρὸς τὸν πρόστυλον χῶρον καὶ τὸ σχῆμα τῶν ἐλλειπόντων στύλων ἔχω νὰ παρατηρήσω ὅτι μεταξὺ τῆς θύρας καὶ τῆς ἀριστερᾶς παραστάδος παρατήρησα ἐπὶ τοῦ δαπέδου δύο

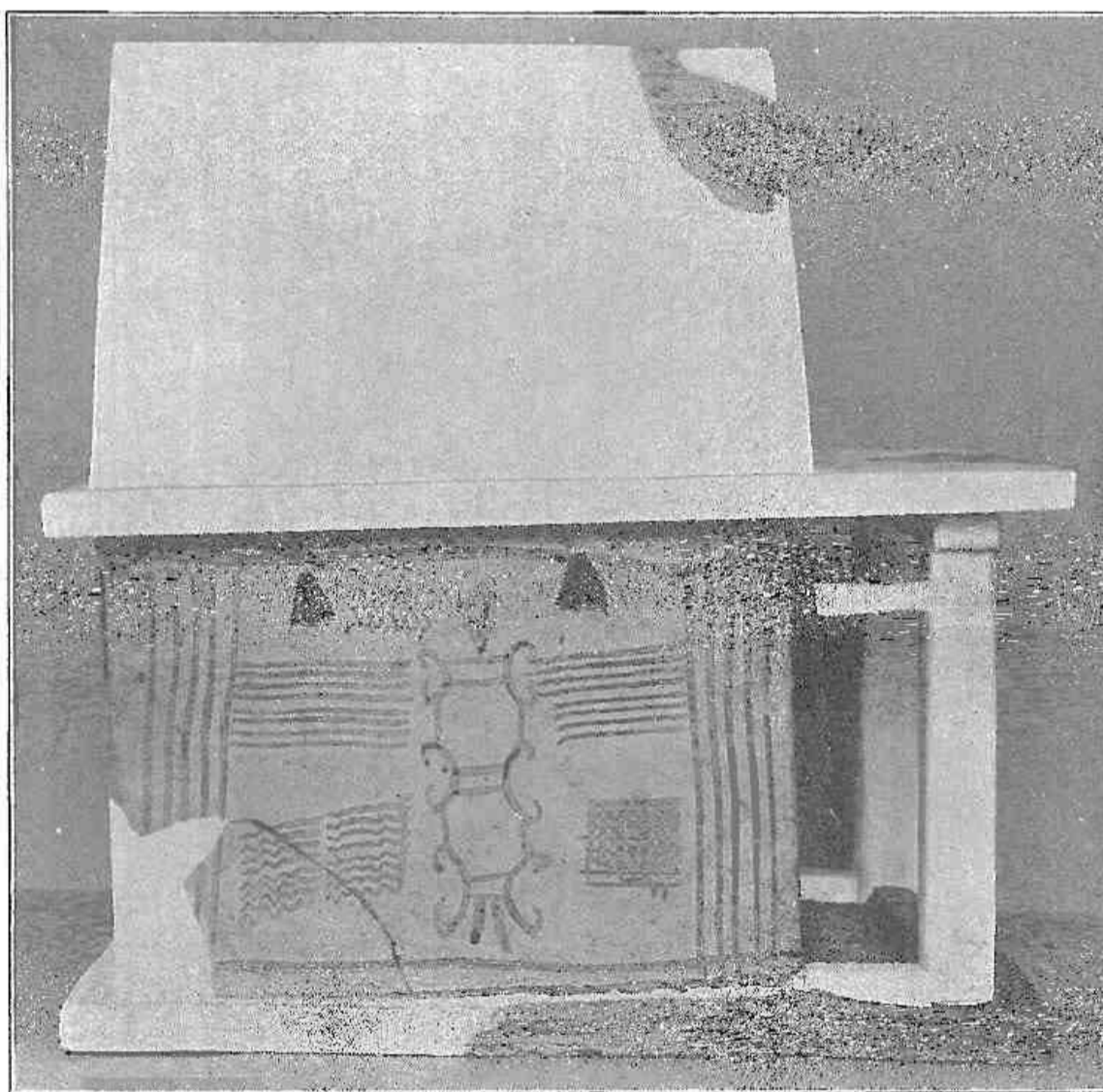

Εἰκ. 11. Ἀριστερὰ πλευρὰ τοῦ οἰκίσκου κατὰ τὴν νέαν συμπλήρωσιν.

τραχείας ἡμικυκλικᾶς ἐπιφανείας, τὴν μίαν μεγαλητέραν τῆς ἄλλης, συνεχομένης δὲ πρὸς ἀλλήλας διὰ στενῆς λωρίδος (*εἰκ. 13* καὶ *14*). Ἡ τραχύτης τῆς ἐπιφανείας προσέρχεται, κατὰ πᾶσαν πιθανότητα, ἐκ τῆς ἀποκολλήσεως ἐπιτεθέντων πηλίνων τεμαχίων ἢ καὶ ἑνὸς μόνου, τοῦ σχήματος τῶν καταλειφθέντων ἰχνῶν. Ἴσως διὰ τούτου ὁ τεχνίτης ἠθέλησε νὰ παραστήσῃ ἐδώλια πρὸ τῆς θύρας, ἀποτελούμενα ἐν τῇ πραγματικότητι ἐκ κατειργασμένων ἢ ἐξ ἀπλῶν λίθων, ὅπως καὶ σήμερον ἀκόμη παρατηροῦμεν εἰς χωρικὰς ἀπλᾶς οἰκίας, ἀναμνησκοντας τὴν ὁμηρικὴν συνήθειαν τῶν ξεστῶν λίθων τῶν πρὸ τῆς αὐλείου θύρας εὕρισκομένων. Ἐν Ὀδυσσ. γ. 404 ἐ. λέγεται περὶ τοῦ Νέστορος:

ἤμος δ' ἠριγένεια φάνη ῥοδοδάκτυλος Ἥως,
 ὄρνυτ' ἄρ' ἐξ ἐννῆφι Γερήνιος ἱππότα Νέστωρ
 ἐκ δ' ἐλθὼν κατ' ἄρ' ἔξει ἐπὶ ξεστοῖσι λίθοισι
 οἱ οἱ ἔσαν προπάραιθε θυράων ὑψηλάων
 λευκοί, ἀποτίλβοντες ἀλείφατος.

Τοιαῦται ἔδραι πρὸ τῆς αὐλείου θύρας ὑπῆρχον κατὰ τὴν Ὀδύσειαν π 343-4 (πρβ. καὶ 351-3) καὶ ἐν τῷ ἀνακτόρῳ τοῦ Ὀδυσσεύς, ἐκεῖ δὲ συνήρχοντο πρὸς σύσκεψιν καὶ οἱ

Εἰκ. 12, Δεξιά πλευρὰ τοῦ οἴκισκου κατὰ τὴν νέαν συμπλήρωσιν.

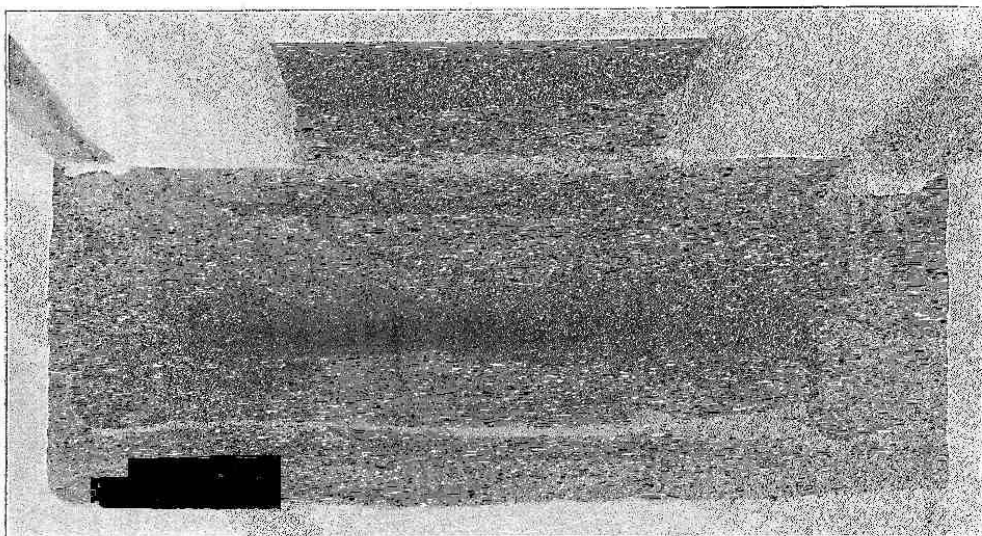
μνηστῆρες τῆς Πηνελόπης. (Πρβ. Ἴω. Πρωτοδίκου De aedibus homericis (Λειψία 1877), 11. Buchholz Die homerischen Realien II, 2 σελ. 96. Helbig Das homerische Epos² 98).

Τὴν αὐτὴν ἔννοιαν τῶν ἐδωλίων, ἀλλ' ἐν ἄλλῃ θέσει, ἔχουσιν οἱ ξεστοὶ λίθοι καὶ ἐν τῇ περιεχούσῃ τὴν ὄπλοποιῖαν ῥαψωδία Σ τῆς Ἰλιάδος, ὅπου περιγράφων ὁ Ὅμηρος τὴν ἐπὶ τῆς ἀσπίδος παράστασιν τῶν περὶ τῆς ποινῆς ἀνδρὸς ἀποφθιμένοιο φιλονικούντων δύο ἀνδρῶν ὡς καὶ τῶν δικαστῶν αὐτῶν γερόντων (στ. 497 ἐ.), λέγει ἐν στ. 503 ἐ.:

οἱ δὲ γέροντες
 εἶατ ἐπὶ ξεστοῖσι λιθοῖς ἱερῶ ἐνὶ κύκλῳ,
 σκῆπτρα δὲ κηρύκων ἐν χέρσῳ ἔχον ἠεροφώνων.

Ὡς πρὸς δὲ τοὺς στύλους τῆς προστασίας πρέπει νὰ παρατηρήσω ὅτι ὁ Müller συνεπλήρωσεν αὐτοὺς κυλινδρικοὺς ἐν τῇ ἀναπαραστάσει (εἰκ. 1), ἐγὼ δὲ τετραγώνους πρισματικούς ἔχοντα τὰς ἀκμὰς ἀπεστρογγυλωμένας. Εἰς τὸ σχῆμα τοῦτο κατέληξα στηριζόμενος εἰς τὰ ἐπὶ τοῦ δαπέδου τοῦ προστύλου χώρου καταλειφθέντα ἴχνη τῶν ἀποκολληθέντων στύλων, τὰ ὁποῖα, ὡς αἱ εἰκόνες 13 καὶ 14 δεικνύουν, μᾶλλον πρὸς τοιοῦτο παρὰ πρὸς κυλινδρικὸν σχῆμα φέρουσι. Προκειμένου περὶ ξυλίνων κόνων, οἳ βεβαίως ἦσαν καὶ οἱ τοῦ οἰκίσκου, ἀμφότερα τὰ σχήματα εἶναι ἐνδεχόμενα, ἀπόκειται δὲ εἰς ἡμᾶς νὰ ἐκλέξωμεν μεταξὺ τῶν δύο στηριζόμενοι εἰς τὰς ὑπαρχούσας ἐνδείξεις. Περὶ ξυλίνων στύλων παρ' Ὀμήρω βλ. *Helbig Das homer. Epos* ² 110.

Κατὰ ταῦτα διὰ τῶν νέων τεμαχίων καὶ τῆς ἀρμοδίας αὐτῶν χρησιμοποίησεως συγκρο-

Εἰκ. 13. Δάπεδον τοῦ προστύλου χώρου κατὰ φωτογραφίαν.

τεῖται κατὰ διάφορον τρόπον ὁ ἀναθηματικὸς οἰκίσκος τοῦ Ἡραίου τοῦ Ἀργους, ἀποκτῶμεν δὲ νέον ὅλως τύπον οἰκίας, τῶν ὑστάτων, ὡς εἶπον, χρόνων τῆς γεωμετρικῆς λεγομένης περιόδου, καθ' οὓς εἰς τὴν γεωμετρικὴν διακόσμησιν εἰσάγονται καὶ στοιχεῖα ἀνατολιζούσης διακοσμήσεως (εἰκ. 4. 11. 12 καὶ 15). Οἱ χρόνοι οὗτοι εἶναι κατὰ κοινὴν ἐκδοχὴν οἱ περὶ τὰ μέσα τοῦ 8^{ου} π. Χ. αἰῶνος. (Βλ. ἰδίᾳ Β. Schweitzer *Ath. Mitt.* 1918, 20 ἔ.).

Ἦδη ἡ συμπλήρωσις τοῦ Müller εἶχε παράσχει τὸν τύπον οἰκίας διστύλου προστύλου μετὰ δύο ὀρόφων. Ὁ πρόστυλος δίστυλος τύπος οὗτος σφύζεται, ὡς θὰ ἴδωμεν, σποραδικῶς καὶ ἐν τῇ ναοδομίᾳ ὡς ἀρχαϊκὴ ἀπήχησις τῆς παναρχαίας ἐκείνης γεωμετρικῆς διατυπώσεως καὶ ὡς ἐν ἀκόμῃ τεκμήριον τῆς ἀρχῆθεν στενῆς σχέσεως τῆς οἰκοδομίας καὶ τῆς ναοδομίας. Ἀλλὰ διὰ τῆς νέας αὐτοῦ συμπληρώσεως ὁ οἰκίσκος τοῦ Ἡραίου ἀποβαίνει ἐντελῶς μοναδικὸς ὡς πρὸς τὸν σχηματισμὸν τῆς προστασίας αὐτοῦ καὶ τὴν βεβαίωσιν τῆς ὑπάρξεως τοῦ ἐπὶ τῆς προστασίας ἐξώστου, ὁ ὁποῖος παρὰ τὴν ἄλλην αὐτοῦ χρησιμότητα ἦτο δυνατόν νὰ

χρησιμεύη καὶ ὡς στήριγμα ἐξωτερικῆς διὰ φορητῆς κλίμακος προσβάσεως εἰς τὸ ὑπὸ τὴν στέγην διαμερίσμα. Ἐν τῇ πραγματικότητι ἢ μετὰ τοῦ ἄνω τούτου διαμερίσματος ἐπικοινωνία θὰ ἐπετελεῖτο βεβαίως, ὡς ἐλέχθη ἤδη, καὶ ἐσωτερικῶς, πιθανώτατα δὲ διὰ κλίμακος καταπακτῆς. Ἐπειδὴ ἡ πλάξ τῆς ὀροφῆς δὲν σώζεται ὅλη, δὲν δυνάμεθα σήμερον νὰ γινώσκωμεν ἂν ὁ τεχνίτης εἶχε καὶ τὴν λεπτομέρειαν ταύτην ἀποδώσει.

Αἱ ἀπὸ τῆς Ὀδυσσεΐας ἀναμνήσεις καὶ κατὰ τὸ σημεῖον τοῦτο εἶναι χρήσιμοι, διότι ἀνακαλοῦσι πρὸς σύγκρισιν τὸ ὑπεράνω τοῦ μεγάρου τῆς Πηνελόπης εὐρισκόμενον ὑπερώϊον, τὸ ὁποῖον αὕτη ἐχρησιμοποῖει ὡς κοιτῶνα.

Βλ. π. χ. Ὀδυσσ. τ 544 :

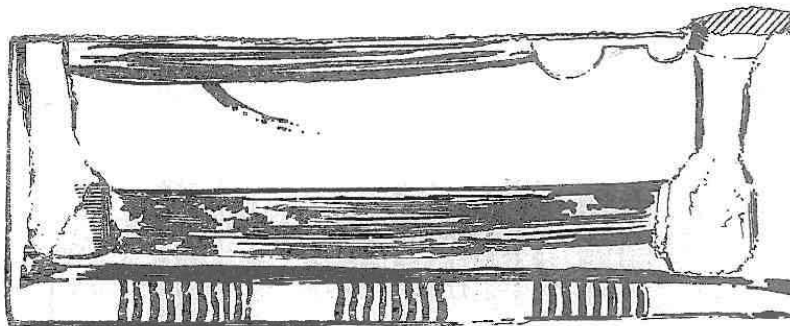
*ἀλλ' ἢ τοι μὲν ἐγὼν ὑπερώϊον εἰσαναβᾶσα
λέξομαι εἰς εὐνήν, ἢ μοι στονόεσσα τέτυκται*

καὶ 600 :

ὡς εἰποῦσ' ἀνέβαν' ὑπερώϊα σιγαλόεντα

βλ. καὶ ρ 101 - 103 καὶ ἄλλα.

Διδακτικὸς δὲ εἶναι καὶ ὁ στ. 5 τῆς ῥαψωδίας φ : *κλίμακα δ' ὑψηλὴν προσεβήσαιο οἶο*

{Εἰκ. 14. Δάπεδον προστύλου χώρου κατὰ σχεδιογράφημα.

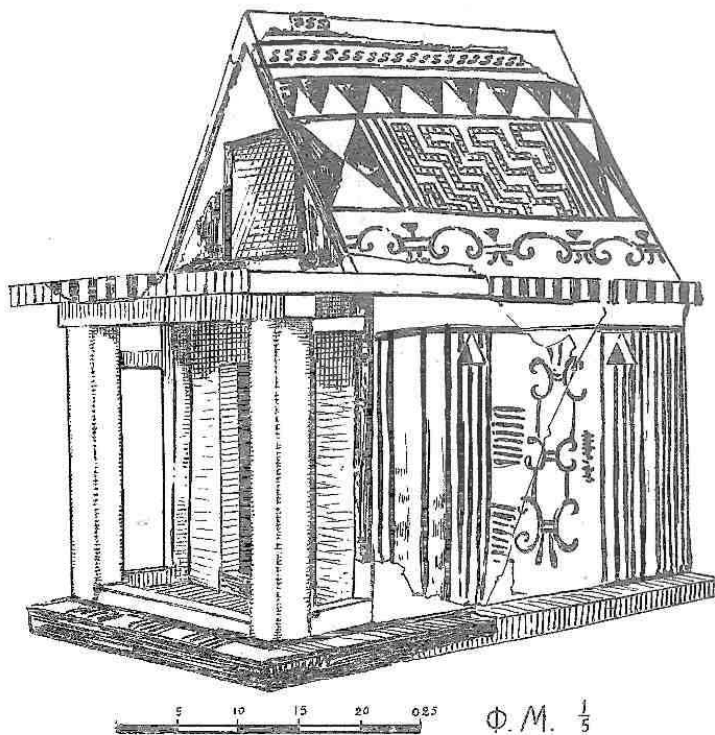
δόμοιο, διότι δηλοῖ σαφῶς τὴν ὑπαρξιν τοῦ ὑπερώϊου χωρὶς νὰ ἀναφέρῃ αὐτὸ ῥητῶς. Ὡσαύτως καὶ ὁ στ. α 330 : *κλίμακα δ' ὑψηλὴν κατεβήσαιο οἶο δ.* Ὁ Noack *Hömerische Paläste* 56 ἔ. ἀφιέρωσε μακρὸν καὶ λεπτομερῆ λόγον εἰς τὸ περὶ τοῦ ὑπερώϊου ζήτημα, ἀφορμὴν λαβὼν ἐξ ὅσων πρὸ αὐτοῦ ὁ τε Puchstein *Arch. Anz.* 1891, 43 καὶ ὁ van Leeuwen ἐν *Mnemorosyne* (29) 1901, 239 ἔ. εἶχον γράψαι, ἔδειξε δὲ ὅτι τὸ ἄνω διαμερίσμα τοῦτο μνημονεύεται εἰς σαφῶς χρονικῶς καθωρισμένα χωρία τῆς Ὀδυσσεΐας (*Finsler Homer* ² I 2 (1924) σ. 45. (Περὶ τῆς προγενεστέρως θέσεως τοῦ ζητήματος βλ. Ἴω. Πρωτοδικίου *De aed. homer. icis* 56 ἔ. Buchholz *Die homer. Realien* II 2, 117 ἔ. Helbig *Das homer. Epos* ² 100).

Καταλήγει δὲ ὁ Noack εἰς τὸ συμπέρασμα (σ. 68) ὅτι ἡ ὑπαρξίς ἄνω διαμερίσματος τῆς οἰκίας ὡς ἰδιαιτέρας κατοικίας τῶν γυναικῶν εἶναι νεωτερισμὸς τῶν χρόνων τοῦ ποιητοῦ τῶν ῥαψωδιῶν τῆς Ὀδυσσεΐας φ, χ καὶ ψ, ὁ δὲ ποιητὴς οὗτος τὴν ἀρχιτεκτονικὴν ταύτην διαμόρφωσιν τῆς οἰκίας τῶν ἰδίων αὐτοῦ χρόνων εἰσήγαγεν ὡς νέον στοιχεῖον εἰς τὸ ἔπος.

Οἱ χρόνοι τῶν ῥαψωδιῶν φ, χ καὶ ψ εἶναι κατὰ τὸν Wilamowitz (*Homer. Untersuch.*

228 ἔ. καὶ 80) τὸ ἐνωρίτερον ὁ 8^{ος} π. Χ. αἰών. Ἄλλ' ἐντὸς τοῦ αἰῶνος τούτου καὶ δὴ περὶ τὰ μέσα αὐτοῦ κατεσκευάσθη, ὡς εἴπομεν, καὶ ὁ ἡμέτερος ἐκ τοῦ Ἡραίου οἰκίσκος, ὁ ὁποῖος βεβαίως οὐχὶ ἄλλων, ἀλλὰ τῶν ἰδίων αὐτοῦ χρόνων τὴν οἰκοδομικὴν συνήθειαν ἀποδίδει, παρέχει δὲ περὶ ταύτης αὐθεντικὴν μνημειακὴν μαρτυρίαν.

Σημειωτέον ὅτι καὶ ἐν τῇ μετέπειτα χρήσει ἡ λ. ὑπερῶν σημαίνει τὴν κοινῶς λεγομένην σοφίταν. Ὑπερῶι στοιὰ ἀναφέρονται ἐν ναοῖς: Πausan. 5, 10, 10 περὶ τοῦ ἐν Ὀλυμπίᾳ ναοῦ τοῦ Διός· περὶ τοῦ Παρθενῶνος βλ. Michaelis Parthenon 23. Δηγεῖται δὲ ὁ Πλού-

Εἰκ. 15. Ἡ νέα συμπλήρωσις τοῦ ἐκ τοῦ Ἀργείου Ἡραίου οἰκίσκου κατὰ προοπτικὸν σχεδιογράφημα.

ταρχος ἐν β. Πελοπίδου 35, 4 περὶ τοῦ τυράννου τῶν Φερῶν Ἀλεξάνδρου καὶ τῆς Θήβης «ὁ δὲ θάλαμος, ἐν ᾧ καθεύδειν εἰώθεσαν ὑπερῶς ἦν» (βλ. Λεξικά). Ἐναμιμνήσκω δὲ καὶ τὸν ὑπερῶν περιπάτον, τὸν ὁποῖον συνιστᾷ εἰς τὸν Ἀπελλᾶν ὁ Ἀσκληπιὸς κατὰ τὴν ἐξ Ἐπιδάουρου ἐπιγραφὴν IG IV 1², 126, 10 = Dittenb. Syll³ III, 1170, 10, ἐνθα σημειοῦται τὸ χωρίον τοῦ Ἀντύλλου παρὰ τῷ Ὀρειβασίῳ I 508, 3 Dar.: οἱ δὲ ὑπερῶι πάντων περιπάτων προκριτώτεροι. Περὶ τοῦ ὑπερῶν περιπάτου τοῦ Κνιδίου Σωστράτου βλ. Plin. N. H. 36, 83. Λουκιαν. Ἐρωτ. 11 Newton Discoveries at Halikarnassus πίν. 26 ἔ. (Ditt.), προσθετέος δὲ ὁ Σώστρατος οὗτος εἰς τοὺς παρὰ Pauly RE² III A, 1199 ἔ. ἀναφερομένους.

Ὑπερῶιον οἶκημα κεῖται πλήρως ἐν ἐπιγραφῇ ἐκ Περγάμου Ath. Mitt. 1902, 51 στ. 21. Ὁ δὲ ὑποκοριστικὸς τύπος ὑπερῶδιον ἀπαντᾷ ἐν Δηλιακῇ ἐπιγραφῇ τοῦ 250 π.Χ. BCH (27)

1903, 61. Ὑπερφώδιον τεθυρωμένον παρέχει ἡ ὠσαύτως ἐκ Δήλου ἐπιγραφή BCH (6) 1882, 63. (βλ. Herwerden Lexicon II, 1513), ὑπερωδία δύο τεθυρωμένα παρέχουσιν αἱ Δηλιακαὶ ἐπιγραφαὶ BCH (32) 1908, 77 ἀριθ. 19. IG XI 2, 287, A 171. Durrbach Inscriptions de Délos, comptes des hiéropes (290-371) 351, 6 κᾶ. Ἄλλας δὲ μνείας ὑπερφῶν βλ. παρὰ Durrbach αὐτ. 290, 25. 87. 127. 370, 30 κᾶ. καὶ Milet III Delphinion σ. 172 ἀριθ 32.

Ἡ οἰκία τῆς Κίρκης. Ἡ ἀπόκτησις τοῦ ἐξώστου ἐν τῷ οἰκίσκῳ τοῦ Ἡραίου καὶ ἡ διαμόρφωσις αὐτοῦ ἀνακαλεῖ εἰς τὴν μνήμην καὶ ἄλλο χωρίον τῆς Ὀμηρικῆς Ὀδυσσεΐας, ἐνθα ἐξ ἀφορμῆς τοῦ ἰλαροτραγικοῦ ἐπεισοδίου τοῦ Ἑλπήνορος, παρέχονται καὶ ἀρχιτεκτονικαὶ τινες λεπτομέρειαι τῶν ἱερῶν δωμάτων τῆς Κίρκης, ἐμμέσως βεβαίως ἐκ τῆς διηγήσεως συναγόμεναι.

Οἱ μέχρι τοῦδε ἀσχοληθέντες περὶ τὸ θέμα τῆς Μυκηναϊκῆς στέγης παραδέχονται, ὡς θὰ ἴδωμεν, καὶ τὴν στέγην τῆς Κίρκης ὀριζόντιον ἦτοι ὀλόκληρον ἐν εἰδει ἡλιακωτοῦ. Ἡ νέα ὁμως, ἄγνωστος πρότερον, μορφή τοῦ ἐκ τοῦ Ἡραίου οἰκίσκου παρουσιάζει συνδυασμὸν σαγματοειδοῦς στέγης καὶ ἐξώστου ἐκ τῶν γεωμετρικῶν χρόνων ἦτοι ἐκ τῶν χρόνων, κατὰ τοὺς ὁποίους ἐποιήθησαν τὰ Ὀμηρικὰ ἔπη. Εἰς τὴν νέαν ταύτην μορφήν τοῦ οἰκίσκου τοῦ Ἡραίου δύναται ἄριστα νὰ προσαρμωθῇ τὸ Ὀμηρικὸν χωρίον, χωρὶς βεβαίως νὰ ἀποκλείεται ἀπολύτως καὶ ἡ ὑπαρξίς ὀριζοντίου στέγης.

Ἐν τῇ 10^ῃ ῥαψωδίᾳ τῆς Ὀδυσσεΐας, τῇ φερομένη ὑπὸ στοιχείῳ κ, ὁ Ὀμηρος διηγείται ἀπὸ στ. 541 πῶς ὁ Ὀδυσσεὺς πειθόμενος εἰς τὴν προτροπὴν τῆς Κίρκης ἀποφασίζει νὰ κατέλθῃ εἰς τὸν Ἄδην καὶ νὰ ἐρωτήσῃ ἐκεῖ τὸν Τειρεσίαν πῶς καὶ πότε θὰ ἐπανέλθῃ εἰς τὴν πατρίδα. Ἐπειγόμενος δὲ ὁ Ὀδυσσεὺς νὰ ἀναχωρήσῃ ἀφυπνίζει καὶ παροτρύνει τοὺς ἐταίρους αὐτοῦ *μειλιχίους ἐπέεσσι*, ἵνα ἐτοιμασθῶσι διὰ τὸ σημαντικὸν ταξίδιον.

«*Μηκέτι νῦν εὐδοντες ἀωτεῖτε γλυκὴν ὕπνον,
» ἄλλ' ἴομεν δὴ γάρ μοι ἐπέφραδε πότνια Κίρκη.
» ὡς ἐφάμην, τοῖσιν δ' ἐπεπείθετο θυμὸς ἀγήνωρ.*

Ἄλλὰ καὶ πάλιν δὲν ἐπέπρωτο νὰ ἀπαγάγῃ οὐδ' ἀπὸ τοῦ τόπου τούτου ἀλωβήτους τοὺς ἐταίρους αὐτοῦ ὁ Ὀδυσσεὺς (*οὐδὲ μὲν οὐδ' ἔνθεν περ ἀπήμονας ἦγον ἐταίρους*), διηγείται δὲ ἀπὸ στίχ. 552-560 τὸ ἰλαροτραγικὸν ἐπεισόδιον τοῦ Ἑλπήνορος.

*Ἑλπήνωρ δέ τις ἔσκε, νεώτατος, οὔτε τι λίην
ἄλκιμος ἐν πολέμῳ οὔτε φρεσὶν ἦσιν ἀρηρώς·
ὅς μοι ἄνευθ' ἐτάρων ἱεροῖς ἐν δόμασι Κίρκης
ψύχεος ἱμείρων, κατελέξατο οἰνοβαρείων.
κινυμένων δ' ἐτάρων ὄμαδον καὶ δοῦπον ἀκούσας
ἐξαπίνης ἀνόρουσε, καὶ ἐκλάθετο φρεσὶν ἦσιν
ἄγορρον καταβῆναι ἰὼν ἐς κλίμακα μακρῆν,
ἀλλὰ κατ' ἀντικρὺν τέγεος πέσον ἐκ δὲ οἱ αὐχλῆν
ἀστραγάλων ἔαγη, ψυχὴ δ' Αἰδόσδε κατήλθεν.*

Κατὰ τὴν ἀφήγησιν ταύτην τοῦ Ὀδυσσεὺς ὁ νεώτατος τῶν ἐταίρων αὐτοῦ Ἑλπήνωρ, ὁ ὁποῖος δὲν διεκρίνετο καὶ παρὰ πολὺ διὰ τὴν πολεμικὴν του ἀνδρείαν οὐδὲ διὰ τὴν φρο-

νησίν του, ἐπειδὴ ἦτο μεθυσμένος καὶ ἐπόθει ὡς ἀντίδοτον ὀλίγην δροσιὰν ἀπεχωρίσθη ἀπὸ τῶν λοιπῶν ἐταίρων καὶ κατεκλίθη ἐπάνω εἰς τὰ ἱερὰ δώματα τῆς Κίρκης. Ἄλλ' ὅτε ἤκουσε θόρυβον τῶν φωνῶν καὶ τῶν βημάτων τῶν κινουμένων ἐταίρων ἐπετάχθη ἀποτόμως καί, ἐπειδὴ δὲν εἶχε συνέλθει ἀκόμη καλῶς ἐκ τοῦ ὕπνου, ἐλησμόνησεν ἐντελῶς νὰ καταβῆ πάλιν ὀπίσω διὰ τῆς μακρᾶς κλίμακος, καὶ ἔλαβε τὴν ἀντίθετον κατεύθυνσιν, οὕτω δὲ κατέπεσε κατ' εὐθείαν κάτω ἀπὸ τὴν στέγην κλπ.

Τὸ ἐπεισόδιον, καθ' ἑαυτὸ ἄνευ ἰδιαίτερας σημασίας πλὴν τῆς ἀδρᾶς κωμικότητος, προσλαμβάνει σπουδαιότητα, ἐὰν ἐπιχειρήσωμεν νὰ ἀναπαραστήσωμεν τὸν τόπον, ἐν τῷ ὁποίῳ διεδραματίσθη ἦτοι τὰ ἱερὰ δώματα τῆς Κίρκης, διότι τότε εἴμεθα ὑποχρεωμένοι νὰ δεχθῶμεν ὠρισμένον τινὰ οἰκοδομικὸν τύπον, ὁ ὁποῖος νὰ ἀνταποκρίνεται κατὰ τὰ κρίσιμα σημεῖα πρὸς τὴν Ὀμηρικὴν διήγησιν.

Βεβαίως τὸ Ὀμηρικὸν χωρίον δὲν παρέχει πάντα τὰ στοιχεῖα πρὸς καθολικὴν ἀναπαράστασιν τῆς οἰκίας-ναοῦ τῆς Κίρκης κατὰ τὸ πλῆρες ἐσωτερικὸν αὐτῆς διάγραμμα, ἀλλὰ παρέχει, τόσα τοῦλάχιστον στοιχεῖα, ὅσα ἀρκοῦσιν, ὅπως ἀνακτήσωμεν αὐτὴν καθ' ὕψος.

Τὰ ἀρχιτεκτονικὰ στοιχεῖα ταῦτα εἶναι: πρῶτον ὅτι ὁ Ἑλπήνωρ *οἴνοβαρείων* καὶ *ψύχεος ἱμεῖρων* κατελέξατο ἐν ἱεροῖς δώμασι Κίρκης· ἡ φράσις ψύχεος ἱμεῖρων δικαιολογεῖ τὴν εἰκασίαν ὅτι ὁ χῶρος, τὸν ὁποῖον ἐξέλεξεν ὁ Ἑλπήνωρ, ἦτο ψυχρὸς, πιθανώτατα δὲ ὑπαιθρὸς.

Ὅτι δὲ ὁ Ἑλπήνωρ ἀνῆλθεν εἰς τὸν χῶρον τοῦτον διδάσκει τὸ δεύτερον στοιχεῖον, τὸ ὁποῖον πληροφορεῖ ὅτι ἐν τῇ ἐκ τῆς αἰφνιδίου ἀφυπνίσεως προελθούσῃ συγχύσει του ὁ Ἑλπήνωρ ἐκλάθεται φροσὶν ἧσιν ἀφορρὸν καταβῆναι ἐς κλίμακα μακρὴν ἦτοι εἰς τὴν αὐτὴν προφανῶς κλίμακα, δι' ἧς ἀνῆλθε.

Τὸ τρίτον ἀρχιτεκτονικὸν στοιχεῖον παρέχει ἡ περὶ τῆς πτώσεως αὐτοῦ εἴδησις: ἀλλὰ κατ' ἀντικρὺν *τέγος πέσεν*, διότι ἐκ ταύτης συνάγομεν ὅτι ἔπεσε ἀπὸ τὸ πάτωμα τῆς στέγης κατ' εὐθείαν κάτω καί, ἐπειδὴ τὸ ψύχεος ἱμεῖρων ἀπαιτεῖ ὑπαιθρὸν χῶρον, ἔπεσεν οὐχὶ μόνον κάτω, ἀλλὰ καὶ ἔξω. Ὅτι δὲ ὁ τόπος, ἐν ᾧ κατεκλίθη ὁ Ἑλπήνωρ, ἦτο ὁπωσδήποτε ἀπομακρυσμένος ἀπὸ τῆς ὑψηλῆς κλίμακος, ἐμφαίνεται, νομίζω, ἐκ τοῦ ἐπιρρηματικοῦ ἐπιθέτου *ἀφορρὸν*, τὸ ὁποῖον σημαίνει νὰ γυρίσῃ ὀπίσω ἐκεῖ, ὁπόθεν ἀνῆλθε καὶ νὰ καταβῆ τὴν μακρὰν κλίμακα. Ἐν τῷ χωρίῳ δὲν ἀναφέρεται ρητῶς ποῦ ἔκειτο ἡ μακρὰ αὕτη κλίμαξ, ἀλλὰ δύναται νὰ εἰκασθῇ ὅτι ἦτο ἐσωτερικὴ.

Ἐκ τῆς σαφοῦς ταύτης ἐννοίας τοῦ χωρίου βεβαίως ὁρμώμενοι οἱ ἐρμηνευταὶ λέγουσιν ὁμοφώνως καὶ συντόμως ὅτι τὸ ἐν στ. 554 *ἱεροῖς ἐν δώμασι Κίρκης* ἐρμηνευτέον «ἐπὶ τῶν ἱερῶν δωμάτων τῆς Κίρκης», ὁ δὲ τελευταῖος ἐκδότης τοῦ κειμένου ἐν τῇ σειρᾷ τῆς βιβλιοθήκης Guillaume Budé γνωστὸς Ὀμηριστὴς Victor Bérard καὶ εἰσάγει, ἄνευ ἀνάγκης νομίζω, εἰς τὸν στίχον τὴν διόρθωσιν *ἱεροῖσ' ἐπὶ δώμασι Κίρκης*.

Ἡ Ὀδυσῆος II σελ. 80 στ. 554: «Bérard: ἐνὶ Vulg. sine sensu cf. introd.». Introduction à l'Odyssee II, 128 ἐ., ὅπου ὁμοῦς δὲν γίνεται εἰδικὸς λόγος περὶ τῆς διορθώσεως. Τοὺς σχετικὸς στίχους ὁ Bérard μεταφράζει «au lieu d'aller tourner par le grand escalier, il va droit devant lui, tombe du toit, se rompt les vertèbres du col etc.».

Ἄλλ' ἤδη ὁ Εὐστάθιος ἐν ταῖς Παρεκβολαῖς εἰς Ὀμηρον, Ὀδυσσ. κ 559, παρατηρεῖ τὰ ἑξῆς: «Πίπτει δὲ κατ' ἀντικρὺν *τέγος* ὁ Ἑλπήνωρ ἐν ὑπαιθρῷ ἄνω κείμενος διὰ τὸ τὰ δώματα

μή κεραμωτὰ εἶναι, ἀλλ' ὅποια καὶ νῦν ὡς εἰκὸς μυριαχοῦ, ὧν ταῖς δοκοῖς γῆ ἐπαμᾶται, ὡς ἐντεῦθεν τὴν στέγην χρήσιμον εἶναι καὶ πρὸς τὸ ἐγκοιμᾶσθαι, καὶ εὐχερὲς εἶναι καταπίπτειν ἐκεῖθεν τοὺς μὴ νήφοντας».

Ἐκ τοῦ χωρίου εἶναι εὐκόλον νὰ συναχθῇ ὅτι ὁ οἶκος τῆς Κίρκης εἶχε δύο διαμερίσματα, ἐν ἰσόγειον κλειστὸν καὶ ἐν ἀνώγειον, τὸ ὁποῖον διὰ τὸ «ψύχεος ἱμείρων» οἱ ἐρμηνεύοντες δέχονται ὡς ὑπαιθρον ταράτσαν, χρησιμεύουσαν συγχρόνως καὶ ὡς στέγην τοῦ οἰκοδομήματος ἤτοι κατὰ τὸν τύπον τῶν σημερινῶν νησιωτικῶν «δωμαίων» ἢ ἡλιακωτῶν, ἀλλ' ἄνευ προφυλακτικοῦ θωρακίου, διότι ἄλλως δὲν ἦτο δυνατὸν νὰ καταπέσῃ ὁ Ἑλλήνωρ. Ὅριζόντιον στέγην διὰ τὴν οἰκίαν τῆς Κίρκης δέχεται καὶ ὁ Perrot Hist. de l'art VI, 680 (terrasse) καὶ ὁ Noack Homer. Paläste σ. 98 σημ. 87 καὶ ἡ Rider The Greek House (1916), 179, ἀκριβῶς, διότι ὁ Ἑλλήνωρ ἐκοιμήθη ἐπ' αὐτῆς. Καὶ δὲν ὑπάρχει βεβαίως ἀμφιβολία ὅτι δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ κοιμηθῇ τις ἐπὶ ὑψηλῆς σαγματοειδοῦς στέγης. Καὶ ὁ Kurt Müller αὐτ. 66 παρατηρεῖ ὅτι ἐν τῷ Ὀμηρικῷ κόσμῳ ἐκτὸς τῶν ἀποτόμων ἀετωμάτων τῆς Ἰλιάδος (Ψ 711 Ω 448) ἀπαντᾷ καὶ τὸ ἀνάκτορον τῆς Κίρκης μετὰ ὀριζοντίου στέγης, ἐπὶ τῆς ὁποίας ἀναζητεῖ δροσερὸν ὕπνον ὁ Ἑλλήνωρ¹.

Ἡ νέα συμπλήρωσις τοῦ Ἀργείου οἰκίσκου παρέχει μικτόν, τρόπον τινά, τύπον, ἀετωματικὴν μὲν ἔχοντα τὴν στέγην, ἀλλ' ἐν συνδυασμῷ μετ' αὐτῆς παρέχοντα καὶ εὐρεῖαν ὀριζόντιον ὑπαιθρον ἐπιφάνειαν ὑπεράνω τῆς προστάσεως. Χωρὶς νὰ ἰσχυρισθῇ τις ὅτι οὕτω μόνον ἦτο κατεσκευασμένη ἡ οἰκία τῆς Κίρκης, δύναται ἀσφαλῶς νὰ δεχθῇ ὅτι καὶ τοιαύτην ἡδύνατο αὕτη νὰ ἔχῃ μορφήν, διότι αἱ λεπτομέρειαι τοῦ τύπου περιέχουσι πάντα τὰ κύρια ἀρχιτεκτονικὰ σημεῖα, τὰ ὅποια συνάγομεν ἐκ τῆς διηγήσεως τοῦ Ὀμήρου. Καὶ ὑπερῶς ὄροφος ὑπάρχει ἐν τῷ κοίλῳ τῆς στέγης, ὅπου ἀνήλθεν ὁ Ἑλλήνωρ διὰ τῆς μακροῦς κλίμακος, καὶ ἀμέσως συνεχόμενος μετὰ τοῦ πατώματος τοῦ ὀρόφου τούτου καταλληλότατος ἐξώστης, ἐπὶ τοῦ ὁποίου νὰ δύναται νὰ εὔρηθῃ ὅτι ἐξήτει ὁ ψύχεος ἱμείρων ἑταῖρος τοῦ Ὀδυσσεῶς καὶ ἀπὸ τοῦ ὁποίου, ἐστερημένου παντὸς προφυλακτικοῦ στηθαίου, ἦτο εὐκολώτατον νὰ καταπέσῃ οὗτος ἀντικρὺ τέγος.

Ὁ Noack Hom. Pal. 98 σημ. 87 παρατηρεῖ συντόμως ὅτι «ἡ κλίμαξ παρὰ τῇ Κίρκῃ

¹ Ὡς πρὸς τὴν μορφήν τῆς στέγης τῶν Μυκηναϊκῶν οἰκοδομημάτων ὁ Dörpfeld παρὰ Schliemann Tiryns 310 Athen. Mitt. (24) 1899, 95, ὁ Perrot-Chipiez Hist. de l'art VI 680, 689 πίν. 11, ὁ Holland Amer. Journ. of Arch. (24) 1920, 332 ἔ., ὁ K. Müller Ath. Mitt. αὐτ., τέλος δὲ καὶ ὁ Wace Brit. Sch. Annual 25, 199 δέχονται ὀριζόντιον τὴν στέγην τῶν Μυκηναϊκῶν ἀνακτόρων. Ἀετωματικὴν δὲ στέγην θεωροῦσι πιθανωτέραν ὁ Middleton Journ. Hell. Stud. (7) 1886, 166, ὁ Franz von Reber Die phrygischen Felsdenkmaler (Abh. bayr. Akad. (21) 1898, 498 ἔ., ὁ Leroux Origines de l'edif. hypostyle 48, ὁ Fiechter παρὰ Pauly RE² VII, 2532, ὁ Schuchhardt Alteuropa³ 214. Βλ. ὡσαύτως τὰς παρατηρήσεις τοῦ ἀρχιτέκτονος Oscar Reuther Urformen des Sparren und Pfettendaches Ath. Mitt. (50) 1925, 112 ἔ. 116. Τελευταῖον δὲ K. Müller Tiryns III (1930) 189 § 33.

Προκειμένου περὶ τῶν νεολιθικῶν μεγάρων τῆς Θεσσαλίας,

τὰ ὅποια εἶναι πρόδρομοι τῶν Μυκηναϊκῶν, τῶν Ὀμηρικῶν καὶ τοῦ Ἑλλ. ναοῦ, ἤδη ὁ Τσουντας ἐν Προϊστορ. ἀρχοπ. Διμηνίου καὶ Σέσκλου 62 (μέγαρον Β Διμηνίου) 63 (μέγαρον 24 Διμηνίου) 97 (διπλοῦν μέγαρον Σέσκλου) συνήγαγε πειστικῶς τὴν ὑπαρξίν ἀετωματικῆς ἢ σαγματοειδοῦς στέγης (βλ. καὶ σ. 394).

Ἡ Paola Montuoro, L'origine della decorazione frontonale (Memorie Accad. Lincei 1925, Ser. 6, vol. I, fasc. IV) 276 ἐκφράζει τὴν γνώμην ὅτι περὶ τὰ μέσα τοῦ 7ου αἰῶνος οἱ Ἕλληνες ἐπιθυμοῦντες νὰ παράσχωσιν εἰς τὸν ναὸν προσφορώτερον καὶ στερεώτερον σύστημα στεγάσεως ἀντικατέστησαν πρὸς τοῦτο τὴν ἀρχέγονον ὀριζόντιον στέγην (terrazza) διὰ τῆς ἀμφικλινοῦς ἤτοι σαγματοειδοῦς, ἢ ὁποῖα διηκόλυε τὴν ροὴν τῶν ὀμβριῶν ὑδάτων. Ἡ σαγματοειδὴς στέγη εἶναι ὁμοῦς ἀναμφισβητήτως πολὺ ἀρχαιότερα (βλ. κατωτέρω).

κ 558—κ 63 καθ' ἑαυτὴν λαμβανομένη δὲν ἀποτελεῖ ἀπόδειξιν ὑπάρξεως ὑπερφῶν διότι δύναται νὰ φέρῃ μόνον πρὸς ὀριζόντιον στέγην. Ἄλλ' ὅστις ὅμως πιστεύει τοῦτο (τὴν ὑπαρξίν δηλ. ὑπερφῶν), ἄς ἀναγνώσῃ ὅσα λέγει ὁ Wilamowitz (Hom. Unters. 144 ἐ.) περὶ τῆς νεαρᾶς ἡλικίας τοῦ ἐπεισοδίου». Καὶ τὸ ὑστερογενὲς τοῦ ἐπεισοδίου τοῦ Ἑλπήνορος¹ καὶ ἡ ἀπόκτησις τύπου οἰκίας τῶν ὑστάτων γεωμετρικῶν χρόνων, ἐχούσης καὶ ὑπερφῶν καὶ ὑπαίθρον τμημα, δὲν ἀποκλείει τὴν σκέψιν ὅτι δυνατόν ὁ ποιητὴς τοῦ μέρους ἐκείνου νὰ εἶχεν ὑπ' ὄψει τοιαύτας οἰκίας.

Ο ΑΡΧΙΤΕΚΤΟΝΙΚΟΣ ΤΥΠΟΣ

Ἡ ἱστορία τοῦ ἀρχιτεκτονικοῦ τύπου, τὸν ὁποῖον ἀνεκτίσαμεν διὰ τε τῆς πρώτης ὑπὸ τοῦ K. Müller γενομένης συμπληρώσεως καὶ διὰ τῆς παρούσης δευτέρας οὐσιώδους τροποποιήσεως, ἐνέχει μεγάλην σημασίαν διὰ τὴν ἐξέλιξιν τῆς ἀρχιτεκτονικῆς ἐν Ἑλλάδι κατὰ τὴν περίοδον τῶν ἀρχῶν καὶ τοῦ σχηματισμοῦ τῶν θεμελιωδῶν αὐτῆς μορφῶν. Αὐτὸς δὲ οὗτος ὁ πῆλινος οἰκίσκος τοῦ Ἡραίου ἐν τῇ νέᾳ αὐτοῦ διαμορφώσει ἀποτελεῖ βεβαίως σπουδαίαν συμβολὴν οὐχὶ μόνον διὰ τὴν ἰχνογραφίαν, ἀλλὰ καὶ διὰ τὴν ὀρθογραφίαν αὐτοῦ ἥτοι τὴν καθ' ὕψος τομήν, τὴν ἀνωδομίαν δηλαδὴ αὐτοῦ, μάλιστα δὲ διὰ ταύτην· διότι, ἐν ᾧ περὶ τοῦ διαγράμματος ἢ τῆς ἄλλως λεγομένης κατόψεως ἔχομεν καὶ ἄλλα τινὰ παραδείγματα, περὶ τῆς καθ' ὕψος κατασκευῆς ὁ οἰκίσκος ἀποβαίνει μοναδικὸν καὶ πολυτιμώτατον μαρτύριον, παρέχων ὅσα στοιχεῖα δὲν δύναται νὰ παράσχουσιν εἰς ἡμᾶς τὰ πραγματικὰ ἀρχιτεκτονικὰ λείψανα ἀρχαίων ναῶν ἢ οἰκιῶν εἴτε διὰ τὴν ὀλικὴν ἐξαφάνισιν εἴτε διὰ τὴν μερικὴν μὲν, ἀλλ' εἰς οὐσιώδη αὐτῶν στοιχεῖα καταστροφῆν. Κυριώτατα δὲ τοῦτο ἰσχύει περὶ τῆς περιόδου, εἰς τὴν ὁποίαν ἀνήκει ὁ οἰκίσκος.

Ἐὰν ἐξετάσωμεν τοὺς ἀπὸ παναρχαίων προϊστορικῶν χρόνων κρατήσαντας ἐν Ἑλλάδι οἰκοδομικοὺς τύπους, παρατηροῦμεν ὅτι ἀνεξαρτήτως τοῦ μέτρου τῆς συχνότητος αὐτῶν δύο ομάδες οἰκημάτων ἀπαντῶσιν ἥτοι τὰ καμπυλόγραμμα καὶ τὰ εὐθύγραμμα κτίσματα. Βλ. νῦν καὶ Carl Weickert Typen der archaischen Architektur in Griechenland und Kleinasien (1929) 5 ἐ.

Εἰς τὴν ομάδα τῶν καμπυλογράμμων κτισμάτων ὑπάγοντα τὰ κυκλικὰ, τὰ ἐλλειψοειδῆ ἢ ἐλλειπτικὰ ἢ ὠοειδῆ, τὰ πεταλόσχημα καὶ τὰ ἀψιδωτά. Τὰ τελευταῖα ταῦτα ἔχουσι μὲν συχνάκις τὰς μακρὰς πλευρὰς ἐλαφρῶς καμπύλας, ἀλλὰ δὲν ἀποτελοῦσι πλήρη ἐλλειψοειδῆ σχηματισμόν, διότι ἡ ἐτέρα τῶν στενῶν πλευρῶν σχηματίζεται εὐθυγράμμως.

Τὸ κυκλικὸν διάγραμμα ἀπαντᾷ ἤδη ἐν τῇ νεολιθικῇ Θεσσαλίᾳ (Τσοῦντα Προῖστ. ἀκρ. Διμηνίου καὶ Σέσκλου 84. 116 ἐ.), μαρτυρεῖ δὲ περὶ παναρχαίων οἰκήσεων, αἱ ὁποῖαι ἐν μονιμωτέρα ὕλη προσηρομόσθησαν πρὸς τὸ σχῆμα τῆς προχειροτέρας ἀχρροπλέκτου ἢ κλαδοπλέκτου κωνικῆς καλύβης, τῆς ἐκπροσωπούσης πρωτόγονον τύπον τῆς ἀνθρωπίνης οἰκήσεως (βλ. W. Wundt Völkerpsychologie III Die Kunst 248. Franz Oelmann Haus u. Hof im Altertum I (1927), 22 ἐ.).

¹ Βλ. E. Rhode Rhein. Mus. (50) 1895, 615. M. Mayer Jahrbuch (40) 1925, 42 ἐ.

Παραδείγματα οικήσεων κυκλικῆς ἰχνογραφίας ἀπαντῶσι συχνὰ καὶ ἐν Ὀρχομενῷ τῆς Βοιωτίας ἐν τῷ πρώτῳ στρώματι, τῷ λεγομένῳ τῶν στρογγύλων καλυβῶν καὶ ἀνήκοντι εἰς τοὺς νεολιθικοὺς χρόνους, Ἡ ἀνεύρεσις τῶν οικήσεων τούτων ἔδωκεν ἀφορμὴν εἰς διδακτικὴν ἔρευναν τοῦ Bulle Orchomenos I, 20 ἔ. Βλ. Τσουντα Πρ. ἀκρ. Διμ. καὶ Σ. 383. Μυλωνά Νεολιθ. ἐποχὴ ἐν Ἑλλάδι 68 ἔ. εἰκ. 65.

Ἐκ τῶν κυκλικῶν σχημάτων προήλθον τὰ ἀρτίως ἐλλειψοειδῆ ἢ φοειδῆ κτίσματα, τῶν ὁποίων παραδείγματα ἔχομεν τοῦτο μὲν τὴν ἐν Χαμαιζίῳ τῆς Κρήτης γνωστὴν μεσομινωικὴν οἰκίαν (Ξανθοουδίδης Ἀρχ. Ἐφημ. 1906, 119), τοῦτο δὲ τὴν φοειδῆ οἰκίαν τοῦ Ἐρινίου τῆς Θεσσαλίας (Wace-Thompson Prehist. Thessaly 190), ἀνήκουσαν πιθανῶς εἰς τοὺς χρόνους τῆς ἀρχομένης χαλκοκρατίας. Ἄξιον σημειώσεως εἶναι ὅτι ἡ οἰκία αὕτη τοῦ Ἐρινίου δὲν εἶναι τελείως καμπυλόγραμμος, ἀλλ' ἔχει τὰς συνδεούσας τὰς δύο ἀψίδας πλευρὰς εὐθείας. Ὁ K. Schuchhardt *Alteuropa* 2 87 παραβάλλει πρὸς Ἀσσυριακὴν οἰκίαν ἐπὶ ἀναγλύφου (βλ. ὁμοίου διαγράμματος οἰκίαν ἐν Κεβρέρω τῆς Ἀσσυρίας Oelmann Haus u. Hof I, 98 εἰκ. 81^b). Τὰ ἀψιδωτὰ ἐλλειψοειδῆ κτίσματα οἷα εἶναι π. χ. τὰ ἐν Θέρμῳ καὶ δὴ τὸ μέγαρον Α, δὲν φαίνονται ὅτι προέρχονται ἀμέσως ἐκ τῶν κυκλικῶν, ἀλλ' ἐμμέσως ἦτοι διὰ τῆς μεσολαβῆσεως ἄλλου τινὸς τύπου. Ὁ ἄλλος οὗτος τύπος πιστεύω ὅτι εἶναι ὁ πεταλόσχημος, ὁ ὁποῖος παρήχθη ἐκ τοῦ κυκλικοῦ διὰ τῆς διανοίξεως τοῦ κατὰ τὴν εἴσοδον χώρου. Ἀπαντᾷ δέ, ὡς γνωστόν, ὁ πεταλόσχημος τύπος καὶ ἐν Ὀρχομενῷ καὶ ἐν Εὐτρήσει καὶ ἐν Ὀλυμπίᾳ (Bulle Orchomenos 35 ἔ., στρῶμα τῶν βόθρων πρωτοελλαδικόν. Goldman Notes on Eutresis 33. 35 εἰκ. 28-29 ΠΕ στρῶμα. — Τὸ νέον βιβλίον τῆς Goldman περὶ τῶν ἀνασκαφῶν τῆς Εὐτρήσεως δὲν εὐρίσκεται ἀκόμη ἐν Ἀθήναις. — Περὶ τῆς Ὀλυμπίας νεωτάτη ἔκθεσις Doerpfeld Arch. Anzeiger 1930, 115 ἔ. 117-18 εἰκ. 10).

Ἐκ τοῦ πεταλοσχήμου τύπου εἶναι ἔπειτα εὐκόλος ἡ μετάβασις εἰς τὸν ἀψιδωτὸν τύπον διὰ τῆς μειζονος διανοίξεως τοῦ πετάλου καὶ διὰ τῆς ἀναγκαίας προεκτάσεως τῶν σκελῶν ὡς καὶ διὰ τῆς ἐλαττώσεως τῆς καμπυλότητος αὐτῶν.

Ἡ ἐξαφάνισις τῆς καμπυλότητος καὶ ἡ χρησιμοποίησις εὐθύγραμμων μακρῶν πλευρῶν παρέχει παραλλαγὴν ἀψιδωτῶν οἷα ἀπαντᾷ ἐν Ῥαχμανίῳ δις (Wace-Thompson Preh. Thessaly 37).

Ἐν Ὀρχομενῷ ἐν τῷ αὐτῷ στρώματι τῶν βόθρων ἀπαντῶσι καὶ τὰ πεταλόσχημα διαγράμματα (Α) καὶ ἡμιελλειπτικά (Β) καὶ ἀψιδωτὰ μετὰ ὀξυκορυφῆς ἀψίδος καὶ εὐθύγραμμων μακρῶν πλευρῶν καὶ προόψεως (Γ). Οἱ τύποι οὗτοι εἶναι προφανῶς συγγενεῖς πρὸς ἀλλήλους, ἐκ δὲ τούτων ὁ ἀψιδωτὸς προήλθε κατ' ἐπέκτασιν ἐκ τῶν δύο ἄλλων (Bulle αὐτ).

Ἡ γνώμη ὅτι τὸ πεταλόσχημον εἶναι ὁ ἀρχικὸς τύπος, ἐκ τοῦ ὁποῖου ἀνεπτύχθησαν πᾶσαι αἱ μορφαὶ τῶν ἀνθρωπίνων οικήσεων δὲν φαίνεται πιθανή, διότι τὰ εὐθύγραμμα οικήματα ἀνήκουσιν εἰς τὰς στοιχειώδεις μορφὰς τῆς ἀνθρωπίνης κατοικίας. Περὶ τῶν κυκλικῶν οικήσεων καθ' ὅλου βλ. τὴν παλαιότεραν βιβλιογραφίαν παρὰ Fiechter Pauly RE² VII, 2523 ἔ. (Haus), πρόσθετος δὲ Pfuhl Festgabe für H. Blümner (1914) 19. Boëthius Ann. Brit. Sch. XXIV 1916-21, 161, ἔ.

Ὁ Leroux Origines de l'édif. hypost. 17 παράγει τὸν εὐθύγραμμον τύπον ἐκ τοῦ

σπηλαίου. Ὁ Boethius παράγει τὸν πεταλόσχημον ἐκ τοῦ ἐκ κλάδων ἡμικυκλικοῦ προπετάσματος τῆς πυρᾶς, συνήθους παρὰ τοῖς ἀγροίοις καὶ τοῖς βορείοις λαοῖς.

Ὁ μετ' εὐθυγράμμων μακρῶν πλευρῶν ἀψιδωτὸς τύπος, μίγμά τι καμπυλογράμμου καὶ εὐθυγράμμου κτίσματος, εἶναι πιθανώτατον ὅτι ἐσχηματίσθη ἐξ ἐπιδράσεως τῶν ὀρθογωνίων οἰκοδομημάτων, τὰ ὁποῖα ἐκ παραλλήλου ὑφίσταντο. Πιθανώτατα δὲ καὶ τὰ καμπυλόγραμμα ἀψιδωτὰ εἰς τὴν ἀπὸ τῶν πεταλοσχημῶν ἐπέκτασιν παρωρομήθησαν κατ' ἀρχὴν ἀπὸ τῶν ἐπιμηκεστέρων ὀρθογωνίων. Μικτοὺς θεωρεῖ καθ' ὅλου τοὺς τύπους τούτους καὶ ὁ Oelmann Haus und Hof (1927) 21, ἐν ᾧ ὁ Weickert Typen 11 τοῦναντίον φρονεῖ ὅτι πρόκειται περὶ αὐτοτελῶν τύπων.

Ἡ βεβαίωσις τῆς ὑπάρξεως τοῦ ἀψιδωτοῦ τύπου καὶ ἐν Ἀσίῃ καὶ ἐν Κοράκου ἤδη ἐν τῇ Πρωτοελλαδικῇ περιόδῳ δεικνύει ὅτι ὁ βίος τοῦ οἰκοδομήματος τούτου εἶναι μακρότατος, καλύπτων τὸ μεῖζον μέρος τῆς χαλκοκρατίας (βλ. Arch. Anzeiger 1927, 380. Blegen Korakou 75). Ὁ Blegen Zygouries (1928), 6 παρατηρεῖ ὅτι ἀψιδωτὰ κτίσματα δὲν εὐρέθησαν ἐν τῷ Πρωτοελλαδικῷ στρώματι τῶν Ζυγουριῶν, μολονότι ταῦτα δὲν ἦσαν ἄγνωστα εἰς γειτονικοὺς τόπους κατὰ τὴν αὐτὴν περίοδον. Διὰ τοῦτο βεβαίως δὲν δύναται νὰ ἰσχυρισθῇ τις ὅτι ὁ ἀψιδοειδὴς τύπος ἦτο ὁ ἐπικρατῶν κατὰ τὴν ἀρχαιότητα ἐκείνην περίοδον.

Ἄλλ' ὁ τὰ μάλιστα διαδεδομένος οἰκοδομικὸς τύπος ἐν τῇ προϊστορικῇ Ἑλλάδι εἶναι ὁ εὐθύγραμμος τετράπλευρος κατ' ἐπικράτησιν μὲν ὀρθογώνιος, ἐνίοτε δὲ καὶ τραπεζιόσχημος καὶ οὐχὶ σπανίως τετράγωνος.

Ὁ ὀρθογώνιος οὗτος τύπος μετὰ σαγματοειδοῦς στέγης κατὰ κοινὴν ὁμολογίαν ἀπὸ βορρᾶ μετὰ τῶν φορέων αὐτοῦ κατελθὼν ἐξετόπισεν ἤδη πρῶτῳ τὸς ἄλλους τύπους καὶ ἐπεκράτησεν ἐν τε τῇ ἀστικῇ οἰκοδομικῇ πρότερον καὶ ἐν τῇ ναοδομίᾳ κατόπιν, ἀφ' ὅτου ἡ θρησκευτικὴ λατρεία ἀπήτησεν ἴδια κτίσματα.

Ὡς πρὸς τὴν γένεσιν τοῦ τύπου τούτου ἐν ταῖς χώραις τῆς προελεύσεως αὐτοῦ ὁ Schuchhardt Alteuropa² 53 ἔ. εἰκάζει ὅτι τετράγωνα σχήματα ἀναπτύσσονται κατὰ φυσικὴν ἀνάγκην, ὅπου γίνεται οἰκοδομικὴ χρῆσις μακρῶν ξύλων, τοιαύτη δὲ περίπτωσις ἐπαρουσιάζετο κατ' ἐξοχὴν εἰς τὰς λιμναίας οἰκίσεις, ἐν ᾧ ἐν τῇ Δυτικῇ Εὐρώπῃ δι' ἔλλειψιν λιμνῶν καὶ λιμναίων οἰκίσεων καὶ διὰ τὸ ἀκατάλληλον τοῦ πετρώδους ἐδάφους πρὸς ξυλοδομίαν ὁ ὀρθογώνιος τύπος δὲν ἐπεκράτησεν, ἀλλ' ὑπεχώρησεν εἰς τὴν κυκλικὴν οἰκοδομίαν καὶ πρὸς κατοικίαν καὶ πρὸς ἐνταφιασμόν. Τοιαύτη δὲ προτίμησις παρατηρεῖται εἰς τινὰς χώρας μέχρι καὶ σήμερον. Περὶ τῆς μορφολογικῆς σχέσεως τοῦ Μυκηναϊκοῦ μεγάρου πρὸς τὰς ὑπερβρείους ξυλῖνας ὀρθογωνίου οἰκίας βλ. καὶ C. A. Boethius, ἔνθ. ἀν.

Ὅτι καθ' ὅλου εἰς τὰς ἀνθρωπίνους οἰκίσεις ἐπικρατεῖ ὁ ὀρθογώνιος τύπος, τοῦτο ὀφείλεται προφανῶς εἰς τὴν μεγαλητέραν αὐτοῦ πρὸς ἀνάπτυξιν ἰκανότητα, ἡ ὁποία εἶναι ἀσυγκρίτως μικροτέρα καὶ στοιχειωδῶς περιορισμένη εἰς τὰ κυκλικὰ κτίσματα (βλ. Fr. Oelmann Haus und Hof I, 39 ἔ. 41).

Τὸ ὀρθογώνιον διάγραμμα ἐν τῇ προϊστορικῇ Ἑλλάδι παρίσταται συντετελεσμένον κατὰ τὰ κύρια αὐτοῦ στοιχεῖα ἤδη ἐν τῇ νεολιθικῇ περιόδῳ. Τὰ δὲ ζωτικὰ ταῦτα στοιχεῖα δὲν εἶναι μόνον τὸ καθ' ὅλου ἐξωτερικὸν σχῆμα, ἀλλὰ καὶ ἡ ἐσωτερικὴ διαίρεσις τῶν ὀρθο-

γωνίων προϊστορικῶν οἰκημάτων. Ἡ ἀρχὴ τῆς διατάξεως τοῦ ἐσωτερικοῦ χώρου κατὰ τοιαύτην ἢ τοιαύτην κατεύθυνσιν, διατηρηθεῖσα κατὰ βάσιν ἀναλλοίωτος ἐπὶ μακροὺς αἰῶνας, ἔχει βεβαίως κεφαλαιώδη σημασίαν διὰ τὴν ἀρχιτεκτονικὴν ἱστορίαν.

Κατὰ λόγον τοῦ ἐσωτερικοῦ αὐτῶν διαγράμματος τὰ ὀρθογώνια ταῦτα οἰκήματα δύνανται νὰ εἶναι κατὰ μὲν τὴν στοιχειωδεστάτην αὐτῶν μορφήν μονοθάλαμα, συμπύπτοντα πρὸς τὰς πρωτογόνους τετραγωνικὰς καλύβας, κατὰ δὲ τὰς μᾶλλον ἀνεπτυγμένους αὐτῶν μορφὰς κατ' ἐπικράτησιν διθάλαμα ἢ τὸ πολὺ τριθάλαμα.

Ἄλλὰ τὸ χαρακτηριστικὸν τοῦ διαμερισμοῦ τοῦ χώρου τῶν προϊστορικῶν οἰκημάτων τῆς ἡπειρωτικῆς Ἑλλάδος εἶναι, ὡς γνωστόν, οὐχὶ μόνον τὸ ὀλιγοθάλαμον, ἀλλὰ κυρίως ἡ τοποθέτησις τῶν διαμερισμάτων οὐχὶ κατὰ παράταξιν, ἀλλὰ κατ' ἐπίταξιν ἥτοι ὀπισθεν ἀλλήλων καὶ ἐπικοινωνούντων δι' ἀλλήλων, προσιτῶν δὲ ἔξωθεν ἀπὸ τῆς στενῆς πλευρᾶς.

Ὁ οἰκοδομικὸς οὗτος τύπος τοῦ Ἑλλαδικοῦ πολιτισμοῦ εἶναι τὸ ἀρχιτεκτονικὸν στοιχείον ἢ κύτταρον, τὸ ὁποῖον ἐν περιπτώσει συνθετωτέρου οἰκοδομήματος ἐπαναλαμβάνεται, παραπληρούμενον, ἐν ἀνάγκῃ, καὶ ὑπὸ τινων μονοθαλάμων συγκροτημάτων (Ἀνάκτορα Τίρυνθος, Μυκηναῶν, Ἄρνης, Τροίας VI κλπ.).

Τὸ κατὰ βάθος διαμεμερισμένον στοιχειῶδες τοῦτο μετὰ προδόμου ὀρθογώνιον οἶκημα, τὸ καλούμενον μέγαρον, ἀπαντᾷ ὡς γνωστόν, ἤδη ἐν τῇ νεολιθικῇ Θεσσαλίᾳ καὶ τῇ προμυκηναϊκῇ Τροίᾳ II, τότε ἤδη ἀπὸ Βορρᾶ κατελθόν.

Ἐν Τίρυνθι εἶναι διδακτικὴ ἡ εὗρεσις μεγάλου κυκλικοῦ οἰκοδομήματος ὑπὸ τὸ μυκηναϊκὸν ἀνάκτορον καὶ ἀκριβῶς κατὰ τὸ μέσον τῆς ἀκροπόλεως, διότι δεικνύει πῶς ὁ βόρειος ὀρθογώνιος οἰκοδομικὸς συρμὸς εἰσέδυσσε καὶ ἐξετόπισε τὸν καμπυλόγραμμον τύπον τῆς Δυτικῆς Εὐρώπης (βλ. Kurt Müller (Ath. Mitt. (38) 1923. 65 ἔ. Tiryns III, 80 ἔ. 200).

Τοσαύτη δὲ εἶναι ἡ ἐπίδρασις τοῦ νέου διαμεμερισμένου κτίσματος, ὥστε ἡ κατ' ἐπίταξιν διαίρεσις τοῦ μεγάρου ἀκολουθεῖται ἐν τῇ ἡπειρωτικῇ Ἑλλάδι καὶ ὑπὸ μὴ ὀρθογωνίων κτισμάτων ἥτοι ἐλλειπτικῶν ἢ ἀψιδωτῶν (Ἐρίνιον, Θέρμος, Εὐτρησις).

Ἐν Κρήτῃ τοῦναντίον, ὅπου τὸ διάγραμμα τῶν Μινωικῶν ἀνακτόρων εἶναι ἐντελῶς διάφορον, πολυσύνθετον καὶ ὄντως δαιδάλειον, ἀπ' ἄλλων τόπων εἰλημμένον, τῆς Ἀνατολῆς καὶ τῆς Αἰγύπτου, ἡ μεσομινωϊκὴ ἐλλειπτικὴ οἰκία τοῦ Χαμαιζίου ἔχει διαίρεσιν ὁμοίαν κατ' ἀρχὴν, εἰ καὶ ἐν μικρᾷ κλίμακι, πρὸς τὴν τῶν Μινωικῶν ἀνακτόρων. Εἰς τὴν αὐτὴν δὲ ἀρχὴν στοιχοῦσι καὶ μικρότερα ὀρθογώνια Κρητικὰ κτίσματα ἥτοι εἰς τὴν ἀρχὴν τῆς παρατακτικῆς συγκεντρώσεως θαλάμων περὶ μίαν μεγάλην ἢ μικρὰν αὐλήν, εἰς πλείονας ὀρόφους, τῶν ὁποίων ὁ ἐσωτερικὸς, ἐκτὸς τοῦ ἀπὸ τῆς αὐλῆς, φωτισμὸς διευκολύνεται διὰ φωταγωγῶν.

Ἐκ τῶν παραλλαγῶν τοῦ τετραπλεύρου σχήματος ἡ μόνη ἀξία μνείας εἶναι ἡ τραπεζιόσχημος, ὡς ἔγγιστα τετράγωνος, οἰκία τοῦ Τσαγγλίου τῆς Φθιώτιδος, ὅπου ἡ ἐσωτερικὴ διάθεσις τοῦ χώρου εἶναι ἀπλουστάτη, σχεδὸν μονοθάλαμος μετὰ τινων διὰ τῶν ἐσωτερικῶν ἀντηρίδων σχηματιζομένων κογχῶν οἶαι καὶ αἱ ἐν τῷ περιβόλῳ τῶν μεγάρων τῆς Τροίας II (Dörpfeld Troja und Ilion I 83 ἔ. εἰκ. 25), ἀπώτεροι πρόγονοι τῶν ὁμοίων κογχῶν τοῦ Ἡραίου τῆς Ὀλυμπίας, τοῦ ἐν Φιγαλείᾳ ναοῦ τοῦ Ἐπικουρείου Ἀπόλλωνος, τοῦ ἐν Λουσοῖς ναοῦ τῆς Ἀρτέμιδος, τοῦ ἐν Λευκάδι ἀρχαϊκοῦ ναοῦ (Ath. Mitt. (21) 1906, 364. Weickert Typen 36), ἴσως δὲ κ. ἄ. Ἀξιόλογον ἀρχιτεκτονικὸν χαρακτηριστικὸν τῆς οἰκίας

τοῦ Τσαγγλίου εἶναι καὶ ἡ ὑπαρξίς ἐσωτερικῆς κιονοστοιχίας παραλλήλου πρὸς τὸν τοῖχον τῆς εἰσόδου, διαιρούσης τὴν οἰκίαν εἰς δύο κλίτη καὶ ἀναμνησκοῦσης τὴν γνωστὴν οἰκίαν τῆς Τροίας VIc (Dörpfeld αὐτ. I, 170 ἐ.), τὸν ναὸν τῆς Νεανδρείας τῆς Τρωάδος (Koldewey Neandria 23 ἐ.) τὸν ναὸν τῶν Ἐπιζεφυρίων Λοκρῶν, τὸν ἐννεάστυλον τῆς Ποσειδωνίας, τὸ λεγόμενον μικρὸν μέγαρον ἐν Gäggera παρὰ τὸν Σελινούντα (Koldewey-Puchstein 3 εἰκ. 3. 17 εἰκ. 15. 92 εἰκ. 64), καὶ τοὺς προγενεστέρους τούτων δικλίτους ναοὺς τῶν γεωμετρικῶν χρόνων (Σπάρτης, Θέρμου κλπ.), τοὺς ἀκολουθοῦντας τὴν αὐτὴν ἀρχὴν τῆς παλαιότερας κληρονομίας¹.

Ἐκ πάντων τῶν τύπων τούτων κεφαλαιώδη σημασίαν διὰ τὴν ἱστορίαν τῆς ἀρχιτεκτονικῆς, μάλιστα κατὰ τοὺς ἱστορικοὺς Ἑλληνικοὺς χρόνους, ἔχει, ὡς γνωστόν, τὸ διμερὲς ὀρθογώνιον οἶκημα, τὸ ἔχον ἀνοικτὸν τὸ πρῶτον διαμέρισμα καὶ σχηματίζον ἐν τῷ συνόλῳ τοῦ τὸ στοιχειῶδες σχῆμα τοῦ ἐν παραστάσι κτίσματος, τοῦ μεγάρου, τὸ ὁποῖον ἀπέτελεσε τὴν γονιμοτάτην ἀφειτηρίαν τοῦ Ἑλληνικοῦ ναοῦ. Ἡ συγκριτικὴ γλωσσολογία διδάσκει ὅτι τὸ προστώφον εἶναι συστατικὸν στοιχεῖον τοῦ οἰκήματος τῆς Ἀρίας ἢ ἄλλως Ἰνδοευρωπαϊκῆς ἢ Ἰνδογερμανικῆς λεγομένης ὁμοφυλίας, διὰ τοῦτο δὲ καὶ εὐρύτατα ἀπαντᾷ μετὰ ποικίλων παραλλαγῶν (βλ. F. Behn ἐν Ebert Reallex. der Vorgeschichte τόμ. 14^φ (1929) 216 ἐ.).

Τὸ προστώφον τοῦτο, ἐὰν μὲν εἶναι ἡμίλειστον διὰ τῆς προεκτάσεως τῶν πλαγίων πλευρῶν τοῦ οἰκήματος, σχηματίζει τὸν μνημονευθέντα ἐν παραστάσι διμερῆ τύπον, ἐὰν δὲ εἶναι ἀνοικτὸν ἦτοι ἐὰν οἱ πλάγιοι τοῖχοι δὲν προεκτείνωνται, σχηματίζει τὴν ἀπλὴν πρόστασιν, ἐν ἣ οἱ κίονες βασιτάζουσι τὴν εἴτε καθ' ὄλον τὸ μῆκος τῆς προόψεως εἴτε ἐν μέρει μόνον ὑπὲρ τὴν εἴσοδον ἐν εἴδει προστεγάσματος προεκτεταμένην ὀροφήν ἢ τὴν ὄλην στέγην.

Ὁ πρόστυλος οὗτος τύπος εἶναι ἀσφαλῶς σημαντικώτερος τοῦ ἐν παραστάσι, διότι ἐκ τούτου παρείχετο ἡ εὐκολία, ἴσως δὲ καὶ ἀφειτηρία πρὸς ἀνάπτυξιν ἐνὸς ἄλλου σπουδαίου ἀρχιτεκτονικοῦ στοιχείου, δηλ. τῆς περὶ τι κτίσμα κιονοστοιχίας. Ἐκ τῆς προστάσεως ἄρα ἢ περιστάσις· διότι φυσικὸν εἶναι ἡ πρώτη σκέψις προφυλάξεως ἀπὸ βροχῆς ἢ ἡλίου νὰ ἐγεννήθη διὰ τὴν εἴσοδον, ὅπου συχνάκις παρίσταται ἀνάγκη ἀναμονῆς.

Ἡ ὑπαρξίς τῆς περιστάσεως εἰς τὰς οἰκίας τῶν κατὰ φύσιν λαῶν τῆς Ἀφρικῆς καὶ τῆς Ἀσίας μαρτυρεῖ περὶ τοῦ πρωῖμου τῆς σκέψεως παρὰ τῇ καθ' ὄλου λαϊκῇ οἰκοδομίᾳ (Bulle Orichomenos 46 ἐ., ἐνθα ἀναπτύσσεται ἡ γνώμη ὅτι ἡ περιστάσις ἐγεννήθη τὸ πρῶτον εἰς τὰ κυκλικὰ κτίσματα, Oelmann Haus u. Hof 72).

Ὁ Oelmann αὐτ. 66 ἐ. παραθέτει παραδείγματα προστύλων οἰκιῶν, ἔχουσῶν τὴν πρόστασιν δίστυλον ἢ τειράστυλον, εἴτε ἐν τῇ στενῇ εἴτε ἐν τῇ μακρᾷ πλευρᾷ, ἀναλόγως περὶ

¹ Περὶ τῆς οἰκίας τοῦ Τσαγγλίου βλ. Wace - Thompson Prehist. Thessaly 115 ἐ. Γ. Μυλωνᾶ Νεολιθικὴ ἐποχὴ ἐν Ἑλλάδι 19. Ὁ Oscar Reulther Ath. Mitt. (50) 112 κέ. ἐκ τῆς οἰκοδομίας τῶν Τσετσέντων ἐν Μεσοποταμίᾳ παρέχει παραδείγματα δικλίτων οἰκιῶν, αἱ ὁποῖαι καθιστῶσι πιθανὴν τὴν ἐν ταῖς χώραις ἐκεῖναις γένεσιν τῆς σαγματοειδοῦς στέγης.

Ὁ Rodenwaldt Jahrb. (34) 1919, 95 σημ. 2 ἀρνεῖται ὀρθῶς τὴν γένεσιν τοῦ Ἑλληνικοῦ ναοῦ ἀμέσως ἐκ τοῦ

Μυκην. μεγάρου, ὑποτιμᾷ ὅμως ἀναμφισβήτητά τινα δεδομένα, πρὸ παντὸς δὲ τὸ τοῦ Θέρμου, ὡς πρὸς τὴν συνέχειαν τῆς λατρείας. Ὡς πρὸς τὸν ναὸν τοῦ ἀνακτόρου τῆς Τίρυνθος (Frickehaus Tiryns I, 31 ἐ.), τὸν ὁποῖον προσεπάθησε νὰ ἐξαφανίσῃ καὶ ὁ Blegen Korakou 130 συμφωνοῦντος καὶ τοῦ Weickert Tiryns 26, διδακτικώτατα εἶναι τὰ πορίσματα τοῦ K. Müller Tiryns III, 213 ἐ. καὶ αἱ παρατηρήσεις τοῦ M. P. Nilsson Minoan-Mycenaean Religion 407 ἐ.

θέσεως τῆς θύρας (67 εικ. 41, α-β. 70 εικ. 43). Ὡσαύτως γνωστά εἶναι παραδείγματα οἰκιῶν ἀμφιπέτρων, ἔχουσῶν προστώα κατὰ τὰς μακρὰς πλευράς, τὴν δὲ θύραν κατὰ τὴν στενὴν πλευρὰν ἄνευ τινὸς προστάσεως ἢ προστεγάσματος (σ. 73 εικ. 47).

Ἐν τῷ ἐπὶ Ἑλληνικοῦ ἐδάφους ἀναπτυχθέντι πολιτισμῷ ἡ περίστασις ἀναφαίνεται, ὡς γνωστόν, τὸ πρῶτον ἐν τῇ γεωμετρικῇ περιόδῳ ὡς προσθήκη τῆς περιόδου ταύτης εἰς τὸ παλαιότερον ἐν Θέρμῳ τῆς Αἰτωλίας ὑφιστάμενον μέγαρον Β, τὸ πιθανώτατα ἀπὸ κατοικίας ἀνακτος καταλήξαν εἰς κατοικίαν θεοῦ (Ῥωμαῖος Ἀρχ. Δελτίον I 1915, 248 ἐ. 271 ἐ. VI 1920 Παράρτ. 168. Weickert Typen arch. Architektur 9).

Παρατηροῦμεν δὲ καὶ ἄλλως ὅτι κατὰ τὴν γεωμετρικὴν περίοδον ἀπὸ ἀρχιτεκτονικῆς ἀπόψεως ἔχομεν ἤδη ὑπάρχοντα τὰ πλεῖστα στοιχεία τῆς μετέπειτα μεγάλης ἀναπτύξεως τῆς Ἑλληνικῆς ναοδομίας (Θέρμος, Σπάρτη, Σάμος, Ὀλυμπία). Διὰ τοῦτο δὲ δυσκόλως δύναται νὰ γίνῃ δεκτὴ ἡ γνώμη ὅτι πρὸ τοῦ 7^{ου} π. Χ. αἰῶνος δὲν ὑπῆρχον οἰκοδομήματα ναῶν (Καρο ἐν Ebert Reallex. der Vorgesch. IV 1 (1926), 246), ὅτι δὲ ἡ Ἑλληνικὴ ναοδομία εἶναι γέννημα θαυματοποιῦ τινος γενεᾶς τοῦ 7^{ου} π. Χ. αἰῶνος (Rodewaldt Athen. Mitteil. (34) 1919 175 ἐ. 182. 192. Jahrb. (34) 1919, 69 σημ. der archaisch griech. Tempel. Weickert Typen arch. Archit. 73. Rodenwaldt Die Kunst der Antike 21).

Ἦδη ἡ γεωμετρικὴ περίοδος εἶχε τὸ αἶσθημα τοῦ μνημειώδους, καὶ ἂν δὲ δὲν ἐξεδηλώθη τοῦτο πανταχοῦ, εἶναι ἱκανὰ τεκμήρια τῆς πρὸς τὸ μνημειώδες ὄρμηξ τῶν γεωμετρικῶν τεχνιτῶν οἱ μεγάλοι ἀμοφορεῖς τοῦ Διτύλου, τὰ ἐλεφάντινα ἀγαλμάτια τοῦ αὐτοῦ τύπου, οἱ ναοὶ τῆς Σπάρτης, τῆς Σάμου, πιθανώτατα τὸ πρῶτον Ἡραῖον τῆς Ὀλυμπίας, μάλιστα δὲ ὁ ναὸς τοῦ Θέρμου ὁ ἀπὸ τοῦ μεγάρου Β ἀφορηθεῖς. Εἶναι δὲ ἀναμφισβήτητον ὅτι ἡ μεγάλη ἀνθησις, ἡ ὁποία ἐμφανίζεται κατὰ τὴν πρῶτον ἀρχαϊκὴν περίοδον ἐν τῇ Ἑλληνικῇ τέχνῃ καθόλου καὶ δὴ ἐν τῇ ἀρχιτεκτονικῇ προπαρεσκευάσθη κατὰ τὴν γεωμετρικὴν περίοδον, τῆς ὁποίας ἡ συμβολὴ δὲν φαίνεται σήμερον ἀδρότερον, διότι δὲν διευπλώθη ἐπὶ μονιμωτέρων ὑλῶν οὔτε ἐν τῇ πλαστικῇ οὔτε ἐν τῇ ἀρχιτεκτονικῇ. Ἀλλὰ τὴν προεργασίαν ἐκείνην εἶναι ὑποχρεωμένος τις νὰ δεχθῆ, ἐὰν δὲν θέλῃ νὰ καταφύγῃ εἰς τὴν διὰ θαύματος λύσιν. Τὸ «Ἑλληνικὸν θαῦμα», τοῦ ὁποίου τὴν ὑπαρξίν ὡς ὑπερφυσικοῦ τινος φαινομένου δέχονται ὅσοι δὲν ἐκτιμῶσι τὴν σημασίαν τῆς ἐξελίξεως, ἤτοι τὴν ἱστορικὴν γένεσιν τῆς Ἑλληνικῆς τέχνης, ἔγκειται ἀκριβῶς εἰς τὴν ταχίστην ἀνάπτυξιν ἀπὸ τοῦ ἀτελεστεροῦ εἰς τὸ τελειότερον καὶ οὐχὶ εἰς τὴν ἀπτόμον ἐκδήλωσιν τοῦ τελείου χωρὶς νὰ προηγηθῆ περίοδος προσπαθειῶν καὶ μαθητείας.

Ὁ Deonna Dédale I 29 ἀρνούμενος ἐντελῶς τὴν ὑπαρξίν θαύματος παραγνωρίζει τὴν ἄνευ προηγουμένου καὶ ἐπομένου ταχύτητα τῆς ἐξελίξεως τῆς Ἑλληνικῆς τέχνης. Αἱ μεσολαβοῦσαι βαθμίδες τοῦ πολιτισμοῦ πάντως ὑπῆρξαν, ὅπως καὶ κατ' ἄλλας περιόδους τῆς ἱστορίας, εἰ καὶ οὐχὶ πᾶσαι καὶ πανταχοῦ, ἀλλ' ὁ ῥυθμὸς τῆς μεταβάσεως ἀπὸ βαθμίδος εἰς βαθμίδα ὑπῆρξεν οὕτως ὀρμητικὸς, ὥστε προκαλεῖ δικαίως τὴν ἐντύπωσιν τοῦ θαύματος¹.

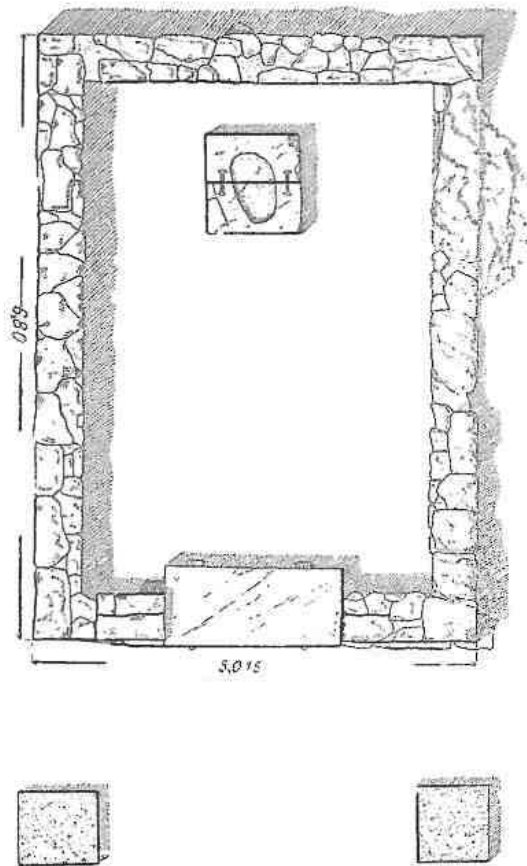
¹ Ἀλλ' ἐκτὸς τῆς περιστάσεως, ὅπως ἐκ τοῦ πηλίνου οἰκίσκου τοῦ Ἡραίου ἤδη δὲ ἐκ

¹ Περὶ τῆς θέσεως τῆς Ἑλλάδος ἐν τῇ ἱστορίᾳ τῆς ἀρχαίας τέχνης καὶ περὶ τῆς πρωτοτυπίας τῆς Ἑλληνικῆς πλαστικῆς βλ. τὰ νεωστὶ γραφέντα ὑπὸ τοῦ Deonna ἐν L'Acropole 1931, 161-193. 241 κἔ.

τῆς πρώτης αὐτοῦ μορφῆς ἐδιδάχθημεν, ἡ γεωμετρικὴ περίοδος εἶχε καταλήξει καὶ εἰς τὸν τύπον τοῦ ἀπλοῦ προστύλου οἰκοδομήματος ἦτοι τοῦ μετὰ διστύλου προστάσεως, τύπον δηλ. ὁ ὁποῖος ἐθεωρεῖτο πρότερον ὡς ἀρχιτεκτονικὴ κατάκτησις μεταγενεστέρων περιόδων, κατὰ τὰς ὁποίας αὐτούσιος μὲν (δίστυλος) σπανιώτερον, ὡς θὰ ἴδωμεν, ἀπαντᾷ, πολύστυλος δὲ συγχρότατα.

Ὁ Kurt Müller (αὐτ. 59. 60) διὰ τὴν γένεσιν τοῦ τύπου παραδέχεται δύο ἐνδεχόμενα ἢ τὴν εἰς ἀπλοῦν ὀρθογώνιον «οἶκον» προσθήκην διστύλου προστεγάσματος ἢ τὴν κατὰ τὰ πλάγια διάνοξιν τοῦ προστώου τοῦ μεγάρου, ὥστε νὰ παραμείνωσιν ἐξ αὐτοῦ αἱ πρόσθιαι καταλήξεις τῶν τοίχων ἐν εἴδει ὑποστηριγμάτων τῆς ὀροφῆς. Ὁ Müller ἄλλως συμπληρώσας τὸν οἰκίσκον καὶ δεχόμενος τὴν στέγην ὡς ἐξακολουθοῦσαν καὶ ἄνωθεν τῆς προστάσεως προτιμᾷ τὸ δεύτερον ἐνδεχόμενον προελεύσεως τοῦ τύπου τὸ συνδέον τοῦτον μετὰ τοῦ μεγάρου, προσπαθεῖ δὲ νὰ εὔρη καὶ ἐξ αὐτῶν τῶν λειψάνων τοῦ οἰκίσκου στηρίγματα, τὴν ὑπαρξιν ὑποτυπωδῶν παραστάδων καὶ φλιῶν μεταξὺ τῶν κιόνων καὶ μεταξὺ τῶν κιόνων καὶ τῶν παραστάδων.

Ἡ νέα ὑπ' ἐμοῦ γενομένη συμπλήρωσις τοῦ οἰκίσκου φέρει σαφῶς πρὸς τὴν ἀφετηρίαν τοῦ προστεγάσματος, τὸ ὁποῖον συγχρόνως χρησιμεύει καὶ ὡς ἐξώστης τοῦ ὑπερφύου διαμερίσματος. Ἡ σκέψις εἶναι ἀπλῆ, δὲν εἶναι δέ, νῦν μάλιστα, ἀνάγκη νὰ ἔχη προέλθει ἐκ τοῦ μεγάρου. Καὶ αἱ λεγόμεναι παραστάδες, ἐὰν ὄντως πρόκειται περὶ τοιούτων, δύνανται νὰ ἐρμηνευθῶσιν ἐξ ἀπλῆς ἐπιδράσεως. Τὰ δὲ κατώφλια δὲν εἶναι ἀναπόφευκτον νὰ εἶναι λείψανα τῶν τοίχων τοῦ προστώου τοῦ μεγάρου, διότι ἦτο δυνατόν ὁ οἰκοδόμος τῆς ἀπλῆς, ἀλλὰ δημιουργικῆς ἐκείνης περιόδου νὰ φθάσῃ εἰς τὴν σκέψιν τῆς δημιουργίας τῶν στοιχειωδῶν ἐκείνων «πεξουλίων» πρὸς περιορισμὸν τοῦ χώρου καὶ ἵνα χρησιμεύωσι ταῦτα ὡς καθίσματα, χωρὶς νὰ κρημνίσῃ τοὺς τοίχους τοῦ προδόμου, ἔστω καὶ θεωρητικῶς.

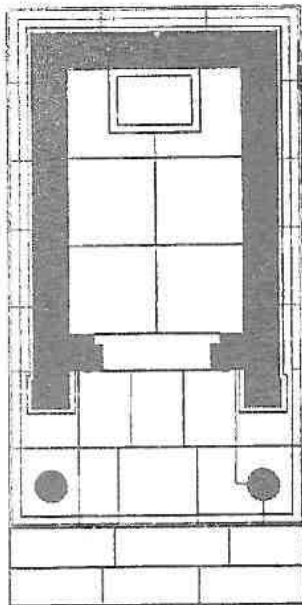
Εἰκ. 16. Ἀρχαῖος ναὸς τῆς Ἀθηνᾶς ἐν Σουνίῳ.

Ὁ δίστυλος πρόστυλος τύπος, ἀπαντᾷ ἅπαξ ἔτι ἐν τῇ κυρίως Ἑλλάδι, ἀλλὰ μετὰ τὸν ἡμέτερον οἰκίσκον καὶ δὴ ἐν τῇ ἀρχαίῃ ἀρχιτεκτονικῇ τῆς Ἀττικῆς. Εἶναι ὁ ἐν Σουνίῳ ἀρχαιότερος ναὸς τῆς Ἀθηνᾶς (εἰκ. 16), ὁ ἀνακαλυφθεὶς ὑπὸ τοῦ Στάη καὶ δημοσιευθεὶς κατὰ σχεδιογράφημα τοῦ Ὁρλάνδου ἐν Ἀρχ. Ἐφ. 1917 σ. 170 εἰκ. Β καὶ σ. 187 ἔ. Στάη Τὸ Σούνιον (1920), 42 ἔ. βλ. καὶ Robertson Gr. and Rom. Architecture 55. Weickert Typen 65. 117.

Ὁ ἀρχαῖος οὔτος ναὸς τῆς Ἀθηνᾶς χρονολογεῖται εἰς τὸ πρῶτον ἡμισυ τοῦ 6^{ου} π. Χ. αἰῶνος, ἀλλὰ τὸ πρόστυλον δίστυλον αὐτοῦ σχῆμα, τὸ δι' οὐδενὸς ἄλλου μνημείου ἐκτὸς τοῦ ἐκ τοῦ Ἑραίου οἰκίσκου ἐν τῇ κυρίως Ἑλλάδι μαρτυρούμενον, καθιστᾷ πιθανὸν ὅτι ὁ μικρὸς

οὗτος ναὸς ἀκολουθεῖ παλαιότερον πρότυπον ἐξ εὐφρατοτέρας ὕλης, προηγηθὲν ἐν τῷ τόπῳ.

Ἐννοεῖται ὅτι τὸν παλαιότερον ἐκεῖνον πρόδρομον δὲν φαντάζομαι καθ' ὅλας τὰς λεπτομερείας, μάλιστα δὲ οὐχὶ κατὰ τὸ ἀέτωμα, ὅμοιον πρὸς τὸν πῆλινον οἰκίσκον τοῦ Ἡραίου. Δὲν ἀποκλείεται δὲ ἡ εἰκασία ὅτι ἡ δύο στῦλοι τοῦ ναοῦ δυνατὸν νὰ ἦσαν τετράγωνοι πρισματικοί, ὡς ὑποδεικνύει τὸ σχῆμα τῆς θεμελιώσεως, τὸ ἐκ τοῦ ναοῦ

Εἰκ. 17.

Διάγραμμα ναοῦ τοῦ παρὰ τὸν Σελινοῦντα Gággera.

τοῦ Ταξιάρχου τῆς Αἰτωλίας (Ἀρχ. Δελτίον 1926, 1 ἐ.) ὑπομνησθὲν παράδειγμα καὶ τὸ ἐπὶ τῇ βάσει τῶν σωζομένων ἰχνῶν προκριθὲν νῦν ὑπ' ἐμοῦ σχῆμα τῶν δύο στύλων τοῦ ἐκ τοῦ Ἡραίου οἰκίσκου.

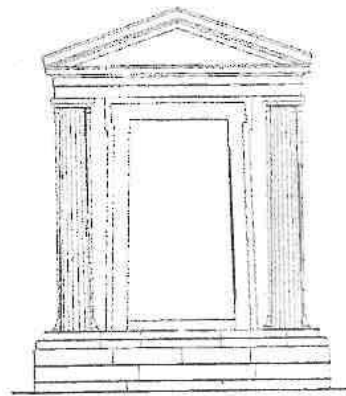
Δίστυλος πρόστυλος Δωρικὸς θησαυρὸς ἐσχεδιάσθη ὑπὸ τοῦ Tournaire καὶ ἐν τῷ τεμένει τῶν Δελφῶν παρὰ τὸν ἀνατολικὸν περίβολον καὶ ἀκριβῶς ὀπισθεν τοῦ ταύρου τῶν Κερκυραίων (Fouilles de Delphes II, relevés et restaurations par A. Tournaire, fasc. 1, pl. VI-IX), ἀλλὰ τὰ σωζόμενα αὐτοῦ λείψανα, ὡς ἐμφαίνεται ἐκ τοῦ πίν. V αὐτόθι, εἶναι τόσον ὀλίγα, ὥστε ἡ ἀσφάλεια τῆς ἀποκαταστάσεως δὲν εἶναι πλήρης.

Δίστυλον πρόστυλον σχῆμα παρέχει καὶ ὁ μικρὸς ναῖσκος τοῦ μικροῦ τεμένους τῆς Δήμητρος τῆς παρὰ τὸν Σικελικὸν Σελινοῦντα Gággera, τιθέμενος εἰς τὰς ἀρχὰς ἢ τὰ μέσα τοῦ 6^{ου} π.Χ. αἰῶνος, μελετηθεὶς δὲ καὶ ἀναπαρασταθεὶς ὑπὸ τοῦ Γάλλου ἀρχιτέκτονος Hulot (εἰκ. 17-18)· βλ. J. Hulot - G. Fougères Sélinonte (1910)

270 ἐ. E. Gabrici Notizie degli Scavi 1920, 69. 1923, 104. Robertson Gr. Rom. Archit. 55. Pauly RE² II A, 1302-4 (Ziegler).

Εἶνε δὲ ἄξιον προσοχῆς ὅτι ὁ μικρὸς ναὸς διατηρεῖ τὸν ἀρχαικώτατον δίστυλον πρόστυλον τύπον, ἄλλως μὴ ἀπαντῶντα ἐν τῇ Μ. Ἑλλάδι, τοῦλάχιστον κατὰ τὰ μέχρι τοῦδε εὐρήματα.

Αἱ διαστάσεις τοῦ στυλοβάτου τοῦ ναῖσκου τῆς Gággera εἶναι τὸ μὲν πλάτος 3,02, τὸ δὲ μῆκος 5,22. Ὁ Fougères 271 ἀπονέμει τὸν ναῖσκον εἰς τὴν Κόρην-Πασικράτειαν, ἐν ᾧ ἐν τῷ μεγάλῳ τεμένει ἐλατρεύετο ἡ (Δημήτηρ) Μαλοφόρος, πρὸ δὲ τοῦ κατὰ τὴν εἴσοδον προτύλου ἢ Ἐκάτη Προπυλαία ἀναμνησκουσα ἄλλα τε καὶ τὴν ἐν Ἐλευσίνι ὁμοειδῆ Ἄρτεμιν Προπυλαίαν. Ὁ ναῖσκος εὐρίσκεται κατὰ τὰ κράσπεδα τοῦ ἀρχαίου νεκροταφείου, πρὸς τὸ ὁποῖον λατρευτικῶς συνδέεται, φαίνεται δὲ διὰ τὸ ἀρχαικώτατον αὐτοῦ πρωτοδώριον σχῆμα ὅτι εἶναι περίπου σύγχρονος πρὸς τὸν προηγηθέντα τοῦ μεγάλου ἀρχαικοῦ ναοῦ τοῦ τεμένους τῆς Μαλοφόρου μικρὸν ναόν, πλάτους 5,64, τὸν ὁποῖον ἀνάγουσιν εἰς τοὺς χρόνους τῆς ιδρύσεως τοῦ Σελινοῦντος (Koldewey-Puchstein 86-89). Ὁ Σελινοῦς ιδρύθη κατὰ τοὺς στηριζομένους εἰς τὴν μαρτυρίαν τοῦ Θουκυδ. VI, 4, 2 μεταξὺ 630 καὶ 623 π.Χ., κατὰ δὲ τοὺς δεχομένους τὸν καθορισμὸν τοῦ Διοδώρου X, 59, 4 ἐν ἔτει 651 π.Χ.

Εἰκ. 18. Ἀναπαράστασις ναοῦ τοῦ εἰκ. 17.

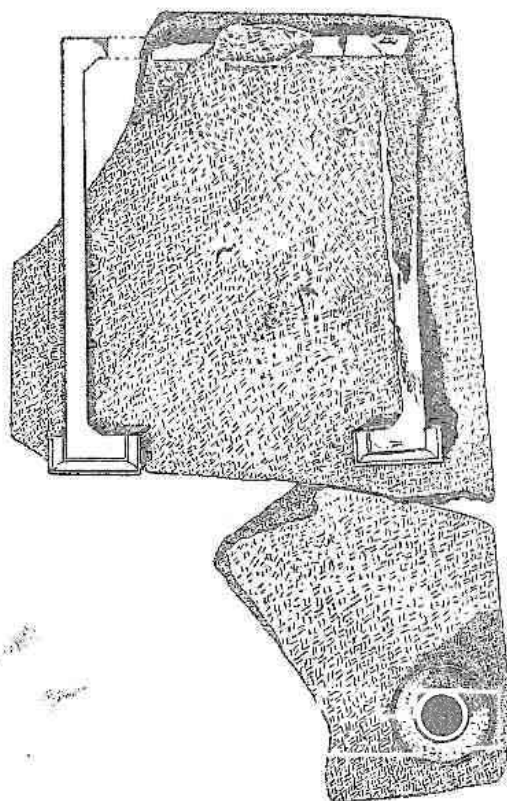
(Ἱερώνυμος 646). Περὶ τὸ 600 ἄρα ἢ ὄχι πολὺ μετ' αὐτὸ φαίνεται ὅτι ἐγένετο καὶ ὁ πρόστυλος ναῖσκος.

Ἐκτὸς τῶν ναῶν τοῦ Σουνίου καὶ τοῦ Σελινούντος δίστυλος πρόστυλος τύπος ἀπαντᾷ καὶ ἐν τῇ ναοδομίᾳ τῆς Ἰταλίας ἐν τῷ ναῷ τοῦ Ἀλετρίου, Aletrium νῦν Alatri (εἰκ. 19. Röm. Mitt. (4) 1889, 147 ἔ. (6) 1891, 353 ἔ. K. Müller Ath. Mitt. (48) 1923, 60. Robertson Gr. and Rom. Architecture 55. 199A. Della Seta Museo di Villa Giulia I (1918), 213 πίν. 53).

Εἰκ. 19. Ἀναπαράστασις ναοῦ τοῦ Aletrium κατὰ τὸν Conte Cosza (Della Seta, Villa Giulia πίν. 53).

Καὶ ἐν τῷ ναῷ τοῦ Alatri δὲν εἶναι ἀμφίβολον ὅτι ἐπιζῆ ἀρχαία κληρονομία, τῆς ὁποίας τὴν ἀπήγησιν ἔχομεν καὶ εἰς τὰ ὑπὸ τοῦ Rizzo δημοσιευθέντα ἐν τῷ *Bullet. Comun.* (38) 1910, 281 ἔ. (39) 1911, 23 ἔ. βλ. Helbig Führer³ II, 346. 348 K. Müller AM αὐτ. 59 πῆλινα ἀναθηματικά προπλάσματα οἰκοδομημάτων (ναῶν καὶ οἰκιῶν) ἐκ τοῦ ἐν Nemi ναοῦ τῆς Ἀρτέμιδος (Diana Nemorensis) καὶ ἐκ τοῦ ἐν Satricum ναοῦ τῆς Mater matuta ὡς καὶ τὸ ἐκ Velletri μνημονευόμενον (εἰκ. 20. 21).

Εἰκ. 20. Τεμάχια πηλίνου διστύλου προστύλου ἀναθηματικῶν ναῖσκων τοῦ Satricum (*Bullet. Com. Roma* 1910, 304).

Τὰ ἐκ τῆς Ἰταλίας παραδείγματα εἶναι πολυτιμώτατα διὰ τὴν συνέχειαν τοῦ τύπου καὶ διὰ τὴν ἀπὸ κοινῆς πηγῆς, τῆς Ἑλληνικῆς ἀρχαϊκῆς ἀρχιτεκτονικῆς καταγωγὴν τῆς Ἑτρουσκικῆς ἀρχιτεκτονικῆς. Ὁ ναὸς τοῦ Σουνίου δὲν ἔχει μὲν οὕτως ἀπομεμακρυσμένους τοὺς στύλους ἀπὸ τοῦ σηκοῦ, ὡς τὰ πῆλινα ναῖδια τῆς Ἰταλίας, κείμενος κατὰ τοῦτο πλησιέστερον πρὸς τὸν πῆλινον οἰκίσκον τῆς Ἡραίου τοῦ Ἀργεῶς, ἀλλ' οὐδεμία δύναται νὰ ὑπάρξῃ ἀμφιβολία περὶ τῆς κοινῆς ἀφετηρίας. Ὅμοιος καὶ ὁ ναὸς τοῦ Σελινούντος.

Εἰς τοὺς μετὰ μεγάλης προστάσεως ναοὺς τῆς Ἑτρουρίας καὶ τοῦ Λατίου, οἱ ὅποιοι παρουσιάζονται πρόστυλοι τετράστυλοι ἢ καὶ ἐξάστυλοι μετὰ προεκτεταμένων τῶν πλαγίων τοίχων τοῦ σηκοῦ ἢ ἄνευ τοιαύτης προεκτάσεως, ἐὰν ἀφαιρέσωμεν τοὺς ἐν τῇ πρώτῃ

γραμμῇ προφαινομένους κατὰ τὴν πρόοψιν τέσσαρας ἢ ἑξ κίονας, οἱ ὅποιοι καὶ χαρακτηρίζουσι τὸν ναόν, ἀπομένουσι ναοὶ δίστυλοι πρόστυλοι ἤτοι τοῦ ἀρχεγόνου σχήματος, ἐξ οὗ ἐγενήθη πιθανάτατα ἢ σύνθετος κατὰ τὴν Ἰταλίαν ἐπιχωριάζουσα πρόστασις διὰ τῆς προσθήκης τεσσάρων ἢ ἑξ ἀκόμη κίωνων ἔμπροσθεν τῆς παλαιᾶς δίστυλου προστάσεως.

(Παραδείγματα: Ναὸς τῶν Φαλεριῶν: Durm Bauk. der Etrusker und Romer 106 εἰκ. 116 διὰ τὴν πρὸ τοῦ τριπλοῦ σηκοῦ πρόστασιν. Ναὸς παρὰ Marzabotto καὶ ἐν Φλωρεντία Durm αὐτ. 107. εἰκ. 117, ὅπου ἡ διπλῆ τετράστυλος πρόστασις ἀναλύεται εἰς τρεῖς δίστυλους ἀντιστοιχοῦσας εἰς τοὺς τρεῖς σηκοὺς τῶν ναῶν. Ὁ τριπλοῦς οὗτος σηκὸς ἀναμιμνήσκει τὴν τριπλῆν ἐγκάρσιον διαίρεσιν τῶν πηλίνων προπλασμάτων ἱερῶν κρηνῶν τῆς Ἥφαιστίας τῆς Λήμνου, τῶν εὐρεθέντων ἐν ταῖς τελευταῖαις ἀνασκαφαῖς τῆς ἐν Ἀθήναις Ἰταλικῆς Σχολῆς. Ἴσως δὲ δὲν εἶναι τυχαία ἡ σύμπτωσις. Βλ. καὶ Karo (Arch. Anz. 1930, 143 ἔ. εἰκ. 22-23) περὶ τῆς προφανοῦς ὁμοιότητος πρὸς τὴν ἐν Κορίνθῳ κρήνην Γλαύκη.

Ναὸς τῆς Magna Mater ἐπὶ τοῦ Παλατινοῦ τῆς Ῥώμης: Durm αὐτ. 113 εἰκ. 125.

Ναὸς τῆς Fortuna virilis(;) ἐν Ῥώμῃ: Durm αὐτ. 542 εἰκ. 615 μετὰ τοῦ ἐν Cori.

Ναὸς τοῦ Οὐεσπασιανοῦ ἐν Ῥώμῃ, Ναὸς τοῦ Διὸς ἐν Πομπηΐα καὶ ὁ τοῦ Ἀντωνίνου καὶ τῆς Φανστίνης Durm 543 εἰκ. 616.

Ναὸς τοῦ Αὐγούστου ἐν Πόλῃ Durm 544, 617.

Μικρὸς πεταλόσχημος ναὸς ἐν Baalbek, ἔχων τὸν πυρῆνα δίστυλον πρόστυλον Durm αὐτ. 550 εἰκ. 627.

Ναὸς ἐν Henchir Debbik Durm 580, 655.

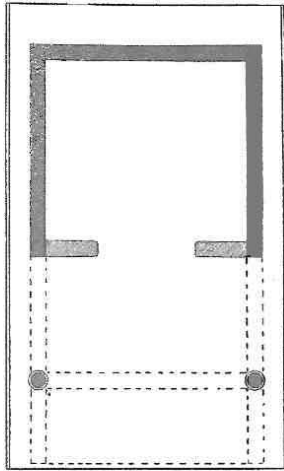
Ναὸς τοῦ Κάστορος ἐν Ῥώμῃ Durm 581, 656. Ναὸς τῆς Ἀρτέμιδος (Maison carrée) ἐν Νεμαυσῶ (Nîmes) τῆς Γαλλίας Durm 583, 658.

Ναὸς τῆς Ἀθηνᾶς ἐν Τεβέσση Durm 589, 666.

Οἱ τρεῖς ναοὶ τοῦ Καπιτωλίου τῆς Sbeitla (Sufetula) Durm 590, 668.

Ναὸς τοῦ Διὸς ἐν Baalbek Durm 603, 684).

Ἄλλὰ καὶ τῆς διαμορφώσεως ταύτης ὑπάρχουσιν ἤδη πρότερον, εἰ καὶ σποραδικά, Ἑλληνικὰ παραδείγματα ἤτοι ὁ ἐν Ποσειδωνία ἐξάστυλος, ὁ λεγόμενος ναὸς τῆς Δήμητρος (Koldewey-Puchstein 23 εἰκ. 23 πίν. 3) ὁ παρὰ τὸν Σελινοῦντα ναὸς τοῦ Ἀπόλλωνος G, τοῦ ὁποίου ὁ σηκὸς μετὰ τὴν ἀφαίρεσιν τῆς περιστάσεως ἔχει πρόστασιν δίστυλον-τετράστυλον (Kold.-Puchst. πίν. 17) ὁ ἐν Ὀλυμπία θησαυρὸς τῶν Γελῶν ἔχει ὁμοίως τὴν πρόστασιν δίστυλον-ἐξάστυλον (Olympia I πίν. 39. Λεονάρδου Ὀλυμπία 220) ὁ ἐν Περγάμῳ μεταγενέστερος βεβαίως (τῶν χρόνων τοῦ Καραγάλλα) μικρὸς Ἰωνικὸς ναὸς, ὁ ὁποῖος ἀναλύεται εἰς δίστυλον καὶ τετράστυλον πρόστυλον σχῆμα ἄνευ παρεκτεταμένων παραστάδων τοῦ σηκοῦ (Bohn ἐν *Altert. von Pergamon* IV πίν. 28. 43. 45. Durm Bauk. d. Griech. 430 εἰκ. 322^α).

Εἰκ. 21.

Διάγραμμα πηλίνου ναοῦ τοῦ *Satri-cum* (*Bullet. Com. Roma* 1910, 300).

Ἄξιος σημειώσεως ὡς πρὸς τοῦτο εἶναι καὶ ὁ παρὰ τὴν Ταρσὸν τῆς Κιλικίας ναὸς, ὁ ὁποῖος παρὰ τὴν ἰδιορρυθμίαν τῆς διατάξεως τῶν κίωνων τοῦ προνάου ἀφορμᾶται ἀπὸ διστύλου προστύλου σχήματος (Durm. αὐτ. 430 εἰκ. 392^β).

Εἰς τὰ μετὰ διστύλου προστάσεως παραδείγματα τὰ ἐξ αὐτῶν τῶν οἰκοδομημάτων ναῶν, Ἑλληνικῶν τε καὶ Ἰταλικῶν, εἰλημμένα, προστίθενται καὶ δύο ἀγγειογραφικαὶ ἀπεικονίσεις ναῶν, τῶν ὁποίων ὅμως δὲν εἶναι ἀπολύτως βέβαιος ὁ τύπος.

Πολλῆς προσοχῆς ἄξιος εἶναι ὁ ἐπὶ τῆς ἐν Λούβρω «Κυρηναικῆς» Λακωνικῆς κύλικος παριστάμενος ναὸς (εἰκ. 22), ὁ ἀποδίδων κατὰ τινὰς τὸν ὑπὸ τοῦ ἱεροῦ ὄψεως Πύθωνος φυλασσόμενον Δελφικὸν ναὸν τοῦ Ἀπόλλωνος (Hauser Oest. Jahresh. (10) 1907, 9. R. Vallois Rev. arch. 1908 I, 367 εἰκ. 3). Ὁ Puchstein Arch. Ztg. 1881, 239 θεωρεῖ τὸ οἰκοδόμημα ἐν παραστάσει καὶ σχετίζει πρὸς τὴν Θηβαϊκὴν κρήνην καὶ πρὸς τὸν περὶ αὐτῆς ἀγῶνα τοῦ Κάδμου. Ὡσαύτως καὶ ὁ Benndorf Oest. Jahresh. II 1899 14 εἰκ. 14. Ὁρθῶς ὅμως παρετήρησεν ὁ Pottier Catalogue des vases du Louvre II 529 Album des v. d. Louvre II 63 ὅτι ἀναμφιβόλως πρόκειται περὶ ναοῦ μετὰ προ-τεταγμένης κιονοστοιχίας.

Εἰκ. 22. Ἐκ τῆς Λακωνικῆς κύλικος τοῦ Λουβροῦ.

Εἶναι ἀληθὲς ὅτι ὁ ἀρχαῖος ἐκεῖνος ἀγγειογράφος ἀποδίδει συγκεχυμένον τὸ ἀρχιτεκτονικὸν σύνολον, διότι τὸ μὲν ἀέτωμα, ὡς χαρακτηριστικόν, παριστᾷ ἀντωπὸν (ὅπως ἀλλαχοῦ προτιμᾶται ἐν τῇ παραστάσει ἢ χαρακτηριστικὴ χιαστὴ ὄψις τῶν ὀκλαδιῶν δίφρων παρὰ τὴν ἐν τῇ πραγματικῇ χρῆσει συνήθη θέσιν αὐτῆς), τὸ δὲ σῶμα τοῦ ἱεροῦ πιθανώτατα κατὰ τομῆν. Ἄλλ' ἐὰν ὄντως οὕτως ἀποδίδεται τὸ κάτω ἥμισυ τοῦ ναοῦ κατὰ πλάγιον, τότε οὗτος εἶναι πρόστυλος, ἐπειδὴ δὲ μόνον εἰς κίων φαίνεται ἐν προβολῇ εἶναι ἄγνωστον ἂν ἢ πρόστασις ἦτο δίστυλος ἢ ἐκ πλειόνων κίωνων.

Τὸ δευτερον παράδειγμα εἶναι ἡ ἐπὶ ἐρυθρογράφου κρατῆρος ἐκ Ruvo, ἀποκειμένου ἐν Νεαπόλει, ἀπεικόνισις ναοῦ τῆς Ἀρτέμιδος Ἰωνικοῦ ῥυθμοῦ (εἰκ. 23).

Ὁ Buschor δημοσιεύων τὸν κρατῆρα ἐν Furtwängler-Reichhold Griech. Vasenmalerei III ἀρ. 148, κειμένου σ. 168, παρατηρεῖ ὅτι ὁ ναὸς τῆς Ἀρτέμιδος παρέχει ἐκ τοῦ σηκοῦ τὴν θύραν μετὰ τῶν ξυλίνων θυροφύλλων, ἐκ δὲ τῆς Ἰωνικῆς περιστάσεως ἐπιτομήν τινα..... ἐν τῇ μακρᾷ πλευρᾷ ἡγεμόνας κεραμίδας, αἱ ὁποῖαι, ὡς καὶ τὰ κάτωθεν αὐτῶν μέρη τοῦ ἐπίστυλιου, σμικρύνονται προβαίνουσαι εἰς βάθος.

Ὁ κρατῆρ οὗτος εἶναι καὶ διὰ τὴν ἐπ' αὐτοῦ παράστασιν τοῦ Ὁρέστου καὶ τοῦ Πυλάδου μετὰ τῆς Ἰφιγενείας πρὸ τοῦ ἐν Ταύροις ναοῦ τῆς Ἀρτέμιδος ὀνομαστός, ἀνήκει δὲ εἰς τὴν ἀρχομένην τετάρτην π. Χ. ἑκατονταετηρίδα (βλ. τὴν τελευταίαν σχετικὴν πραγματείαν τοῦ Em. Löwy Iphigenie in Taurien, Jahrbuch des D. arch. Inst. (44) 1929, 86 ἔ. 99 εἰκ. 18. 87 σμμ. 7 μετὰ τῆς σχετικῆς προγενεστέρως βιβλιογραφίας).

Εἶναι βεβαίως γνωστὸν ὅτι οἱ ἀγγειογράφοι προκειμένου περὶ ἀπεικονίσεως, οὐχὶ συνήθους ἄλλως, ἀρχιτεκτονικῶν μνημείων ἐπὶ ἀγγείων, δὲν ἀποβλέπουσιν εἰς τὴν ἀρχιτεκτονικῶς πιστὴν καὶ λεπτομερῆ αὐτῶν ἀπόδοσιν, ἀλλ' εἰς τὴν κατὰ τὰς θεμελιώδεις αὐτῶν καὶ χαρακτηριστικὰς γραμμὰς ἀδρομερῆ μᾶλλον παράστασιν, τῆς ὁποίας ἡ χρησιμότης εἶναι πολλάκις μόνον τοπογραφικὴ, πρὸς ὑποδήλωσιν δηλ. ἀπλῶς τοῦ τόπου τῆς ὅλης ἀγγειογραφικῆς παραστάσεως. Διδακτικῆ ἐν τούτῳ εἶναι ἡ μελέτη τοῦ R. Vallois *Sur les formes architecturales dans les peintures des vases grecs* (Rev. archéol. 1908 I, 359 ἔ.), περὶ τῆς ὁποίας ἐξέφρασεν ἀντιρρήσεις τινὰς ὁ Tarbell ἐν Amer. Journ. of arch. 1910, 428.

Ἐκ τῆς ἀπόψεως ταύτης ἀφορμώμενός τις εἶναι δυνατὸν νὰ σκεφθῆ ὅτι καὶ ἐπὶ τοῦ ἐκ Ruvo κρατῆρος ὁ ναὸς τῆς Ἀρτέμιδος εἶναι θεωρητικῶς περίπτερος, τοῦ ὁποίου ἡ περι-

Εἰκ. 23. Ἐκ τοῦ ἐρυθρογράφου κρατῆρος τοῦ Ruvo.

στασις ἀπεδόθη ὑπὸ τοῦ ἀγγειογράφου κατ' αὐθαίρετόν τινα σύμβασιν διὰ τεσσάρων κίωνων, τῶν ὁποίων τοὺς δύο διέστησεν ἰκανόν, ὥστε νὰ εἶναι ἐμφανῆς ἡ θύρα ἢ ἡμίανοικτος τοῦ ναοῦ.

Ἄλλ' ἀκριβῶς ἡ μεγάλη αὕτη διάστασις τῶν δύο κίωνων καὶ ἡ τοποθέτησις αὐτῶν ὑπὸ τὰ ἄκρα τοῦ ἐπικειμένου ἀετώματος δὲν φαίνεται ἐντελῶς τυχαία, διὰ τοῦτο δὲ δὲν ἀποκλείεται ἢ σκέψις ὅτι ὁ ἀγγειογράφος εἶχεν ὑπ' ὄψει δίστυλον πρόστυλον πρόοψιν, Ἐν τοιαύτῃ δὲ περιπτώσει οἱ δύο ἐπὶ πλέον κατὰ τὰ πλάγια φαινόμενοι κίονες ἢ ὀφείλου νὰ ἀπονεμηθοῦν εἰς ὀπισθίαν δίστυλον πρόστασιν τοῦ ἀμφιπροστύλου τότε διστύλου ναοῦ ἢ νὰ θεωρηθοῦν ὡς ἀποτελοῦντες ψευδοπερίστασιν κατὰ τὸν τύπον τοῦ ἐν Ἀκράγαντι ἀρχαϊκοῦ ψευδοπεριπτέρου ναοῦ τοῦ Διὸς ἢ κατὰ τὸν ἔτι πλησιέστερον τύπον τῶν ὑστέρων προστύλων ψευδοπεριπτέρων Ῥωμαϊκῶν ναῶν, οἱ ὁποῖοι εἶχον πιθανώτατα Ἑλληνικὰ πρότυπα βλ. π. χ. ναὸν τῆς Fortuna virilis τῆς Ῥώμης (Durm ἐνθ' ἄν. Robertson σ. 210 πίν. X b), τὸν ναὸν τῆς Νεμασοῦ (Nîmes), τὴν γνωστοτάτην Maison Carrée (Durm ἀνωτ. Robertson 213 πίν. XI b), τὸν ἐν Παλμύρα ναὸν τοῦ Ἡλίου (Robertson 222).

Ἄλλ' ὅπωςδήποτε τὸ παράδειγμα τοῦτο δὲν εἶναι ἀπολύτως βέβαιον. Σημειωτέον ὅτι ὁ ἀγγειογράφος δὲν παριστᾷ τὸν κατὰ τὴν Εὐριπίδειον παράδοσιν Δωρικὸν ναὸν τῆς ἐν Ταύροις Ἀρτέμιδος Ταυροπόλου, ἀλλὰ Ἴωνικὸν ναόν, συμφώνως βεβαίως πρὸς πρόχειρα εἰς αὐτὸν πρότυπα.

Τὸ διάγραμμα προστύλου μονοθαλάμου οἰκήματος δὲν φαίνεται ὅτι ἔχει βορείους προδρόμους, οἷους ἔχει μόνον τὸ μεγαροειδὲς οἶκημα, τὸ κατὰ γενικὴν σήμερον ἐκδοχὴν ἀπὸ βορρᾶ κατελθὸν εἰς τὰ νοτιώτερα κλίματα.

Ἡ πρόστασις, ἡ ὁποία εἶναι οἰονεὶ ἀνοικτὸς πρόδομος, ὀφείλεται πιθανώτατα εἰς ἀνάγκην τοῦ νοτίου κλίματος καὶ θὰ ἀνεπύχθη ἐνταῦθα παρὰ τὸν ἀρχέγονον μεγαροειδῆ τύπον, τοῦ ὁποίου ὄμως δὲν ἠδυνήθη νὰ κλονίσῃ τὴν ἐπικράτησιν.

Τοιοῦτος δίστυλος πρόστυλος τύπος ἀπαντᾷ κατὰ τὸν Oelmann (Haus u. Hof I 67 εἰκ. 40^α εἰκ. 41^α μετὰ τῶν παραπομπῶν 68, 2) εἰς τὰς τροπικὰς καὶ εἰς τὰς βορείας δασώδεις ζώνας ὡς καὶ εἰς τὴν δυτικὴν δασώδη χώραν τοῦ Κανκάσου. Ὁ Oelmann θεωρεῖ τὸν τύπον τοῦτον ὡς γενετικῶς πρότερον τοῦ ἐν παραστάσι. Δὲν ἀποκλείεται ὄμως καὶ μετὰ τὴν προοδευτικὴν ταύτην ἐξέλιξιν ἡ ἐν τῷ νέῳ περιβάλλοντι, ὅπου ἔφθασεν ἔτοιμος ὁ ἐν παραστάσι ἦτοι ὁ μεγαροειδὲς τύπος, παλιγγενεσία τοῦ δίστυλου τύπου. Τοῦτο δὲ ἀκριβῶς φαίνεται ὅτι συνέβη ἐν Ἑλλάδι, ὅπου ὁ δίστυλος πρόστυλος οὗτος τύπος σχετικῶς βραδύτερον ἀναφαίνεται, δὲν ἀνεκαλύφθη δὲ ἀκόμη εἰς προγεωμετρικοὺς χρόνους.

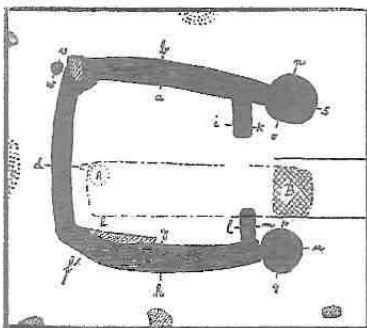
Ἴσως δὲν ἀποκλείεται καὶ προγενεστέρα αὐτοῦ ὑπαρξίς, ἐὰν ἀποβλέψωμεν εἰς τὰ Θεσσαλικὰ παραδείγματα τῶν πεταλοειδῶν ναῶν τῶν Γόννων (Ἀρβανιτόπουλος Πρακτικὰ Ἀρχ. Ἔτ. 1910, 252. 1911, 315. 1916, 31. Stählin Das hellenische Thessalien 34-Weickert Typen 18), τοῦ Ὁμολίου (Πρακτικὰ 1911, 286. Amer. Journ. of Arch. 1913, 108. Stählin Thessalien 46 Weickert 19), ἴσως δὲ καὶ ἐπὶ τοῦ Πηλίου (Πρακτικὰ 1911, 308 εἰκ. 5 A - Weickert αὐτ.), ἀλλ' ἰδίᾳ τῶν Γόννων, ὅπου οὐχὶ μακρὰν τοῦ ναοῦ εὐρέθησαν λείψανα δύο παρῖνων κίωνων. Ἐὰν οἱ κίονες οὗτοι ἀνήκωσιν εἰς τὸν πεταλοειδῆ ναόν, ὅπως εἶναι πιθανόν (ΠΑΕ 1910, 253), ἐπειδὴ εἶναι δυσχερὲς ἡ τοποθέτησις αὐτῶν μετὰ τῶν περάτων τοῦ πετάλου διὰ τὴν σμικρότητα τοῦ ἀνοίγματος (εἰκαζομένου ὡς καὶ πᾶσαι αἱ διαστάσεις τοῦ ναοῦ ἐκ τῆς ἀναγραφομένης κλίμακος 1/100: ΠΑΕ 1910, 254 εἰκ. 20), πιθανωτάτη θέσις αὐτῶν ἀπομένει ἡ πρὸ τῶν περάτων τοῦ πετάλου, ὥστε νὰ σχηματίζεται δίστυλος πρόστασις. Ἡ K^α van Buren Greek Fictile Revetments 38, τοποθετεῖ αὐτοὺς «πρὸ τῆς εἰσόδου», ὃ δὲ Weickert ἐν τῇ «προόψει».

Ὁ ναὸς οὗτος παρὰ τὴν κατὰ τὸν 4^{ον}/3^{ον} π. X. αἰῶνα γενομένην ἀνακαίνισιν αὐτοῦ καὶ διὰ τὸ σχῆμα αὐτοῦ καὶ διὰ τὰ λείψανα ἀρχαϊκῆς κεραμώσεως τίθεται ἀκριβέστερον ὑπὸ τῆς λεπτομεροῦς μελετήσεως τὰς Ἑλληνικὰς κεραμώσεις van Buren (ἐνθ' ἄνωτ. 38. 80. 100. 147) εἰς τὸν 7^{ον} π. X. αἰῶνα. Τὸ σχῆμα αὐτοῦ ἀνάγει τὴν ἀρχὴν τοῦ ἱεροῦ εἰς πολὺ παλαιότερους ἴσως χρόνους. Ἐὰν δὲ ἡ ὑστέρᾳ Ἑλληνικὴ ἀνακαίνισις παραμένῃ πιστὴ εἰς τὸ ἀρχαῖκόν σχῆμα, ὅπως εἶναι πιθανώτατον, τότε καὶ ἡ δίστυλος πρόστασις ἀνήκει εἰς τὸ ἀρχαιότατον σχέδιον.

Τὸ εἰκαζόμενον τοῦτο πρόστυλον σχῆμα τοῦ πεταλοειδοῦς ναοῦ τῶν Γόννων καὶ τῶν πρὸς τοῦτον ὁμοίων ἀναμνηστικῶς τὸ σχεδὸν ἀπαράλλακτον προϊστορικὸν ἐκ βορρᾶ παρα-

δειγμα τοῦ χωρίου Haldorf τοῦ νομοῦ Melsungen, τῶν χρόνων τῆς νεολιθικῆς Schnurkeramik, τὸ ὁποῖον ἐδημοσίευσεν ὁ Bremer Germania (6) 1923, 110· βλ. Ebert Reall. V, 170 § 8, πίν. 38, α, ἐξ οὗ καὶ ἡ ἡμετέρα εἰκ. 24. Ἐὰν μεταξὺ τῶν στύλων τῆς προστάσεως καὶ τοῦ θαλάμου δὲν ὑπῆρχε συνδετικὸς τοῖχος, ὥστε νὰ σχηματίζονται παραστάδες καταλήγουσαι εἰς τοὺς προσκεκολλημένους στύλους, τότε θὰ εἴχομεν ἄρτιον τὸ πρόστυλον διάγραμμα, ἐν ᾧ νῦν τὸ διάγραμμα εἶνε μικτόν, προσκείμενον μᾶλλον πρὸς τὸν μεγαροειδῆ σχηματισμόν.

Ὡς πρὸς τὸ πρόστυλον διάγραμμα εἶδομεν τὴν διακλάδωσιν τοῦ τύπου καὶ τὴν ἀνάπτυξιν αὐτοῦ εἰς πολυστύλους προστάσεις ἐν τῇ Ἑτρουσκικῇ, τῇ τοῦ Λατίου καὶ τῇ Ἑλληνικῇ Ῥωμαϊκῇ ἀρχιτεκτονικῇ. Καὶ ὁ Delbrück (Das Capitolium von Signia 30) καὶ ὁ Rizzo (Bullet. Com. 1910, 305) καὶ ὁ K. Müller (αὐτ. 60) ἀνέμνησαν τὰς διastyλους προόψεις τῶν τάφων τῆς Λιμύρας τῆς Λυκίας, αἱ ὁποῖαι ἀπηχοῦσι βεβαίως ἀρχιτεκτονικὰς διαμορφώσεις τύπων ἐπικρατούντων ἐν τῇ πραγματικῇ ζωῇ.

Εἰκ. 24. Διάγραμμα οἰκίας ἐν Haldorf νομοῦ Melsungen τῆς Γερμανίας.

Αἱ λαξευταὶ ἐκεῖναι ἐπιτάφιοι οἰκίαι τῆς Λυκίας παρέχουσιν ἀναλογίας καὶ διὰ τὴν ἀνωδομίαν τοῦ ἡμετέρου οἰκίσκου, ἡ ὁποία εἶναι διὰ τὴν Ἑλληνικὴν οἰκοδομικὴν ἱστορίαν ἐπίσης σημαντικὴ ὅσον καὶ τὸ διάγραμμα. Ὁ συνδυασμὸς τῆς πλακῆς τῆς ὀροφῆς καὶ τοῦ ὑψηλοῦ σάγματος τῆς στέγης εἰς τρόπον, ὥστε ἡ πλάξ τῆς ὀροφῆς ἐκτὸς τοῦ σχηματιζομένου ἔμπροσθεν εὐρυ-

τέρου ὀπωσθήποτε ἐξώστου νὰ ἐξέχη ἱκανὸν καὶ κατὰ τὰς ὑπολοίπους τρεῖς πλευράς, ἔδωκεν ἀφορμὴν εἰς τὴν γνώμην ὅτι ἐν τῷ οἰκίσκῳ τοῦ Ἡραίου ἔχομεν τὴν εἰκόνα τοῦ συνδυασμοῦ τῆς ὀριζοντίου στέγης πρὸς τὴν σαγματοειδῆ, ἡ ὁποία ἐπεκολλήθη ἐπὶ τῆς πρώτης πρὸς προστάσιαν τῆς γῆνης ταύτης στεγάσεως ἀπὸ τῆς φθορᾶς τῶν βροχῶν καὶ πρὸς ἀπόκτησιν ἐκ τούτου χώρου ἐστεγασμένου κατοικησίου (Müller 66· ἄλλως ὁ Weickert Typen 66). Ἡ ἐρμηνεῖα αὕτη δὲν εἶναι ὡς πρὸς τὸ πρῶτον αὐτῆς μέρος βεβαίως ἀδύνατος, ἀλλὰ φαίνεται μᾶλλον θεωρητικῇ.

Εἶναι γνωστὸν ὅτι παρὰ τὴν κωνικὴν καλύβην εἰς τοὺς πρωτογόνους τύπους τῆς οἰκῆσεως τῶν κατὰ φύσιν λαῶν ἀνήκει καὶ ἡ σαγματοειδῆς καλύβη, ἡ ἐξ ἑνὸς ἀπλοῦ σάγματος ἀχυροπλέκτου ἢ κλαδοπλέκτου ἀποτελουμένη (Wundt Völkerpsychologie III Die Kunst. 248. Ἡ νεωτάτη συναγωγή τῶν τύπων παρὰ Oelmann Haus u. Hof I, 45 ἐ.).

Αἱ καλύβαι αὗται ἔτι καὶ σήμερον ἐξακολουθοῦσι νὰ κατασκευάζονται καὶ ἐν αὐτῇ τῇ ἀγροτικῇ Ἑλλάδι, ἐν οἷς τόποις κρατοῦσιν οἱ αὐτοὶ στοιχειώδεις καὶ πρωτόγονοι τρόποι προχείρου καὶ προσκαίρου στεγάσεως. Ἄλλ' αἱ καλύβαι αὗται δὲν εἶναι βεβαίως ἀπότοκοι μιμήσεως τῆς στέγης οἰκιῶν, ἀλλὰ γεννῶνται καὶ νῦν, ὅπως καὶ κατὰ τοὺς πρωτογόνους χρόνους, ἐκ τῆς αὐτῆς προχείρου συνδέσεως τῶν σχετικῶν ξύλων. Τοῦναντίον δὲ ἡ σαγματοειδῆς στέγη εἶναι τέκνον τῆς σαγματοειδοῦς καλύβης, ἡ δὲ ὀρθογώνιος οἰκία μετὰ σαγματοειδοῦς

στέγης εἶναι τρόπον τινὰ ἀνύψωσις τῆς σαγματοειδοῦς καλύβης μετὰ προσθήκης κλειστοῦ ὀρθογωνίου χώρου κάτωθεν αὐτῆς ὑπὲρ τὸ ἔδαφος, τοῦ αὐτοῦ χώρου, ὅστις ἐν τῇ πρωτογόνῳ μορφῇ τῆς καλύβης εὐρίσκεται ἐσκαμμένος ἐντὸς τῆς γῆς ὡς ὑπόγειον αὐτῆς διαμέρισμα (Wundt αὐτ. 249).

Δὲν φαίνεται δὲ πιθανὸν ὅτι ἡ σαγματοειδὴς στέγη εἶναι ὑστερογενὴς προσθήκη ἐπὶ ὀριζοντίου «δώματος», διότι ὁ ὅλος τύπος τοῦ οἰκοδομήματος, τὸ ὅποιον παριστᾷ ὁ οἰκίσκος τοῦ Ἡραίου τοῦ Ἄργου, ἔχει ὡς ἐνιαῖον καὶ ἀδιαίρετον σύνολον τὴν προέλευσιν ἐκ βορρᾶ, ὅπου ὀριζόντιος στέγη δὲν εἶναι νοητή, ἡ δὲ ὑψηλὴ σαγματοειδὴς εἶναι ἡ μόνη ἐκ τῶν κλιματικῶν συνθηκῶν δυνατή. Τὸ ὑψηλὸν σάγμα εἶναι ἀναπόφευκτος ἀμυντικὴ διαμόρφωσις κατὰ τῶν συχνῶν χιόνων τῶν βορείων κλιμάτων (Schuchhardt Aiteuropa² 241 σημ. 2 κατὰ τῆς γνώμης τοῦ Oelmann ὅτι τὸ σάγμα εἶναι προφυλακτικὸν ἀπὸ τῶν βορρῶν (Bonn. Jahrbücher 1924, 92 ἔ.), συμφωνοῦντος νεωστὶ καὶ τοῦ Herbig Das Fenster in der Architektur des Altertums (1929) 22 ἔ. Σημειωτέον ὅτι ὁ Γαληνὸς εἰς Ἱπποκράτους περὶ ἄρθρων ὑπόμνημα Γ § κγ' σελ. 518 τῆς ἐκδ. Kühn παρατηρεῖ περὶ τοῦ κατασκευάζοντος κεραμοτῆν στέγην «*κέραμον δὲ ἐπιτιθεὶς εὐαπόρρουτον αὐτῇ τὸ ὕδωρ εἶναι βούλεται*», καὶ ἔχει ἐν τούτῳ δίκαιον. Ἄλλ' ἡ κεραμοτῆ στέγη τῶν μεσημβρινῶν κλιμάτων, ἢ τε ἀετωματικὴ καὶ ἡ τετρακλινὴς καὶ εἴ τις ἄλλη, μάλιστα δὲ ἡ τῶν χρόνων τοῦ Γαληνοῦ ἦτο ἀσφαλῶς χθαμαλή, πολὺ ἀπέχουσα τῆς ὑψηλῆς σαγματοειδοῦς τῶν βορειοτέρων καὶ ὑπερβορείων τόπων).

Ἐκ τούτου θὰ ἦτο φυσικώτερον καὶ λογικώτερον νὰ ἀναμένωμεν ὅτι ἐν νοτιωτέρῳ κλίματι, μάλιστα δὲ ἐν τῷ θερμοτάτῳ τοῦ Ἀργολικοῦ πεδίου, μᾶλλον θὰ ἀφῆρετο ἢ θὰ προσετίθετο ὑψηλὸν σάγμα. Δὲν ἀφῆρέθη ὁμοίως, διότι ἡ ἐγγνωσμένη λαϊκὴ συντηρητικότης εἶχετο στερεῶς τῆς βαθέως ἐρριζωμένης οἰκοδομικῆς παραδόσεως τῆς συνδεομένης πρὸς τὴν βορείαν αὐτῆς ἀφετηρίαν.

Ἡ ὀριζόντιος στέγη εἶναι χαρακτηριστικὴ τῶν νησιωτικῶν οἰκῶν σήμερον, ἰδίᾳ δὲ τῶν Κυκλαδικῶν, εἶναι δὲ πιθανώτατον ὅτι καὶ κατὰ τὴν ἀρχαιότητα δὲν θὰ ἦσαν διάφορα τὰ πράγματα ἀνὰ τὸν νησιωτικὸν κόσμον. Τοῦλάχιστον περὶ τῆς Κρήτης ἔχομεν, ὡς γνωστόν, ἄμεσον μαρτυρίαν. Τοῦτο ὁμοίως δὲν σημαίνει ὅτι ἡ σαγματοειδὴς στέγη ἦτο ἐντελῶς ἄγνωστος ἀνὰ τὸν νησιωτικὸν πολιτισμόν, ὅπως δὲν εἶναι πιθανὸν ὅτι καὶ ἡ νησιωτικὴ στέγη δὲν εἰσέδυσσε σποραδικῶς εἰς τινὰς τόπους τῆς ἡπειρωτικῆς Ἑλλάδος, χωρὶς ὁμοίως νὰ καταστῇ ποτε χαρακτηριστικὴ τῆς ἡπειρωτικῆς οἰκοδομίας.

Τὸ αὐτὸ ἰσχύει καὶ ὡς πρὸς τὸν καθ' ὅλου τύπον τοῦ μεγάρου, τὰ δὲ μέχρι τοῦδε δημοσιευθέντα διαγράμματα τῶν ἀνασκαφῶν δεικνύουν ὅτι τὸ μεγαροειδὲς σχῆμα δὲν εἶναι τὸ ἀποκλειστικὸν σχῆμα τῆς Ἑλληνικῆς οἰκοδομίας κατὰ τοὺς χρόνους τῆς χαλκοκρατίας ἢ καὶ τοὺς πρὸ αὐτῆς, ἀλλ' ὅτι παρ' αὐτὸ οἰκοδομοῦνται καὶ ἀπλᾶ θαλαμοειδῆ οἰκήματα καὶ σύνθετα θαλαμοειδῆ κτίσματα ἄλλου συνολικοῦ διαγράμματος. Ἐκ τῶν τελευταίων ἀνασκαφῶν ἀναφέρω τὰς πρωτοελλαδικὰς οἰκίας τῶν Ζυγουριῶν (Blegen Zygouries (1928) β.έ.), τῶν ὁποίων τὸ διάγραμμα οὐδεμίαν σχέσιν ἔχει πρὸς τὸν μεγαροειδῆ τύπον, παρέχει δὲ τοῦναντίον τύπον ἀναμνησικοντα νησιωτικὰ διαγράμματα, τῶν ὁποίων οἱ ὅμοιοι πρόγονοι ἐπέδρασαν, πιθανώτατα, ἐπ' αὐτόν. Ὁ Blegen παρατηρεῖ ὅτι «ἡ στέγη ἦτο ἀναμφιβό-

λως ὀριζόντιος», τοῦτο δὲ εἶναι σύμφωνον πρὸς τὴν πιθανήν, ὡς νομίζω, καταγωγὴν αὐτῶν ἐκ νότου καὶ δὴ ἐκ τῶν νήσων, μεταξὺ τῶν ὁποίων ἐξέχουσαν κατέχει θέσιν ἢ κατ' ἐπικράτησιν σχοῦσα ὀριζόντιον στέγην Κρήτη. Ἐκτὸς τῶν πρωτοελλαδικῶν οἰκιῶν καὶ αἱ τῶν ἐπομένων ἐποχῶν, τῆς τε μεσοελλαδικῆς καὶ τῆς ὑστεροελλαδικῆς, οἰκίαι τῶν Ζυγουριῶν δὲν παρέχουσιν, ὡς παρατηρήθη, δείγματα παραδεδεγμένου τινὸς σχήματος (standardized shape).

Ἄλλ' ἐκτὸς τῶν Ζυγουριῶν καὶ ἄλλοι κατὰ τὰ τελευταῖα ἔτη ἀνασκαφέντες προϊστορικοὶ τόποι τῆς Ἑλλάδος παρέχουσι τὴν εἰκόνα τοιαύτης ἀδεσμεύτου ἀρχιτεκτονικῆς ἐλευθερίας, ἢ ὁποία ὑποδεικνύει βεβαίως διασταύρωσιν ἐπιδράσεων. Ἀναμνησκῶ τὴν οἰκίαν Ρ τοῦ Κοράκου (Blegen Korakou (1921) 84 εἰκ. 114) τῆς τρίτης ὑστεροελλαδικῆς περιόδου, ἢ ὁποία εἶναι ὅλως ξένη πρὸς τὸν μεγαροειδῆ τύπον.

Καὶ ἐν Τροίᾳ VI ἡ οἰκία VI_M πᾶν ἄλλο ἢ μεγαρόσχημον διάγραμμα ἔχει (Dörpfeld Troja u. Pion I, 155. 156 εἰκ. 57).

Καὶ ἐν τῇ κάτω πόλει τῆς Τίρουθος παρὰ τὸ ἐξακριβωθὲν εὐμέγεθες μέγαρον ὑπάρχουσι κτίσματα ἄλλου συνθέτου διαγράμματος.

Ἀρχοῦσιν ἐπὶ τοῦ παρόντος τὰ παραδείγματα ταῦτα, ἵνα δείξωσι τὴν ἐν τῷ αὐτῷ τόπῳ καὶ χρόνῳ κρατοῦσαν ποικίλιαν οἰκοδομικῶν διαγραμμάτων.

Κατὰ ταῦτα εἶναι δυνατὸν ἢ διαμόρφωσις τοῦ Ἀργείου οἰκόσκου ὡς πρὸς τὴν θέσιν τοῦ σάγματος ἐπὶ τῆς πλακὸς τῆς ὀροφῆς νὰ ἀνταποκρίνηται πρὸς πραγματικὴν οἰκοδομικὴν συνθήκειαν, τῆς ὁποίας δικαιολογία εἶναι ἴσως ἢ κατασκευὴ τοῦ ἐξώστου καὶ ἢ διὰ τὸν λόγον τοῦτον τροποποιήσις τῆς κατασκευῆς τῆς στέγης. Ἡ ξυλίνη σαγματοειδῆς στέγη κατὰ τὰ πρόχειρα πρότυπα παραδείγματα, τὰ ἀκόμη καὶ σήμερον κατασκευαζόμενα, δὲν ἔχει τὰς κλιτύς πιπτούσας ἐπὶ τῆς ἐνδεχομένης ὀροφῆς τοῦ κάτω διαμερίσματος, ὡς ἐν τῷ οἰκόσκῳ τοῦ Ἄργου, ἀλλὰ ἐξεχούσας καὶ περιλαμβανούσας τοὺς τοίχους τοῦ κάτω κτίσματος, ὥστε νὰ προφυλάσσωνται οὗτοι, μάλιστα δὲ οἱ πλίνθινοι, ἀπὸ πάσης ἐκ τῶν βροχῶν βλάβης. Τοιαύτη παρίσταται καὶ ἡ ἀετωματικὴ στέγη ἐπὶ πηλίνου πίνακος τῶν Ἐπιξεφυρίων Λοκρῶν συμπληρωθέντος καὶ δημοσιευθέντος ὑπὸ τοῦ Quagliati ἐν *Ausonia* (3) 1908, 228 εἰκ. 79 Μουτιορο ἐνθ' ἀν. 295 εἰκ. 5. Παραδείγματα συνήγαγεν ὁ Beundorf ἐν τῇ καὶ ἀνωτέρῳ μνημονευθείσῃ χρῆσιμῳ μελέτῃ αὐτοῦ *Über den Ursprung der Giebelakroterien* (Jahreshefte (2) 1899, 1 ἔ., ἰδίᾳ δὲ 23 εἰκ. 23, 30 εἰκ. 30 κλπ.).

Ἄλλὰ δὲν ἀποκλείεται καθ' ὅλου ἢ πιθανότης, τοῦναντίον δὲ φαίνεται αὕτη μεγαλητέρα, ὅτι ὁ οἰκοδομικὸς οὗτος τύπος ἦτο δυνατὸν νὰ σχηματισθῇ καὶ ἀνεξαρτήτως τῆς γνώσεως τῶν ὀριζοντίων στεγῶν ἦτοι καὶ πρὸ τῆς ἐλεύσεως αὐτοῦ εἰς τὴν Ἑλλάδα, ἀφ' ἧς στιγμῆς ὁ ἀρχιτέκτων ἐσκέφθη νὰ μετατρέψῃ τὸ κοῖλον τῆς στέγης εἰς κατοικήσιμον ὑπερῶον. Τοῦ ὑπερῶου τούτου τὸ δάπεδον ἦτο συγχρόνως καὶ ἢ ὀροφὴ τοῦ κάτω θαλάμου ἦτοι ἐν ὀριζόντιον χώρισμα.

Φαίνεται λοιπὸν οὐχὶ ἀπίθανον ὅτι ὁ Ἀργεῖος οἰκοδόμος δὲν προσέθηκεν ἀπλῶς τὸ σαγματοστεγὲς ὑπερῶον ἐπὶ τῆς ὀριζοντίου στέγης τοῦ κάτω θαλάμου, ἀλλ' ὅτι ἐν τῇ συναρμολογήσει τῆς σαγματοειδοῦς στέγης πρὸς τὸ κάτω ἥμισυ ὑπέστη τὴν τεκτονικὴν ἐπίδρασιν τῶν ὀριζοντίων στεγῶν-δωμάτων καὶ ἐθεώρησεν εὐκολωτέραν τὴν τοιαύτην κατασκευὴν.

Ὅμοιαν τεκτονικὴν σκέψιν δεικνύει καὶ ὁ τάφος τοῦ Tschindam παρὰ τὴν Ἀντίφελλον (Benndorf αὐτ. σελ. 25 εἰκ. 24) καὶ οἱ τάφοι τῶν Μύρων τῆς Λυκίας (Benndorf αὐτ. σ. 27).

Ἄλλ' ὅτι τὸ σύστημα τοῦτο ἐκράτει καὶ ἐν τῇ ναοδομίᾳ φαίνεται ἐξ αὐτοῦ τοῦ ὀριζοντίου γείσου τῶν ἀετωμάτων τῶν ναῶν καὶ ἐκ τοῦ τρόπου, καθ' ὃν τὰ καταιέτια γεῖσα ἐπικαθίστανται ἐπὶ τοῦ ὀριζοντίου γείσου.

Αὕτῃ δὲ ἡ ὑπαρξίς ὀριζοντίου γείσου εἰς τὰ ἀετώματα τῶν ναῶν εἶναι σαφῶς δηλωτικὴ ὑπάρξεως ἐσωτερικῆς ὀριζοντίου ὀροφῆς, τῆς ὁποίας ἐξωτερικὴ κατάληξις εἶναι κατὰ μὲν τὰς στενὰς πλευρὰς τὸ ὀριζόντιον γεῖσον τῶν ἀετωμάτων, κατὰ δὲ τὰς μακρὰς τὸ σύνθηδες κοινὸν καὶ εἰς τὴν ὀροφὴν καὶ εἰς τὴν στέγην γεῖσον. Ἐὰν ἡ ἐσωτερικὴ ὀροφὴ ἔλλειπε δὲν θὰ ὑπῆρχε καὶ τὸ ὀριζόντιον γεῖσον τοῦ ἀετώματος τὸ ὁποῖον δὲν εἶναι ἀπλῆ διακόσμησις πρὸς συνένωσιν τῶν δύο καταιετίων γείσων, ἀλλ' εἶναι λείψανον τῆς ἀρχαίας ὀργανικῆς καὶ πραγματικῆς ἐξοχῆς τῆς ὀριζοντίου στέγης. Τοῦτο δὲ ἐφάνη σαφῶς ἐκ τῶν ἐν Ὀλυμπία γενομένων παρατηρήσεων τοῦ Dörpfeld καὶ ὡς πρὸς τὸ Ἡραῖον καὶ ἰδίᾳ ὡς πρὸς τὸν θησαυρὸν τῶν Γελῶν (Olympia II 55. Jahresh. II 1899, 20).

Ὁ θησαυρὸς τῶν Γελῶν ἔχει τὸ ὀριζόντιον γεῖσον τοῦ ἀετώματος μετὰ σίμης, ἄλλως περιττῆς κατὰ τὴν θέσιν αὐτὴν ἐν ἀετωματικῇ στέγῃ, ἀναγκαίως δὲ μόνον ἐν ὀριζοντίῳ.

Περὶ τοῦ Ἡραίου συνάγεται παρομοία ἐξέλιξις μετὰ πολλῆς πιθανότητος, παρὰ τὴν ἔλληψιν ἀμέσων πραγματικῶν τεκμηρίων. Περὶ τοῦ μεταξὺ τῆς στέγης καὶ τῆς ὀροφῆς τοῦ Ἡραίου κοίλου χώρου μανθάνομεν ἐμμέσως ἐκ τῆς διηγήσεως τοῦ Παισαίου V, 20, 4-5, ὅπου γίνεται λόγος περὶ τῆς ἀνευρέσεως τοῦ πτώματος ὀπλίτου τραυματισθέντος θανασίμως ἐν μάχῃ πρὸς Λακεδαιμονίους (401-399 π. X.). Ὁ νεκρὸς οὗτος ἀνευρέθη, ὡς ἐθρυλεῖτο, «μεταξὺ ἀμφοτέρων τῆς τε ἐς εὐπρέπειαν στέγης καὶ τῆς ἀνεχούσης τὸν κέραμον». Ἡ ἐς εὐπρέπειαν στέγη εἶναι ἡ ὀριζόντιος ὀροφὴ τοῦ ναοῦ.

Εἰς ἐπικουρίαν ἔρχεται ἡ μαρτυρία πολλῶν ἐπιταφίων Μικρασιατικῶν μνημείων, τὰ ὁποῖα δεικνύουν σαφῶς τὴν αὐτὴν σχέσιν ὀριζοντίου καὶ ἀετωματικῆς στέγης (Petersen—von Luschan Reisen in Lykien I, 110 ἐ. Jahresh. αὐτ. 20).

Καὶ τὰ κατὰ τὰ πέρατα τεθλασμένα καταιέτια γεῖσα ἀρχαϊκῶν τινῶν ναῶν (Knickgeisa, Knicktempel) τὴν αὐτὴν ἀρχαϊκὴν δικαιολογίαν ἔχουσι.

Καὶ εἶναι μὲν ἀληθὲς ὅτι αἱ νεώταται παρατηρήσεις τοῦ Fr. Krauss (Die Giebelfront des sog. Cerestempels in Paestum, Röm. Mitt. (46) 1931, ἐ. 1) ἐξηφάνισαν τὸ τεθλασμένον γεῖσον τοῦ ἐν Ποσειδωνία λεγομένου ναοῦ τῆς Δήμητρος (Koldewey-Puchstein Die griech. Tempel Sizil. und Unterital. 23 εἰκ. 22. Durm Bauk. der Griech. 277 εἰκ. 250. Robertson Greek and Rom. Archit. 79 εἰκ. 32), ἀλλ' ἡ ἀρχαϊκὴ ἀρχιτεκτονικὴ ἔχει καὶ ἄλλα παραδείγματα, τὰ ὁποῖα βεβαιοῦνται ἐκ τῆς μελέτης τῶν κεραμώσεων τῶν ἀρχαϊκῶν ναῶν. Εἰς πληροφορικὴν ἀνακοίνωσιν τοῦ συναδέλφου K. Ῥωμαίου ὀφείλω τὴν πληροφορίαν ὅτι ἐν Θέρμῳ ἐβεβαίωσεν οὗτος τὴν ὑπαρξίν πλειόνων τεθλασμένων γείσων ἀετωμάτων, ὀδηγούμενος ἐκ τῶν περιωθεισῶν ἀρχαϊκῶν κεραμώσεων.

Ὡσαύτως ὁ Buschior συνάγει μετὰ πολλῆς πιθανότητος τὴν ὑπαρξίν τεθλασμένων γείσων ἐπὶ τῶν ἀρχαϊκῶν ναῶν τῆς Ἀκροπόλεως τῶν Ἀθηνῶν (Die Tondächer der Akropolis I (1929) Simen, 3. 10 Sima IV. 12, V).

Καὶ ἐν αὐτῇ τῇ Ποσειδωνίᾳ, ὡς ἀκούω, ἡ μελέτη τῶν ἀρχαϊκῶν κεραμώσεων ἐβεβαίω-
σεν ἐσχάτως τεθλασμένα γεῖσα παλαιότερων ναῶν.

Τὰ τεθλασμένα ταῦτα γεῖσα προέρχονται ἐκ τῆς παλαιᾶς συνηθείας, ὅπως ἡ στέγη ἢ σαγματοειδῆς πίπτῃ ἐντὸς τοῦ ἐπιπέδου τῆς ὀροφῆς, καταλείπουσα τοῦλάχιστον ἐκατέρωθεν στενὰ κράσπεδα ἐλεύθερα ἐν εἶδει περιθωρίου. Ἦτο τοῦτο οἰκοδομικὸς τρόπος. Οὐχὶ δὲ μόνον τοῦτο, ἀλλὰ καὶ ἔμπροσθεν καὶ ὀπίσθεν ὑπῆρχε, φαίνεται, τὸ ἀνάλογον περιθώριον τῆς ὀριζοντίου στέγης, ὅπως ὠσαύτως ἐξακριβοῦται διὰ τῆς μελέτης τῶν ἀρχαϊκῶν κεραμώ-
σεων καὶ τῆς Ἀκροπόλεως καὶ τοῦ Θέρμου. Ἡ ἔμπροσθεν ἰδίᾳ ἐπέκτασις τῆς ὀριζοντίου στέγης εἶναι ἀξία πάσης προσοχῆς συνέχεια τῆς παλαιᾶς οἰκοδομικῆς συνηθείας, τῆς ὁποίας δεῖγμα εἶναι ὁ οἰκίσκος τοῦ Ἡραίου τοῦ Ἄργους. Ὡς πρὸς τὰ τεθλασμένα γεῖσα ἀναμι-
μνήσκω καὶ τὸν ἡγεμόνα κέραμον τῆς Ὀλυμπίας (Olympia III πίν. 88), ὁ ὁποῖος φαίνεται ὅτι ἔχει ὑπ' ὄψει αὐτοῦ τοιοῦτον σχηματισμὸν ἀετώματος.

Ἄλλὰ τότε δὲν φαίνεται πολὺ πιθανὸν ὅτι ἡ ἀετωματικὴ στέγη τῶν ναῶν ἐγεννήθη ἐκ τῆς ἐλαφρᾶς ἀνυψώσεως τῆς ὀριζοντίου στέγης κατὰ τὸ μέσον καὶ διὰ τῆς πρὸς τοῦτο ἀναγκαίας παρενθέσεως, μεσαίας κιονοστοιχίας, οἷα, ὡς εἶδομεν ἀπαντᾷ εἰς τινὰς ἀρχαιο-
τάτους ναοὺς, ἀλλὰ ἐκ τῆς σαγματοειδοῦς στέγης τῆς κειμένης ἐπὶ ὀριζοντίου ὀροφῆς.

Ἡ ὑπαρξίς τῆς ὀριζοντίου ὀροφῆς καθίστα περιττὴν τὴν περαιτέρω ὑποστήριξιν τοῦ σάγματος, ἐν ᾧ ὅπου ἐτέθη κατὰ τὸ μέσον κιονοστοιχία, τοῦλάχιστον κατ' ἀρχὰς, ὅτε αὕτη εἶχεν ὀργανικὴν σημασίαν, δὲν θὰ ὑπῆρχεν ὀριζόντιος ὀροφή-στέγη, ἀλλὰ τὸ κοῖλον τῆς στέ-
γης θὰ ἦτο καὶ ἔσωθεν ὀρατόν.

Σημειωτέον ὅτι ἡ ὑπαρξίς μεσαίας κιονοστοιχίας ἠδύνατο νὰ χρησιμεύῃ πρὸς ἀμφότερα, καὶ πρὸς στήριξιν δηλ. ὀριζοντίου ὀροφῆς, καθ' ἃς περιπτώσεις τὸ ἀνοιγμα ἦτο μέγα, ἀνεξαρκῆ-
τως τῆς μορφῆς τῆς στέγης, καὶ πρὸς στήριξιν ἀετωματικῆς στέγης, ἥς τὸ κοῖλον ἦτο ἔσωθεν, ὡς εἶπομεν, ἀνοιχτόν. Ἡ μεσαία κιονοστοιχία δηλ. δὲν εἶναι ἀποκλειστικὸν τεκμήριον ἀετω-
ματικῆς στέγης. Τοῦναντίον ἐλαφρῶς ἀετωματικὸν σχηματισμὸν τῆς στέγης δέχεται, ὡς γνω-
στόν, ὁ Dörpfeld καὶ ἐπὶ τῶν μεγάρων τῆς Τροίας II, ὅπου παρὰ τὸ μέγιστον ἐκ 10 περιέπου μέτρων ἀνοιγμα, οὐδὲν ἔσωτερικὸν στήριγμα ὑπῆρχε.

Παρὰ ταῦτα ὁ οἰκίσκος τοῦ Ἡραίου ἀνήκει εἰς τὴν ἐσχάτην γεωμετρικὴν περίοδον, δηλ. εἰς χρόνους πολὺ μεταγενεστέρους τῆς Δωρικῆς πρὸς νότον κινήσεως, ἢ ὁποία, κατὰ κοινὴν πλέον ὁμολογίαν, συναπεκόμισεν ἀπὸ τῆς βορείας αὐτῆς ἀφετηρίας καὶ τὴν ὑψηλὴν σαγματοειδῆ στέγην, ἐκ νέου τότε εἰσαχθεῖσαν εἰς τὴν Ἑλλάδα. Ἡ σαγματοειδῆς στέγη εἶχεν ἤδη πολὺ πρότερον, ὡς εἶδομεν, εἰσαχθῆ εἰς τὴν Ἑλλάδα κατὰ τοὺς νεολιθικοὺς χρό-
νους, πάλιν ἀπὸ βορρᾶ ὀρμηθεῖσα, δὲν εἶναι δὲ πιθανὸν ὅτι εἶχεν ἐντελῶς ἀποσβεσθῆ ἐν τᾷ μεταξὺ ἢ παράδοσις αὐτῆς. Ἐν πάσῃ περιπτώσει καὶ οἰαδήποτε καὶ ἂν ὑπῆρξεν ἡ σχέσηις αὐτῆς πρὸς τὴν ὀριζόντιον, εἶναι ἀσφαλὲς ὅτι ἐνισχύθη ἢ καὶ ἀνεγεννήθη διὰ τῆς νέας ἀπὸ βορρᾶ κινήσεως περὶ τὰ τέλη τῆς 2^{ας} π. X. χιλιετηρίδος. Δὲν ὑπῆρχεν ἄρα περίπτωσις, ὅπως ἀνακαλυφθῆ ἐν Ἑλλάδι. Τὸ μόνον, τὸ ὁποῖον αὕτη ὑπέστη ἐν τῇ νέᾳ αὐτῆς περιοχῇ, ἦτο νὰ γίνῃ χθαμαλωτέρα καὶ νὰ προσαρμωσθῆ πρὸς τὸ νότιον κλίμα.

Οἱ οἰκίσκος τοῦ Ἁραιοῦ δεικνύει ὅτι ἡ μεταβολὴ αὕτη δὲν εἶχεν ἐπέλθει μέχρι τῶν μέσων τοῦ 8^{ου} αἰῶνος, ἀλλ' ὅτι συνετελέσθη κατόπιν.

Εἶναι πιθανὸν ὅτι ἡ ναοδομία ἐνωρίτερον ἔφθασεν εἰς τὴν χθαμαλὴν σαγματοειδῆ ἤτοι τὴν ἀετωματικὴν στέγην, ἀναγκασθεῖσα εἰς τοῦτο ὑπὸ τοῦ μεγέθους τῶν οἰκοδομημάτων αὐτῆς, διὰ τὸ ὅποιον ἐπεβάλλετο ἀνακούφισις τοῦ ἐπικαθημένου βάρους. Ἐκ τινῶν ἀρχαιοτάτων Δωρικῶν ναῶν, τῶν ὁποίων τὸ ὕψος τῶν ἀετωμάτων εἶναι μεγαλύτερον τοῦ μετὰ ταῦτα κατὰ μέσον ὄρον κρατοῦντος, ἐμφαίνεται ὅτι παλαιότερον ἡ ναοδομία ὀλιγότερον ἀπέχευε κατὰ τοῦτο τῆς ἀστικῆς οἰκοδομίας, εἶναι δὲ πιθανώτατον ὅτι ἀκόμη παλαιότερον καὶ δὴ κατ' ἀρχὰς θὰ συνεβάδιζον.

Διὰ τοῦτο δὲν φαίνεται πιθανὸν ὅτι ἡ ἀετωματικὴ στέγη ἐγεννήθη ἐκ τῆς ὀριζοντίου καὶ οὐχὶ ἐκ τῆς σαγματοειδοῦς, ὅτι δὲ ἡ ἐκ τῆς ὀριζοντίου δι' ἐπαλλήλων σειρῶν κεράμων ἀπὸ τεσσάρων πλευρῶν διαμορφωθείσα νέα στέγη ἦτο ἡ λεγομένη σκουφωτὴ ἢ τετρακλινῆς, τὸ Γερμανικὸν Walmdach, ὅτι δὲ μόλις μετὰ ταῦτα ἐγεννήθη ἐκ ταύτης ἡ ἀετωματικὴ.

Ἡ ἀετωματικὴ στέγη τῶν ναῶν ἐνυπάρχει ἐν τῇ σαγματοειδεῖ τῆς ἀστικῆς οἰκοδομίας, ἡ ὁποία εἶναι ἀσφαλῶς πολὺ παλαιά.

Σκουφωτὴ στέγη παρουσιάζεται ὡσαύτως εἰς ἱκανῶς παλαιούς χρόνους, π. χ. ἐν τῷ μεγάρῳ τοῦ Θέρμου, ἀλλὰ δὲν εἶναι πλήρης τετρακλινῆς, ἀλλὰ τρικλινῆς, διότι ἡ εὐθεῖα πρόοις φέρει πρὸς ἀέτωμα, παραμένει δὲ ἡ ἐλλειψοειδῆς ὀπισθία πλευρὰ μόνη διὰ τὴν σκουφωτὴν στέγασιν.

Τὴν αὐτὴν διαρρύθμισιν παρουσιάζει καὶ τὸ ἐκ Σπάρτης πώρινον ὁμοίωμα μικροῦ Δωρικοῦ ναοῦ τῶν ἀρχῶν τοῦ 6^{ου} π. Χ. αἰῶνος, ἔχον ἔμπροσθεν μὲν ἀέτωμα, ὀπισθεν δὲ κεκλιμένην τὴν στέγην (βλ. R. M. Dawkins The Sanctuary of Artemis Orthia 22. 192 πίν. LXIX, 41-47. 194 πίν. LXXII, 60).

Ἡ σαγματοειδῆς στέγη εἶναι προφανὲς ὅτι εἶναι ἀρχαιοτάτη, διότι ἀνεπτύχθη εἰς τὴν προελλαδικὴν κοιτίδα τῶν φορέων αὐτῆς, ἀλλ' εἶναι σημαντικὸν ὅτι τὸ ἐκ τῶν κλιματικῶν συνθηκῶν ἐπιβαλλόμενον ὕψος αὐτῆς ἐχρησιμοποιήθη ὑπὸ τῆς ἀνθρωπίνης οἰκονομίας ὡς κατοικήσιμος χώρος. Ἡ χρησιμοποίησις αὕτη τοῦ ὑπερώου χώρου τῆς στέγης ἐπέβαλλε κατ' ἀνάγκην τὸ ἀέτωμα ἢ τὸ ὀρθὸν σάγμα τοῦλάχιστον κατὰ τὴν ἑτέραν τῶν στενῶν πλευρῶν, πιθανώτατα δὲ κατ' ἀμφοτέρους.

Ἡ σκουφωτὴ στέγη ἠδύνατο ἴσως καὶ ἄλλως νὰ ἀναπτυχθῆ, ἀλλὰ πιθανώτατον εἶναι ὅτι ἐγεννήθη εἰς τὰ καμπυλόγραμμα κτίσματα (ἐλλειπτικά), ἢ δὲ ἡμισκουφωτὴ εἰς τὰ πεταλόσχημα καὶ τὰ ἀψιδωτά, ὅπου ὑπῆρχε περίπτωσις ἀναπτύξεως αὐτῆς κατὰ τὰ νῶτα τοῦ κτίσματος, κατὰ τὴν πρόοψιν ἐπικρατούσης τῆς εὐθυγραμίας.

Ὡς πρὸς τὴν γένεσιν τοῦ ἀετώματος εἶναι γνωστοτάτη ἡ παρὰ τῷ Πινδάρῳ Ὀλυμπ. 13, 20 ἀπαντῶσα πληροφορία, καθ' ἣν οἱ Κορίνθιοι ἐπέθεσαν ἐπὶ τοῦ Ἑλληνικοῦ ναοῦ τὴν δίδυμον ἀετωματικὴν στέγην :

*οὐ γὰρ ἱππείους ἐν ἔντεσσι μέτρα
ἢ θεῶν ναοῖσιν οἰωνῶν βασιλέα δίδυμον
ἐπέθηκ' ;*

Ἐπιπέδων βασιλεύς εἶναι βεβαίως ὁ αἰτός, εἶναι δὲ φιλολογικῶς παραδεδομένον ὅτι τὰ τρίγωνα, εἰς ἃ κατὰ τὰς στενὰς πλευρὰς ἀπέληγεν ἡ χθαμαλὴ σαγματοειδὴς στέγη τῶν Ἑλληνικῶν ναῶν, ἐκαλοῦντο αἰετοὶ ἢ αἰετώματα¹.

Ἡ παρὰ τῷ Πινδάρῳ ἀπαντῶσα σύνδεσις αὕτη τοῦ αἰετοῦ τῶν ναῶν πρὸς τοὺς Κορινθίους προκαλεῖ ἤδη ἀπὸ τοῦ 18^{ου} αἰῶνος συζήτησιν περὶ τῆς πραγματικῆς αὐτῆς σημασίας, ἄλλων μὲν ἐκδεχομένων τὸ χωρίον ὡς νοοῦν τὴν αἰετωματικὴν στέγην τῶν ναῶν, ἄλλων δὲ συνδεόντων τοῦτο πρὸς πλαστικὴν δι' αἰετῶν διακόσμησιν τῶν αἰετωμάτων. Ὅτι οἱ Κορινθιοὶ ἀνεκάλυψαν τὴν σαγματοειδῆ στέγην δὲν εἶναι πιστευτόν, διότι τὸ εἶδος τοῦτο τῆς στέγης εἶχεν ἔλθει πρὸ πολλοῦ ἀπὸ βορρᾶ, διὰ τοῦτο οἱ δεχόμενοι ὅτι ὁ Πίνδαρος νοεῖ τὰ αἰετώματα ἐξηγοῦσι τὴν Κορινθιακὴν καινοτομίαν ὡς ἀναφερομένην εἰς τὴν χθαμαλὴν σαγματοειδῆ στέγην, τὴν ἐπικρατήσαν μετὰ ταῦτα ἐν τῇ Ἑλληνικῇ ναοδομίᾳ (βλ. τελευταίον καὶ Buschor Die Tondächer der Akropolis I 3 καὶ Πρακτ. Ἀκαδ. Ἀθην. 1931, 285).

Ἐν τούτοις εἶναι ἀξία προσοχῆς καὶ ἡ ἄποψις ὅτι ὁ Πίνδαρος λέγων ὅτι οἱ Κορινθιοὶ ἐπέθησαν εἰς τὸν Ἑλληνικὸν ναὸν δίδυμον αἰετὸν νοεῖ κεραμοπλαστικὴν διακόσμησιν εἴτε ἐντὸς τῶν αἰετωμάτων εἴτε κατὰ τὰ ἀκρωτήρια αὐτῶν. Τὴν δὲ κεραμοπλαστικὴν διακόσμησιν

1 Περὶ τοῦ μεταξὺ τῶν ἀνεκδότων τοῦ Bekker φερομένου χωρίου (Bekker Anecdota 361, 17): αἰετοὶ τὰ προνόμια τῶν ναῶν, τὰ φαινώματα τῶν ὀροφῶν, διὰ τὸ εἰκέναι πτέρυξιν αἰετῶν, ἐπραγματεύθη ἐν τοῖς Πρακτικοῖς τῆς Ἀκαδημίας Ἀθηνῶν 1931, 283 ἔ., ἀποκατέστησα δὲ τὴν ὀρθὴν γραφὴν προνόμια ἀντὶ τοῦ ἀδιανοήτου προνόμια, τὸ ὅποιον καὶ ὁ Welcker Alte Denkmaler I 6 καὶ ὁ Carl Botticher Tektonik der Hellenen I, 246 (καὶ 226 σημ. 4) κατ' ἴδιον ἐκάτερος τρόπον, ἀλλ' ἀπιθανώτατα, προσεπάθησαν νὰ στηρίξωσι.

Ἄλλα χωρία σχετικὰ ἐκ τῶν ὑπὸ τοῦ Welcker ἐνθ' ἀν. συγκεντρωθέντων εἶναι τὰ παρὰ τοῖς σχολιασταῖς ἐρμηνεύματα τοῦ Πινδαρικοῦ στίχου· βλ. καὶ Christ Pindari Carmina commentariis instr. (1896) 99.

1. Λέγει δὲ τὸ κατὰ τοὺς ναοὺς τῶν θεῶν αἰετώματα. Δίδυμος (γρ. δίδυμον κατὰ τὸ χωρίον τοῦ Πινδάρου, ὁ Lehrs διώρθωσε δίδυμα) δὲ φησιν, ὅτι διπλὰ τὰ αἰετώματα, ὀπισθεν καὶ ἔμπροσθεν, διὰ τὸ ἐξ ἁμφοτέρων τῶν μερῶν κατασκευάζεσθαι αὐτά.

2. Ὁ αἰτός οἰωνῶν βασιλεύς ἐστὶν ὁ ἐπὶ τῶν ἱερῶν τιθέμενος· τινὲς δὲ τὸ αἰετώματα, ὡς φησὶ Δίδυμος παρατιθέμενος Τίμαιον λέγοντα καὶ τοῦτο ἐν ταῖς οἰκοδομίαις αὐτῶν εὐρημα, ταύτην ἀποδοῦς τὴν ἐξηγήσιν τῶν προκειμένων.

Λέγει δὲ καὶ ὁ Εὐστάθιος Παρεκβολ. εἰς Ἰλιάδ. Ω, 817 σελ. 1352, 37: ἰστέον δὲ οὐκ ἐκ τοῦ αἰετοῦ τοῦ ζῴου καὶ μέρος τι τῶν νεῶν οὐ μόνον αἰετώματα ἐλέγετο, ἀλλὰ καὶ αἰετοὶ διὰ τὸ εἰκέναι, φασί, πτέρυξιν αἰετοῦ.

Ὁ Μέγ. Ἐτυμολόγος ἐν λ. γράφει: αἰτός· στέγασμά τι τῶν οἰκῶν ἐμφερές τῇ πτήσει τοῦ ζῴου, εἶναι δὲ πάντως σαφέστερος διὰ τῆς φρ. ἐμφερές τῇ πτήσει τοῦ ζῴου, διότι ὄντως ἐκ τοῦ πετιομένου ζῴου, τοῦ ἔχοντος διεπτυγμένας τὰς πτέρυγας, φαίνεται ὅτι ἐλήφθη ἢ εἰκόν.

Σχετικὸν εἶναι καὶ τὸ παρὰ τῷ Bekker Anecd. σελ. 202, 20 χωρίον: αἰτός προπύλαιος· τὸ νῦν λεγόμενον αἰετώματα ἢ δέλτα.

ἐν δὲ 348, 3 φέρεται: αἰτός· τὸ τε πτηνὸν ζῴον καὶ τὸ ἐπὶ τῷ προπύλαιῳ οὖν αἰετώματα λέγουσιν· ἢ γὰρ ἐπὶ τοῖς προπύλαις κατασκευῆ αἰετοῦ μιμεῖται σχῆμα ἀποκειμένου τὰ πτερά.

Ἐπιγράφει δὲ καὶ παρὰ τῷ Γαληνῷ Γλωσσ. Ἰπποκρ. σ. 412 ἐκδ. Franz: αἰετώματα τὸ εἰς ὕψος ἀνατεταμένον τῆς ὀροφῆς ὡσεὶ τρίγωνον. Ὁ δὲ Ἐρωτιανὸς σ. 90 λέγει: αἰετώματα ἢ στεφάνη τοῦ δώματος.

Ἐπιγραφ. μαρτύρια συνήγαγε τελευταίον καὶ ὁ Ebert Fachausdrucke des griech. Bauhandwerks 33 τὰ ἐξῆς (μεταγεγραμμένα εἰς τὰς νέας ἐκδόσεις): IG I², 372 col II, 181, 188. I², 373, 115. 95, IG II² 1668, 40. IG III 1, 162 (διὰ τὸν τύπον αἰετώματα, περὶ οὗ βλ. Fabricius Hermes 17, 579). IG IV I², 102, 89. 96. 97. 98. Ὁ Wiegand Die arch. Porosarchitektur der Akropolis zu Athen 38 εἰκ. 55 παρέχει τεμάχιον σίμης αἰετώματος μετὰ τῆς ἐπιγραφῆς αἰετοῦ Κ τοῦ 6^{ου} αἰ. π. Χ. (IG I Suppl. 1 σελ. 193, 572, ἐλλείπον ἐκ τῆς νέας ἐκδόσεως).

Κατὰ τὸν Βιτρούβιον (III, 5, 12-IV, 3, 6) τὸ αἰετώματα ἐλέγγοτο τύμπανον, κατ' ἄλλους δὲ δέλτα (βλ. καὶ Κεραμοπούλου Ἀποτυμπανισμὸν σ. 25). Ἀλλὰ τύμπανον εἶναι κυρίως τὸ κατακόρυφον τοῖχώμα τοῦ βήθους τοῦ αἰετώματος, ἐκείθεν δὲ κατὰ συνεκδοχὴν καὶ τὸ σύνολον.

Ὁ S. Reinach Rev. Archéol. 1907 II, 59-81 = Cultes, Mythes et Religions III (1913), 68 ἔ. ἀναλαμβάνων καὶ ἐπεκτείνων παλαιὰν ὑπόθεσιν τοῦ Welcker καὶ ἄλλων πιστεύει ὅτι αἰετώματα ἐκλήθη τὸ τρίγωνον τῆς στέγης, διότι τὸ πρῶτον ἐκοσμήθη διὰ πλαστικῆς εἰκόνας αἰετοῦ. Καὶ ὁ Sandys ἐν τῇ ἐκδόσει τοῦ Πινδάρου ἐν τῇ σειρᾷ Loeb ἀπὸ τοιαύτης ἐκδοχῆς ὀρμώμενος μεταφράζει ἀναλόγως τὸ χωρίον τοῦ Πινδάρου (βλ. Montuoro ἐνθ' ἀν. 330. Payne Necrocorinthia (1931) 950 σημ. 3), ὡσαύτως δὲ καὶ ὁ Christ ἐνθ. ἀνωτ. σ. 99 εἰς στ. 21. Ὁ Wilamowitz Pindaros (1922), 372 δέχεται τὴν σημασίαν Gieheldach.

τῶν ναῶν, οὐχὶ βεβαίως κατὰ τοὺς αἰετούς, ἀλλὰ ἐν τῇ διαμορφώσει τῶν κεραμεικῶν ἐπενδύσεων τῆς στέγης, ἀποδίδει ῥητῶς ἢ διὰ τοῦ Πλινίου ΝΗ 35, 151 διασωθεῖσα παράδοσις εἰς τὸν Βουτάδην, ὁ δὲ Salomon Reinach ἔνθ' ἄν. μετὰ τῆς συνήθους ὀξύτητος καὶ βαθυνοίας ἀναπτύσσει εὐρύτερον τῶν προηγηθέντων αὐτοῦ τὴν πληροφορίαν ταύτην.

Ἴσως θὰ ἠδύνατό τις νὰ ἀναμνήσῃ τὸ καὶ ἀνωτέρω παρατεθὲν (εἰκ. 23) Λακωνικὸν ἀγγεῖον τοῦ Λούβρου μετὰ τῶν δύο αἰετῶν παρὰ τὰ δύο κάτω ἀκρωτήρια τοῦ ναΐσκου, ἐὰν ἢ τοποθέτησις τῶν πτηνῶν δὲν ὑπεδήλου ὅτι πιθανώτερον πρόκειται περὶ πραγματικῶν πτηνῶν, θεωμένων τὸν ἀγῶνα ἀπὸ τῶν καταιετιῶν γείσεων. Μολονότι πρέπει νὰ ληφθῇ ὑπ' ὄψιν καὶ ἡ τοῦ τεχνίτου ἀρχαϊκὴ ἀφέλεια.

Θὰ ἦτο δυνατὸν ὡσαύτως νὰ προστεθῇ ὅτι ἡ ἐναέτιος διακόσμησις δὲν εἶναι τι ἀσημαντον, ὥστε νὰ μὴ εἶναι ἄξιον νὰ ἐξαρθῇ ὅσον ἐξήρηθη ὑπὸ τοῦ Πινδάρου ἢ πρώτη αὐτῆς ἀρχή. Διότι ἡ ἐσωτερικὴ πλαστικὴ διακόσμησις τῶν αἰτωμάτων εἶναι οὐχὶ μὲν ἀνεξάρητος, ἀλλὰ σημαντικὸς χαρακτὴρ τῆς Δωρικῆς ναοδομίας καὶ οὐσιῶδες διακριτικὸν ταύτης γνώρισμα ἀπὸ τοῦ Ἴωνικοῦ ῥυθμοῦ.

Ἄλλ' ὅπωςδήποτε καὶ ἂν ἔχωσι ταῦτα γεγονόσ παραμένει ὅτι ἡ ἀπήγησις τοῦ κατωκημένου χώρου τῆς στέγης φθάνει μέχρις αὐτῆς τῆς ναοδομίας τῶν ὑστέρων Ἑλληνικῶν χρόνων, ὅτε τὸ αἰετώμα τοῦ ἐν Μαγνησίᾳ ναοῦ τῆς Ἀρτέμιδος Λευκοφρυνηῆς φέρει ἐν τῷ τυμπάνῳ αὐτοῦ τρία θυραῖα ἀνοίγματα, ἐν μεγαλύτερον κατὰ τὸ μέσον καὶ δύο μικρὰ παρὰ τοὺς μυχούς τῶν κερκίδων (βλ. C. Humann Magnesia am M. πίν. 9. Robertson Gr. and Rom. Architect. 156 εἰκ. 68).

Καὶ τὰ ἀνοίγματα ταῦτα ὡς καὶ ἄλλα, ἐν κατὰ τὴν κεντρικὴν θύραν τῶν ἐν Ἀθήναις Προπυλαίων (Bohn Die Propyläen 18 πίν. 8) καὶ ἐν τῷ ναῷ τοῦ Ἥλιου ἐν Ἡλιονπόλει τῆς Συρίας = Baalbek (Baalbek I εἰκ. 34. Die Antike VII πίν. 31) θεωροῦνται ὡς ἀνακουφιστικὰ τῶν κάτωθεν τοίχων ἀνοίγματα (AM (48) 1923, 63) ἀναμνησκοντα τὴν ὁμοίαν ἀρχὴν τῆς πύλης τῶν λεόντων, καὶ τοῦ θησαυροῦ τοῦ Ἀτρέως. Ἀλλὰ τὸ θυραῖον ἀνοίγμα τοῦ οἰκίσκου ἀσφαλῶς δὲν εἶναι ἀποτέλεσμα τοιαύτης σκέψεως, διότι ἔχει πραγματικὴν ὀργανικὴν ἀποστολήν.

Ὡς πρὸς δὲ τὰ θυραῖα ἀνοίγματα τοῦ ναοῦ τῆς Μαγνησίας ὁ ἀρχιτέκτων αὐτοῦ ἴσως εἶχεν ὑπ' ὄψει καὶ τὰ παλαιὰ παραδείγματα τῶν τάφων τῆς γειτονικῆς Λυκίας, ὅπου τὰ λαξευτὰ ἐκεῖνα μνημεῖα παρέχουν πλείστας πρόοψεις μετὰ θυραίων ἢ παραθυροειδῶν λαξευμάτων κατὰ τὰ αἰετώματα, ὑποδηλούντων κατωκημένους ὑπερφύους χώρους (βλ. Petersen - Luschian Reisen in Lykien I σποράδιον).

Τὰ περὶ τῶν ἀρχαίων παραθύρων ζητήματα ἔτυχον τελευταῖον ἀκριβοῦς πραγματείας ἐν τῇ καὶ ἀνωτέρῳ μνημονευθείσῃ ἐναισίμῳ διατριβῇ τοῦ Reinh. Herbig Das Fenster in der Architektur des Altertums (1929, Heidelberg-Athen) καὶ ἐν ταῖς ἄλλαις σχετικαῖς αὐτοῦ ἐργασίαις Röm Mitt. (42) 1927, 117 ἔ. (44) 1929, 260 ἔ. Jahrbuch des Inst. (44) 1929, 224 ἔ.

Ἡ θύρα - παράθυρον τοῦ Ἀργείου οἰκίσκου χρησιμεύει, ὡς καὶ ἀνωτέρῳ παρετήρησα, καὶ πρὸς διέλευσιν (βοηθητικὴν εἴσοδον - ἔξοδον) καὶ πρὸς φωτισμὸν τοῦ ὑπερφύου διαμε-

ρίσματος. Ὁ Herbig στηριζόμενος ἀκόμη εἰς τὴν παλαιὰν συμπλήρωσιν θεωρεῖ αὐτό, εὐλόγως, ὡς ἀπλοῦν παράθυρον (Das Fenster 23. 41 σημ. 48), ἀλλὰ μετὰ τὴν νέαν συμπλήρωσιν, δὲν ὑπάρχει πλέον ἀμφιβολία περὶ τῆς φύσεως τοῦ ἀνοίγματος.

Ὡς πρὸς τὸν φωτισμὸν τοῦ κάτω θαλάμου ὁ Müller παρατήρησεν (σ. 61) ὅτι οὗτος ἐτελεῖτο διὰ τῆς θύρας, ὅτι δὲ τὰ τριγωνικὰ παραθυρίδια ἐχρησίμευον μόνον πρὸς ἀπαγωγὴν τοῦ καπνοῦ καὶ πρὸς ἀερισμὸν, ὀρθῶς ὁμως ἀντιπαρατηρήθη ὅτι καὶ πρὸς φωτισμὸν ἦσαν ταῦτα κατάλληλα (Herbig 23). Ὁ τρόπος οὗτος τοῦ φωτισμοῦ τοῦ οἰκίσκου εἶναι διδακτικὸς καθ' ὅλου, διότι στερούμεθα κατὰ τὸ σημεῖον τοῦτο μνημειακῶν τεκμηρίων περὶ τοῦ φωτισμοῦ τῶν τε συγχρόνων αὐτῶ οἰκῶν καὶ τοῦ ἀρχαιοτέρου μεγάρου.

Ἐν τῇ Ὀδυσσεΐα γίνεται ἴσως μνεῖα εἰδους τινὸς φεγγιτῶν, ἀλλ' ἄνευ καθορισμοῦ τῆς θέσεως αὐτῶν ἐν τῇ οἰκίᾳ. Πρόκειται περὶ τοῦ στίχου α 320: ὄρνις δι' ὡς ἀνόπαια διέπατο, ἔνθα ἢ λ. ἀνόπαια ἔχει, ὡς γνωστὸν, ἀμφιλεγομένην σημασίαν. Εἰς τὸν Nissen Pompejan. Stud. 621 ὀφείλεται ἡ ἐρμηνεία εἰς τὸ χωρίον τοῦ Ἡροδότου 8,137, 19 ἔ. ὡς πρὸς τὴν ἀπαγωγὴν τοῦ καπνοῦ διὰ καπνοδόχου κειμένης οὐχὶ ἐπὶ τῆς κορυφῆς τοῦ σάγματος, ἀλλὰ ἐπὶ τῶν κλιτύων αὐτοῦ. (Ἐνθαῦτα ὁ βασιλεὺς τοῦ μισθοῦ πέρι ἀκούσας, ἦν γὰρ κατὰ τὴν καπνοδόκην ἐς τὸν οἶκον ἐσέχων ὁ ἥλιος, εἶπε θεοβλαβῆς γενόμενος « μισθὸν δὲ ὑμῖν ἐγὼ ἕμεων ἄξιον τόνδε ἀποδίδωμι » δείξας τὸν ἥλιον).

Ἄλλὰ τὸ ἄλλο μνημονευθὲν ἤδη ἐν ἀρχῇ σημαντικὸν νέον στοιχεῖον, τὸ ὁποῖον προσέθηκεν ἡ τελευταία συμπλήρωσις τοῦ οἰκίσκου τοῦ Ἡραίου εἶναι ὁ κορυφαῖος σχηματισμὸς τῆς στέγης, καθ' ὃν ἀντὶ τῆς ἐπικορυφαίας κυλινδρικήσ δοκοῦ ἀποκαθίσταται γωνιώδης ἢ κορυφαία κατάληξις τοῦ σάγματος. Ἡ βεβαίωσις τῆς τοιαύτης μορφῆς τῆς κορυφῆς ἔχει, νομίζω, σημασίαν καὶ διὰ τὴν ὑλικὴν σύστασιν τοῦ οἰκίσκου, διότι ἡ τοιαύτη μόρφωσις τῆς κορυφῆς δὲν εἶναι πιθανὸν ὅτι ἀποδίδει ὀλόξυλον πρότυπον οἰκίας, ἐκτὸς ἐὰν δεχθῶμεν, ὅτι ὁ τεχνίτης δὲν ἔχει ἐν τῇ διανοίᾳ του καθωρισμένον τινὰ καὶ ἐσηματισμένον οἰκοδομικὸν τύπον, ὅπερ φαίνεται ὅλως ἀπίθανον. Τούναντίον πιθανώτατον εἶναι ὅτι ὁ οἰκίσκος ἔχει ὑπ' ὄψει πραγματικὰ πρότυπα ξυλοπλινθοδομικὰ πηλόχριστα, τῶν ὁποίων ἡ ξυλίνη στέγη εἶχεν ἐπίστρωμα ἐκ πηλοῦ, τὴν ἐξ ἐπιγραφῶν ἄλλων χρόνων γνωστήν, ὡς εἶδομεν ἀνωτέρω, δόρωσιν, ἢ ὁποία ἀπὸ τῆς λ. δορά=δέσμα λαβοῦσα τὴν ὀνομασίαν ἢ ἀπὸ τῆς εἰκονικῆς-μεταφορικῆς ὁμοιότητος τοῦ ἐκ πηλοῦ ἐπιστρώματος πρὸς δέρμα ἀφωρηθήη ἢ διατηρεῖ τὸ ὄνομα ἐκ παναρχαίας συνηθείας τῆς ἐπιθέσεως δερμάτων ἐπὶ τῆς κλαδοπλέκτου στέγης πρὸς ἐνίσχυσιν αὐτῆς. Χρησιν δερμάτων ἀντὶ θυροφύλλων εἰκάζει ὁ Μυλωνᾶς Excavations at Olynthus I The Neolithic Settlement (1929) 11 περὶ τῶν προϊστορικῶν οἰκῶν τῆς Ὀλύνθου.

Ἄλλ' ὁ τριγωνικὸς σχηματισμὸς οὕτως ἀπλῶς παριστάμενος καὶ ἄνευ ἄλλου κατὰ μῆκος, ἔστω καὶ ἀπλῶς γραφικοῦ, κατὰ συμμετρικὰ διαστήματα χωρισμοῦ, δεικνύει ὅτι δὲν πρόκειται περὶ κεραμώσεως. Εἰς τοῦτο δέ, νομίζω, φέρει καὶ ἡ διακόσμησις τῶν κλιτύων τῆς στέγης. Ἄλλὰ καὶ ἡ διακόσμησις τῶν τοίχων τῆς οἰκίας ἐμφαίνει ὅτι καὶ ἐνταῦθα ἐν τῇ πραγματικότητι ἐπρόκειτο περὶ πηλόχριστων ἐπιφανειῶν, τὰς ὁποίας ὁ τεχνίτης διακοσμεῖ ἐλευθέρως κατὰ τὴν γεωμετρικὴν του διάθεσιν. Ὁ τριγωνικὸς ὁμως οὗτος σχηματισμὸς τῆς κορυφῆς, παρ' ὅλον ὅτι δὲν πρόκειται περὶ κεραμώσεως, ἔχει ἱστορικὴν γενετικὴν σημασίαν,

διότι εἶναι πρόδρομος τοῦ μετέπειτα ἀναπτυχθέντος τριγωνικοῦ σχήματος κεραμώσεως, τοῦ ἐκ τοῦ τόπου τῆς γενέσεως αὐτοῦ ἤδη κατὰ τὴν ἀρχαιότητα καὶ ἐπιγραφικῶς γνωστοῦ ὡς Κορινθιακοῦ. Ὅτι δὲ ὁ πρόδρομος οὗτος παρουσιάζεται ἐν τῇ γειτονικῇ πρὸς τὴν Κόρινθον Ἀργολίδι δὲν εἶναι βεβαίως ἄμοιρον σημασίας¹.

Ὁ τύπος τῶν τριγωνικῶν ἦτοι σαγματοειδῶν καλυπτῆρων καὶ τῶν ἐπιπέδων σωλήνων ἢ στρωτήρων ἀνεπτύχθη, κατὰ τὰς μέχρι τοῦδε γενομένας παρατηρήσεις, ἐν τῇ ἀνατολικῇ καὶ βορειοανατολικῇ Πελοποννήσῳ, κέντρον δὲ τῆς βιομηχανίας ταύτης εἶναι πιθανώτατα ἢ Κόρινθος, πρὸς τὴν ὁποίαν ἢ παρὰ τῷ Πλινίῳ Ν. Η. 35, 43 παράδοσις συνδέει διὰ τοῦ Σικυωνίου Βουτάδου καὶ τὴν ἐφεύρεσιν τῶν ἡγεμόνων κεραμίδων μετ' ἀναγλύφων προσωπείων. Ἦτο δὲ διαδεδομένον τὸ σύστημα τῆς τριγωνικῆς κεραμώσεως κατὰ τὸν 7^{ον} π. Χ. αἰ. ἐκτὸς τῆς Κορίνθου καὶ τῆς Τροιζήνης καὶ ἐν Ἀργολίδι καὶ ἐν Ἀττικῇ καὶ ἐν Δελφοῖς καὶ ἐν Θήβαις κ.α., κατὰ δὲ τὸν 6^{ον} αἰ. εἶχε σχεδὸν ἐκτοπίσει τὸ Λακωνικὸν σύστημα.

Ὡσαύτως δὲν εἶναι ἀνάξιον προσοχῆς ὅτι ὁ Βιτρούβιος IV, 1, 3 εἰς τὴν Ἀργολίδα καὶ δὴ εἰς τὸ Ἄργος ἀπονέμει τὴν εὔρεσιν τοῦ Δωρικοῦ ναοῦ διὰ τῆς οἰκοδομίας τοῦ ἀρχαιοτάτου ἱεροῦ τῆς Ἡρας ὑπὸ τοῦ Δώρου τοῦ υἱοῦ τοῦ Ἑλληνοσ και τῆς νύμφης Φθίας (βλ. Πρακτ. Ἀκαδ. Ἀθην. 1931, 286).

Ὡς πρὸς τὸ κόσμημα τὸ κατὰ τὴν ἀκμὴν τῆς πλακὸς τῆς ὀροφῆς παρατηρῶ ὅτι ἡ κατανομή αὐτοῦ εἰς ἐναλλασσόμενα λευκὰ καὶ μέλανα πεδία προέρχεται πιθανώτατα ἐκ τῆς εὐκό- νου, τὴν ὁποίαν παρέχουσιν αἱ καταλήξεις τῶν δοκῶν τῆς ὀροφῆς, ἐσχηματοποιήθη δὲ εἰς εἶδος τι ἀραιότερου κυματίου. Εἶναι δὲ πιθανὸν ὅτι καὶ ἐν τῇ πραγματικότητι αἱ δοκοὶ αὗται ἦσαν τοποθετημέναι κατὰ τινα ἀπόστασιν ἀπ' ἀλλήλων, ὡς καὶ σήμερον ἀκόμη συμβαίνει. Ἐχομεν δηλαδὴ ἐν τῷ ἐσχηματοποιημένῳ τούτῳ κοσμήματι τὸν ὑποτυπώδη πρόδρομον τῶν τριγλύφων καὶ τῶν μετοπῶν τῆς μετέπειτα συνθετωτέρας μεγάλης ἀρχιτεκτονικῆς.

Ὁ ἐξ ὧσ τ ης. Ἐν τῶν μάλιστα διαφερόντων σημείων τῆς νέας συμπληρώσεως τοῦ οἰκίσκου τοῦ Ἄργους εἶναι, ὡς καὶ προηγουμένως ἐτονίσθη, ὁ ὑπὲρ τὴν πρόστασιν ἐξώστης². Τὸ ἀκριβὲς ἀρχαῖον ὄνομα τῆς ἀρχιτεκτονικῆς ταύτης λεπτομερείας δὲν εἶναι ἀμέσως γνωστόν, διὰ τοῦτο δὲ μόνον εἰκαστικῶς δύναται νὰ ἀναζητηθῇ. Οὐχὶ δὲ μόνον φιλολογικῶς εἶναι ὁ ὅρος δυσεύρετος, ἀλλὰ καὶ μνημειακῶς δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ βεβαιώσωμεν ἐκ μεταγενεστέρων χρόνων τὴν ὑπαρξίν αὐτοῦ τοῦ πράγματος, ὅπως τοῦτο περὶ τὸ τέλος τῆς γεωμετρικῆς περιόδου ἀπαντᾷ. Τοῦτο δὲ καὶ διότι ἡ ἀστικὴ οἰκοδομία ὑπέστη ἔκτοτε μεταβολὰς

1 Περὶ τοῦ εἶδους τούτου τῶν κεράμων βλ. τελευταῖον Weickert Typen 26. 52. 184. H. Payne Necrocorinthia (1931) 249 ἔ. μετὰ τῆς οἰκείας βιβλιογραφίας: Lattermann BCH 1908, 298 ἔ. Dittenb. Syll² 587, 71 ἔ. *Κεραμίδες Κορίνθου* εἶναι κατὰ τὸν Lattermann καλυπτῆρες καὶ σωλήνες συμφυεῖς, μονοκόμματοι. Ἐν τῇ ἐπιγραφῇ τῆς σκευοθήκης IG II, 2³, 1668, 58 κείται: *δορώσας κεραμώσσει Κορινθίω κεράμω ἀρμόττοντι πρὸς ἀλλήλον*, ὅπερ νομίζεται ὅτι συμφωνεῖ πρὸς τὴν ἐκδοχὴν τοῦ Lattermann. Ἄλλ' ἄλλη εἶναι προφανῶς ἡ ἔννοια τοῦ χωρίου, ἀναφερομένη εἰς τὴν καλὴν

προσαρμογὴν τῶν κεραμίδων, ὥστε νὰ εἶναι αὗται ὕδατοστεγεῖς. *Κορινθιοειδῆς κέραμος* ἀπαντα καὶ ἐν τῇ ἐκ Δελφῶν ἐπιγραφῇ BCH (26) 1902, 40, ἔ., στ. 35 ἔ. (Dittenb. Syll² σ. 402), σημαίνει δὲ τὸν συνήθη εἰς δύο τεμάχια τύπον.

Καὶ ὁ Πολυδεύκης X, 157 ἔχει: *καλυπτῆρες Κορινθιοურγεῖς* καὶ X, 182: *Κέραμον Ἀττικὸν καὶ κέραμον Κορίνθιον*.

2 Τὴν συμπλήρωσιν κατὰ τε τὸ σημεῖον τοῦτο καὶ κατὰ τὰ ἄλλα ἐξετέλεσε συμφώνως πρὸς τὰς ὑποδείξεις μου μετὰ πολλῆς προσοχῆς ὁ ἀρχιτεχνίτης τοῦ Ἑθνικοῦ Μουσείου κ. Γεώργιος Κοντογεώργης.

καὶ διότι ἡ κατάστασις τῶν σωζομένων σχετικῶν λειψάνων δὲν ἐπιτρέπει πάντοτε τὴν πλήρη ἀναπαράστασιν τῆς ἀνωδομίας τῶν ἀστικῶν ὅπως καὶ τῶν ἄλλων ἀρχαίων κτισμάτων.

Ἐκ τῶν Ἑλλήνων καὶ Λατίνων συγγραφέων καὶ γλωσσογράφων εἶναι γνωσταὶ αἱ λέξεις: *γεισηπόδιμα*, *δρύφακτος*, *προβολή*, *ἐξώστης*, *ἐξώστρα*, *ἐκθέτης*, πρὸς ταύτας δὲ ἀντιστοιχοῦσιν ἐν τῇ Λατινικῇ αἱ λέξεις: *projectum*, *prejectura*, *maenianum*¹.

Παρὰ τῷ Πολυδεύκει I, 81. VII, 120, κεῖνται αἱ λ. *προβολαὶ* καὶ *γεισηποδίσματα* «αἱ *προβολαὶ* τῶν ὑπερώων οἰκημάτων αἱ ὑπὲρ τοὺς κάτω τοίχους προὔχουσαι *γεισηποδίσματα* καὶ τὰ φέροντα αὐτὰς *ξύλα* *γεισηποδες*»².

Ἄλλ' ἀρχαιότερος ὄρος εἶναι ἡ λ. *δρύφακτος* ἀπαντῶσα παρ' Ἀριστοτέλει Ἀθην. Πολιτ. 50 ἐν τῇ ἀναγραφῇ τῶν ἔργων τῶν ἀστυνόμων, ὅπου ἐν τέλει προστίθεται: *καὶ τὰς ὁδοὺς κωλύουσι κατοικοδομεῖν καὶ δρύφακτους ὑπὲρ τῶν ὁδῶν ὑπερτείνειν* κλπ.

Παρὰ τῷ Ἡρακλείδει τῷ Ποντικῷ (FHG II, 209 ἀρ. 10 Πολιτ.), ὁ ὁποῖος ἀντλεῖ ἐκ τοῦ Ἀριστοτέλους, κεῖται: *καὶ τῶν ὁδῶν ἐπιμελοῦνται, ὅπως μὴ τινες κατοικοδομῶσιν αὐτὰς ἢ δρύφακτους ὑπερτείνωσιν*.

Περὶ τοῦ Ἰππίου ἔχομεν τὴν ἐξῆς εἶδησιν παρὰ τῷ Ψευδαριστοτέλει Οἰκονομικ. II, 5 σελ. 1347^α, 4: *Ἰππίας ὁ Ἀθηναῖος τὰ ὑπερέχοντα τῶν ὑπερώων εἰς τὰς δημοσίας ὁδοὺς καὶ τοὺς ἀναβαθμοὺς καὶ τὰ προφράγματα καὶ τὰς θύρας τὰς ἀνοιγομένας ἐξω ἐπώλησεν ὠνούνται οὖν ὧν ἦν τὰ κτήματα καὶ συνελέγη χρήματα οὕτω συχνά*.

Ὁ Πολύαινος Στρατηγ. III, 9, 30 λέγει περὶ τοῦ στρατηγοῦ Ἰφικράτους, τοῦ πρώτου τετάρτου τοῦ 4^{ου} π.χ. αἰῶνος, «*Ἰφικράτης ἐν ἀπορίᾳ χρημάτων ἔπεισεν Ἀθηναίους τὰ ὑπερέχοντα τῶν οἰκοδομημάτων εἰς τὰς δημοσίας ὁδοὺς ἀποκόπτειν ἢ πιπράσκειν, ὥστε οἱ δεσπότηαι τῶν οἰκιῶν πολλὰ εἰσήνεγκαν χρήματα ὑπὲρ τοῦ μὴ περικοπῆναι καὶ σαθρὰ γενέσθαι τὰ οἰκοδομήματα*»³.

Ἡ λ. *ἐξώστρα* ἀπαντᾷ ἐν Codex Justinian. VII, 10^{11/11}.

Παρὰ δὲ τοῦ Σχολιαστοῦ εἰς Ἀριστοφ. Σφήκ. 386 (*δρύφακτοι γὰρ ξύλινοι θώρακες, τὰ διαφράγματα, ἢ τὰ περιτειχίσματα ἢ κιγκλίδες, περιφράγματα τὰ νῦν ταβλωτὰ καλούμενα, τὰ τῶν οἰκοδομημάτων ἐξέχοντα ξύλα*) καὶ εἰς Ἰππέας 675 (*δρύφακτους τὰ νῦν ταβλώματα καλούμενα, τὰ τῶν οἰκοδομημάτων ἐξέχοντα ξύλα ἢ τὰ κάγκελα*) μανθάνομεν ὅτι κατὰ τοὺς Βυζαντινοὺς χρόνους αἱ δρύφακτοι ἐκαλοῦντο *ταβλωτὰ* ἢ *ταβλώματα*.

Ἀξία δὲ προσθήκης εἰς τὰ ἀνωτέρω εἶναι καὶ ἡ λ. *ἐξερείσματα* ἢ ἀπαντῶσα εἰς ἐπιγραφὴν τῶν Ῥωμαϊκῶν χρόνων ἐκ Παναμάρας, δημοσιευθεῖσαν ὑπὸ τοῦ Hatzfeld ἐν BCH (51) 1927, 79 ἔ. ἀρ. 28 (σελ. 80 στ. 4):

*Καὶ τῇ ἐνδωμήσει τῶν λευκολίθων καὶ
ΣΥ... ΝΜΑΣΙΝ καὶ ἐξερείσμ[ασι]ν
καὶ]...*

¹ Daremberg-Saglio-Pottier Dictionnaire des antiqu. III 2, 1493 ἔ. ἐν λ. *Maenianum*. Blümmer Griech. Privataltertümer 152. Blümmer Römische Privataltertümer (1911) 38. 57. Marquardt-Mau Privatleben der Römer 248 σημ. Overbeck Pompeji⁴ 266 ἔ. Κεραμόπουλος ἐν περιοδ. Ἀρχιμήδει (21) 1920, 60 ἔ. Ebert ἐν Pauly RE³ XIV (1928), 245

ἔ. ἐν λ. *maenianum*. Robertson Gr. Rom. Archit. 286. 308. 307.

² Ὁρθότερα γραφὴ εἶναι ἢ διὰ τοῦ η, ἀπαντῶσα καὶ ἐν IG II², 463, 51. Ἀπαντα δὲ καὶ ἡ γραφὴ διὰ ι βλ. Liddell-Scott-Jones ἐν λ.

³ Ὁ Meibler Fleckeisen's Jahrb. Suppl. XIV, 569 θεω-

Ἡ λ. ἐξερείσματα, ὅπως ἐπιτρέπεται ἴσως ἐξ αὐτῆς τῆς συνθέσεώς της νὰ εικάσωμεν, δηλοῖ πιθανώτατα ἐξώστας ἢ παρόμοια κατασκευάσματα.

Ἐκ πάντων τῶν ἀνωτέρω, ἰδίᾳ δὲ ἐκ τῆς λ. *δρύφακτος* καὶ τοῦ Βυζαντινοῦ αὐτῆς ἀντιστοίχου *ταβλωτά* ἢ *ταβλώματα*, συνάγεται ἀβιάτως ὅτι πρόκειται περὶ κατασκευασμάτων προσαπτομένων μὲν εἰς τὸ ὑπέρτερον κύριον σῶμα τῆς οἰκίας, ἀλλ' ἐξερχομένων τῆς οἰκοδομικῆς γραμμῆς, πρὸς δὲ τούτοις ἀναμφισβητήτως κλειστῶν, διότι δρύφακτος ἀπὸ τοῦ δρύ-φρακτος οὐδὲν ἄλλο σημαίνει ἢ τὸ ξυλόφρακτον, διὰ σανίδων ἢ ξυλίνων κιγκλίδων (καφασωτῶν) περιλείστον διαμέρισμα, ἐξ οὗ καὶ ταβλωτὸν ἢ τάβλωμα.

Πιστεύω δὲ ὅτι εἶναι ἀνάγκη νὰ γίνῃ διάκρισις μεταξὺ τῶν κλειστῶν τούτων, εὐεργετικῶν ἄλλως, οἰκοδομικῶν παρασίτων, καὶ τῶν ἀνοικτῶν ἢ ὑπαίθρων ἐξωστῶν, ὅποιοι πάντως θὰ ὑπῆρχον καὶ τότε, ὅπως καὶ σήμερον, ἐν τῷ αὐτῷ μεσημβρινῷ κλίματι, καὶ τῶν ὁποίων τὸ πρῶτον μνημειακὸν μαρτύριον ἔχομεν νῦν ἐν τῷ οἰκίσκῳ τοῦ Ἡραίου.

Οἱ ὄροι *γεισηπόδιμα* καὶ *προβολή* καὶ *ἐξώστης* κττ. εἶναι εὐρύτεροι δυνάμενοι νὰ προσαρμολοῦν εἰς τε τὰ ὑπαιθρα καὶ εἰς τὰ περικλειστα κατασκευάσματα.

Ἐπάρχει δὲ ἐν τῷ Codex Justinianus VIII, 10, 11: *Maeniana quae Graeci ἐξώστας* appellant. Ὁ παραλληλισμὸς οὗτος εἶναι διδακτικὸς, διότι περὶ τοῦ *maenianum* ἔχομεν ὁπωσδήποτε σαφῆ πληροφορίαν παρὰ τῷ Ἱερωνύμῳ Epist. 106, 63 I 667 (ἐκδ. Vallars): *Palaestina enim et Aegypto non habent in tectis culmina, sed domata, quae Romae vel solaria vel maeniana vocant, id est plana tecta quae transversis trabibus sustentantur.*

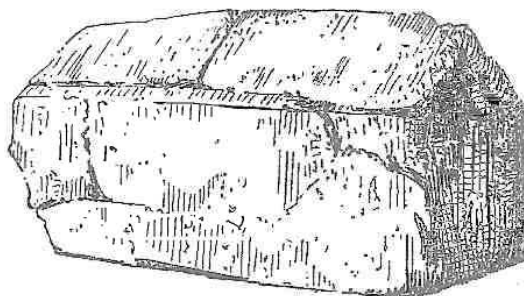
Ἡ ἔννοια τοῦ χωρίου τοῦ Ἱερωνύμου, καὶ καθ' ἑαυτὴν σαφῆς, καθίσταται εὐκρινεστέρα διὰ τῆς παραθέσεως τῶν πρὸς τὸ *maenianum* ἰσοδυνάμων ἤτοι τοῦ τε Ἑλληνικοῦ *δῶματα* (*domata*) καὶ τοῦ Λατινικοῦ *solarium*. Τὸ Ἑλληνικὸν δῶμα ἔχει ἀκόμη καὶ σήμερον τὴν αὐτὴν σημασίαν τοῦ ἡλιακωτοῦ, τοῦ ἀρχαίου *ἡλιαστηρίου*, περὶ τοῦ ὁποίου ὁ Γαληνὸς XVIII A σ. 518 τῆς ἐκδόσεως τοῦ Kühn § (κγ') λέγει: *ὄροφῆ ἐνεπίπεδος οὐκ ἀλέαν ἴσχουσα*, ἀναφέρει δὲ ὡς ταύτης ἀντίθετον τὸν *κέραμον* ἤτοι τὴν κεραμωτὴν στέγην.

Τὸ ὑπόμνημα τοῦτο τοῦ Γαληνοῦ εἰς τὸ Ἱπποκράτους περὶ ἄρθρων, ἔχει δλόκληρον οὕτω:

Τύρσιν μὲν τὸν πύργον ἀκούειν χρή, οἴκου δὲ ἀέτωμα τὸ ὑψηλότατον μέρος· οὕτω γὰρ ὀνομάζουσι τὰς εἰς ὕψος ἀνατάσεις τῆς ὄροφῆς τριγωνοειδεῖς. Εἰ μὲν γὰρ ἡλιαστήριον ποιήσῃ τις ἀντὶ κέραμου, ποιήσῃ τὴν ὄροφην ἐνεπίπεδον, οὐκ ἀλέαν ἴσχουσαν ἐργάσεται. Κέραμον δὲ ἐπιτιθεὶς εὐαπόρρυστον αὐτῇ τὸ ὕδωρ τὸ δμβριον εἶναι βούλεται. Κατὰ τοῦτ' οὖν ὑψηλὸν ἐργασάμενος τὸ μέσον τῆς ὄροφῆς κατὰ τὸ μῆκος ἐκ τῶν ὀπίσω πρὸς τὸ πρόσω τεταγμένον, οὕτω γὰρ ἐντεῦθεν ἐφ' ἐκατέρων (γρ. ἐφ' ἐκάτερον) τῶν πλαγίων τοίχων καταγῆ τὴν ὄροφην ταπεινὸς

ρεῖ τὴν πληροφορίαν ὡς χονδροειδῆ σύγχυσιν πρὸς τὸ κατὰ τὸν βῶν αἰῶνα π. Χ. ληφθῆν ὑπὸ τοῦ Πειαιστρατίδου Ἰππίου

ἀνάλογον μέτρον, ἀλλ' ἄλλοι διαφόρως κρίνουσι περὶ τοῦ πράγματος βλ. I. von Müller (Handb.) Privataltertumer 39.

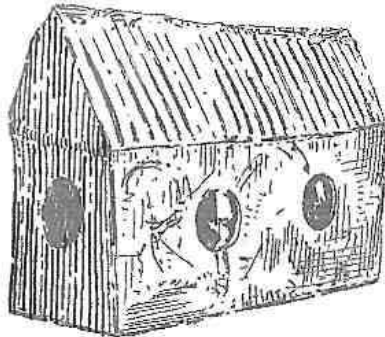
Εἰκ. 25. Πηλίνος οἰκίσκος Σαλμανόβου.

μόνην, ὥσπερ τινὰς δὲ τὰς πτέρυγας καθημένας· οὕτω γὰρ εἰκόσασιν εἰκάσαντες οἶπα λοιοὶ καλέσαι τοῦτο τῆς οἰκίας τὸ μέρος, αἰτὸν δὲ καὶ οἶδε, καθάπερ καὶ ὁ Πίνδαρος ἐν ταῖς Πλειάοις:

χρῦσα δ' ὀξύπτερα αἰετου ἄειδον κληδόνες
καὶ Εὐριπίδης ἐν Ὑγιπύλῃ φησὶν
ἰδοὺ πρὸς αἰθέρα ἐξαμλλησαι κόραι
γραπτοῦς οἷσι πρόσβλεπον τύπους.

Ἡ φραστικὴ συνέπεια τοῦ χωρίου δὲν εἶναι κατὰ πάντα ὁμαλὴ ἀπὸ τοῦ «οὕτω γὰρ ἐντεῦθεν κλπ.», εἰ καὶ ἡ ἔννοια αὐτοῦ εἶναι διαφανής. Τὸ καταγῆ, ὑποτακτ. τοῦ παθ. ἄορ. κατεάγην, δὲν εὐαρμοστεῖ ἐνταῦθα, διὰ τοῦτο ἄλλο ῥῆμα ὀφείλει νὰ ἀναπληρωθῇ πρὸς ἀπόδοσιν τῆς ἐννοίας, πιθανὸν δὲ θεωρῶ τό: κατάγει ἢ κατάξει.

Ὡσαύτως ἀσύντακτον καὶ ἀσυνάρτητον εἶναι καὶ τό: ταπεινὸς μόνην, ἀντ' αὐτοῦ δὲ ἀναγινώσκω: ταπεινουμένην, ὅπερ ἀποδίδει τὴν ἀπαιτουμένην ἔννοιαν τοῦ χωρίου.

Εἰκ. 26. Πήλιος οἰκίσκος·
Κοζαντινῶν.

Τὸ ὥσπερ τινὰς δὲ τὰς πτέρυγας καθημένας εἶναι ὡσαύτως ἀδιανόητον, πιστεύω δὲ ὅτι ὑποκρύπτει τὴν φράσιν: ὥσπερ τινὸς αἰετοῦ πτέρυγας καθειμένας (ΤΙΝΑCΔΕΤΑC).

Καὶ μετὰ τὴν φρ. οὕτω γὰρ εἰκόσασιν . . . τῆς οἰκίας τὸ μέρος νομίζω ὅτι ἐξέπεσε δι' ἀπλογραφίαν ἢ λ. αἰτὸν, ἐκτοπισθεῖσα ὑπὸ τοῦ ἀμέσως ἐπομένου: αἰτὸν. Ἡ ἐπάνοδος τῆς λέξεως ἐξομαλίζει τὸ χωρίον.

Ἐκλήθησαν δὲ τὸ πρῶτον μαενίανα οἱ ἐξῶσται, τῶν ὁποίων τὴν κατασκευὴν ἐπέτρεψεν ὁ τιμητῆς Γάϊος Μαίνιος τῷ 318 π. Χ. ἐπὶ τῶν πρὸ τῶν παλαιῶν καταστημάτων τῆς Ἀγορᾶς τῆς Ῥώμης εὐρισκομένων στοῶν quo ampliarentur superiora spectacula. Εἶδος τι ἐξεδρῶν πρὸς θέαν τῶν μονομαχιῶν κττ. θεαμάτων. Λέγει δὲ ὁ Festus 134 h, 22 περὶ τοῦ νεωτερισμοῦ τούτου τοῦ Μαίνιου, qui primus in foro *ultra columnas tigna projecit*, ἤτοι ἐπέξετεινε τὰ ἐπὶ τῶν στοῶν ἡλιαστήρια ἐξω τῆς οἰκοδομικῆς γραμμῆς. Ἀπὸ τῶν πρώτων τούτων θεαματικῶν ἐξωστῶν ἐκλήθησαν μαενίανα καὶ οἱ «ἐξῶσται» τῶν καθισμάτων τῶν ἀμφιθεάτρων (βλ. Durm Bauk. der Etr. u. Römer² 675. Robertson Gr. and Rom. Archit. 286 εἰκ. 118).

Μαενίανα δὲ τέλος ἐκαλοῦντο καὶ οἱ ἐξῶσται τῶν ἀστικῶν οἰκιῶν.

Ἄλλ' ἐν πάσαις ταῖς περιπτώσεσι ταύταις πρόκειται περὶ ἐξωστῶν ὑπαίθρων οὐχὶ δὲ κλειστῶν. Τὸ balcone pensile τῆς φερωνύμου οἰκίας τῆς Πομπηίας (Mau Pompeji 281 εἰκ. 144. Durm Bauk. Etr. u. Römer 494 εἰκ. 560) δὲν εἶναι ἄρα εὐλογον νὰ θεωρηθῇ μαενίανον, ἀλλὰ δρύφακτος, projectura ἢ projectum¹.

Κατὰ ταῦτα πιθανώτατα ἐξώστης διὰ τὴν ἐξέχουσαν πρόστασιν εἶναι καὶ τὸ ἐπ' αὐτῆς μικρὸν ἡλιαστήριον τοῦ οἰκίσκου τοῦ Ἡραίου τοῦ Ἀργεῶς.

¹ Κεραμόπουλλος ἐνθ. ἀν.—Ebert αὐτ. Ὁ Blümmer Röm. Privataltertümer 57 σημ. 5 στηριζόμενος εἰς τὸ χωρίον τῶν Πανδεκτῶν (Digesta L 16, 242, 1) νομίζει ὅτι πάντα τὰ ἐξέ-

χοντα ταῦτα κατασκευάσματα ἀδιακρίτως, τὰ τε ὑπαίθρια καὶ τὰ κλειστά, τὰ projecta, ἐκαλοῦντο μαενίανα Βλ. καὶ CIL III 14322, 4.

Ὡς πρὸς δὲ τὸ πρᾶγμα αὐτὸ καθ' ἑαυτὸ καὶ διὰ τὴν ἱστορίαν αὐτοῦ διδακτικὸν εἶναι τὸ χωρίον τοῦ Σουητωνίου ἐν β. Νέρωνος 16, διότι ἐξ αὐτοῦ μαθηθάνομεν ὅτι ὁ Νέρων, μετὰ τὴν μεγάλην πυρκαϊάν τῆς Ῥώμης (64 μ. Χ.), καθώρισεν, ὅπως πρὸ τῶν οἰκιῶν καὶ τῶν οἰκοδομικῶν τετραγώνων ἀνεγείρωνται στοαί, ἵνα ἀπὸ τῶν ἡλιαστηρίων αὐτῶν καταπολεμῶνται εὐκολώτερον αἱ πυρκαϊαί. (Formam aedificiorum urbis novam excogitavit, et ut ante insulas ac domos porticus essent, de quarum solariis incendia arcerentur. Βλ. καὶ Tacit. Ann. XV, 33). Τὰ προστώα ἢ αἱ προστάσεις αὐταὶ μετὰ τῶν ἡλιαστηρίων αὐτῶν εἶναι ἀπώτατοι ἀπόγονοι τοῦ Ἀργείου οἰκίσκου.

Περὶ τῶν ὑπαίθρων ἐξωστῶν καθ' ὅλου καὶ τῆς ἀρχιτεκτονικῆς αὐτῶν διαμορφώσεως κατὰ τοὺς ἀπὸ τῶν ὑστέρων Ἑλληνικῶν προτύπων πλεῖστον ἐξηρητημένους Ῥωμαϊκοὺς χρόνους διαλαμβάνει τελευταῖον ὁ Robertson Gr. and Rom. Archit. 305 ἔ 308 εἰκ. 129. Νεωστὶ δὲ νέα παραδείγματα ἐξωστῶν προσθέτει ἐξ Ὀλύμπου ὁ D. M. Robinson Amer. Journ. of Arch. (36) 1932, 121 ἔ.

Ὁ χαρακτήρ τοῦ ἀναθηματικοῦ οἰκίσκου. Εὐθύς ἀπὸ τῆς πρώτης δημοσιεύσεως τοῦ οἰκίσκου ἐγεννήθη εὐλόγως τὸ ζήτημα τῆς φύσεως αὐτοῦ τοῦ παριστωμένου κτίσματος. Ὁ Müller (σ. 59) στηριζόμενος εἰς τὰ ἐν Σπάρτῃ, ἐν Ἰταλίᾳ κἀ. εὐρεθέντα ὁμοιώματα ναῶν ὡς καὶ εἰς τὴν ἐν ταῖς Πράξεσι τῶν Ἀποστόλων 19,24 (Benndorf Oest. Jahresh. V 1902, 177) πληροφορίαν περὶ τῆς ὑπὸ τοῦ χρυσοχόου Δημητρίου κατασκευῆς μικρῶν ὁμοιωμάτων τοῦ ἐν Ἐφέσῳ ναοῦ τῆς Ἀρτέμιδος πρὸς ἀνάθεσιν ὑπὸ τῶν πιστῶν εἰς τὴν θεάν, ἐκφράζει ὡς πιθανωτέραν τὴν εἰκασίαν ὅτι καὶ ἐν τῷ οἰκίσκῳ τοῦ Ἡραίου ἔχομεν ὁμοίωμα τοῦ πρώτου ναοῦ τῆς Ἥρας ἐν Ἀργεὶ ἤτοι τοῦ [προηγηθέντος τοῦ ἀρχαϊκωτάτου Ἡραίου ἐπὶ τοῦ ὑψηλοτέρου ἀνδῆρου τοῦ ἱεροῦ, ἀλλὰ δὲν ἀποκλείει καὶ τὴν περίπτωσιν, καθ' ἣν καὶ τὴν ἰδίαν οἰκίαν ἦτο δυνατόν ὁ ἀναθέτης νὰ ἀφιερῶσιν εἰς τὴν φροντίδα καὶ σκέπην τῆς θεᾶς. Ναΐδιον τῆς Ἥρας θεωρεῖ τὸν οἰκίσκον καὶ ὁ Lehmann - Hartleben (Die Antike VII σ. 44), ὁ δὲ Weickert Typen 66 ἐρμηνεύει τὸν οἰκίσκον ὡς ἰδιωτικὸν οἶκημα, ἐν ᾧ ὁ Wolters αὐτ. ταυτίζει τὸ κτίσμα κατὰ τὸ σχῆμα πρὸς τοὺς ὑπὸ τοῦ Πausανίου VI, 19, 2 μνημονευομένους δύο θαλάμους, Ἴωνικόν τε καὶ Δωρικόν, τοὺς εὐρισκομένους ἐν τῷ θησαυρῷ τῶν Σικυωνίων ἐν Ὀλυμπίᾳ¹ ἤτοι ἀποκλίνει πρὸς ἱερὸν μᾶλλον οἰκοδόμημα.

Ἦδη πρότερον ἢ ὑψηλὴ στέγη καὶ τὸ ἐν αὐτῇ ὑπερῶον διαμέρισμα ἐχαρακτήριζον ὡς ἰδιωτικὸν τὸ οἶκημα, ἀλλὰ μετὰ τὴν νέαν συμπλήρωσιν καὶ τὴν ἀνάκτησιν τοῦ ἐξώστου εἶναι, νομίζω, ἐκτὸς πάσης ἀμφιβολίας ὅτι ὁ πῆλινος οἰκίσκος τοῦ Ἡραίου ἀνήκει εἰς τὴν ἀστικὴν οἰκοδομίαν.

Παραδείγματα πηλίνων ἰδιωτικῶν οἰκιῶν ἐν μικρύνσει πρὸς θρησκευτικούς σκοποὺς ἔχομεν ἤδη ἀπὸ τῶν προϊστορικῶν χρόνων, ἀναμιμνήσκω δὲ τὰ δύο ἀξιόλογα ἐκ τῆς Βαλκανικῆς πῆλινα προπλάσματα, τὸ ἐν ἐκ τοῦ Σαλμανόβου (εἰκ. 25· Arch. Anzeig. 1913, 345) καὶ τὸ ἄλλο ἐκ τοῦ Κοτζᾶ-Ντεϊρμέν τῆς Βουλγαρίας (εἰκ. 26· Arch. Anzeig. 1915, 218).

¹ Περὶ τῶν θαλάμων τούτων βλ. Brunn Griech. Kunstgeschichte her. von A. Flasch II (1897) 7 σημ. 1 μετὰ τῶν παρατηρήσεων τοῦ ἐκδότου.

Τὰ προπλάσματα ταῦτα εὐρέθησαν ἐντὸς συνοικισμῶν, ὅπως καὶ ἄλλα ἐκ Mähren, Siebenbürgen κλπ., δὲν σχετίζονται ἄρα πρὸς ἐντάφιον χρῆσιν, ἀλλὰ μᾶλλον πρὸς οἰκιστικὴν λατρείαν (Ebert Reallex. V, 223). Εἶναι γνωστὴ ἡ ὁμὰς αὕτη τῶν πηλίνων ὁμοιωμάτων οἰκιῶν τῶν χρησιμοποιηθέντων ὡς τεφροδόχων εἰς τινὰς περιοχὰς τοῦ ἀρχαίου Εὐρωπαϊκοῦ πολιτισμοῦ (Hausurnen), ἔχομεν δὲ ἐκτὸς τῆς λεπτομεροῦς μελέτης τοῦ Fr. Behn Hausurnen (1924) καὶ τοῦ ταυτωνύμου ἄρθρου αὐτοῦ τε καὶ τοῦ von Duhn καὶ τοῦ Karo ἐν Ebert Reallex. V 221 κέ., καὶ τὴν νεωτάτην μακρὰν πραγματείαν τοῦ Fr. Oelmann Hausurnen oder Speicherurnen? ἐν Bonner Jahrb. (134) 1929, 1 ἐ., διὰ τῆς ὁποίας οὗτος πειρᾶται νὰ ἀποδείξῃ ὅτι αἱ περὶ ὧν ὁ λόγος τεφροδόχοι εἶναι ὁμοιώματα οὐχὶ οἰκιῶν, ἀλλὰ σιταποθηκῶν. Ἦδη ὁ Karo ὀρθῶς παρετήρησεν (Ebert Reall. V 227 ἐ.) ὅτι καλυβόσχημοι τεφροδόχοι (Hüttenurnen) ἔλλείπουσιν ἐν τῷ Αἰγαίῳ πολιτισμῷ, ἐκτὸς δὲ τοῦ ἐν Μονάχῳ λιθίνου προπλάσματος τῆς Μήλου, τὸ ὁποῖον πρότερον μὲν ἡρμηνεύετο ὡς κατοικία, νεωστὶ δὲ ὑπὸ τοῦ Oelmann (Ath. Mitt. (40) 1925, 20) ὡς σιτοβολῶν, δὲν ἔχομεν ἐξ Ἑλλάδος οὐδὲ ἐν τεκμηρίῳ τῆς τοιαύτης συνηθείας. Διὰ τοῦτο δὲ καὶ ἐὰν ἡ θεωρία τῶν σιταποθηκῶν δύναται νὰ εἶναι εὐστοχος περὶ ἄλλων τόπων, ἀλλὰ καὶ τούτων, νομίζω, οὐχὶ πάντων, περὶ τῆς Ἑλλάδος ὁμῶς δυσκόλως δύναται νὰ ἰσχύσῃ, ὅσονδήποτε καὶ ἂν βιάσωμεν καὶ αὐτοὺς τοὺς θολωτοὺς τάφους τῶν Μυκηναίων, ὅπως διὰ τῆς γραμματικῆς ἐρμηνείας (*θησαυροὶ*) ἀποβῶσι σιτοβολῶνες.

Διὰ τοῦτο καὶ τοὺς οἰκίσκους τοῦ Σαλμανόβου καὶ τοῦ Κοτζὰ-Ντεῖρμέν, τοὺς ὁποίους ὁ Oelmann περιλαμβάνει εἰς τὴν θεωρίαν του, νομίζω ὁμοιώματα στοιχειώδη ἀνθρωπίνων κατοικιῶν.

Μετὰ μακρὸν διάλειμμα ἀξιόλογον παράδειγμα ἀναμφισβητήτως ἰδιωτικῆς οἰκίας εἶναι τὸ πρὸ τινων ἐτῶν ἐν Σάμῳ εὐρεθὲν ἐκ τιτανολίθου ὁμοίωμα, τὸ δημοσιευθὲν ἐσχάτως ὑπὸ τοῦ Buschor ἐν Athen Mitteil. (45) 1930. 16 ἐ. μετὰ παρενθέτου πίν. VI καὶ εἰκ. 6.

Ὁ λίθινος οὗτος οἰκίσκος τῆς Σάμου εἶναι ἀξιοσημείωτος καὶ διὰ τὴν ὑψηλὴν τετρακλινῆ στέγην καὶ διὰ τὴν στοιχειώδη αὐτῆς «καπνοδόχην», τὴν ἐν ταύτῳ καὶ ἀνεμιστήρα, ἀναμμινήσκουσαν δὲ καὶ τὸ ἀνωτέρω παρατεθὲν χωρίον τοῦ Ἡροδότου 8, 137, πρὸς δὲ τούτοις καὶ διὰ τὸν ἐλλειψοειδῆ σχηματισμὸν αὐτοῦ τοῦ οἰκήματος καὶ διὰ τὴν ἀσύμμετρον θέσιν τῆς θύρας ἐν τῇ μακρᾷ πλευρᾷ.

Ὁ Buschor χρονολογεῖ πειστικῶς τὸν οἰκίσκον εἰς τὸ δεύτερον ἡμισυ τοῦ 7^{ου} ἢ τὸ πρῶτον ἡμισυ τοῦ 6^{ου} π. Χ. αἰῶνος, παρατηρεῖ δὲ ὀρθῶς ὅτι τοιοῦτους οἰκίσκους δὲν θὰ ἦτο ἐπιτετραμμένον νὰ ταυτίζωμεν ἀμέσως πρὸς μεγάλας ἀστικὰς οἰκίας ἢ πρὸς ναοὺς. Στοιχεῖα μόνον τινὰ αὐτῶν, ὡς ἡ στέγη καὶ τ. τ., δύνανται νὰ εἶναι διδακτικὰ ἐν τῇ μελέτῃ τῶν ἀρχιτεκτονικῶν μορφῶν.

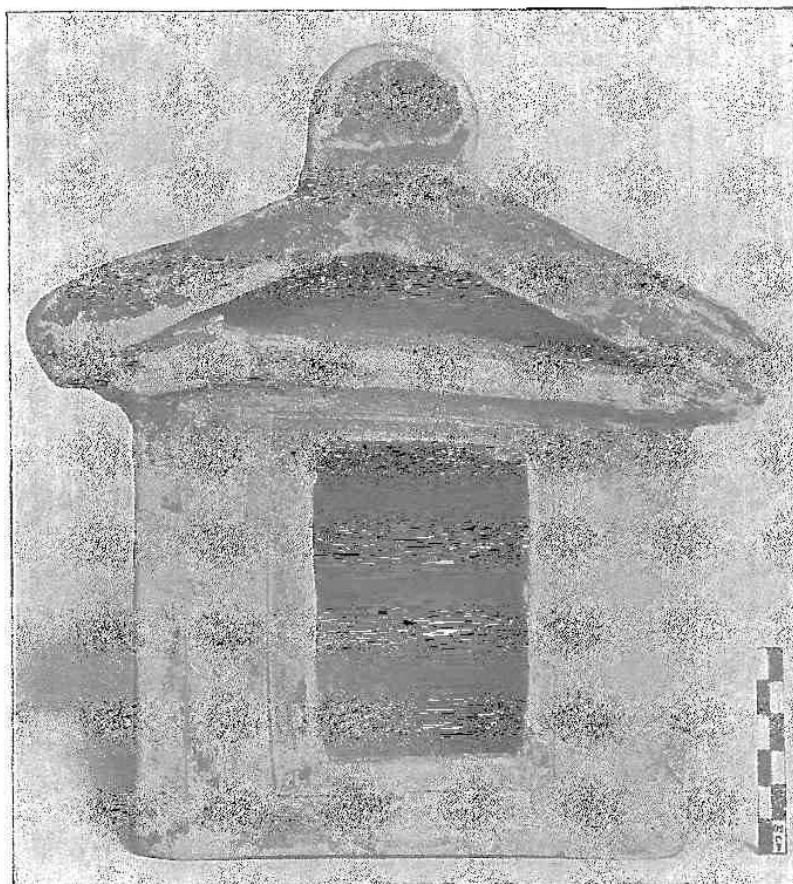
Ἐκ τῆς ἐν τῷ τεμένει τοῦ Ἡραίου ἀνευρέσεως αὐτοῦ εἶναι σαφῆς καὶ ὁ ἀναθηματικὸς χαρακτήρ τοῦ οἰκίσκου¹.

Καὶ τὸ ἐκ Σπάρτης μικρὸν λίθινον πρόπλασμα ναοῦ, τὸ ὁποῖον ἀνωτέρω ἐν σ. 37 ἐμνημόνευσα, εἰς τὴν αὐτὴν κατηγορίαν ἀνήκει.

¹ Κατὰ προφορικὴν ἀνακοίνωσιν τοῦ κ. Buschor καὶ βραχέως (Ὀκτώβριον 1932) ἐν τῷ τεμένει τῆς Ἡρας τῆς δευτέρου οἰκίσκος, Ἰωνικοῦ οὗτος ῥυθμοῦ, εὐρέθη πρὸ Σάμου.

Ἄλλο οὐχὶ πλήρες παράδειγμα λιθίνου ὁμοιώματος ἀρχαίου σταυροειδοῦς ἢ ἐν σχήματι ταῦ οικοδομήματος τῶν ὑστέρων Μακεδονικῶν χρόνων εἶναι τὸ εὑρεθὲν ἐν τῇ Ἀγορᾷ τῆς Ἐφέσου καὶ δημοσιευθὲν ἐν Oest. Jahresh. (5) 1902, 180 ἔ. ὑπὸ τοῦ Benndorf.

Τὸ ὁμοίωμα τοῦτο φαίνεται μᾶλλον ὡς ἀρχιτεκτονικὸν πρόπλασμα, χρησιμεῦσαν κατὰ τὴν τεχνικὴν ἐκτέλεσιν τοῦ ἔργου, παρὰ ὡς εὐλαβὲς ἀνάθημα εἰς τὴν σκέπην θεοῦ τινος.

Εἰκ. 27. Πρόομις πηλίνου ναΐσκου Κρεσταινῶν (Σκιλλωντιος)
Ἀθήναι, Ἐθνικὸν Μοῦσεῖον 11120.

Περὶ τοιούτων προπλασμάτων βλ. καὶ Bötticher Tektonik² II, 231.—Montuoro ἐνδ³ ἀν. 289.

Ἀργυρᾷ ἀνάθηματικὰ ὁμοιώματα τοῦ Ἀρτεμισίου κατασκευαζόμενα ἐν Ἐφέσῳ ὑπὸ χρυσοχόου τινὸς Δημητρίου, ἀναφέρουσιν, ὡς καὶ ἀνωτέρω ἐμνημόνευσα, αἱ Πράξεις τῶν Ἀποστόλων 19, 24 (Δημήτριος γάρ τις ὀνόματι ἀργυροκόπος ποιῶν ναοὺς Ἀρτέμιδος, παρῆχτο τοῖς τεχνίταις οὐκ ὀλίγην ἐργασίαν). Εἶναι δὲ γνωστὴ καὶ ἡ ἀπ' αὐτοῦ τούτου τοῦ Δημητρίου ὀνομασθεῖσα στάσις¹.

¹ Παραθέτω ἐδῶ δλόκληρον σχεδὸν τὸ διδασκτικὸν χωρίον τῶν Πράξεων:

(23) Ἐγένετο δὲ κατὰ τὸν καιρὸν ἐκεῖνον τάραχος οὐκ ὀλίγος

περὶ τῆς ὁδοῦ. (24) Δημήτριος γάρ τις ὀνόματι ἀργυροκόπος ποιῶν ναοὺς Ἀρτέμιδος παρῆχτο τοῖς τεχνίταις οὐκ ὀλίγην ἐργασίαν. (25) οὗς συναθροίσας καὶ τοὺς περὶ τὰ τοιαῦτα ἐργά-

Εἰς τὴν σειρὰν ταύτην ἀνήκουσι καὶ τὰ ἤδη μνημονευθέντα ἀνωτέρω σ. 27 πῆλινα ὁμοιώματα προστύλων κτισμάτων, τὰ εὑρεθέντα ἐν Ἰταλίᾳ, δημοσιευθέντα δὲ καὶ ὑπὸ τοῦ Rizzo ἐνθ' ἄν., ἀποδίδοντα ὅμως πιθανώτατα οὐχὶ οἰκίας, ἀλλὰ μικροὺς ναοὺς προστύλους τῶν τόπων, ὅπου εὑρέθησαν.

Ἐκ τῶν Κρεσταινῶν τῆς ἐπαρχίας Ὀλυμπίας παρὰ τὸν ἀρχαῖον Σκιλλοῦντα προέρχεται καὶ ἀνέκδοτος πῆλινος οἰκίσκος τοῦ Ἐθνικοῦ Μουσείου (Πηλίνων ἀρ. 11120), τὸν ὁποῖον ἀπεικονίζω ἐδῶ πρὸς παραβολὴν (εἰκ. 27, 28, 29).

Εἰκ. 28. Ὁπισθία ὄψις νατοκῶν Κρεσταινῶν (Σκιλλοῦντος).

Ὁ οἰκίσκος οὗτος τῶν Κρεσταινῶν προέρχεται ἐκ κατασχέσεως, γενομένης ὑπὸ τοῦ τότε Ἐφόρου Βαλερίου Στάη εἰς χεῖρας τρίτων, διὰ τοῦτο δὲ στερούμεθα ἀκριβεστέρων εἰδήσεων περὶ τοῦ τόπου τῆς εὑρέσεως αὐτοῦ.

Ὁ πῆλος τοῦ μικροῦ κατασκευάσματος εἶναι ἐρυθροκίτρινος, συστάσεως λεπτοτάτης, φέρει δὲ κατὰ τόπους μέλαν χρῶμα, τοῦ ὁποῖου ἡ ἀκριβὴς διακοσμητικὴ θέσις, ἔνεκα τῆς μεγάλης φθορᾶς, δὲν εἶναι πλέον σήμερον πανταχοῦ εὐκρινής. Ἐκτὸς τοῦ μέλανος χρώματος σφύζονται καταφανῆ ἴχνη καὶ χρώματος ἐρυθροκίτρινου ἢ πορτοκαλλόχρου. Τὸ πορτοκαλλόχρον σφύζεται κατὰ τὸ πλαίσιον τῆς θύρας καὶ κατὰ τὸ δεξιὸν ἡμισυ τῆς προόψεως. Ὁσαύτως κατὰ τὰ γεῖσα καὶ κατὰ τὰ ἀκρωτήρια καὶ ἐπὶ τῆς στέγης ἐφ' ὅλης τῆς κεραμώσεως, ἀποτετριμμένον πολλαχοῦ. Φαίνεται ὅτι ὁλό-

κληρος ἡ ἐπιφάνεια ἦτο πορτοκαλλόχρους. Κατὰ τὸ πρόσθιον ἀέτωμα παρατηρεῖται ἀποτετριμμένη ταινία βαθέος μέλανος χρώματος κατὰ τὸ κάτω ἡμισυ τῶν καταιετίων γείσων καὶ ἐπὶ τοῦ ὀριζοντίου σποράδην, ὡσαύτως δὲ καὶ ἐπὶ τοῦ γείσου τῶν μακρῶν πλευρῶν ἴχνη.

Ὁ οἰκίσκος ἀποτελεῖται ἐξ ἐνὸς ἀπλοῦ ὀρθογωνίου θαλάμου, πλάτους μὲν 0.08, μήκους δὲ 0.09 καὶ ὕψους 0.06 - 0.065, ἔχοντος κατὰ τὴν ἐτέραν τῶν στενῶν πλευρῶν ὀρθογώνιον θύραν (0.03 × 0.045), μὴ φθάνουσαν κάτω μέχρι τοῦ δαπέδου, ἀλλ' ὑψηλότερον ἔχουσαν τὸ κατώφλιον. Περὶ τὸ ἀνοιγμα τῆς θύρας καὶ εἰς μικρὰν ἀπ' αὐτοῦ, ἀλλ' οὐχὶ ἴσην πανταχοῦ, ἀπόστασιν ὑπάρχει ἐν εἴδει πλαισίου χαρακτῆ γραμμῆ.

τας εἶπεν Ἄνδρες, ἐπίστασθε ὅτι ἐκ ταύτης τῆς ἐργασίας ἡ εὐπορία ἡμῖν ἐστίν, (26) καὶ θεωρεῖτε καὶ ἀκούετε ὅτι οὐ μόνον Ἐφέσου, ἀλλὰ σχεδὸν πάσης τῆς Ἀσίας ὁ Παῦλος οὗτος πείσας μετέστημεν ἱκανὸν ὄχλον, λέγων ὅτι οὐκ εἰσὶν Θεοὶ οἱ διὰ χειρῶν γινόμενοι. (27) οὐ μόνον δὲ τοῦτο κινδυνεύει ἡμῖν τὸ μέρος εἰς ἀπελεγμὸν ελθεῖν, ἀλλὰ καὶ τὸ τῆς μεγάλης θεᾶς Ἀρτέμιδος ἱερὸν εἰς οὐδὲν λογισθῆναι, μέλλειν τε καὶ καθαιρεῖσθαι τῆς μεγαλειότητος, ἣν ὅλη ἡ Ἀσία καὶ ἡ οἰκουμένη σέβεται. (28) Ἀκού-

σαντες δὲ καὶ γερόμενοι πλήρεις θυμοῦ ἔκραζον λέγοντες Μεγάλη ἡ Ἀρτεμις Ἐφεσίων. (29) καὶ ἐπλήσθη ἡ πόλις συγχύσεως, ὠρμησάν τε ὁμοθυμαδὸν εἰς τὸ θέατρον συναρπάσαντες Γάϊον καὶ Ἀρίσταρχον Μακεδόνας, συνεκδήμους Παύλου. (30) Παύλου δὲ βουλομένον εἰσελθεῖν εἰς τὸν δῆμον, οὐκ εἶων αὐτὸν οἱ μαθηταί. (31) τινὲς δὲ καὶ τῶν Ἀσιαρχῶν ὄντες αὐτῷ φίλοι, πέμψαντες πρὸς αὐτὸν παρεκάλουν μὴ δοῦναι ἑαυτὸν εἰς τὸ θέατρον κλπ.

Ὁ θάλαμος καλύπτεται ὑπὸ στέγης ἀετωματικῆς, τῆς ὁποίας ἑκάτερον τῶν ἀετωμάτων ἔχει τό τε ὀριζόντιον λεπτότερον καὶ τὰ καταίτια γείσα πλατύτερα, ἀλλ' ἄδρομερῶς ἀποδομένα, ὡσαύτως δὲ καὶ ἄρτιον τὸ τύμπανον μετὰ μικρᾶς ὀπῆς, πρὸ τῆς ὀπτήσεως γενομένης, ὑπὸ τὴν κορυφὴν τοῦ ἀετώματος καὶ χρησιμοποιηθείσης προφανῶς πρὸς ἐξάρτησιν. Ὑψος τοῦ ἀετώματος 0.03.

Ἄκρωτήριον ὑπάρχει μόνον ἀνὰ ἓν κατὰ τὴν κορυφὴν ἑκατέρου ἀετώματος, σχήματος καὶ μεγέθους ὀλίγον ὑπὲρ τὸ ἡμικυκλικόν, ἀνευ δὲ οὐδεμιᾶς πλαστικῆς διακοσμητικῆς διαμορφώσεως, τῆς διακοσμήσεως ἴσως ποτὲ διὰ χρώματος δεδηλωμένης.

Ἡ κεράμωσις ἀποτελεῖται ἐκ τῶν κορυφαίων καὶ ἐκ τεσσάρων σειρῶν ἐφ' ἑκατέρας κλιτύος τῆς στέγης κειμένων καλυπτῆρων ἡμικυλινδρικών ὡς καὶ παρὰ τούτους κειμένων πλατέων ἐπιπέδων σωλήνων.

Τὰ γείσα τῶν μακρῶν πλευρῶν εἶναι, ὅπως καὶ τὰ τῶν ἀετωμάτων, ἄδρομερῶς ἐξεργασμένα μετὰ στοιχειώδους δηλώσεως τοξοειδῶν ἡγεμόνων.

Ἡ ὅλη διαμόρφωσις τῆς κεραμώσεως καὶ τὰ ἡμικυκλικά κορυφαῖα ἄκρωτήρια φέρουσι πρὸς τὸν τύπον τῆς Λακωνικῆς κεραμώσεως¹, ὑπὸ τὴν ἐπίδρασιν τῆς ὁποίας φαίνεται ὅτι τελεῖ τὸ πρωτότυπον κτίσμα, τὸ ὁποῖον ἀντιγράφει ὁ οἰκίσκος τῶν Κρεσταίνων-Σκιλλοῦντος.

Ἡ χρονολόγησις τοῦ μικροῦ μνημείου δὲν εἶναι ἀμέσως δεδομένη ἔνεκα τῆς ἐλλείψεως ἀναμφισβητήτων συνοδευόντων χρονολογικῶν τεκμηρίων καὶ τῆς οὐχὶ πλήρους ἐπαρκειᾶς αὐτοῦ τούτου τοῦ μνημείου ἀπὸ τῆς ἀπόψεως ταύτης.

Τὰ μετὰ τοῦ ναΐσκου τοῦ Σκιλλοῦντος κατασχεθέντα ἄλλα ἀρχαῖα δὲν εἶναι πάντα ὁμήλικα, ἀλλὰ ἀποτελοῦσι δύο τοῦλάχιστον ὁμάδας ἀπομεμακρυσμένων ἀπ' ἀλλήλων χρονικῶν περιόδων. Διὰ τοῦτο δύναται νὰ γεννηθῇ ἢ ὑπόνοια ὅτι τὰ ἐν τῇ κατασχέσει περιλαμβανόμενα δὲν εὐρέθησαν πάντα κατὰ τὸ αὐτὸ σημεῖον.

Τὰ ἀρχαῖα ταῦτα εἶναι καταγεγραμμένα ἐν τῷ Εὐρετηρίῳ τῶν πηλίνων ἀγγείων καὶ μικροτεχνημάτων τοῦ Ἐθνικοῦ Μουσείου ὑπ' ἀριθ. 11121 μέχρι 11141.

Τὸ ὑπ' ἀριθ. 11121 πηλίνον εἰδῶλιον, νήσσης (οὐχὶ βεβαίως περιστερᾶς) ἡμέρου

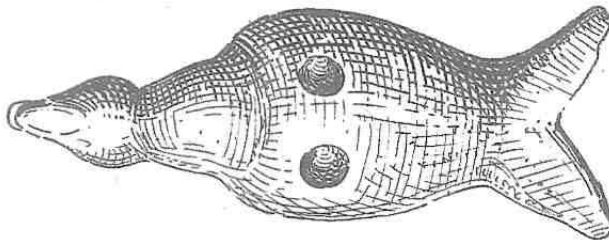
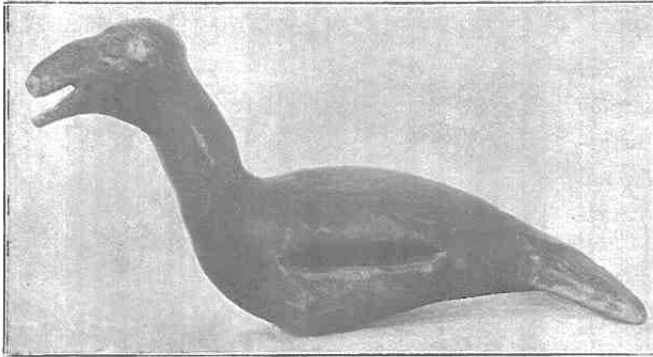
¹ Ἡ Λακωνικὴ κεράμωσις, ἣ ὁποία μαρτυρεῖται καὶ ἐπιγραφικῶς ἐν τῇ γνωστοτάτῃ ἐπιγραφῇ τῆς ἐπισκευῆς τῶν τειχῶν τῶν Ἀθηνῶν, IG II 1², 463,69, ἐταυτίσθη ἤδη πρὸ πολλοῦ ὑπὸ τοῦ Dorpfeld (Ath. Mitt. 1883, 162) πρὸς τὸν ἐν τῷ Ἡραίῳ τῆς Ὀλυμπίας ἀπαντῶντα τύπον κεραμώσεως, ὁ ὁποῖος ἐβεβαίωθη ἔκτοτε εἰς πολλὰ ἀρχαῖα οἰκοδομή-

Εἰκ. 29. Δεξιὰ πλαγία ὀμῆς ναΐσκου Κρεσταίνων (Σκιλλοῦντος).

ματα. Βλ. Weickert Typen 30. 75 κ. ἀ. Χαρακτηριστικὸν αὐτῆς γνώρισμα εἶναι πλατεῖς στρωτῆρες ἢ σωλήνες, ἔχοντες ἀνακαμμένα τὰ πλάγια πέρατα καὶ ἡμικυλινδρικοὶ καλυπτῆρες, ἐλλεῖπει δὲ ἡ σίμη. Τὰ ἀκρωτήρια εἶναι κυκλικά ὀδοντωτά, οἱ δὲ ἡγεμόνες ἡμικυκλικοί. Βλ. καὶ τὰ ἀνωτέρω σ. 41 σημ. 1 λεχθέντα περὶ τῆς Κορινθιακῆς κεραμώσεως.

ἢ ἀγρίας ἢ ἄλλου τινὸς παρεμφεροῦς ἀγρίου πτηνοῦ, Στυμφαλίδος τινὸς ὄρνιθος, εἶναι οὐχὶ κοῖλον, ἀλλ' αὐτοφυές, ἀσφαλῶς δὲ χειροποίητον, μήκους 0.26. Κατὰ τὰ πλάγια ἔχει βαθείας ἔντομάς πρὸς ἔνθεσιν πτερυγῶν, διεπτυγμένων βεβαίως, ἐν δὲ τῇ κοιλίᾳ μικρὰς κοιλότητας πρὸς ἔνθεσιν ποδῶν. Ἐντὸς τῶν κοιλοτήτων τούτων εὐρίσκεται χῶμα συμπεπηγός, οὐχὶ δὲ κολλητικὴ ὕλη, ὡς ἴσως θὰ ἠδύνατό τις νὰ ὑπολάβῃ (*εἰκ.* 30). Ὁ πηλὸς εἶναι ὑπέρυθρος, ἐπ' αὐτοῦ δὲ ἔχει ἐπιτεθῆ χρῶμα ἐρυθρόφαιον. Ἄξιοι προσοχῆς εἶναι οἱ ἄδροι ὀφθαλμοὶ μετ' ἐξωγκωμένων ὀλίγων τῶν βολβῶν, ὑποδηλοῦντες τὴν ἀρχαῖκην

Εἰκ. 30. Πήλινον πτηνὸν ἐκ Συλλογῆς (ἀριστερὰ πλευρὰ — ὄψις κοιλίας).

ἀφέλειαν καὶ ζωηρότητα, πρὸς τὴν ὁποίαν καὶ ἡ ὅλη πρωτόγονος ἀδρότης τῆς κατασκευῆς φέρει, δυναμένη πιθανώτατα νὰ τεθῆ εἰς τὸν 6^{ον} π. Χ. αἰῶνα.

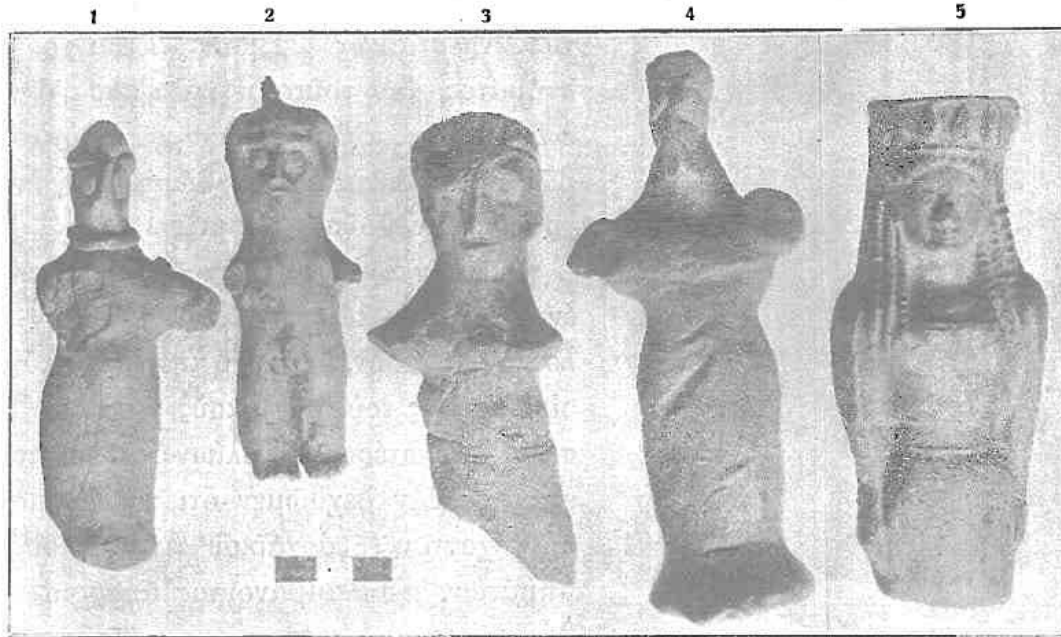
Εἰς τὴν αὐτὴν ἀρχαῖκην περίοδον, ἀλλὰ τὴν πρωϊμωτάτην, φέρουσι καὶ τὰ ὑπ' ἀριθ. 11122, 11123 καὶ 11125 εἰδῶλια, ἐκ τῶν ὁποίων τὰ δύο πρῶτα, ἄρρεν καὶ θῆλυ, εἶναι ἐκ κιτρινοῦ πηλοῦ κατασκευασμένα, ἔχουσι δὲ τὸ πρόσωπον γλαυκόμορφον καὶ τὸ σῶμα ἄτεχνον. Τὸ ἄρρεν (ὑψ. 0.10) ἔχει ἄνω κατὰ τὸ μέσον τῆς κεφαλῆς ἀπὸ τοῦ μετώπου πρὸς τὸ ἰνίον ἐξέχουσαν ταινίαν ἐν εἰδῇ λόφου κράνου. Τὸ ἔλλιπές τὰ κάτω εἰδῶλιον τῆς γυναικὸς (ὑψ. 0.127) φέρει ὑψηλὴν στεφάνην, ἔχει δὲ τοὺς ὀφθαλμοὺς ἐξωγκωμένους, δεδηλωμένους διὰ δύο ἐπικεκολλημένων τεμαχίων πηλοῦ ὅπως καὶ τοὺς μαστοὺς (*εἰκ.* 31, 2-3).

Εἰς τὴν αὐτὴν ἀρχαῖκωτάτην περίοδον ἀνήκει καὶ τὸ ὑπ' ἀριθ. 11125 γυναικεῖον εἰδῶλιον (ὑψ. 0.14) ἐξ ἐρυθροῦ πηλοῦ καὶ γνωστοῦ Πελοποννησιακοῦ τύπου μετὰ «πτηνομόρφου» τοῦ προσώπου, ἔχον δὲ ὑψηλὸν πολοειδῆ κεφαλόδεσμον καὶ ἐπίπλαστον πλατεῖαν ταινίαν διήκουσαν ἀπὸ ὤμου εἰς ὤμον διὰ τοῦ στήθους (*εἰκ.* 31, 4). εἰς τὸν αὐτὸν κύκλον καὶ τύπον ἀνήκει καὶ τὸ ὑπ' ἀριθ. 11141 εἰδῶλιον μετ' ἐκτύπου περιδεραίου (*εἰκ.* 31, 1).

Τὸ ὑπ' ἀριθ. 11124 ἔλλιπές γυναικεῖον εἰδῶλιον ἀρχαῖκῆς κόρης, ἐχούσης τὰς χεῖρας καθειμένας καὶ προσκεκολλημένας εἰς τὰς πλευράς, ἐνδεδυμένης μικρὸν χιτῶνα ἐξωσμένον καὶ βραχὺ ἐπίβλημα φθάνον μέχρις ἄνωθεν τῆς ὀσφύος, πρὸς δὲ τούτοις ἐχούσης τὴν κόμην ἐπὶ μὲν τοῦ μετώπου κυματοειδῶς πρὸς τὰ πλάγια ἡσκημένην καὶ πίπτουσαν εἰς βοστρύχους, ἀνὰ τρεῖς ἐφ' ἑκάτερον τῶν ὤμων, φεροῦσης δὲ ἐπὶ τῆς κεφαλῆς ὑψηλὸν στέφανον μετ' ἐκτύπων ὀρθῶν φύλλον, ἀνήκει εἰς ὄριμον βαθμίδα τοῦ ἀρχαῖσμου κατὰ τὸ δεύτερον

ἡμισυ τοῦ 6^{ου} π. Χ. αἰῶνος (εἰκ. 31,5). Σημειωτέον ὅτι ἡ ἀρχαϊκὴ αὕτη κόρη δὲν εἶναι περίοπτος, ἀλλ' ἔχει νῶτα ἐπίπεδα, προσαρμοζομένη οὕτω πρὸς ἀνάγλυφον κατασκευήν.

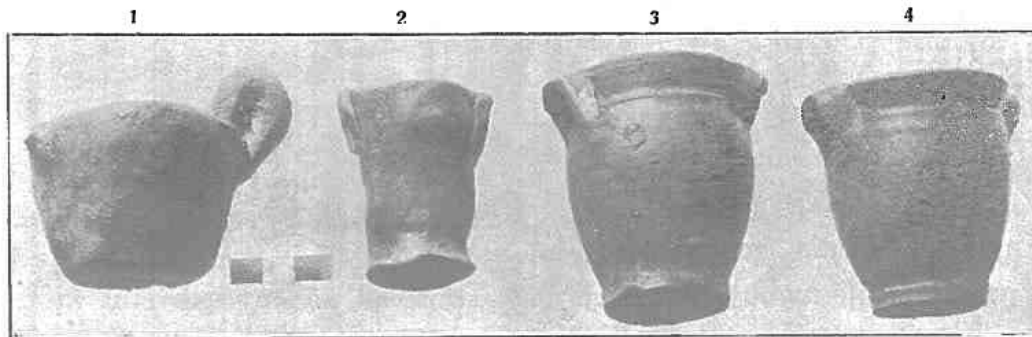
Ἐν τῇ εἰκόνι 32 περιλαμβάνεται ὁμάς τις πήλινων ἀγγείων, δύο μὲν μικρῶν ὄλως

Εἰκ. 31. Πήλινα ἀρχαϊκὰ εἰδώλια ἐκ Συλλωντος.

σκαϊῶν χειροποιήτων ὑπ' ἀρ. 11138 καὶ 11139 (32,1.2), δύο δὲ ἐντέχνων τροχοποιήτων μικκύλων πίθων ὑπ' ἀρ. 11137 (32,3.4).

Ἡ εἰκ. 33 παρέχει τὴν ἐσωτερικὴν ὄψιν φιάλης ὀμφαλωτῆς, δμ. 0.148, ὑπ' ἀρ. 11129. Ἡ φιάλη αὕτη εἶναι ἐκ πηλοῦ ἐρυθροκιτρίνου ὁμοίου πρὸς τὸν τοῦ οἰκίσκου, ἔχει δὲ ἐσω-

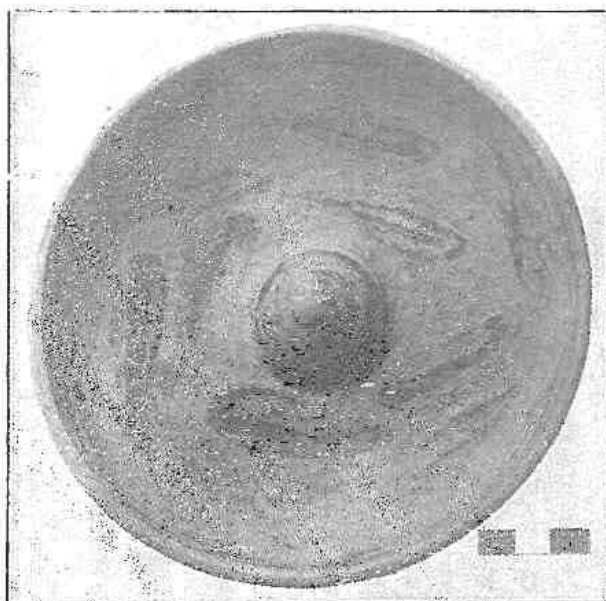

Εἰκ. 32. Πήλινα μικρὰ ἀγγεῖα ἐκ Συλλωντος.

τερικῶς περὶ τὸν ὀμφαλὸν κατὰ τὸ πλεῖστον ἐξίτηλον, ἀλλὰ καλῶς διακρινόμενον στέφανον ἐκ φύλλων ἐπιμήκων ἐρυθρῶν μετὰ τινος ἐλευθερίας διατεταγμένων. Ἐρυθρὸς εἶναι καὶ ὁ ὀμφαλὸς ἔχων σχῆμα χθαμαλὸν κωνικόν. Κατὰ τὰ χεῖλη ἐσωτερικῶς ἀπλῆ ἐρυθρὰ γραμμὴ καὶ ἐξίτηλα φύλλα, ἐξωτερικῶς δὲ ὁμοιόχρωμος ἀπλῆ γραμμὴ. Δύο ὀπαι παρὰ τὴν περιφέρειαν ἐχρησίμευον πρὸς ἐξάρτησιν τῆς φιάλης.

Ἡ χρονολόγησις τῆς φιάλης δὲν εἶναι σαφῶς δεδομένη, εἰκάζω δὲ τὸ δεύτερον ἡμισυ τοῦ 6^{ου} π. Χ. αἰῶνος.

Ἡ εἰκὼν 34 παρέχει ἀγγεῖα ἀνήκοντα εἰς τὸν μεταγενέστερον Ἑλληνισμόν, γνωστότερα δὲ ἐκ τῆς ἀθρόας αὐτῶν εὐρέσεως κατὰ τὰς ἐν Ἡλίδι Αὐστριακὰς ἀνασκαφάς, ἀλλ' οὐχὶ ἀγνωστα καὶ εἰς ἄλλους τόπους τῆς Πελοποννήσου. Τὰ ἀγγεῖα βεβαίως ταῦτα

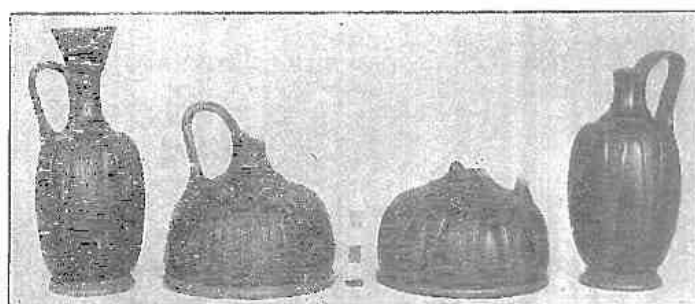
Εἰκ. 33. Πηλὴν φιάλη Σκιλλωντος.

ἀποχωρίζονται τῶν ὑπολοίπων ἀρχαϊκῶν ἀρχαίων τῶν Κρεσταινῶν διὰ μακροτάτου χρονικοῦ διαστήματος, διὰ τοῦτο δὲ καὶ ἤκαστα ἀνωτέρω ὅτι ἐνδέχεται νὰ μὴ εὐρέθησαν κατὰ τὸν αὐτὸν ἀκριβῶς τόπον, ἐκτὸς ἐὰν δεχθῶμεν ἤδη ἐν ἀρχαίοις χρόνοις ἐπελθοῦσαν ἀνάμιξιν.

Ἡ ἐπικράτησις τῶν ἀρχαϊκῶν εὐρημάτων ἐν τῇ ὁμάδι τῶν συγκατασχεθέντων ἐν Σκιλλοῦντι ἀρχαίων, ἐνισχύει τὴν χρονολόγησιν τοῦ οἰκίσκου εἰς τοὺς ἀρχαίους χρόνους. Ἡ παρουσία ἀρχαϊκωτέρων εἰδωλίων ἐρμηνεύεται, νομίζω, εὐκόλως, ἐὰν δεχθῶμεν ὅτι τὰ εὐρήματα ταῦτα προέρχονται ἐξ ἀρχαίου τινος ἀποθέτου ἀναθημάτων, περιλαμβάνοντος ἀπορριφθέντα ἀναθήματα μακροτέρας πῶς χρονικῆς περιόδου.

Κατὰ ταῦτα ἀποβλέπων τις καὶ εἰς τὸ εἶδος τῆς κεραμώσεως, τὴν μορφήν τῶν ἀκρωτηρίων καὶ τὴν κατασκευὴν αὐτοῦ θὰ ἠδύνατο νὰ ἀπονεύμῃ τὸν οἰκίσκον τοῦ Σκιλλοῦντος εἰς τὰ μέσα τοῦ 6^{ου} π. Χ. αἰῶνος.

Εἶναι δὲ ἄξιον σημειώσεως ὅτι οὐδὲν στοιχεῖον ῥυθμολογικῆς κατατάξεως παρέχει ὁ οἰκίσκος. Τὸ ὅλον σχῆμα αὐτοῦ, κατὰ ῥυθμὸν ὅλως ἀόριστον καὶ ἀκατάτακτον, δὲν ἀποκλείει τὴν σκέψιν ὅτι πρόκειται περὶ ἀπλουστῆτος τινὸς ἱεροῦ, τῆς τάξεως τῶν λεγομένων οἰκῶν ἢ θαλάμων κατὰ τὸ ἤδη μνημονευθὲν χωρίον τοῦ

Εἰκ. 34. Ἑλληνιστικὰ ἀγγεῖα Σκιλλωντος.

Παυσανίου περὶ τοῦ θησαυροῦ τῶν Σικωνίων. Τοῦτο δὲ μᾶλλον φαίνεται πιθανώτερον ἢ ὅτι τὸ πῆλινον κατασκεύασμα ἀποδίδει τὸν ἴδιον τοῦ ἀναθέτου οἶκον.

Ἐν Σκιλλοῦντι ἢ πλησίον αὐτοῦ ἴσως ὑπῆρχον ἀρχαῖά τινα ἱερά, τηροῦντα παλαιὸν σχῆμα. Ἐν τούτων παριστᾷ πιθανῶς ὁ μικρὸς οἶκος τοῦ Σκιλλοῦντος.

Ὁ Παυσανίας μόνον ἐρείπια τοῦ Σκιλλοῦντος εἶδε (V, 6), οὐδὲν δὲ ἱερὸν πλὴν τοῦ Ἀρτεμισίου τοῦ Ξενοφῶντος ἀναφέρει¹. Ἄλλ' ἐπειδὴ ἡ προέλευσις τοῦ οἰκίσκου δὲν εἶναι

¹ Περὶ τῆς ἀκριβεστερας θέσεως τοῦ ἀρχαίου Σκιλλοῦντος κατὰ τε τὸν Furtwangler καὶ τὸν Blümner βλ. Jos. Partsch ἐν Olympia I, 10. Hitzig—Blümner Pausanias 2 I σελ. 301 εἰς V, 6, 3 ἔ.

Σημειωτέον ὅτι ὁ Σκιλλοῦς ἀπὸ τῆς σκιλλης, τοῦ ἀγρίου

κρομμύου, ὠνομασμένος ἔχει ἐν τῇ νεωτέρᾳ τοπωνυμίᾳ Κρεσταινα τὸ σημασιολογικὸν αὐτοῦ ἀντίστοιχον. Κρέστεα ἐν τῇ Ἀλβανικῇ γλώσσῃ σημαίνει μὲν κατὰ τινὰς καὶ τὰ γένεια του τε πράσου καὶ τοῦ κρομμύου (Χριστοφορίδου Λεξ. Ἀλβαν. γλώσσης 177 ἐν λ. κρέστεα), ἀλλὰ κατ' ἄλλους,

ἀναμφισβητήτως βεβαία, δὲν ἀποκλείεται τὸ ἐνδεχόμενον ὅτι καὶ ἄλλου, πλησίον κειμένου, τόπου ἱερὸν εἶναι δυνατὸν νὰ παρίσταται.

Ἐκ πάντων τῶν καταλεχθέντων παραδειγμάτων ἐμφαίνεται ὅτι ὁ καθορισμὸς τοῦ χαρακτῆρος τῶν εὐρημάτων τούτων ἐξαρτᾶται ἐκάστοτε ἐξ αὐτοῦ τούτου τοῦ ἀρχαίου καὶ ἐκ τῶν συνθηκῶν τῆς εὐρέσεως αὐτοῦ. Κατὰ ταῦτα καὶ ἐν τῇ περιπτώσει τοῦ οἰκίσκου τοῦ Ἡραίου τοῦ Ἀργεῖου ἐσωτερικοὶ λόγοι αὐτῆς τῆς διαμορφώσεως τοῦ μνημείου πείθουσιν ὅτι μᾶλλον περὶ ἀστικοῦ παρὰ περὶ ἱεροῦ οἰκοδομήματος πρόκειται.

ΓΕΩΡΓΙΟΣ Π. ΟΙΚΟΝΟΜΟΣ

ΕΡΥΘΡΟΜΟΡΦΟΣ ΚΡΑΤΗΡ ΕΛΕΥΣΙΝΟΣ

ΥΠΟ ΓΕΩΡΓΙΟΥ Ε. ΜΥΛΩΝΑ

Μεταξὺ τῶν ἐρυθρομόρφων ἀγγείων, τῶν ἀνακαλυφθέντων κατὰ καιροὺς εἰς τὴν Ἐλευσίνα, ἐξέχουσιν θέσιν κατέχει ὁ κρατῆρ, τὸν ὁποῖον περιγράφομεν κατωτέρω. Ἄνευρθέτη τεμαχισμένος κατὰ τὴν ἀνοιξιν τοῦ 1929 ὑπὸ τοῦ κ. Κ. Κουρουνιώτου¹ εἰς τὴν ἐπίχουσιν, τὴν σχηματισθεῖσαν ὑπὸ τοῦ καταστραφέντος ὑπὸ τῶν Περσῶν τμήματος τοῦ Πεισιστρατείου περιβόλου καὶ εἰς τὴν περιοχὴν, τὴν δηλουμένην διὰ τῶν γραμμάτων D, D₁, D₂ εἰς τὰ σχέδια τοῦ ἀειμνήστου F. Noack². Ὁ Ἐλευσίσιος οὗτος κρατῆρ, παρ' ὅλας τὰς συμπληρώσεις του, διατηρεῖ τὸ ἄρμονικὸν καὶ δυναμικὸν αὐτοῦ σύνολον. Ἰσταται ἐπὶ διμεροῦς βάσεως, ἐκ τῆς ὁποίας ἐκφύεται ὁ ῥαδινὸς αὐτοῦ κορμὸς, ἀπολήγων εἰς ὦμον καλῶς κυρτούμενον καὶ εἰς κάθετον λαιμόν³. Πλατεῖα στεφάνη περιβάλλει τὸ στόμιον, καταλήγουσα εἰς πλατὺ περιχειλῶμα (*εἰκ. 1*). Ἡ θέσις τῶν λαβῶν, ἢ κατεύθυνσις καὶ τὸ μέγεθος αὐτῶν, πείθουσιν ὅτι τὸ ἀγγεῖον ἀνήκει εἰς τὸ γνωστὸν εἶδος τῶν κρατήρων μετὰ δύο κιονοειδῶν λαβῶν⁴. Αἱ διαστάσεις αὐτοῦ ἔχουσιν ὡς ἑξῆς: Ὑψος μέγιστον 0.48 μ. Διάμετρος στομίου, 0.35 μ. Διάμετρος βάσεως, 0.21 μ. Μεγίστη περίμετρος κοιλίας, 1.33 μ. Πλάτος στεφάνης, 0.04 μ. Πλάτος περιχειλώματος, 0.03 μ. Ὑψος λαιμοῦ, 0.10 μ. Ὑψος βάσεως, 0.04 μ. Ὑψος μορφῶν κυρίας παραστάσεως: ἰπέως, 0.22 μ., σατύρου, 0.20 μ.

ἀκριβέστερον ἐξετάσαντας τὸ πρᾶγμα, σημαίνει καὶ αὐτὸ τὸ ναπὸν κρόμμυον. Εἶναι δὲ χαρακτηριστικὴ ἡ πληροφορία, τὴν ὁποίαν ὀφείλω εἰς τὸν Διευθυντὴν τοῦ Λαογραφικοῦ ἀρχείου κ. Π. Φουρῖκην, ὅτι εἰς κλάδος τῆς ἐκ Κρανιδίου οἰκογενείας Κρέστα μετωνομάσθη εἰς Κρεμμύδαν. Βλ. Φουρῖκην ἐν Ἀθηνᾶς (33) 1921, 202. (41) 1929, 173 καὶ (43) 1931, 27.

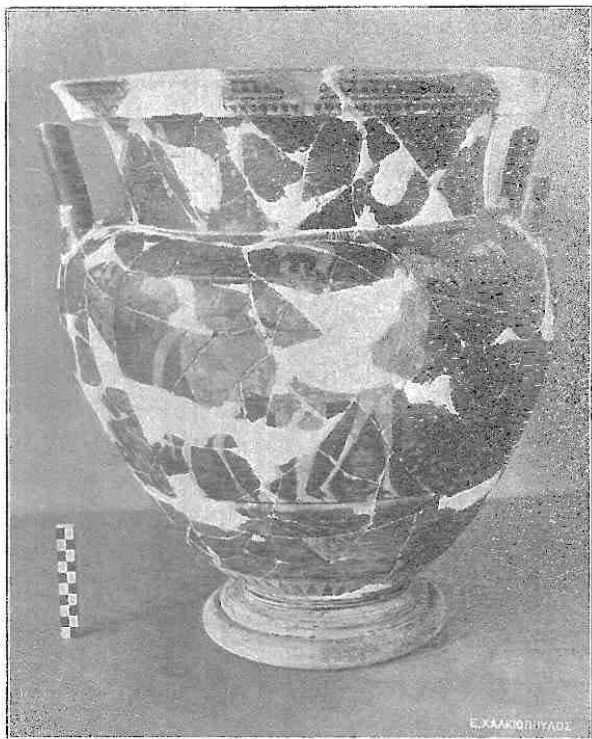
1. Πρὸς τὸν κ. Κουρουνιώτην, Διευθυντὴν τοῦ Ἀρχαιολογικοῦ τμήματος τοῦ Ὑπουργείου τῆς Παιδείας, ἐπιθυμῶ καὶ δημοσίᾳ νὰ ἐκφράσω τὴν εὐγνωμοσύνην μου διότι μοι ἐπέτρεψε νὰ μελετήσω καὶ νὰ δημοσιεύσω τὸν κρατῆρα τούτον. Τὰ διασωθέντα ὑπερτριαντάσια τεμάχια τοῦ ἀγγείου ἐκαθαρίσθησαν καὶ συνεκολλήθησαν ὑπὸ τοῦ τεχνίτου κ. Β. Γιαννίκου ὑπὸ τὴν ἄμεσον ἐποπτείαν τοῦ κ. Κουρουνιώτου.

2 Ferdinand Noack, Eleusis, (1927), πίν. 15 καὶ εἰκ. 47.

3 Τὸ στόμιον ὁμοιάζει πρὸς τὸ τῶν ἀμφορέων τοῦ τύπου «γ» τοῦ Beazley, ὃ δὲ ποὺς πρὸς τὸν τῶν ἀμφορέων τοῦ τύπου «β». (Βλ. B. S. A., XVIII, σ. 218).

4 Ὡς γνωστὸν ὁ E. Gerhard ἐν Berlin's Antike Bildwerke, σ. 352-356, ἀνόμασε τὸν κρατῆρα τοῦ τύπου τούτου «κελέβην» (ᾄρα καὶ Anpali, 1831, σ. 245-1836, σ. 154. Mon. Ined., πίν. XXVII, 27, καὶ Couve ἐν Daremberg - Saglio, ἐν λ. «Kelebe», ὅπου δίδονται παραπομπαὶ εἰς ἀρχαίους συγγραφεῖς ἀναφέροντας τὴν «κελέβην»). Ἡ ὀνομασία αὕτη δὲν ἐγένετο ἀποδεκτὴ παρὰ πάντων τῶν ἀρχαιολόγων, ἐπεκράτησε δὲ τὸ μακρότερον καὶ περιγραφικώτερον τοῦ ἀγγείου ὄνομα «κρατῆρ μετὰ κιονοειδῶν λαβῶν».

Τὸ μελανὸν στιλπνὸν γάνωμα τῆς ἐπιφανείας διεσώθη εἰς σχετικῶς ὀλίγα μέρη, τὰ δὲ λοιπὰ παρουσιάζουσιν ἐρυθροπὴν χροιάν¹. Εὐτυχῶς τὰ διασωθέντα τμήματα τοῦ ἀγγείου παρέχουσι πλήρη εἰκόνα τῆς διακοσμήσεως, τὴν ὁποίαν ἔφερε. Ταύτην διακρίνομεν εἰς τὴν κυρίαν διακόσμησιν, καὶ εἰς τὴν δευτερεύουσαν, τὴν ἀποτελουμένην ἐκ διακοσμητικῶν κυματίων. Ἡ δευτερεύουσα καλύπτει τὴν στεφάνην, τὸ περιχέλωμα, τὸ ἄνω τμήμα τοῦ ὄμου καὶ

Εἰκ. 1. Ἐρυθρόμορφος κρατὴρ Ἐλεναῖος προσθία ὄψις.

τὸ περὶ τὸν πυθμένα κυμάτιον ἀποτελεῖται ἐξ αἰχμηρῶν φύλλων ἢ ἀκτίνων. Ἡ ὄλη ἐπεξεργασία τῶν κυματίων εἶναι ἐπιμελεημένη καὶ ἀριτία.

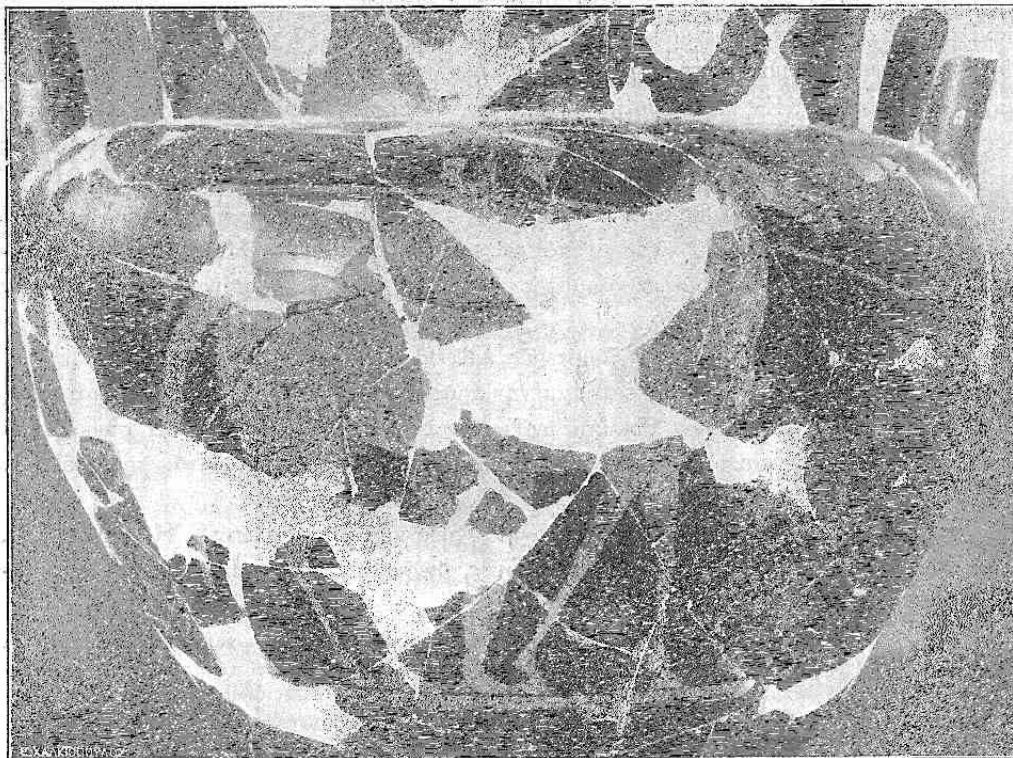
Ἡ κυρία διακόσμησις ἔχει τεθῆ εἰς τὴν κοιλίαν τοῦ ἀγγείου καὶ ἀποτελεῖται ἐκ δύο αὐτοτελῶν παραστάσεων, πληρουσῶν τὴν προσθίαν καὶ τὴν ὀπισθίαν ὄψιν τοῦ κρατήρος (εἰκ. 1).

Ἡ ἐπὶ τῆς προσθίας ὄψεως παράστασις εἰκονίζει ἵππεά, βαίνοντα πρὸς τὰ δεξιὰ ὀπισθεν τοῦ ἵππου του (εἰκ. 1 καὶ 2). Ὁ ἵππεὺς φέρει περικεφαλαίαν καὶ θώρακα, κρατεῖ δὲ εἰς τὴν ἀριστερὰν χεῖρα τὸ ἀκόντιον. Ἡ περικεφαλαία εἶναι τοῦ γνωστοῦ ἀττικοῦ τύπου καὶ ἀποτε-

¹ Όρα Βίννς, C. F. — Κράσερ, A. D. The Genesis of the Greek Black Glaze, ἐν A. J. A., XXXIII, (1929), σ. 1 ἐξ. διὰ τὴν τεχνητὴν παρασκευὴν τοῦ γανώματος τούτου.

² Διὰ περιγραφὴν τῶν κυματίων τούτων δεῖα J.C. Hoppin, Euthymides and His Fellows, σ. 7 ἐξ.

λείται ἐκ τοῦ ἐπικράνου, τοῦ καλύπτοντος τὸ κρανίον, καὶ ἐκ τοῦ λοφίου¹. Τὸ ἐπικρανον γεγραμμένον δι' ὄγκου μελανοῦ χρώματος, ἔχει σταθερὰ παραγναθίδας, πλατυτέρας πρὸς τὰ κάτω, καὶ ἐπαυχένιον. Μεταξὺ τῶν παραγναθίδων καὶ τοῦ ἐπαυχενίου καταλείπεται ῥωρὸς διὰ τὸ οὖς. Εἰς τὸ πρόσθιον μέρος τοῦ ἐπικράνου διακρίνεται σπειροειδὲς κόσμημα, γεγραμμένον διὰ μελανοῦ χρώματος. Ἐρυθρὰ ἐξηρημένη γραμμὴ χωρίζει τὸ ἐπικρανον τοῦ λοφίου.

Εἰκ. 2. Παράστασις προσθίας ὀψεως τοῦ κρατήρος τῆς Ἐλευσίνος.

τὸ ποιοῖον ὀρίζεται μόνον διὰ μελανῶν γραμμῶν καὶ ἔχει τὸ ἐρυθροπῶν χρῶμα τοῦ πηλοῦ. Τὸ πρόσθιον ἄκρον τοῦ λοφίου συνεχίζει τὴν κατά τι καμπύλην γραμμὴν τῆς ῥινός, τὸ δ' ὀπίσθιον καταλήγει εἰς μακρὰν οὐρὰν ἀποκρυπτομένην ὑπὸ τοῦ σώματος τοῦ ἰπέως².

¹ Βλ. Πολυδεύκουσ ὀνομαστικόν, I, 135 «περικεφαλαία... τὸ δ' ἐπ' αὐτῇ τῇ κεφαλῇ, ἐπικρανον, καὶ τὸ ὑπὲρ αὐτῆ, λόφος, καὶ λοφία, καὶ τριλοφία». Εὐρυπίδου, Ἰππόλυτον, 201 «βαρὺ μοι κεφαλῆς ἐπικρανον ἔχειν». Ὁ Στράβων, C 504, καλεῖ τὴν περικεφαλαίαν προφανῶς «περικρανον». Ὁ ὀμηρικὸς φάλος φαίνεται ὅτι ἦτο τὸ πρόσθιον μόνον μέρος τοῦ ἐπικράνου καὶ ἀκριβῶς τὸ κάτωθεν τοῦ λόφου τμήμα αὐτοῦ, τὸ ποικιλοτρόπως διακοσμούμενον (βλ. ἰδίως, Ἰλ. Γ, 362, Δ, 459 καὶ Π, 338). Εἶναι ἀρκετὰ δυσχερὲς νὰ ἀνεύρη

τις τὰ ὀνόματα τῶν διαφόρων μερῶν τοῦ ὀπλισμοῦ τῶν ἀρχαίων, εἰδικῇ δὲ μελέτῃ περὶ τούτων θὰ ἦτο χρησιμωτάτη. Εἰς τὴν παροῦσαν πραγματείαν χρησιμοποιοῦμεν τὰς ὑπὸ τοῦ Πολυδεύκουσ παρεχομένας ὀνομασίας.

² Furtwaengler - Reichhold, Griechische Vasenmalerei (= Furt. - Reich). σίν. 35, 123. E. Pfuhl, Malerei und Zeichnung der Griechen, (= Pfuhl) III, sbk. 247, 386, 418, 558, κλπ. Εἰς τὸ ἔργον τοῦτο τοῦ Pfuhl παραπέμπομεν κατὰ προτίμησιν, διότι εἰς τοῦτο εὐρηγται συγκεντρωμένα τὰ

Τὸ στήθος τοῦ ἱπέως καλύπτεται ὑπὸ θώρακος, τοῦ ὁποίου φαίνεται τὸ ἄνω μέρος καὶ τὰ καλύπτοντα τοὺς ὤμους τμήματα. Ἐκ τῆς παραστάσεως τοῦ ἀμφορέως τοῦ Ἐκτορος τοῦ Εὐθυμίδου¹ μανθάνομεν πῶς ὁ θώραξ προσηρμόζετο εἰς τὸ σῶμα τοῦ πολεμιστοῦ καὶ διακρίνομεν καλῶς τὰ διάφορα αὐτοῦ τμήματα. Οἱ προφυλακτικῆρες τῶν ὤμων, ἐστερεωμέναι εἰς τὸ ὀπίσθιον τμήμα τοῦ θώρακος, εἶναι πλατύτεροι κατὰ τὸ ἄνω αὐτῶν τμήμα τὸ προφυλάττον τοὺς ὤμους, στενότεροι δὲ κατὰ τὰ ἄκρα τὰ φερόμενα πρὸ τοῦ στήθους. Ἐφερον ποικίλην διακόσμησιν, μὴ διασωθεισαν πλήρως εἰς τὴν ἡμετέραν παράστασιν, κατὰ τὸ πρόσθιον δ' αὐτῶν ἄκρον μακροὺς ἱμάντας, διὰ τῶν ὁποίων προσεδέοντο ἐπὶ τοῦ θώρακος κατὰ διαφόρους τρόπους². Εἰς τὴν γνωστὴν κύλικα τοῦ Σωσίου φαίνονται ἄριστα οἱ ἱμάντες τοῦ θώρακος τοῦ Πατρόκλου³, εἰς τὴν ἡμετέραν δὲ παράστασιν τὰ ἄκρα αὐτῶν, δεδεμένα εἰς κόμβον, διακρίνονται εἰς τὸ μέσον τοῦ στήθους.

Ὀλίγον κάτωθεν τῶν μαστῶν, δηλωθέντων διὰ καμπύλης γραμμῆς, ὁ θώραξ φέρει μελανὴν παχειὰν γραμμὴν, εἰκονίζουσαν, πιθανῶς, τὸ ἄκρον τοῦ μεταλλίνου τμήματος, κάτωθεν τοῦ ὁποίου ἐξετείνοντο αἱ ἐκ δέρματος πτέρυγες, αἱ προφυλάττουσαι τὴν κοιλιακὴν χώραν τοῦ ἱπέως⁴.

Ὁ πολεμιστὴς κρατεῖ διὰ τῆς ἀριστερᾶς καὶ ἐπὶ τοῦ ἀριστεροῦ αὐτοῦ ὤμου ἐν καὶ μόνον μακρὸν δόρυ, μὲ τὴν αἰχμὴν ἐστραμμένην πρὸς τὰ ὀπίσω, ἔχει δὲ ἀσπίδα, διότι αὕτη δὲν ἦτο χαρακτηριστικὸν ὄπλον τῶν ἱπέων ἀλλὰ τῶν ὀπλιτῶν. Φαίνεται ὅτι συνήθως οἱ ἱππεῖς ἔφερον ἀπλοῦν μακρὸν δόρυ, διότι ὁ Ξενοφῶν εἰδικῶς λέγει, ὅτι εἶναι προτιμότερον νὰ ἔχωσιν οὗτοι δύο μικρότερα «παλτά» ἀντὶ τοῦ «καμακίνου δόρατος»⁵.

Ὑπὸ τὸν θώρακα ὁ ἱπεὺς φέρει βραχὺν ψευδοχειρίδωτον χιτῶνα⁶. Ἡ δεξιὰ χεὶρ, καλύπτουσα τὸ ἄνω μέρος τοῦ δεξιοῦ βραχίονος, διεσώθη πλήρως. Καταλήγει εἰς κυμα-

χαρακτηριστικώτερα ἔργα τῆς Ἑλληνικῆς ἀγγειογραφίας. Ἐφ. Ἀρχ. 1887, σ. 115 ἐξ. πίν. 6 (Πίναξ τῆς Ἀκροπόλεως ὑπὸ τοῦ Εὐθυμίδου (;) ὄρα καὶ Hoppin ἔ.ἀ. σ. 89 σχετικὴν πραγματείαν). Τὸ μετὰ σταθερῶν παραγναθίδων Ἀττικὸν κράνος εἶναι σύνηθες εἰς τὰς παραστάσεις τοῦ ἀρχαιότερου ἐρυθροκόρφου ῥυθμοῦ· εἰς ὀλίγον μεταγενεστέρην ἐποχὴν οἱ ζωγράφοι προτιμῶσι κράνη μετὰ κινητῶν παραγναθίδων, αἰτίνες ἀναστρέφονται πρὸς τὰ ἄνω, ὁσάκις ὁ πολεμιστὴς δὲν μάχεται.

1 Furt. - Reich, 14. Pfuhl III, 364, I, 463. Hoppin, A Handbook of Attic Red Figured Vases (=Hoppin Handbook) I, 432.

2 Βλ. Pfuhl III, εἰκ. 419, 496, 504, 507, 524 κλ.

3 Furt. - Reich, σ. 123. Hoppin Handbook II, 492, διὰ βιβλιογραφίαν καὶ Pfuhl I § 492, σ. 422.

4 Ξενοφῶντος περὶ ἱππικῆς, XII, 4. «ὁ δ' αὖ θώραξ οὕτως εἰργάσθω, ὥς μὴ κωλύειν μήτε καθίζειν μήτ' ἐπικύπτειν. Τὰ δὲ περὶ τὸ ἦτρον καὶ τὰ αἰδοῖα καὶ τὰ κύκλω αἱ πτέρυγες τοιαῦται καὶ τοσαῦται ἔστωσαν ὥστε στέγειν τὰ βέλη». Ὅρα καὶ ἀμφορέα Ἐκτορος.

5 Ξενοφ. ἔ.ἀ., XII, 12: «ἀντὶ γε μὴν δόρατος καμακίνου» — ὁ ἐνικὸς ἀριθμὸς ὑποδηλοῖ ἐν δόρυ — «ἐπειδὴ καὶ ἀσθενές» — διότι ἦτο κατασκευασμένον ἐξ εὐθραύστου ὕλης ἐν

ἀντιθέσει πρὸς τὸ κρανείνον—«καὶ δύσφορὸν ἐστὶ» — διότι ἦτο πολὺ μικρὸν — «τὰ κρανείνα δύο παλτά» — ἐν ἀντιθέσει πρὸς τὸ ἐν δόρυ — «μᾶλλον ἐπαινοῦμεν». Βλ. ὁμως παραστάσεις ἱπέων φερόντων δύο δόρατα, ἐν οἷς καὶ τὸν ἱπέα τοῦ Ὀνησίμου εἰς τὴν κύλικα τοῦ Λούβρου (Catalogue III, 943, Pfuhl III, 404). Τὸ ἀκριβὲς μῆκος τῶν δοράτων δὲν κατώρθωσα νὰ ἐξακριβώσω. Ὡς γνωστὸν οἱ ὀμηρικοὶ ἦρωες Ἐκτωρ καὶ Αἴας εἶχον μακρότατα δόρατα. Οἱ Χάλυβες τοῦ Ξενοφῶντος — Ἀνάβ. Α, 7, 16 — ἐχρησιμοποιοῦν δόρατα μῆκους πλέον τῶν πέντε μέτρων. Τὰ ἐπὶ τῶν μνημείων τέχνης εἰκονιζόμενα δόρατα ἔχουσι ποικίλας διαστάσεις, τὸ δὲ μῆκος αὐτῶν συτήθως εἶναι μεγαλύτερον τοῦ ἀναστήματος τοῦ πολεμιστοῦ. (Βλ. παραδείγματος χάριν τὴν στήλην τοῦ Ἀριστίωνος). Αἱ σάρισσαι τοῦ Ἀλεξάνδρου, αἰτίνες ἐνίοτε ἐχρησιμοποιοῦντο ὑπὸ ἱπέων, φαίνεται ὅτι εἶχον μῆκος τεσσάρων περιπυ μέτρων, ἢ 13 ποδῶν κατὰ τὸν Tarn — ὅστις τελευταίως ἐπραγματεύθη περὶ τούτων ἐν Hellenistic Military and Naval Developments, σ. 14-16, ὅπου καὶ τὰ σχετικὰ χωρία τῶν ἀρχαίων συγγραφέων καὶ τῶν νεωτέρων ἐρευνητῶν.

6 Βλ. ἀμφορέα Ἐκτορος Εὐθυμίδου Furt. - Reich, πίν. 14, Pfuhl III, εἰκ. 364.

τοιειδῆ (φεστονοειδῆ) παρυφήν, ἣτις ἐγράφη δι' ἀναγλύφου μελανῆς γραμμῆς. Λεπταὶ παράλληλοι γραμμαὶ, ἐξωγραφημένοι δι' ἠραιωμένου γανώματος καθέτως πρὸς τὴν παρυφήν ὑποδηλοῦσι, κατὰ τρόπον Εὐθυμίδειον¹, τὴν λεπτότητα τοῦ ὑφάσματος καὶ τὴν ποιότητα αὐτοῦ, ἀντιτιθεμένην πρὸς τὴν ποιότητα τῆς σκληροτέρας ὕλης, ἐκ τῆς ὁποίας εἶναι κατεσκευασμένος ὁ θώραξ. Κάτω τῆς κοιλίας τοῦ ἵππου αἱ πτυχώσεις τοῦ βραχέως χιτῶνος συμπτυνοῦνται πρὸς τὸ κέντρον καὶ μεταξὺ τῶν σκελῶν, εἶναι ἀντιστοίχως διατεταγμένοι καὶ σχηματίζονται δι' ἐπαλλήλων καμπύλων γωνιοδῶν γραμμῶν. Παράλλῃως πρὸς τὴν ἐξωτερικὴν γραμμὴν τῶν πτυχώσεων ἀριστοτεχνικῶς ὁ τεχνίτης ἔγραψε καὶ ἐτέραν ἐσωτέραν γραμμὴν, ἡ ὁποία προσδίδει βάρη εἰς τὰς πτυχώσεις. Αἱ πτυχώσεις αὗται τοῦ χιτῶνος ἐνθυμιζοῦσι πως τὴν διάταξιν τῶν παρυφῶν τῶν ἐνδυμάτων τῶν ἀρχαϊκῶν κορῶν τῆς Ἀκροπόλεως, εἶναι δὲ γνωσταὶ ὡς «οὐραὶ χελιδόνων».

Ἡ κεφαλὴ τοῦ ἵππεως ἐστραμμένη πρὸς τὰ ὀπίσω εἶναι γεγραμμένη ἐν καταγραφῇ (εἰκ. 3). Τὸ ἐπίκρανον καλύπτει σχεδὸν ὁλόκληρον τὸ μέτωπον. Ἡ γραμμὴ τῆς ῥινός, συνεχίζουσα τὴν καμπύλην τοῦ λοφίου, καμπυλοῦται κατὰ τι πρὸς τὰ ἔσω καὶ καταλήγει εἰς ὄξυ ἄκρον, τὸ ὅποιον προσδίδει αἰχμηρότητα εἰς τὴν ἄλλως ἑλληνικὴν ῥίνα. Οἱ ῥῶθωνες δὲν δηλοῦνται, τὸ δὲ ἄνω χεῖλος εἶναι λεπτόν, ἀπεδόθη κατ' ἐντελῶς γραμμικὸν τρόπον καὶ στερεῖται πλαστικότητος. Ἀπλῆ γραμμὴ, κλίνουσα πρὸς τὰ κάτω, ἀποτελεῖ τὸ στόμα. Τὸ κάτω χεῖλος εἶναι παχὺ καὶ πλαστικόν, φαίνεται δ' ἀκόμη παχύτερον ἐκ τῆς ἐσοχῆς τῆς γραμμῆς τῆς σιαγόνος. Αὕτη εἶναι μᾶλλον μακρὰ καὶ στενὴ, ἐγράφη δὲ δι' ἰσχυρᾶς κυρτῆς γραμμῆς, ἡ ὁποία περατοῦται εἰς τὴν γραμμὴν τοῦ λαιμοῦ, σχηματίζουσα μετὰ ταύτης ὀρθὴν περιῶτον γωνίαν. Ὁ ὀφθαλμὸς ἔχει σχῆμα ἀμυγδαλωτόν, εἶναι δὲ ἀνοικτὸς κατὰ τὸ ἐσωτερικὸν ἄκρον, εἰς τὸ ὅποιον ἐτέθη ἡ κόρη, σχηματισθεῖσα διὰ παχείας στιγμῆς. Εἶναι μᾶλλον λοξῶς τεθειμένος πρὸς τὴν γραμμὴν τῆς ῥινός καὶ φαίνεται ὡς κάτω βλέπων². Ἡ ὀφρὺς ἐδηλώθη δι' ἀπλῆς γραμμῆς ἐλαφρῶς κυρτῆς. Τὸ οὖς ἐσχηματίσθη διὰ σπειροειδοῦς γραμμῆς ἐν εἶδει τοῦ ἀριθμοῦ 8 μὲ τὰ ἄκρα ἀνοικτά. Κάτωθεν τοῦ προφυλακτῆρος τοῦ αὐχένος ἡ μακρὰ τοῦ νέου κόμη ἐκφεύγει εἰς πέντε βοστρύχους, γεγραμμένους δι' ἠραιωμένου γανώματος. Τὸ ὄλον περιγράμμα τοῦ προσώπου, ὁ ὀφθαλμὸς, ἡ ὀφρὺς καὶ τὸ οὖς εἶναι γεγραμμένα διὰ λεπτῆς, ἀλλὰ σταθερᾶς ἀναγλύφου γραμμῆς. Καὶ ἡ γραμμὴ τοῦ λαιμοῦ εἶναι ἀνάγλυφος.

Ὁ λαιμὸς εἶναι πλατύς, μᾶλλον βραχύς, ἀλλὰ δυνατός. Ἡ λεπτὴ καμπυλότης τῆς γραμμῆς τοῦ περιγράμματος προσδίδει εἰς αὐτὸν ὄραϊαν πλαστικότητα. Τὸ στήθος καὶ οἱ ὦμοι, καλυπτόμενοι ὑπὸ τοῦ θώρακος δὲν φαίνονται, οὔτε καὶ ἡ ἀριστερὰ χεὶρ διεσώθη, διὰ τῆς ὁποίας ὁ ἵππεὺς ἐκράτει πιθανῶς τὰ ἠνία καὶ τὸ δόρυ. Ἡ δεξιὰ χεὶρ, τεταμένη πρὸς τὰ ὀπίσω, κρύπτεται κατὰ μέγα μέρος ὀπισθεν τῶν νώτων τοῦ ἵππου. Ἡ θέσις αὕτη τῆς δεξιᾶς χειρὸς ἐπιτρέπει εἰς τὸν τεχνίτην νὰ ἐπιδειξῆ τὸ εὐρὺ στήθος τοῦ νεαροῦ πολεμιστοῦ. Οἱ μηροί, αἱ κνήμαι καὶ οἱ πόδες τοῦ ἵππεως, εἶναι γεγραμμένοι εἰς πλαγίαν ὄψιν. Οὐδεμίαν λεπτομέρεια μύων παρεστάθη, οὐδὲ τὰ σφυρὰ διεκρίθησαν πως. Ἀξιοσημείωτος εἶναι ἡ διὰ καμπύλης γραμμῆς παράστασις τοῦ μηροῦ. Ὁ ἵππεὺς πατὰ ἐφ' ὁλοκλήρου τοῦ πέλματος.

1 Βλ. J. Hopkin, Euthymides and His Fellows, σελ. 45.

2 Βλ. τὴν σχετικὴν μαρτυρίαν τοῦ Πλινίου Ν. Η., 35

56 ὅτι Κίμων ὁ ἐκ Κλεωνῶν «catagrapha invenit, hoc est, obliquas imagines, et varie formare voltus, respicientes suspicientesve vel despicientes».

Οι δάκτυλοι τοῦ ἐξωτερικοῦ ἀριστεροῦ ποδὸς μόνον ἔχουσι δηλωθῆ δια παραλλήλων πρὸς τὰ κάτω εὐθυνομένων ἀναγλύφων γραμμῶν. Οἱ τοῦ δεξιοῦ ποδὸς οὐδόλως διεκρίθησαν, ἄλλως τε καὶ μέγα μέρος τούτων ἀποκρύπτεται ὑπὸ τῆς προσθίας δεξιᾶς ὀπλῆς τοῦ ἵππου.

Ὁ ἵππος κατέχει ἐξέχουσαν θέσιν εἰς τὴν ὄλην σύνθεσιν, παρίσταται δὲ βαίνων πρὸς τὰ δεξιά, ἄνευ ἐφιππίου, ἀλλὰ μετὰ ἡνίων καὶ χαλινῶν. Ὁ ἵππος οὗτος δὲν ὁμοιάζει πρὸς τοὺς βραχεῖς κατὰ τὸ σῶμα ἵππους τῶν μελανομόρφων καὶ ἀρχαιοτέρων ἐρυθρομόρφων ἀγγείων¹, οὔτε καὶ πρὸς τοὺς θυμοειδεῖς μικροσώμους ἵππους τῆς ζωοφόρου τοῦ Παρθενῶνος. Τὸ σῶμα αὐτοῦ εἶναι ἐπίμηκες, ἰδίως δ' ἡ κεφαλή του εἶναι μακρὰ καὶ στενὴ, φαίνεται δ' ἔτι μακροτέρα διότι ἔχει γραφῆ ἐπὶ τῆς κυρτῆς ἐπιφανείας τοῦ ὤμου τοῦ ἀγγείου. Τὸ στόμα του εἶναι ἡμιανοικτὸν καὶ τὸ κάτω χεῖλος, ὑπὸ τὴν πίεσιν τοῦ χαλινῶν, κλίνει πρὸς τὰ κάτω. Οἱ ῥώθωνες εἶναι ἀνεωγμένοι, ὁ δὲ ὀφθαλμὸς εἶναι γεγραμμένος σχεδὸν κατ' ἐνώπιον. Ἔχει σχῆμα κυκλικόν, εἰς δὲ τὸ ἐσωτερικὸν ἄκρον ἀπολήγει εἰς γωνίαν, συνεχιζομένη ὑπὸ μακρᾶς γραμμῆς. Ἡ κόρη ἐδηλώθη διὰ παχείας μελανῆς στιγμῆς εἰς τὸ κέντρον περιπυτοῦ τοῦ ὀφθαλμοῦ. Ἀνωθεν τούτου ἡ ὀφρὺς ἐγράφη ἀρκετὰ προοπτικῶς διὰ καμπύλης γραμμῆς, τὸ δὲ μετὰξὺ ταύτης καὶ τοῦ ὀφθαλμοῦ τμήμα φαίνεται ὡς ἐλαφρῶς ὀγκούμενον. Τὸ ἡμιανοικτὸν στόμα, ὁ ῥώθων, ὁ ὀφθαλμὸς καὶ ἡ ὀφρὺς ἐγράφησαν δι' ἀναγλύφων γραμμῶν, ἐν ᾧ τὸ ὀστεῶδες μέτωπον καὶ αἱ παρειαὶ ὑπεδηλώθησαν διὰ γραμμῶν ἡραιωμένου γανώματος ἀμυδρῶς διακρινομένων. Εἰς τὸ ἄνω ἄκρον τῆς κεφαλῆς ἐτέθη τὸ μικρὸν κατακόρυφον ὠτίον τοῦ ἵππου γεγραμμένον καὶ τοῦτο δι' ἀναγλύφου γραμμῆς². Τὸ ἔτερον ὠτίον ἀπεκρύβη ὑπὸ τοῦ θυσάνου, εἰς τὸν ὁποῖον καταλήγει ἡ χαιτή τοῦ ἵππου. Παράλληλοι μικραὶ γραμμαὶ δηλοῦσι συμβατικῶς τὰς τρίχας τοῦ θυσάνου καὶ ἡ λοιπὴ χαιτή, χωριζομένη τοῦ θυσάνου ὑπὸ τῶν ἡνίων, ἔχει δηλωθῆ κατὰ μῆκος τοῦ τραχήλου διὰ πολλῶν παραλλήλων λοξῶν γραμμῶν, γεγραμμένων δι' ἡραιωμένου γανώματος.

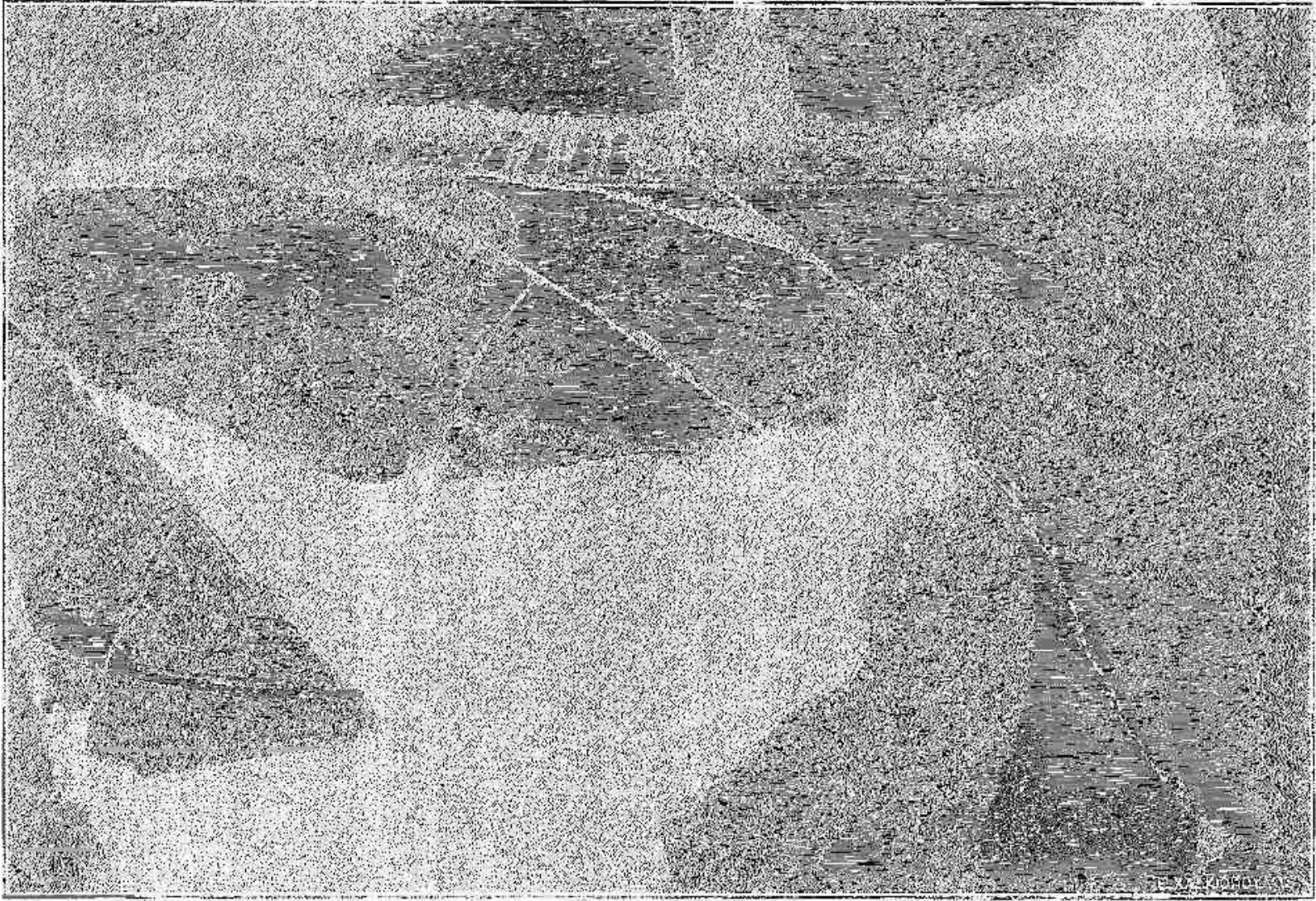
Ὁ λαιμὸς τοῦ ἵππου εἶναι πλατύς, μακρὸς καὶ ἰσχυρὸς, κυρτοῦται δὲ πρὸς τὰ ὀπίσω κατὰ τρόπον χαρακτηριστικὸν εἰς τὴν ἀρχαϊκὴν Ἀττικὴν γλυπτικὴν³. Ὁ κορμὸς αὐτοῦ εἶναι πολὺ ἐπιμήκης, μολονότι δ' οὐδεὶς τῶν μυῶνων παρεστάθη διὰ γραμμῶν, ἐν τούτοις ὁμοῦς ὁ ὄγκος του καὶ ἡ φαινομενικὴ κυρτότης τῶν ἐπιφανειῶν του, προσδίδουν εἰς αὐτὸν ἰσχὺν καὶ πλαστικότητα ἐξαιρετικὴν. Μερικαὶ μόνον ἀνάγλυφοι γραμμαὶ ὀρίζουσι μυῶνας τῶν προσθίων ποδῶν καὶ τοῦ στήθους, τὸ ὁποῖον φαίνεται εὐρὺ καὶ ἰσχυρόν. Αἱ κλειδώσεις τῶν γονά-

1 Βλ. τοὺς ἵππους ἐπὶ τοῦ ἀγγείου τοῦ Κλιτίου καὶ τοῦ Ἐργοτίμου (ἀγγείου François) Furt.-Reich., π.1-2. Pfuhl III, εἰκ. 215. Τοὺς χαλκιδικοὺς ἵππους: A. Rumpf, Chalkidische Vasen πίνακας. Τοὺς ἵππους τοῦ Ἐξηκίου, Furt.-Reich., πίν. 132. — Pfuhl III, εἰκ. 228, 230. Ὁ ἵππος τοῦ Ἐπικτήτου εἰς τὸ πινάκιον τοῦ Βρετανικοῦ Μουσείου, E 136 (988) — Pfuhl III, εἰκ. 328, ἔχει ἐπιμηκεστέραν κεφαλὴν τῶν ἵππων τοῦ Ἐξηκίου, ἐμπνευσθεῖσαν ἴσως ὑπὸ τῶν Ἀττικῶν γλυπτῶν ἔργων τῆς ἐποχῆς (δρα παραπομπὰς κατωτέρω), οὐχὶ ὁμοῦς τόσον ἐπιμήκη ὅσον τοῦ ἵππου τοῦ ἀγγείου ἡμῶν. Βλ. ἵππον τοῦ αὐτοῦ τεχνίτου ἐπὶ Παναθηναϊκοῦ ἀμφορέως ἐν Toronto. (Robinson-Harcum, Catalogue, σελ. 156-157 πιν. LIX).

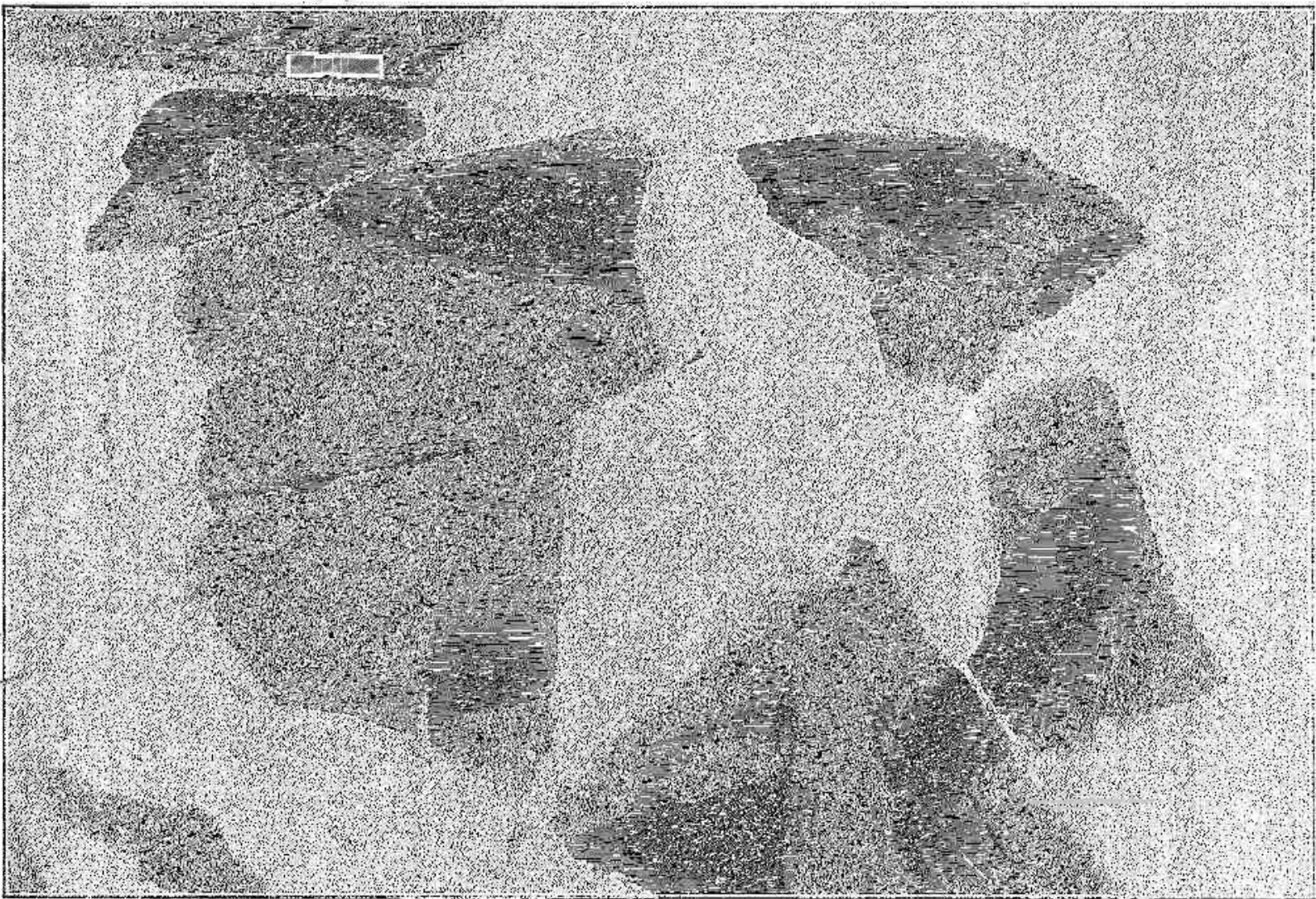
2 Εἰς τοὺς ἵππους τοῦ Ἐξηκίου, ὡς καὶ εἰς τοὺς ἀρχαϊκοὺς

ἵππους τῆς Ἀκροπόλεως τὸ ὠτίον τίθεται ἀρκετὰ ὑψηλά, ὅταν ἡ κεφαλὴ εἶναι ἐν καταγραφῇ. Σχεδὸν εἰς τὴν κορυφὴν τῆς κεφαλῆς. Ὁ Εὐφρόνιος τοποθετεῖ τὸ οὖς πολὺ χαμηλότερον, σχεδὸν ἀνωθεν τοῦ ὀφθαλμοῦ, προαγγέλων οὕτω τὴν τεχνοτροπίαν τῶν ἵππων τῆς ζωοφόρου καὶ τῶν ἀετωμάτων τοῦ Παρθενῶνος. Πρβλ. Furt.-Reich., πίν. 22. Pfuhl III, εἰκ. 391 κέντρον κύλικος Μονάχου.

3 Βλ. τὸν ἀρχαϊκὸν ἵππον τῆς Ἀκροπόλεως ὑπ' ἀριθ. 697, πρὸς τὸν ὁποῖον ὁ ἡμέτερος ὁμοιάζει κατὰ τὴν κυρτότητα τοῦ λαιμοῦ, τὴν κατεργασίαν τῆς χαιτῆς καὶ τὴν ἐπιμήκη ὀστεώδη κεφαλὴν. Gollignon, Histoire de la sculpture grecque I, σ. 359 εἰκ. 181 Winter, Archaische Reiterbilder von der Akropolis σ. 141 εἰκ. 14. Dickins, Catalogue of the Acropolis Museum I, σ. 49, 51, 262.

Εικ. β. Κεφαλή λυγρῆς καὶ ἑνὸς προοδίας παραστάσεως ἀμφορέως Ἐλευσίνος.

Εικ. γ. Λεπτομέρεια κεφαλῆς σάνθρου καὶ ὄνου ἀμφορέως Ἐλευσίνος.

των τῶν προσθίων ποδῶν ἔχουσι πως δηλωθῆ δι' ἐλαφροῦ ὀγκώματος. Τὰ σφυρὰ καὶ αἱ ὀπλαὶ εἶναι ἐπιμελῶς καὶ κατὰ φύσιν γεγραμμένοι, χωρίζονται δ' ἀπ' ἀλλήλων διὰ λεπτοτάτης γραμμῆς. Γενικῶς ὁμοῦ οἱ τε πρόσθιοι καὶ οἱ ὀπίσθιοι πόδες εἶναι λεπτότατοι σχετικῶς πρὸς τὸ ὀγκῶδες σῶμα. Ἡ οὐρὰ ἐλάχιστα προσθέτει εἰς τὴν διακοσμητικὴν ἐντύπωσιν τῆς εἰκόνας, εἶναι μακρὰ καὶ μόνον αἱ τρίχες τοῦ ἄκρου αὐτῆς ἐδηλώθησαν συμβατικῶς διὰ μικρῶν παραλλήλων γραμμῶν¹. Τὸ περίγραμμα τοῦ τε ἵππου καὶ τοῦ ἱπέως περιορίζεται ὑπὸ παχείας μελανῆς γραμμῆς, ὡς ἐθίζεται εἰς τὴν ἐρυθρόμορφον ἀγγειογραφίαν.

Ἡ ὅλη παράστασις τοῦ ἵππου καὶ τοῦ ἱπέως προξενεῖ εὐχάριστον ἐντύπωσιν, καίτοι παρουσιάζει πολλὰς ἀδυναμίας. Ἐκτὸς τῆς ἀρχαϊκῆς στροφῆς τοῦ κορμοῦ καὶ τῆς κεφαλῆς καὶ τῆς ἐσφαλμένης παραστάσεως τοῦ ὀφθαλμοῦ, ἡ κυριωτέρα ἀδυναμία τῆς συνθέσεως ἴσως εἶναι ἡ δυσαναλογία αὐτῆς πρὸς τε τὸ ὕψος καὶ τὸ πλάτος τῆς διακοσμουμένης ἐπιφανείας². Ἐν ᾧ δηλαδὴ ὁ κορμὸς τοῦ ἵππου ἐπεμηκύνθη, ἵνα καταλάβῃ ὀλόκληρον τὸ πλάτος, ὁ ἱπέως, ἰδίως δὲ ἡ κεφαλὴ αὐτοῦ καὶ ὁ λαιμὸς, συνεθλίβη, ἵνα περιληφθῆ εἰς τὸ ὕψος τῆς ἐπιφανείας. Πρὸς τούτοις, κύρια μέρη αὐτῆς, ὡς ἡ κεφαλὴ τοῦ ἱπέως καὶ τοῦ ἵππου, ἐγράφησαν ἐπὶ τῆς κυρτῆς ἐπιφανείας τοῦ ὄμου τοῦ ἀγγείου καὶ οὕτω παρέχουσι διάφορον τῆς πραγματικότητος ἐντύπωσιν. Παρ' ὅλας ὁμοῦ τὰς ἀδυναμίας εἰς τὴν σύνθεσιν ἢ ἐντύπωσιν παραμένει ἀρίστη. Ἰδίως ἡ παράστασις τοῦ προσώπου τοῦ ἱπέως εἶναι συμπαθῆς. Ἐπὶ τῶν χαρακτηριστικῶν του ἔχει διαχυθῆ ἐλαφρὸν μειδιάμα, ὑπόλειμμα τοῦ ἀρχαϊκοῦ αὐταρέσκου μειδιάματος, τὸ ὁποῖον τοῦ χαρίζει πραότητα καὶ καλωσύνην, ἐνισχυομένην ὑπὸ τοῦ πρὸς τὰ κάτω νεύοντος ὀφθαλμοῦ καὶ τοῦ μακροῦ στόματος. Ἡ ἰσχυρὰ του σιαγών, τὰ κλειστὰ καὶ σχεδὸν συνεσφιγμένα χεῖλη, τὸ γραμμικὸν περίγραμμα τοῦ ἄνω χείλους, τῷ δίδουσι δύναμιν χαρακτῆρος, ἰσχυρὰν βούλησιν καὶ αὐτοπεποίθησιν. Ἰδιότητος, τὰς ὁποίας ἀνευρίσκομεν εἰς τὰ πρόσωπα τῆς μετὰ τὴν μάχην τοῦ Μαραθῶνος Ἀττικῆς νεολαίας. Τὴν ὑπερήφανον ἐκδηλωσιν τῆς πίστεως εἰς τὰς ἰδίας αὐτῶν σωματικὰς δυνάμεις, τὴν ὁποίαν διεδήλουν οἱ Σπαρτιῆται διὰ τῶν γνωστῶν χωρικῶν ἀσμάτων, οἱ Ἀθηναῖοι τεχνῆται τοῦ αὐστηροῦ ἐρυθρομόρφου ῥυθμοῦ ἀπηθανάτισαν διὰ τοῦ χρωστῆρος.

Παρ' ὅλην τὴν κυρτότητα τοῦ λαιμοῦ, ὁ ἵππος φαίνεται μᾶλλον ἀδρανῆς, δὲν δίδει δὲ τὴν ἐντύπωσιν τοῦ σφρίγγους καὶ τῆς ὀρμῆς, τὴν ὁποίαν εὐρίσκομεν ἀκόμη καὶ εἰς τοὺς ἡρεμοῦντας ἵππους τοῦ Παρθενῶνος καὶ τὴν ὁποίαν τόσον γλαφυρῶς περιέγραψεν ὁ Ξενοφῶν (Περὶ ἱπικῆς X, 4). «Τότε αἶρει τε τὸν αὐχένα ἀνωτάτω καὶ κυρτοὶ μάλιστα τὴν κεφαλὴν γοργούμενος, καὶ τὰ μὲν σκέλη ὑγρὰ μετεωρίζει, τὴν δὲ οὐρὰν ἄνω ἀνατείνει».

Ἐπὶ τῆς ὀπισθίας ὄψεως τοῦ κρατῆρος ἔχομεν παράστασιν ἰθυφαλλικοῦ ζώου, ὄνου πιθανῶς ἢ ἡμίονου, ὀδηγούμενου πρὸς τὰ δεξιὰ ὑπὸ σατύρου ἰθυφαλλικοῦ (εἰκ. 4). Ἡ παράστασις τοῦ ὄνου εἶναι περισσότερον ἔντεχνος ἢ ἡ τοῦ ἵππου τῆς προσθίας ὄψεως. Τὸ σῶμα του εἶναι βραχύτερον τοῦ σώματος τοῦ ἵππου, ἀλλ' ἐξ ἴσου πλαστικὸν καὶ μυῶδες καίτοι οὐδὲ εἰς τῶν μυῶνων ἔχει δηλωθῆ διὰ γραμμῶν. Οἱ πόδες του εἶναι ἐπίσης λεπτοὶ καὶ ὀστεώδεις καὶ ἡ οὐρὰ του μακρὰ, ἀκίνητος καὶ ἄψυχος. Ὁ λαιμὸς του, ἐνθυμίζων τὸν ἰσχυρὸν καὶ

¹ Βλ. τὴν οὐρὰν τοῦ ἱπέως τοῦ Εὐφροῦ, Pfuhl III, εἰκ. 391 κέντρον καὶ τοῦ Ὀνησίμου Pfuhl III, εἰκ. 404.

² Τοῦτο ὁμοῦ εἶναι κοινὸν ἐλάττωμα τῶν τεχνιτῶν τῆς

ἀρχαιοτέρας ἐρυθρομόρφου ἀγγειογραφίας. Πρβλ. E. B.-schor, Griechische Vasenmalerei σ. 160.

πλατύν λαιμόν τοῦ ἵππου, εἶναι ὑψωμένος καὶ κάμπτεται ὀλίγον πρὸς τὰ ὀπίσω. Εἰς τὸν τράχηλον ἔχει ἀφεθῆ στενὴ ταινία, εἰς τὴν ὁποίαν διὰ παραλλήλων γραμμῶν θὰ ἐγράφετο ἡ χαίτη. Εἰς τὴν παράστασιν τῆς κεφαλῆς τοῦ ὄνου ὁ τεχνίτης τοῦ ἵππου ὑπερέβαλεν ἑαυτόν. (εἰκ. 5). Δυστυχῶς οἱ μυκτῆρες τοῦ ζώου δὲν διεσώθησαν, ἀλλ' ἐκ τοῦ τμήματος τὸ ὁποῖον διεσώθη δυνάμεθα νὰ συμπεράνωμεν ὅτι ἡ κεφαλὴ ἦτο ἀρκετὰ πλατεῖα, ἴσως δὲ καὶ βραχεῖα. Ὁ ὀφθαλμὸς εἶναι ὀλιγώτερον κυκλικὸς καὶ περισσότερον ἑλλειπτικὸς μὲ κόρην σχεδὸν εἰς τὸ κέντρον, σχηματισθεῖσαν διὰ μελανῆς ἑλλειψοειδοῦς μαλλον στιγμῆς. Εἶναι τοποθετη-

Εἰκ. 4. Παράστασις ὀπισθίας ὄψεως κρατῆρος Ἐλευσίνος.

μένος κάτωθεν ὀγκώματος, ἄριστα γραφέντος, ἐπιστεφομένου ὑπὸ καμπύλης γραμμῆς, ὑπὸ τῆς ὀφρύος, ἀρκετὰ καλῶς προοπτικῶς δηλωθείσης. Ἡ ὄλη ἐντύπωσις, τὴν ὁποίαν παρέχει ὁ ὀφθαλμὸς εἶναι φυσικωτάτη, μολονότι ἡ παράστασις του δὲν εἶναι καὶ τόσον ὀρθὴ διὰ μίαν ἐν καταγραφῇ ἀπεικόνισιν. Τὰ μικρὰ ὄτα ἐπίσης, ἄριστα διευθετηθέντα ἐκατέρωθεν τῆς κεφαλῆς, ἐνισχύουσι τὴν ἀγαθὴν ἐντύπωσιν αὐτῆς. Εἶναι λυπηρόν, ὅτι τὸ κάτω ἄκρον τῆς κεφαλῆς δὲν διεσώθη, διότι καὶ τοῦτο μὲ τὸ ἀνήσυχον στόμα καὶ τοὺς ἀνοικτοὺς ῥώθωνας θὰ προσέδιδεν εἰς ταύτην περισσοτέραν ζωὴν. Ὁ τεχνίτης ἐχρησιμοποίησεν ἀναγλύφους γραμ-

μάς διὰ νὰ τονώσῃ τὸ περίγραμμα τῆς κεφαλῆς καὶ τοῦ λαιμοῦ. Λεπτὴ ἐπίσης ἀνάγλυφος γραμμὴ καμπύλη παριστᾷ τὸν γλουτὸν τοῦ δεξιοῦ ποδὸς τοῦ ζῴου.

Πρὸς τὸν ὄνον ἔχει στραφῆ ὁ ὀδηγῶν αὐτὸν σάτυρος, ὅστις συγχρόνως βαίνει πρὸς τὰ δεξιὰ, κρατῶν εἰς τὴν δεξιὰν θύρσον καὶ φέρων εἰς τὴν κεφαλὴν στέφανον ἐκ φύλλων κισσοῦ, γεγραμμένον δι' ἰσοχρόου χρώματος. (εἰκ. 4 καὶ 5). Ὁ σάτυρος εἶναι φαλακρός, τὸ δὲ μέτωπον αὐτοῦ φαίνεται εὐρὺ καὶ ὑψηλόν, διότι δὲν ἐπιστέφεται ὑπὸ τριχῶν, ἀλλὰ ἡ γραμμὴ του συνεχίζει τὴν κυρτὴν γραμμὴν τοῦ κρανίου. Ἡ ῥίς του, ἣτις θὰ προσέδιδεν εἰς τὸ πρόσωπον ὀλιγώτερον πνευματικὸν καὶ περισσότερον αἰσθησιακὸν χαρακτήρα, δὲν διεσώθη. Ἐκ τῆς θέσεως ὁμοῦ τοῦ ὀφθαλμοῦ, ἀπέχοντος τόσον ἀπὸ τῆς ἐξωτερικῆς γραμμῆς τοῦ μετώπου, καθίσταται φανερόν ὅτι ἡ γραμμὴ τῆς ῥίνος ἐκαμπυλοῦτο πολὺ πρὸς τὰ ἔσω καὶ μετέβαλλεν ἄρδην τὴν ἔκφρασιν τοῦ προσώπου. Τὰ χεῖλη τοῦ σατύρου εἶναι ἡμιάνοικτα. Τὸ ἄνω ἐπιστέφεται ὑπὸ δασέος μύστακος, ἀκολουθοῦντος τὸ περίγραμμα τοῦ στόματος· τὸ κάτω εἶναι παχὺ καὶ πλαστικώτατον, ὑποδηλοῦν τὴν ὀργιαστικὴν φύσιν τοῦ μυθικοῦ τούτου ὄντος. Δυστυχῶς οὐδὲ ὁ ὀφθαλμὸς διεσώθη, φαίνεται ὁμοῦ ὅτι εἶχε γραφῆ κάπως λοξῶς πρὸς τὴν ῥίνα, ὅτι εἶχε μᾶλλον κυκλικὸν σχῆμα καὶ ὅτι ἡ κόρη ἐδηλοῦτο διὰ παχείας μελανῆς στιγμῆς, τεθειμένης εἰς τὸ ἐσωτερικὸν ἄκρον τοῦ ὀφθαλμοῦ. Ἡ ὀφρὺς ἐδηλώθη διὰ καμπύλης γραμμῆς πρὸς τὰ κάτω εὐθυνομένης. Ὁ σάτυρος φέρει μακρὰν γενειάδα, παραδόξως ἄριστα γεγραμμένη¹ καὶ ἀπολήγουσαν εἰς παραλλήλους ἀναγλύφους γραμμάς, συνεχομένην δὲ διὰ παραγναθίδων πρὸς τὴν κόμην, ἣτις καλύπτει τοὺς κροτάφους. Ἡ γενειὰς καὶ τὸ τριχωτὸν μέρος τῆς κεφαλῆς ἐγράφη ὡς εἰς μελανὸς ὄγκος, ὁ ὁποῖος πλαισιώνει ἀριστοτεχνικῶς τὰ χαρακτηριστικὰ τοῦ προσώπου. Ἡ σιαγὼν ἣτις φαίνεται ὅτι ἐγράφη πρῶτον, διαφαίνεται διὰ τοῦ μελανοῦ χρώματος τῆς γενειάδος, ἔχει δὲ τὸ μακρὸν καὶ ἑλλειπτικὸν σχῆμα τῆς σιαγῶνος τοῦ ἰππέως.

Ἡ πυκνὴ γενειὰς ἀποκρύπτει τὸν λαιμόν, ὁ δὲ γύψος, ὁ ἀντικαταστήσας τὰ ἑλλείποντα θραύσματα, τοὺς ὤμους. Κατ' ἀκολουθίαν δὲν δυνάμεθα νὰ γνωρίζωμεν πῶς ὁ τεχνίτης, ἐπέτυχε τὴν προοπτικὴν παράστασιν τῶν μερῶν τούτων τοῦ σώματος. Οὐδὲ τὸ περὶ τὴν ὀσφὺν μέρος διεσώθη, ἵνα μᾶς διδάξῃ πῶς ἐγένετο ἡ τολμηρὰ καὶ κάπως ἐξεζητημένη στροφὴ τοῦ κορμοῦ πρὸς τὰ ὀπίσω, ἣτις φαίνεται εἰς ἡμᾶς ἀφύσικος, ὅταν λάβωμεν ὑπ' ὄψιν τὴν θέσιν καὶ τὸ ἄνοιγμα τῶν ποδῶν.

Ἡ δεξιὰ χεὶρ τοῦ σατύρου, κρατοῦσα τὸν θύρσον, καταλήγει ὀπισθεν τοῦ λαιμοῦ τοῦ ὄνου, ὅπου καὶ ἀποκρύπτεται. Ὁ βραχίον τῆς χειρὸς ταύτης ἐπαναλαμβάνει τὸν βραχίονα τοῦ ἰππέως καὶ ἐπιτρέπει εἰς τὸν καλλιτέχνην ἀφ' ἑνὸς μὲν νὰ ὑποδηλώσῃ τὴν ἀνήσυχον φύσιν τοῦ σατύρου, ἀφ' ἑτέρου δὲ νὰ δώσῃ μεγαλύτερον πλάτος εἰς τὸ στήθος, τὸ ὅποιον ἄλλως θὰ ἦτο πολὺ συμπεπιεσμένον. Ἡ ἀριστερὰ χεὶρ προκαλεῖ περισσότερον ἐνδιαφέρον. Εἶναι κεκαμμένη κατὰ τὸν ἀγκῶνα, οἱ μυῶνες καὶ τοῦ βραχίονος καὶ τοῦ πήχεως φαίνονται διωγκωμένοι, μυϊκαὶ δὲ λεπτομέρειαι δηλοῦνται διὰ μελανῶν γραμμῶν. Ὁ καρπὸς κλίνει πρὸς τὰ κάτω, ἡ θέσις δ' αὕτη καὶ τὸ πλάτος του ὑποδεικνύουσιν ὅτι οἱ μὴ διασωθέντες δάκτυλοι ἦσαν ἀνεωγμένοι. Φαίνεται ὅτι δι' αὐτῶν ὁ σάτυρος ἐθώπευεν ἢ ἠρέθιζε τοὺς ῥώθωνας τοῦ

¹ Βλ. πρὸς γενειάδας σατύρων τοῦ Κλεοφράδου καὶ πιν. Α. Pfuhl III, εἰκ. 379. J. H. S., XXX, 38. τῶν συγχρόνων τεχνιτῶν Ἄρχ. Δελτ. 1924-25, σ. 24 καὶ

ζώου. Το στήθος ελάχιστα διακρίνεται, διατηρείται όμως ή ισχυρά, λοξή ανάγλυφος γραμμή, ή υποδηλοῦσα τὴν γραμμὴν τῶν μαστῶν. Ἡ θέσις τῆς γραμμῆς, ὡς καὶ ἡ τῆς ἀριστερᾶς χειρὸς, ἀποτελεῖ σοβαρὰν καὶ κάπως ἐπιτυχή προσπάθειαν πρὸς προοπτικὴν ἀπεικόνισιν τοῦ ἐστραμμένου κορμοῦ. Μικραὶ γραμμαὶ ἐξ ἠραιωμένου γανώματος δηλοῦσι τὰ ἄκρα τῶν πλευρῶν, ἐν ᾧ λεπταὶ ἀνάγλυφοι γραμμαὶ παρέχουσι λεπτομερείας τῆς κοιλιακῆς χώρας.

Ἐλάχιστον μέρος τῶν σκελῶν διεσώθη, ἐκ τούτου δὲ μανθάνομεν, ὅτι ὁ τεχνίτης ἡμῶν παριστᾷ τὴν ἄνω ἐπιφάνειαν τοῦ μηροῦ διὰ κυρτῆς γραμμῆς καὶ ὅτι ὁ σάτυρος βαίνει ἐλαφρῶς ἐπὶ τῶν ἄκρων δακτύλων. Τὰ σφυρὰ καὶ πάλιν δὲν δηλοῦνται, οἱ δὲ δάκτυλοι μόνον τοῦ πρὸς τὸν θεατὴν ποδός, τοῦ δεξιοῦ δηλαδὴ ποδός, ἐγράφησαν ἐπιμελῶς διὰ λεπτῶν ἀναγλύφων γραμμῶν ἀποτόμως πρὸς τὰ κάτω διευθυνομένων. Μικρὸν μέρος τῆς οὐρᾶς τοῦ σατύρου φαίνεται πρὸ τῶν προσθίων ποδῶν τοῦ ὄνου. Εἰς τὴν παράστασιν τοῦ σατύρου ὁ τεχνίτης δὲν ἐφείσθη ἀναγλύφων γραμμῶν. Σχεδὸν ὀλόκληρον τὸ περίγραμμα τοῦ ὑπὲρ τὴν ὀσφὺν τμήματος τοῦ σώματος καὶ ὁ φαλλὸς ἔχει τονωτῆ δι' ἀναγλύφων γραμμῶν. Εἰς τὰ κάτω ἄκρα χρήσις ἀναγλύφων γραμμῶν ἐγένετο εἰς τὴν ἀπεικόνισιν τῶν δακτύλων. Παχεῖα ἐρυθρὰ γραμμὴ ἀπεικονίζει τὸ ἔδαφος, ἐπὶ τοῦ ὁποίου βαίνουνσιν ὁ τε σάτυρος καὶ ὁ ὄνος, καὶ ὁ ἵππεὺς καὶ ὁ ἵππος του. Ἡ παχεῖα μελανὴ γραμμὴ, ἡ συνήθως ὀρίζουσα τὸ περίγραμμα τοῦ σχεδίου φαίνεται εὐκρινέστερον εἰς τὴν παράστασιν τοῦ σατύρου καὶ τοῦ ὄνου.

Ὁ μελετητὴς τοῦ Ἐλευσινιακοῦ κρατῆρος καὶ τῆς ἐρυθρομόρφου ἀγγειογραφίας ἐν γένει, θὰ ἐκφράσῃ ἐπανειλημμένως τὴν λύπην του διότι ἡ ὄντως θαυμασιὰ παράστασις τοῦ σατύρου διεσώθη ἀπλῶς. Ἐλλιπής, ὡς εἶναι μᾶς ἐπιτρέπει νὰ διακρίνωμεν τὴν πρὸς τὰ πρόσω ὀρμὴν τῆς τέχνης, ἐκδηλουμένην ὑπὸ τῆς βεβαιότητος τοῦ χρωστήρος, ὑπὸ τῆς καθ' ἡμέραν αὐξανομένης γνώσεως τῆς ἀνατομίας τοῦ ἀνθρωπίνου σώματος καὶ ὑπὸ τῆς ἐλευθεριότητος καὶ τῆς ἀγάπης πρὸς ἀναπαράστασιν ἀποτόμων καὶ βιαίων κινήσεων καὶ στροφῶν τῆς ἀνθρωπίνης μορφῆς. Ἡ ὅλη παράστασις τοῦ σατύρου εἶναι ἐξαίρετος. Τὰ ἐλλείποντα τμήματα αὐτῆς ἐλαττῶνουν τὴν ζωώδη ἐμφάνισιν τοῦ ἀκολούθου τούτου τοῦ Διονύσου, ἐν ᾧ τὰ διασωθέντα αὐξάνουσι τὴν ὁμοιότητα αὐτοῦ πρὸς τοὺς κοινούς θνητούς. Ἡ μακρὰ του γενειὰς οὐδὲν τὸ ἀύχμηρόν ἢ ζωῶδες παρουσιάζει, ἡδύνατο δὲ νὰ ἀνήκῃ εἰς ἡρώα τινα ἢ καὶ θεόν¹.

Διὰ νὰ συλλάβωμεν τὸν τύπον, τὸν ὁποῖον ὁ τεχνίτης ἔπλασε, πρέπει νὰ συμπληρώσωμεν τὰ ἐλλείποντα μέρη, νὰ ἀποδώσωμεν εἰς τὸν σάτυρον τὴν σιμὴν του ῥίνα, τὰ ζωώδη του ὠτία, τὴν μακρὰν του οὐράν. Τότε ἀμέσως θὰ ἔχωμεν πρὸ ὀφθαλμῶν τὸν σάτυρον, τοῦ ὁποίου κύριον μέλημα εἶναι ὁ οἶνος καὶ ὁ ἔρως. Εἰς τὴν συμπλήρωσιν αὐτὴν θὰ μᾶς βοηθήσωσιν ἄλλα ἔργα τοῦ αὐτοῦ τεχνίτου². Ἐκ τούτων καὶ ἐκ τῆς ἡμετέρας εἰκόνας βλέπομεν ὅτι ἡ ἀντίληψις, τὴν ὁποίαν ἔχει ὁ τεχνίτης μᾶς περὶ σατύρου ἔχει ἐξελιχθῆ κατὰ πολὺ ἐκείνης, τὴν ὁποίαν εἶχον οἱ τεχνῖται τοῦ ἀγγείου François καὶ οἱ τῶν ἄλλων μελανομόρφων ἀγγείων³. Ὁ σάτυρος ἡμῶν δὲν ὁμοιάζει διόλου πρὸς τοὺς τραγόποδας καὶ τριχωτούς ἐκεί-

¹ Βλ. παράστασιν Διονύσου πωγωνοφόρου ὑπὸ τοῦ αὐτοῦ τεχνίτου, ἐπὶ τοῦ ἀμφορέως τοῦ Βρετανικοῦ Μουσείου Ε. 279 Α (Catalogue of the Greek and Etruscan Vases, III, 207. Beazley B. S. A., XVIII (1911 - 1912), 220, XI.

² Beazley, ἐν B.S.A., XVIII, (1911 - 1912), σ. 222 εἰκ. 4 α.

³ Furt. - Reich., πίν. 11 - 12. Pfuhl, III, εἰκ. 164. Rumpf, ἑ.ἀ., πίν. CXIX, CXCIV.

νους τύπους, ἀκόμη δὲ δὲν ἔχει ἀποκτήσει τὴν ἐξιδανικευμένην μορφήν τῶν νεωτέρων χρῶ-
νων, τὴν ὁποίαν τόσον παραστατικῶς ἀνέλυσε ἡ Κ^α Παπασπυρίδου Καρούζου εἰς τὴν
μελέτην αὐτῆς περὶ τῶν Ἐλευσινιακῶν ἀγγείων¹. Τὸ σῶμα του εἶναι ἀρτίως πεπλασμένον,
ἰσχυρὸν καὶ ῥαδινόν, οὐδὲν ἔχον τὸ ζωῶδες ἐκτός τῆς οὐράς. Τὸ πρόσωπόν του εἶναι μάλ-
λον καλοκάγαθον ἢ κτηνώδες, μόνον δὲ ἡ σιμὴ ῥίς, τὰ ἡμιανοικτὰ παχέα χεῖλη, ἴσως δὲ καὶ
ὁ ὀλοάνοικτος ὀφθαλμὸς μὲ τὴν παχειὰν κόρην, εἰκονίζουσι τὰ ζωῶδη καὶ φυσικὰ αἰσθή-
ματα, τὰ ὁποῖα πλημμυροῦσι τὸ σῶμα καὶ τὸν νοῦν του. Τὸ μόνον ζωῶδες ὑπόλειμμα εἰς
τὴν παράστασιν τοῦ προσώπου φαίνεται ὅτι ἦσαν τὰ ὦτα, τὰ ὁποῖα δυνάμεθα νὰ φαντα-
σθῶμεν ὡς μικρὰ, ὀξεᾶ, ὑψωμένα πρὸς τὰ ἄνω. Ἀλλὰ καὶ αὐτὰ θὰ ἐχάνοντο εἰς τὸν μελανὸν
ὄγκον τῶν τριχῶν τοῦ κροτάφου.

Εἶναι ἀξιοσημείωτον ὅτι οἱ ζωγράφοι τοῦ αὐστηροῦ ἐρυθρομόρφου ῥυθμοῦ διετήρη-
σαν ὀλίγα σύμβολα, οὕτως εἰπεῖν, τῆς ζωῶδους φύσεως τοῦ σατύρου — τὴν οὐράν, τὰ ὦτα,
τὴν ἰθυφαλλικότητα — ἀλλὰ τοῦ ἀφήρσαν τὴν πυκνήν του κόμην, ἰδίως δὲ τὴν ὑπὲρ τὸ
μέτωπον «ἀφέλειαν» καὶ τὸν παρέστησαν φαλακρόν. Ἴσως ὄχι διὰ νὰ τονώσωσι τὸν κτη-
νώδη αὐτοῦ χαρακτῆρα, ἀλλὰ διὰ νὰ αὐξήσωσι τὴν κωμικὴν αὐτοῦ ἐμφάνισιν². Ἡ ἐπὶ τῶν
δακτύλων στάσις του, τὸ μέγα ἄνοιγμα τῶν σκελῶν του, προσδίδει εἰς τὸν σάτυρον ἐλαφρό-
τητα θαυμαστήν, πρὸς τούτοις ὅμως καὶ ἀνησυχίαν καὶ ὀρμὴν πρὸς διαρκῆ καὶ σπασμωδικὴν
κίνησιν, ἡ ὁποία χαρακτηρίζει τὰ ὄντα ταῦτα. Ἡ θέσις τῶν χειρῶν, καὶ δὴ τῆς ἀριστερᾶς,
ἐνθυμίζει τὸν φιλοπαίγμονα καὶ ἡδυπαθῆ χαρακτῆρά του. Ὁ ὅλος τύπος τοῦ ὄντος τούτου,
ζωηροῦ, ἰσχυροῦ καὶ νοήμονος, ἀντιπροσωπεύει τὴν ζύμωσιν, ἡ ὁποία ἔλαβε χώραν κατὰ
τὴν περὶ τὰ Μηδικὰ ἐποχὴν διὰ τὴν σύλληψιν νέας μορφῆς σατύρου, ἀνταποκρινομένης εἰς
τὴν τάσιν τῆς μεγάλης τέχνης νὰ προσδίδῃ ἀνθρωπίνην ὄψιν ἀκόμη καὶ εἰς φανταστικά καὶ
εἰς κατώτερα ὄντα. Εἶναι διάφορος τύπος τοῦ ἑτέρου Ἐλευσινιακοῦ σατύρου, τὸν ὁποῖον
ἐδημιούργησεν ὁ Κλεοφράδης³, ἐξ ἴσου ὅμως ἐπιτυχῆς καὶ παραστατικῆς τοῦ ἀκολούθου
τούτου τοῦ Διονύσου, τοῦ «ζωηροῦ παιδιοῦ τῆς φύσεως», μεγάλου ὅμως «παιδιοῦ», ἔχοντος
πεῖραν τῶν θεληγῆτρων τοῦ οἴνου καὶ τοῦ ἔρωτος.

Ἡ παράστασις τῆς ὀπισθίας πλευρᾶς, ὡς σύνθεσις, εἶναι ἐπιτυχεστέρα τῆς παραστάσεως
τῆς προσθίας. Αἱ μορφαὶ εἶναι καλλίτερον καὶ φυσικώτερον τεθειμέναι ἐπὶ τῆς διακοσμου-
μένης ἐπιφανείας. Εἶναι περισσότερον αὐτοτελεῖς, ἀποτελοῦσαι αὐτάρκη εἰκόνα. Εἰς τὴν
παράστασιν τῆς κεφαλῆς τοῦ ὄνου ὁ τεχνίτης δεικνύει μεγαλυτέραν πεῖραν, εἰς δὲ τὴν τοῦ
σατύρου νεωτεριστικότητα ἀκολουθεῖ τὰς νέας τάσεις ἐρυθρομόρφου ἀγγειογραφίας τοῦ
αὐστηροῦ ῥυθμοῦ. Εἰς τὰς γενικὰς ὅμως γραμμὰς καὶ αἱ δύο συνθέσεις παρουσιάζουσι τὴν
αὐτὴν τεχνικὴν καὶ τὴν αὐτὴν τελειότητα σχεδίου καὶ λεπτότητα γραμμῆς.

Προτοῦ προσπαθήσωμεν νὰ ἀποδώσωμεν τὸ ἀγγεῖον εἰς γνωστόν τινα τεχνίτην, θὰ

¹—Ἐ. ἄ., σ. 25 ἐξ. Rumpf. ἔ. ἄ. πίν. II. Εἰς τῶν σατύρων
ἐκείνων ἔχει τὸν ἓνα μόνον πόδα ἀνθρώπινον.

² Ὅτι τοὺς φαλακροὺς ἐσκωπτοῦν καὶ εἰς τὴν ἀρχαιότητα
διδασκόμεθα καὶ ἐκ τῆς γνωστῆς ἐξ Ἐπιδαύρου πρώτης
ἐπιγραφῆς τῶν ἱαμάτων. «Ἡραιεὺς Μυτιληναῖος... οὐκ
εἶχεν ἐν τὰ κεφαλᾷ τρίχας, ἐν δὲ τῷ γενεῖφ παμπόλλας.
Αἰσχυνόμενος δὲ ὡς καταγελάμενος ὑπὸ τῶν ἄλλων ἐνε-

κάθευδε». (Ἐφ. Ἀρχ. 1883, σελ. 207 στ. 122 ἐξ. I. G., IV.,
951, στ. 122 ἐξ. Καββαδίας, Τὸ ἱερὸν τοῦ Ἀσκληπιοῦ ἐν
Ἐπιδαύρῳ, σελ. 261). Ἐν τούτοις ὅμως οἱ τεχνῖται παρι-
στώσι φαλακροὺς καὶ σεβασμίους γέροντας. Πρβλ. ἀμοφορᾶ
Ἐκτορος)

³ Παπασπυρίδου - Καρούζου, ἔ. ἄ., σ. 25, πίν. παρ. Α.

εξετάσωμεν δι' ὀλίγων κατὰ πόσον αἱ συνθέσεις εἶναι δημιουργήματα αὐτοῦ τοῦ τεχνίτου ἢ εἶναι τύποι, τοὺς ὁποίους ἐδανείσθη ἄλλοθεν. Ἐρυθρόμορφον παράστασιν ἱππέως ἰσταμένου ὄπισθεν τοῦ ἵππου του καὶ βλέποντος πρὸς τὰ ὀπίσω ἔχομεν καὶ εἰς τὸ πινακίον τοῦ Ἐπικτήτου, τὸ εὐρισκόμενον νῦν εἰς τὸ Βρετανικὸν Μουσεῖον¹. Αὕτη διαφέρει μόνον εἰς ἐλαχίστας λεπτομερείας τῆς παραστάσεως, τῆς κοσμούσης τὴν προσθίαν ὄψιν τοῦ Ἐλευσινίου κρατήρος. Ὁ τεχνίτης ἡμῶν ἦτο κατὰ τι μεταγενέστερος τοῦ Ἐπικτήτου, ἴσως δ' ἐγνώριζε καὶ τὸ πινακίον. Ἐκ τούτου ὁμως δὲν ἀποδεικνύεται ὅτι ἀντέγραψε τὸ σχέδιον τοῦ Ἐπικτήτου, παρ' ὅλας τὰς ὁμοιότητας, τὰς ὁποίας παρουσιάζει ἡ παράστασις μας πρὸς τὴν τοῦ πινακίου. Διότι τὸ σχέδιον τοῦ ἀναχωροῦντος πολεμιστοῦ, ἱππέως ἢ πεζοῦ, ἦτο ἀγαπητότατον καὶ συνηθέστατον εἰς τοὺς ἀγγειογράφους τοῦ μελανόμορφου ῥυθμοῦ. Ὅλίγα πρόχειρα παραδείγματα εἶναι ἀρκετά, ἵνα πείσωσι τὸν μελετητὴν ὅτι καὶ οἱ δύο νεώτεροι τεχνῖται ἠδύναντο νὰ ἔχωσιν ὑπ' ὄψει τὰ αὐτὰ ἀρχαιότερα πρότυπα.

Εἰς μελανόμορφον ἀμφορέα τοῦ Μουσεῖου Fitzwilliam ἱππεύς, κρατῶν δύο δόρατα καὶ ἀκολουθούμενος ὑπὸ νέου, ἴσταιται ὄπισθεν τοῦ ἵππου του καὶ ἀποχαιρετᾷ (;) τὸν πρὸ αὐτοῦ ἰστάμενον ἱματιοφοροῦντα ἄνδρα². Εἰς μελανόμορφον ἀμφορέα τῆς Villa Giulia, παρίσταται ἱππεύς, ἰστάμενος ὄπισθεν τοῦ ἵππου του καὶ ἀποχαιρετῶν (;) τὸν πρὸ αὐτοῦ καθήμενον πατέρα του (;). Ἡ μήτηρ του, πιθανῶς, ἴσταιται ὄπισθεν τοῦ ἵππου³. Καὶ εἰς τὰς δύο ταύτας παραστάσεις ὁ ἱππεὺς βλέπει πρὸς τὴν κατεύθυνσιν, πρὸς τὴν ὁποίαν βαίνει καὶ αὐτὸς καὶ ὁ ἵππος του. Ἐχομεν ὁμως ἄλλας συνθέσεις, εἰς τὰς ὁποίας παρίσταται στρέφων πρὸς τὰ ὀπίσω. Εἰς μελανόμορφον ἀμφορέα τοῦ Βρετανικοῦ Μουσεῖου ἱππεύς, βαίνων πλησίον τοῦ ἵππου του, στρέφει τὴν κεφαλὴν πρὸς τὰ ὀπίσω καὶ πρὸς γυναῖκα, πρὸς τὴν μητέρα του πιθανῶς⁴. Εἰς ἕτερον μελανόμορφον ἀμφορέα τῆς συλλογῆς Gallatin, ὁ ἱππεὺς στρέφει πρὸς τὰ ὀπίσω, ἵνα ἀποχαιρετήσῃ (;) γέροντα⁵. Εἰς τὸ κέντρον τῆς γνωστοτάτης παραστάσεως τῆς ἐπανόδου τῶν Διοσκούρων τοῦ Ἐξηκίου, ὁ Κάστωρ, ἰστάμενος ὄπισθεν τοῦ ἵππου του, στρέφει τὴν κεφαλὴν πρὸς τὴν μητέρα του Λήδαν⁶.

Ἡ παράστασις λοιπὸν αὕτη τοῦ ἱππέως, τοῦ ἰσταμένου ἢ βαίνοντος ὄπισθεν τοῦ ἵππου του καὶ ἀποχαιρετῶντος ἢ ὁμιλοῦντος πρὸς γνωστούς καὶ οἰκείους ἦτο συνηθεστάτη εἰς τοὺς ἀγγειογράφους τοῦ μελανόμορφου ῥυθμοῦ, ἀρκούντως δὲ γνωστή, ὡς τύπος, εἰς τοὺς μεταγενεστέρους. Ὁ Ἐπικτήτος ἦτο ὑποχρεωμένος νὰ χρησιμοποιήσῃ μέρος μόνον τῆς γνωστῆς ταύτης παραστάσεως ἕνεκα τῆς φύσεως τῆς ἐπιφανείας, τὴν ὁποίαν εἶχε νὰ διακοσμήσῃ. Ὁ ἡμέτερος τεχνίτης, ἂν καὶ εἶχε χῶρον, νεωτερίσας παρέλειψε τὰ δευτερεύοντα πρόσωπα καὶ διετήρησε μικρὸν μόνον μέρος τῆς παραστάσεως, τὸν ἱππέα δηλαδή. Τὸ μέρος ὁμως τοῦτο,

1 Pfuhl, III, εἰκ. 328.

2 Corpus Vasorum, Great Britain, Fasc. 6 (Fitzwilliam Museum), III H, XII, 2b.

3 Corpus Vasorum, Italia Fasc. I, (Villa Giulia), III He, 1, 2.

4 Corpus Vasorum, Great Britain Fasc. 5 (British Museum), III H, 67 - 4d.

5 Corpus Vasorum, United States, Fasc. I, III He. p 5,2.

6 Ἐπὶ ἀμφορέως ἐκ Vulci, νῦν ἐν τῷ Μουσεῖῳ τοῦ Βα-

τικανοῦ Furt - Reich., πίν. 132. Pfuhl III, εἰκ. 230. Παραβολὴ τῆς ἡμετέρας παραστάσεως πρὸς τὴν τοῦ Ἐξηκίου θὰ καταστήσῃ ὀφθαλμοφανῆ τὴν μεγάλην πρόοδον τῆς ἀγγειογραφίας. Ἰδίως ἀξιοσημείωτος εἶναι ἡ παράστασις τῆς στροφῆς τῆς κεφαλῆς τοῦ Κάστορος, ἐνθυμίζουσα τὴν στροφὴν τῆς κεφαλῆς τοῦ Ἰολάου τοῦ παρῖνου ἀετώματος τοῦ Ἐκατομπέδου. (Πρβλ. Ἐφ. Ἀρχ. 1884, πίν. 7). Εἰς ἀμφοτέρως τὰς περιπτώσεις ἡ κεφαλὴ φαίνεται ὡς στραφεῖσα περὶ τὸν ἄξονα τῆς.

μὲ τὴν τάσιν τοῦ ἀφηρωϊσμοῦ τῶν πολεμιστῶν, τὴν ὁποίαν ἀκολουθεῖ ἡ τέχνη, εἶναι νῦν ἀρκετὰ σπουδαῖον, ἵνα ἀποτελέσῃ τὸν κύριον διάκοσμον μεγάλου κρατῆρος. Τὴν νεωτεριστικὴν ταύτην ἀξίαν ὀφείλομεν νὰ ἀναγνωρίσωμεν εἰς τὸν τεχνίτην μας. Ἴσως ὅμως πρέπει νὰ τὸν μεμφθῶμεν, διότι διετήρησε τὴν ἀρχαϊκὴν στροφὴν τοῦ κορμοῦ καὶ τῆς κεφαλῆς, ἣτις δὲν δικαιολογεῖται πλέον μετὰ τὴν παράλειψιν τῶν δευτερευόντων προσώπων. Ἀλλὰ καὶ τὴν μορφὴν ταύτην πρέπει νὰ μετριάσωμεν, ἐὰν ὑποθέσωμεν ὅτι ὁ τεχνίτης, γράφων ὡς ἔγραψε τὸν ἱπέα, ἠθέλησε νὰ ἐπιδειξῇ τὰ εὐρέα αὐτοῦ στήθη, νὰ καταστήσῃ τὴν εἰκόνα αὐτοῦ διακοσμητικωτέραν καὶ νὰ ἐλαττώσῃ τὸ ὑπὲρ τὸ σῶμα τοῦ ἵππου κενόν.

Παράστασις σατύρων ὀδηγούντων ὄνους ἦτο ἐπίσης συνηθεστάτη εἰς τὴν μελανόμορφον ἀγγειογραφίαν. Ὁ ὄνος καὶ ὁ ἡμίονος ἦσαν τὰ συμβολικὰ ζῷα τοῦ Διονύσου, συνηθέστατα δὲ μετὰ τῶν σατύρων ἀποτελοῦσι τὴν συνοδείαν τοῦ Θεοῦ εἰς μελανομόρφους παραστάσεις. Ὁ Ἐρατοσθένης διεφύλαξε παράδοσιν, κατὰ τὴν ὁποίαν «ὄτε ἐπὶ Γίγαντας ἐστρατεύοντο οἱ Θεοί, λέγεται Διόνυσον καὶ Ἥφαιστον καὶ σατύρους ἐπὶ ὄνων πορεύεσθαι»¹. Ἴσως ἡ παράδοσις αὕτη ἐδημιουργήθη ἵνα δικαιολογήσῃ τὸ ὄνομα τοῦ γνωστοῦ ἀστερισμοῦ — «ὄνοι καὶ φάτνη» —, καὶ κατόπιν τῶν πολλῶν παραστάσεων τῆς ἀγγειογραφίας, πιθανῶς δὲ καὶ τῆς μεγάλης ζωγραφικῆς, εἰς τὰς ὁποίας ὁ Διόνυσος, ὁ Ἥφαιστος καὶ οἱ σάτυροι φέρονται ἐπὶ ὄνων. Μέχρις ἡμῶν διεσώθησαν ἀρκεταὶ τοιαῦται παραστάσεις ἐπὶ ἀγγείων.

Εἶναι γνωστὴ ἡ ἐπὶ τοῦ κρατῆρος τοῦ Ἐργοτίμου καὶ τοῦ Κλιτίου (ἀγγείου François) ἀπεικόνισις τοῦ Διονύσου, ἄγοντος ἐπὶ ὄνου τὸν μεθυσθέντα Ἥφαιστον². Ἡ παράστασις αὕτη ἐπαναλαμβάνεται εἰς πολλοὺς μελανομόρφους κρατῆρας. Καὶ ὁ Διόνυσος παρίσταται πολλάκις καθήμενος ἐπὶ ἰθυφαλλικοῦ ὄνου καὶ συνοδευόμενος ὑπὸ σατύρων³. Εἰς μίαν τοιαύτην μάλιστα σύνθεσιν ἐπὶ μελανομόρφου ἀμφορέως, εὐρεθέντος εἰς Ἐτρουοικὸν τάφον παρὰ τὴν θέσιν Falerii veteres, ὁ Διόνυσος κάθηται ἐπὶ ἰθυφαλλικοῦ ὄνου, ὁ δὲ προπορευόμενος σάτυρος στρέφων θωπεύει τοὺς μυκτῆρας τοῦ ὄνου. Ὁ σάτυρος ἐκεῖνος ἔχει στραφῆ τελείως πρὸς τὸν ὄνον καὶ θωπεύει αὐτὸν δι' ἀμφοτέρων τῶν χειρῶν⁴. Δὲν δυνάμεθα νὰ δεχθῶμεν ὅτι ἡ παράστασις τοῦ μελανομόρφου ἐκεῖνου ἀμφορέως ἐπηρέασε τὸν τεχνίτην ἡμῶν, ἀλλὰ δυνάμεθα μετὰ σχετικῆς βεβαιότητος νὰ ὑποθέσωμεν ὅτι τοιαῦται περίπου παραστάσεις ἦσαν γνωσταὶ εἰς τοὺς τεχνίτας τοῦ αὐστηροῦ ἐρυθρομόρφου ρυθμοῦ. Ὡς καὶ εἰς τὴν παράστασιν τοῦ ἱπέως, οὕτως καὶ εἰς τὴν τοῦ σατύρου ὁ τεχνίτης τοῦ Ἐλευσίνου κρατῆρος ἐκράτησε μέρος μόνον γνωστῆς συνθέσεως Διονυσιακοῦ θιάσου, ἴσως δ' ἐξέφυγέ πως τοῦ κοινοῦ ἐκεῖνου τύπου, παριστῶν τὸν σάτυρον στρεφόμενον καὶ προσδίδων εἰς αὐτὸν τὴν ἀπότομον καὶ δυνατὴν στροφὴν τοῦ κορμοῦ. Κατόπιν τῶν ἀνωτέρω δυνάμεθα νὰ συμπεράνωμεν ὅτι ὁ τεχνίτης ἡμῶν ἐπαναλαμβάνει γνωστὰς παραστάσεις, ἀλλ' ὅτι ἀπλοποιεῖ

1 Καταστερισμοί, XI, «Καρκίνος, Ὀνοι καὶ φάτνη» «οἱ ἀστέρες Ὀνοι, οὗς Διόνυσος ἀνήγαγεν εἰς τὰ ἀστρα». Φαίνεται δ' ὅτι τὰ ζῷα ἐκεῖνα συνέτεινον οὐκ ὀλίγον εἰς τὴν καταστροφὴν τῶν γιγάντων, διότι «ὠγκήθησαν οἱ ὄνοι, οἱ δὲ Γίγαντες ἀκούσαντες τῆς φωνῆς ἔφυγον».

2 Furt - Reich., πίν. 11 - 12.

3 Διὰ μερικὰ πρόχειρα παραδείγματα βλ.: Corpus Va-

orum, Italia, Fasc. V - VI (Bologna), III 1c 31 III He, 21, 4. United States (Gallatin) III He, 7-9. Great Britain, Fasc. 5 (British Museum), III, He, 65, 1b. Italia, Fasc. I (Villa Giulia), III He. 6 III He, 8, 5. Rivista del R. Istituto d' Archeologia e Storia dell'Arte, 1931, IX, 152, 2. 4 Corpus Vasorum, Italia (Villa Giulia), Fasc. I, III He, 2, 6.

καί συγχρονίζει ταύτας πρὸς τὰς νέας τάσεις τῆς ἀγγειογραφίας. Τὸ σχέδιόν του εἶναι ἀπλοῦν, ἀλλὰ σαφές καὶ δυνατόν, προηγημένον εἰς προοπτικὴν καὶ ἀπόδοσιν κινήσεως καὶ ἡρεμίας, γαλήνης καὶ πάθους.

Αἱ παρατηρήσεις αὗται προάγουσιν εἰς τὸ τελευταῖον μέρος τῆς ἐρεῦνης ἡμῶν, τὸν καθορισμὸν τῶν χρόνων τῆς κατασκευῆς τοῦ κρατῆρος καὶ τὴν ἀπόδοσιν αὐτοῦ εἰς τινὰ τῶν γνωστῶν τεχνιτῶν. Εὐτυχῶς τὰ διασωθέντα ὄστρακα ἀνευρέθησαν εἰς χρονολογικῶς καθωρισμένα στρώματα, δίδοντα τοὺς χρόνους τοῦ θρυμματισμοῦ τοῦ ἀγγείου. Ὡς ἐλέχθη ἀνωτέρω, ταῦτα ἀνευρέθησαν εἰς τὴν ἐπίχωσιν, τὴν σχηματισθεῖσαν ἐκ τῆς ὑπὸ τῶν Περσῶν καταστροφῆς τμήματος τοῦ Πεισιστρατείου περιβόλου. Ὡς γνωστὸν τὸ τμήμα τοῦτο τοῦ περιβόλου κατεστράφη ὑπὸ τῶν Περσῶν κατὰ τὸν ὑπ' αὐτῶν γενόμενον ἐμπρησμὸν τοῦ ἱεροῦ. Ἡ ἀκριβὴς χρονολογία τῆς καταστροφῆς ταύτης εἶναι ἄπῳς προβληματικὴ, διότι ὁ Ἡρόδοτος, ὁ ὁποῖος περιγράφει τὰ τῆς παραμονῆς τοῦ Ξέρξου καὶ τῆς στρατιᾶς του εἰς τὴν Ἀττικὴν, ἀναφέρει τὸν ἐμπρησμὸν τοῦ ἱεροῦ παρεμπιπτόντως καὶ ἐν σχέσει πρὸς τοὺς Πέρσας στρατιώτας τοὺς φυγόντας ἐν πανικῷ ἐκ τοῦ πεδίου τῶν Πλαταιῶν. «Δοκέω δέ, εἴ τι περὶ τῶν θεῶν πρηγμάτων δοκέειν δεῖ, ἢ θεὸς αὐτῆ σφέας οὐκ ἐδέκετο ἐμπρήσαντας (τὸ ἱερὸν) τὸ ἐν Ἐλευσίνι ἀνάκτορον» (I, 65). Ἀλλὰ δὲν ἀναφέρει πότε ἐνεπρήσθη τὸ ἐν Ἐλευσίνι ἀνάκτορον. Εἶναι πιθανὸν ὅτι τοῦτο κατεστράφη, ὅτε ὁ Ξέρξης «ἤκε τε ἐς τὰς Ἀθήνας καὶ πάντα ἐκεῖνα ἐδήλιον» (Θ, 50). Ἡ ὅτε «ἐκείρετο ἡ Ἀττικὴ χώρα ὑπὸ τοῦ πεζοῦ στρατοῦ τοῦ Ξέρξου, ἐοῦσα ἕρημος Ἀθηναίων» (Θ, 65). Τό τε ἱερὸν καὶ ἡ πόλις τῆς Ἐλευσίνας ἦτο τετειχισμένον ὡς φρούριον, ὡς ἀπέδειξαν αἱ ἀνασκαφαὶ τοῦ ἀειμνήστου Φιλίου καὶ τοῦ κ. Κουρουνιώτου, εὐλόγως δὲ δυνάμεθα νὰ ὑποθέσωμεν ὅτι ὁ Ξέρξης θὰ προσεπάθει νὰ καταστρέψῃ καὶ τὸ προπύργιον τοῦτο τῆς Ἀθηναϊκῆς δυνάμεως. Ἡ ἐκδοχὴ αὕτη ἐνισχύεται, ὅταν σκεφθῶμεν ὅτι κύριος σκοπὸς τῆς καθόδου τοῦ Ξέρξου εἰς τὴν Ἀττικὴν ἦτο νὰ ἐκδικηθῆ τοὺς Ἀθηναίους διὰ τὴν καταστροφὴν τῶν Περσικῶν ἱερῶν, καὶ ὅτι ἡ Ἐλευσίς ἦτο τότε ἐν τῶν κυριωτέρων ἱερῶν τῶν Ἀθηναίων.

Ἐν τούτοις ὁμοῦ ὁ Ἡρόδοτος δὲν λέγει τι περὶ τῆς καταστροφῆς ταύτης, ὅταν περιγράφει τὸ θεόπεμπτον σημεῖον — τὴν Ἐλευσινιακὴν πομπὴν — τὸ ὁποῖον εἶδον ὁ Δίκαιος καὶ ὁ Δημάρατος, περιπλανώμενοι εἰς τὸ Θριάσιον πεδῖον τὴν προτεραίαν τῆς ἐν Σαλαμῖνι ναυμαχίας (Θ, 65). Νομίζομεν ὅτι ὁ Ἡρόδοτος ἀσφαλῶς θὰ ἀνέφερε τὸν ἐμπρησμὸν τοῦ ἱεροῦ, ὅταν διηγείτο τὰ τοῦ σημείου, ἐὰν οὗτος εἶχε λάβει χώραν. Μετὰ τὴν ἐν Σαλαμῖνι ναυμαχίαν ὁ Ξέρξης δὲν εἶχε οὔτε τὸν καιρὸν, οὔτε τὴν ψυχικὴν γαλήνην ὅπως ἀναλάβῃ τὴν ἐκπόρθησιν τοῦ ἰσχυροῦ φρουρίου τῆς Ἐλευσίνας. Ὁ ἴδιος ὁ Ἡρόδοτος λέγει ὅτι ὁ Μαρδόνιος κατὰ τὴν δευτέραν κατάληψιν τῶν Ἀθηναίων, τὴν ἀνοίξιν τοῦ 479 π. Χ., ἐπροχώρησε πρὸς τὰ Μέγαρα, ἀφ' οὗ ἐνέπρησε καὶ πάλιν τὰ ὑπολείμματα τῶν Ἀθηναίων (I, 13). Φαίνεται δ' ἡμῖν πιθανὸν ὅτι οἱ στρατιῶται του ἐνέπρησαν καὶ τὴν Ἐλευσίνα, πλησίον τῆς ὁποίας καὶ διήλθον. Ἴσως δὲ καὶ διὰ τοῦτο δὲν ἐδέχθη εἰς τὸ ἄλσος τῆς τοὺς φυγάδας στρατιώτας τοῦ Μαρδονίου ἡ Θεά, διότι αὐτοὶ κατέστρεψαν τὸ ἀνάκτορον τῆς Ἐλευσίνας. Κατ' ἀκολουθίαν νομίζομεν ὅτι ἡ ἐπίχωσις ἐσχηματίσθη τὴν ἀνοίξιν τοῦ 479 π. Χ., δὲν δυνάμεθα ὁμοῦ νὰ ἀποκλείσωμεν καὶ τὴν πιθανότητα προγενεστεροῦ κατὰ ἐν ἔτος σχηματισμοῦ αὐτῆς. Τὰ δύο ταῦτα ἔτη, 479 καὶ 480 π. Χ., ὀρίζουσι τοὺς χρόνους τῆς συντριβῆς

τοῦ κρατήρος καὶ παρέχουσιν ἓνα terminus ante quem διὰ τὴν κατασκευὴν καὶ τὴν διακόσμησίν του.

Ἡ μελέτη τῆς τεχνοτροπίας τῶν παραστάσεων ἀνάγει τὸν κρατῆρα περίπου εἰς τὴν περὶ τὸ 480 πενταετίαν. Ἔτι δὲ τὰ χαρακτηριστικὰ τῶν προσώπων, ὁ τρόπος καθ' ὃν ταῦτα ἐγράφησαν, αἱ πτυχώσεις τοῦ χιτῶνος καὶ ἡ κυματοειδὴς παρυφὴ τῆς χειρὶδος, ἡ παράστασις τῶν δακτύλων τοῦ πρὸς τὸν θεατὴν ποδός, ἡ ἀπεικόνισις τῶν μυόνων τοῦ σώματος, ἡ χαρακτηριστικὴ ἔλλειψις δηλώσεως τῶν σφυρῶν, ἡ τάσις πρὸς ἀπόδοσιν ἀνατομικῶν καὶ ἄλλων σωματικῶν λεπτομερειῶν διὰ γωνιωδῶν σχημάτων, ἡ προτίμησις τῆς εὐθείας καὶ τῆς ἀπλῆς καμπύλης γραμμῆς καὶ ἡ ἐν γένει χρῆσις τῆς ἀναγλύφου γραμμῆς, διδάσκουσιν ὅτι ὁ ζωγράφος τοῦ Ἐλευσινίου κρατήρος εἶναι ὁ αὐτὸς πρὸς τὸν γράψαντα τὸν στάμνον τῆς Κοπενάγης, τὸν φέροντα τὴν ἐπιγραφὴν «Εὐχαρίδης καλός». Ἦτοι ὁ Ἐλευσίνιος κρατῆρ εἶναι ἔργον τοῦ τεχνίτου τοῦ Εὐχαρίδου, μαθητοῦ τοῦ τεχνίτου τοῦ Νικοξένου. Τὸν τεχνίτην τοῦτον κατέστησε γνωστὸν ὁ J. B. Beazley διὰ τῆς μελέτης του *The Master of the Eucharides—Stamnos in Copenhagen*¹ δὲν εἶναι δὲ ἡ πρώτη φορά, κατὰ τὴν ὁποίαν ἔργα του ἀνευρίσκονται εἰς τὴν Ἐλευσίνα. Ὁ Beazley ἀναφέρει ἔνδεκα τεμάχια μεταξὺ τῶν Ἐλευσινίων ὀστράκων, τὰ σπουδαιότερα τῶν ὁποίων ἐδημοσίευσεν ἡ Κ^α Παπαστυρίδου Καρούζου². Εἰς τὸν τεχνίτην τοῦ Εὐχαρίδου ὁ Beazley ἀπέδωσε 39 ἀγγεῖα κατεσπαρμένα εἰς τὰ διάφορα Μουσεῖα τῆς Εὐρώπης καὶ τῆς Ἀμερικῆς³.

Τὰ ἀγγεῖα ταῦτα ἐγράφησαν εἰς διάστημα ἀρκετὰ μακρόν, ἴσως δέκα πέντε ἐτῶν, εἰκονίζουσι δὲ τὴν τεχνικὴν ἐξέλιξιν τοῦ τεχνίτου. Τὸ ἀρχαιότερον αὐτοῦ ἔργον εἶναι ὁ κρατῆρ τοῦ Λούβρου (G 47)⁴, ὁ ὁποῖος φέρει παράστασιν ἐφήβων ὀπλιζομένων καὶ ὀπλιτῶν τρεχόντων. Σχετικὴ σκληρότης καὶ δυσκαμψία χαρακτηρίζει τὸ σχέδιον, μεγαλυτέρα φροντίς ἀφιερουταί εἰς τὴν διακόσμησιν, ἢ εἰς τὴν ἀνθρωπίνην μορφήν καὶ ὡς ἐκ τούτου ἀνατομικαὶ λεπτομέρειαι σχεδὸν ἐλλείπουσι, αἱ μορφαὶ εἶναι ἀναιμικαὶ καὶ ἀσθενεῖς, ὁ ὀφθαλμὸς εἶναι καθ' ὀλοκληρίαν κλειστὸς καὶ ἡ κόρη πλησιέστερον πρὸς τὸ κέντρον. Ἡ ὄλη δὲ παράστασις περικλείεται ἐντὸς πλαισίου, σχηματιζομένου ὑπὸ κυματίου καὶ ὑπὸ ἀνθεμίων. Κατὰ τοῦτο ὁ τεχνίτης τοῦ Εὐχαρίδου ἀκολουθεῖ τὸν διδάσκαλόν του τὸν τεχνίτην τοῦ Νικοξένου, ὁ ὁποῖος πάντοτε περικλείει τὰς παραστάσεις του διὰ κυματίων⁵. Δὲν τὸν ἀκολουθεῖ ὁμοῦ καθ' ὀλοκληρίαν, διότι κατὰ τὸν τρόπον τοῦ Ὀλτου κλείει τὴν εἰκόνα κατὰ τὰ πλάγια δι' ἀνθεμίων καὶ οὐχὶ διὰ κυματίων⁶.

Ἡ σκληρότης τοῦ σχεδίου κατὰ μικρὸν ἐλαττοῦται, σχεδὸν δὲ συγχρόνως πρὸς τὴν βελτίωσιν ταύτην παραλείπονται τὰ διάφορα κυμάτια τὰ πλαισιούντα τὰς παραστάσεις. Ἡ

1 Ἐν B. S. A., XVIII (1911-1912) σ. 217 ἐξ. καὶ πίν. XXV. Πρὸβλ. καὶ B. S. A., XIX, (1912-1913) σελ. 245 ἐξ. J. B. Beazley, *Attic Red Figured Vases in American Museums* (=ARF - America), 45-47. *Attische Vasenmaler des Rotfigurigen Stils* (=A - V - R), 93-97. J. C. Hoppin, *Handbook*, I, 356-361. Pfuhl, I, 446.

2 Ἐ. ἀ. σ. 2 καὶ 33.

3 Beazley, A - V - R, 93-97.

4 Beazley, A - V - R, 9. *Corpus Vasorum, France, Fasc. I* (Louvre), III 1c, 1 - I, 4, 9, 3 - 1,2 4,5, 14 - 2.

5 Bλ. B. S. A., XIX, (1912-1913), πίν. XVI-XIX.

6 Bλ. E. Buschor, Ἐ. ἀ. σ. 153 καὶ εἰκ. 105 καὶ σ. 170.

βαθμιαία παράλειψις τῶν διακοσμητικῶν τούτων κυματίων παρακολουθεῖ τόσον τὴν τεχνικὴν ἐξέλιξιν τοῦ τεχνίτου, ὥστε δύναται νὰ χρησιμεύσῃ ὡς ἀσφαλὲς κριτήριον τῆς χρονολογικῆς ἀκολουθίας τῶν ἔργων αὐτοῦ. Εἰς τὸν ἀμφορέα τῆς Νέας Ὑόρκης καὶ εἰς τοὺς στάμνους τῆς Πετροπούλεως καὶ τῆς Κοπενάγης, ἦτοι εἰς ἀγγεῖα, τὰ ὁποῖα ἐκ τῆς τεχνοτροπίας τῶν δύναται νὰ καταταχθῶσι μεταξὺ τῶν νεωτέρων ἔργων τοῦ τεχνίτου τοῦ Εὐχαρίδου, τὰ πλάγια κυμάτια παραλείπονται, αἱ δὲ μορφαὶ γράφονται ἐλευθέρως ἐπὶ τῆς ἐπιφανείας καὶ μόνον μεταξὺ δύο ὀριζοντιῶν κυματίων¹. Τὸ κάτω κυμάτιον παραλείπεται εἰς ἔτι νεώτερον ἔργον τοῦ τεχνίτου, εἰς τὸν στάμνον τοῦ Würzburg². Τὸ ἐπὶ τοῦ ὄμου τοῦ στάμνου τούτου καὶ τοῦ Ἐλευσινίου κρατήρος, γλωσσωτὸν κυμάτιον δὲν ἐκπληροῖ πλέον τὸν ἀρχικὸν του σκοπὸν, τὸ νὰ περιορίσῃ τὴν εἰκόνα ἀνωτάτω, ἀλλὰ μεταβάλλεται εἰς ἀπλὴν διακόσμησιν, ἐνισχύουσαν τὸν σύνδεσμον δύο διαφόρων τμημάτων τοῦ ἀγγείου³.

Αἱ παραστάσεις τοῦ Ἐλευσινιακοῦ κρατήρος δὲν περιορίζονται ὑπὸ κυματίων εἰς τὰ πλάγια καὶ κάτω. Αἱ μορφαὶ ἴστανται ἐλευθέραι εἰς τὴν διακοσμουμένην ἐπιφάνειαν, ἔχουσιν ἐλαττωθῆ εἰς τὸ ἐλάχιστον, παρουσιάζουσι δὲ περισσοτέρας τεχνικὰς ὁμοιότητας πρὸς τὰ νεώτερα ἔργα τοῦ τεχνίτου, ἢ πρὸς τὰ ἀρχαιότερα. Μετὰ βεβαιότητος λοιπὸν δυνάμεθα νὰ κατατάξωμεν τὸν Ἐλευσινιακὸν κρατήρα μεταξὺ τῶν νεωτέρων γνωστῶν ἔργων τοῦ τεχνίτου τοῦ Εὐχαρίδου. Ἐπειδὴ δὲ δύναται νὰ χρονολογηθῇ μετὰ σχετικῆς ἀκριβείας, ἢ μᾶλλον ἐπειδὴ γνωρίζομεν ὅτι κατεσκευάσθη καὶ διεκοσμήθη πρὸ τοῦ 479 π. Χ., ὁ κρατήρ οὗτος οὐ μόνον προσθέτει εἰς τὰ διασωθέντα ἐν εἰσέτι ὠραῖον ἔργον ἐκ τοῦ χροστήρος τοῦ τεχνίτου τοῦ Εὐχαρίδου, ἀλλὰ παρέχει ἐν χρονικῶν ὄριον ὀρισμένον καὶ σαφὲς διὰ τὴν δρᾶσιν τοῦ τεχνίτου τούτου. Ὁ Ἐλευσινιακὸς κρατήρ ἀποδεικνύει ὅτι ὁ τεχνίτης τοῦ Εὐχαρίδου εἰργάζετο τοῦλάχιστον μέχρι τοῦ 479 π. Χ., καὶ ἐπιβεβαιοῖ τὴν χρονολογίαν τὴν ὁποῖαν ἐδέχθη ὁ Beazley πρὸ ἐτῶν, βασισθεὶς ἐπὶ τεχνικῶν στοιχείων⁴. Ἄς ἐλπίσωμεν ὅτι νεώτερα εὐρήματα θὰ ὀρίσωσιν ἀσφαλέστερον καὶ τὴν ἀρχὴν τοῦ σταδίου τοῦ τεχνίτου τοῦ Εὐχαρίδου καὶ θὰ διαφωτίσωσι περισσότερον τὴν μορφήν ἑνὸς τῶν καλῶν ἐργατῶν τοῦ αὐστηροῦ ἐρυθρομόρφου ῥυθμοῦ.

Πανεπιστήμιον Illinois.

ΓΕΩΡΓΙΟΣ Ε. ΜΥΛΩΝΑΣ

¹ Beazley, (ARF - America) 46 - 47, 27, 28. B. S. A., XVIII (1911 - 1912), X. Corpus Vasorum, Danemark, Fasc. 3 (Copenhagen, Musee National), III 1, p 134.

² Beazley, B. S. A., XVIII, πίν. XV καὶ σ. 225 - 226.

³ Βλ. καὶ Beazley, XIX, (1912 - 1913), σ. 239.

⁴ B. S. A., XVIII, (1911 - 1912), σ. 232. M. H. Swindler, Ancient Painting, 191 - 192.

ΦΡΑΓΚΟΒΥΖΑΝΤΙΝΑ ΓΛΥΠΤΑ ΕΝ ΑΘΗΝΑΙΣ

ΥΠΟ ΑΝΔΡΕΟΥ ΞΥΓΓΟΠΟΥΛΟΥ

Ἐλάχιστα εἶναι τὰ λείψανα, τὰ ὅποια ἀφήκεν ἡ μακρὰ κυριαρχία τῶν Φράγκων ἐν Ἀθήναις. Ἐν τῇ ἀρχιτεκτονικῇ, πλὴν τοῦ φραγκικοῦ ἴσως πύργου τῆς Ἀκροπόλεως καὶ τῶν ἐν τῷ Παρθενῶνι καὶ τοῖς Προπυλαίοις μεταρρυθμίσεων, περὶ ὧν ἄλλως οὐδὲν δύναται νὰ λεχθῆ μετὰ βεβαιότητος, διότι οὐδὲν πλέον διασφύζεται σήμερον, τὴν περίοδον ταύτην ἐνθυμίζουσιν ὀλίγα μόνον λείψανα τείχους κατὰ τοὺς βορείους πρόποδας τῆς Ἀκροπόλεως, ὡς καὶ ἐπισκευαὶ τινες καὶ μεταρρυθμίσεις εἰς τὴν ἡρειπωμένην ἐκκλησίαν τῆς Ὑπαπαντῆς καὶ εἰς τὴν Μονὴν Δαφνίου¹. Εἰς ταῦτα θὰ ἠδυνάμεθα νὰ προσθέσωμεν καὶ τὰς ἐπισκευὰς τῆς ἐκκλησίας τοῦ Μαγκούτη, μνημείου ἀπὸ πολλοῦ ὡς γνωστὸν ἐξαφανισθέντος, τὸ ὁποῖον γνωρίζομεν σχεδὸν μόνον ἀπὸ τὰ σχέδια τοῦ Couchaud, ἅτινα ὁμως δὲν εἶναι ἀρκετὰ νὰ διαφωτίσωσιν ἡμᾶς πλήρως περὶ τῶν φραγκικῶν μετασκευῶν, τῶν γενομένων εἰς τὸ παλαιὸν βυζαντινὸν οἰκοδόμημα².

Ἐτι πενιχρότερα εἶναι τὰ λείψανα τῆς ζωγραφικῆς τῶν φραγκικῶν χρόνων. Τὸ μόνον ὁπωσδήποτε μετὰ τὴν περίοδον ταύτην σχετιζόμενον μνημεῖον εἶναι ἡ τοιχογραφία τῆς Θεοτόκου βρεφοκρατούσης, ἡ προερχομένη ἐκ τοῦ κατεδαφισθέντος Ναοῦ τοῦ Προφ. Ἡλιοῦ, ἀποκειμένη δὲ νῦν εἰς τὸ Βυζαντινὸν Μουσεῖον Ἀθηνῶν, καὶ ἧς ἄλλως ἡ μόνη σχέσις μετὰ τὴν Φραγκοκρατίαν εἶναι τὰ ἐκατέρωθεν τῆς Θεοτόκου δύο οἰκόσημα καὶ τὰ παρ' αὐτὰ τέσσαρα λατινικὰ γράμματα, ἀρχικὰ δύο οἰκογενειακῶν ὀνομάτων³.

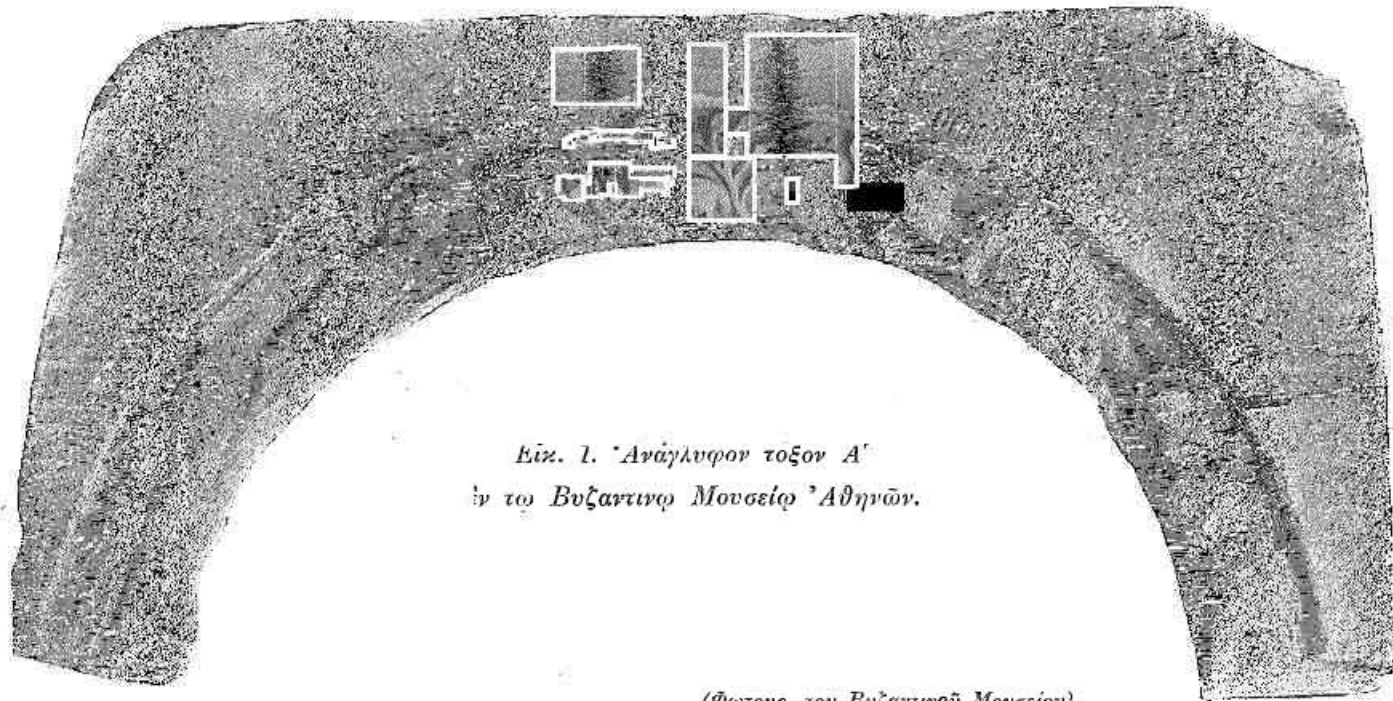
Δὲν συμβαίνει ὁμως τὸ ἴδιον καὶ μετὰ τὴν γλυπτικὴν. Ἐν Ἀθήναις διεσώθη σειρὰ ὅλη γλυπτῶν ἀνηκόντων εἰς τὴν περίοδον τῆς Φραγκοκρατίας. Τῶν γλυπτῶν τούτων, τὰ ὅποια ἀπόκεινται νῦν εἰς τὸ Βυζαντινὸν Μουσεῖον Ἀθηνῶν, τινὰ εἶναι ἤδη γνωστὰ καὶ πολὺς περὶ αὐτῶν ἔχει γίνῃ λόγος. Τὰ περισσότερα ὁμως παρέμειναν ἐντελῶς ἀνεξέταστα μέχρι τοῦδε. Ἡ παροῦσα διατριβὴ σκοπὸν ἔχει τὴν ἐκθεσιν τῶν πορισμάτων, τὰ ὅποια προέκυψαν καὶ ἀπὸ τὴν μελέτην, ἣν τὰ μάλιστα διηκολύνεν ἡ φιλοφροσύνη τῆς Διευθύνσεως τοῦ Βυζαντινοῦ Μουσείου, τῶν ἀνεκδότων ἀναγλύφων, καὶ ἀπὸ τὴν ἐκ νέου ἐξέτασιν τῶν ἤδη γνωστῶν τοιούτων.

1 Διὰ τὰ μνημεῖα ταῦτα, βλ. Εὐρετήριο τῶν μεσαιωνικῶν μνημείων τῆς Ἑλλάδος, Τεύχ. Α', ὑπὸ Γ. Σωτηρίου, Ἀθήναι, 1927, σ. 80 κ. ἐξ. 4b. Τεύχ. Β', ὑπὸ Α. Ξυγγοπούλου, Ἀθήναι, 1929, σ. 63, 85 κ. ἐξ. G. Millet, Le Monastere de Daphni, Paris, 1899 σ. 25 κ. ἐξ. Γ. Λαμπάκη, Χριστιανικὴ Ἀρχαιολογία τῆς Μονῆς Δαφνίου, Ἀθήναι, 1889, σ. 109. Τοῦ αὐτοῦ, Ἡ Μονὴ Δαφνίου μετὰ τὰς ἐπισκευὰς, Ἀθήναι, 1899, σ. 6.

2 Περὶ τῆς ἐκκλησίας ταύτης βλ. A. Couchaud, Choix d'églises byzantines en Grèce, Paris, 1842, πίν. 5-6. Πρβ. καὶ Εὐρετήριο, τεύχ. Β' σ. 85 κ. ἐξ. Ἡ σκαφικὴ ἔρευνα,

ἣν ἐσχάτως διενήργησα εἰς τὸν χώρον, ὅπου ἔκειτο ἡ ἐκκλησία, ἔφερεν εἰς φῶς τὰ θεμέλια ὀλοκλήρου τῆς ἀνατολικῆς πλευρᾶς, διεπίστωσε δὲ ὅτι αἱ φραγκικαὶ μεταρρυθμίσεις εἶναι πολὺ μεγαλύτεραι παρ' ὅσον φαίνονται εἰς τὰ σχέδια τοῦ Couchaud. Ἀκριβὴς προσδιορισμὸς τῶν φραγκικῶν τούτων μετασκευῶν δὲν δύναται νὰ γίνῃ πρὸ τῆς ἐντελοῦς ἀνασκαφῆς τοῦ μνημείου.

3 Εὐρετήριο Τεύχ. Β' σ. 87 κ. ἐξ. Δ. Καμπούρογλου, Ὁ Ἅγιος Ἡλίας τοῦ Σταροπαζάρου καὶ ἡ θυρεοκόσμητος τοιχογραφία του, Ἀθήναι, 1923, (Μελέται καὶ Ἐρευναι) σ. 25 κ. ἐξ.

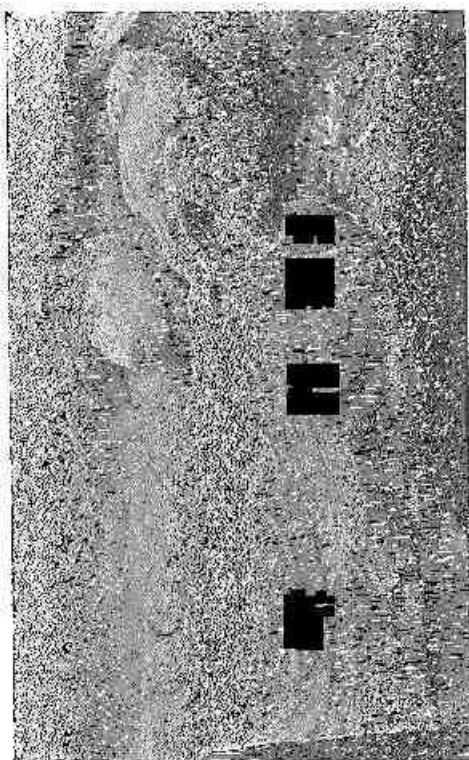
Εἰκ. 1. Ἀνάγλυφον τόξον Α'
ἐν τῷ Βυζαντινῷ Μουσείῳ Ἀθηνῶν.

(Φωτογρ. τοῦ Βυζαντινοῦ Μουσείου).

I

Ἀρχόμεθα ἀπὸ τῶν γνωστῶν ἤδη τριῶν μαρμαρίνων τόξων, τὰ ὅποια, παρ' ὅλας τὰς εἰς αὐτὰ ἀφιερωθείσας ἐργασίας, χρήζουσι λεπτομερεστέρας ἀπ' ἀρχῆς ἐξετάσεως.

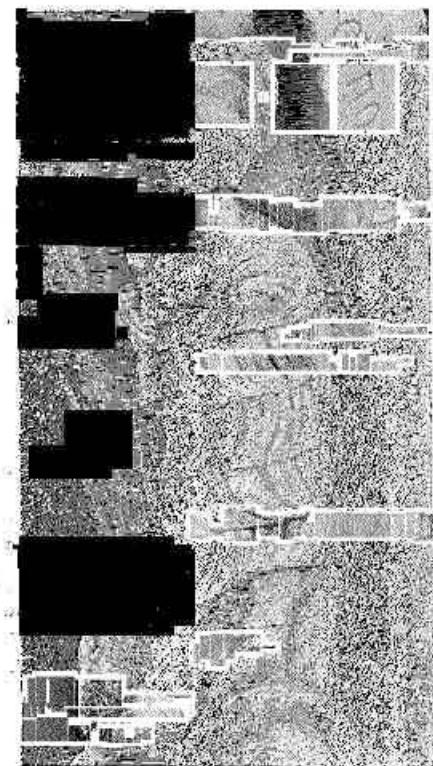
Α'. Ὁρθογώνιος πλάξ ἐκ λευκοῦ μαρμάρου (ὑψ. 1,00, μήκ. 1,90, πάχ. 0,25) κεκομμένη εἰς τὸ κάτω αὐτῆς μέρος ὑπὸ μορφὴν τόξου (ἄνοιγμα 1,40×0,74), ἐπὶ τῆς ἐπιφανείας τοῦ

Εἰκ. 2. Οἱ Μάγοι ἐπὶ τοῦ τόξου Α'
(βλ. εἰκ. 1).

Εἰκ. 3. Ὁ Ἄγγελος ἐπὶ τοῦ τόξου Α'
(βλ. εἰκ. 1).

Εἰκ. 4. Ὁ Ποιμὴν ἐπὶ τοῦ τόξου Α'
(βλ. εἰκ. 1).

Εἰκ. 4. Το ποίμνιον ἐπὶ τοῦ τόξου Α'
(βλ. εἰκ. 1).

Εἰκ. 6. Ὁ Ἰωσήφ ἐπὶ τοῦ τόξου Α'
(βλ. εἰκ. 1).

ὁποίου εἶναι γεγλυμμένοι αἱ ἐξῆς μορφαί: (εἰκ. 1)¹. Εἰς τὸ ἀριστερὸν κάτω ἄκρον παρίστανται δύο ἄνδρες μὲ ποδήρεις μανδύας καὶ μακρὰν κόμην φέροντες ἐπὶ τῆς κεφαλῆς στέμμα. Ὁ πρὸς δεξιὰ, κρατεῖ διὰ τῶν χειρῶν, αἵτινες καλύπτονται ὑπὸ τοῦ μανδύου του, κιβωτίδιον (εἰκ. 2). Ὑπεράνω τούτων εἰκονίζεται ἄγγελος στρέφων τὴν κεφαλὴν πρὸς τὸν θεατὴν καὶ τείνων τὰς χεῖρας εἰς σχῆμα δεήσεως (εἰκ. 3). Εἰς τὴν κορυφὴν τοῦ τόξου εὐρίσκονται τρεῖς τράγοι(;) μεταξὺ κλάδων συμμετρικῶς διατεταγμένων περὶ αὐτοὺς (εἰκ. 4). Τὸ δεξιὸν σκέλος τοῦ τόξου καταλαμβάνουσι δύο μορφαί. Ἄνω μὲν ἄνθρωπος παίζων ἄσκαυλον καὶ ἐνδεδυσμένος δοράν, ἔχων δὲ καὶ τοὺς πόδας περιβεβλημένους μὲ ταινίας ἐξ ὁμοίας δοράς (εἰκ. 5). Κάτω δὲ τέλος τῆς μορφῆς ταύτης, παρίσταται ἄλλος ἄνθρωπος καθήμενος καὶ φέρων τὴν δεξιὰν παρὰ τὸ πρόσωπον (εἰκ. 6). Τίνα τὰ εἰκονιζόμενα πρόσωπα ἐξηγοῦσιν ἐπιγραφαὶ κεχαραγμένα εἰς τὸ μέτωπον τοῦ τόξου καὶ ὑπεράνω ἐκάστου αὐτῶν. Οὕτω ἄνω τῶν κατὰ τὸ ἀριστερὸν ἄκρον δύο μορφῶν:

Οἱ Μαγί Τα Δῶρα

ΟΙ ΜΑΓΙ ΤΑ ΔΩΡΑ

¹ Περιγραφαὶ καὶ ἀπεικονίσεις: H. Kehrer, Die heiligen drei Könige in Literatur und Kunst, Leipzig, 1909, II σ. 13, εἰκ. 84-85. L. Brehier, Etudes sur l'histoire de la sculpture byzantine, ἐν Nouv. Archives des Missions scientifiques, Nouv. Serie, Fasc. 3. Paris, 1911. σ. 91, πίν. XXII, 2. Τοῦ αὐτοῦ, Nouvelles recherches sur l'histoire de la sculpture byzantine, ἐν Nouv. Archives des Missions scientifiques, Nouv. Serie, Fasc. 9, Paris, 1913, σ. 30, πίν.

XI, 19. Τοῦ αὐτοῦ, Les voussures à personnages sculptés du Musée d'Athènes, ἐν Melanges G. Schlumberger, Paris, 1924, σ. 425 κ. ἐξ. πίν. XXVI, 1. Γ. Σωτηρίου, Ὁδηγὸς τοῦ Βυζαντινοῦ Μουσείου Ἀθηνῶν, ἐκδ. 1η, Ἀθῆναι, 1924, σ. 37 κ. ἐξ. εἰκ. 17, ἐκδ. 2α, Ἀθῆναι, 1931, σ. 43, ἀριθ. 155. G. Sotiriou, Guide du Musée Byzantin d'Athènes. Edit. française, par O. Merlier., Athènes. 1932, εἰκ. 24 A.

Ἄνω τοῦ ἀγγέλου:

Οἱ Ἀγγελοὶ τὸν Ὑμνον

ΟΙ ΑΓΓΕΛΟΙ ΤΟΝ ΥΜΝΟΝ

Ἐπὲρ τὴν διὰ δέρματος ἐνδεδυμένην μορφήν:

Οἱ Ποιμένες τὸ Θάυμα

ΟΙ ΠΟΙΜΕΝΕΣ ΤΟ ΘΑΥΜΑ

Καὶ τέλος, παρὰ τὸν εἰς τὸ δεξιὸν ἄκρον καθήμενον ἄνδρα:

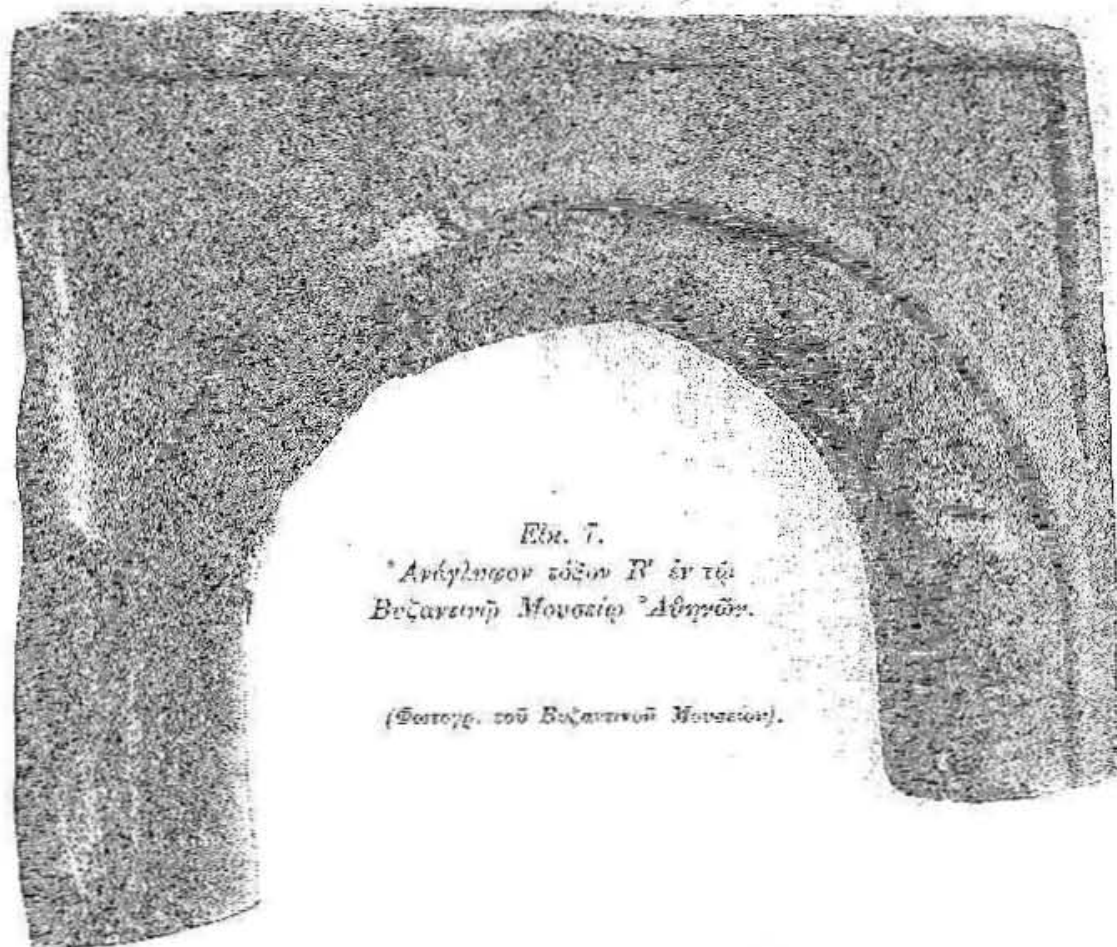
Ἰωσὴφ

ΙΩΣΗΦ

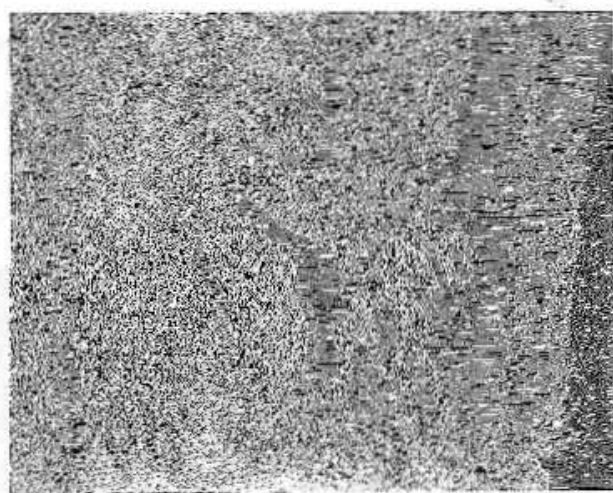
Β' Ὁμοία πλάξ, ἥς τὸ ἀριστερὸν ἄκρον ἐλλίπες. (Ὑψ. 0,95, μῆκ. 1,23 πλάξ. 0,25, ἄνοιγμα τόξου $0,85 \times 0,61$) (*εἰκ. 7*)¹. Εἰς τὴν κορυφήν εἰκονίζεται ὁ Ἰησοῦς, (*εἰκ. 8*) εὐδιάκριτος ἐκ τοῦ σταυροφόρου αὐτοῦ φωτοστεφάνου, διευθυνόμενος πρὸς δεξιὰ καὶ φέρων εἰς τὴν ἀριστερὰν σταυρὸν μὲ διπλὴν ὀριζοντίαν κεραίαν, διὰ δὲ τῆς δεξιᾶς κρατῶν ἐκ τῆς ὑπερμέτρως μακρᾶς χειρὸς μορφήν ἐξερχομένην ἐκ κατασκευάσματος ἐν εἴδει βάσεως κοσμουμένης κατὰ τὸ ἄνω αὐτῆς μέρος ὑπὸ σειρᾶς ἡμικυκλίων (*εἰκ. 9*). Παρὰ τοὺς πόδας τοῦ Ἰησοῦ εὐρίσκονται διεσπαρμένα κλειῖθρα καὶ σύρται. Τέλος κατὰ τὸ ἀριστερὸν τετραυσιμένον σκέλος τοῦ τόξου διασφύζονται λείψανα μορφῆς, ἥς διακρίνεται ἡ κεφαλὴ καὶ αἱ ἄκραι χεῖρες τεινόμεναι εἰς σχῆμα δεήσεως (*εἰκ. 10*). Τὸ μέτωπον τοῦ τόξου, περιβάλλεται ὑπὸ ἡμικυλινδρικοῦ προεξέχοντος πλαισίου, ἡ δὲ ἐντὸς τοῦ πλαισίου τούτου περικλειομένη ἐπιφάνεια τῆς πλακῶς εἶναι σχεδὸν ἀκατέργαστος.

Γ' Ὁμοία πλάξ, τετραυσιμένη κατ' ἀμφοτέρω τὰ ἄκρα, (μῆκ. 1,22, μεγαλύτερον ὕψος

¹ Περιγραφαὶ καὶ ἀπεικονίσεις: Brehier, *Etudes* 91. 426, πίν. XXVI. 2. Σωτηρίου, Ὁδηγὸς ἐκδ. 1η, σ. 37 κ. ἐξ. Nouv. recherches 80, πίν. X, 18. *Melanges Schlumberger* εἰκ. 17, ἐκδ. 2^α, σ. 43, ἀριθ. 152.

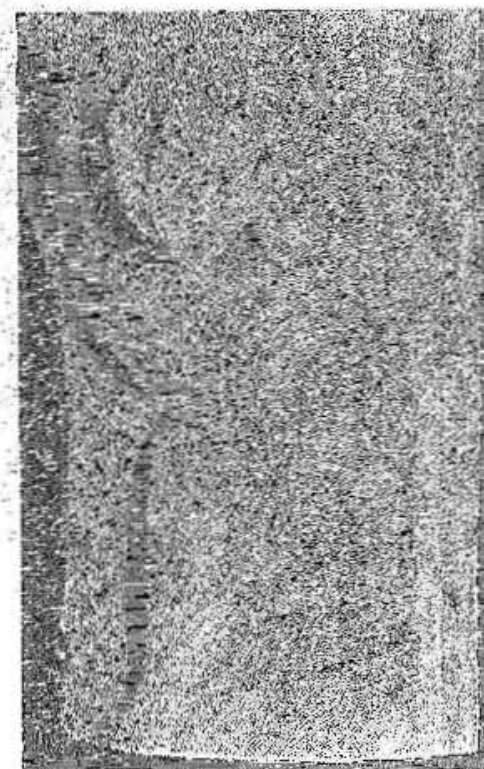
Εἰκ. 7.
Ἀνάγλυψον τόξον Β' ἐν τῇ
Βυζαντινῇ Μουσείῳ Ἀθηνῶν.
(Φωτογρ. τοῦ Βυζαντινοῦ Μουσείου).

Εἰκ. 10. Ἡ Εὔα ἐπὶ τοῦ τόξου Β'
(προβ. εἰκ. 7).

Εἰκ. 8. Ὁ Ἰησοῦς ἐπὶ τοῦ τόξου Β'
(βλ. εἰκ. 7).

Εἰκ. 9. Ὁ Ἀδάμ ἐπὶ τοῦ τόξου Β'
(βλ. εἰκ. 7).

0,72, πάχ. 0,24) (εικ. 11)¹. Ἐπὶ τοῦ τόξου τῆς πλακῶς ταύτης εἰκονίζονται τρεῖς μορφαί. Ἀριστερᾷ διασφύζεται τὸ ἄνω σῶμα ἀνδρὸς ἀγενείου μετὰ φωτοστεφάνου φέροντος ἐπὶ τῆς κεφαλῆς στέμμα καὶ τείνοντος τὰς χεῖρας εἰς σχῆμα δεήσεως (εικ. 12). Ἄνω αὐτοῦ παρίσταται ἀνὴρ γενειοφόρος, μετὰ φωτοστεφάνου καὶ στέμματος, τείνων τὴν δεξιάν, διὰ δὲ τῆς ἀριστερᾶς κρατῶν εἰλητάριον ἀνεπτυγμένον. Οἱ πόδες τῆς μορφῆς ταύτης, ἀπὸ τῶν γονάτων περίπου, κρύπτονται ἐντὸς ὀρθογωνίου κατασκευάσματος ἰσοδομικῶς ἐκτισμένου (εικ. 13). Τέλος κατὰ τὸ δεξιὸν ἄκρον σφύζεται κεφαλὴ ἀνδρὸς κατ' ἐνώπιον μετὰ φωτοστεφάνου, φέροντος μακρὰν κόμην καὶ πώγωνα (εικ. 14). Τὰ εἰκονιζόμενα πρόσωπα ἐξηγοῦσιν ἐπιγραφαί, χαραγμέναι ἐπὶ τοῦ μετώπου τοῦ τόξου.

Πρὸς τὸ ἀριστερὸν μέρος:

Ὁ ΠΡΟΦΗΤΗΣ ΣΟΛΟΜΟΝ

Ο ΠΡΟΦΗΤΗΣ ΣΟΛΟΜΟΝ

Εἰς τὸ μέσον περίπου:

Ὁ ΠΡΟΦΗΤΗΣ ΔΑΒΗΔ

Ο ΠΡΟΦΗΤΗΣ ΔΑΒΗΔ

Κατὰ τὸ δεξιὸν ἄκρον:

Ὁ ἍΓΙΟΣ ἸΩΑΝΝΗΣ Ο ΠΡΟΔΡΟΜΟΣ

Ο ΑΓΙΟΣ ΙΩ(άννης) Ο ΠΡΟΔΡΟΜΟΣ

Ἐξετάσωμεν νῦν λεπτομερέστερον τὰ κατὰ τὰ τρία ταῦτα τόξα.

Οἱ ἀσχοληθέντες μὲ τὸ τόξον Α' (εικ. 1) παρατήρησαν ἤδη, ὅτι αἱ ἐπ' αὐτοῦ ἐπιγραφαί, ἔχουσι ληφθῆ ἕξ ἐνὸς στιχηροῦ ἰδιομέλου, ψαλλομένου εἰς τὴν ἀρχὴν τοῦ ἔσπερινου

¹ Περιγραφαί καὶ ἀπεικονίσεις: Brehier, Etudes 91, Noun. recherches 30. Mel. Schlumberger 427. Σωτηρίου, Ὁδηγὸς ἐκδ. 1^η σ. 37 κ. ἐξ, εἰκ. 17, ἐκδ. 2^α σ. 43, ἀριθ. 152. Ἐπὶ τῆς ἀριστερᾶς στενῆς πλευρᾶς τῆς πλακῶς σφύζονται λειψανα ἀρχαίας ἐπιγραφῆς ἐχούσης ὡς ἐξῆς:

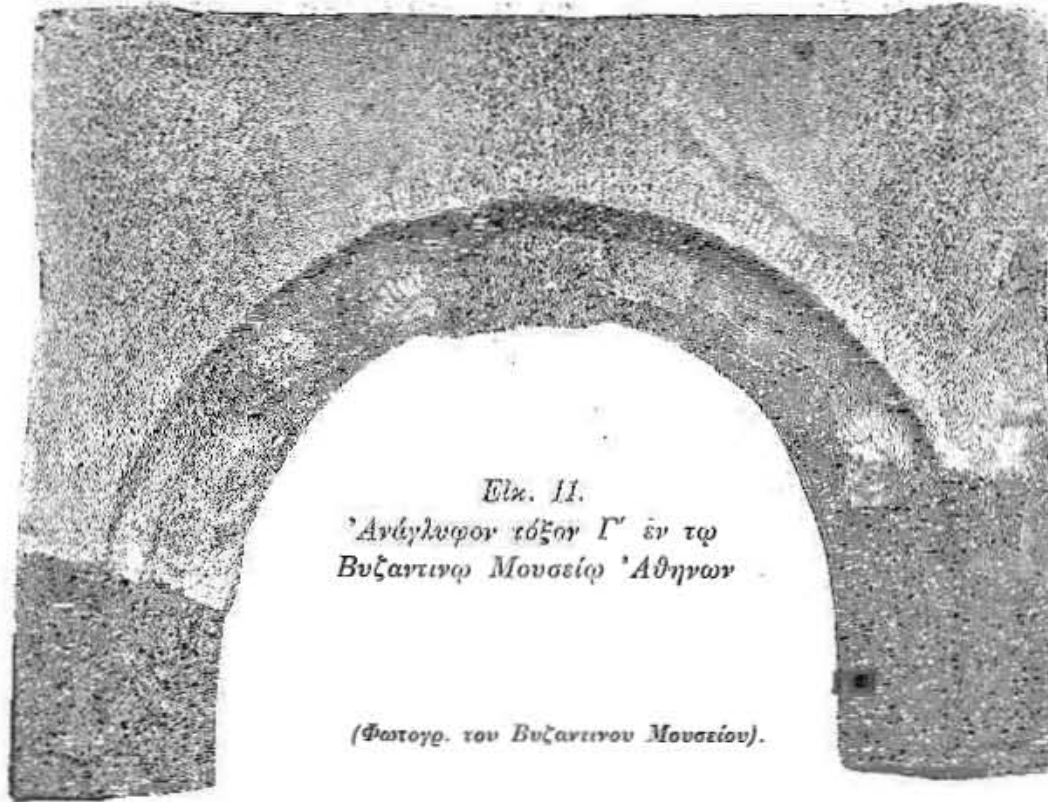
[Γ]ΝΑΙΟΝ ΚΟΡΝΗΛΙΟΝ

[Λ]ΕΝΤΛΟΝ

[ΕΥΕΡΓΕΣ]ΙΑΣ ΕΝΕΚΑ

Ἡ ἐπιγραφή αὕτη ἔχει ἤδη πολλάκις δημοσιευθῆ. βλ. I. G. 3, I, ἀριθ. 585. Ἀρχομένου τοῦ 19^{ου} αἰῶνος τὸ τόξον,

ἐφ' οὗ ἡ ἐπιγραφή, εὑρίσκειτο ἐντετοιχισμένον εἰς τὴν κατοικίαν τοῦ Μητροπολίτου, ὅπου εἶδε καὶ ἀντέγραψεν αὐτὴν ὁ E. Dodwell, A classical and topographical tour through Greece, during the years 1801, 1805 and 1806, London, 1819, I, 380. Κατὰ τοὺς χρόνους τούτους εἶναι γνωστὸν ὅτι ἡ κατοικία τοῦ Μητροπολίτου εὑρίσκειτο εἰς τὸν περίβολον τῆς Παναγίας Γοργοεπηκόου (Ἄγ. Ἐλευθερίου) βλ. Δ. Καμπούρογλου, Ἱστορία τῶν Ἀθηναίων ἐπὶ Τουρκοκρατίας, II, 275 καὶ ἐξ. Ἀργότερον τὸ μάρμαρον τοῦτο εὑρίσκειτο ἔμπροσθεν τοῦ Θεοσίου. Βλ. I. G. ἐνθ' ἀν.

Εἰκ. 13. Ὁ Προφ. Δαβὶδ ἐπὶ τοῦ τόξου Γ' (βλ. εἰκ. 11).

Εἰκ. 12.
Ὁ Προφ. Σολομῶν ἐπὶ τοῦ τόξου Γ'
(βλ. εἰκ. 11).

Εἰκ. 13.
Ὁ Πρόδρομος ἐπὶ τοῦ τόξου Γ'
(βλ. εἰκ. 11).

τῆς παραμονῆς τῶν Χριστουγέννων, καὶ ἔχοντας οὕτω: «Τί σοι προσενέγκωμεν Χριστέ, δι' ὠφθῆς ἐπὶ γῆς ὡς ἄνθρωπος δι' ἡμᾶς; Ἐκαστον γὰρ τῶν ὑπὸ σοῦ γενομένων κτισμάτων, τὴν εὐχαριστίαν σοι προσάγει· οἱ Ἄγγελοι τὸν ὕμνον, οἱ οὐρανοὶ τὸν ἀστέρα, οἱ Μάγοι τὰ δῶρα, οἱ Ποιμένες τὸ θαῦμα, ἡ Γῆ τὸ σπῆλαιον, ἡ Ἐρημος τὴν Φάτνην, ἡμεῖς δὲ Μητέρα Παρθέρον. Ὁ πρὸ αἰῶνων Θεὸς ἐλέησον ἡμᾶς»¹.

Τὸ στιχηρὸν τοῦτο ἐχρησίμευσεν ὡς βᾶσις διὰ τὴν δημιουργίαν ἰδιαιτέρας εἰκονογραφικῆς συνθέσεως, ἣτις εἰκονίζεται κατὰ δύο τρόπους, ὅτε μὲ τὴν Θεοτόκον καθημένην ἐπὶ θρόνου καὶ κρατοῦσαν τὸ βρέφος, ὅτε δὲ μὲ ταύτην ἐξηπλωμένην². Ὁ τελευταῖος οὗτος τύπος, ἐνωρὶς ἤδη, συνεχωνεύθη μὲ τὴν συνήθη παράστασιν τῆς Γεννήσεως καὶ πολλάκις ἀντικαθιστᾷ ταύτην εἰς τὴν σειρὰν τοῦ Δωδεκαόρτου ἐν ταῖς τοιχογραφίαις τῶν ναῶν³. Εἰς τὴν δευτέραν ταύτην κατηγορίαν ἀνήκει καὶ τὸ ἡμέτερον τόξον, ἐπὶ τοῦ ὁποίου ἔχομεν τμήμα μόνον τῆς Γεννήσεως τοῦ Χριστοῦ, ἐξ ἧς ἐλλείπουν τὰ δύο κυριώτερα πρόσωπα, ἡ Θεοτόκος καὶ ὁ Ἰησοῦς. Τὸ γεγονός τοῦτο εἶναι λίαν χρήσιμον διὰ τὴν ἀνεύρεσιν τοῦ προορισμοῦ τοῦ τόξου. Τοῦτο, ὡς ἤδη παρατηρήθη, ἦτο προσηλωμένον ἐπὶ τοίχου καὶ ἐχρησίμευεν ὡς πλαίσιον διὰ μίαν εἰκόνα (ψηφιδωτὸν ἢ μᾶλλον τοιχογραφίαν) τοῦ Ἰησοῦ καὶ τῆς Θεοτόκου⁴. Ὅτι δὲ κάτωθεν τοῦ τόξου τούτου ἡ Θεοτόκος παρίστατο ἐξηπλωμένη, ὅπως εἰς τὰς συνήθεις παραστάσεις τῆς Γεννήσεως, δεικνύει ἡ ἐπὶ τοῦ τόξου παρουσία τοῦ Ἰωσήφ, ὡς ἤδη παρατήρησεν ὁ Millet (*Iconographie de l'Evangile* 168 κ. ἐξ.). Τοῦτο εἶχεν ἤδη εἰκάσει καὶ ὁ Strzygowski (ἐνθ' ἄν.), ὅστις ἐνόμισε μάλιστα, ὅτι κάτω τοῦ τόξου θὰ εὐρίσκετο ἡ ἐπίσης ἐν τῷ Βυζαντινῷ Μουσείῳ ἀποκειμένη ἀνάγλυφος πλάξ, περὶ ἧς κατωτέρω θὰ γίνῃ εὐρύτερος λόγος, ἡ παριστάνουσα τὴν Θεοτόκον ἐξηπλωμένην καὶ παρ' αὐτὴν τὸ βρέφος (εἰκ. 18). Ἡ εἰκασία ὁμῶς αὕτη δὲν εἶναι πολὺ πιθανή, ὡς δεικνύουν αἱ διαστάσεις τοῦ ἀναγλύφου τούτου, αἵτινες οὐδόλως συμφωνοῦν πρὸς τὸ ἀνοιγμα τοῦ τόξου.

Τὸ γεγονός ὁμῶς ὅτι ἡ παράστασις τῆς Γεννήσεως, ἧς μέρος ἀπετέλει τὸ ἐνταῦθα ἐξεταζόμενον τόξον, ἀνήκει εἰς τὸν τύπον, ὅστις ἤδη ἀπὸ τοῦ 13^{ου} αἰῶνος ἀντικαθιστᾷ συχνάκις ἐν ταῖς τοιχογραφίαις τῶν ναῶν τὴν εἰκόνα τῆς Γεννήσεως ἐν τῇ σειρᾷ τοῦ Δωδεκαόρτου, εἶναι ἄξιον πολλῆς προσοχῆς. Δυνάμεθα δηλαδὴ νομίζω νὰ παραδεχθῶμεν, ὅτι τὸ τόξον μὲ τὴν ὑπ' αὐτοῦ περιβαλλομένην γραπτὴν ἢ ψηφιδωτὴν παράστασιν τῆς Θεοτόκου καὶ τοῦ Ἰησοῦ, δὲν ἦτο μεμονωμένον ἐν τῷ ναῷ ἐν τῷ ὁποίῳ εὐρίσκετο, ὅπως συμβαίνει μὲ τὰς ἀπεικονίσεις τοῦ στιχηροῦ τῶν Χριστουγέννων, τὰς ἀκολουθούσας τὸν πρῶτον τύπον, μὲ τὴν Θεοτόκον δηλαδὴ καθημένην ἐπὶ θρόνου καὶ βαστάζουσαν τὸν Ἰησοῦν⁵, ἀλλ' ἀπετέλει μέρος σειρᾶς ὅλης ὁμοίων τόξων στεγαζόντων καὶ τὰς λοιπὰς σκηνὰς τοῦ Δωδεκαόρτου.

1 Brehier, ἐν *Melanges Schlumberger*, 426. βλ. καὶ Strzygowski ἐν *B. Z.* IV, 1895, 604.

2 G. Millet, *Recherches sur l'Iconographie de l'Evangile*, Paris, 1916, σ. 163 κ. ἐξ.

3 Ὁμορφῆ Ἐκκλησία Αἰγίνης: Γ. Σωτηρίου ἐν Ἐπετηρίδι τῆς Ἐταιρείας Βυζαντινῶν Σπουδῶν, II, 1925, σ. 254 κ. ἐξ. εἰκ. 11. Βροντόχιον Μυστρά: G. Millet, *Monuments byzantins de Mistra*, Paris, 1910 πίν. 95. 8.

4 Brehier, ἐν *Mel. Schlumberger*, 428.

5 Βλ. μεταξὺ ἄλλων παραδειγμάτων: *Rev. Archeologique* 1908 I, σ. 188, εἰκ. 13 (Ἄγ. Κλήμης Ἀχρίδος). Millet, *Iconographie* σ. 166, εἰκ. 121 (Ραβάνιτσα ἐν Σερβίᾳ). VI. Petkovic, *La peinture serbe du Moyen - Age*, I, Beograd, 1930, πίν. 31 b (Ζίτσα ἐν Σερβίᾳ). Ἅγιον Ὄρος: G. Millet, *Monuments de l'Athos*, I. *Les Peintures*, Paris, 1927, πίν. 104, 3 (Τράπεζα Μ. Χελανδαρίου) 210, 1 (Τρ. Μ. Διονυσίου), 250, 1 (Ἐξωνάρθηξ Μ. Δοχειαρίου).

Ὅτι μία τοιαύτη διακόσμησις δὲν ἦτο ἴσως ἐντελῶς ἀσυνήθης κατὰ τοὺς βυζαντινοὺς χρόνους, ἀποδεικνύει νομίζω μία σειρά ἐλεφαντίνων ἀναγλύφων, εἰς τὰ ὅποια ἡ παράστασις στεγάζεται κάτωθεν τόξου βασταζομένου ὑπὸ κιόνων¹. Ὅτι δὲ τὰ ἐλεφάντινα ταῦτα ἀνάγλυφα, ἀντιγράφουσι διακοσμήσεις ἐκκλησιῶν, ἀποδεικνύεται ἐκ τοῦ ὅτι ὁμοίαν διάταξιν εὐρίσκομεν καὶ εἰς μικρογραφίας χειρογράφων², ἀλλὰ καὶ εἰς τοιχογραφίας³. Εἰς τὰ παραδείγματα ταῦτα εἶναι ἄξιον πολλῆς προσοχῆς ὅτι αἱ οὕτω ὑπὸ τόξων στεγαζόμεναι παραστάσεις ἀνήκουσι πᾶσαι εἰς τὴν σειράν τοῦ Δωδεκαόρτου. Νομίζω πολὺ πιθανὸν ὅτι τὰ παραδείγματα ταῦτα εἶναι μακρυνῆ ἀνάμνησις τοιούτων τόξων ἐπὶ τῶν τοίχων τῶν ναῶν, τῶν ὁποίων μοναδικὸν ἴσως λείψανον εἶναι τὸ ὑπὸ μελέτην μαρμαρίνον τόξον. Βεβαίως τὸ εἶδος τοῦτο τῆς διακοσμήσεως δὲν εἶναι σύνηθες καὶ ἡ ἐνταῦθα ἐκτιθεμένη γνώμη θὰ ἠδύνατο ἴσως νὰ φανῆ οὐχὶ πιθανή, ἂν δὲν εἴχομεν τὸ ὑπὸ ἐξέτασιν ἀνάγλυφον τόξον, τοῦ ὁποίου ἀνάλογον παράδειγμα, καθ' ὅσον τοῦλάχιστον γνωρίζω, δὲν διεσώθη ἐπὶ ἄλλου μνημείου, πλὴν ἴσως τοῦ γνωστοῦ τμήματος μαρμαρίνου τόξου, τοῦ ἀποκειμένου εἰς τὸ Μουσεῖον τῆς Κωνσταντινουπόλεως, καὶ εἰκονίζοντος προτομὰς ἀποστόλων καὶ κατὰ τὴν γωνίαν ἄγγελον⁴. Τὸ τόξον τοῦτο, ἐπὶ τοῦ ὁποίου ἀσφαλῶς δὲν εἰκονίζεται ὁ Μυστικὸς Δεῖπνος, ὡς εἴκασεν ὁ Brehier, (ἐνθ' ἄν. 90. Βλ. καὶ BZ XXI, 1912, σ. 357), εἶναι τὸ μόνον γλυπτὸν τὸ παρουσιάζον ἀναλογίαν τινὰ πρὸς τὸ ὑφ' ἡμῶν ἐνταῦθα ἐξεταζόμενον.

Τὸ τόξον Β' (εἰκ. 7), ὡς ἤδη παρατήρησαν πάντες οἱ περιγράψαντες αὐτό, παριστάνει τὴν εἰς Ἄδου κάθοδον (Ἀνάστασιν) τοῦ Χριστοῦ. Ἡ μορφή, τὴν ὁποίαν σύρει ἐκ τῆς χειρὸς ὁ Ἰησοῦς (εἰκ. 9), εἶναι φανερὸν ὅτι εἰκονίζει τὸν Ἀδάμ· τὸ κατασκεύασμα, ἐξ οὗ ἐξέρχεται οὗτος, εἶναι ἡ σαρκοφάγος, ἡ δὲ κατὰ τὸ ἀριστερὸν ἄκρον ἐν στάσει δεήσεως ἡμικατεστραμμένη μορφή (εἰκ. 10), παριστᾷ ἀναμφιβόλως τὴν Εὐάν. Ἀλλὰ ἡ παράστασις βεβαίως δὲν εἶναι πλήρης, καθ' ὅσον ἐλλείπουσι καὶ ἄλλα τινὰ πρόσωπα. Καὶ πρῶτον ἡ ὑπὸ μορφὴν γέροντος ἀπεικόνισις τοῦ Σατανᾶ (ἢ τοῦ Ἄδου), ὃν παρίσταται πατῶν ὁ Ἰησοῦς⁵. Τὸ πρόσωπον ὁμοῦς τοῦτο δὲν εἶναι ἀπαραίτητον, ὡς δεικνύει σειρά ὅλη παραστάσεων τῆς Ἀναστάσεως, ὅπου τοῦτο δὲν εἰκονίζεται⁶. Δὲν συμβαίνει ὁμοῦς τὸ ἴδιον καὶ μὲ τρεῖς ἄλλας μορφάς, αἵτινες οὐδέποτε παραλείπονται ἀπὸ τὰς παραστάσεις τῆς Ἀναστάσεως, ἀποτελοῦσαι τὰ κυριώτερα πρόσωπα τῆς ἀποκρύφου διηγήσεως τοῦ Νικοδήμου⁷, εἶναι δὲ αὐταὶ ὁ Ἅγιος Ἰωάννης ὁ Πρόδρομος καὶ οἱ Προφῆται Σολομῶν καὶ Δαβίδ. Ἀλλὰ τὰ τρία ταῦτα πρόσωπα εὐρίσκονται ἐπὶ τοῦ τόξου Γ' (εἰκ. 11), μαρτυρούμενα καὶ ἐκ τῶν ἐπ' αὐτοῦ

1 G. Schlumberger. L'Époque byzantine I 633 (Κοίμησις) II 13 (Σταύρωσις), III 89 (Σταύρωσις). O. Wulff, Altchristliche und byzantinische Kunst. σ. 612, εἰκ. 529 (Βαῖοφόρος).

2 H. Omont, Miniatures des plus anciens manuscrits grecs de la Bibliothèque Nationale, 2^a ἐκδ. Paris, 1929 πίν. XCIV, 1 (Πεντηκοστή).

3 Ἐκκλησία Βατοκόβου ἐν Βουλγαρίᾳ: A. Grabar, La peinture religieuse en Bulgarie, Paris, 1928, (Orient et Byzance I) σ. 58 κ. ἐξ. εἰκ. 10-12, 16, πίν. IV.

4 Brehier, Etudes πίν. XXI, 2.

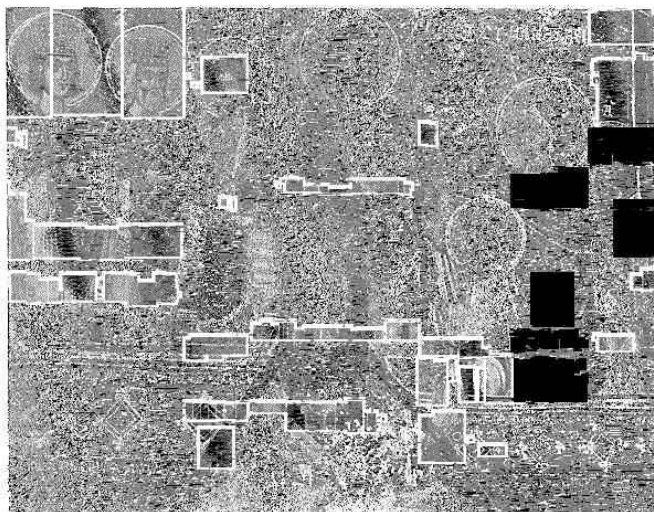
5 Βλ. G. Millet ἐν Monuments Piot, 1896, σ. 206 κ. ἐξ. O. Dalton, Byzantine art and archaeology, Oxford, 1911,

662, 679. E. Diez-O. Demus, Byzantine mosaics in Greece: Daphni and Hosios Lucas, Cambridge Massachusetts, 1931, 69 κ. ἐξ.

6 Βλ. μεταξὺ πλείστων παραδειγμάτων: Ch. Diehl, Manuel d'art byzantin, 2^a ἐκδ. Paris 1925-6, σ. 511, εἰκ. 243 (ψηφιδ. Ὁσίου Λουκά) σ. 564, εἰκ. 268 (φορητὴ ψηφιδ. εἰκ. ἐν Museo del Duomo τῆς Φλωρεντίας) Dalton, ἐνθ' ἄν. σ. 240, εἰκ. 149 (ἀνάγλυφον ἐκ σεατίτου ἐν Τολέδῳ) [H. Omont]. Évangiles avec peintures byzantines du XIe siècle, Paris [1908] πίν. 52, 89, 181. (μικρογραφία τοῦ Κωδ. Parisinus gr. 74) Βλ. καὶ Millet ἐν Mon. Piot 208.

7 C. Tischendorf, Evangelia apocrypha, 324 κ. ἐξ. βλ. καὶ Millet ἐνθ' ἄν. 208.

ἐπιγραφῶν. Καὶ θὰ ἡδύνατο βεβαίως τοῦτο νὰ θεωρηθῆ, ἐκ πρώτης ὄψεως, ὡς ἀπλῆ σύμπτωσης, ἂν δὲν ὑπῆρχον λεπτομέρειαι τινες οὐδεμίαν ἀφήνουσαι ἀμφιβολίαν, ὡς τοῦλάχιστον νομίζω, περὶ τῆς εἰκονογραφικῆς σχέσεως τῶν δύο τόξων Β' καὶ Γ'. Πράγματι, ὡς εἶδομεν, οἱ πόδες τοῦ Δαβίδ ἐπὶ τοῦ τόξου Γ' κρύπτονται ἐντὸς ἰσοδομικῶς ἐκτισμένου κατασκευάσματος (εἰκ. 13). Τοῦτο ὁ Brehier (Mélanges Schlumberger σ. 427) ἐξήγησεν ὡς τὸν Ναὸν τοῦ Σολομῶντος. Ἡ τοιαύτη ὁμῶς ἐρμηνεῖα δὲν εἶναι πιθανή, διότι ἂν τὸ κατασκευάσμα τοῦτο εἰκονίζε τὸν Ναόν, θὰ ἦτο πολὺ φυσικώτερον νὰ παρίσταται ἐξερχόμενος

Εἰκ. 15. Ἡ Ἀναστάσις. Τοιχογραφία τῆς Ὁμορφῆς Ἐκκλησίας ἐν Αἰγίνῃ.

αὐτοῦ, πολὺ μᾶλλον ὁ ἐπίσης ἐπὶ τοῦ τόξου εἰκονιζόμενος Σολομῶν. Τὸ ἰσοδομικὸν τοῦτο κατασκευάσμα παριστᾷ σαρκοφάγον. Εἰς πάσας τὰς γνωστὰς παραστάσεις τῆς Ἀναστάσεως ὁ Πρόδρομος, ὁ Σολομῶν καὶ ὁ Δαβίδ, εἰκονίζονται πρᾶγματι ἐξερχόμενοι σαρκοφάγων, ἐντὸς τῶν ὁποίων ὅτε μὲν εὐρίσκονται ἀκόμη οἱ πόδες των, ὅπως εἰς τὴν προκειμένην περίπτωσιν¹, ὅτε εἰκονίζονται ἐντὸς αὐτῶν μέχρι τῆς ὀσφύος², ὅτε δὲ τέλος καὶ μέχρι τοῦ στήθους ἀκόμη³. Εἶναι ἀληθές ὅτι ἡ σαρκοφάγος αὕτη εἰκονίζεται συνήθως μαρμαρίνη, ἀπλῆ

ἢ μετὰ γλυφῶν, ὅτι ὁμῶς ἡδύνατο νὰ παρίσταται καὶ κτιστὴ δεικνύει ἢ σαρκοφάγος, ἐξ' ἧς ἐξέρχεται ὁ Ἀδὰμ ἐπὶ τοῦ ἔλεφαντίνου καλύμματος εὐαγγελίου ἐν τῷ Μουσείῳ τοῦ Βερολίνου⁴.

Ποία δὲ περίπου ἦτο ἡ μορφή τοῦ πρωτοτύπου, τὸ ὁποῖον εἶχον πρὸ ὀφθαλμῶν οἱ κατασκευάσαντες τὰ τόξα ταῦτα, δεικνύει νομίζω ἡ ἐνταῦθα παρατιθεμένη παράστασις τῆς Ἀναστάσεως, εὐρισκομένη μεταξὺ τῶν ἀπὸ τοῦ ἔτους 1289 χρονολογουμένων τοιχογραφῶν τῆς Ὁμορφῆς Ἐκκλησίας ἐν Αἰγίνῃ⁵ (εἰκ. 15). Ἡ σύγκρισις πρᾶγματι τῆς τοιχογραφίας ταύτης πρὸς τὰ ὑπὸ μελέτην δύο τόξα, δεικνύει τὰς ὑπαρχούσας πολλὰς ὁμοιότητας. Οἱ κατὰ τὸ ἀριστερὸν ἄκρον εἰκονιζόμενοι Προφῆται Σολομῶν, Δαβίδ καὶ ὁ Πρόδρομος,

1 Diehl, ἐνθ' ἄν. σ. 511, εἰκ. 243 (Ἔσ. Λουκάς) A. Orlandos, Monuments byzantins de Chios, Athènes, 1930, πίν. 19 (Νέα Μονὴ Χίου) Dalton ἐνθ' ἄν. σ. 675, εἰκ. 427 (Torcello) Petkovic, ἐνθ' ἄν. πίν. 18α (Σοπότσιανι ἐν Σερβία).

2 Dolton, ἐνθ' ἄν. σ. 254, εἰκ. 157 (Κώδ. Harley 1810 ἐν τῷ Βρεταν. Μουσείῳ) Th. Wiegand, Milet III, 1: Der Latmos, Berlin, 1913, πίν. VII, 2.

3 G. de Jerphanion, Les Eglises rupestres de Cappa-

doce, 1er album. Paris, 1925, πίν. 34, 1, 41, 4, 66. 2. F. Macler, Miniatures arméniennes, Paris, 1919, πίν. XIII, 25 (Κώδ. ἄρμενικὸς 362 G ἐν Etchmiadjin).

4 Εἰκὼν παρὰ Schlumberger, L'Europe byzantine, II, 101.

5 Περιγραφή καὶ μερικὴ ἀπεικόνισις ὑπὸ Γ. Σατηρίου, ἐν Ἐπατηρίδι τῆς Ἐταιρείας Βυζαντινῶν Σπουδῶν, II, 1925, 262 κ. ἐξ. Διὰ τὴν χρονολογίαν βλ. σ. 245 καὶ A. Schneider, αὐτόθι, VI, 1929, 398.

τῶν ὁποίων οἱ ἄκροι πόδες κρύπτονται ἐντὸς τῆς σαρκοφάγου, παρουσιάζουσι καὶ κατὰ τὴν στάσιν, καὶ κατὰ τὴν μορφήν πλείστας ἀναλογίας πρὸς τὰς ὁμοίας μορφὰς τοῦ τόξου Γ' (εἰκ. 11). Ἐπίσης ὁ κατὰ τὸ δεξιὸν ἄκρον τῆς τοιχογραφίας εὐρισκόμενος Ἀδάμ, ὃν σύρει ἐκ τῆς χειρὸς ὁ Ἰησοῦς, εἶναι ἐντελῶς ἀνάλογος πρὸς τὸν ἐπὶ τοῦ ἡμετέρου τόξου Β' (εἰκ. 9) μέχρι καὶ αὐτῆς τῆς λεπτομερείας τοῦ ἔξω τῆς σαρκοφάγου εὐρισκόμενου ἑνὸς αὐτοῦ ποδὸς ὅπως ἐπίσης καὶ τῆς διακοσμῆσεως τοῦ χεῖλους τῆς σαρκοφάγου ταύτης.

Ἐκ τῶν ἡμετέρων τόξων ἐλλείπουσι δύο ἀκόμη πρόσωπα, εὐρισκόμενα εἰς τὴν τοιχογραφίαν τῆς Ὀμορφῆς Ἐκκλησιᾶς, ἡ προσωποποιήσις τοῦ Ἄδου, ὃν πατεῖ ὁ Ἰησοῦς, καὶ ὁ κατὰ τὸ δεξιὸν ἄκρον εἰκονιζόμενος Δίκαιος Ἀβελ. Τὰ πρόσωπα ὁμοῦ ταῦτα, ὡς καὶ ἀνωτέρω εἶδομεν, συχνὰ παραλείπονται, ἐλλείψει ἰδία χώρου, ὅπως φαίνεται ὅτι συμβαίνει καὶ διὰ τὰ ὑπὸ μελέτην τόξα.

Οὐδεμία λοιπὸν ἀμφιβολία ὅτι αἱ τρεῖς μορφαὶ τοῦ τόξου Γ' ἀνήκουσιν εἰς τὴν παράστασιν τῆς Ἀναστάσεως, τὴν εἰκονιζομένην ἐπὶ τοῦ τόξου Β'. Κατὰ συνέπειαν τὰ δύο ταῦτα τόξα ἀπετέλουν ποτὲ τμήματα ἑνὸς καὶ τοῦ αὐτοῦ μνημείου. Τίς ὁμοῦ ὁ προορισμὸς αὐτῶν; Ὁ Brehier (Mel. Schlumberger 428), θεωρῶν τὰ δύο ταῦτα τόξα Β' καὶ Γ' χρήσεως ἀναλόγου πρὸς τὸ Α', ὑπέθεσεν ὅτι πιθανὸν τὸ μὲν τόξον Β' νὰ ἐχρησίμευεν ὡς πλαίσιον εἰς εἰκόνα τινὰ ἐκ τοῦ κύκλου τῶν Παθῶν, τὸ δὲ τόξον Γ' ὅτι ἐστέγαζεν ἴσως εἰκόνα τοῦ Ἰησοῦ ἢ τῆς Θεοτόκου. Ἀλλά, καὶ ἂν ἀκόμη δὲν εἶχεν ἀποδειχθῆ ἡ σχέσις, ἡ συνδέουσα τὰ τόξα Β' καὶ Γ', δὲν θὰ ἦτο δυνατόν νὰ θεωρηθῆ τις ταῦτα χρήσεως ὁμοίας πρὸς τὸ Α', διότι μεταξὺ ἐκείνων καὶ αὐτοῦ ὑπάρχει μία οὐσιώδης διαφορὰ. Τὸ τόξον δηλαδὴ Α' ἐχρησίμευεν ὡς πλαίσιον εἰς τὰς κυρίας μορφὰς τῆς παραστάσεως, τὴν Θεοτόκον καὶ τὸν Ἰησοῦν, ἐπ' αὐτοῦ δὲ εἰκονίζονται τὰ δευτερεύοντα μόνον πρόσωπα τῆς συνθέσεως. Ἀπεναντίας εἰς τὸ τόξον Β', τὸ κυριώτερον πρόσωπον τῆς σκηνῆς, ὁ Ἰησοῦς, εὐρίσκεται ἐπ' αὐτοῦ, ὥστε δὲν εἶναι δυνατόν νὰ ἐννοήσῃ τις ποίαν σπουδαιότεραν μορφήν θὰ ἠδύνατο τοῦτο νὰ πλαισιώσῃ. Ὅσον ἀφορᾷ τὸ τόξον Γ', ἂν τοῦτο ἐχρησίμευεν ὡς πλαίσιον, δὲν θὰ ἦτο εὐκόλον νὰ εὐρωμεν τὴν σχέσιν τῶν τριῶν ἐπ' αὐτοῦ μορφῶν πρὸς τὸ ὑποτιθέμενον κύριον πρόσωπον, τὸ ὁποῖον θὰ περιέβαλεν, ἐκτὸς ἂν ὑποθέσωμεν ὅτι κάτω αὐτοῦ εἰκονίζετο ἡ Ἀνάστασις, πρᾶγμα ἐντελῶς ἀπίθανον, διότι θὰ εἶχομεν ἐν τῷ αὐτῷ μνημείῳ δις ἐπαναλαμβανόμενον τὸ αὐτὸ εἰκονογραφικὸν θέμα. Πᾶσαι ὁμοῦ αἱ εἰκασίαι αὗται δὲν ἔχουσι πλέον λόγον ἐφ' ὅσον ἀπεδείχθη ὅτι ὑπάρχει ἀναμφισβήτητος εἰκονογραφικὴ σχέσις μεταξὺ τῶν δύο τούτων τόξων Β' καὶ Γ'. Πῶς ὁμοῦ ταῦτα ἦσαν συνδεδεμένα πρὸς ἄλληλα; Ἡ πιθανωτέρα εἰκασία εἶναι ὅτι ταῦτα ἀπετέλουν δύο συνεχόμενας πλευρὰς κιβωρίου, ἐν τῷ ὁποίῳ τὸ τόξον Β' ἀπετέλει μίαν τῶν κυρίων πλευρῶν, τὸ δὲ Γ' μίαν τῶν πλαγίων. Ὅτι τὸ τόξον Β' ἀπετέλει μίαν τῶν κυρίων πλευρῶν τοῦ κιβωρίου, ἐξάγεται ἀπὸ τὴν βάθυνσιν τῆς ἐπιφανείας αὐτοῦ, περὶ ἧς ἀνωτέρω ἐγένετο λόγος. Ἡ βάθυνσις αὕτη καὶ ἡ ἀνώμαλος ἐντὸς αὐτῆς ἐπιφάνεια τοῦ μαρμάρου, δεικνύουσιν ὅτι αὕτη ἐπληροῦτο ὑπὸ διακοσμητικῷ ψηφιδωτοῦ, ὡς πείθουσι λίαν ἀνάλογα παραδείγματα ἐπὶ ἄλλων μνημείων διασωθέντα¹. Ἄλλ' εἰς τί ἐχρησίμευεν τὸ οὕτω

¹ Millet, *Mistra* πίν. 43, 2 (Μητρόπολις) G. Lampakis, Athènes, 1902, σ. 74 εἰκ. 141 (Μονὴ Μεγάλων Πυλῶν ἐν Θεσσαλίᾳ).

ἀποκαθιστάμενον κιβώριον; Ἐστέγαζε τοῦτο Ἀγίαν Τράπεζαν¹ ἢ τάφον; Περισσότεραι πιθανότητες ὑπάρχουν ὅτι τοῦτο εἶχε νεκρικὸν μαλλον χαρακτήρα. Εἶναι ἀληθές ὅτι ἐκ τοιούτων κιβωρίων στεγαζόντων τάφους, ἐλάχιστα δυστυχῶς λείψανα περιεσώθησαν μέχρις ἡμῶν, καὶ ταῦτα ὄχι εἰς τὴν ἀρχικὴν αὐτῶν θέσιν². Ποία περίπου ἢ μορφή τῶν νεκρικῶν τούτων κιβωρίων, διδασκόμεθα ἀπὸ μίαν μικρογραφίαν τοῦ ὑπ' ἀριθ. 463 χειρογράφου τῆς ἐν Ἀγίῳ Ὄρει Μονῆς Ἰβήρων, περιέχοντος τὸ γνωστὸν θρησκευτικὸν μυθιστόρημα τοῦ Βαρλαάμ καὶ Ἰωάσαφ³. Ἐν φύλλῳ 120^α τοῦ κώδικος τούτου εἰκονίζεται ὁ τάφος, ὃν

Εἰκ. 16. Παράστασις τάφου ἐν μικρογραφίᾳ τοῦ ὑπ' ἀριθ. 463 Κωδ. (φ. 120^α) τῆς ἐν Ἀγ. Ὄρει Μονῆς Ἰβήρων.

ἀνήγειρεν ὁ Ἰωάσαφ εἰς τὸν πατέρα του βασιλέα Ἀβεννήρ (εἰκ. 16). Ὁ τάφος ἀποτελεῖται ἀπὸ σαρκοφάγον ἐκ πολυχρώμου μαρμάρου, εὐρισκομένην κάτωθεν κιβωρίου, τὸ ὁποῖον βαστάζεται ὑπὸ κιονίσκων.

Νομίζω ὅτι ὁ τάφος, ἐξ οὗ προέρχονται τὰ δύο ὑπὸ μελέτην τόξα τοῦ Βυζαντινοῦ Μουσείου, δὲν θὰ ἦτο πολὺ διάφορος τοῦ ἐν τῇ μικρογραφίᾳ ταύτῃ εἰκονιζομένου.

Ἡ παράστασις ἐξ ἄλλου τῆς εἰς Ἄδου καθόδου τοῦ Ἰησοῦ εἶναι θέμα δυνάμενον νομίζω ν' ἀπεικονισθῇ ἐπὶ νεκρικοῦ μνημείου. Πλέον ἢ ἅπαξ ἐν τῇ Νεκρωσίμῳ ἀκολουθία γίνεται μνεῖα τοῦ ἀποκρύφου τούτου γεγονότος⁴, διὰ τοιαύτην δὲ παράστασιν ἐπίσης δίδει

ὀπωσδήποτε ἀφορμὴν καὶ τὸ κατ' αὐτὴν ἀναγινωσκόμενον εὐαγγέλιον (Ἰωάν. Ε' 25,28). Εὐτυχῶς, διεσώθη μέχρις ἡμῶν καὶ μνημεῖον νεκρικὸν ἐπὶ τοῦ ὁποίου εἰκονίζεται τὸ θέμα τοῦτο. Εἰς τὸν ναὸν τοῦ Σωτήρος ἐν τῷ χωρίῳ Σκαλούφια τῆς Κρήτης ὑπάρχει ἐπιτύμβιος πλάξ μὲ ἑλληνικὰς ἐπιγραφὰς τοῦ ἔτους 1531, ἐφ' ἧς εἰκονίζονται ἐν ἀναγλύφῳ τρία εἰκονογραφικὰ θέματα, ὧν ἡ δογματικὴ σημασία εἶναι καταφανής. Εἰς τὸ μέσον παρίσταται ἡ Σταύρωσις, χωριζομένη ἀπὸ τῶν δύο ἐκατέρωθεν παραστάσεων δι' ἀναγλύφων κιονίσκων, ἀριστερᾶ τὸ προπατορικὸν ἁμάρτημα καὶ δεξιᾶ ἡ εἰς Ἄδου κάθοδος⁵ (εἰκ. 17). Ὁ νεκρικὸς λοιπὸν χαρακτήρ τοῦ κιβωρίου, εἰς ὃ ἀνήκον τὰ τόξα Β' καὶ Γ', δύναται οὕτω νὰ θεωρηθῇ πολὺ πιθανός. Οὕτω δὲ τὰ τόξα ταῦτα ἀποβαίνουνσι τὰ μοναδικὰ μνημεῖα, τὰ δυνάμενα νὰ διαφωτίσωσιν ἡμᾶς περὶ τῶν εἰκονογραφικῶν θεαμάτων, ἅτινα εὐρίσκοντο ἐπὶ

¹ Ὡς ἀψίδας κιβωρίων Ἀγ. Τράπεζης θεωρεῖ τὰ τρία τόξα καὶ ὁ κ. Ἀ. Ἀδαμαντίου, ἐν Byzantsnisch-Neugriechische Jahrbücher, VI 1929, σ. 243.

² L. Brehier, La sculpture iconographique dans les églises byzantines ἐν Bulletin de la Section historique de l'Académie Roumaine, XI, 1922, 72 κ. ἐξ.

³ Περὶ τοῦ χειρογράφου τούτου βλ. Sp. Lambros, Catalogue of the greek manuscripts on Mount Athos, Cambridge, 1895-1900, II, 149, No 4583/463.

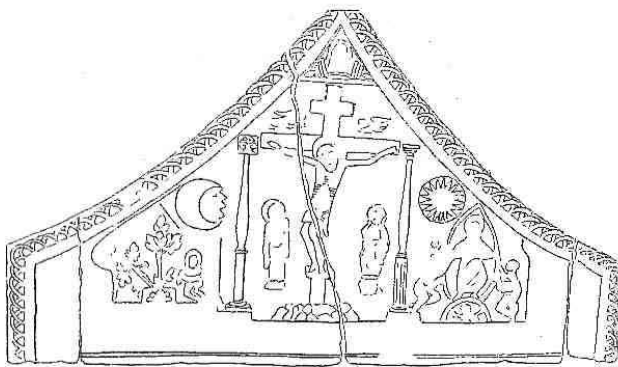
⁴ « Σὺ εἰ ὁ Θεός, ὁ καταβάς εἰς ἄδην, καὶ τὰς ὀδύνας λύσας

τῶν πεπεδημένων κ. ἄ.

⁵ G. Gerola, Monumenti veneti nell' isola di Creta, II, Venezia, 1908 σ. 260, εἰκ. 322. Τὸ προπατορικὸν ἁμάρτημα εἰκονίζεται ἐν ἀναγλύφῳ καὶ ἐπὶ ἐπιτύμβιου πλακῶς τῶν χρόνων τῆ Τουρκοκρατίας, εὐρισκομένης ἄλλοτε ἐν τῷ ναῷ τῆς Ἀγ. Θεοδώρας ἐν Θεσσαλονίκῃ. Μετὰ τὴν πνευματικὴν τοῦ 1917, καθ' ἣν ἀπετεφρώθη ἡ ἐκκλησία, ἡ πλάξ μετεφέρθη εἰς τὸν ναὸν τοῦ Ἀγ. Δημητρίου, ὅπου καὶ νῦν ἀπόκειται.

τοιούτων νεκρικών κιβωρίων, καθ' ὅσον τὰ ἄλλα διασωθέντα ἐκ τοιαύτης χρήσεως τόξα, δὲν δύνανται νὰ παρασχωσι σαφῆ περὶ τούτου ἰδέαν. Τὰ ἐκ τοῦ τάφου, ἐπὶ παραδείγματι, τοῦ Μιχαήλ Τορνίκη προερχόμενα δύο γνωστὰ τόξα ἐν τῇ Μονῇ τῆς Χώρας (Καχοριὲ Τζαμί) ἐν Κωνσταντινουπόλει, τὰ σπουδαιότερα λείψανα τοῦ εἶδους τούτου τῶν γλυπτῶν, φέρουσι παραστάσεις τοῦ Ἰησοῦ καὶ ἀγγέλων¹.

Τί εἰκονίζετο εἰς τὰς ἀπολεσθείσας δύο ἄλλας πλευρὰς τοῦ ἀπασχολούντος ἡμᾶς κιβωρίου δὲν εἶναι δυνατὸν πλέον νὰ γνωρίζωμεν. Ἄν ἔχωμεν ὑπ' ὄψει τὴν ἐπιτύμβιον πλάκα τῆς Κρήτης (εἰκ. 17), περὶ ἧς ἀνωτέρω ἐγένετο λόγος, θὰ ἠδυνάμεθα ἴσως νὰ εἰκάσωμεν, ὅτι ἐπ' αὐτῶν εἰκονίζετο ἡ Σταύρωσις, ἴσως δὲ καὶ τὸ προπατορικὸν ἀμάρτημα. Πάντως ἐπ' οὐδενὶ λόγῳ θὰ ἦτο δυνητὸν νὰ παραδεχθῶμεν, ὅτι μέρος τοῦ κιβωρίου τούτου ἀπετέλει καὶ τὸ τόξον Α'. Οὔτε αἱ διαστάσεις, οὔτε ὁ τρόπος τῆς ἐπ' αὐτοῦ παραστάσεως τῆς Γεννήσεως ἐπιτρέπουσιν, ὡς καὶ ἀνωτέρω εἶδομεν, τοιαύτην τινα εἰκασίαν.

Εἰκ. 17. Ἐπιτύμβιος πλάξ ἐν τῷ χωρίῳ Σαλοῦρα τῆς Κρήτης.

Καθορισθέντος οὕτω τοῦ προορισμοῦ τῶν ἐν λόγῳ τριῶν τόξων, ἐξετάσωμεν νῦν λεπτομερέστερον τὴν τεχνικὴν σχέσιν τὴν μεταξὺ αὐτῶν ὑφισταμένην. Ἀπὸ ἀπόψεως ἐκτελέσεως, ταῦτα συνδέονται τοσοῦτον στενῶς πρὸς ἄλληλα, ὥστε δύναται τις νὰ εἶπῃ μετὰ πολλῆς βεβαιότητος, ὅτι ταῦτα ἂν δὲν εἶναι ἔργα τῆς αὐτῆς χειρὸς, πάντως ὁμοῦ προέρχονται ἐξ ἐνὸς καὶ τοῦ αὐτοῦ ἐργαστηρίου. Ὁ Ἰωσήφ, ἐπὶ παραδείγματι, τοῦ τόξου Α' (εἰκ. 6) καὶ ὁ Ἀδάμ τοῦ τόξου Β' (εἰκ. 9) εἶναι σχεδὸν μία καὶ ἡ αὐτὴ μορφή δις ἐπαναλαμβανομένη. Τὸ σχέδιον καὶ ἰδίᾳ ὁ τρόπος τῆς ἐκτελέσεως τῶν πτυχῶν εἶναι ἐντελῶς ὁμοῖοι καὶ ἐπὶ τῶν τριῶν τόξων. Διὰ νὰ πεισθῇ τις περὶ τούτου ἀρκεῖ νὰ παραβάλλῃ τὸν ἄγγελον τοῦ τόξου Α' (εἰκ. 3) πρὸς τὸν Ἰησοῦν τοῦ τόξου Β' (εἰκ. 8) καὶ τὸν Σολομῶντα τοῦ τόξου Γ' (εἰκ. 12). Ἐπίσης τὰ στέμματα τῶν δύο Μάγων ἐπὶ τοῦ τόξου Α' (εἰκ. 2) εἶναι ἐντελῶς ὁμοῖα πρὸς τὰ τοῦ Σολομῶντος (εἰκ. 12) καὶ Δαβὶδ (εἰκ. 13) ἐπὶ τοῦ τόξου Γ'. Τόσον λοιπὸν τὸ τόξον Α', τὸ πλαισιοῦν τὴν εἰκόνα τῆς Θεοτόκου μετὰ τοῦ βρέφους, ὅσον καὶ τὸ κιβώριον, ἐξ οὗ προέρχονται τὰ τόξα Β' καὶ Γ', ἀπετέλουν ποτὲ τὴν διακόσμησιν ἐνὸς καὶ τοῦ αὐτοῦ μνημείου.

Τὰ χαρακτηριστικὰ, τὰ ὁποῖα παρατηρήσαμεν εἰς τὴν τέχνην τῶν τριῶν τόξων, εὐρίσκονται ἀπαράλλακτα καὶ ἐπὶ ἐνὸς γλυπτοῦ ἀνήκοντος εἰς τὸ ἴδιον πιθανῶς σύνολον καὶ

¹ Th. Schmitt, Kahrié Djami, ἐν Δελτίῳ τοῦ Ρωσικοῦ Ἀρχαιολ. Ἰνστιτούτου Κων/πόλεως, XI 1906, Λεύκομα, πίν. LXXXIII, LXXXIV.

ἐξεληθόντος ἀναμφιβόλως ἐκ τοῦ αὐτοῦ ἐργαστηρίου. Εἶναι δὲ τοῦτο ἡ ἀνάγλυφος πλάξ, περὶ ἧς καὶ ἀνωτέρω ἐγένετο λόγος, ἡ ἀποκειμένη ὡσαύτως εἰς τὸ Βυζαντινὸν Μουσεῖον Ἀθηνῶν καὶ παριστάνουσα τὴν Γέννησιν τοῦ Χριστοῦ¹. Ἐπ' αὐτῆς (μῆκ. 1,35, ὕψ. 0,47, πλάξ. 0,195) (εἰκ. 18) εἰκονίζεται ἡ Θεοτόκος ἀνακεκλιμένη καὶ φέρουσα τὴν ἀριστερὰν παρὰ τὸ πρό-

Εἰκ. 18. Ἀνάγλυφος τῆς Γεννήσεως ἐν τῷ Βυζαντινῷ Μουσεῖῳ Ἀθηνῶν.
(Φωτογρ. τοῦ Βυζαντινοῦ Μουσείου).

σωπον. Πλησίον τῆς Παναγίας εὐρίσκεται τὸ βρέφος ἐν τῇ φάτνῃ καὶ ὑπεράνω αὐτοῦ ὀβοῦς καὶ ὁ ὄνος. Εἰς τὸ ἀριστερὸν ἄνω ἄκρον ὑπάρχει ἡ ἐπιγραφή:

Η Χ Ν Γ Ε Ν Η Σ Ι Σ

Η Χ(ριστο)Υ ΓΕΝΝΗΣΙΣ

Τεχνικῶς τὸ γλυπτὸν τοῦτο εἶναι ἐντελῶς ὅμοιον πρὸς τὰ τρία τόξα. Αἱ πτυχαὶ τοῦ ἐνδύματος τῆς Θεοτόκου εἶναι σχεδὸν ἐπανάληψις τῶν τοῦ Σολομῶντος ἐπὶ τοῦ τόξου Γ' (εἰκ. 12), ὅπως ἐπίσης ἡ κατὰ κρόταφον παράστασις τῆς κεφαλῆς τοῦ παρὰ τὴν φάτνην ὄνου ἔχει πολλὴν ἀναλογίαν πρὸς τὸν δεξιὸν τράγον(;) τοῦ τόξου Α'. (εἰκ. 4). Τέλος καὶ αὐτὰ τὰ γράμματα τῆς ἐπιγραφῆς εἶναι ἐντελῶς ὅμοια πρὸς τὰ ἐπὶ τῶν τόξων Α' καὶ Γ'. Οὐδεμία ἄρα νομίζω ἀμφιβολία ὑπάρχει, ὅτι καὶ τὸ ἀνάγλυφον τοῦτο, ὡς καὶ ἀνωτέρω εἴπομεν, εἶναι προῖον τοῦ ἰδίου ἐργαστηρίου καὶ ὅτι ἐκόσμηι πιθανῶς τὸ ἴδιον μὲ τὰ τρία τόξα μνημεῖον.

Περὶ τῆς καταγωγῆς καὶ τῆς τέχνης τῶν γλυπτῶν τούτων, τῶν τριῶν δηλαδὴ τόξων καὶ τοῦ ἀναγλύφου τῆς Γεννήσεως, μεγάλη μέχρι τοῦδε ἐγένετο συζήτησις. Πρῶτος περὶ αὐτῶν ἠσχολήθη ὁ Strzygowski (B. Z. IV, 1895, 601 κ.ἐξ.), ὅστις ἀνεγνώρισεν εἰς αὐτὰ φραγκικὴν ἐπίδρασιν καὶ τὰ κατέταξεν εἰς τὴν «νεοελληνικὴν» τέχνην, χαρακτηρίζων οὕτω τὴν μετὰ τὸ 1204 περίοδον². Ἀργότερον ἀπεφάνθη ὀριστικώτερον περὶ τῆς ἐπ' αὐτῶν λατι-

¹ Σχεδιάσμα αὐτῆς ἐδημοσιεύθη ὑπὸ F. Noack, Die Geburt Christi in der bildenden Kunst bis zur Renaissance, Darmstadt 1894, σ. 19, εἰκ. 5. Περὶ ταύτης βλ. Brehier, Etudes 90 κ. ἐξ. Σωτηρίου, Ὁδηγὸς ἐκδ. 2^α, σ. 48, ἀριθ.

251. Ἀπεικόνισις καὶ παρὰ Sotiriou, Guide, εἰκ. 24 B.

² Ὡς «νεοελληνικὸν» χαρακτηρίζει τὸ τόξον Α' καὶ ὁ Kehrer, ἐνθ' ἄν. σ. 94.

νικῆς ἐπιδράσεως. (B. Z. XXI, 1912, 357). Ὁ Bréhier (Etudes, 91 κ. ἐξ.) κατ' ἄρχαίς ἀπέρριψε πᾶσαν περὶ δυτικῆς ἐπιδράσεως ἰδέαν, καὶ ἐχαρακτήρισε τὰ γλυπτά ταῦτα ὡς ἔργα καθαρῶς βυζαντινά. Κατόπιν ὁμοῦς συνετάχθη μὲ τὴν γνώμην τοῦ Strzygowski καί, ἐκ τῆς παραβολῆς αὐτῶν πρὸς ἀνάλογα γλυπτά τόξα τῆς δυτικῆς Γαλλίας, κατέληξεν εἰς τὸ συμπέρασμα, ὅτι τὰ ἐν λόγῳ ἀθηναϊκὰ γλυπτά δεικνύουν πράγματι φραγκικὴν ἐπίδρασιν. (Nouv. recherches, 29 κ. ἐξ.). Τελευταῖον ἐπανερχόμενος εἰς τὴν ἀρχικὴν του γνώμην, ἀπηρνήθη καὶ πάλιν τὴν φραγκικὴν ἐπ' αὐτῶν ἐπίδρασιν καὶ παρεδέχθη ταῦτα ὡς αὐθεντικὰ βυζαντινὰ ἔργα, δεικνύοντα τὴν τάσιν τῆς γλυπτικῆς τῶν χρόνων τῶν Παλαιολόγων πρὸς τὸ ἐξέχον ἀνάγλυφον. (Mélanges Schlumberger, 429 κ. ἐξ.). Τέλος ὁ π. G. de Jerphanion (Orientalia christiana, IV, 1925, 256), παραδεχόμενος πάντοτε τὴν ἐπὶ τῶν γλυπτῶν τούτων λατινικὴν ἐπίδρασιν. παρατηρεῖ, ὅτι τὰ πρότυπα αὐτῶν δέον ν' ἀναζητηθῶσιν ὄχι εἰς τὴν δυτικὴν Γαλλίαν, ἀλλὰ εἰς τὴν νότιον Ἰταλίαν καὶ τὴν Ἀπουλίαν.

Αἱ διάφοροι αὗται γνώμαι περὶ τῶν ἀθηναϊκῶν τούτων γλυπτῶν, ἂν καὶ ἐν ταῖς λεπτομερείαις περιέχουσι πλείστας ὀρθὰς παρατηρήσεις, ἐν τῷ συνόλῳ αὐτῶν ὁμοῦς δὲν ἀνταποκρίνονται πλήρως πρὸς τὰ πράγματα. Ὁρθὴ κρίσις περὶ τῶν γλυπτῶν τούτων καὶ ἀκριβὴς προσδιορισμὸς τῆς τέχνης αὐτῶν δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ γίνῃ ἄνευ τῆς μελέτης καὶ τῶν ἄλλων ὁμοίων ἀναγλύφων, τῶν ἀποκειμένων ἐπίσης, ὡς ἀνωτέρω εἴπομεν, εἰς τὸ Βυζαντινὸν Μουσεῖον Ἀθηνῶν, καὶ εἰς ὧν τὴν ἐξέτασιν προβαίνομεν ἤδη.

II

Ἡ νεωτέρα ἱστορία τῶν γλυπτῶν τούτων ἔχει ὡς ἐξῆς: Κατὰ τοὺς εὐθὺς μετὰ τὴν Ἐπανάστασιν χρόνους ταῦτα εὐρίσκοντο ἐν τῇ Ἀκροπόλει¹, περὶ δὲ τὸ ἔτος 1890 μετεκομίσθησαν εἰς τὴν μικρὰν συλλογὴν βυζαντινῶν γλυπτῶν, τὴν καταρτισθεῖσαν εἰς μίαν τῶν αἰθουσῶν τοῦ Ἀρχαιολογικοῦ Μουσείου². Κατὰ τὴν ἐν ἔτει 1893 τοποθέτησιν εἰς τὴν αἶθουσαν ταύτην τοῦ Μουσείου τῆς Συλλογῆς τῆς Χριστιανικῆς Ἀρχαιολογικῆς Ἑταιρείας³, τὰ ἐν λόγῳ γλυπτά, ἐντετοιχισμένα μετ' ἄλλων εἰς τὴν αἶθουσαν, ἐκαλύφθησαν ὑπὸ εἰκόνων καὶ ἄλλων ἀντικειμένων τῆς Συλλογῆς ταύτης καὶ παρέμειναν οὕτω ἐπὶ μακρὸν ἐντελῶς ἄγνωστα⁴. Τέλος ἐν ἔτει 1923 ταῦτα μετὰ τῶν ἀντικειμένων τῆς Συλλογῆς τῆς Χριστιανικῆς Ἀρχαιολογικῆς Ἑταιρείας μετεφέρθησαν εἰς τὸ Βυζαντινὸν Μουσεῖον, ὅπου νῦν ἀπόκεινται⁵.

Τὰ ἐν λόγῳ γλυπτά εἶναι τὰ ἐξῆς:

Ι^α - δ. Τέσσαρα τεμάχια ἐκ δύο συμφυῶν τόξων, ἐνὸς ἐξωτερικοῦ μεγαλυτέρου καὶ ἐνὸς μικροτέρου ἐσωτερικοῦ.

1. Τοῦτο δύναται νὰ διαπιστωθῇ ἀπολύτως διὰ τὰ τεμάχια Ι^α καὶ ΙΙ, ἐκ τοῦ Buchon, Ἀντωνίου καὶ Castellazzi. Βλ. κατωτέρω.

2. Περὶ τῆς συλλογῆς ταύτης βλ. G. Millet, ἐν B. Z. I, 1892, 648, καὶ J. Strzygowski ἐν Oesterreische Rundschau III, 1905, 158 κ. ἐξ. Εἰς αὐτὴν εἶχον μετακομισθῆ καὶ τὰ τρία ἀνωτέρω περιγραφέντα τόξα Α - Γ. Βλ. J. Strzygowski

ἐν B. Z. IV, 1895, 602 καὶ Kehrer, ἐνθ' ἄν. 94.

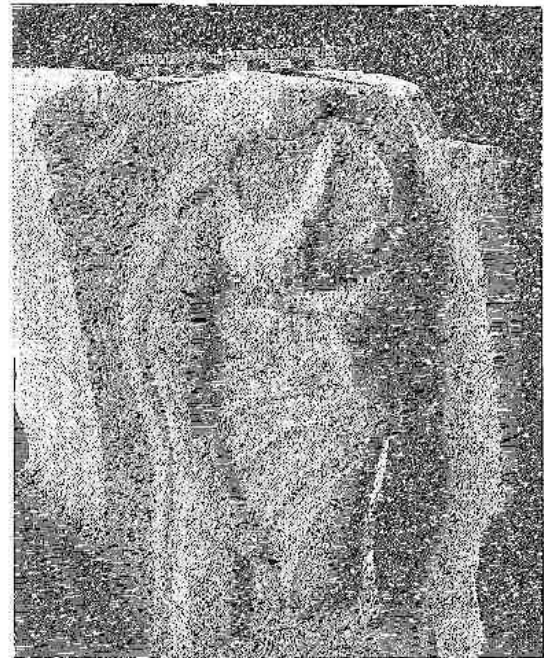
3. Βλ. Χριστιανικῆς Ἀρχαιολογικῆς Ἑταιρείας Δελτ. Β' 1894, 116.

4. Τινὰ ἐξ αὐτῶν εἶχεν ἴσως ἰδῆ ὁ Strzygowski, B. Z. IV, 1895, 603.

5. Σωτηρίου, Ὁδηγὸς ἐκδ. 2^α, σ. 4.

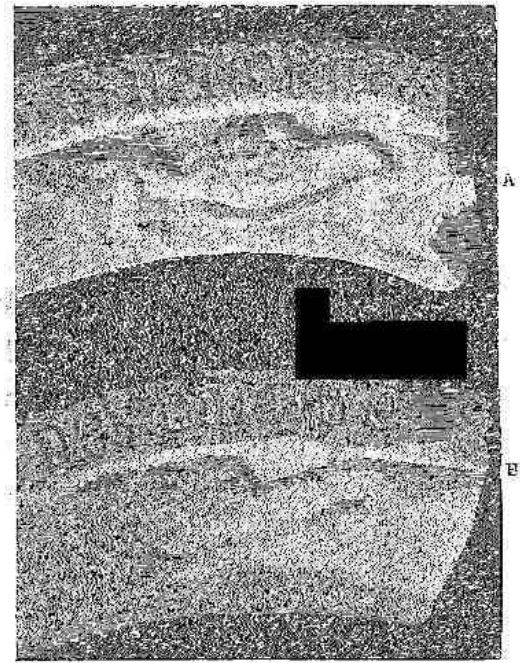

Εἰκ. 19. Τμήμα τόξου Ι^α ἐν τῷ Βυζαντινῷ Μουσείῳ Ἀθηνῶν.

Εἰκ. 20. Τμήμα τόξου Ι^β ἐν τῷ Βυζαντινῷ Μουσείῳ Ἀθηνῶν.

Ι^α. Τὸ ἀριστερὸν ἄκρον τοῦ μεγάλου τόξου, (ὑψ. 0,50 πλάτ. ἄνω 0,30, κάτω 0,33, πάχ. 0,22) (εἰκ. 19). Ἐπ' αὐτοῦ εἰκονίζεται ἀνδρική μορφή, ἣς ἐλλείπει ἡ κεφαλή. Ἐκ τῶν ἐπὶ τοῦ μαρμάρου παρὰ τὸν λαιμὸν διασωθέντων ἰχνῶν φαίνεται ὅτι ἡ μορφή αὕτη ἔφερε πλουσίαν οὐλήν κόμην. Ὁ εἰκονιζόμενος φέρει μακρὸν ἀχειρίδωτον ἔνδυμα καὶ κάτωθεν αὐτοῦ ἕτερον μετὰ στενῶν χειρίδων, εἰς δὲ τοὺς πόδας περνιστήρας. Τὸ ἄνω σῶμα ἔχει ἐστραμμένον πρὸς δεξιὰ, κάμπτει δὲ ἐλαφρῶς τὰ γόνατα, καὶ τείνει τὰς χεῖρας εἰς σχῆμα προσευχῆς κατὰ τὸν λατινικὸν τρόπον. Κατὰ τὸ δεξιὸν κάτω ἄκρον τοῦ γλυπτοῦ διασφύζεται τμήμα τοῦ μικροτέρου τόξου συμφυῆς πρὸς αὐτό. Τὸ μικρότερον τοῦτο τόξον κοσμεῖται ὑπὸ κυματοειδῶς βαίνοντος βλαστοῦ, ἐξ οὗ ἐκφύονται φύλλα καὶ σταφυλαί. Ἐπὶ στενῆς ταινίας διασφύζεται τμήμα λατινικῆς ἐπιγραφῆς, περὶ ἧς κατωτέρω¹.

Εἰκ. 21. Τμήματα τόξων Ι^γ καὶ Ι^δ ἐν τῷ Βυζαντινῷ Μουσείῳ Ἀθηνῶν.

¹ Τὸ γλυπτὸν τοῦτο, διατηρούμενον εἰς καλλιτέραν κατάστασιν, εἶδεν ἐπὶ τῆς Ἀκροπόλεως ὁ Α. Buchon, La Grèce continentale et la Morée, Paris, 1843, 128 καὶ ἐξ. ὅστις καὶ περιγράφει αὐτό, ἂν καὶ λανθασμένως, διότι τὸν ἰππό-

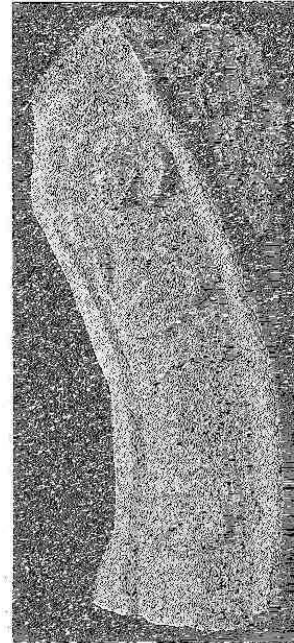
την ἐξέλαβεν ὡς ἄγγελον, καὶ μεταγράφει τὴν ἐπὶ τοῦ συμφυοῦς τμήματος τοῦ μικροῦ τόξου ἐπιγραφὴν. Τοῦτο εἶδεν ἐπίσης ἐπὶ τῆς Ἀκροπόλεως καὶ ὁ Ἀρχιμ. Ἀντωνῖνος. Περὶ τῶν παλαιῶν χριστιανικῶν ἐπιγραφῶν τῶν Ἀθηνῶν, (ρωσ.)

Ιβ. Τὸ δεξιὸν ἄκρον τοῦ μεγάλου τόξου, (ὑψ. 0,26, πλάτ. 0,19, πάχ. 0,22) (εἰκ. 20). Ἐπὶ τούτου παρίσταται γυναικεία μορφή, ἣς ἑλλείπει ὁμοίως ἡ κεφαλὴ ὡς καὶ οἱ πόδες, ἀπὸ τῶν γονάτων περίπου. Αὕτη εἰκονίζεται κατ' ἐνώπιον καὶ φέρει μακρὸν χιτῶνα ἐπ' αὐτοῦ δὲ μανδύαν, συγκρατούμενον πρὸ τοῦ στήθους διὰ ταινιῶν. Διὰ τῆς ἀριστερᾶς χειρὸς ἡ γυναικεία αὕτη μορφή κρατεῖ τὰς πρὸ τοῦ στήθους ταινίας τοῦ μανδύου, τὴν δὲ δεξιάν τείνει πρὸς τὰ κάτω. Παρὰ τὸν δεξιὸν ὄμον καὶ κατὰ μῆκος τῆς στενῆς παρυφῆς τοῦ τόξου εἶναι χαραγμένη ἑλληνικὴ ἐπιγραφή, ἣν θὰ ἰδωμεν κατωτέρω.

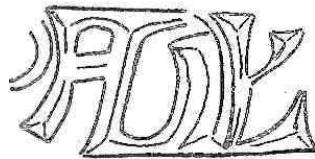
Ιγ. Τμήμα ἐκ τοῦ ἐσωτερικοῦ μικροτέρου τόξου. (0,19 × 0,15) (εἰκ. 21^Α). Ἐπ' αὐτοῦ διασφύζεται κλάδος ἀμπέλου μετὰ φύλλου καὶ σταφυλῆς, ὡς καὶ τμήμα λατινικῆς ἐπιγραφῆς.

Ιδ. Ἔτερον τμήμα ἐκ τοῦ αὐτοῦ τόξου (0,18 × 0,17) (εἰκ. 21^Β) μεθ' ὁμοίας διακοσμῆσεως καὶ μέρους ἐκ τῆς αὐτῆς λατινικῆς ἐπιγραφῆς.

II. Τὸ δεξιὸν μέρος τόξου περιβαλλομένου ὑπὸ προεξέχοντος πλαισίου. Εἶναι τεθραυσμένον εἰς δύο τεμάχια, μεταξὺ τῶν ὁποίων λείπει μικρὸν μέρος. (Ἄνω τεμάχιον: ὑψ. 0,44 πλάτ. ἄνω 0,30, πάχ. 0,20, Κάτω τεμάχ., ὑψ. 0,22, πλάτ. κάτω 0,20, πάχ. 0,20) (εἰκ. 22)¹. Ἐπ' αὐτοῦ εἰκονίζεται ἅγιος ἔχων τὴν κεφαλὴν κατ' ἐνώπιον καὶ τὸ σῶμα ἐστραμμένον ἐλαφρῶς πρὸς ἀριστερά. Τὸ πρόσωπον εἶναι ἐντελῶς κατεστραμμένον. Οὗτος φέρει μακρὸν ἱμάτιον καὶ ἐπ' αὐτοῦ χιτῶνα. Διὰ τῆς δεξιᾶς εὐλογεῖ κατὰ τὸν λατινικὸν τρόπον, διὰ δὲ τῆς ἀριστερᾶς κρατεῖ εὐαγγέλιον. Κατὰ τὸ δεξιὸν ἄνω ἄκρον διασφύζεται μικρὸν τμήμα τῆς πλακός, εἰς τὸ κάτω μέρος τῆς ὁποίας ἠνοίγετο τὸ τόξον μετὰ λειψάνων φυτικῆς διακοσμῆσεως, συνισταμένης ἐκ κλάδων δρυὸς μετὰ φύλλων καὶ βαλάνων. Ὁ εἰκονιζόμενος ἅγιος εἶναι ὁ Ἀπόστολος Παῦλος, ὡς μανθάνομεν ἐκ λειψάνου ἐπιγραφῆς λατινικῆς, ὑπὲρ τὴν κεφαλὴν αὐτοῦ κεχαραγμένης καὶ ἐχούσης οὕτω:

Εἰκ. 22. Τμήμα τόξου II ἐν τῇ Βυζαντινῇ Μονασίῳ Ἀθηνῶν.

... P)AUL(US)

¹ Πετροπούλις, 1874 σ. 78, ἀριθ. 6, ὅστις καὶ παρέχει πρόχειρον σχεδιάσμα τοῦ μικροῦ τόξου καὶ τῆς ἐπ' αὐτοῦ ἐπιγραφῆς. Πίν. 25 ἀρ. 6.

¹ Τὸ ἀνάγλυφον τοῦτου εἶδος παρὰ τὴν Ἀκρόπολιν καὶ

παρέχει σχεδιάσμα αὐτοῦ ὁ G. Castellazi, Ricordi di architettura orientale, Venezia, 1871, πίν. 12, ἀρ. 7. Πρόχειρον σχεδιάσμα αὐτοῦ καὶ τῆς ἐπιγραφῆς παρέχει ἐπίσης καὶ ὁ Ἄντωνινος, ἐνθ' ἄν. σ. 78 ἀρ. 7 καὶ πίν. 25.

III. Ἡ ἄνω δεξιὰ γωνία πλακὸς μετὰ τόξου. $0,50 \times 0,22$, πάχ. $0,10$) (*εἰκ. 23*). Αὕτη κοσμεῖται ὑπὸ κλάδων ἐλαίας (;) μετὰ φύλλων καὶ καρπῶν. Ἐπὶ τοῦ τόξου, τὸ ὁποῖον περιβάλλεται ὑπὸ προεξέχοντος πλαισίου, διακρίνεται τὸ ἄνω μέρος τοῦ σώματος ἱεράρχου, φέροντος ἄμφια τῆς δυτικῆς ἐκκλησίας καὶ τείνοντος τὴν ἀριστερὰν εἰς σχῆμα δεήσεως.

Εἰκ. 23. Τμήμα τόξου III ἐν τῷ Βυζαντινῷ Μουσείῳ Ἀθηνῶν.

IV. Τμήμα ἐξ ὁμοίας πλακός. ($0,48 \times 0,17$, πάχ. $0,20$) (*εἰκ. 24*). Ἐπ' αὐτοῦ ὑπάρχει φυτική διακόσμησις ἐκ κλάδου μηλέας (;) μετὰ φύλλων καὶ καρπῶν. Κατὰ τὴν δεξιὰν κάτω γωνίαν σφύζεται μικρὸν τμήμα τόξου μετὰ προεξέχοντος πλαισίου.

Vα-β. Δύο τμήματα τόξου. (α': $0,25 \times 0,15$, πάχ. $0,11$. β': $0,17 \times 0,13$, πάχ. $0,11$) (*εἰκ. 25*). Ἐπ' αὐτῶν ὑπάρχει κυματοειδῶς βαίνων κλάδος ἀμπέλου μετὰ φύλλων καὶ σταφυλῶν. Ἐπὶ στενῆς ταινίας ἡ ἐπιγραφή:

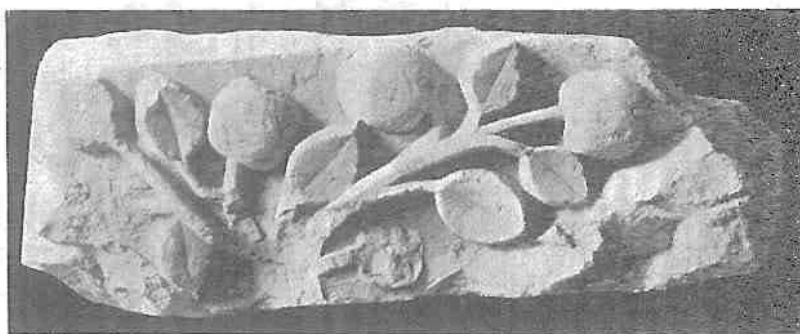

Ο ΑΓΙΟ(ς Θεόδωρος ὁ)ΤΗΡ(ων)

VI. Μικρὸν τμήμα ἀναγλύφου. ($0,17 \times 0,175$, πάχ. $0,14$) (*εἰκ. 26*). Ἐπ' αὐτοῦ διεσώθη ἡ κεφαλὴ καὶ μέρος τοῦ στήθους ἀγίου, εἰκονιζομένου κατ' ἐνώπιον καὶ φέροντος ὄξυ γένειον. Κατὰ τὴν δεξιὰν ἄνω γωνίαν λείψανα ἐπιγραφῆς:

Ο ΑΓ(ιος)

Εἰκ. 24. Τμήμα τόξου IV ἐν τῷ Βυζαντινῷ Μουσείῳ Ἀθηνῶν.

Τοιαῦτα τὰ ἐν λόγῳ γλυπτὰ τεμάχια. Ἐξετάσωμεν νῦν λεπτομερέστερον τὰ κατ' αὐτά. Τὰ τεμάχια Ι^{α-δ} ἀνήκουσιν εἰς μέγα διπλοῦν τόξον, τὸν προορισμὸν τοῦ ὁποῖου διδά-

σκουσι τὰ ἐπ' αὐτῶν διασωθέντα τρία τμήματα λατινικῆς ἐπιγραφῆς. Τὸ ἐν τῶν τμημάτων τούτων εὐρίσκεται ἐπὶ τοῦ τεμαχίου Ι^α καὶ κατὰ συνέπειαν δεικνύει τὴν ἀρχὴν τῆς ἐπιγραφῆς, ἐπίσης τὸ τεμάχιον Ι^δ διασφύζει ἀκόμη λείψανα τοῦ μεγάλου τόξου, πρὸς ὃ συνεφύετο, καὶ ἐπομένως τὸ ἐπ' αὐτοῦ τμήμα τῆς ἐπιγραφῆς ἀποτελεῖ τὰς τελευταίας αὐτῆς λέξεις. Τὰ τρία λοιπὸν διασωθέντα τμήματα τῆς ἐπιγραφῆς ταύτης θὰ ἠδύναντο νομίζω ν' ἀναγνωσθῶσι κατὰ τὴν ἐξῆς τάξιν¹:

1) Ἐπὶ τοῦ τεμαχίου Ι^α:

HIC JACE(ut.....)

2) Ἐπὶ τοῦ τεμαχίου Ιν:

..... S EI Q(ui); OP(us) F(ecit;.....)

3) Ἐπὶ τοῦ τεμαχίου Ι^δ:

NO(stri;) D(omi)NI HUE...

Ἐκ τῶν λειψάνων τούτων τῆς ἐπιγραφῆς καθορίζεται ἀμέσως ὁ ἐπιτύμβιος χαρακτήρ τοῦ τόξου, ὃν καθιστᾷ ἐπίσης πρόδηλον καὶ ἡ μικρὰ ἑλληνικὴ ἐπιγραφή, ἡ εὐρισκομένη ἐπὶ τοῦ τεμαχίου Ι^β, χαραχθεῖσα πιθανῶς ἀργότερον καὶ ἔχουσα οὕτω:

..... τΟΥ ΚΙΒΟΥΡΙΟΥ².

Τὸ τόξον λοιπὸν τοῦτο ἐκόσμηε τάφον, ἐν τῷ ὁποίῳ ἦσαν τεθαμμένοι δύο νεκροί, ὅπως ἐξάγεται ἀπὸ τὰς δύο μορφὰς ἐπὶ τῶν τεμαχίων Ι^α καὶ Ι^β, καθὼς ἐπίσης καὶ ἀπὸ τὸ τμήμα τῆς λατινικῆς ἐπιγραφῆς, τὸ εὐρισκόμενον ἐπὶ τοῦ τεμαχίου Ι^α. Καὶ εἶναι μὲν ἀληθές, ὅτι

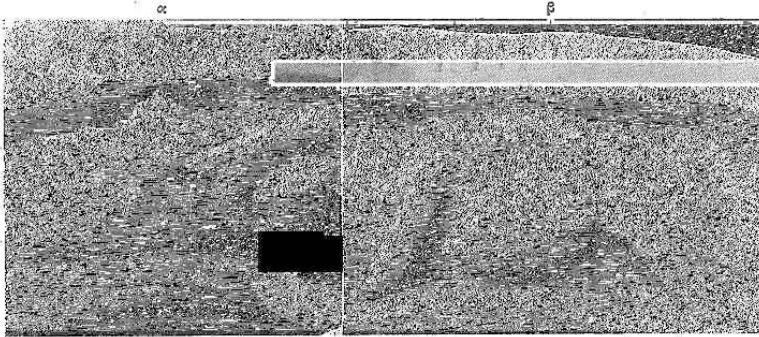
¹ Μεταγραφή τῆς ἐπιγραφῆς μετὰ τινὰς διαφορὰς καὶ παρὰ Σωτηρίου, Ὁδηγὸς ἐκδ. 2^α σ. 47, ἀρ. 225.

² Ὡς γνωστὸν ἡ λέξις κιβούριον μετὰ τὴν σημασίαν τοῦ

τάφου, ἀπαντᾷ ἤδη εἰς Χρονικὸν τοῦ Μωρέως. J. Schmitt, The Chronicle of Morea, London, 1904, στ. 2743, 7792.

Βλ. καὶ Ducange, Glossarium, I, 654.

σήμερον τὰ δύο τελευταῖα γράμματα τῆς λέξεως *jacent* ἔχουσιν ἀποτριβή, ἀλλὰ ταῦτα ὑπῆρχον ὅταν εἶδον τὸ γλυπτὸν ἐπὶ τῆς Ἀκροπόλεως ὁ Buchon καὶ ὁ Ἀντωνίνος, ὥστε οὐδε-

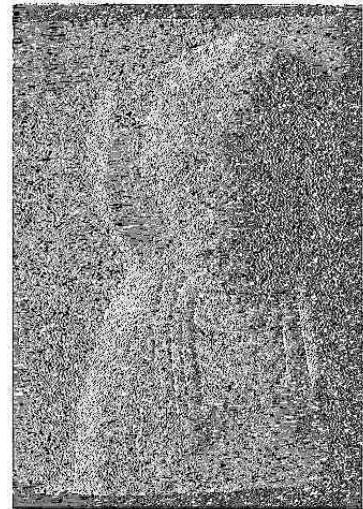

Εἰκ. 25. Τμήματα τόξου *V^a* καὶ *V^b* ἐν τῷ Βυζαντινῷ Μουσείῳ Ἀθηνῶν.

μία περὶ τούτου νὰ ὑπάρχη ἀμφιβολία. Τῶν δύο ἐντὸς τοῦ τάφου περιλειομένων νεκρῶν διεσώθησαν αἱ ἀπεικονίσεις μὲ τὰς κεφαλὰς δυστυχῶς κατεστραμμένας ἐπὶ τῶν τεμαχίων *I^a* καὶ *I^b* τοῦ τόξου. Ὅτι πρόκειται περὶ ζεύγους Φεράγ-

κων ἐξάγεται ὄχι μόνον ἀπὸ τὴν λατινικὴν ἐπιγραφὴν, ἀλλὰ καὶ ἀπὸ τὴν σύγκρισιν τοῦ ἐνδύματος τῶν μορφῶν τούτων πρὸς ἀναλόγους γλυπτικὰς παραστάσεις ἐπὶ Δυτικῶν μνημείων εὐρισκομένας καὶ ἀνηκούσας εἰς τοὺς περὶ τὸν 13^{ον} αἰῶνα χρόνους. Ἄν πράγματι παραβάσωμεν τὸν ἱππότην τοῦ τεμαχίου *I^a* (εἰκ. 19) πρὸς τὸν περίφημον Ἅγιον Θεόδωρον, τὸν εὐρισκόμενον εἰς τὸ νότιον πρόστοον τοῦ καθεδρικοῦ Ναοῦ τῆς Chartres ἐν Γαλλίᾳ¹ (εἰκ. 27) θὰ παρατηρήσωμεν ὅτι τὸ ἔνδυμα εἶναι ἐντελῶς ὅμοιον. Ὁ ἴδιος ἐξωτερικὸς ἀχειρίδωτος χιτῶν (*cotte d'armes*), ὁ ἴδιος ἐπίσης ἐσωτερικὸς συρματόπλεκτος τοιοῦτος μὲ τὰς στενάς χειρίδας (*cotte de mailles*)². Ὅσον δ' ἀφορᾷ ὄχι μόνον τὸ ἔνδυμα, ἀλλὰ καὶ τὴν ἐλαφρὰν κλίσιν τῶν γονάτων ἀντὶ τῆς πραγματικῆς γονυκλισίας, ἣν δὲν ἠδυνήθη ν' ἀποδώσῃ εἰς τὴν μορφήν τοῦ ἡμετέρου ἀναγλύφου ὁ τεχνίτης ὡς ἐκ τῆς ἀντιθέτου κλίσεως τοῦ τόξου, λίαν χρήσιμος εἶναι ἡ παραβολὴ πρὸς ἐπιτύμβιον πλάκα τοῦ 14^{ου} αἰῶνος, εἰκονίζουσαν ἡγεμόνα τοῦ οἴκου τῶν Lusignan, προερχομένην δὲ ἐκ Λευκωσίας τῆς Κύπρου καὶ ἀποκειμένην σήμερον εἰς τὸ Μουσεῖον τοῦ Λούβρου (εἰκ. 28).

Ἐπίσης ἡ παραβολὴ τοῦ ἐνδύματος τῆς ἐπὶ τοῦ τεμαχίου *I^b* γυναικείας μορφῆς (εἰκ. 20) πρὸς τὸ ἄγαλμα τῆς Βασιλίσσης Σαβὰ ἐν τῷ βορείῳ προστόφῳ τοῦ αὐτοῦ καθεδρικοῦ Ναοῦ τῆς Chartres³ (εἰκ. 29) πεῖθει ὅτι καὶ ἡ μορφή αὕτη εἰκονίζει δέσποιναν

Εἰκ. 26. Τμήμα ἀναγλύφου *VI* ἐν τῷ Βυζαντινῷ Μουσείῳ Ἀθηνῶν.

¹ Βλ. A. Michel, *Histoire de l'art*, II, 1, 171. C. Enlart - J. Roussel, *Catalogue général du Musée de sculpture comparée au Palais de Trocadero*, II, France: Style gothique, Paris, 1926, 12, No C 28.

² Περὶ τοῦ πολεμικοῦ ἐνδύματος τῆς ἐποχῆς βλ. C. Enlart, *Manuel d'archéologie française*, III *Le costume*, Paris, 1916, 463 κ. ἔξ.

³ Enlart - Roussel, ἐνθ' ἄν. 9, No C13.

φέρουσαν τὸ Δυτικὸν ἔνδυμα τοῦ 13^{ου} αἰῶνος, τὸν ἐσωτερικὸν δηλαδὴ ἐξωσμένον μακρὸν χιτῶνα καὶ τὸν ἐπ' αὐτοῦ μανδύαν, ὅστις συγκρατεῖται διὰ ταινίας πρὸ τοῦ στήθους¹. Καὶ

Εἰκ. 27.

Ἄγαλμα τοῦ Ἀγ. Θεοδώρου
ἐν τῷ Ναῷ τῆς Chartres.

αὕτη δὲ ἀκόμη ἢ λεπτομέρεια, ὅτι ἡ γυναικεία μορφή τοῦ ἡμετέρου ἀναγλύφου φέρει τὴν ἀριστερὰν χεῖρα πρὸς τὴν ταινίαν τὴν συγκρατοῦσαν τὸν μανδύαν ἐπὶ τοῦ στήθους, εἶναι χαρακτηριστικὴ διὰ τὰς παραστάσεις τῶν γυναικῶν ἐπὶ τῶν Δυτικῶν μνημείων τῶν χρόνων ἐκείνων². Οὐδεμία ἄρα, νομίζομεν, ἀπομένει ἀμφιβολία ὅτι τὰ γλυπτά ταῦτα Ι^α καὶ Ι^β εἰκονίζουσι τὸ ἐντὸς τοῦ τάφου περικλειόμενον ζεῦγος τῶν Φράγκων, ἓνα δηλαδὴ ἱππότην καὶ τὴν σύζυγόν του.

Εἰκ. 28. Ἐπιτύμβιος πλάξ μέλους τῆς οἰκογενείας Lusignan ἐκ Κύπρου ἐν τῷ Μουσεῖῳ τοῦ Λούβρου.

Ποία ἦσαν τὰ ὀνόματα τούτων δὲν γνωρίζομεν, διότι τὸ σχετικὸν μέρος τῆς ἐπιγραφῆς ἀπωλέσθη. Εἰς τὸ τελευταῖον ἐκ τῶν διασωθέντων τμημάτων τῆς ἐπιγραφῆς, ἐπὶ τοῦ τεμαχίου Ι^δ, εὐρίσκονται τὰ πρῶτα γράμματα ἑνὸς ὀνόματος, τὸ ὁποῖον θὰ ἠδύνατο νὰ συμπληρωθῇ πιθανώτατα Hue(berti)³. Τὸ οὕτω ὅμως συμπληρούμενον ὄνομα ἀσφαλῶς δὲν ἀνήκει εἰς τὸν ἱππότην τὸν ἐν τῷ τάφῳ κατακείμενον. Μίαν τοιαύτην ὑπόθεσιν ἀποκλείει ἡ θέσις τοῦ τεμαχίου, ἥτις, ὡς εἶδομεν, καθορίζεται ἐπακριβῶς. Τὸ ὄνομα τοῦ ἱππότου καὶ τῆς συζύγου του, θὰ εὐρίσκοντο ἀναμφιβόλως εἰς τὴν ἀρχὴν τῆς ἐπιγραφῆς εὐθὺς μετὰ τὰς λέξεις *Hic jacent*, ὡς εἶναι ὁ κανὼν εἰς τοιαύτας λατινικὰς ἐπιτύμβιους ἐπιγραφάς, καὶ ὄχι εἰς τὸ τέλος αὐτῆς. Τὸ ὄνομα λοιπὸν Hueberti ἀνήκει εἰς ἄλλο πρόσωπον. Ἐχων τις πρὸ ὀφθαλμῶν ἀνάλογα παραδείγματα ἐπὶ Δυτικῶν μνημείων⁴, καὶ δὴ τάφων⁵, ὅπου ἀναφέρεται ὁ γλύπτης, ὁ κατασκευάσας

1 Περὶ τοῦ γυναικείου ἔνδυματος βλ. Enlart, ἐνθ' ἄν. 60 κ. ἔξ.

2 Βλ. καὶ Α. Grabar, ἐν Byzantion, I, 1924, 231 κ. ἔξ.

3 Οὕτω συμπληρώνει τὸ ὄνομα καὶ ὁ Σωτηρίου, ἐνθ' ἄν. 47.

4 Παραδείγματα τινὰ παρὰ Enlart-Roussel, Catalogue... I. France: Monuments antérieurs à l'époque romane, style roman, Nos B 20, 33, 104-107.

5 Enlart - Roussel, ἐνθ' ἄν. No B. 202.

Εἰκ. 29.

Ἄγαλμα τῆς Βασιλείσσης Σαβὰ
ἐν τῷ Ναῷ τῆς Chartres.

τὸ ἔργον, θὰ ἠδύνατο νὰ εἰκάσῃ ὅτι καὶ τὸ ἐπὶ τῆς ἡμετέρας ἐπιγραφῆς ὄνομα ἀνήκει εἰς τὸν τεχνίτην τὸν κατασκευάσαντα τὸν τάφον. Πρὸς μίαν τοιαύτην σκέψιν θὰ ἤγαγε τὸ δεύτερον ἐκ τῶν διασωθέντων τμημάτων τῆς ἐπιγραφῆς, ἐπὶ τοῦ τεμαχίου Ιγ, ὅπου ἀναγινώσκεται, ἂν ἡ ἡμετέρα ἀνάγνωσις εἶναι ἀκριβής, ... qui opus fecit... Ἄλλ' ἡ ὑπόθεσις αὕτη προσκόπτει εἰς ἓν ἀνυπέρβλητον κώλυμα, τὰς λέξεις δηλαδὴ τῆς ἐπὶ τοῦ τεμαχίου Ιδ ἐπιγραφῆς, τὰς προηγουμένας τοῦ ὀνόματος, nostri (;) domini. Τοιοῦτος τίτλος δι' ἓνα γλύπτῃν εἶναι ἐντελῶς ἀσυνήθης. Ἐξ ἄλλου καὶ ἡ κατὰ γενικὴν ἐκφορὰ τοῦ ὀνόματος δὲν δικαιολογεῖται εἰς τὴν ἡμετέραν ἐπιγραφὴν. Κατὰ ταῦτα τὸ ζήτημα θὰ μένη ἄλυτον, πασα δὲ περὶ αὐτοῦ ὑπόθεσις δὲν θὰ εἶναι δυνατὸν ν' ἀποδειχθῇ.

Ἄλλὰ ποιὸν ἦτο τὸ σχῆμα τοῦ τάφου, τοῦ ὁποίου τὰ λείψανα διεσώθησαν μέχρις ἡμῶν; Βεβαίως οὗτος θὰ εἶχε μορφήν κόγχης (ἀρκοσολίου) εὗρισκομένης εἰς τὸ πάχος τοῦ τοίχου, ὅπου ὑπεράνω τῆς σαρκοφάγου θὰ ὑπῆρχε τὸ τόξον. Ἡ μορφή αὕτη τοῦ τάφου εἶναι λίαν συνήθης ἐν Γαλλίᾳ¹, ἀλλὰ καὶ ἐν Ἑλλάδι, εἰς μέρη ἰδίως, ὅπου ἡ φραγκικὴ κυριαρχία διήρκεσε μακρότερον χρόνον, ὅπως ἐπὶ παραδείγματι εἰς τὴν Κρήτην². Ἄλλὰ τὸ τόξον ἐπὶ τοῦ ὑπὸ ἐξέτασιν τάφου ἦτο διπλοῦν, ἐπομένως δέον νὰ ἐξετασθῇ ὁποία ἦτο ἡ μορφή, ἣν τοῦτο παρουσίαζεν. Αὕτη κατὰ ἓνα μόνον τρόπον θὰ ἠδύνατο, νομίζω, ν' ἀποκατασταθῇ. Ἐξωτερικῶς δηλαδὴ ὑπῆρχεν ἓν μέγα ὀξυκόρυφον τόξον, οὗ λείψανα εἶναι τὰ τεμάχια Ια καὶ Ιβ, ἐσωτερικῶς δὲ ἓν μικρότερον, εἰς τὸ ὁποῖον ἀνήκουν τὰ τεμάχια Ιγ καὶ Ιδ, συμφυῆς πρὸς τὸ πρῶτον κατὰ τὰ ἄκρα καὶ ἔχον μορφήν τρίλοβον (εἰκ. 30)³. Τὸ τρίλοβον τόξον, ὄχι ἐντελῶς ἀσυνήθης καὶ εἰς τὴν βυζαντινὴν τέχνην, τόσον μὲ τὴν ἡμικυκλικὴν αὐτοῦ μορφήν⁴, ὅσον καὶ μὲ τὴν ὀξυκόρυφον⁵, εἶναι, ὡς γνωστόν, συνηθέστατον εἰς τὴν Δυτικὴν τέχνην. Ἀπαντᾷ δὲ καὶ ἐν Ἑλλάδι, καὶ μάλιστα περιβαλλόμενον ὑπὸ τοῦ μεγαλύτερου ὀξυκορύφου τόξου, ὅπως τὸ ἀνεπαρεστήσαμεν ἐπὶ τοῦ ὑπὸ μελέτην τάφου, ἐπὶ ἔργων φραγκικῶν⁶ ἢ ἐπηρεασμένων ἀπὸ τὴν Δυτικὴν τέχνην⁷.

¹ Βλ. τὸν τάφον Ἀρχιεπισκόπου ἐν Rouen παρὰ R. de Lasteyrie, L'architecture religieuse en France à l'époque gothique, Paris, 1926-7, II, 572 κ. ἔξ. εἰκ. 1168. καὶ τὸ τόξον τάφου τὸ χρησιμοποιούμενον νῦν ὡς τύμπανον θύρας ἐν τῇ νοτιᾷ πλευρᾷ τοῦ καθεδρικοῦ ναοῦ τῆς Reims. A. Michel, Histoire de l'art. II. 1 σ. 141, εἰκ. 97 καὶ Enlart-Roussel, Catalogue, I, σ. 57, No B 215.

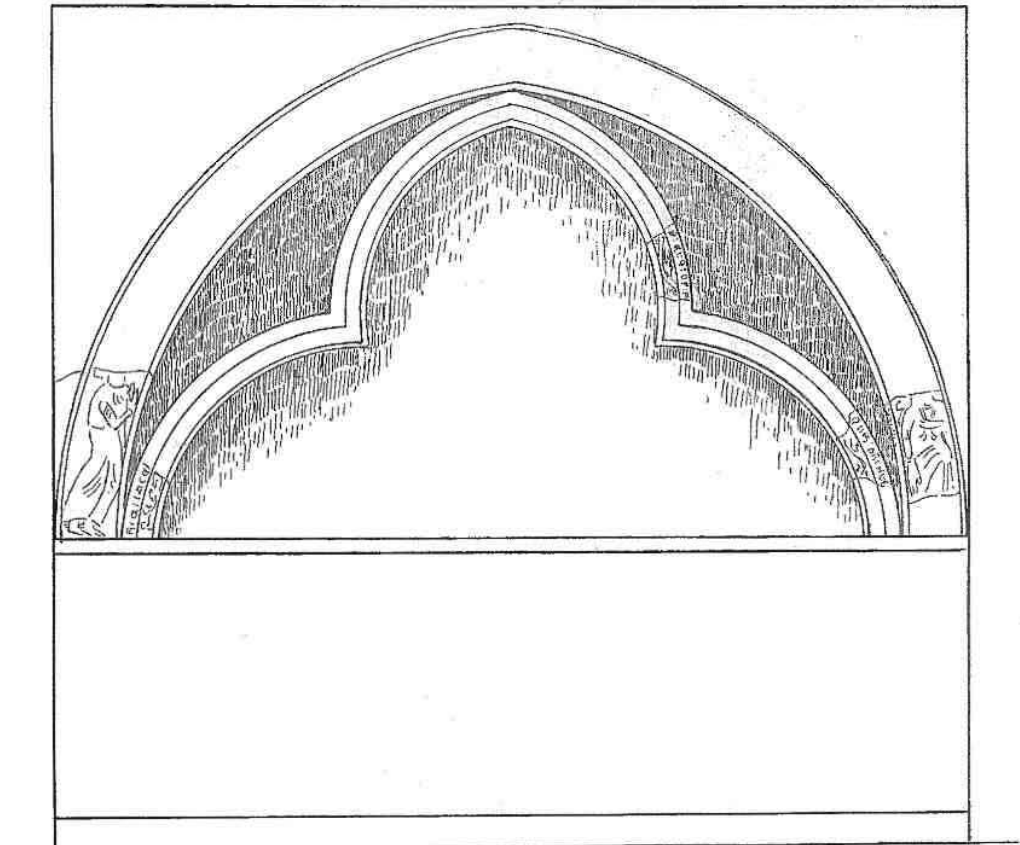
² Gerola, ἐνθ' ἄν. σ. 360 κ. ἔξ. εἰκ. 401 κ. ἔξ.

³ Ἐπὶ τῇ βάσει τῶν παρατηρήσεων τούτων, καὶ μὲ πρότυπον τὸ κατωτέρω ἐν εἰκ. 31 παρατιθέμενον θωράκιον,

ἐποθετήθησαν καὶ συνεπληρώθησαν τὰ τεμάχια ταῦτα τοῦ τάφου εἰς τὴν αἴθουσαν τοῦ Βυζαντινοῦ Μουσείου, τὴν περιλαμβάνουσαν τὴν βυζαντινὴν γλυπτικὴν. Τοῦτο διακρίνεται εἰς τὴν ἄποψιν τῆς αἰθούσης παρὰ Sotiriou, Guide du Musée Byzantin, σ. 44, εἰκ. 21.

⁴ O. Wulff, Die Koimesis-Kirche in Nicaea, Strassburg, 1903, σ. 185, εἰκ. 36. A. Michel, Histoire de l'art, I σ. 245, εἰκ. 134 B. Filow, Die altbulgarische Kunst, Bern, 1919, πίν. III. A. Grabar, La peinture religieuse en Bulgarie, σ. 58 κ. ἔξ. εἰκ. 10 κ. ἔξ. Βλ. καὶ τὰ ἀνοίγματα ἐπὶ τῶν

Τί εἰκονίζετο ἐπὶ τοῦ μεγάλου τόξου, ὑπεράνω τῶν ἀναγλύφων μορφῶν τοῦ ἱππότη καὶ τῆς συζύγου του, δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ γνωρίζωμεν. Πάντως, ἂν ἔχωμεν ὑπ' ὄψει ἀναλόγους τάφους ἐν Γαλλίᾳ, ὧν ἀνεφέρομεν ἀνωτέρω μερικά παραδείγματα, θὰ ἠδυνάμεθα ἴσως νὰ ὑποθέσωμεν, ὅτι ἐπ' αὐτοῦ παρίσταντο ἄγγελοι καὶ ἄλλαι μορφαὶ ἁγίων. Ἡ πληροφορία τοῦ Buchon σχετικῶς πρὸς τὸ τεμάχιον Ι^α, ἦν ἀνωτέρω παρεθέσαμεν, ὅτι δηλαδὴ ἐπ' αὐτοῦ ὑπῆρχον ἄγγελοι, θὰ ἠδύνατο ἴσως νὰ βοηθήσῃ ἡμᾶς, ἀλλὰ νομίζω ὅτι οὗτος ἐξέλαβεν ὡς

Εἰκ. 30. Ἀποκατάσεις τοῦ τάφου εἰς ὃν ἀνήκουσι τὰ τεμάχια Ι^α-^β. Βλ. εἰκ. 19-21.

ἄγγελον τὸν ἐπὶ τοῦ τεμαχίου τούτου εἰκονιζόμενον ἱππότην καὶ κατὰ συνέπειαν δὲν θὰ ἦτο δυνατὸν νὰ βασισθῶμεν ἐπὶ τῆς μαρτυρίας ταύτης.

Ὁ προσορισμὸς τοῦ τεμαχίου τόξου ΙΙ, ἐφ' οὗ εἰκονίζεται ὁ Ἀπόστ. Παῦλος, (εἰκ. 22) καθὼς καὶ τῶν ὁμοίων τεμαχίων ΙΙΙ καὶ ΙV, (εἰκ. 23, 24) δὲν δύναται νὰ ὀρισθῇ μετὰ βεβαιότητος. Εἶναι πολὺ πιθανόν, ὅτι καὶ ταῦτα προέρχονται ἴσως ἐκ τάφων ἢ ἐκόσμου μικρᾶς κόγχας εἰς τὸ ἐσωτερικὸν φραγκικῆς τινοῦ ἐκκλησίας.

στενῶν πλευρῶν τοῦ τάφου τῆς Ἁγίας Θεοδώρας ἐν τῷ ὁμώνυμῳ ναῷ τῆς Ἀρτης.

5 Millet, Mistra, πίν. 135. 1 (Εὐαγγελίστρια) Omont, Miniatures... πίν. CVI. 2 (Κώδ. Parisinus gr. 550) N. Kondakov, Μνημεῖα τῆς χριστιανικῆς τέχνης τοῦ Ἀθῶ, Πετροῦπολις, 1902 (ρωσ.), πίν. XXXVIII (Πλάκες Εὐαγ-

γελισμοῦ ἐπὶ τῆς χαλκίνης θύρας Μ. Βατοπεδίου).

6 Πλάξ ἀνάγλυφος ἐν τῷ Βυζαντινῷ Μουσεῖῳ Ἀθηνῶν, περὶ ἧς βλ. κατωτέρω σ. 97 κ. ἐξ. εἰκ. 31.

7 Παρηγορήτισσα ἐν Ἀρτη. Ἀρχαιολ. Δελτίον V, 1919, σ. 49, εἰκ. 34.

Πολύ μεγαλύτερας σημασίας είναι τὰ δύο τμήματα τοῦ τόξου V (εἰκ. 25). Ὅπως δύναται τις νὰ συναγάγῃ ἀπὸ τὰ ἐπ' αὐτῶν διασωθέντα λείψανα ἐπιγραφῆς, τὸ τόξον τοῦτο ἐχρησίμευεν ὡς πλαίσιον εἰς εἰκόνα (ψηφιδωτὸν ἢ μᾶλλον τοιχογραφίαν) τοῦ Ἁγίου Θεοδώρου τοῦ Τήρωνος. Τοιαῦται ὁλόσωμοι εἰκόνες ἁγίων ἀνωθεν τόξων γλυπτῶν ἢ καὶ ἐξωγραφημένων, δὲν εἶναι ἀσυνήθεις εἰς τὰ ἐσωτερικὰ τῶν βυζαντινῶν ἐκκλησιῶν, ὅχι δὲ ὀλίγα παραδείγματα διεσώθησαν μέχρις ἡμῶν¹. Ἀλλὰ ὑπάρχει ἐν μέρος τῆς ἐκκλησίας, ὅπου τοιαῦτα ἀνάγλυφα τόξα περιβάλλοντα εἰκόνας ἁγίων εἶναι συνηθέστατα, αἱ δύο δηλαδὴ παραστάδες τοῦ τέμπλου. Εἶναι ἀληθές, ὅτι εἰς τὰς θέσεις αὐτὰς τὰ τόξα περιβάλλουσιν εἰκόνας τοῦ Ἰησοῦ καὶ τῆς Θεοτόκου², δὲν λείπουν ὁμως καὶ παραδείγματα, ὅπου ἀντὶ τῶν δύο τούτων ἱερῶν προσώπων εἰκονίζονται ἄγιοι. Οὕτω, μεταξὺ πολλῶν ἄλλων, ἀναφέρομεν τὴν ἐκκλησίαν τοῦ Νέρες παρὰ τὰ Σκόπια, ὅπου ἐπὶ τῶν παραστάδων τοῦ τέμπλου ἀντὶ τῆς εἰκόνας τοῦ Ἰησοῦ ὑπάρχει ὁ Ἅγιος Παντελεῆμων, εἰς οὗ τὸ ὄνομα εἶναι ἀφιερωμένη ἡ ἐκκλησία³. Ἐπίσης εἰς τὸ μικρὸν παρεκκλήσιον τοῦ Ἁγ. Δημητρίου Θεσσαλονίκης τὴν μὲν εἰκόνα τοῦ Ἰησοῦ ἔχει ἀντικαταστήσῃ ἡ τοῦ Ἁγ. Εὐθυμίου, τὴν δὲ τῆς Θεοτόκου ἢ τοῦ Ἁγ. Δημητρίου⁴. Ἀπὸ τὰ παραδείγματα ταῦτα, θὰ ἠδύνατο ἴσως νὰ ἐξαχθῇ ἐν συμπεράσμα σχετικῶν πρὸς τὸ ἡμέτερον τόξον. Θὰ ἠδυνάμεθα δηλαδὴ νὰ ὑποθέσωμεν, ὅτι πιθανῶς τοῦτο προέρχεται ἀπὸ ἐκκλησίαν τινὰ ἀφιερωμένην εἰς τὸν Ἅγιον Θεόδωρον Τήρωνα. Ἐν Ἀθήναις, πλὴν τοῦ γνωστοῦ ναοῦ τῶν Ἁγίων Θεοδώρων⁵, ὑπῆρχεν κατὰ τοὺς χρόνους τῆς Τουρκοκρατίας καὶ ἄλλη ἐκκλησία ἀφιερωμένη εἰς τοὺς ἁγίους τούτους καὶ κειμένη παρὰ τὴν σημερινὴν ὁδὸν Νικοδήμου⁶. Ἐπίσης καὶ ἡ ἐκκλησία τῆς Ἁγίας Αἰκατερίνης παρὰ τὸ Μνημεῖον τοῦ Λυσικράτους, πρὶν γίνῃ μετόχιον τῆς Μονῆς Σινᾶ καὶ λάβῃ τὸ σημερινόν της ὄνομα, εἶναι γνωστόν, ὅτι ἐτιμᾶτο εἰς μνήμην τῶν Ἁγ. Θεοδώρων⁷. Δὲν εἶναι δυνατὸν δυστυχῶς νὰ ἐξακριβωθῇ πλέον, οὔτε ἂν οἱ Ἁγ. Θεόδωροι παρὰ τὴν ὁδὸν Νικοδήμου ἦσαν μνημεῖον ἀναγόμενον εἰς τοὺς πρὸ τῆς Τουρκοκρατίας χρόνους, οὔτε καὶ ἂν αἱ βυζαντιναὶ ἐκκλησίαι τῶν Ἁγ. Θεοδώρων καὶ τῆς Ἁγ. Αἰκατερίνης ἐπεσκευάσθησαν κατὰ τὴν περιόδον τῆς Φραγκοκρατίας. Πάντως ὁμως δὲν εἶναι ἀπίθανον νὰ πρόκειται περὶ ἄλλης ἐκκλησίας ἐντελῶς νῦν ἐξαφανισθείσης.

Διὰ τὸν προορισμὸν τέλος τῆς ἐπὶ τοῦ τεμαχίου IV μορφῆς ἁγίου, (εἰκ. 26) οὐδὲν δύναται νὰ λεχθῇ μετὰ βεβαιότητος. Εἶναι πολὺ πιθανόν, ὅτι τὸ ἀνάγλυφον τοῦτο προέρχεται ἴσως ἐξ ἐπιγράνου τινὸς παραστάδος ἀναλόγου πρὸς τὸ ἐν τῇ Μονῇ τῆς Χώρας (Καχριε Τζαμι) ἐν Κωνσταντινουπόλει διασωζόμενον⁸.

Εἶναι ἀναμφισβήτητον, ὅτι τ' ἀνωτέρω περιγραφέντα γλυπτὰ παρουσιάζουσι καταφανεῖς μεταξὺ τῶν ὁμοιότητας καὶ ὅτι ἡ τεχνοτροπία εἶναι ἡ αὐτὴ ἐπὶ ὄλων. Ὅσον ἀφορᾷ τὸ

1 Πλὴν τῶν ἐν Α. Ε. 1920, σ. 51 ἀναφερομένων παραδειγμάτων βλ. καὶ Grabar, ἐνθ' ἄν. πίν. III, XLIIb, Millet. Mistra, πίν. 95, 4.

2 Βλ. προχείως Lampakis, Memoire, σ. 74, εἰκ. 141, καὶ Α. Ε. 1919, σ. 91, εἰκ. 4.

3 Ν. Okunev, ἐν Seminarium Kondakovianum, III, 1929, 5 κ. ἐξ. πίν. III, καὶ IV.

4 Βλ. Γ. Σωτηρίου, ἐν Γρηγορίῳ Παλαμᾷ Θεσσαλονίκης,

II, 1918, 246.

5 Βλ. Εὐρετήριο τῶν μεσαιωνικῶν μνημείων τῆς Ἑλλάδος, τεύχ. Β' σ. 75 κ. ἐξ.

6 Α. Mommsen, Athenae christianae, Lipsiae, 1868, σ. 75, No 81.

7 Εὐρετήριο ἐνθ' ἄν. σ. 94 Γ'.

8 Th. Schmitt, Kahrie-Djami, ἐνθ' ἄν. πίν. LXXXVII, 3-4.

φυτικὸν κόσμημα, οἷον παρουσιάζεται ἐπ' αὐτῶν, τοῦτο, μέ τινας διαβαθμίσεις, τῶν ὁποίων τὴν αἰτίαν θὰ ἐξηγήσωμεν κατωτέρω, διαπνέεται ἀπὸ τὴν ἰδίαν ἀρχὴν εἰς ὅλα, τῆς κατὰ φύσιν δηλαδὴ παραστάσεως τῆς γλωρίδος. Διὰ τὸν λόγον δὲ ἀκριβῶς αὐτὸν καὶ ἡ λεπτομερεστέρα σύγκρισις τοῦ ἐπὶ ἐκάστου τεμαχίου φυτικοῦ διακόσμου πρὸς τὸ ἄλλο ἀποβαίνει ἀδύνατος, καθ' ὅσον ἐπὶ ἐκάστου γλυπτοῦ τὸ εἰκονιζόμενον εἶδος φυτοῦ εἶναι διαφορετικόν. Ἐν τούτοις ὁμως ἂν παραβάλλῃ τις τὴν ἄμπελον τῶν τεμαχίων I^α, β, δ (εἰκ. 19, 21) πρὸς τὰ τεμάχια V^α, β (εἰκ. 25) θὰ παρατηρήσῃ ὅτι αἱ ὁμοιότητες, ἰδίως ὡς πρὸς τὴν διάταξιν τῶν φύλλων καὶ τῶν σταφυλῶν, εἶναι λίαν καταφανεῖς.

Ἡ μεταξὺ τῶν γλυπτῶν τούτων συγγένεια καθίσταται ἐπίσης λίαν φανερά, ὅταν ἐξετάσῃ τις τὴν ἐπ' αὐτῶν παράστασιν τῆς ἀνθρωπίνης μορφῆς. Ὁ τρόπος τῆς ἀποδόσεως τοῦ ἐνδύματος καὶ τῶν πτυχῶν εἶναι ὁ αὐτὸς ἐφ' ὅλων τῶν τεμαχίων. Ἡ ὀξεία γωνία, ἐπὶ παραδείγματι, εἰς τὴν ὁποίαν ἀπολήγει κατὰ τὸ ὀπισθεν μέρος τὸ κράσπεδον τοῦ ἐνδύματος τοῦ Παύλου ἐπὶ τοῦ τεμαχίου II (εἰκ. 22) ἔχει τὸ ἀντίστοιχόν της εἰς τὸν ἱππότην τοῦ τεμαχίου I^α (εἰκ. 19). Αἱ ἐν εἴδει στροβίλου μικραὶ πτυχαὶ ἐπὶ τοῦ στήθους τοῦ ἱππότην εἰς τὸ τεμάχιον I^α ἀνευρίσκονται εἰς τὴν, δυστυχῶς λίαν κατεστραμμένην, παράστασιν ἱεράρχου ἐπὶ τοῦ τεμαχίου III (εἰκ. 23). Τέλος καὶ αὐτὸς ὁ τρόπος τοῦ περιορισμοῦ τῶν μορφῶν κατὰ τὰς δύο πλευρὰς ὑπὸ προεξεχόντων τόξων εἶναι χαρακτηριστικὸς διὰ τὰ γλυπτά τῆς σειρᾶς ταύτης, διασφριζόμενος ἀκόμη ἐπὶ τῶν τεμαχίων I^α, II καὶ III.

Τὰ γλυπτά τῆς ομάδος ταύτης, τὰ τόσας μεταξὺ των παρουσιάζοντα ὁμοιότητας, νομίζω ὅτι προέρχονται πάντα ἀπὸ ἓν καὶ τὸ αὐτὸ ἐργαστήριον. Ἄνευ τῆς προϋποθέσεως ταύτης θὰ ἦτο ἀδύνατον νὰ ἐξηγήσωμεν ὄχι μόνον τὰς παρατηρουμένας ἐν ταῖς λεπτομερείαις ὁμοιότητας, ἀλλὰ αὐτὴν τὴν γενικὴν τεχνικὴν ἀντίληψιν, ἡ ὁποία διέπει πάντα τὰ γλυπτικά ταῦτα λείψανα.

III

Ἦδη μετὰ τὴν ἀνωτέρω γενομένην λεπτομερῆ ἀνάλυσιν τῶν εἰς τὰς δύο ομάδας ἀνηκόντων γλυπτῶν, ἀφ' ἑνὸς δηλαδὴ τῶν τριῶν τόξων Α-Γ καὶ τοῦ ἀναγλύφου τῆς Γεννήσεως, καὶ ἀφ' ἑτέρου τῶν γλυπτῶν τεμαχίων I-VI, δεόν νὰ ἐξετάσωμεν ἂν μεταξὺ τῶν δύο τούτων ομάδων ὑπάρχει σχέσις τις καὶ ποία εἶναι αὕτη. Ἐπισταμένη ἐξέτασις τῶν γλυπτῶν τῶν ἀπαρτιζόντων τὰς δύο ταύτας ομάδας δεικνύει ὅτι μεταξὺ αὐτῶν ὑφίσταται στενοτάτη τεχνικὴ συγγένεια. Ἡ σύγκρισις, περιοριζομένη κατ' ἀνάγκην σχεδὸν μόνον εἰς τὴν παράστασιν τῆς ἀνθρωπίνης μορφῆς, διότι ἐπὶ τῶν γλυπτῶν τῆς πρώτης ομάδος, ἐξαιρέσει τοῦ τόξου Α', δὲν ὑπάρχει φυτικὸς διάκοσμος, ἀποδεικνύει ὅτι αἱ τεχνικαὶ μέθοδοι καὶ εἰς τὰς δύο ομάδας εἶναι αἱ αὐταί. Ὁ τρόπος ἰδία τῆς διατάξεως καὶ τῆς ἐκτελέσεως τῶν πτυχῶν οὐδεμίαν περὶ τούτου ἀφήνει ἀμφιβολίαν.

Ἄν, ἐπὶ παραδείγματι, παραβάλλῃ τις τὰς πτυχὰς τῆς γυναικὸς ἐπὶ τοῦ τεμαχίου I^β (εἰκ. 20) πρὸς τὴν ἐξηπλωμένην Θεοτόκον ἐπὶ τοῦ ἀναγλύφου τῆς Γεννήσεως (εἰκ. 18) θὰ εὕρῃ μεταξὺ αὐτῶν πραγματικὴν σχέσιν. Ἡ ἰδία ὁμοιότης ὑπάρχει μεταξὺ τοῦ ἱππότην τοῦ τεμαχίου I^α (εἰκ. 19) καὶ τῶν Μάγων (εἰκ. 2) καὶ τοῦ ἀγγέλου (εἰκ. 3) τοῦ τόξου Α'. Τέλος μία μικρὰ λεπτομέρεια τοῦ ἐνδύματος τοῦ Παύλου ἐπὶ τοῦ τεμαχίου II (εἰκ. 22)

ἐπιβεβαιώνει τὴν σχέσιν ταύτην τῶν δύο ομάδων. Τὸ ἐνδύμα δηλαδὴ τοῦ Παύλου σχηματίζει κάτω τοῦ στήθους σειρὰν γλωσσῶν, τοιαύτας ὅμως γλώσσας, ὑπὸ μορφὴν λίαν ἀνάλογον, εὐρίσκωμεν καὶ εἰς τὸν ἄγγελον τοῦ τόξου Α' (εἰκ. 3) καὶ εἰς τὰ γόνατα τῆς Θεοτόκου ἐπὶ τῆς πλακῆς τῆς Γεννήσεως (εἰκ. 18). Βεβαίως μία τοιαύτη λεπτομέρεια δὲν θὰ ἠδύνατο νὰ θεωρηθῆ ὡς προερχομένη ἐξ ἀπλῆς συμπτώσεως.

Ὁμοίως ἀναλογίας θὰ εὕρωμεν ἐξετάζοντες τὰς στάσεις τῶν μορφῶν. Ὑπάρχει πραγματικῶς μεγίστη ἀναλογία, ὡς πρὸς τὴν στάσιν, μεταξὺ τοῦ Παύλου τοῦ τεμαχίου II (εἰκ. 22) καὶ τοῦ Δαβὶδ ἐπὶ τοῦ τόξου Γ' (εἰκ. 12), ὅπως ἐπίσης μεταξὺ τοῦ ἱππότη τοῦ τεμαχίου I^α (εἰκ. 19) καὶ τοῦ ἀγγέλου τοῦ τόξου Α' (εἰκ. 3). Τέλος οἱ κλάδοι οἱ περιβάλλοντες τοὺς τράγους (;) ἐπὶ τοῦ τόξου Α' (εἰκ. 4) παρουσιάζουσιν ἀρκετὴν ἀναλογίαν πρὸς τὸ φυτὸν τοῦ τεμαχίου III (εἰκ. 23).

Αἱ μεταξὺ τῶν δύο τούτων ομάδων ὑφιστάμεναι ὁμοιότητες ἀναγκάζουσιν ἡμᾶς νὰ παραδεχθῶμεν, ὅτι πάντα τὰ γλυπτὰ ταῦτα εἶναι ἔργα ἐνὸς καὶ μόνου ἐργαστηρίου, τοῦ ὁποίου δυνάμεθα νὰ παρακολουθήσωμεν τὴν ἐξέλιξιν, κατατάσσοντες τὰ μέχρις ἡμῶν περισωθέντα γλυπτικὰ ταῦτα λείψανα.

Τρία εἶναι τὰ μέσα τὰ ἐπιτρέποντα εἰς ἡμᾶς νὰ προβῶμεν ἀσφαλῶς εἰς τὴν κατάταξιν ταύτην, αἱ ἐπιγραφαὶ (γλῶσσα καὶ σχῆμα γραμμάτων), τὸ φυτικὸν κόσμημα καὶ ἡ εἰκονογραφία.

Εἶναι πολὺ φυσικὸν νὰ παραδεχθῶμεν, ὅτι τὰ φέροντα λατινικὰς ἐπιγραφὰς γλυπτὰ, τοιαῦτα δὲ εἶναι τὰ τεμάχια I^{α-δ} καὶ II, εἶναι τὰ ἀρχαιότερα τῆς σειρᾶς. Εὐθὺς κατόπιν ἔρχονται τὰ μὲ ἑλληνικὰς ἐπιγραφὰς. Τὸ σχῆμα ὅμως τῶν γραμμάτων ἐπὶ τῶν γλυπτῶν τούτων δὲν εἶναι πανταχοῦ τὸ αὐτό. Τὰ γράμματα ἐπὶ τῶν τεμαχίων V^{α-β} καὶ VI, εἶναι βαθέως χαραγμένα, ἢ δὲ κοιλότης αὐτῶν σχηματίζει ἐσωτερικῶς δίδεδρον γωνίαν, ὁμοίαν πρὸς τὴν τῶν λατινικῶν γραμμάτων τῶν γλυπτῶν τῆς προηγουμένης κατηγορίας. Εἶναι φανερόν ὅτι τὰ τεμάχια ταῦτα σχετίζονται, κατὰ τὸ σχῆμα τοῦλάχιστον τῶν γραμμάτων, πρὸς τὴν προηγουμένην αὐτὴν ομάδα, τὴν χαρακτηριζομένην ἀπὸ τὰς λατινικὰς ἐπιγραφὰς.

Τὰ γλυπτὰ ταῦτα ἀκολουθοῦσι τὰ τρία τόξα Α' - Γ' καὶ ἡ πλάξ τῆς Γεννήσεως. Τὰ γράμματα τῶν ἐπιγραφῶν ἐπὶ τῶν γλυπτῶν τούτων εἶναι λεπτὰ καὶ ἐπιμήρη, δὲν παρατηρεῖται δὲ εἰς αὐτὰ ἢ ὑπὸ μορφὴν δίδεδρον γωνίας ἐκβάθυσιν.

Εἰς τὰ αὐτὰ ἀποτελέσματα ὀδηγεῖ ἡμᾶς καὶ ἡ ἐξέτασις τοῦ ἐπὶ τῶν γλυπτῶν φυτικοῦ διακόσμου. Ἡ ἀμπελος ἐπὶ τῶν τεμαχίων I^α, γ καὶ δ, ἢ δρυς ἐπὶ τοῦ γλυπτοῦ II καὶ τὰ φυτὰ τῶν τεμαχίων III καὶ IV ἔχουσιν ἐκτελεσθῆ, ὡς καὶ ἀνωτέρω εἶπομεν, ἐντελῶς κατὰ φύσιν καὶ πολὺ ἀπέχουσιν ἀπὸ τὸ ἐσχηματοποιημένον φυτικὸν κόσμημα, τὸ ἐν χρήσει εἰς τὴν βυζαντινὴν γλυπτικὴν. Τὰ τεμάχια ταῦτα παρουσιάζουσι τὴν αὐτὴν φροντίδα τῆς φυσικῆς ἀποδόσεως τῆς χλωρίδος, τὴν ὁποίαν εὐρίσκει τις καὶ εἰς τὴν γλυπτικὴν τῆς Δύσεως κατὰ τοὺς αὐτοὺς χρόνους. Δὲν συμβαίνει ὅμως τὸ ἴδιον καὶ μὲ τὰ τεμάχια V^{α-β}. Ὁ ἐπ' αὐτῶν κλάδος ἀμπελοῦ πλησιάζει ἤδη κατὰ τὴν μορφὴν καὶ τὴν σχηματοποίησιν πολὺ περισσότερον πρὸς τὴν βυζαντινὴν ἢ πρὸς τὴν Δυτικὴν γλυπτικὴν. Συμβαίνει δηλαδὴ ἀκριβῶς ὅτι καὶ μὲ τὰ ἐπὶ τῶν τεμαχίων τούτων γράμματα τῆς ἑλληνικῆς ἐπιγραφῆς, τὰ ὁποῖα, καίτοι πλέον ἑλληνικά, διατηροῦσιν ὅμως τὴν δίδεδρον ἐκβάθυσιν τῶν λατινικῶν.

Ἡ εἰκονογραφικὴ τέλος μελέτη τῶν γλυπτῶν τούτων συντείνει ἔτι μᾶλλον εἰς τὴν ἐπι-

βεβαίωσιν τῶν ἀνωτέρω πορισμάτων. Ἀφίνοντες κατὰ μέρος τὰς παραστάσεις τοῦ ἱππότου καὶ τῆς συζύγου του ἐπὶ τῶν τεμαχίων Ι^α καὶ β, αἵτινες εἶναι εἰκόνες θνητῶν καὶ κατὰ συνέπειαν εἶναι ξέναί πρὸς εἰκονογραφικὰς συγκρίσεις, ἐρχόμεθα εἰς τὸν Παῦλον τοῦ τεμαχίου ΙΙ (εἰκ. 22). Καὶ ἂν ἀκόμη ἔλειπεν ἡ συνοδεύουσα αὐτὸν λατινικὴ ἐπιγραφή, δὲν θὰ ἐδυσκολευετο τις νὰ χαρακτηρίσῃ τὴν μορφήν ταύτην ὡς καθαρῶς δυτικὴν. Ὁ τρόπος ἰδίᾳ τῆς εὐλογίας οὐδεμίαν ἀφήνει περὶ τούτου ἀμφιβολίαν. Ἐπίσης ὁ ἱεράρχης, οὗ μικρὸν τμήμα τοῦ ἄνω σώματος διεσώθη ἐπὶ τοῦ τεμαχίου ΙΙΙ (εἰκ. 23) ἀνήκει εἰς τὴν δυτικὴν ἐκκλησίαν καὶ τὴν δυτικὴν τέχνην, ὅπως δεικνύουσι τὰ ἄμφια αὐτοῦ.

Τὰ τόξα ὁμοῦς Α' - Γ' καὶ ἡ πλάξ τῆς Γεννήσεως σχετίζονται ἐξ ὁλοκλήρου πρὸς τὴν βυζαντινὴν εἰκονογραφίαν. Τὸ Στιχηρὸν τῶν Χριστουγέννων ἐπὶ τοῦ τόξου Α' ἀνήκει ἀποκλειστικῶς εἰς τὴν Ἀνατολικὴν Ἐκκλησίαν, ὡς ἤδη παρατηρήθη¹. Ἡ εἰς Ἄδου κάθοδος (Ἀνάστασις) ἐξ ἄλλου, ἡ εἰκονιζομένη ἐπὶ τῶν τόξων Β' καὶ Γ', ἔχει τύπον ἀναμφισβητήτως βυζαντινόν. Καὶ εἶναι μὲν ἀληθές, ὅτι τὸ θέμα τοῦτο ἀπαντᾷ καὶ εἰς τὴν τέχνην τῆς Δύσεως, ἀλλὰ ἐκεῖ ἔχει μορφήν ἐντελῶς διαφορετικὴν, οὐδόλως σχετιζομένην πρὸς τὴν βυζαντινὴν². Ἀνωτέρω εἶδομεν ἄλλωστε πόσον στενῶς συνδέεται ἡ ἐπὶ τῶν ἡμετέρων τόξων παράστασις πρὸς τὰ βυζαντινὰ πρότυπα, εἰς τὰ ὁποῖα εὗρομεν πᾶσας τὰς ἐπ' αὐτῆς λεπτομερείας.

Ἐπὶ τῇ βάσει ὄλων τῶν ἀνωτέρω παρατηρήσεων δυνάμεθα ἤδη νὰ κατατάξωμεν χρονολογικῶς τὰ ὑπὸ μελέτην γλυπτά ὡς ἐξῆς:

- 1) Ὅμας δυτικὴ: Τεμάχια Ι^α-δ, ΙΙ, ΙΙΙ, ΙV.
- 2) Ὅμας μεταβατικὴ: Τεμάχια V^α-β, VI.
- 3) Ὅμας βυζαντινὴ: Τόξα Α' - Γ', Πλάξ Γεννήσεως.

Ἡ κατάταξις αὕτη ἐπιτρέπει εἰς ἡμᾶς νὰ ἀποκαταστήσωμεν, ἐν ταῖς γενικαῖς τουλάχιστον αὐτῆς γραμμαῖς, τὴν ἱστορίαν τοῦ φραγκικοῦ τούτου ἐν Ἀθήναις γλυπτικοῦ ἐργαστηρίου, ἐξ οὗ προέρχονται τὰ ἐξετασθέντα γλυπτά.

Κατὰ τὸ δεύτερον περίπου ἡμισυ τοῦ 13^{ου} αἰῶνος, ὡς ἐξάγεται ἀπὸ τὸν χαρακτῆρα τῶν γραμμάτων τῆς λατινικῆς ἐπιγραφῆς τῶν τεμαχίων Ι^α, γ, καὶ δ, εἰς ἡ περισσότεροι Γάλλοι, ἐλθόντες εἰς τὰς Ἀθήνας, ἴδρυσαν ἐν αὐταῖς ἐργαστήριον γλυπτικῆς. Θὰ ἦτο πολὺ φυσικὸν νὰ παραδεχθῶμεν, ὅτι οἱ γλύπται οὗτοι κατήγοντο ἀπὸ τὴν Βουργουνδίαν, τὴν γαλλικὴν δηλαδὴ ἐπαρχίαν ἐκ τῆς ὁποίας κατήγετο καὶ ἡ δυναστεύουσα τῶν Ἀθηναίων οἰκογένεια τῶν de La Roche. Τοῦτο ὁμοῦς δὲν εἶναι ἀκριβές. Τὰ γλυπτά τῆς πρώτης ομάδος, τὰ καὶ ἀρχαιότερα τῆς σειρᾶς, οὐδόλως σχετίζονται μὲ τὴν γλυπτικὴν τῆς Βουργουνδίας, ἥτις κατὰ τὸν 13^{ον} αἰῶνα ἔχει χαρακτῆρα ἐντελῶς διακεκριμένον. Ἀπεναντίας, τὰ ἀθηναϊκὰ ταῦτα γλυπτά, σχετίζονται στενότερα πρὸς τὴν γλυπτικὴν τῆς κεντρικῆς Γαλλίας (Île de France), μὲ τὴν τέχνην δηλαδὴ τῆς περιοχῆς εἰς ἣν ἀνήκουσιν ἡ Παναγία τῶν Παρισίων, ὁ καθεδρικὸς Ναὸς τῆς Chartres κ.λ.π. Ἀπὸ τὴν περιοχὴν λοιπὸν αὕτην φαίνεται ὅτι κατήγοντο οἱ τεχνῖται ἢ ὁ τεχνίτης, οἱ ἰδρύσαντες τὸ γλυπτικὸν τοῦτο ἐργαστήριον ἐν Ἀθήναις.

1 Brehier, ἐν Melanges Schlumberger 426.

παραστάσεως παρὰ A. Michel, Histoire de l'art II I, σ. 189, εἰκ. 150.

2 E. Male, L'art religieux du XIIIe siècle en France, 6^η ἐκδ. Paris, 1925, 226 κ. ἐξ. Βλ. καὶ τμήμα ἐκ τοιαύτης

Εἶναι πολὺ φυσικὸν νὰ παραδεχθῶμεν ὅτι τὸ ἐργαστήριον τοῦτο κατ' ἀρχὰς εἰργάζετο μόνον διὰ τοὺς Φράγκους κατακτητὰς καὶ διὰ τὸν λατινικὸν κληρον, παράγον ἔργα καθαρῶς φραγκικά, ὅμοια πρὸς τὰ γαλλικά. Τοῦτο συνάγεται ἀπὸ τὴν μελέτην τῶν γλυπτῶν τῆς πρώτης ομάδος. Τὰ ἔργα ταῦτα εἶναι φανερόν ὅτι προωρίζοντο διὰ τὰς φραγκικὰς ἐν Ἀθήναις ἐκκλησίας, δὲν εἶναι δὲ ἀπίθανον, ὁ τάφος, τοῦ ὁποίου διεσώθησαν μέχρις ἡμῶν τὰ λείψανα. (Τεμάχ. Ια^{-δ}), καὶ ὅστις ἀναμφιβόλως ἀνήκει εἰς εὐγενῆ Φράγκον σταυροφόρον ἢ ἀπόγονον σταυροφόρου καὶ τὴν σύζυγόν του, νὰ εὐρίσκετο ἐν αὐτῷ τῷ Παρθενῶνι ὅστις, ὡς γνωστόν, κατὰ τὴν φραγκικὴν περιόδον ἐχρησίμευεν ὡς καθεδρική Ἐκκλησία τῶν κατακτητῶν. Πρὸς μίαν ἄλλως τοιαύτην εἰκασίαν ὀδηγεῖ καὶ τὸ γεγονός ὅτι τὰ γλυπτὰ ταῦτα εὐρίσκοντο ἄλλοτε, ὡς εἶδομεν, ἐπὶ τῆς Ἀκροπόλεως.

Μὲ τὴν πάροδον ὅμως τῶν ἐτῶν, τὸ ἐργαστήριον περιέρχεται εἰς χεῖρας ἐξελληνισθέντων Φράγκων καὶ ἐργάζεται καὶ διὰ τοὺς ὀρθοδόξους. Τοῦτο ἐξάγεται ἀπὸ τὸ τόξον μὲ τὴν ἐπιγραφὴν τοῦ Ἁγ. Θεοδώρου Τήρωνος (Τεμάχ. Vα^{-β}), τὸ ὁποῖον δὲν ἦτο δυνατόν νὰ ἐκόσμηι καθολικὴν ἐκκλησίαν, ὅσον καὶ ἀπὸ τὰ τρία τόξα Α' - Γ' καὶ τὴν πλάκα τῆς Γεννήσεως, τὰ τελευταῖα δηλαδὴ γνωστὰ ἔργα τοῦ ἐργαστηρίου τούτου, τὰ ὁποῖα, ὡς εἶδομεν, εἶναι καθ' ὅλα σύμφωνα μὲ τὴν ὀρθόδοξον εἰκονογραφίαν.

Τὰ τελευταῖα ταῦτα γλυπτὰ εἶναι πολὺ πιθανόν, ὅτι ἐκόσμου τὸ ἐσωτερικὸν ὀρθόδοξον τινὸς ἐκκλησίας, ἐν τῇ ὁποίᾳ θὰ εὐρίσκετο καὶ ὁ τάφος, ἐξ οὗ προέρχονται τὰ τόξα Β' καὶ Γ', καὶ ὅστις θ' ἀνήκεν ἴσως εἰς ἐπίσημόν τινα Ἕλληνα, ἐκ τῶν διακριθέντων κατὰ τὸν 14^{ον} κυρίως αἰῶνα.

Οἱ τεχνῖται τοῦ ἐργαστηρίου τούτου, καὶ εἰς τὰ τελευταῖα ἀκόμη ἔργα αὐτῶν, δὲν ἐγκατέλειψαν τὰς παλαιὰς τεχνικὰς μεθόδους, τὰς ὁποίας ἔφερον μαζὺ τῶν ἐκ Γαλλίας οἱ πρῶτοι αὐτοῦ ἰδρυταί. Ἄν σὺν τῇ παρόδῳ τοῦ χρόνου τὸ περιεχόμενον τῶν ἔργων μετεβλήθη, ἢ τεχνικῆ ὁμως, ἐν ταῖς γενικαῖς αὐτῆς γραμμαῖς, ἔμεινεν ἡ αὐτὴ. Ὁ αὐτὸς δηλαδὴ τρόπος παραστάσεως τῆς ἀνθρωπίνης μορφῆς, ἢ αὐτὴ προσπάθεια φυσικότητος εἰς τὸ φυτικὸν κόσμημα, ἢ αὐτὴ τέλος διάταξις τῶν μορφῶν εἰς τὸ πάχος τοῦ τόξου, διάταξις ἐντελῶς, καθ' ὅσον τουλάχιστον γνωρίζω, ἄγνωστος εἰς τὴν βυζαντινὴν γλυπτικὴν.

Ἡ ἱστορία τοῦ φραγκικοῦ τούτου ἐν Ἀθήναις γλυπτικοῦ ἐργαστηρίου, οἷαν ἀνωτέρω τὴν ἀποκατεστήσαμεν, συμφωνεῖ ἐν πολλοῖς πρὸς αὐτὴν τὴν ἱστορίαν τῶν ἐν Ἑλλάδι φράγκων κατακτητῶν. Μετὰ μίαν ἢ δύο γενεάς, οἱτοί προσαρμόζονται, ὅπως δήποτε, εἰς τὸ περιβάλλον καὶ ἀρχίζουν ὁμιλοῦντες τὴν ἑλληνικὴν¹. Ἀργότερον καὶ αὐτὰ τὰ ἐπίσημα ἔγγραφα τῶν συντάσσονται εἰς τὴν γλῶσσαν τῶν ὑποδουλωθέντων Ἑλλήνων². Κατὰ τὸν αὐτὸν τρόπον καὶ οἱ ἐκ Γαλλίας ἐλθόντες εἰς Ἀθήνας τεχνῖται, κατ' ἀρχὰς ἐργάζονται ὅπως καὶ εἰς τὴν μακρυνὴν πατρίδα τῶν, σὺν τῷ χρόνῳ ὁμως, ἀπομεμονωμένοι ὡς ἦσαν ἐν μέσῳ τοῦ βυζαντινοῦ περιβάλλοντος, ἤρχισαν, ὡς ἦτο ἄλλως τοῦτο πολὺ φυσικόν, νὰ ἐπηρεάζονται

1 Βλ. W. Miller, Ἱστορία τῆς Φραγκοκρατίας ἐν Ἑλλάδι, μεταφρ. Σ. Λαμπρου, Ἀθήναι, 1909-10, I, 226 κ. ἐξ. F. Gregorovius, Ἱστορία τῆς πόλεως Ἀθηνῶν κατὰ τοὺς μέσους αἰῶνας, μεταφρ. Σ. Λαμπρου, Ἀθήναι, 1904, (Ββλ.

Μαροσλή) II, 44 κ. ἐξ. Βλ. καὶ Ἀ. Ἀδαμαντίου, ἐν Δελτίῳ τῆς Ἱστορικῆς καὶ Ἐθνολογικῆς Ἑταιρείας, VI, 516 κ. ἐξ. 2 W. Miller, ἐν Ν. Ἑλληνομνήμονι. XIX, 1925, 251.

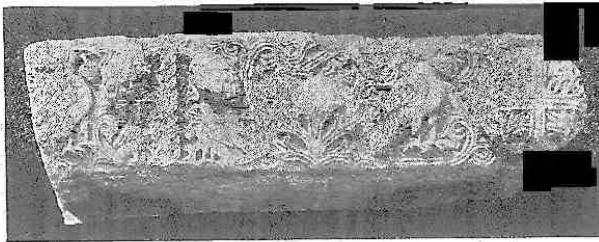
ἀπὸ τὴν τέχνην τῶν Βυζαντινῶν, ἥτις κατὰ τὸν 12^{ον} καὶ τὰς ἀρχὰς τοῦ 13^{ου} αἰῶνος, παρήγαγε τὰ ὠραιότερα αὐτῆς ἔργα. Κατὰ ποῖον δὲ τρόπον μετέφραζον εἰς τὰς ἰδίας αὐτῶν τεχνικὰς μεθόδους τὰ θέματα, τὰ ὁποῖα ἐδανείζοντο ἀπὸ τὴν βυζαντινὴν εἰκονογραφίαν, δεικνύουσι σαφῶς τὰ τρία τόξα Α' - Γ' καὶ ἡ πλάξ τῆς Γεννήσεως.

Οὕτως ἐξηγεῖται, νομίζω, πληρέστατα ὁ φραγκικὸς χαρακτὴρ τῆς τέχνης τῶν τριῶν τούτων τόξων καὶ τοῦ ἀναγλύφου τῆς Γεννήσεως, ὅπως ἐπίσης καὶ τὸ βυζαντινὸν καὶ ἐντελῶς ὀρθόδοξον εἰκονογραφικὸν αὐτῶν περιεχόμενον, δύο δηλαδὴ ἐντελῶς διαφορετικὰ στοιχεῖα, τῶν ὁποίων ἡ συνύπαρξις ἐπὶ τῶν γλυπτῶν τούτων ἠνάγκασε τοὺς μέχρι τοῦδε ἐξετάσαντας αὐτά, νὰ ἐκφέρωσι τὰς διαφορωτέρας τῶν γνωμῶν καὶ ν' ἀνακηρύξωσιν αὐτὰ ὅτι μὲν φραγκικά, ὅτι δὲ βυζαντινά.

IV

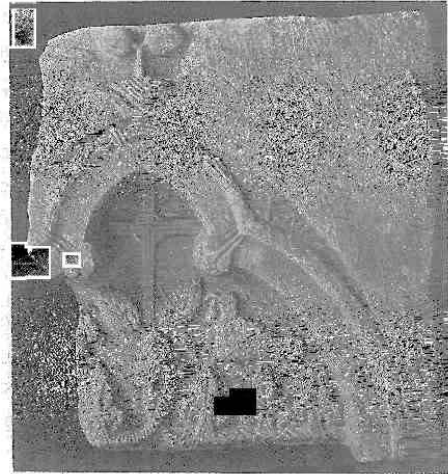
Τ' ἀνωτέρω διὰ μακρῶν περιγραφέντα γλυπτά δεικνύουσιν εἰς ἡμᾶς τὴν ἐκτέλεσιν διὰ Δυτικῶν τεχνικῶν μεθόδων θεμάτων εἰκονογραφικῶν, προσιδιαζόντων εἰς τὴν βυζαντινὴν τέχνην καὶ τὴν ὀρθόδοξον ἐκκλησίαν. Τὴν ἀπόδοσιν ὁμοῦ τοῦ βυζαντινοῦ κοσμήματος διὰ φραγκικῆς τεχνικῆς δεικνύει εἰς ἡμᾶς μαρμαρινὴ ἀνάγλυφος πλάξ, προερχομένη ἐξ Ἀθηνῶν καὶ ἀποκειμένη ὁμοίως εἰς τὸ Βυζαντινὸν Μουσεῖον, οὐδόλως δὲ σχετιζομένη πρὸς τὰ προϊόντα τοῦ ἐργαστηρίου, περὶ οὗ ἐν τοῖς ἔμπροσθεν ἐγένετο λόγος.

Ἐπὶ τῆς πλακῆς ταύτης (ὑψ. 0.72, πλάτ. 0.67, πάχ. 0.18) (εἰκ. 31)¹ παρίσταται ἐν ἐξέχοντι ἀναγλύφῳ τόξον ὀξυκόρυφον περιβάλλον ἕτερον τρίλοβον τοιοῦτον, τὸ ὁποῖον ἀποτελεῖται ἐκ δέσμης βλαστῶν, συνδεομένων κατὰ διαστήματα διὰ ταινιῶν. Ἐκ

Εἰκ. 32. Τμήμα ἐπιστυλίου ἐν τῷ Βυζαντινῷ Μουσείῳ Ἀθηνῶν. (Φωτογρ. τοῦ Βυζαντινοῦ Μουσείου).

τῶν ἄνω γωνιῶν τοῦ τρίλοβου τούτου τόξου, κρέμονται ἀνὰ τρεῖς στρογγύλοι καρποί (;). Κάτω τῶν τόξων εὐρίσκεται σταυρός, ἰστάμενος ἐπὶ δύο περιελισσομένων σχοινίων, ἅτινα ἀπολήγουσιν εἰς κώνους πίτυος. Ἐκατέρωθεν τοῦ σταυροῦ, παρίστανται δύο πτηνὰ ἀντιμέτωπα (τοῦ πρὸς ἀριστερά, διασφάζεται μικρὸν μόνον μέρος) κρατοῦντα εἰς τὸ ῥάμφος σταφυλὴν καὶ πατοῦντα ἐπὶ σειρᾷς τριφύλλων, τὰ ὁποῖα φαίνονται ὡσεὶ ἐκφυρόμενα ἐκ τοῦ

Εἰκ. 31.

Ἀνάγλυφος πλάξ ἐν τῷ Βυζαντινῷ Μουσείῳ Ἀθηνῶν.

¹ Περιεγραφή καὶ ἀπεικονίσθη ὑπὸ Brehier, Nouv. recherches, 29 πίν. IX, 17. Βλ. Σωτηρίου, Ὁδηγὸς σ. 48, ἀρ. 232.

σχοινίου. Τέλος τὸ ἐξωτερικὸν μέγα τόξον κοσμεῖται ὑπὸ σειρᾶς ἡμικυκλίων (τὸ πρὸς δεξιὰ μέρος ἔχει μείνει ἡμιτελές) εἰς δὲ τὴν κορυφὴν αὐτοῦ ὑπάρχει στέλεχος ἀπολήγον εἰς δύο κώνους πίτυος (;) μείναντας ἐπίσης ἡμιτελεῖς.

Τὰ στοιχεῖα τ' ἀπαρτίζοντα τὴν διακόσμησιν τῆς πλακὸς ταύτης δέον ν' ἀπασχολήσωσιν ἡμᾶς, καθόσον ἀποτελοῦσι μίγμα βυζαντινῶν καὶ φραγκικῶν διακοσμητικῶν θεμάτων.

Ἡ μορφὴ τοῦ ὄξυκορύφου τόξου, τοῦ περιβάλλοντος ἕτερον τρίλοβον τοιοῦτον, σχηματιζόμενον διὰ δέσμης βλαστῶν, εἶναι καθαρῶς φραγκικὴ. Περὶ αὐτῆς ἐγένετο ἤδη λόγος ἀνωτέρω, σχετικῶς πρὸς τὰ λείψανα τοῦ τάφου τοῦ ἱππότη καὶ τῆς συζύγου του. Ἐν Ἑλλάδι αὕτη ἀπαντᾷ εἰς τὴν Παρηγορήτισσαν τῆς Ἄρτης¹. Εἰς τὸν γλυπτικὸν διάκοσμον τῆς ἐκκλησίας ταύτης εὐρίσκομεν καὶ ἄλλα ἐκ τῶν στοιχείων τῆς ὑπὸ ἐξέτασιν πλακός. Ἐπὶ ἐνὸς κιονοκράνου τοῦ ναοῦ τούτου ὑπάρχει τὸ περιελισσόμενον σχοινίον, τὸ ἀπολήγον εἰς δύο κώνους πίτυος (ἐνθ' ἄν. σ. 33, εἰκ. 21). Ἐν ἄλλο ἐπίσης κιονοκράνον τῆς αὐτῆς ἐκκλησίας κοσμεῖται μὲ τὰ ἐκ τοῦ σχοινίου φυόμενα τρίφυλλα, (ἐνθ' ἄν. σ. 28, εἰκ. 16), τὰ ὁποῖα ὑπὸ μορφὴν ὀλίγον διάφορον, εὐρίσκονται εἰς τὸ κάτω μέρος τῆς ἡμετέρας πλακός.

Ἡ γλυπτικὴ ὁμως διακόσμησις τῆς Παρηγορητίσεως ἔχει, ὡς ἤδη παρετήρησε καὶ ὁ Ὅρλάνδος, (ἐνθ' ἄν. 48) ἰταλικὴν τὴν προέλευσιν. Τοῦτο δύναται ἰδίᾳ νὰ διαπιστωθῇ ἀπολύτως διὰ τὸ διπλοῦν ὄξυκόρυφον τόξον, τὸ ὁποῖον κυρίως ἐνδιαφέρει ἡμᾶς ἐνταῦθα. Τὸ ἐξωτερικὸν ἀληθῶς ἐκ τῶν δύο τούτων τόξων φέρει εἰς τὴν Παρηγορήτισσαν διακόσμησιν ἀποτελουμένην ἐκ βλαστοῦ ἐξερχομένου ἀπὸ τὰ στόματα δύο ζώων, τὰ ὁποῖα εὐρίσκονται εἰς τὰ ἄκρα τοῦ τόξου. Τὸ θέμα τοῦτο εἶναι, ὡς γνωστόν, καθαρῶς ἰταλικόν².

Παραλλήλως ὁμως πρὸς τὰ φραγκικά, καὶ δὴ ἰταλικά, διακοσμητικὰ στοιχεῖα ἢ ὑπὸ μελέτην πλᾶξ περιέχει καὶ καθαρῶς βυζαντινὰ τοιαῦτα. Τόσον τὸ ἐπὶ τῆς κορυφῆς τοῦ ἐξωτερικοῦ τόξου στέλεχος, τὸ ἀπολήγον εἰς δύο κώνους πίτυος, ὅσον καὶ τὰ δύο πτηνά, τὰ κρατοῦντα εἰς τὸ ράμφος σταφυλὴν, ἀντεγράφησαν ἐκ βυζαντινοῦ προτύπου. Τὸ πρότυπον τοῦτο διεσώθη μέχρις ἡμῶν. Εἶναι τμήμα ἐπιστυλίου, προερχόμενον πιθανῶς ἐξ Ἀκροπόλεως, καὶ ἀποκείμενον νῦν ἐν τῷ Βυζαντινῷ Μουσείῳ (εἰκ. 32)³. Ἀπλῆ παραβολὴ τῶν κατὰ τὸ ἀριστερὸν ἄκρον περιελισσομένων βλαστῶν, τῶν ἀποληγόντων εἰς κώνους πίτυος, καὶ τῶν ἐκατέρωθεν αὐτῶν πτηνῶν μὲ τὴν σταφυλὴν εἰς τὸ ράμφος, πρὸς τὰ ἐπὶ τῆς ἡμετέρας πλακός εὐρισκόμενα οὐδεμίαν δύναται ν' ἀφήσῃ ἀμφιβολίαν, ὅτι ἀνάλογον γλυπτὸν εἶχον πρὸ ὀφθαλμῶν οἱ κατασκευάσαντες αὐτήν. Καὶ θὰ ἠδύνατο ἴσως νὰ ὑποτεθῇ πρὸς στιγμὴν ὅτι τὰ ἐπὶ τοῦ ἐπιστυλίου τούτου διακοσμητικὰ θέματα ὀφείλονται ἴσως εἰς φραγκικὴν ἐπίδρασιν, τοιαύτη ὁμως εἰκασία δὲν δύναται νὰ ὑποστηριχθῇ, δεδομένου ὅτι τὸ γλυπτὸν τοῦτο εἶναι παλαιότερον τῆς πλακός, ἀνήκον εἰς τὰ τέλη τοῦ 12^{ου} ἢ τὸ πολὺ εἰς τὰ πρῶτα ἔτη τοῦ 13^{ου} αἰῶνος, ὅπως ἐξάγεται ἀπὸ τὴν μεγίστην αὐτοῦ ὁμοιότητα, ἣν εἶχεν ἤδη παρατηρήσει καὶ ὁ Strzygowski, πρὸς τὸ γνωστὸν ἐπιστύλιον τῆς Μονῆς τοῦ Κυνηγοῦ, τὸ φέρον χρονολογίαν 1232 μ. Χ.⁴

¹ Ἀ. Ὅρλάνδος ἐν Ἀρχαιολ. Δελτίῳ, V, 1919, σ. 49. εἰκ. 34.

² Περὶ τούτου βλ. G. Millet, ἐν L'art byzantin chez les Slaves, Premier Recueil Uspenskij, Paris, 1930, 193.

³ Περιεγγραφή καὶ ἀπεικονίσθη ὑπὸ J. Strzygowski ἐν Δελτίῳ τῆς Ἱστορικῆς καὶ Ἐθνολογ. Ἐταιρείας, III, 123,

πίν. Α' ἄνω. Εἰκὼν καὶ παρὰ Sotiriou, Guide, εἰκ. 9 ἄνω.

⁴ Ὡς γνωστὸν ἐξ ἐσφαλμένης ἀναγνώσεως τῆς ἐπιγραφῆς ὁ Strzygowski (ἐνθ' ἄν. 121) ἐχρονολόγει τὸ ἐπιστύλιον τοῦ Κυνηγοῦ ἀπὸ τοῦ ἔτους 974 μ. Χ. Περὶ τοῦ ζητήματος τούτου βλ. Ἀ. Συγγόπουλον ἐν Ἀρχ. Ἐφημερίδι, 1927-8, σ. 3 κ. ἐξ.

Μένει ἐπὶ τῆς ὑπὸ ἐξέτασιν πλακὸς ἐν ἀκόμῃ διακοσμητικὸν θέμα, τοῦ ὁποίου ὁ καθορισμὸς δὲν εἶναι λίαν εὐχερής, τὰ τρίφυλλα. Ταῦτα θὰ ἠδύναντο καὶ ὡς φραγκικῆς προελεύσεως νὰ χαρακτηρισθῶσιν, ἀλλὰ καὶ ὡς βυζαντινά. Ἐν καὶ τὸ τρίφυλλον ὡς διακοσμητικὸν θέμα δὲν εἶναι ἄγνωστον εἰς τὴν βυζαντινὴν γλυπτικὴν, ὡς θέλομεν ἀποδείξει ἐν ἄλλῃ μελέτῃ ἡμῶν, ἐν τῇ προκειμένῃ ὅμως περιπτώσει θὰ ἠδύναντο τὰ ἐπὶ τῆς ἡμετέρας πλακὸς εὐρισκόμενα νὰ θεωρηθῶσιν ἴσως φραγκικῆς προελεύσεως, διὰ τὸν λόγον κυρίως ὅτι τὰ εὐρισκόμενα κατὰ τὸν ἴδιον τρόπον ἐκφυόμενα ἐκ τοῦ σχοινίου καὶ εἰς τὴν Παρηγορήτισσαν. Ἄλλὰ πάντως περὶ τοῦ ζητήματος τούτου δὲν θὰ ἦτο δυνατόν ν' ἀποφανθῆι τις μετὰ πολλῆς βεβαιότητος.

Ἡ μεγίστη τέλος συγγένεια αὕτη τοῦ διακόσμου τῆς ὑπὸ ἐξέτασιν πλακὸς πρὸς τὰ γλυπτά τῆς Παρηγορήτισσης ἐπιτρέπει εἰς ἡμᾶς, ἀφ' ἑνὸς μὲν νὰ χρονολογήσωμεν αὐτὴν κατὰ προσέγγισιν μεταξὺ τοῦ τέλους τοῦ 13^{ου} καὶ τῶν ἀρχῶν τοῦ 14^{ου} αἰῶνος, ἀφ' ἑτέρου δὲ νὰ ἐκφράσωμεν τὴν ὑπόθεσιν, ὅτι ὁ ποιήσας αὐτὴν τεχνίτης κατήγετο πιθανῶς ἐξ Ἰταλίας.

V

Ἡ ἀνωτέρω γενομένη μελέτη τῶν διαφόρων τούτων φραγκικῶν ἐν Ἀθήναις γλυπτικῶν λειψάνων παρέχει εἰς ἡμᾶς καὶ πορίσματα τινὰ γενικωτέρας ἱστορικῆς σημασίας.

Πιστεύεται γενικῶς, ὅτι ἡ φραγκικὴ κατάκτησις καὶ ἡ κατάργησις τῆς ὀρθοδόξου Μητροπόλεως τῶν Ἀθηναίων ἐπέφεραν τὴν νέκρωσιν πάσης οἰκοδομικῆς καὶ καλλιτεχνικῆς κινήσεως καὶ ὅτι οἱ Φράγκοι κατακτιηταὶ δὲν ἐπέτρεπον εἰς τοὺς ὀρθοδόξους τὴν ἀνέγερσιν νέων ἐκκλησιῶν. Τοῦτο ὅμως δὲν ἀποδεικνύεται ἀκριβῆς ἀπὸ τὰ διασωθέντα μνημεῖα καὶ τὰς ἐπιγραφάς.

Οὔτω κατὰ τὸ ἔτος 1232 κατασκευάζεται τὸ ἐπιστύλιον τῆς Μονῆς τοῦ Κυνηγοῦ τῶν Φιλοσόφων ἐπὶ τοῦ Ὑμηττοῦ, περὶ οὗ καὶ ἀνωτέρω ἐγένετο λόγος. Ἐπίσης κατὰ τὸ ἔτος 1238 ὁ ἐκ τῆς αὐτῆς Μονῆς Νεόφυτος ἰδρύει κατὰ τὴν θέσιν Σταυρὸς τῆς ὁδοῦ Μεσογειῶν τὴν μέχρις ἡμῶν διασφραζομένην στήλην, ἣτις φέρει τὸ ὄνομά του¹, ἄλλην δὲ ὁμοίαν στήλην ἀνέγειρει εἰς τὴν ἰδίαν θέσιν, κατὰ τὸ 1280, ὁ Ἀθανάσιος μοναχὸς καὶ αὐτὸς τῆς Μονῆς τοῦ Κυνηγοῦ².

Καὶ θὰ ἠδύνατό τις ἴσως νὰ παρατηρήσῃ ὅτι τ' ἀναφερόμενα παραδείγματα σχετίζονται πρὸς μίαν Μονήν, ἣτις εἶχε πιθανῶς προνομιακὴν θέσιν, ἢ ὅτι αἱ Μοναὶ εἶχον ἴσως περισσοτέραν ἀπέναντι τῶν κατακτιητῶν ἐλευθερίαν³, καὶ ὅτι οἱ Φράγκοι δὲν ἐπέτρεπον ἴσως μόνον τὴν ἐντὸς τῆς πόλεως ἀνέγερσιν ἐκκλησιῶν ὑπὸ τῶν ὀρθοδόξων. Τὸ τελευταῖον ὅμως τοῦτο ἀκριβῶς σημεῖον διευκρινίζουσι τὰ γλυπτά περὶ ὧν ἀνωτέρω ἐγένετο εὐρύτατος λόγος, ἰδίᾳ δὲ τὰ τεμάχια V^α-β καὶ VI, ἔτι δὲ μᾶλλον τὰ τρία τόξα Α'-Γ', τὰ ὁποῖα, ὡς εἶδωμεν, μόνον τὸ ἐσωτερικὸν ὀρθοδόξου ναοῦ ἦτο δυνατόν νὰ κοσμῶσι. Ἐν δὲ λάβωμεν ὑπ' ὄψιν τὰς διαστάσεις καὶ τὴν διακόσμησιν τῶν γλυπτῶν τούτων, πρέπει ἀφεύκτως νὰ

¹ Strzygowski ἐνθ' ἄν. 118 κ. ἐξ. Διὰ τὴν χρονολογίαν βλ. προηγ. σὺμ. Δ. Καμπούρογλου, Τὰ Ἀττικὰ, Ἀθήναι, 1923 (Μελέται καὶ Ἐρευναι), 130 κ. ἐξ.

² A. Plassart ἐν B. C. H. XLVII, 1923, 172 κ. ἐξ. Καμπούρογλου, ἐνθ' ἄν. 142 κ. ἐξ.

³ Gregorovius, ἐνθ' ἄν. II 38.

παραδεχθῶμεν, ὅτι ἡ ἐκκλησία ἢ αἱ ἐκκλησίαι, ἅς ταῦτα ἐκόσμου, καὶ μεγάλα ἀρκούντως θὰ ἦσαν καὶ πλούσιαι.

Ὅτι δὲ κατὰ τὴν περίοδον ταύτην ἀνηγείροντο ὑπὸ τῶν ὀρθοδόξων νέαι ἐκκλησίαι ἐντὸς τῶν Ἀθηνῶν δεικνύει ὁ κομψὸς ναῖσκος τῆς Μεταμορφώσεως τοῦ Σωτῆρος κατὰ τοὺς βορείους πρόποδας τῆς Ἀκροπόλεως, ὅστις, ἕνεκα πολλῶν λόγων, δύναται μετὰ πλείστης ἀσφαλείας νὰ χρονολογηθῇ ἀπὸ τοῦ 14^{ου} αἰῶνος¹.

Ἡ ὑπαρξίς τῶν μνημείων τούτων θὰ ἠδύνατο ἴσως νὰ συνδυασθῇ πρὸς τὸ γεγονός τῆς ἐν ἔτει 1388 ὑπὸ τοῦ Νερίου Ἀ' Acciajuoli παλινορθώσεως τῆς ὀρθοδόξου Μητροπόλεως καὶ τοῦ διορισμοῦ Ἑλληνος Μητροπολίτου ἐν Ἀθήναις². Ἀλλὰ καὶ ἡ ὑπόθεσις αὕτη δὲν εἶναι πολὺ πιθανή. Ἦ ἀνωτέρω μνημονευθέντα χρονολογημένα μνημεῖα δεικνύουσιν ὅτι ἕνα περίπου αἰῶνα πρὸ τοῦ γεγονότος τούτου οἱ ὀρθόδοξοι μοναχοὶ δὲν ἔπαυον κοσμοῦντες τὰς Μονὰς αὐτῶν καὶ ἀνεγείροντες νέα οἰκοδομήματα. Ἐπίσης τὰ γλυπτὰ τόξα Α' - Γ' καὶ ἡ πλάξ τῆς Γεννήσεως δὲν δύναται νὰ κατέλθοσι μέχρι τῶν χρόνων τοῦ Νερίου Ἀ' Acciajuoli. Ταῦτα ἐποιήθησαν κατὰ τὰ τελευταῖα πιθανῶς ἔτη τῆς ἐν Ἀθήναις ἀρχῆς τοῦ οἴκου τῶν de La Roche. Τὸ αὐτὸ θὰ ἠδύνατο νὰ λεχθῇ καὶ περὶ τοῦ ναῖσκου τῆς Μεταμορφώσεως.

ΕΠΙΜΕΤΡΟΝ

Τὰ γλυπτὰ τόξα τῆς Παρηγορητίσεως ἐν Ἄρτι. Πρὸς συμπλήρωσιν τῆς παρουσίας μελέτης εἶναι ἀνάγκη νὰ ἐξετάσωμεν δι' ὀλίγων τὰ γλυπτὰ τόξα τοῦ Ναοῦ τῆς Παρηγορητίσεως ἐν Ἄρτι, τὰ ὁποῖα φαίνονται ὁπωσδήποτε σχετιζόμενα πρὸς τὰ ἀθηναϊκὰ τ' ἀνωτέρω περιγραφέντα.

Εἰς τὸν Ναὸν τῆς Παρηγορητίσεως, ἀνεγερθέντα μεταξὺ τῶν ἐτῶν 1282 καὶ 1289³, διασφύζονται εἰς τὴν βορείαν καὶ τὴν δυτικὴν καμάραν τοῦ κυρίως ναοῦ δύο τόξα φέροντα ἀναγλύφους παραστάσεις⁴. Ἐπὶ τοῦ πρώτου τούτων, τοῦ εὐρισκομένου ἐπὶ τῆς βορείας καμάρας, εἰκονίζεται ἡ Γέννησις τοῦ Χριστοῦ. (Ὁρλάνδος, ἔνθ' ἀν. σ. 51, εἰκ. 35). Εἰς τὴν κορυφὴν παρίσταται ἡ Θεοτόκος ἐξηπλωμένη καὶ ἄνω αὐτῆς τὸ βρέφος ἐν τῇ φάτνῃ μετὰ τοῦ βοῦς καὶ τοῦ ὄνου, ἐκατέρωθεν δὲ συμμετρικῶς δύο ἄγγελοι, ὁ Ἰωσήφ, οἱ Μάγοι, εἰς ποιμὴν, ὁ Εὐαγγελιστὴς Λουκάς καὶ τέσσαρες Προφῆται. Ἐπὶ τοῦ δευτέρου τόξου, προσηλωμένου εἰς τὴν δυτικὴν κάμαραν, (Ὁρλάνδος ἔνθ' ἀν. σ. 55, εἰκ. 36, τὸ δεξιὸν ἡμισυ) εἰκονίζεται εἰς μὲν τὴν κορυφὴν ὁ Ἰησοῦς ὑπὸ μορφὴν ἀμνοῦ κρατοῦντος σταυρόν, ἐκατέρωθεν δὲ αὐτοῦ τὰ σύμβολα τῶν Εὐαγγελιστῶν Ἰωάννου καὶ Ματθαίου (ἀετὸς καὶ ἄγγελος) καὶ κάτω Προφῆται. Τὸ ὄλον, ὡς εἶναι φανερόν, παριστάνει τὴν Σιαύρωσιν τοῦ Χριστοῦ.

Τῶν τόξων τούτων τῆς Παρηγορητίσεως ἐγένετο ἤδη ἀπόπειρα συσχετίσεως πρὸς τ' ἀθηναϊκὰ, περὶ ὧν ἀνωτέρω ἐγένετο μακρὸς λόγος, (Bréhier, ἐν *Mélanges Schlumberger*,

1 Περὶ τοῦ μνημείου τούτου βλ. Εὐρετήριο τῶν μεσαιωνικῶν μνημείων τῆς Ἑλλάδος, Τεύχ. Β', 74 κ. ἔξ.

2 Gregorovius, ἔνθ' ἀν. II, 229 κ. ἔξ. Miller, ἔνθ' ἀν. II, 6 κ. ἔξ.

3 Βλ. Ἄ. Ὁρλάνδον ἐν Ἠπειρωτικοῖς Χρονικοῖς, II, 1927, 167, σημ. 1.

4 Περιεγράφησαν καὶ ἀπεικονίσθησαν ὑπὸ Ἄ. Ὁρλάνδου ἐν Ἀρχαιολ. Δελτίῳ, V, 1919, 50 κ. ἔξ.

430 κ. ἔξ.) μεταξὺ ὅμως αὐτῶν ὑπάρχουσι μεγάλαι διαφοραί, καὶ εἰκονογραφικαί, καὶ τεχνικαί, ὥστε ἢ ἐκ πρώτης ὄψεως σχηματιζομένη ἐντύπωσις τῆς ὑφισταμένης ὁμοιότητος νὰ μὴ δύναται νὰ παραμείνῃ μετὰ τὴν λεπτομερεῆ αὐτῶν ἐξέτασιν καὶ σύγκρισιν.

Εἰκ. 33. Τμήμα ἐκ τοῦ βορείου τόξου τῆς Παρθενώσεως ἐν Ἀθῆναις.

Εἰς τὴν παράστασιν τῆς Γεννήσεως ἡ Θεοτόκος ἔχει τὴν στάσιν, ἣν κατὰ τοὺς ἰδίους περίπου χρόνους εὐρίσκομεν εἰς τὴν Ἰταλίαν, τὸ ἄνω δηλαδὴ σῶμα ἐστραμμένον πρὸς τὰ ἔξω, τὴν δεξιὰν στηριζούσαν τὴν κεφαλὴν, ἐνῶ ἡ ἀριστερὰ φέρεται διαγωνίως πρὸς τὰ κάτω καὶ ὑποβαστάζει τὸν δεξιὸν ἀγκῶνα. Ἡ στροφὴ τοῦ ἄνω σώματος τῆς Θεομήτορος καὶ ἡ θέσις τῆς ἀριστερᾶς αὐτῆς χειρός, τεινομένης πρὸς τὰ κάτω ἔχουσι πράγματι πολλὰς ἀναλογίας πρὸς συγχρόνους περίπου μὲ τὰ τόξα τῆς Παρηγορητίσεως τοιχογραφίας τῆς Κάτω Ἰταλίας, ἀλλὰ καὶ μὲ ἰταλικὰς εἰκόνας, ἰδίᾳ τῆς Σχολῆς τῆς Σιέννης¹. Ὁ τρόπος ὅμως οὗτος τῆς παραστάσεως τῆς Θεοτόκου ἀπαντᾷ καὶ εἰς παλαιότερα ἀκόμη μνημεῖα, ὅπως τὸ ἀνάγλυφον τοῦ S. Donato ἐν Ζάρα τῆς Δαλματίας². Πρὸς τὴν παράστασιν ταύτην τῆς Παρηγορητίσεως, φαινομενικὴν μόνον ὁμοιότητα παρουσιάζει ἡ Γέννησις ἐπὶ τῆς πλακῆς τοῦ Βυζαντινοῦ Μουσείου (εἰκ 18), ἡ ἀνωτέρω περιγραφείσα. Εἰς ταύτην ἡ στάσις τῆς Θεοτόκου, ἐξηπλωμένης χωρὶς νὰ στρέφῃ τὸ ἄνω σῶμα πρὸς τὰ ἔξω, ὅπως εἰς τὴν Παρηγορητίσαν, εἶναι πολὺ διάφορος καὶ σχετίζεται ἀμέσως πρὸς βυζαντινὰς παραστάσεις. Εἶναι λοιπὸν φανερὸν

Εἰκ. 34. Τμήμα ἐκ τοῦ δυτικοῦ τόξου τῆς Παρθενώσεως ἐν Ἀθῆναις.

ὅτι τὰ πρότυπα τῶν γλυπτῶν τῆς Ἀρτῆς εὐρίσκονται εἰς τὴν Ἰταλίαν.

Ἡ ἐξ ὀλοκλήρου εἰς τὴν λατινικὴν ἐκκλησίαν προσιδιάζουσα παράστασις τοῦ Ἰησοῦ ὡς ἄμνου, ἐπὶ τοῦ τόξου τῆς δυτικῆς καμάρας τῆς Παρηγορητίσεως δεικνύει καταφανέστερον ἀκόμη τὴν κατὰ Δυτικὰ, καὶ μάλιστα ἰταλικὰ, πρότυπα κατασκευῆν αὐτοῦ.

Τέλος τὸ ὅτι οὐδεμία ἀπὸ εἰκονογραφικῆς ἀπόψεως σχέσις συνδέει τὰ τόξα τῆς Ἀρτῆς πρὸς τ' ἀθηναϊκά, δεικνύει μία εἰσέτι λεπτομέρεια. Εἰς τὰ γλυπτά δηλαδὴ τῶν Ἀθηνῶν ὁμοῦ μὲ τὴν εἰσαγωγὴν τῆς ἑλληνικῆς γλώσσης εἰς τὰς ἐπιγραφάς, εἰσάγονται καὶ τὰ ἀποκλειστι-

¹ G. Millet, Recherches sur l'iconographie de l'Évangile σ. 119, εἰκ. 67 σ. 106, εἰκ. 45.

² E. Bruckner, Dalmatien und das osterreichische Küstenland, Wien - Leipzig, 1911, σ. 163, εἰκ. 45.

κῶς εἰς τὴν βυζαντινὴν εἰκονογραφίαν προσιδιάζοντα θέματα (Στιχηρὸν τῶν Χριστουγέννων κ.λ.π.). Εἰς τὰ τόξα ὁμοῦς τῆς Ἄρτης, αἱ ἑλληνικαὶ ἐπιγραφαὶ συνοδεύουσι θέματα καθαρῶς λατινικά, ὅπως ὁ Ἄμνός, ὅστις μετὰ τὸ ἔτος 692 ἔπαυσε, ὡς γνωστόν, νὰ εἰκονίζεται εἰς τὴν ὀρθόδοξον ἐκκλησίαν¹.

Ὅχι ὀλιγώτερον διάφορος τῶν ἀθηναϊκῶν εἶναι καὶ ἡ τεχνικὴ ἐκτέλεσις τῶν γλυπτῶν τῆς Ἄρτης. Τοῦτο δύναται νὰ δεῖξη καταφανῶς ἡ σύγκρισις τῶν ἐνταῦθα παρατιθεμένων δειγμάτων ἐκ τῶν δύο τόξων (εἰκ. 33, 34) πρὸς τὰ γλυπτὰ τῶν Ἀθηνῶν τ' ἀνωτέρω ἀπεικονισθέντα. Ἡ ἐντελῶς πρωτόγονος καὶ ἀδεξία παράστασις τῶν μορφῶν, αἱ βεβιασμένοι αὐτῶν κινήσεις, μάλιστα τῶν πρὸς τὰ ἄνω ἐστραμμένων κεφαλῶν τῶν Προφητῶν ἐπὶ τοῦ τόξου τῆς δυτικῆς καμάρας (εἰκ. 34) καὶ αἱ σκληραὶ καὶ ἄνευ νοήματος πτυχώσεις οὐδόλως ὁμοιάζουσι πρὸς τ' ἀθηναϊκὰ γλυπτὰ. Τοῦναντίον τὰ γλυπτὰ τῆς Ἄρτης καὶ ἀπὸ τεχνικῆς ἀπόψεως παρουσιάζουσι πλείστας ὁμοιότητας πρὸς τὰ ἀνάγλυφα τῆς Ζάρας, περὶ ὧν καὶ ἀνωτέρω ἐγένετο λόγος².

Τὰ πρότυπα λοιπὸν τῶν τόξων, ὅπως καὶ τῶν ἄλλων γλυπτῶν τῆς Παρηγορητίσης, ἔρχονται κατ' εὐθείαν ἐκ τῆς Ἰταλίας, εἶναι δὲ πολὺ πιθανόν, ὡς παρετήρησεν ἤδη καὶ ὁ Ὁρλάνδος, (ἐνθ' ἄν. 57) ὅτι ταῦτα κατασκευάσθησαν ὑπὸ Ἰταλῶν τεχνιτῶν. Ὅτι οἱ κατασκευάσαντες ταῦτα ἦσαν ξένοι, μετακληθέντες εἰδικῶς διὰ τὴν διακόσμησιν τῆς Παρηγορητίσης, καὶ οὐδεμίαν κατὰ συνέπειαν δυνηθέντες ν' ἀσκήσωσιν ἐπίδρασιν ἐπὶ τῆς ἐγχωρίου τέχνης, ἐξάγεται ἀπὸ τὸ γεγονός, ὅτι, πλὴν ἴσως τοῦ τάφου τῆς Ἁγίας Θεοδώρας, ἐν τῇ ὁμωνύμῳ ἐκκλησίᾳ³, τὰ γλυπτὰ τῶν ἄλλων συγχρόνων περιπτου μνημείων τῆς Ἄρτης, οὐδεμίαν ξενικὴν ἐπιρροὴν δεικνύουσιν, ἐν τῇ γλυπτικῇ τοῦλάχιστον, ἀλλὰ τοῦναντίον, ὅπως εἰς τὴν Μονὴν τῆς Βλαχέρνας, εἶναι τυπικὰ ὑποδείγματα, ἐκ τῶν ὠραιότερων, τῆς βυζαντινῆς διακοσμητικῆς γλυπτικῆς τῶν χρόνων ἐκείνων.

Ὁ γλυπτικὸς λοιπὸν διάκοσμος τῆς Παρηγορητίσης, συμπεριλαμβανομένων καὶ τῶν ἀπασχολούντων ἡμᾶς δύο τόξων, ἀποτελεῖ ὁμάδα μεμονωμένην καὶ ἐντελῶς ξένην πρὸς τὴν τέχνην τῆς Ἑλλάδος. Ἡ παρατήρησις κατὰ συνέπειαν τοῦ π. Jerphanion (*Orientalia christiana*, IV, 1925, 256) σχετικῶς πρὸς τὰ τρία ἀθηναϊκὰ τόξα, ὅτι δηλαδὴ τὰ πρότυπα αὐτῶν δέον ν' ἀναζητηθῶσι μεταξὺ τῶν ρωμανικῶν μνημείων τῆς νοτίου Ἰταλίας, ἂν δὲν ἐπαληθεύῃ, ὡς εἶδομεν, διὰ τὰ γλυπτὰ τῶν Ἀθηνῶν, ἐφαρμόζεται ὁμοῦς πληρέστατα εἰς τὰ τόξα καὶ τὸν λοιπὸν γλυπτικὸν διάκοσμον τῆς Παρηγορητίσης.

ΑΝΔΡΕΑΣ ΕΥΓΓΟΥΠΟΥΛΟΣ

¹ Ὁρλάνδος, ἐνθ' ἄν. 57, Grabar. La peinture religieuse en Bulgarie, 28.

² Brückner, ἐνθ' ἄν. H. v. d. Gabelenz, *Mittelalterliche Plastik in Venedig*, Leipzig, 1903, σ. 99, εἰκ. 3. J. Strzy-

gowski. *Die altslavische Kunst*, Augsburg, 1929, σ. 205, εἰκ. 193-4.

³ Εἰκὼν τῆς προσθίας ὄψεως ἐν Χριστιαν. Ἀρχαιολογ. Ἐταιρείας Δελτ. Γ', 1903, σ. 81, εἰκ. 17.

ΜΕΤΡΙΚΑΙ ΕΠΙΓΡΑΦΑΙ

ΥΠΟ WERNER PEEK

Τὴν ἄδειαν τῆς δημοσιεύσεως τῶν διὰ πρώτην φορὰν ἐκδιδομένων ἐνταῦθα κειμένων ὀφείλω εἰς τὴν φιλοφροσύνην τῶν κυρίων Κυπαρίσση, Παρασκευαΐδου, Πίπτα καὶ Wiegand.

1.

Ὁ C. W. Blegen ἀπεικόνισεν ἐν Amer. Journ. of Arch. 31, 1927, 433 εἰκ. 10 ἐπιγραφὴν τινα, ἣ ὁποία εὐρέθη ἐν τῷ Γυμνασίῳ τῆς Νεμέας καὶ ἣ ὁποία παρέμεινε, φαίνεται, ἀπαρατήρητος. Εἶναι γεγραμμένη βουστροφηδὸν διὰ τοῦ Ἄργειου ἀλφαβήτου (μετὰ Κορινθιακοῦ ὅμως β πρὸς δήλωσιν τοῦ μακροῦ φθόγγου Ε) καὶ ἀνήκει ἀσφαλῶς εἰς τὸν 6^{ον} αἰῶνα, πιθανῶς δὲ εἰς τὰς ἀρχὰς αὐτοῦ.

ΑΡΙΜΤΙΜΜΕΑΜΕΘ
ΑΞΙΜΘΙΜΘΦΙΔΞΚΘ
ΜΑΚΤΙΠΑΝΚΡΑΤΙΘ
ΜΙΧΑΓΤΞΤΜΘΦΙΜΥ
ΕΝΝΕΜΕΑΙΦΕΙΔΘ
ΘΞΓΚΘΤΜΘΙΘΞΜΘΥ
ΝΑΙΘ

Ἄριστος με ἀνέθ|εκε Δι Ορολίον Φά|νακτι
πανκράτιο|ν νηῶν τετρακίς|ἐν Νεμέαι
Φείδο|ρος Φηὸς τῷ Κλεο|ναίω.

1. Δι ὅπως ἐν τῇ ἐπιγραφῇ τῆς Νεμέας Cauer - Schwyzer, *Dialectorum Graecarum exempla* ἀρ. 86, ὁ ποιητὴς ὅμως ἠθέλησε πιθανῶς ΔιΦί.

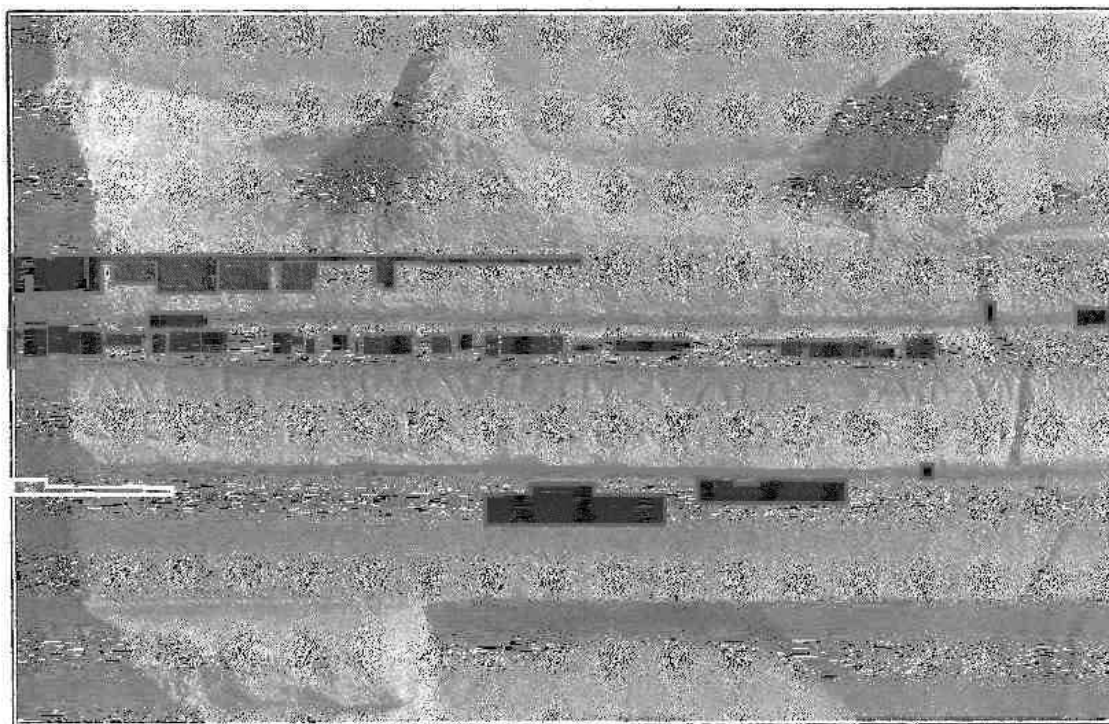
3. Τὸ Φ ἐν Φηὸς εἶναι τὸ ἐκ τοῦ ἀρχικοῦ *u* ἐξελιχθὲν ἡμίφωνον: παράβαλε *Fanv-dí[on]* ἐν τῇ Ἄργείᾳ ἐπιγραφῇ, Cauer - Schwyzer N^ο 83 A 17 (Bechtel, *Dialekte* II, 439 § 1. Kretschmer, *Glotta* 13, 248).

Ἡ ἐπιγραφὴ εἶναι μετὰ τοῦ ἀναθήματος τοῦ Ἀλκμεωνίδου, Hiller von Gærtringen *Hist. Gr. Epigr.* ἀρ. 4, τὸ ἀρχαιότατον ἐπὶ λίθου ἀγωνιστικὸν ἐπίγραμμα, κατὰ δὲ τὸν τύπον ἀσφαλῶς ἀρχαιοπρεπέστερον ἐκείνου. Δὲν ἀφηγεῖται, ἀλλὰ ἀναφέρει μόνον τὰ γεγονότα κατὰ τὸν συντομώτατον τρόπον, ὅπως τὰ ἀρχαιότερα ἀναθήματα τῆς Ἀκροπόλεως: τὸ δὲ μοναδικὸν κῶσμητικὸν εἶναι ἡ ὁμηρικὴ φράσις *Δι Κρονίῳ ἀνακτι* (Ἰλιάς Β 102 καὶ ἄλλως συχνότερον). Ὁ ἐπίγραμματοποιὸς δὲν ἠθέλησε νὰ συντάξῃ ποίημα· ἐξέλεξε τὸν μετρικὸν τύπον, διότι οὗτος ἦτο ὁ ἐμφαντικώτατος ἅμα καὶ ὁ εὐκολώτατα ἐντυπούμενος. Μόνον ἐκ τῆς τάσεως ταύτης ἐξηγεῖται καὶ ἡ μετρικὴ μορφή τοῦ τρίτου στίχου: ἠθέλησε νὰ δώσῃ ὄνομα καὶ καταγωγὴν καὶ οὐδὲν πλεόν, διὸ καὶ τὸ Φείδονος Φηὸς τῷ Κλεοναίω ἐγένετο ἰαμβικὸς πεντάπους. Ὅπου ἐν ἀρχαιοτέροις ἐπιγράμμασι συμβαίνει ὁμοία ἐπέκτασις ἐξαμέτρου ἢ διστίχου διὰ

ξένου στιχομετρικού είδους, αυτή προέρχεται πάντοτε ἐκ τῆς αὐτῆς αἰτίας: IG. I² 498.2: *ἄπαρμα τέχνης Ἐυμάρες μ' ἐργάσσατο*. 529.3: *Κυδοनीατες Κροσίλας ἐργάσσατο*. Preger, Inscr. metr. 388.3: *Ἀριστόδαμος Θράσους Ἀλεῖος πάλαι*¹ ἰδὲ καὶ Anth. Pal. XIII 14. 17.

2.

Ἐπίσης μικρᾶς προσοχῆς, ὅπως καὶ ἡ προηγουμένη, φαίνεται ὅτι ἠξιώθη ἡ ἐν Bufl. of the Cleveland Museum XII, 1925, 59 κέ. εἰκονιζομένη ἐπιγραφή τοῦ ἐπιστυλίου Ἀττικῶ ἀναγλύφου. Ἐπαναλαμβάνω ταύτην ἐνταῦθα (*εἰκ. 1*) κατὰ φωτογραφίαν τεθεισαν

Εἰκ. 1. Τεμάχιον Ἀττικῶν ἐπιθυμίου ἐν Cleveland.

εὐγενῶς εἰς τὴν διάθεσίν μου ἐκ μέρους τῆς Διευθύνσεως τοῦ Μουσείου τῆ εὐγενεῖ μεσολαβήσῃ τοῦ P. Wolters.

ᾠ μεγάλην λύπην σὺ λιπῶσα Φαλ...

[ὁ]δέ σ' ἐπώκτισε Μο(ῖ)ρα ποθει[νο]....

1. Ὅπως ἀποδεικνύει καὶ ἡ φωτογραφία, τὸ πρῶτον γράμμα ἦτο ἀσφαλῶς ἐν Ω ὑψηλὰ τοποθετημένον, ὅπως ἐν τῇ λέξει *ἐπώκτισε* τοῦ στίχου 2. Τὸ τελευταῖον δύναται νὰ εἶναι καὶ Ν καὶ Λ. Καθὼς δὲ συμπεραίνεται καὶ ἐκ τῆς ἐννοίας καὶ ἐκ τῶν μεγάλων διαστάσεων τοῦ ἀναγλύφου², ἡ ἐπιγραφή δὲν ἀπετελεῖτο μόνον ἐκ δύο στίχων. Ἐκαστος στίχος περιελάμβανε προφανῶς ἀνὰ ἓν δίστιχον, ὅπως π.χ. ἐν τῷ ἐπιγράμματι IG. I² 763. Ἀποπειρῶμαι τὴν ἐπομένην συμπλήρωσιν:

1 Βλ. v. Wilamowitz, Sappho und Simonides 205 σημ. 3.

2 Τοῦτο ἀναφέρεται πρὸς μόνην τὴν ἀριστερὰν μορφήν. Ἡ διάταξις τοῦ δεξίου τεμαχίου εἶναι ἐσφαλμένη, ὅπως δει-

κνύει ἤδη ὑπερβολικὴ ἀπόστασις τοῦ ἄνω μέρους τοῦ σώματος ἀπὸ τοῦ γόνατος τῆς καθημένης. Κατὰ τὴν γνώμην τοῦ P. Wolters τὸ τεμάχιον δὲν ἀνήκει ὅλως εἰς τὸ μνημεῖον.

Ἔν μεγάλην λύπην σὺ λιπῶσα Φαν[οστράτη, οἴη]
 [μορφὴν ἠδὲ τρόπους οἴχη ἀποφθιμένη]!
 [ὁ]δέ σ' ἐπώικτισε Μο(ῖ)ρα ποθει[ροτάτην περ' εὐσοαν],
 [ἀλλὰ πρὶν ἡλικίας ἤρπασε παρθενικὴν]¹.

3.

Ἐν Πειραιεῖ, Μουσεῖον Πειραιεῶς (ἄνω ἀριθμοῦ). Στήλη ἐκ πεντελικοῦ μαρμάρου μετὰ πλίνθου καὶ κυματίου, ἄνω ἀριστερὰ τετραυσιμένη, χεῖλη ἀριστερὰ καὶ δεξιὰ πολλαχῶς ἀποκεκρουμένα. Κάτωθεν τῆς πρώτης ἐπιγραφῆς δύο ῥόδακες μεταγενεστέρως ἐκκολαφθέντες. Κατωτέρω ἐκβάθυσσις προερχομένη ἐκ δευτέρας χρήσεως. Ὑψος 0,96 μ., πλάτος κάτω 0,435 μ., ἄνω 0,40 μ. (κάτωθεν τῆς πλίνθου), πάχος 0,125 μ. Ὑψος τῶν γραμμάτων τῶν κυρίων ὀνομάτων 1,8 - 2 χιλιοστομέτρων. Ἀπόστασις γραμμῶν 1,3 - 1,5 χιλιοστ. ὕψος τῶν γραμμάτων ἐν τῷ ἐπιγράμματι 1 ἑκατοστοῦ. Ἀπόστασις γραμμῶν 1 ἑκατ. Ἡ ἐπιγραφὴ τοῦ ἐπιγράμματος ἐν μέρει λίαν ἀποτετριμμένη (εἰκ. 2).

Φιλισίδης

Σωστράτου

Πειραιεύς

[Ἐν]θάδε γαῖα ἐκάλυπεν ἀδελφῶ, σώματα δ(ισ)σῶ,
 [οἷ] ποτε καλλιχόροισιν ἐ[ν] εὔστε(ν)φάνοισι τελοῖν(α)
 [ἦρ]ξατον ἀμφοτέρωι [τ]ε[τρ]άκι στεφανηφόρον ἀρχή[ν],
 [ὥ]στε λιπεῖν παισὶν παῖ[δ]ων εὐκλειαν ἄ(μ)ενπιτο[ν],
 καὶ παῖδας παίδων εἶδοσαν ἀμφοτέρω[ι].

Σώστρατος

Φιλισίδου

Πειραιεύς.

1. Ἐν τέλει ΔΣΩ. Κατ' αὐστηρὰν γραμματικὴν ὀρθοπέπειαν ὄφειλε νὰ κεῖται *σώματε δισσῶ*, ὁμοίως δὲ καὶ ἐν στ. 3 καὶ 5 *ἀμφοτέρω*.

2. *στεφανηφόρον ἀρχήν* ὡς ὁ Πόσις παρ' Αθηναίω 12. 533 d.

4. ΑΛΙΕΝΓΤΟ.

5. καὶ... εἶδοσαν μετὰ τῆς ἀνωτέρω φράσεως: ὥστε... ὑπάγεται εἰς τὸ ἦρξατον. Διὰ τὴν κατάληξιν — *οσαν* ἀπαντῶσιν ἐν ἐπιγραφαῖς μόνον σποραδικὰ παραδείγματα παρατιθέμενα ὁμαδικῶς ἐν G. Meyer, Griech. Grammatik, 546 § 462. Ταῦτα πάντα ἀνήκουσιν εἰς τὸν δευτέρου π. Χ. αἰῶνα. Ἐν Ἀττικῇ οὐδὲν μέχρι τοῦδε παράδειγμα ἀνευρέθη· ὁ Crönert ὁμοῦς ἐν Memoria Graeca Herculaneensis, 210 σημ. 4 ἐκ τῶν ἐπιγραφῶν τῆς Δήλου ἐξάγει, ὀρθῶς ἴσως, τὸ συμπέρασμα ὅτι ἡ κατάληξις αὕτη καὶ ἐκεῖ ὀφείλει νὰ ἦτο γνωστή.

1 *H, ἐὰν θελήσῃ τις νὰ ἐκδηλώσῃ μεγαλυτέραν ἀντίθεσιν;

οἴη
 μορφὴν ἠδὲ τρόπους ἦσθα ποτ' ἐμ βιήτωι.
 ἢ ἴσως μόνον:

οἴη

λάμψας ἐν θνητοῖς σώματος ἀγλαΐη

(καλλοσύνης μορφῆς ἐπροσπεῖ εἰν ἐτάραϊς).

ὁ δὲ τέταρτος στίχος δυνατὸν νὰ ἦτο:

ἀλλ' Ἀΐθης καὶ σὴν ἔκλασεν ἡλικίην.

Εἰκ. 2. Ἐπιτύμβιον ἐν τῷ μνησείῳ Πειραιῶς.

Τὰ κάτωθεν τοῦ ἐπιγράμματος κύρια ὀνόματα εἶναι γεγραμμένα ἐπὶ ἀπεξεσμένης ἐπιγραφῆς: τὸ ὄνομα τοῦ ἀδελφοῦ ἀπεξέσθη διὰ τὴν δώση τόπον εἰς τὸ τοῦ υἱοῦ. Βραδύτερον δὲ καὶ τὸ ΠΕΙΡΑΙΕΥΣ τῆς τρίτης γραμμῆς τῆς ἄνωθεν ἐπιγραφῆς μετεβλήθη εἰς γενικὴν ΕΩΣ (ἀρχὴ δυσανάγνωστος).

Τὸ ἐπίγραμμα ἀπὸ ποιητικῆς ἀπόψεως δὲν ἔχει ἀξίαν· τὸ ἐνδιαφέρον αὐτοῦ ἔγκειται ἐν τῇ οὐσίᾳ. Τὸ ἀξίωμα τοῦ στεφανηφόρου διὰ τὴν Ἀττικὴν ἐπιβεβαιούται μόνον διὰ τῆς ἐκ Πειραιῶς ἐπιγραφῆς τῶν πρώτων ἐτῶν τῆς τρίτης ἑκατονταετηρίδος μ. Χ. IG. II+III² 2361. 71 (=Sylloge³ 1111). Ἐν τῇ ἐπιγραφῇ ἐκείνῃ μετὰ τινὰ *ἑρσείαν* Ὁρσείας, ὀνομάζεται ἕτερον *στεφανηφόρος Ματρῶνα*. Ὁ Ο. Hōfer διεκρίνε (Jahrb. f. Phil. 145, 1892, 23), ὅτι ἡ Ὁρσεία αὕτη εἶναι ἡ Μικρασιᾶτις Μήτηρ θεῶν. Εἰς ταύτην ἢ εἰς τὴν μετὰ ταύτης συγχεσμένην Δήμητρα ἐνδεχόμενον νὰ ἀνῆκον καὶ τὰ *τέλη*, ἐν τοῖς ὁποίοις ἦσαν οἱ ἀδελφοὶ στεφανηφόροι¹: *Καλλίχοροι* θὰ προσηρομόζετο *καλῶς*² καὶ ὁ παρουσιαζόμενος παραδόξως *δυϊκὸς τελοῖν* θὰ εὑρισκεν ὡς τάχιστα τὴν ἑρμηνείαν του, ὑπονοουμένων ἐν αὐτῷ τῶν τελῶν τῆς Δήμητρος καὶ τῆς Κόρης³. Περισσότερον εἶναι ἐν τούτοις τὸ *ἤρξατον ἐν τελοῖν στεφανηφόρον ἀρχήν*, διότι τὸ ἀξίωμα τοῦ στεφανηφόρου ἠδύναντο οὗτοι νὰ περιβληθῶσι κυρίως μόνον ἐν τῷ δήμῳ ἢ τῷ θιάσῳ, ὅστις ἐώρταζε τὰ τέλη.

4.

Ἐν Χίῳ, ἀρ. Μουσειῶν 621. Κυανοῦς ὀγκόλιθος, ἐμπρὸς ἄνω καὶ δεξιὰ τετραυσιμένους, ἢ κάτω ἀριστερὰ γωνία ἀποκεκρουμένη. Ὑψος 0,33 μ., πλάτος 0,47 μ., πάχος 0,46. Ὑψος τῶν γραμμάτων τῶν ὀνομάτων 2 ἑκατοστ., τοῦ κειμένου τοῦ ἐπιγράμματος 1,2 ἑκατ. Διάστιχον 0,2 ἑκατ. Κομψὴ γραφὴ: Α Ε Μ Ν Γ Σ Ο Ω

Ἀπολλώνιος . . .

*Οἰκροτάτου νέκνος οὔτος ὄδ' [ἔστι τάφος],
ὀπτωκαδεχέτους, ὃν ἀπήγαγε Μοῖρα κρα[ταίη]
εἰς Αἶδαο δόμους, πρὶν μόροιμον ἡμαρ ἐπελθε[ῖν].
ἀλλὰ καλῶς τοκέες στείλαν ὑπέ(ρ) δύναμ[ιν].*

«Οὔτος εἶναι ὁ τάφος πολυκλαύστου νεκροῦ. Δεκαοκταετῆ ὄντα τὸν ἀπήγαγεν ἡ Μοῖρα εἰς τοὺς δόμους τοῦ Ἅδου, πρὶν ἀκόμη φθάσῃ ἡ ἡμέρα, τὴν ὁποίαν τῷ ὤρτισεν ἡ Μοῖρα. Ἄλλ' οἱ γονεῖς ἐστόλισαν ὥραϊα τὸν τάφον του ὑπὲρ τὰς δυνάμεις των».

1. Ἡ τελευταία συλλαβὴ τοῦ *νέκμος* εὑρισκομένη ἐν τῇ ἄρσει μετρεῖται ὡς μακρά.

2. *Μοῖρα κραταιή* = Ἰλιάς Ε 83 καὶ συχνότερον, πάντοτε δὲ ἐν τῇ αὐτῇ θέσει τοῦ στίχου: παρὰβαλε ἐπίσης Kaibel 290.2 *μοῖρα κραταιή | ἤγαγε μ' εἰς Αἶδην*.

3. = Ὀδύσεια κ 175, μετὰ τῆς μοναδικῆς διαφορᾶς ὅτι ἐνταῦθα τὸ ἀπαρέμφατον τίθεται ἐν τῇ θέσει τοῦ ὀμηρικοῦ *ἐπέλθη*. Τὸ ὅτι δυνατὸν νὰ λέγηται «ἡ Μοῖρα ἀπήγαγεν αὐτὸν, πρὶν ἔλθῃ ἡ μοιραία ἡμέρα του» δεικνύει πόσον ἐπιμεμελημένη εἶναι ἡδη ἡ εἰκὼν: *μοῖρα ἀπήγαγεν* εἶναι ἀπλῶς = «ἀπέθανεν».

1 Τελεστήριον τῆς Δήμητρος ἐν Πειραιεῖ: IG. II 1059, 2. 12; II 5. 573 b 24, 6 f. 15 f.

2 Λουκιαν. Περὶ ὀρχήσ. 15: *τελετὴν οὐδὲ μίαν εἶσιν εὐρεῖν*

ἀπὸν ὀρχήσεως. Βλ. Noack, Eleusis, 13. 240 ff.

3 Ὁ χαρακτὴς εἰργάσθη βεβαίως τόσο ἀμέλῳς, ὥστε ἡ μεταβολὴ *τελοῖ(σ)ιν* δὲν προκαλεῖ διαταγμὸν τινα.

4. Ὑπὲρ (ΥΓΕ παρέχει ὁ λίθος) δύναμιν πεζόν: Δημοσθένης 18.193, Πλουτ. Ἀλέξανδρος, κεφάλαιον XI 670, 25.

Ὅτι οἱ γονεῖς λέγουσι περὶ τῆς διακοσμῆσεως τοῦ τάφου, δύναται τις νὰ εἴπῃ ὑπὸ ἄλλην ἔννοιαν καὶ περὶ τῶν στίχων, τοὺς ὁποίους ἐποίησαν οὗτοι εἰς τὸν υἱὸν των: εἶναι μόνον στίχοι, ἀλλ' ὄχι ἐπίγραμμα ὅ,τι οὗτοι κατώρθωσαν νὰ ἐπιτύχωσι, στενῶς βασιζόμενοι ἐπὶ ὁμηρικῶν καὶ ἄλλων προτύπων: *στεῖλαν ὑπὲρ δύναμιν!*

5.

Studniczka, Ath. Mitt. 13, 1888, 181 ἀρ. 39. Χίος, ἀρ. Μουσείου 104.

[Ἄγα]θοκλήης τόδε σῆ[μα] ∪ - ∪ ∪ εὐσεβῆς οὔσα
βαίνει Φ[ερσεφόνης] κνάεον ὑάλαμον
τέκ[να τέ]κνων ἔλιπεν καὶ ἄνδρα φιλο[στορ]γούνια
κληρον[ό]μον πάντω[ν? καί] | χρύσειον στέφανον<ε>

1. Εὐσεβῆς οὔσα ἀντὶ εὐσεβῆς οὔσα τότε μόνον δύναται τις νὰ ἀνεχθῆ, ἐὰν ἀποκλεισθῆ πᾶν ἄλλο ἐνδεχόμενον. Μοὶ φαίνεται ὅμως ὅτι εὐρέθη ὁ τρόπος τῆς θεραπείας, ἐὰν ἐξαλειφθῆ τὸ Σ: εὐσεβέ(ς)ουσα. Πρὸ τοῦ εὐ σώζεται ἀκόμη τὸ ΝΕ, ἥτοι κλητική: [ξέ]νε. Πρὸ αὐτοῦ θὰ ἦτο δυνατὸν τὸ πέλει = εἶναι, ἀλλὰ καὶ αἰτιατικὴ ἀκόμη, ὅπως θεός: Αἴσχ. Ἄγαμ. 338 εὐσεβοῦσι . . . τοὺς θεούς, Bull. de corr. hell. 44, 1920, 77 ἀρ. 8 εὐσεβήσασαν τῆν θεάν.

4. Ὁ λίθος ἔχει χρύσηον = χρύσειον, οὐχὶ χρύσειον. Ἐὰν δὲν εἶναι γραφικὸν λάθος, τότε ὀφείλομεν νὰ ἀναγνώσωμεν: κληρονόμον πάντω[ν] χρύσηον Στέφανον, νὰ ἀναγνωρίσωμεν δὲ ἐν τῷ ὀνόματι Στέφανον τὸ ὄνομα τοῦ συζύγου. Ἀλλὰ διὰ τὴν σημασίαν πλούσιος τοῦ χρύσειος, ἥτις τότε θὰ ἐπεβάλλετο, τὰ Λεξικά παρέχουσιν ὡς μαρτύριον μόνον τὸν Παλαίφατον 32.5 εἰσὶ δὲ σφόδρα χρυσοῖ (περὶ τῶν Κερκυραίων), ἀφ' ἑτέρου δὲ ἡ σύνδεσις χρύσειος στέφανος, χρυσοῦς στέφανος, εἶναι τόσον σταθερά, ὥστε διστάζει τις νὰ πιστεύῃ τὴν παράδοσιν τοῦ λίθου. Εἶναι βεβαίως πάντοτε δυνατὸν νὰ ἔχη γράψῃ μὲν ὁ ποιητὴς χρύσηον, ἀλλὰ νὰ ἐμέτρησε χρύσειον. Ἐν στίχῳ 2 διορθωτέον ἀκόμη Φ[ερσεφόνης] ἀντὶ Φ[ερσεφόνης] καὶ ἐν στίχῳ 3 τὸ Νῦ ἐν τῇ λ. τέκνα βεβαιοῦται δι' ἐπαρκῶν ἰχνῶν.

6.

Studniczka, αὐτόθι 181 ἀρ. 38. Χίος, ἀρ. Μουσείου 90.

Καὶ Βρομίον φάος εἶδον ἐν ἡματι καὶ τὰ πόληος
ἡρμῆνευσα μαθὼν θέσμια πάντα νόμων
καὶ παιδῶν δισῶν (τ)ὸν μὲν φύσις ἤρπασεν ὠκύν
ἤρω, τὸν δὲ νόος θῆκατο κεκριμένον.

Τὸ ποίημα, τὸ ὁποῖον δημοσιεύει ὁ Studniczka ἄνευ σχολίου τινός, χρήζει ἐρμηνείας ἀπὸ πολλῶν ἀπόψεων.

1 ἐ. «Εἶδον τὸ φῶς τοῦ Βρομίου τὴν ἡμέραν καὶ ἐξήγησα τὴν νομοθεσίαν τῆς πόλεως». Ὁ Διόνυσος, ὁ κύριος θεὸς τῆς νήσου, ταυτίζεται, ὅπως τόσον συχνάκις κατὰ τοὺς ὑστέρους χρόνους, πρὸς τὸν τοῦ Ἡλίου (Gruppe, Mythologie 1430. Cumont, Die orient. Religionen

i. rom. Heidentum³ 202, 322, σημ. 72). Παρὰ ταῦτα, περίεργος παραμένει ἡ ἔκφρασις *Βρομίον φάος εἶδον ἐν ἡμαί*. Καταληπτή γίνεται αὕτη μόνον, ἐὰν *Βρομίον φάος ἰδεῖν* εἶναι πολυσήμαντος. Ἡ φράσις «τὸ φῶς τοῦ Ἡλίου βλέπειν» δυνατὸν νὰ εἶναι φράσις τῆς γλώσσης τῶν Μυστηρίων, ἀπὸ τῆς ὁποίας διὰ τῆς προσθήκης *ἐν ἡμαί ἀφαιρεῖται* ἡ μυστηριακὴ αὐτῆς σημασία. — Ἐὰν ὁ ἀποθανὼν ἠρμήνευσε τοὺς νόμους τῆς πατρίδος του, τότε ἡτο *νόμων διδάσκαλος* ἢ ἔγραψεν ἔργον περὶ τῆς νομοθεσίας τῆς Χίου.

3 ἐ. «Καὶ ἐκ τῶν δύο υἱῶν τὸν μὲν ἕνα ταχέως ἀφήρπασεν ἡ Φύσις, εἶναι δὲ τώρα μεταμεμορφωμένος, ὁ δ' ἕτερος διαπρέπει διὰ τῶν πνευματικῶν του χαρισμάτων». Χαρακτηριστικὸν τῆς ὀρθολογιστικῆς νοοτροπίας τῶν τελευταίων χρόνων εἶναι τὸ ὅτι ἡ φύσις καταλαμβάνει τὴν θέσιν τῆς μοίρας. Ἡ φυσικὴ του κατασκευὴ ἔσχεν ὡς συνέπειαν τὸν ταχὺν θάνατον (ἀντὶ ὧκὸν διορθωτέον ὧκὺν<ν>).

7.

Μουσεῖον Χίου (ἄνευ ἀριθ.). Τέσσαρα τεμάχια ἐπὶ τεσσάρων ἴσως πλευρῶν ἐπιγεγραμμένης βάσεως ἐξ ἐρυθροποῦ μαρμάρου. Ὡραῖα, καλῶς κεχαραγμένα μεγάλα γράμματα: Α Ϛ Ε Μ Π Ι Ϟ Σ Ψ Ω. Πολλαὶ ἐνώσεις γραμμάτων ὕψος 2,5 ἑκατ., ἀπόστασις γραμμῶν 1 ἑκατ.

Τεμάχιον I.

Τεθραυσμένον εἰς δύο μέρη. Οὐδὲν ἄκρον σφύζεται. Μέγιστον ὕψος 0,82 μ., μέγιστον πλάτος 0,51 μ., μέγιστον πάχος 0,46 μ.

- - - ἐν σ[τα]δ[ί]οις - - - - -
 - - - δε καὶ μάνθ' ὅσους ΗΝΙϞ - - - -
 - - - ον κότινον δις ἐφ' ἡμε[τέρ]ο - - - -
 - - - λος δὲ ἔχω καὶ Καπε[τω]λ - - - -
 5 - - Πανελλήνων κριτὸς ἀνδ - - - -
 [καί] πίτων Ἰσθμακῆν ἀμφί - - - -
 [ἠδ'] ἔλον Ἀλείων στεφάνου[ς] - - - -
 [τ]ὸν παρ' Ἀθηναίοις δις δὲ β - - - -
 [καί] με τὸ Βειθυνῶν ἔθνος ἐ[στεφάνωσε] - - -
 [κλει]τὸν Ὀλυμπίων νῆκος ε - - - -
 - - - - - - - ΗΝΑΤC - - - -

2. Δυσκόλως [ἐνθά]δε, μᾶλλον δὲ [σιῆθι] δέ. Ἐν τέλει ἴσως ἦν[σάμην ἀέθλους].

3. Ἐν ἀρχῇ ὑπῆρχεν ἐπίθετον οἶον [Πισαί]ον. Ἐν τέλει δὲ κᾶτι ὡς: ἐφ' ἡμε[τέρη] τριχί θῆκα].

4. [Νεᾶπό]λιος? ἰδὲ τεμάχιον III δεξ.

5. Εἰκαστικῶς συμπληρῶ:

[καί με] Πανελλήνων κριτὸς ἀνδ[ράσιν ἔστεφεν ἀέθλος].

6. Ἀμφί, οὐχὶ ἀμφε - - : ἀμφί[μέτωπον ἔχω]. Παράβαλε Paton-Hicks, The Inscr. of Cos σελ. 113 ἀρ. 58 B 3 καὶ πίτων ἐξ Ἰσθμοῦ.

8. Μετὰ τὸ Β σφίζεται ἀκόμη μία κάθετος: β[ραβεῖον ἄμα]=έλαβεν ὡς ἔπαθλον.
10. Παραδείγματος χάριν νίκος [έλον τετράκις].

Τεμάχιον ΙΙ

¹Αποκεκρουμένον πανταχόθεν. Μέγιστον ὕψος 0,58 μ., μέγιστον πλάτος 0,39 μ., μέγιστον πᾶχος 0,19 μ.

... να μ' Ὀλυμπεῖος - - - - -
 ἀντή, καὶ κότινον μ' Ἀσίης σ - - - - -
 Κητείον τε πόλις Πέ[ργαμον - - - - -
 [Ευ]σεβέων έλαβον ΠΟΤΙΟ - - - - -
 5 [κα]ι Παναθηναίων θαλλό[ν - - - - -
 [πολ]λάκι καὶ πάτη με κλυτή - - - - -
 [στέ]ψατο νήριθμοι τ' άλλ[οι - - - - -
 [καὶ ποτ] έριζόμενος τρισὶν ἡ[μασι - - - - -
 - - - καὶ κάμπτω Καισα[ρέων - - - - -
 vac.
 - - - - - ὠ]κνπέτη [- - - - -
 - - - - - Ν - - - - -
 - - - - -

1. Ἐν ἀρχῇ ἴσως [κλει]νά.
2. μ' Ἀσίης σ[τέφαντο πόλης]: παράβαλε IV 4 κοινὰ Ἀσίας.
3. Εὐσιτάθιος εἰς Ὀδύσειαν λ 520 (σελ. 1697): "Ἐτεροι δὲ ἔθνος Μυσιάς φασὶ τοὺς ὕστερον Ἐλεάτας ἀπὸ Κητείον ποταμοῦ χειμαρρώδους ἐν τῇ Ἐλεάτιδι, ὃν καὶ κητώετα φασὶν ἄλλοι δὲ Κητείους τοὺς Περγαμηνοὺς ἐνόησαν.

Διὰ τοῦτο μοὶ φαίνεται ὅτι ἀσφαλῶς συμπληροῦται ἰτὸ ΠΕΙ ¶¶¶¶ διὰ τῆς λέξεως Πέ[ργαμον.

4. Εἰς τὸ ΠΟΤΙΟ οὐδὲν ἄλλο προσαρμόζεται εἰ μὴ τὸ ὄνομα τῆς πόλεως Puteoli. Ὡστε ἴσως: έλαβον Ποιό[λλοις] ἢ Ποιο[ύλοισ]. Εὐσεβεία ἐν Puteoli IG. XIV 737,7. Inschr. v. Magnesia 192, 2.

5. Ἐν τέλει ἴσως θαλλό[ν ἐν ἀκροπόλει].
6. Κλυτή [Χίος εἵνεκα νίκης].
7. νήριθμοι τ' άλλ[οι εἰσ ἄεθλοι]: βλ. Fouilles de Delphes III 331 στίχος 5.

τοὺς δ' άλλους ἀπο[ρον στεφά]νονς ἐπιδειξαι ἀριθμόν¹.

8. Νίκη εἰς τριήμερον ἀγῶνα, ὅπως π.χ. Inschr. v. Magnesia 163.10.
9. Κάμπτων Καισα[ρέων δόλιχον]: πρβλ. Αἰσχ. Ἄγαμ. 344 κάμψαι διαύλου θάτερον κῶλον. Βακχυλ. 9.26 κάμψεν δρόμον.

¹ Βλ. καὶ Anth. Pal. XIII 14, 5: τὰς δὲ άλλας νίκας οὐκ εὐμαρὲς ἐστ' ἀριθμῆσαι.

Τεμάχιον III.

Τεμάχιον γωνίας περίξ ἀποκεκρουμένον. Μέγιστον ὕψος: ἀριστερὰ πλευρὰ 0,34 μ., δεξιὰ πλευρὰ ὁμοίως· μέγιστον πλάτος: ἀριστερὰ πλευρὰ 0,35 μ., δεξιὰ πλευρὰ 0,22· μέγιστον πάχος: ἀριστ. πλευρὰ 0,225 μ., δ. πλευρὰ 0,35 μ.

Ἄριστερὰ πλευρὰ:

]οις
Ἐδρι]ανείων
]Ἐφέσου
ἔστ]εφε, τρις δ' ἐν Ἀθήναις
ἐ]νὶ σταδίοις
]ο, τετράκι δ' αὐτε
]Ἀμαζονίη

Δεξιὰ αὐτοῦ κατὰ τὴν ὑπεράνω γωνίαν:

εν στάδιον
ναις> Καπετώλ[ια
Νέαν πόλιν Σε[βαστὰ
ολους> Σμυρν[
κοινὰ Ἀσίας Αλ[
στάδιον Ἰσ[θμία - - - - στά-]
διον διάυλον
στάδιον δ[όλιχον
στάδιον δπ[λείτην
νεια ἐν Ἀθήν[αις

Δεξιὰ 2/3 ἴσως [Που]όλους: βλ. II 4.

3. Νέαν πόλιν Σε[βαστὰ] (βλ. π.χ. IG. XIV 748. 1102) φέρεται ὀπίσω ὑπεράνω τῆς γραμμῆς δι' ἐντελῶς μικρῶν γραμμιάτων.

4. Ἄλ-δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ εἶναι ἄλλο εἰμὴ Ἀλι[καρνασσός], ἔν καὶ ἡ Ἀλικαρνασσός φαίνεται ὅτι οὐδέποτε ἀπέκτησε τὸ δικαίωμα τῆς Νεωκορίας (Buechner, de Neocoria 45). ἤκολούθησαν ἄλλαι πόλεις (Πέργαμον, Σμύρνη, Ἔφεσος).

8/9. Πιθανώτατα Ἀδριά]νεια, ὅπως ἐν τῷ ἐπιγράμματι ἀριστερὰ 2.

Τεμάχιον IV.

Τεμάχιον γωνίας, ἀποκεκρουμένον πανταχόθεν. Μέγιστον ὕψος 0,16 μ., μέγ. πλάτος 0,16 μ., μέγ. πάχος 0,30 μ.

Ἄριστερὰ πλευρὰ:

⊙ --
 Ε Μ Ε Μ --
 Λ Α Σ νας.
 ἐ]στεφε [--
 Ε Ε Ε Ε Ε Ε Ε Ε

Δεξιὰ πλευρὰ:

βουλή -- --
 Ι Η Λ Ι Ο Ν - - -
 σ]τάδιον α [--
 τὸ κοινὸν] τὸ Πανελ[λήνων

Ἐν ΙΗΛΙΟΝ δεξιὰ 2 ὑποκρύπτεται τὸ ὄνομα τοῦ νικητοῦ ἢ ἡ πατρὶς του:

[Κορν]ήλιον, [Γ]ήλιον.

Ἐκ τῶν τεθραυσμένων τεμαχίων προκύπτει ὁ ἐπόμενος κατάλογος ἀγωνιστικῶν νικῶν:

Καπιτώλια: I. III

Χίος (;) II.

Πανελλήνια: I. IV

Παναθήναια: II.

Ἴσθμα: I. III

Καισάρεια: II.

Ὀλύμπια; I. II.

Κοινὰ Ἀσίας: II. III.

Ὀλύμπια ἀγνώστου πόλεως: I.

Ἀδριάνεια: III.

Βιθυνία (ἴσως: τὸ κοινὸν ἐν Βιθυνίᾳ): I.

Ἐφεσος: III.

Πέργαμον: II.

Σμύρνη: III.

Εὐσέβεια ἐν Puteoli: II.

Σεβαστὰ ἐν Νεαπόλει: III.

Ταῦτα δὲν εἶναι ὀλιγώτερα τῶν 16, πρὸς τούτοις ὁμοῦς ὑπολογιστέον ὅτι ἀπωλέσθησαν ἄλλοι τινὲς ἀκόμη ἀγῶνες. Οὐδεμία σχεδὸν ἀμφιβολία ὑπάρχει ὅτι πρόκειται περὶ ἀθλητοῦ τινος ἐξ ἐπαγγέλματος ἐκ τῶν πολλῶν ἐκείνων, οἱ ὅποιοι ὑπῆρχον κατὰ τοὺς αὐτοκρατορικοὺς χρόνους¹. Ὁ ὀγκόλιθος ἔφερεν ἀκριβῆ κατάλογον καὶ τῶν ἀγωνισμάτων, τοῦ ὁποίου ἔχνη σφύζονται ἐπὶ τοῦ τεμαχίου III, γεγραμμένον καὶ τοῦτον ἐν πεζῷ καὶ ἐν μέτρῳ. Περὶ τῆς κατανομῆς οὐδὲν τὸ ὠρισμένον δύναται νὰ ἐξακριβωθῇ ὡς ἐκ τῆς ἀπηνούς καταστροφῆς, εἶναι ὁμοῦς σαφὲς ὅτι τὸ τεμάχιον IV δεξιὰ ἔφερε τὸ Praescriptum ἤτοι ἀνήκει εἰς τὴν ἀρχὴν μιᾶς πλευρᾶς. Ὅσον καὶ ἂν λυπεῖται τις διὰ τὴν ἀπώλειαν ὁλοκλήρου τοῦ καταλόγου τῶν νικῶν, μετρίαν αἰσθάνεται λύπην διὰ τὴν τῶν ἐπιγραμμάτων. Τὰ λείψανα τούτων ἀρκοῦσιν, ἵνα δεῖξωσιν ὅτι ταῦτα ἐξηγτοῦντο ἐν ξηρᾷ ἀπαριθμῆσει τόπων καὶ ἀγῶνων γλίσχρος πλαισιουμένων διὰ τινων ποιητικῶν λέξεων οὐχὶ καλλίτερον τοῦ ποιήματος, *Inscr. v. Magnesia 129 ἀρ. 181, Paton - Hicks, Inscr. of Cos 113 ἀρ. 58.*

8.

Μουσεῖον Χίου ἀρ. 520. Τεμάχιον βάσεως ἐκ κυανοῦ μαρμάρου, ἀριστερὰ καὶ δεξιὰ ἀποκεκρουμένον, ὕψος 0. 16 μ., μέγιστον πλάτος 0,28 μ., πάχος 0,30 μ. Πολὸν ὥραία καὶ ἐπιμελημένη γραφή: Α Ε Μ Ν Ο Π Σ. Ἀκρεμόνες. Ὑψος τῶν γραμμάτων 1,3 ἑκατ., ἀπόστασις γραμμῶν 0,5 ἑκατοστῶν.

[Ἐρμιῆ - ~ - Ἀτλαν]ίδος ἐκγονε Μα[ίας]
] γυμνασίων
ἀμφὶ παρ]ασιάδι τῆμε
ἀ]ρειᾶς
- ὁμε]νος μετ' Ὀμηρ[ον]
ἐ]πῆλθε πό[λιν].

1. Βλ. Ἡσιόδου Θεογ. 938.

Ζητῆ δ' ἄρ' Ἀτλαντὶς Μαίη τέκε κύνδιμον Ἐρμιῆν.

Kaibel 827 Μαίης γόνον... Ἐρμαίαν. — Ἐν τῇ ἀρχῇ περίπου: Ἐρμεία φιλάεθλε.

3. Βλ. Kaibel 824_a σελ. XVIII: Ἀμφὶ παρασιάσει ταῖσδε Σαράπιδος.

¹ Βλ. καὶ Anth. Pal. XIII 19.

Ταξιδεύων τις αἰοιδός, ὅπως ὁ Ὅμηρος Ἑλλήνων πόλεις ἐποικόμενος ἔφθασε καὶ εἰς Χίον, καὶ ἐξύμνησεν ἐκεῖ τὸν Ἐρμῆν, τὸν πρόεδρον γυμνασίων.

9.

Μουσεῖον Σύρου (ἄνευ ἀριθμοῦ). Μακρὸς ὀγκόλιθος ἐκ λευκοῦ μαρμάρου, ὕψος 0,47 μ. μῆκος 1,51 μ., πᾶχος 0,185 μ. Ἐπὶ τῆς ἐμπροσθίας πλευρᾶς tabula ansata. Ὑψος τῶν γραμμάτων ἐν τῷ πεζῷ κειμένῳ 3 ἑκατ. ἐν τῷ ἐπιγράμματι 1,5 ἑκατ. Ἀπόστασις γραμμῶν 1 ἑκατ. Α Ε Μ Π Σ Ω. Ἀκρεμόνες. Ἡ γραφή κατὰ τὸ μέσον τμήμα τοῦ ἐπιγράμματος ἐντελῶς ἀποτετριμμένη καὶ ἄλλως δὲ συχνότατα δυσανάγνωστος.

Ἀυτοκράτορα Καίσαρα Θεοῦ Τρα[ιαίαν]οῦ Παρθικοῦ υἱόν Θεοῦ
 Νερούα υἱωνόν, [Τρα]ιαῖανόν Ἀ[δρι]ανόν Σεβαστὸν Ὀλύμπιον
 καὶ Πανελλή[ρι]ον, [ἀρχι]ερ[έα μέ]γιστον, δημαρχικῆς ἐξου-
 σίας τὸ ι[θ]', αὐτοκράτορα τὸ [β]', ὕπατον τὸ γ', πατέρα πατρι-
 δος, ἡ βουλή καὶ ὁ δῆμο[ς] ὁ Συρίων τὸ [ν] ἑα]υτῶν κτίστην.
 [Τὸ]ν γα[ίας] μερόπων τε καὶ - ∞ - ∞ - ∞ θαλάσσης
 [υἱ]όν τε υἱωνόν τε θεῶν Ἄ - ∞ - ∞ ἄνακτα
 - ∞ - ∞ ης λαὸς γενεῆ[ς] γεγαῶς ἐρι]κύνδεος
 [κα]ι ὀπόσοι ναίουσι πόλ[ιν] χώραν τ' ἐ]ύκαρπον,
 [χ]ρείους οἷσι μέμηλε καὶ ο[ἱ] διάγουσ' ἀπὸ χ]ειρῶν
 στήσαν ἐπ' ἀνάοις δῶροι[ς] θείοιο] ἄνακτος.

Imp. Caes. divi Traiani Parthici filium, divi Nervae nepotem, Traianum Hadrianum Augustum p. m. trib. pot. XVIII imp. II cos. III p. p. Ὁ Ἀδριανὸς ἦτο cos. III ἀπὸ τῆς 1. Ἰανουαρίου 119. Τὸν τίτλον Ὀλύμπιος φέρει οὗτος διὰ πρώτην φορὰν ἐν τῇ Ἐφεσῷ ἐπιγραφῇ Sylloge³ 839 τοῦ ἔτους 129 (βλ. Weber, Untersuchungen zur Geschichte des Kaisers Hadrian 209 ἑ.). Ἡ ἰδρυσις τοῦ Πανελληνίου συμβαίνει μεταξὺ Σεπτεμβρίου 130 καὶ 132 (Weber 268). Imp. II καλεῖται κατ' ἀρχὰς ἐν ἐπιγραφαῖς τοῦ ἔτους 135 (v. Rohden R.E. I 514). Ἐκ τούτου προκύπτει ἡ συμπλήρωσις τῆς tribunicia potestas ἐν στ. 4. — περὶ τῆς λέξεως κτίστης βλ. Weber, 220.

Ἐν στίχῳ 1 τοῦ ἐπιγράμματος ἐλλείπει τὸ ἐκ τῶν λ. γαίας καὶ θαλάσσης ἐξαρθόμενον οὐσιαστικόν, ἀπαιτεῖται δὲ ἡ ἔννοια τοῦ «ἄρχοντος»: δύναμαι μόνον νὰ συμπληρώσω τὸ κενὸν διὰ τῆς λ. ἡγητῆρα (ἦτοι ἡγεμόνα: βλ. Σοφοκ. Ο. Τ. 103 f. ἡγεμῶν γῆς τῆσδε) ἢ διὰ τῆς λ. ἰθυντῆρα (Kaibel 905: Ἐσπερίης πάσης χθονὸς ὄβριμον ἰθυντῆρα) ἀμφότερα τὰ ὀνόματα δὲν προσαρμόζονται καλῶς πρὸς τὴν λ. θαλάσσης. Πρὸ τῆς λ. ἄνακτα ἐν στίχῳ 2 ὑπῆρχεν ἡ ἐπίθετον, ὅπως ἀγέρωχον, ἢ τὸ ὄνομα τοῦ αὐτοκράτορος ἐν τῷ μέτρῳ Ἀδριανόν. Βλ. ὀλόκληρον τὸ ποίημα ἐπὶ τῇ μνήσῃ τοῦ Ἀδριανοῦ εἰς τὰ Ἐλευσίνια Μυστήρια IG. III 900 (= Hiller v. Gærtringen, Hist. gr. Epigr. 121) στίχος 9 ἑ:

τὸν χθονὸς εὐρυχόρου δὲ καὶ ἀτρυγέτης μεδέοντα

καὶ τὴν ἀρχὴν τοῦ ἐπιγράμματος ἐπὶ Αὐγούστου, Puchstein, Epigr. gr. in Aegyptio reperta 56 (= Hiller 118).

*Καίσαρι ποντομέδοντι καὶ ἀπειρῶν κρατέοντι
Ζανὶ τῶι ἐκ Ζανὸς πατρὸς Ἐλευθερίῳ*

Στίχος 3 ἀρχὴ ¶¶ ¶¶ ¶¶ ¶¶ ¶¶ Δ Η Σ.

Τὸ ἔκτον γράμμα δυνατὸν νὰ εἶναι καὶ Δ καὶ Ν. Ἀντὶ ἐπιθέτου τινὸς ὑποκρύπτεται ἐνταῦθα μᾶλλον πατρωνυμικός τις σχηματισμός. Ὁ Εὐμαιὸς ἀφηγεῖται Ὀδύσεια Ο 403 κ.έ. ὅτι κατὰγεται ἐκ τινος βασιλέως *Κτησίον Ὀρμενίδου* ἐκ Σύρου. Τοῦτο εἶναι βεβαίως ἐπινόησις, προϋποθέτει ὁμως πραγματικῶς κυκλοφοροῦσαν παράδοσιν περὶ Σύρου. Θὰ ἐπεθύμουν λοιπὸν νὰ υποβάλω πρὸς κρίσιν τὴν εἰκασίαν:

[Ὀρ]μ[ενί]δης λαός¹.

4 κ.έξ. Γίνεται διάκρισις τῶν πολιτῶν τῆς πόλεως καὶ τῶν μετοίκων (βλ. π.χ. IG. XII₅ 663. 665) καί, ἐντὸς τῶν ὁμάδων τούτων, τῶν ἐμπόρων πάλιν («οἵτινες μετέρχονται τι ἐπάγγελμα») τῶν χειρωνακτῶν καὶ τῶν χωρικῶν («οἵτινες ἀποζῶσιν ἐκ τῶν χειρῶν των»)².

6. «Ἔστησαν τὴν εἰκόνα του ἐξ αἰτίας τῶν ἀφθίτων δώρων τοῦ θεοῦ Κυριαρχου» τὸ ἐπ' ἀενάοις δώροις ἀποδίδει ὅ,τι καὶ τὸ κτίστης ἐν τῇ πεζῇ ἐπιγραφῇ: τὸ ἄγαλμα εἶναι ἡ εὐγνωμοσύνη διὰ τὰς δωρεάς, τὰς ὁποίας ὁ κτίστης καὶ εὐεργέτης τῆς πόλεως ἔχει κάμει (βλ. τὸ *τεμάχιον* ἐπιστολῆς πρὸς τοὺς Συρῖους IG. XII₅, 657).

Οἱ ἐπὶ φανεροὶ στίχοι εἶναι μία μόνη φανερὰ πρόοδος. Εἶναι τὸ αὐτὸ ὕφος, τὸ ὁποῖον χαρακτηρίζει καὶ ἄλλα ποιήματα τῶν χρόνων τούτων: βλ. π.χ. IG. XIV 1003 (Kaibel 831), 793 (Kaibel 560), Kaibel 863, IG. V₂ 312 (Hiller, Hist. Epigr. 123).

10.

Μουσεῖον Σύρου, ἀριθ. 74. Στήλη ἐκ λευκοῦ μαρμάρου. Ἄνω ἀνάγλυφον ἰσταμένης μορφῆς ἀποκεκρουμένου μέχρι τῶν ποδῶν. Μέγιστον ὕψος 0,60 μ., πλάτος 0,31 μ., πάχος 0,07 - 0,08 μ. Λεπτὴ πεπυκνωμένη γραφὴ, κάτω λίαν ἀποτετριμμένη. Οἱ τελευταῖοι στίχοι ἐκτὸς ὀλίγων γραμμάτων ἐντελῶς ἐξηφανισμένοι. Ὑψος τῶν γραμμάτων 1 - 1, 2 ἑκατ., ἀπόστασις γραμμῶν 0,7 - 0,8 ἑκατ.

*Ἐνεκαυδεκέτους τύμβος ὄδ' ἐστ[ι νεκροῦ],
οὐ μήτηρ στυγερόν ποτ' ἀφ' Ἑλλάδος ὡς κλύε[ν] | οἶτον,
ἀλκυόνος μογερῆς πλείονα ἔκλαυσε | γυνή
οὔτι μὴν οὔτ' ἐνὶ πάτ[ρ]ῃ ἔῃ κήδευσε θα[ρ]νόντια]
5 οὔτ' ἄρα νυμφιδίαις ζευξαμένη ζυγίαις,
[ἀλλὰ πρὶ]ν ἀνθῆσαι [μ]ὴν ὑ[π]ὸ κ[ρ]οτά[φοι]σιν ἰο[υ]λον]
[ἐνθάδ' ἐ]πὶ ξε[νίης] Ἄδ[-*

(δύο στίχοι, ἐκτὸς ὀλίγων ἰχνῶν, κατεστραμμένοι).

¹ Ὀρμενίδαι εἶναι (Καλλιμ. Ὑμν. 6.75) οἱ κάτοικοι τῆς Θεσσαλικῆς πόλεως Ὀρμενίων· βλ. Wilamowitz, Hell. Dichtung II 32 σημ.

² Διὰ τὸ ζῶειν ἢ διάγειν ἀπὸ βλ. Ξενοφ. Ἀνάβ. 7.7.9 ἀπὸ ληστείας τὸν βίον ἔχειν, ὡς πρὸς δὲ τὸ ὄλον βλ. Σιμωνίδου ἀποστ. 13 Bergk (1 Diehl) στ. 43 - 50.

1 κ.ξξ. «Οὗτος εἶναι ὁ τάφος δεκαεναετοῦς, τοῦ ὁποίου ἡ μήτηρ, ὡς ἔμαθε τὴν εἴδησιν τῆς μισητῆς τύχης τοῦ υἱοῦ, — ἐθρήνησεν, ἡ γυνή, περισσότερον καὶ τῆς λυπημένης ἀλκυόνος». Ὁ υἱὸς λοιπὸν ἀπέθανεν ἐν Σύρῳ, μακρὰν τῆς μητρὸς¹ του, ἥτις ζῆ εἰς ξένην χώραν. Τὸ ὄνομα δυνατὸν νὰ ἦτο εἰς τὸ τέλος τοῦ στίχου 1, μᾶλλον ὅμως θὰ ἦτο ἐν τῇ ἐπιγραφῇ, ἡ ὁποία ὑποτίθεται ὅτι ἦτο ὑπεράνω τοῦ ἀπολεσθέντος ἀναγλύφου. Ἡ συνήθης παραβολὴ πρὸς τὴν λύπην τῆς ἀλκυόνος (Kaibel 205. 241. 367 καὶ συχνάκις ἐν τῇ Ἀνθολογίᾳ) ἐξαίρεται ἐνταῦθα, ὅπως παρὰ Kaibel 246. 7 κέξ.), ἡ τῆς ἀηδόνος:

*μάτηρ δὲ ἐν οἴκοις ἀτάλαινα ὀδύρεται
ρικῶσα θρήνοις πενθίμην ἀηδόνα.*

4 κ.ξξ. «Οὔτε ἐκήδευσεν αὐτὴ τὸν νεκρὸν ἐν τῇ ἑαυτοῦ πατρίδι, οὔτε προητοίμασε τοὺς γάμους του, ἀλλὰ πρὶν βλαστήσῃ ὁ χνοῦς κάτωθεν τῶν κροτάφων του, ὁ θάνατος τὸν ἀπήγαγεν εἰς ξένην γῆν». Κατόπιν τοῦ οὔτε κήδευσε ἔδει νὰ ἠκολούθει τὸ οὔτε ζεύξατο ἀντ' αὐτοῦ τὸ ζευξαμένη ὑποτάσσεται μετ' ἐλαφροῦς ἀκολουθίας εἰς τὸ κήδευσε (βλ. στίχ. 3 τὴν εἰσαγωγὴν νέου ὑποκειμένου). Οὐσιαστικὸν ζυγίη εἶναι κατάχρησις εἴτε κεῖται ἀντὶ ζύγιον = ζυγὸν (ἐκ τοῦ ζυγοῦ τοῦ γάμου) εἴτε ἀντὶ τοῦ: κόρη νύμφη. — ἀνθῆσαι ὑπὸ κροτάφοισιν ἱούλον ὁ (ἐκβλαστάτων χνοῦς κάτωθεν τῶν κροτάφων) καὶ Kaibel 478. 3 ἀνθήσαντας ὑπὸ κροτάφοισιν ἱούλον, Anth.Pal. 7, 198 Ὁριον ἀνθήσαντας ὑπὸ κροτάφοισιν ἱούλους (βλ. πρὸς τοῦτοις Kaibel 657 3: πρὶν ἱούλοις πλῆσαι παρεΐας, Anth. Pal. 12, 36. 1: λεπτὸς ὑπὸ κροτάφοισιν ἱούλος).

11.

Σάμος, μουσεῖον Τηγαλίου, ἀρ. 161. Ἀρχιτεκτονικὸν τεμάχιον ἐκ λευκοῦ μαρμάρου ἐν δευτέρᾳ χρήσει. Μέγιστον ὕψος 0,33 μ., μέγιστον μῆκος 0,48 μ., πᾶχος 0,18 μ., ὕψος τῶν γραμμῶν 1,5 ἑκατ., ἀπόστασις γραμμῶν 1 ἑκατ. Α Ε Μ Π Σ Ω.

*Ὁ πρῶτος μακάρων, ὁ τὰ εἶ ἐν χθονὶ καὶ [τὰ θαλάσσης]
καὶ Διὸς ἠνιοχῶν αἰπὸν Ὀλυμπον, [Ἔρωσ],
σὴν φιλέω ψυχὴν ἀρετῆς χάριν, [ἦν ἀναφαίνεις],
θεῖε Κράτη, ἀπαλαῖς χερσὶν ἐλίγμαι ἔχων],
[τοῖς] σὺ γανοῦ πάντεσσιν ἐράσμιος - - -
- - - - -] σοι [- - -*

«Ἐγώ, ὁ Ἔρωσ, πρῶτος μεταξὺ τῶν ἀθανάτων, ὅστις κυβερνᾷ κατὰ τὴν θέλησίν του τὰ ἐπὶ τῆς γῆς καὶ τὰ ἐν θαλάσῃ καὶ τὸν ὑψηλὸν τοῦ Διὸς Ὀλυμπον, ἀγαπῶ τὴν ψυχὴν σου ἕνεκα τῆς ἀρετῆς, τὴν ὁποῖαν δεικνύεις, θεῖε Κράτη».

1. ὁ πρῶτος μακάρων καλεῖται ὁ Ἔρωσ ὡς ἐν Anth. Pal. 7. 22,7 θεῶν ὑπέριτος, παρὰ Μενάνδρῳ Ἀποσπάσμ. 449: τῶν θεῶν ἰσχὺν ἔχων πλείστατον.

2. Νόννος, Διον. 41, 129 λέγει περὶ τοῦ Ἔρωτος κόσμοιο φερέσβιον ἠνιοχῆα περὶ χορήσεως τοῦ ἠνιοχέω βλ. καὶ Kaibel 922. 2 ἐθνεα... ἠνιοχέω (Πλούταρχος Ἡθικ. 2. 155^α λέγει ὁμοῦ: βασιλεύει καὶ ἠνιοχέυει).

¹ Ἐπι ξενίης ἐν τῇ αὐτῇ θέσει τοῦ στίχου Kaibel 714. 7.

Ὁ Ἔρως θεωρεῖται, ὅπως ἀπὸ τοῦ χορικοῦ ἐν τῷ Εὐριπιδεῖῳ Ἴππολύτῳ ἐξύμνησαν τοῦτον κατ' ἐπανάληψιν οἱ ποιηταί, ὡς παντοδύναμος κυρίαρχος θεῶν, ἀνθρώπων καὶ ζώων: βλ. ἐκτὸς τῶν ἄνωθι μνημονευθέντων χωρίων καὶ Εὐριπ. Ἀποσπ. 136. 431 Anth. Pal. 9. 221, Anth. Plan. 201, Σιμίας Ῥοδ. 8 Diehl (ὁ Ἔρως ὁμοῦς εἶναι ἐνταῦθα ὁ Ἡσιόδειος καὶ Ὀρφικός). Τὸ περιεργὸν καὶ μοναδικὸν τοῦ ἐπιγράμματος ἔγκειται ἐν τούτῳ, ὅτι παρουσιάζει τὸν θεὸν ὁμιλοῦντα. Ὁ προσφωνούμενος εἶναι τις Κράτης. Ἐπειδὴ δὲ περὶ αὐτοῦ λέγεται ὅτι οὗτος «κρατεῖ ἐν ταῖς ἀπαλαῖς αὐτοῦ χερσὶν ἐλίγματα» (γιορλάντες ἀνθέων ἢ ἀπλῶς περικεκαμμένον κλάδον, οἷον συχνάκις κρατεῖ ὁ Ἔρως ἐπὶ ἀγγειογραφῶν), τότε κατ' ἀνάγκην θὰ δεχθῶμεν ὅτι ἐν τοιαύτῃ στάσει καὶ θὰ παρίστατο οὗτος. Ἐχομεν προδήλως τὸ ἐπίγραμμα εἰς ἀγαλμα, τὸ ὁποῖον ἴστατο ἐν τῷ Γυμνασίῳ τοῦ Ἐρωτος (Ἀθήναιος 13. 562^α ἐξ Ἐρξίου). Τοῦτο ἰδρύθη πρὸς τιμὴν τινος παιδὸς καλοῦ ὑπὸ τοῦ ἐρωμένου αὐτοῦ καὶ τὸ ποίημα ἐκφράζει ἐν μορφῇ προσφορᾶς, ὅτι οὗτος ἠσθάνθη δι' αὐτόν. Δὲν γνωρίζω παρόμοιον τι οὔτε ἐκ τῆς λογοτεχνίας οὔτε ἐκ τῶν λίθων¹.

12.

Μουσεῖον Τηγαίου (ἄνευ ἀρ.). Τεμάχιον βάσεως ἐκ φαιολεύκου μαρμάρου. Ἄνω χεῖλος καὶ κοιλότης πρὸς ἔνθεσιν στήλης, ἄλλως ἀποκεκομμένον, (τὸ κάτω ἀποκεκρουμένον). μέγιστον ὕψος 0,10 μ. μέγιστον μῆκος 0,30 μ., μέγιστον πᾶχος 0,15 μ. Τὰ γράμματα κρέμονται ἐκ προκεχαραγμένων γραμμῶν. Ὑψος 0,7 — 1 ἑκατ., ἀπόστασις γραμμάτων 1 — 1,3 ἑκατ., ΔΕΜΝΠΣΩ.

[^οΟσ]σοι ἐνὶ στήλῃ τετυπωμένοι εἰσὶ ἱερουργοὶ
[^εΕ]στιαῖον πύκασαν τῶνδε κάρα στεφάνω[ι].

«Οἱ ἱερουργοί, ὅσοι ἐχαράχθησαν ἐπὶ τῆς στήλης, ἐστόλισαν διὰ τοῦ στεφάνου τούτου τὴν κεφαλὴν τοῦ Ἐστιαίου».

— πνκάζω (π.χ. Kaibel 1049. 12 στεφάνους κάρτα πνκαζόμενοι συντάσσεται ἐνταῦθα μετὰ τῆς διπλῆς αἰτιατικῆς ὅπως ἐν τῷ παθητικῷ Kaibel 1085. 6 τόνδε Μένανδρον ἀεὶ κάρτα πνκαζόμενον. —

— Ὁ σύλλογος τῶν ἱερουργῶν ἐτίμησε τὸν Ἐστιαῖον πιθανῶς ἔνεκα ὁμοίας ἀφορμῆς, ὅπως ἐν τῇ ἐπιγραφῇ τῆς Ἀμοργοῦ IG. XII, 241 Ἐπινομίδην τινά, ὅστις παρομοίως λαμβάνει στέφανον. Ψήφισμα, τὸ ὁποῖον ἀνέφερε τὰς ὑπηρεσίας, ὑπῆρχεν ἐπὶ τῆς ἀπολεσθείσης στήλης, κάτωθεν δ' αὐτοῦ στέφανος καὶ τὰ ὀνόματα τῶν ἱερουργῶν.

13.

Θέατρον Μιλήτου. Πωρίνη βᾶσις ἐντετειχισμένη ἐν τῷ θεμελίῳ τῆς σκηνῆς. Ὁ λίθος μετὰ τῆς ὀπισθίας πλευρᾶς πρὸς τὰ ἄνω, παραμένει κεκαλυμμένος ὀπίσω δεξιὰ καὶ ἐμπρὸς ἀριστερὰ ὑπὸ ὑπερκειμένων ἢ παρακειμένων ὀγκολίθων. Ἡ ἐπιγεγραμμένη ἐπιφάνεια εἶναι

¹ Καθόλου θὰ ἠδύνατο πάντως νὰ παραβληθῇ IG. IX, 294:

Ἄ πάντων κρέσσον ἀρετὰ μετὰ παῖδα ἔσκει
ἔργων ἀμετέρον ἄξιον ὡς ἰδόμαν
καὶ δ' ἂν νῦν κίχον [- -

Ἐνταῦθα δυνατόν νὰ ὀμιλῇ γλύπτης τις, ὅστις ματαίως προσεπάθησε νὰ συλλάβῃ ἀνταξίως τῆς τέχνης αὐτοῦ ὄρατον παιδα: «ἀλλὰ καὶ ἂν ἤθελον γίνεαι κύριος αὐτοῦ ἡ τέχνη μου δὲν θὰ ἦτο ἐπαρκής».

ὄρατὴ μόνον σχεδὸν μέχρι τοῦ μέσου τῆς προσθίας πλευρᾶς, ὁ ἀριθμὸς ὅμως ὁ μεταξὺ τοῦ ἐνεπιγράφου λίθου καὶ τῆς πρὸ αὐτοῦ κειμένης πλίνθου εἶναι ἑπαρκῶς εὐρύς, ὥστε νὰ καθίσταται δυνατὴ ἢ διὰ τῶν δακτύλων ψηλάφησις αὐτοῦ. Ὑψὸς 0,545 μ., μέγιστον δυνάμενον νὰ μετρηθῆ μῆκος 0,905 μ., μέγιστον πάχος 0,90 μ. Λεπτὴ κομψὴ γραφή, ἐν τοῖς πλείστοις γράμμασιν ἀκόμη λείψανα ἐρυθροῦ χρώματος. Α (λίαν πλατύ, ἢ τεθλασμένη ἐγκαρσία γραμμὴ φθάνει σχεδὸν μέχρι τῆς γραμμῆς) Ε ⊕ Μ (ὀλίγον κεκλιμένη) Π Σ Ἄκρემόνες. Ὅμοιάζει μάλιστα ἡ ἐπιγραφὴ Milet III 376 ἀρ. 153, εἰκὼν 89 (μέσα τῆς δευτέρας ἑκατονταετηρίδος).

*Τὸ κοινὸν τῶν Ἰώνων Μοίριον Ἀρίστω[ρος]
ἀρετῆς ἔνεκεν καὶ εὐνοίας τῆς εἰς αὐτό.*

*Μοίριον εἰκόνα τάνδε πόλεις ἔσασαν Ἰών[ων]
εὐκελάδου τέχνας ἄξια μησαμένον.*

*αὐχεῖ δ' ἄσπεα πάντα τὸν εὐσκήριοιο χορείας
οὔνεκ' ἀειμνάστων ἀφράμενον στεφάνων*

5 *θειοτάτα Μίλα(ι)τε, διάκριτα φῦλα τεχνιτῶν
θρεψαμένα πρώτα κέκρσαι ἐν θυμέλαις.*

Ὡς πρὸς τὸν τύπον τοῦ πεζῆς ἐπιγραφῆς βλ. Milet III 392 ἀρ. 170: *Τὸ κοινὸν τῶν Ἰώνων Μένιππον Ταυρίσκου ἀρετῆς ἔνεκεν καὶ εὐνοίας τῆς εἰς τοὺς Ἴωνας . . .*

2. «Ὅστις ἔσχεν ἐπινοίας ἀξίας πρὸς τὴν καλλικέλαδον τέχνην» τὸ μῆδεσθαι τίθεται ἐνιαυθὰ οὐχὶ ἐν τῇ ἐξησθηνήμενῃ σημασίᾳ τοῦ «ἐν νῶ ἔχειν, ὡς φρόνημα ἐκδηλοῦν», ὅπως IG. IX² 51. 3 κ.έξ.

ἄξια πατρὸς

ἄξια δ' Οἰνειδᾶν μησάμενον προγόνων¹

ἀλλὰ δηλοῖ ὅλως κυριολεκτικῶς «ἐπινοεῖν, ἐξευρίσκειν νοήματα». Τὴν ἐρμηνεῖαν δίδει ὁ στίχος 3 κ.έξ. «ὅστις ἔνεκα τοῦ ὠραίου χοροῦ ἐκέρδισεν ἀξιόμνημονεύτους στεφάνους» (*οὔνεκα* — *εἵνεκα*, ὅπως π.χ. Kaibel 73. 2). *Εὐσκηρος* νεόπλαστον

Ὁ Μοίριος ἀνῆκε προφανῶς εἰς τὸν θῖασον τῶν ἐν Μιλήτῳ Διονυσιακῶν τεχνιτῶν ὡς *κυκλικὸς ἀδλητῆς* (ὡς πρὸς τὸ *εὐκελάδου τέχνης* βλ. Εὐριπ. Βακχ. 160: *εὐκέλαδος λωτὸς*) καὶ ἐπέτυχεν ὡς τοιοῦτος εἰς θυμελικούς ἀγῶνας: βλ. ἐν τῷ καταλόγῳ τῶν τεχνιτῶν παρὰ Klaffenbach, Symbolae ad historiam coll. art. Bacch. ἀρ. 5. 69. 74. 89. 106. 111. 127. 138 καὶ περὶ τῆς θέσεως τοιοῦτου τινὸς ἀδλητοῦ RE. II 2406.

5. κ.έξ. «Θεῖα Μίλητος, ἐξέθρεψας διακεκριμένα γένη τεχνιτῶν (*φῦλον ἀοιδῶν*, Ὀδύσσεια θ 481), πρώτη ἐν θυμέλαις ἴστασαι μεταξὺ τῶν πόλεων». Προσφώνησις εἰς τὴν πάτριον πόλιν τοῦ τιμωμένου ὡς IG IX² 59 στίχ. 7 κέ. (ὁμοίως κατὰ τὸ τέλος).

*ἠρώων θρέπτειρ' ἐναρηφόρε πότνι, ἀγῶνων
σὸν κλέος, εἰ τοιούσδ' ἄνδρας ἔχεις Ὑπάτα*

¹ Ὅμοίως Monum. ant. 6, 224

*Ἄξια μὲν γενέταο Λεοντίου, ἄξια δ' ἑσθλων
ἔργα μεγαλήτων μηδόμενος προγόνων.*

βλ. καὶ τὴν ἀρχὴν τοῦ ὑπὸ τοῦ Wiegand, Abhandl. Berl. Akad. 1908 Anhang 19 δημοσιευθέντος ποιήματος:

οὐδὲ σέθεν, Μίλητε, Θεὸς λάθεν. σῶν δ' ἀπὸ κόλπων
ἑνναέτης βλάστησε . . .

Τὸ σχῆμα τῶν γραμμάτων θέτει τὸ ἐπίγραμμα εἰς τὴν 2 ἑκατονταετηρίδα, πιθανῶς δὲ εἰς τὸ δεύτερον αὐτῆς ἡμισυ. Εἶναι δὲ τὸ ἐπίγραμμα νεώτερον τοῦ εἰς Λίχαν, Milet II 115 κέξ. (Hiller, Hist. Epigr. 107), ἀλλ' εἶναι ὅπως ἐκεῖνο ὁμαλὸν κατὰ τὴν μορφὴν καὶ τὴν γλῶσσαν. Τὴν μὴ εὐκαταφρόνητον ἀκμὴν τῆς ἐπιγραμματικῆς τέχνης τῆς Μιλήτου κατὰ τοὺς χρόνους τούτους δεικνύουσι καὶ τὰ ἐν Milet III 386, ἀρ. 164 (περὶ αὐτοῦ Rehm, Hermes 49, 1914, 315), Sitz. Ber. Berl. Akad. 1905, 534 καὶ 535 δημοσιευθέντα ποιήματα.

14.

Τὴν ὑπὸ Γαβαλαῖ, Ἡ Νῆσος Σίτικνος, 36 ἀριθ. 5 ἐκδοθεῖσαν ἐπιγραφὴν ἀναγινώσκω ὡς ἀκολούθως:

- - - -]εμένεσον ἐν ἠρώοισί τε, Ἄρχε,
- - - - ἀ]ρετὰ λάμπει ἐν ἀμερίοις
- - - - ον νιέ, τὸ τεῦ κράτος οὐδ' ὁ δολόφρων
- - - - τον μέλπει ἀπὸ στόματος
- - - - εὐί]ππων γάρ Ἄρχος φίλος· ἅ δὲ Θόαντος
- - - - ερνον θυμὸν - ε πατρός
ΤΑΣΤΟ ■■■ ■■■ ■■■ ■■■ ■■■ ■■■ ■■■ ■■■ ■■■ ■■■ ■■■ ■■■ ■■■ ■■■ ■■■ ■■■
IΩF

Ὁ λίθος εἶναι ἀριστερὰ τετρασυσμένους, ὁ δὲ ἀριθμὸς τῶν ἔλλειπόντων γραμμάτων δύναται νὰ ὑπολογισθῇ μόνον ἐκ τῆς πιθανῆς συμπληρώσεως ἑνὸς στίχου. Νομίζω ὅτι ἡ βάσις αὕτη εὑρίσκεται ἐν στίχῳ 1 διὰ τῶν λ. [*Ἐν μακάρων]εμένεσοι.* Ἐκ τῆς ἐκδοχῆς ὅτι οἱ πεντάμετροι ἦσαν βραχύτεροι, προκύπτει διὰ τὸν στίχον 2 μετὰ πιθανότητος [*ναίεις, ἅ δ' ἀ]ρετὰ* ὡς πρὸς τὸ *ναίω* βλ. Kaibel 151. 5 *ναίω εὐσεβέων* . . . *χῶρον* (ὁμοίως 189. 5, 228. 7, 243. 6, 649. 2). Ὁ στίχος 3 ἔχει — ον τὸ ὄνομα τοῦ πατρός. Περὶ τοῦ *κράτους* δυνατὸν νὰ ἐλέγετο, ὅτι τοῦτο εἶναι ἀφθιτον ὅπως ἡ ἀρετὰ: [*ἀφθιτον, Αἰνέ]ου νιέ, τὸ τεῦ κράτος* μᾶλλον δὲ θὰ ὑπῆρχε κατὰ τὴν ἀρχὴν τοῦ στίχου 3 μετοχὴ ἐξηρητημένη ἐκ τοῦ: *λάμπει*, ἀκριβέστερον τοῦτο ἐπεξηγοῦσα: [*δαλοῦσ' Αἰνέ]ου νιέ, τὸ τεῦ κράτος* βλ. Kaibel 560 b 11 κ.έξ., «καὶ εἰὰν ἡ ὀραιότης σου ἀφανισθῇ»,

ἀλλ' ἀρετὰ βιοτᾶς, αἰὲν ζωῶσι μέτεσι
πυγαῖς μανύουσ' εὐκλέα σωφροσύνην.

Διὰ τοῦ: *οὐδ' ὁ δολόφρων* ἀρχίζει ἔπειτα καταφανῶς νέα πρότασις. Τὴν ἔννοιάν της διέκρινεν ὁ Hiller v. Gaertringen: ὁ Ἄρχος ἐφρονεῦθῃ πληγείς ὑπ' ἐχθροῦ ἐξ ἐνέδρας,

«ἀλλ' ἀπὸ στόματος ποιητοῦ δὲν ἐξυμνεῖται ὁ θάνατός του, ἀλλ' ἡ φήμη τοῦ τεθνεώτος»:

οὐδ' ὁ δολόφρων
[ἐχθρὸς ποιη]τοῦ μέλει' ἀπὸ στόματος,
[ἀλλά τιν' εὐί]ππων γὰρ Ἄρης φίλος.

Τὸ ἐχθρὸς καὶ ἀλλά τιν' εἶναι συμπληρώσεις τοῦ Hiller von Gaertringen· περὶ τοῦ μέλει' ἀπὸ στόματος βλ. Kaibel 471. 4 *ἀσαι ἀπὸ στόματος*.

Ἐν στίχῳ 6 ἔλλείπουνσι μετὰ τὴν λ. *θυμὸν* 4-5 καὶ πρὸ τῆς λ. *-]ερνον* περίπου 9 γράμματα. Τὸ *ἀ δὲ Θόαντος* (5) ἀπαιτεῖ ἐν στίχ. 6 *νάσος*. Τὸ —] *ερνος* ἀνήκει εἰς ἐπίθετον σύνθετον μετὰ τῆς λ. *στερνος* οἶον εὔστερνος, ἐρίστερνος. Ἡ ἔννοια δυνατὸν νὰ ᾖτο: «ἡ νῆσος τοῦ Θόαντος ὅμως ἀνέθεσεν εἰς τὸν υἱόν, ὡς παρηγορίαν διὰ τὸν σκληρῶς δοκιμασθέντα πατέρα, τὸ μνημεῖον τοῦτο», ἀλλὰ δὲν ἐπέτυχον ἱκανοποιητικὴν τινα συμπλήρωσιν¹.

Ἄθηναι

WERNER PEEK

Ο ΝΑΟΣ ΤΗΣ ΣΚΡΙΠΟΥΣ ΤΗΣ ΒΟΙΩΤΙΑΣ

ὑπο ΜΑΡΙΑΣ Γ. ΣΩΤΗΡΙΟΥ

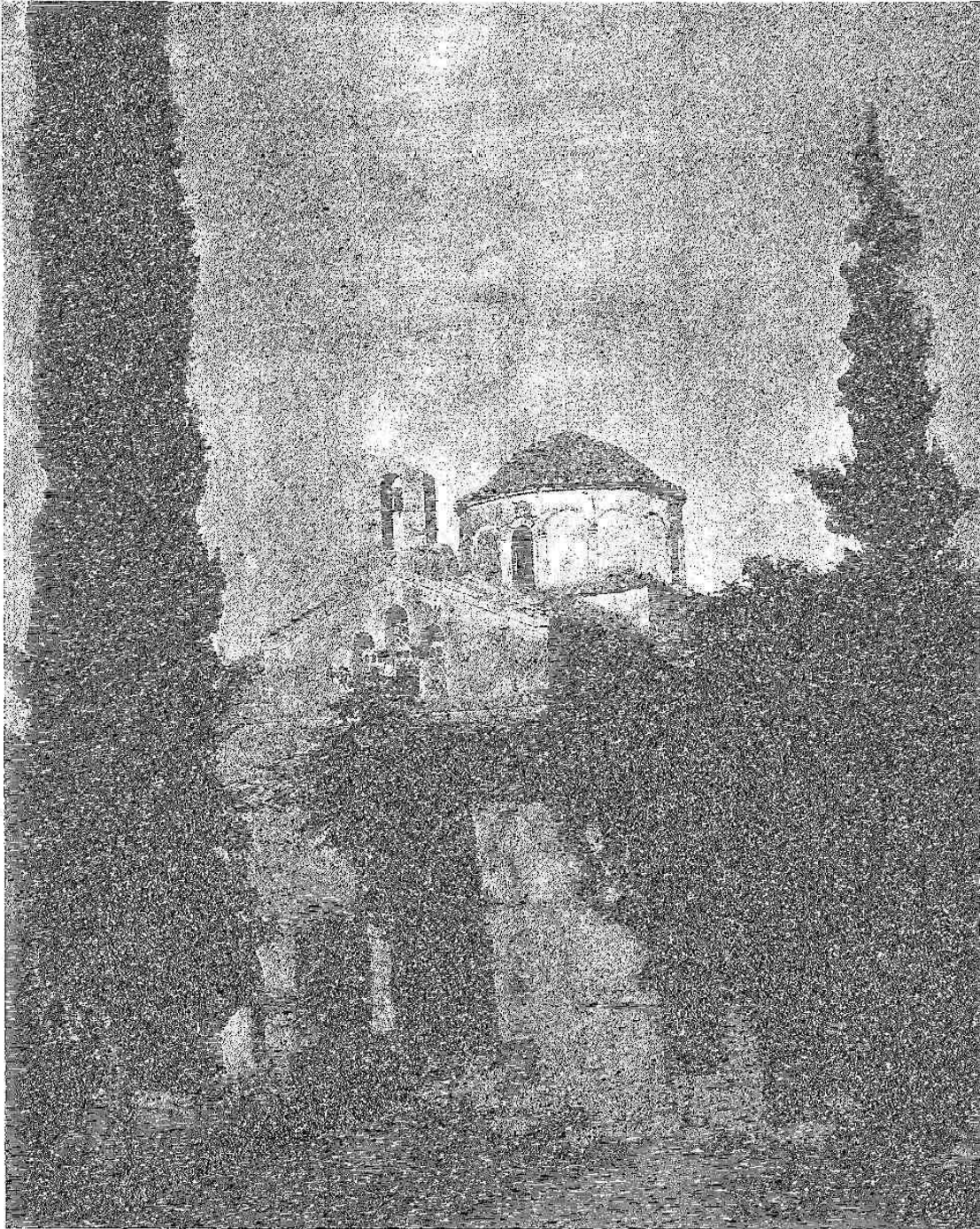
Ὁ βυζαντινὸς ναὸς τῆς *Κοιμήσεως τῆς Θεοτόκου* εἰς τὴν Σκριποῦν—τὸν ἀρχαῖον Ὀρχομενὸν—ἔχει ἰδιαίτεράν σημασίαν εἰς τὴν ἱστορίαν τῆς βυζαντινῆς ἀρχιτεκτονικῆς τῶν ἑλληνικῶν χωρῶν, διότι εἶναι τὸ ἀρτιώτερον διασωθὲν κτίριον ἐκ τῶν τεσσάρων χρονολογημένων ἐξ ἐπιγραφῶν μνημείων τοῦ δευτέρου ἡμίσεος τοῦ 9^{ου} αἰῶνος², ὥστε εἰς τὴν ὄλην του κατασκευὴν καὶ τὰς ἐπὶ μέρους ἀρχιτεκτονικὰς μορφὰς ν' ἀποβαίῃ ἀριστον ἀντιπροσωπευτικὸν δεῖγμα τῆς τέχνης τῆς ἐποχῆς αὐτῆς εἰς τὴν Ἑλλάδα καὶ ὁ μόνος κτίκιος μεταξὺ τῆς παλαιοχριστιανικῆς ἀρχιτεκτονικῆς καὶ τῆς βυζαντινῆς τῆς δευτέρας χιλιετηρίδος. Ἀλλὰ καὶ ὡς πρὸς τὸν ἀρχιτεκτονικὸν τύπον ὁ ναὸς τῆς Σκριποῦς εἶναι σπουδαῖος, διότι ἀνήκει εἰς τοὺς μεταβατικoὺς τύπους, οἱ ὁποῖοι κατέληξαν εἰς τὸν *στανροειδῆ μὲ τροῦλλον* ναὸν τῆς σχολῆς τῆς Ἑλλάδος.

Παρὰ τὴν σημασίαν του αὐτὴν τὸ μνημεῖον ἔχει ἀτελῶς μελετηθῆ, εἰς δὲ τὰς ἱστορίας τῆς βυζαντινῆς τέχνης, ὅπου ἔχει ἀπὸ πολλοῦ εἰσαχθῆ, δὲν κρίνεται εἰς μερικὰ σημεῖα συμ-

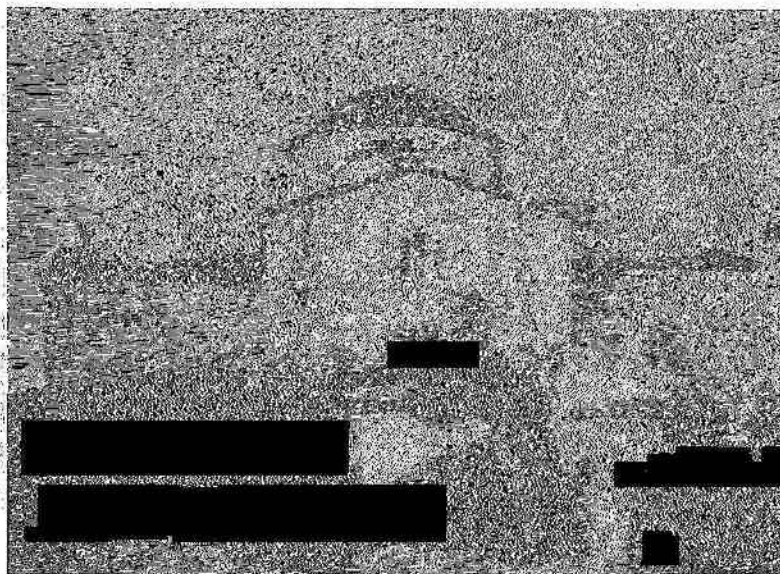
¹ Εἰς τὸ χάσμα μετὰ τὴν λ. *θυμὸν* θὰ προσηρμόζετο π. χ. [ἔτ' εἰδ]ε (ἦμισα [ἐθελε]ε) καὶ ἐν τῷ ΤΑΣΤΟ ζητιετὸν καὶ ὡς *δαμέν]τα στό[ροις]*, [πλησθέν]τα *στο[νάχων]*, ἀλλὰ πρὸ τοῦ ΤΑ ἔλλείπουνσι 9 γράμματα καὶ τὸ [θεινὰ *δαμέν]τα στό[ροις]* ἰποδίδει τόσον κακὸν στίχον, ὥστε δὲν θὰ ἡδυνάμην σοβαρῶς νὰ τὸ προτείνω. Δὲν βλέπω ἐπίσης, πῶς τὸ τέλος τοῦ στίχου, τὸ ὁποῖον φαίνεται ὡς *υἱοῦ τολματάς*, θὰ συμβαδίση μετ' αὐτοῦ (καὶ τό: *ἐχθροῦ τολματάς* | [*χεῖρας* - - παρουσιάζει δυσκολίαν).

² Ταῦτα εἶναι: Ὁ ἐν Ἀθήναις ναὸς τοῦ Ἁγ. Ἰωάννου τοῦ Μαγκούτη (ἰδρυθεὶς τῷ 871) (βλ. Couchaud, *Choix des églis-*

ses byzantines en Grèce, Paris 1842 Πίν. 6-6), ὅστις, μεταβληθεὶς ἤδη ἐπὶ Φραγκοκρατίας, κατεστράφη μετὰ τὸ 1841 (βλ. Ευγγοπούλου *Μνημεῖα Ἀθηνῶν*, ἐν *Ἐυρετηρίῳ τῶν μνημείων τῆς Ἑλλάδος* Τεύχος Β' 1929 σ. 61), ὁ ναὸς τῆς Ἐπισκοπῆς Σκύρου (τοῦ ἔτους 894 βλ. καὶ κατωτέρω), ὁ ὁποῖος φαίνεται ἐπίσης μεταβληθὲς (βλ. Dawkins, *Annual of the British School at Athens* 1904/5 σ. 74) καὶ ὁ ἐν Θήβαις ναὸς τοῦ Ἁγίου Γρηγορίου τοῦ Θεολόγου (ἰδρυθεὶς τῷ 872) ἀνευρεθεὶς κατόπιν ἀνασκαφῶν, εἰς τύπον μονοκλίτου θολωτῆς βασιλικῆς (βλ. Σωτηρίου Ἄρχ. Ἐφημερίς 1924 σ. 1 κ. ἔ.).

Είς. Ι. Δοτική πρόσοψις τοῦ ναοῦ τῆς Σελιωίδος.

Εἰκ. 2. Ἀνατολική ὄψη τοῦ ναοῦ τῆς Σκριποῦς.

φώνως πρὸς τὴν πραγματικὴν ἀρχικὴν του μορφὴν. Μένομεν ἀκόμη μὲ τὴν παλαιὰν μονογραφίαν τοῦ Strzygowski¹, ὁ ὁποῖος εἶναι ὁ πρῶτος, ὅστις ἐπέσυρε τὴν προσοχὴν εἰς τὴν σημασίαν τοῦ μνημείου καὶ ἐδημοσίευσεν τὴν κάτοψιν καὶ δύο φωτογραφίας αὐτοῦ· αἱ τελευταῖαι εἶναι πολύτιμοι, διότι παριστοῦν ἀκόμη τὸ μνημεῖον πρὸ τοῦ σεισμοῦ τοῦ 1895, ὁ ὁποῖος ἐπέφερε μεγάλα ρήγματα καὶ σχεδὸν ἠρείπωσε τὸ κτίριον².

Ἡ σειρὰ τῶν ἰδικῶν μας φωτογραφιῶν δεικνύει τὸν ναόν, ὅπως ἔμεινεν ὑπὸ τὸν ἄμεσον κίνδυνον νὰ κρημνισθῆ μέχρι τοῦ 1929, ὅτε ἐστερεώθη ὑπὸ τοῦ Γραφείου Ἀναστηλώσεως, διασωθεὶς οὕτω ἀπὸ μεγαλυτέραν καταστροφὴν, κατ' ἀναπόφευκτον ὁμως ἀνάγκην τὸ ἐσωτερικὸν τοῦ μνημείου ἠλλοιώθη σημαντικῶς ἐκ τῶν νεωτέρων ἐπισκευῶν.

Ὁ ναός ὑπῆρξεν ἄλλοτε καθολικὸν μονῆς, τῆς ὁποίας ὁμως οὐδὲν κτίριον σώζεται πλέον εἰς τὴν ἀρχικὴν του μορφὴν. Ἐξώθεν τῆς εἰσόδου τοῦ ναοῦ ὑπάρχουν λείψανα μωσαϊκοῦ δαπέδου μὲ γεωμετρικὰ διακοσμήσεις καὶ ἐν ὥραϊον ἰωνίζον κιονόκρανον τοῦ 5^{ου} αἰ. (εἰκ. 41). Κατὰ βεβαιώσεις τῶν ἐντοπίων ὀλόκληρος ὁ ναός, εἰς βάθος 0,50 μ. ἀπὸ τοῦ σημερινοῦ νεωτέρου δαπέδου, εἶναι ἐπεστρωμένος μὲ μωσαϊκόν· τὸσον τὸ μωσαϊκόν ὅσον καὶ τὸ κιονόκρανον εἶναι δηλωτικὰ προϋπάρξεως ἐκεῖ ἀρχαιοτέρου ναοῦ.

Ἀρχιτεκτονικὴ τοῦ ναοῦ. Ὁ ναός τῆς Σκριποῦς, ὅπως φαίνεται εἰς τὴν κάτοψιν καὶ τὰς δύο τομὰς³ (εἰκ. 3, 4 καὶ 5), ἔχει τὸν τύπον ἐγγεγραμμένου σταυροῦ εἰς ἐπιμήκεις διαστάσεις (22.30 × 18.60 μ.) μὲ τὴν ἐγκαρσίαν κεραίαν αὐτοῦ ἐξέχουσαν τῆς εὐθυγραμμίας

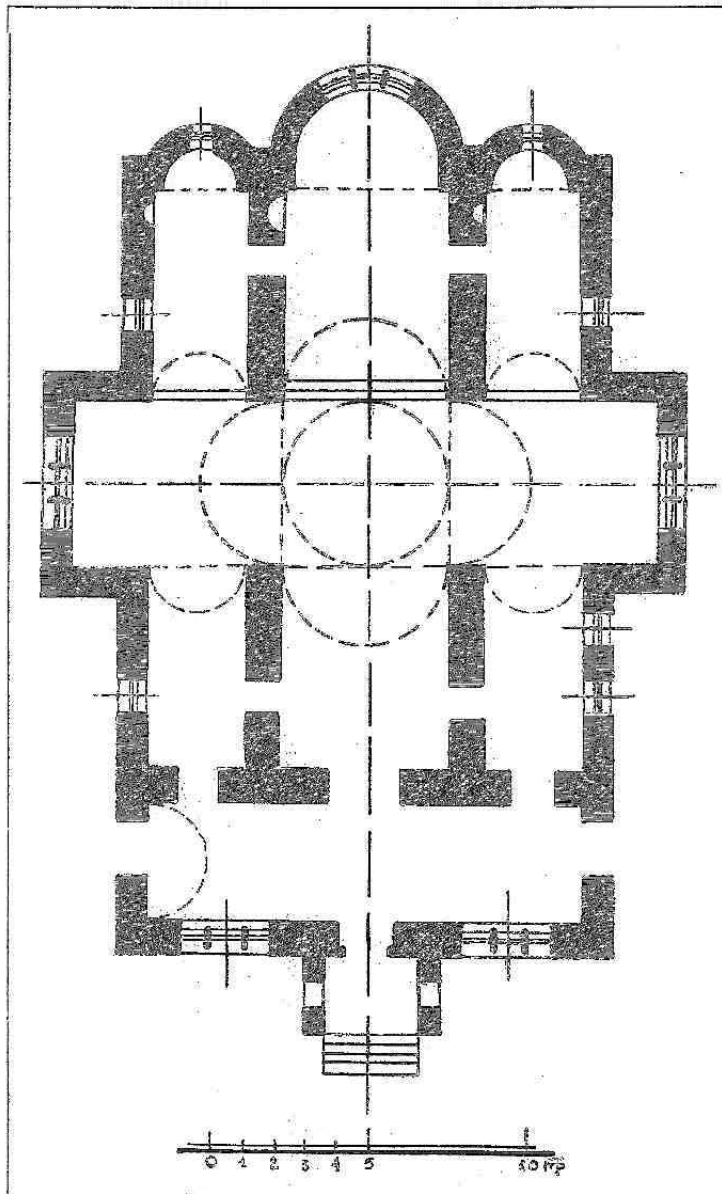
1 J. Strzygowski, Inedita der Architektur und Plastik aus der Zeit Basileios des I. εἰς Byzantinische Zeitschrift III (1894) σ. 1-16 Πίν. IV.

2 Ἀκριβεστέρα κάτοψις ἐδημοσιεύθη ἀργότερον ὑπὸ τοῦ Monneret de Villard, Inedita byzantina ἐν Monitore Tecnico Milano 1922 N° 22 σ. 431 εἰκ. 2, ἡ ὁποία σφάλλει μόνον εἰς τὰς διαστάσεις τῆς μεσαίας ἀψίδος καὶ τοῦ παρα-

θύρου αὐτῆς καὶ εἰς τὴν θέσιν τῶν παραθύρων τῶν δύο παρεκκλησίων.

3 Αἱ δύο δημοσιευόμεναι τομαὶ τοῦ ναοῦ τῆς Σκριποῦς (εἰκ. 4 καὶ 5) μοὶ παρεχωρήθησαν εὐγενῶς ὑπὸ τοῦ κ. Η. Megaw, ἐταίρου τῆς ἐν Ἀθήναις Ἀγγλικῆς Ἀρχαιολογικῆς Σχολῆς, εἰς τὸν ὁποῖον ἐκφράζω καὶ ἐνταῦθα τὰς θερμὰς μου εὐχαριστίας.

τῶν ἐξωτερικῶν τοίχων τῶν στενῶν καὶ ἐπιμήκων πλαγίων κλιτῶν κατὰ 2.40 μ. Τὰ τρία κλίτη καταλήγουν εἰς τρεῖς ἡμικυκλικὰ ἀψίδας, ἐξ ὧν ἡ μεσαία ἐξέχει ὑπερβολικὰ (ἀκτῖς 3.25

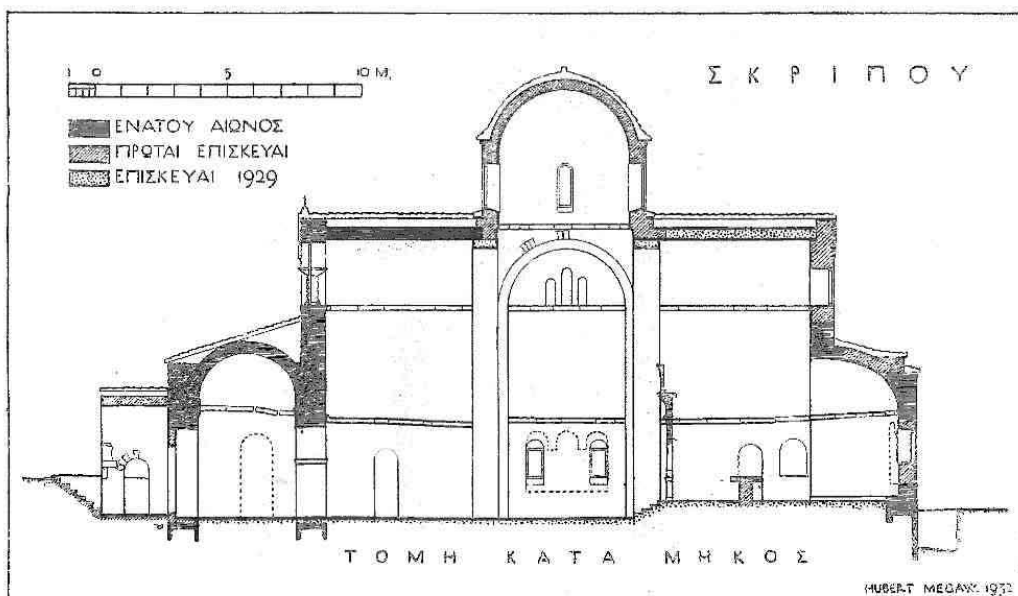
Εἰκ. 3. Κάτοπις τοῦ ναοῦ τῆς Σκριτοῦς.

ἐναντι 1.33 μ. τῶν πλαγίων) πρὸς Δ. δὲ ὑπάρχει νάρθηξ πλάτους 3.70 μ., με τρεῖς πύλας εἰς τὴν δυσμικὴν, βορείαν καὶ νοτιάν πλευράν.

Τὸ σῶμα τοῦ σταυροῦ στεγαζόμενον ὡς συνήθως με καμάρας ἐν σταυρῷ καὶ ὑπερέχον ἰσχυρῶς, χωρίζεται ἀπὸ τὰ γωνιαῖα διαμερίσματα διὰ μακρῶν τοίχων, οἱ ὅποιοι εἰς μὲν τοὺς τοίχους τῆς ἀνατολικῆς καὶ δυτικῆς κεραίας τοῦ σταυροῦ ἀφίνουσι στενάς διόδους, εἰς δὲ τὴν ἐγκαρσίαν κεραίαν εὐρυτέρας, ἴσας πρὸς τὸ πλάτος τῶν γωνιαίων διαμερισμάτων (3.05 μ.) καὶ ἐλαφρύνουν οὕτω τὸν ἐσωτερικὸν χῶρον ἀπὸ τοὺς ὄγκους τῶν διαχωριστικῶν τοίχων. Ἐνῶ εἰς τὸ ἐσωτερικὸν τὰ γωνιαῖα αὐτὰ διαμερίσματα μετὰς ἐπιμήκεις διαστάσεις (6,55 × 3,05 μ.) καὶ τὴν καμαρωτὴν τῶν ὀροφῶν προξενοῦν τὴν ἐντύπωσιν πλαγίων κλιτῶν θολωτῆς βασιλικῆς, εἰς τὸ ἐξωτερικὸν μετὰς χαμηλὰς τῶν διαστάσεις καὶ τὸν κατὰ πλάτος περιορισμὸν τῶν

φαίνονται ὅπως δευτερεύοντα καὶ σχεδὸν ξένα πρὸς τὸ ὑψηλὸν καὶ κυρίαρχον σταυρικὸν σῶμα τοῦ ναοῦ (βλ. εἰκ. 10 καὶ 11). Ἐπίσης ὁ νάρθηξ δὲν συνδέεται ἐνιαίως οὔτε πρὸς τὸν

σταυρόν, διότι ἐξέχει ἐκατέρωθεν αὐτοῦ, οὔτε πρὸς τὰ πλάγια κλίτη, ἀπὸ τὰ ὅποια ὑπερέχει εἰς ὕψος (βλ. εἰκ. 11). Εἶναι φανερόν, ὅτι εἰς τὴν ἀρχιτεκτονικὴν συγκρότησιν τοῦ κυρίου παλαίου στοιχεῖα ξένα καὶ ἐγγώρια, παλαιότερα καὶ νέα, τὰ ὅποια ἀκόμη δὲν ἔχουν συγγωρευθῆ καὶ ἀποκρυσταλλωθῆ εἰς ἐνιαῖον τύπον. Εἰς τὴν ἐξωτερικὴν ὁμως συγκρότησιν τοῦ ναοῦ κάμνει ἐντύπωσιν ἡ ζωηρῶς ἐκδηλουμένη ἀνάδειξις τῶν μερῶν αὐτοῦ. Τὸ ἰσχυρῶς τονιζόμενον σῶμα τοῦ σταυροῦ μὲ τὰς σαμαρωτάς του στέγας καὶ τὰ ἀετώματα, τὰ χαμηλὰ γωνιαῖα διαμερίσματα, ἡ διαγραφὴ τῶν σφαιρικῶν τριγῶνων, εἰς τὸ μέσον τῶν ὁποίων ὑφοῦται ὁ τροῦλλος, δίδουν εἰς τὸν ναὸν ἓνα τόνον πλαστικότητος.

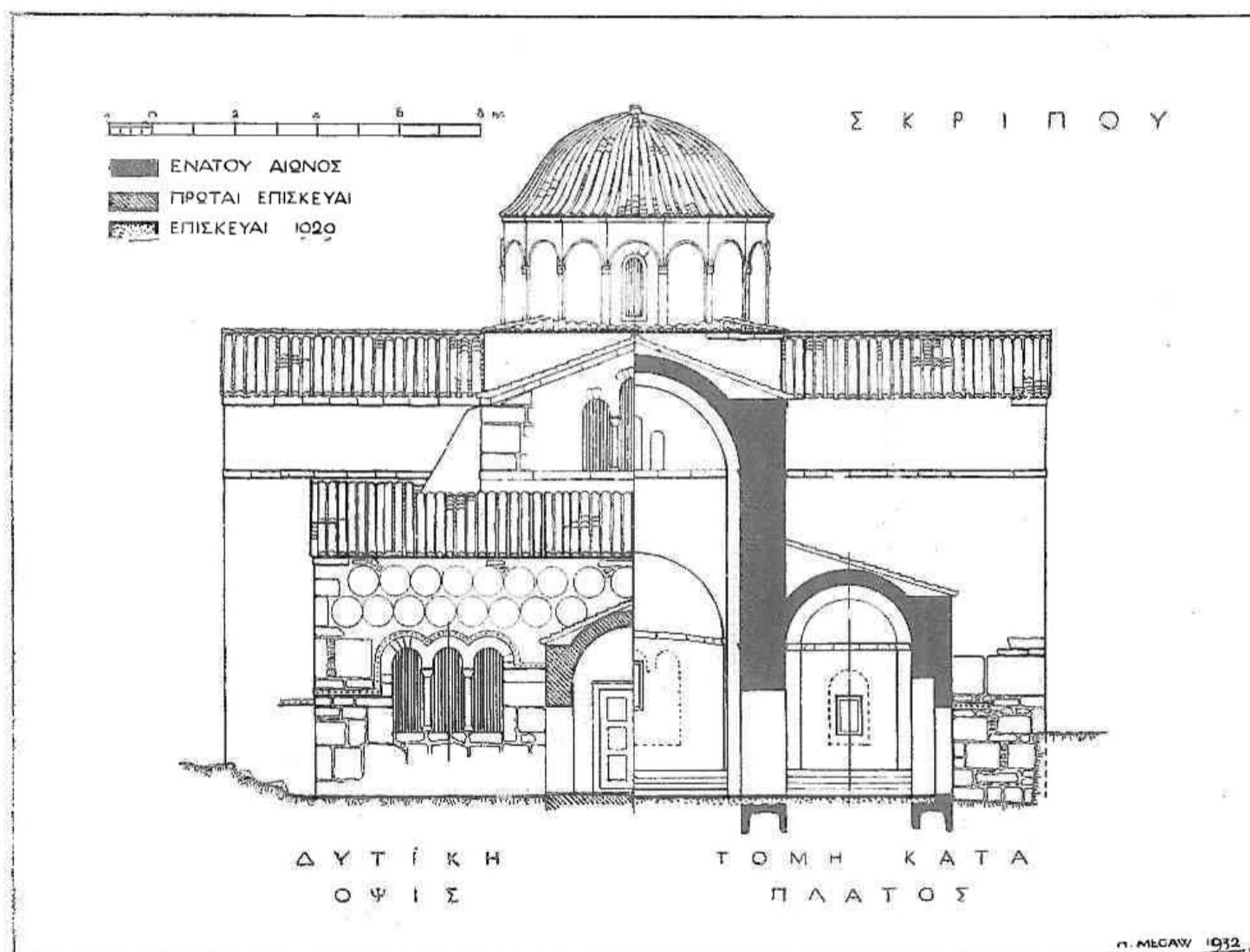
Εἰκ. 4. Τομὴ κατὰ μῆκος τοῦ ναοῦ τῆς Σκριποῦς.

Ἡ εἴσοδος εἰς τὸν ναὸν ἐγένετο διὰ τῆς κυρίως δυσμικῆς θύρας καὶ τῶν δύο πλαγίων εἰς τὴν Β. καὶ Ν. πλευρὰν τοῦ νάρθηκος· πρὸ τῆς δυσμικῆς θύρας, ἡ ἀρχικὴ μορφή τῆς ὁποίας ἔχει σήμερον μεταβληθῆ, ὑπάρχει κτιστὸν πρόπυλον ἐκ μιᾶς καμάρας στηριζομένης ἐπὶ τοίχων μὲ τοξωτὰ ἀνοίγματα, τὸ ὁποῖον ὁμως εἶναι ἐπίσης μεταβεβλημένον εἰς νεωτέρους χρόνους, κατέχον τὴν θέσιν τοῦ ἀρχικοῦ. Εἰς τὸ πρόπυλον τοῦτο κατέρχεται τις μὲ πέντε βαθμίδας, διότι ὁ ναὸς ἔχει πρόσχωσιν περὶ τὸ ἓν καὶ ἡμισυ μέτρον (εἰκ. 4).

Αἱ πλάγια θύραι τοῦ νάρθηκος, ἐντειχισμένα σήμερον, εἶναι τοξωταὶ μὲ τὰ τόξα των ἐξ ὄλοκλήρου λίθινα. Ἡ βορεια θύρα διασφίξει τμήμα τοῦ ἀρχικοῦ προπύλου τῆς· δύο μαρμάραινα δοκοὶ εἰς τὸ ὕψος τῶν παραστάδων ἐμπεπηγμένα εἰς τὸν τοίχον ἐξέχουν περὶ τὰ 0.80 μ. διὰ νὰ βαστάζουσιν προφανῶς μικρὰν πρὸ τῆς θύρας στέγην (εἰκ. 6). Ἀνάγλυφα, κοσμοῦντα πλὴν τῶν καθέτων πλευρῶν καὶ ὅλην τὴν κάτω αὐτῶν ἐπιφάνειαν, δευκνύουν ὅτι δὲν ὑπῆρχον εἰς τὰ ἄκρα κίονες καὶ ὅτι ἐπομένως δὲν ἔχομεν πρὸ ἡμῶν τὴν γνωστὴν μορφήν

τῶν μικρῶν διστύλων μετ' ἐπιστυλίων προτύλων τῶν Συριακῶν ναῶν (Vogüé, Syrie centrale σ. 133, πίν. 118, 120). Τὸ πρόπυλον τῆς Σκριποῦς ἔχει ἀνάλογα εἰς τοὺς ναοὺς τῆς Μ. Ἀσίας (Κορυκόν, βλ. εἰκ. ἐν Diehl, Manuel d'art byzantin, 1925, εἰκ. 32) ἔνθα οἱ δοκοὶ ἐλεύθεροι, χωρὶς κίονας, στηρίζουν ἐλαφρὸν τὴν μορφὴν *καμαρωτὸν* ἐκ λίθων πρόστεγον. Κατὰ τὸν αὐτὸν τρόπον δύναται ν' ἀποκατασταθῇ καὶ τὸ πρόπυλον τοῦτο τῆς Σκριποῦς.

Ὁ φωτισμὸς τοῦ ναοῦ ἐγίνετο διὰ μεγάλων παραθύρων τοποθετημένων εἰς μὲν τὸ ὑψηλὸν σῶμα τοῦ σταυροῦ εἰς δύο σειράς, ἐπάνω καὶ κάτω, τὸ μεταξὺ τῶν ὁποίων διάστημα

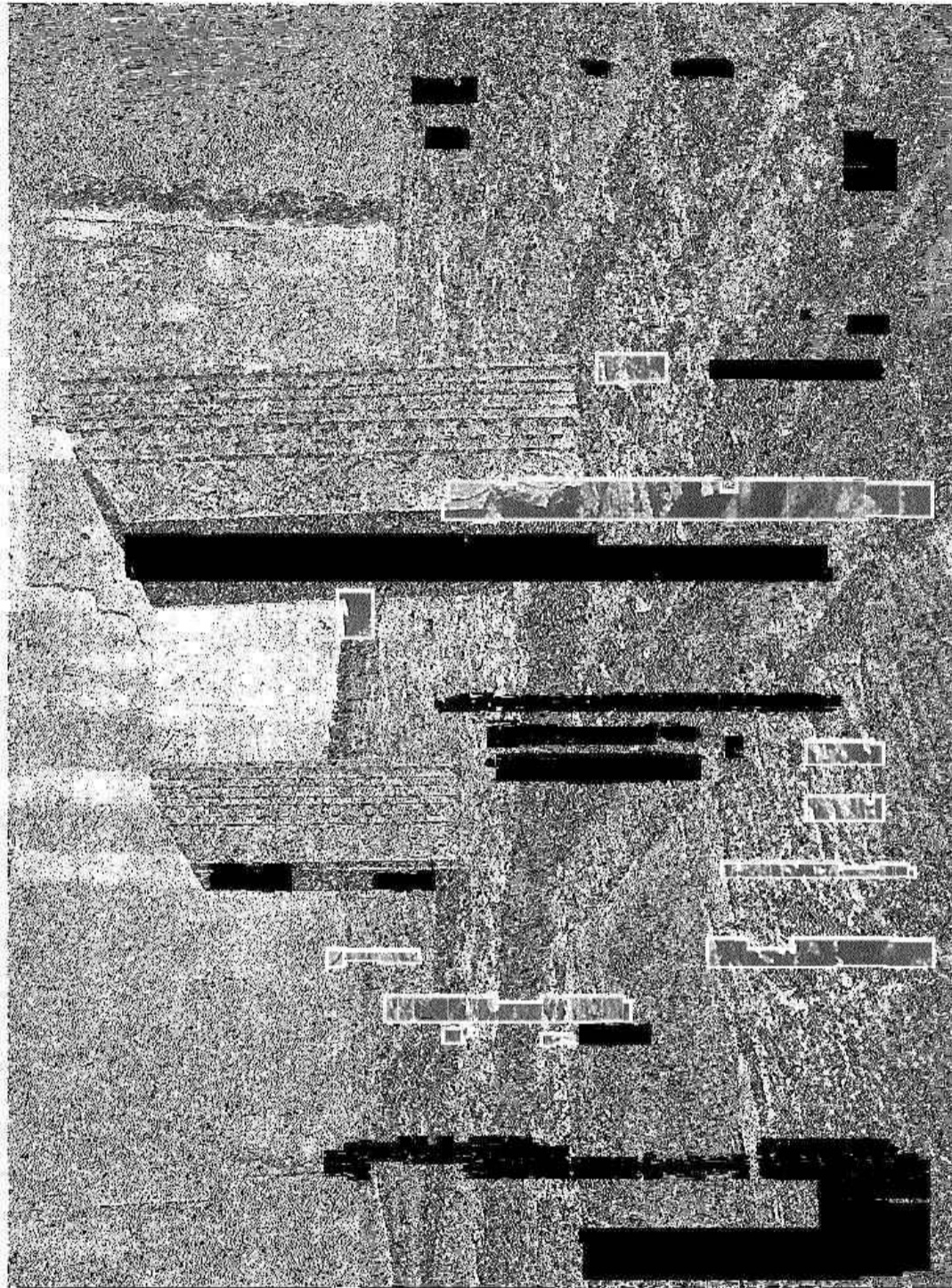

Εἰκ. 5. Ἀντικὴ πρόσοψις καὶ τομὴ κατὰ πλάτος τοῦ ναοῦ τῆς Σκριποῦς.

εἶναι μέγα, εἰς δὲ τὸν νάρθηκα καὶ τὰ πλάγια κλίτη εἰς μίαν σειράν. Ἀπλᾶ τοξωτὰ μὲ τὰ τόξα των λίθινα, ὅπως καὶ τῶν θυρῶν, εἶναι τὰ παράθυρα τῶν πλαγίων κλιτῶν καὶ τῶν μικρῶν ἀψίδων τοῦ ἱεροῦ, ὅλα δὲ τὰ ἄλλα εἶναι τρίλοβα, χωριζόμενα μὲ μαρμαρίνους κίονας.

Τὰ τρίλοβα τῆς κάτω σειρᾶς — δύο εἰς τὸν νάρθηκα, ἀνὰ ἓν εἰς τὰς πλαγίας κεραίας τοῦ σταυροῦ καὶ ἓν εἰς τὴν κεντρικὴν ἀψίδα τοῦ ἱεροῦ — εἶναι μεγάλα, εὐρύτερα εἰς πλάτος παρὰ εἰς ὕψος (2.80 μ. × 2.00), ἔχοντα *ισοῦψη* τὰ τρία εὐρέα ὡς ἡμικύκλια τόξα των. Ἡ μορφὴ αὐτῆ τῶν παραθύρων καὶ αἱ εὐρεῖαι ἀναλογίαι των ἐνθυμίζουσι παράθυρα παλαιοχριστιανικῶν

ναῶν, ὅπως τοῦ ἁγίου Δημητρίου, τῆς Ἁγ. Παρασκευῆς καὶ Ἁγ. Σοφίας τῆς Θεσσαλονίκης¹.
Τὰ ἐπάνω παράθυρα εἰς τὰ τέσσαρα ἀετώματα τῶν κεραιῶν τοῦ σταυροῦ, ἐκ τῶν

Εἰς. 6. Δείγματα προτύπων τῆς βορειῶν εἰσόδου τοῦ ναοῦ τῆς Σκριπῶν.

ὁποῖων μόνον ἓν, τὸ δυτικόν, διατηρεῖται εἰς τὴν ἀρχικὴν του μορφὴν, ἔχουν ὑπερυψωμένον τὸ μεσαῖον τόξον, ὅπως τὰ βυζαντινά· ἀλλὰ μὲ τὰς εὐρείας κατὰ πλάτος διαστάσεις των,

¹ Diehl, Le Tourneau, Saladin, Les Monum. chret. de Salouique, Paris 1918 πίν. II. IV, XVIII, XXXVIII. Παράθυρα μὲ ἰσοῦψῃ τόξα ἀπαντῶμεν σπανιότερα καὶ εἰς βυζαντινοὺς ναοὺς τῆς δευτέρας χιλιετηρίδος (πλὴν των παρα-

δειγμάτων τῶν ἀναφερομένων ἐν Millet ἐνθ' ἀν. σ. 204 πρβλ. ἀκόμη καὶ ναοὺς Καπνικαρέας καὶ Παναγίας Λυκοδήμου) ἀλλ' αὐτῶν αἱ ἀναλογίαι εἶναι πάντοτε ἐπιμήκεις πλὴν τοῦ ὅτι συχνὰ περιβάλλονται ἀπὸ ἀψιδώματα.

ἀσυνήθεις εἰς μεταγενεστέρους βυζαντινοὺς ναοὺς, καὶ τὴν ἑλλειψιν οἰουδήποτε πλαστικοῦ τοξωτοῦ πλαισίου ἀποτελοῦν τὴν μετάβασιν ἀπὸ τὰς παλαιοχριστιανικὰς μορφὰς εἰς τὰς βυζαντινὰς (εἰκ. 1 καὶ 19). Ὅμοιως τὸ σῶμα τῶν διαχωριστικῶν κιονίσκων δὲν ἔχει τὴν ὀγκώδη μορφήν τῶν παλαιοχριστιανικῶν καὶ πλησιάζει τὰ λεπτότερα βυζαντινὰ, τῶν ὁποίων τὰ κιονόκρανα ἔχουν μεγάλην προεξοχήν διὰ τὰ ἰσοφαρίζουν τὸ πάχος τοῦ τοίχου.

Ἡ τοιχοδομία τοῦ ναοῦ ἀποτελεῖται ὁλόκληρος ἀπὸ μεγάλους ἀλλ' ἀνομοίου μεγέθους πελεκητοὺς λίθους, τοποθετημένους κατὰ τὸν ἰσοδομικὸν τρόπον μὲ ἱκανὴν χρῆσιν κονιάματος. Μόνον τὰ ὑψηλότερα μέρη τοῦ σταυροειδοῦς σώματος τοῦ κτιρίου ἔχουν διάφορον τοιχοδομίαν, ἀποτελουμένην ἀπὸ μικροὺς λίθους μὲ ἄφθονον κονίαμα, ἡ ὁποία ὅμως, ὡς θὰ ἴδωμεν, ὀφείλεται εἰς ἄλλους λόγους. Ἡ κατασκευὴ τῆς ἰσοδόμου τοιχοποιίας πολὺ ἀπέχει ἀπὸ τὴν ἐπιμελῆ ἐργασίαν καὶ κανονικότητα τῶν παλαιότερων Ἰουστινιανείων κτισμάτων — ὅσα διετήρησαν ἐκ τῆς ἑλληνικῆς παραδόσεως τὸν ἰσοδομὸν τρόπον (ναοὶ Φιλίππων, Ἁγίου Τίτου Κρήτης, Μιαφαρκίν). Τὸ πλεῖστον μέρος τοῦ ὕλικου εἶναι εἰλημμένον ἐκ τοῦ ἀρχαίου Ὀρχομενοῦ, πολλοὶ δὲ ἐκ τῶν πελεκητῶν λίθων φέρουν ἀπὸ τὸ ἐσωτερικὸν μέρος ἀρχαίας ἐπιγραφάς. Τὸ ὅτι δὲ δὲν μετεχειρίσθησαν διὰ τὴν τοιχοποιίαν μόνον οἰκοδομικὸν ἀρχαῖον ὕλικόν, ἀλλὰ καὶ ἄλλα μαρμάρινα μέλη ἀναμίξ, ὡς ἀναθηματικὴν πλάκα καὶ μέγαν ἀριθμὸν σπονδύλων ἀρχαίων κίωνων διατεταγμένων εἰς δύο σειρὰς καθ' ὅλον τὸ μῆκος τοῦ νάρθηκος, εἰς μίαν δὲ σειρὰν εἰς ὁλόκληρον σχεδὸν τὴν βορείαν πλευρὰν τοῦ ναοῦ, ἐγείρει τὸ ἐρώτημα μήπως καὶ ἐξωτερικῶς οἱ τοῖχοι ἐκαλύπτοντο ἀρχικῶς διὰ κονιάματος, ὅπως τοῦτο γίνεται δεκτὸν καὶ διὰ τοὺς πλείστους τῶν παλαιοχριστιανικῶν ναῶν τῆς Ἑλλάδος.

Αἱ μεγάλαι λείαι ἐξωτερικαὶ ἐπιφάνειαι τῶν τοίχων διακόπτονται ἀπὸ μαρμάρινα ἀνάγλυφα γείσα ἐν εἴδει ταινιῶν ἄνευ οὐδεμιᾶς προεξοχῆς, αἱ ὁποῖαι διατρέχουν γύρω ὁλόκληρον τὸν ναόν. Ἡ μία πλαισιώνει τὰ ἀνώτατα ἄκρα τῶν τοίχων ἀκριβῶς κάτωθεν τῶν στεγῶν, ἡ δευτέρα μὲ διάφορον διάκοσμον διέρχεται κάτωθεν τῶν παραθύρων, τρίτη ὑπογραμμίζει τὰ ἄκρα τῶν χαμηλοτέρων στεγῶν τοῦ νάρθηκος καὶ τῶν πλαγίων κλιτῶν, ἐνῶ αἱ κόγχαι τοῦ ἱεροῦ καταλήγουν εἰς ταινίαν κοσμομένην μὲ διάφορον διακοσμητικὸν θέμα τέλος χαμηλότερα, εἰς τὸ ὕψος τῶν κάτω παραθύρων, κεράμινον ὀδοντωτὸν διατρέχει γύρω ὁλόκληρον τὸν ναόν, τοῦ ὁποίου διαγράφει ἔντονα τὰ ἡμικύκλια τῶν θυρῶν καὶ παραθύρων. Εἶναι τὸ πρῶτον συναντῶμενον ὀδοντωτὸν κόσμημα, τοῦ ὁποίου τόση χρῆσις ἔγινε κατόπιν εἰς τοὺς βυζαντινοὺς ναοὺς τῆς δευτέρας χιλιετηρίδος¹.

Ἡ ἀνατολικὴ πλευρὰ εἶναι μὲ μεγαλυτέραν ἐπιμέλειαν ἐκτισμένη καὶ μὲ τὸν πλουσιώτερον γλυπτὸν διάκοσμον ἐστολισμένη. Ἐκτὸς τῶν ἀναγλύφων γείσων καὶ τοῦ ὀδοντωτοῦ, τὴν κεντρικὴν ἀψίδα περιβάλλει διάζωμα (πλάτους 0.30 μ.) μὲ τὴν κτητορικὴν ἐπιγραφὴν τοῦ κεντρικοῦ χώρου τοῦ ναοῦ, τοῦ ἀφιερωμένου εἰς τὴν Παναγίαν. Ἐκατέρωθεν δὲ τοῦ ἐντειχισθέντος μεγάλου τριλόβου παραθύρου συνεχεῖς μαρμάρινα πλάκες μὲ ἀνάγλυφον διάκοσμον σχηματίζουν εὐρείαν ζώνην (πλάτους 0.80 μ.) ἀκολουθοῦσαν τὴν καμπύλην τῆς ἀψίδος.

¹ Ἐκτὸς τῶν χωρῶν τῆς Ἑλλάδος τὸ ὀδοντωτὸν εἰς μίαν σειρὰν διακόπτουσαν τοὺς τοίχους, ὅπως τὸ χρησιμοποιεῖ ἡ σχολὴ τῆς Ἑλλάδος, τὸ συναντῶμεν εἰς τὴν Βασιλικὴν μὲ

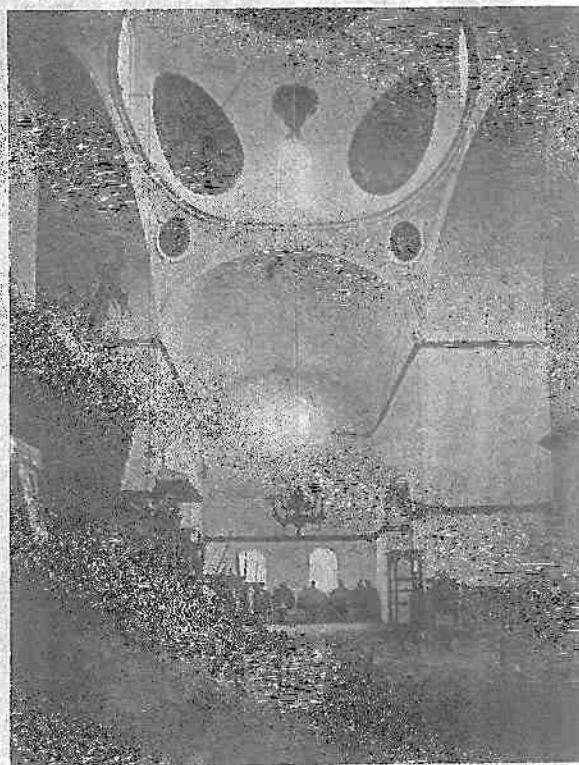
τροπὸν τοῦ Καστ-Ιβν-Βαρτάν τῆς Β. Συρίας (βλ. Strzygowski, Kleinasien, ein Neuland in d. Kunstgeschichte, Leipzig, 1903, σ. 121 εἰκ. 93).

Τρεῖς ἄλλαι ἐπιγραφαὶ εἰς ὀρθογωνίους μεγάλους λίθους εἶναι ἐντειχισμέναι ἀνὰ μία εἰς ἑκάστην τῶν τριῶν ἄλλων πλευρῶν τοῦ ναοῦ (βλ. κατωτέρω) εἰς δὲ τὴν νοτίαν πρόσοψιν εἶναι προσέτι ἐντειχισμένον μαρμαρίνον ἡλιακὸν ὥρολόγιον τοῦ συνήθους τύπου, τὰς γωνίας τοῦ ὁποίου κοσμοῦν δύο παγώνια (εἰκ. 12).

Ταῦτα ὡς πρὸς τὴν ἐξωτερικὴν διαμόρφωσιν καὶ διακόσμησιν τῶν τοίχων.

Εἰς τὸ ἐσωτερικὸν ἢ ἀνάτασις τοῦ κυρίου σταυρικοῦ σώματος, τὰ μεγάλα ἀνοίγματα, αἱ καλαὶ ἀναλογίαι δίδουν εὐρύτητα εἰς τὸν χῶρον (εἰκ. 7). Εἰς τοὺς τοίχους, καθὼς τὰ παράθυρα ἀνοίγονται πολὺ ὑψηλὰ καὶ πολὺ χαμηλά, ἀφίνονται ἐλεύθεραι μεγάλαι ἐπιφάνειαι διὰ τὴν εἰκονογράφησιν, ἀπὸ τὰς ἀρχικὰς τοιχογραφίας τῆς ὁποίας σήμερον οὐδαμοῦ παρατηρεῖται ἵχνος. Αἱ μεγάλαι αὐταὶ ἐπιφάνειαι τοῦ ὑψηλοῦ σταυρικοῦ σώματος τοῦ ναοῦ χωρίζονται ὀριζοντίως εἰς τρία διαμερίσματα μὲ δύο σειρὰς μαρμαρίνων γείσων. Τὰ γείσα ταῦτα διατρέχουν τοὺς τοίχους τὸ μὲν πρῶτον εἰς τὸ ὕψος τῶν βάσεων τῶν ὑψηλῶν καμαρῶν τοῦ σταυροῦ, ἀνταποκρινόμενον πρὸς τὸ δεύτερον ἐξωτερικόν, τὸ δὲ δεύτερον εἰς τὸ ὕψος τῶν παραστάδων τῶν θυρῶν, ἀνταποκρινόμενον πρὸς τὸ ὀδοντωτὸν τοῦ ἐξωτερικοῦ.

Γεῖσα εἰς τὴν γέννησιν τῶν θόλων εἶναι συνήθης διάκοσμος, συναντῶμενος εἰς πολλοὺς βυζαντινοὺς ναοὺς τῆς δευτέρας χιλιετηρίδος, δεύτερος ὅμως ὀριζόντιος χωρισμὸς τοῦ ἐσωτερικοῦ εἶναι λείψανον τῶν παλαιοχριστιανικῶν μὲ ὑπερῶα ναῶν, συναντῶμενον κατὰ τὴν μεταβατικὴν ἐποχὴν εἰς ναοὺς τινὰς τῆς Κωνσταντινουπόλεως¹ καὶ τῆς Μικρᾶς Ἀσίας². Ἀργότερα κατὰ τὴν βυζαντινὴν ἐποχὴν δύο σειραὶ γείσων ἀπαντῶνται μόνον εἰς τοὺς σπανίους μὲ ὑπερῶα ναοὺς τῶν ἑλληνικῶν χωρῶν τοὺς ἐπηρεαζομένους ἀπὸ τὴν τέχνην τῆς Κωνσταντινουπόλεως, ὡς ὁ ναὸς τοῦ Ὁσ. Λουκᾶ Φωκίδος³. Σημειωτέον ὅτι τὰ γείσα αὐτὰ τῆς Σκριποῦς, ὅπως καὶ τὰ μεταγενέστερα βυζαντινὰ, δὲν ἔχουν τὸ μέγα πάχος τῶν παλαιοχριστιανικῶν, τὰ ὁποῖα, ἰσοπαχῆ πρὸς τοὺς τοίχους, ἐχρησίμευον ὡς στερεαὶ συνδετικαὶ αὐτῶν ζῶναι, ἀλλ' εἶναι ἀπλῶς διακοσμητικά. Τὸ πάχος τῶν γείσων τῆς Σκριποῦς, ἐσωτερικῶν καὶ ἐξωτερικῶν, πολλὰ τεμάχια τῶν ὁποίων κατέπεσαν καὶ εὐρίσκονται ἐσκορπισμένα περὶ τοῦ ναοῦ, δὲν εἶναι μεγαλύτερον τῶν 0.30 μ. Τὰ χαμηλὰ

Εἰκ. 7. Φωτογρ. Στάχυρος

¹ Ἐσωτερικὸν τοῦ ναοῦ τῆς Σκριποῦς ἐκ βορρᾶ πρὸς νότον.

¹ Εἰς τοὺς ναοὺς Παναγράντου, Παμμακαρίστου, Διακοβίσης βλ. A. Millingen, *Byzantine Churches in Constantinople* London 1912 σελ. 137 εἰκῶν 45, σελ. 142 πίν. XXXVII, εἰκ. 62 πίν. I.

² O. Wulff, *Die Koimesiskirche in Nicäa, Strassburg* 1903 σ. 73.

³ Schultz and Barnsley, *The Monastery of S. Luke in Phocis*, London 1901 πίν. 41, 47.

μέρη τοῦ ναοῦ, νάρθηξ, γωνιαῖα διαμερίσματα καὶ ἀψίδες τοῦ ἱεροῦ φέρουν μίαν μόνον σειρὰν γείσων μὲ ἰδιαιτέραν ἕκαστον διακόσμησιν εἰς τὰς βάσεις τῶν θόλων τῶν τὰ γείσα τοῦ βορείου παρεκκλησίου διατηροῦν ἐρυθρὸν χρῶμα εἰς τὸ βάθος τοῦ διακοσμητικοῦ θέματος.

Ἐπισκευαί. Ἐκτὸς μικρῶν ἐπισκευῶν, παραμορφώσεων καὶ ἐντειχισμῶν θυρῶν καὶ παραθύρων, τῆς μετατροπῆς τοῦ προτύλου καὶ τοῦ δαπέδου, τὰ ὁποῖα ἀνεφέρομεν, καὶ τῆς

Εἰκ. 8. Βόρειον σκέλος τοῦ σταυρικοῦ σώματος τοῦ τῆς ναοῦ Σκριατοῦς.

ὅστις ἀπαραιτήτως θὰ ὑπῆρχεν εἰς τὰ ἀνώτατα αὐτοῦ ἄκρα, ἐφόσον ὑπάρχει καὶ εἰς ὅλας τὰς ἄλλας ἄκρας τῶν τοίχων, ἀλλὰ καὶ ἡ περιβάλλουσα αὐτὸν στεφάνη ἐκ τῶν τυφλῶν τόξων, ἡ ὁποία ἐθεωρήθη ὡς χαρακτηριστικὴ διὰ τὴν Σκριατοῦν, σχετισθεῖσα μὲ ἀνατολικά πρότυπα δὲν εἶναι κτιστὴ—ὅπως ἀναμφιβόλως ὄφειλε νὰ εἶναι ἂν ὁ τρούλλος ἦτο ἀρχικὸς—ἀλλὰ ψευδῆς ἐκ κονιάματος. Τμήματα τῶν ψευδῶν αὐτῶν τόξων καταπεσόντα ἀφῆκαν νὰ φανοῦν γυμναὶ αἱ στεναὶ πλευραὶ τοῦ δεκαεξαπλευροῦ τρούλλου (εἰκ. 10). Οὕτως ἐξηγεῖται καὶ ἡ δεκαεξάπλευρος μορφή του, τὴν ὁποῖαν ὁ Millet ἀναγκάζεται νὰ χαρακτηρίσῃ ὡς ἐξαιρέσιν. Πολυγωνικοὶ τρούλλοι καὶ τέσσαρα μόνον παράθυρα εἶναι ὅλως ἀσυμβίβαστοι πρὸς τὰς μορφὰς

προσθήκης κωδωνοστασίου ἐπὶ τοῦ Ἄ. ἀετώματος τοῦ σταυροῦ, προσεκτικὴ ἐξέτασις τοῦ μνημείου, τὴν ὁποῖαν ἡ ἐρείπωσις αὐτοῦ καθιστᾷ εὐκολωτέραν, μᾶς πείθει ὅτι σχεδὸν ὅλα τὰ ἀνώτερα μέρη τοῦ σταυρικοῦ σώματος τοῦ κτιρίου καὶ ὁ τρούλλος δὲν προέρχονται ἀπὸ τὴν ἐποχὴν καθ' ἣν ἐκτίσθη ὁ ναός. Μορφή καὶ κατασκευὴ αὐτῶν μαρτυρεῖ μεταγενεστέρως ἐπισκευάς.

Αἱ ὑψηλαὶ καμάραι τοῦ σταυροῦ, ἐξαιρέσει τῆς δυτικῆς, ἡ ὁποία διετηρήθη ἡ ἀρχικὴ, ὅπως εἰς τὸ ἐξωτερικὸν δεικνύουν τοιχοδομίαν εὐτελεστέραν τοῦ λοιποῦ ναοῦ οὕτω καὶ εἰς τὸ ἐσωτερικὸν ἡ κατασκευὴ τῶν στερεῖται ἐπιμελείας καὶ ἀκριβείας. Τὸ αὐτὸ παρατηρεῖται καὶ εἰς τὴν κατασκευὴν τοῦ τρούλλου· ὁ κύκλος τῆς βάσεως εἶναι λίαν ἀνώμαλος, ἀντὶ δὲ μαρμαρίνου γείσου φέρει νεωτέραν ἐκ γυψώδους κονιάματος κορνίζαν, ὁμοίαν μὲ τὴν στεφάνην τῶν τεσσάρων νεωτέρων ἐγκολπίων τῶν σφαιρικῶν τριγώνων (εἰκ. 7, 9).

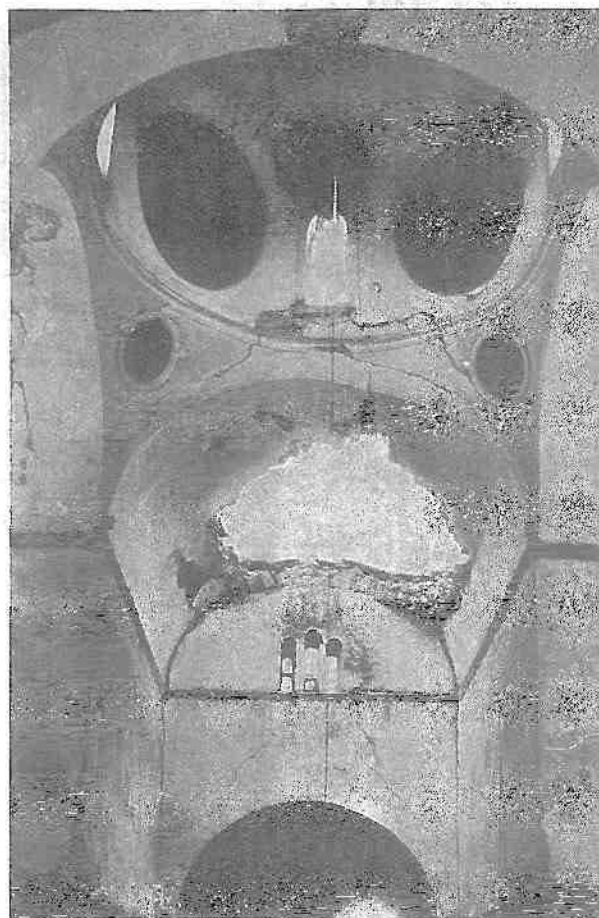
Εἰς τὸ ἐξωτερικὸν ὁ τρούλλος ὄχι μόνον στερεῖται γλυπτοῦ διακόσμου,

τῶν βυζαντινῶν τρούλλων τῶν χωρῶν τῆς Ἑλλάδος, ὅπου οἱ δωδεκάπλευροι μόνις ἀπὸ τοῦ 11^{ου} αἰῶν. εἰσάγονται—καὶ μόνον εἰς τοὺς ὀκταγωνικοῦ τύπου ναοὺς—οἱ δὲ δεκαεξάπλευροι ἀπὸ τοῦ 13^{ου} αἰῶνος καὶ ἐξῆς (νάρθηξ Πόρτα Παναγιάς) καὶ πάλιν οὐχὶ μὲ τέσσαρα μόνον παραθύρα, ὅπως ὁ μεταγενέστερος τρούλλος τῆς Σκριποῦς, ἀλλ' ἀνά ἓν εἰς ἑκάστην πλευράν.

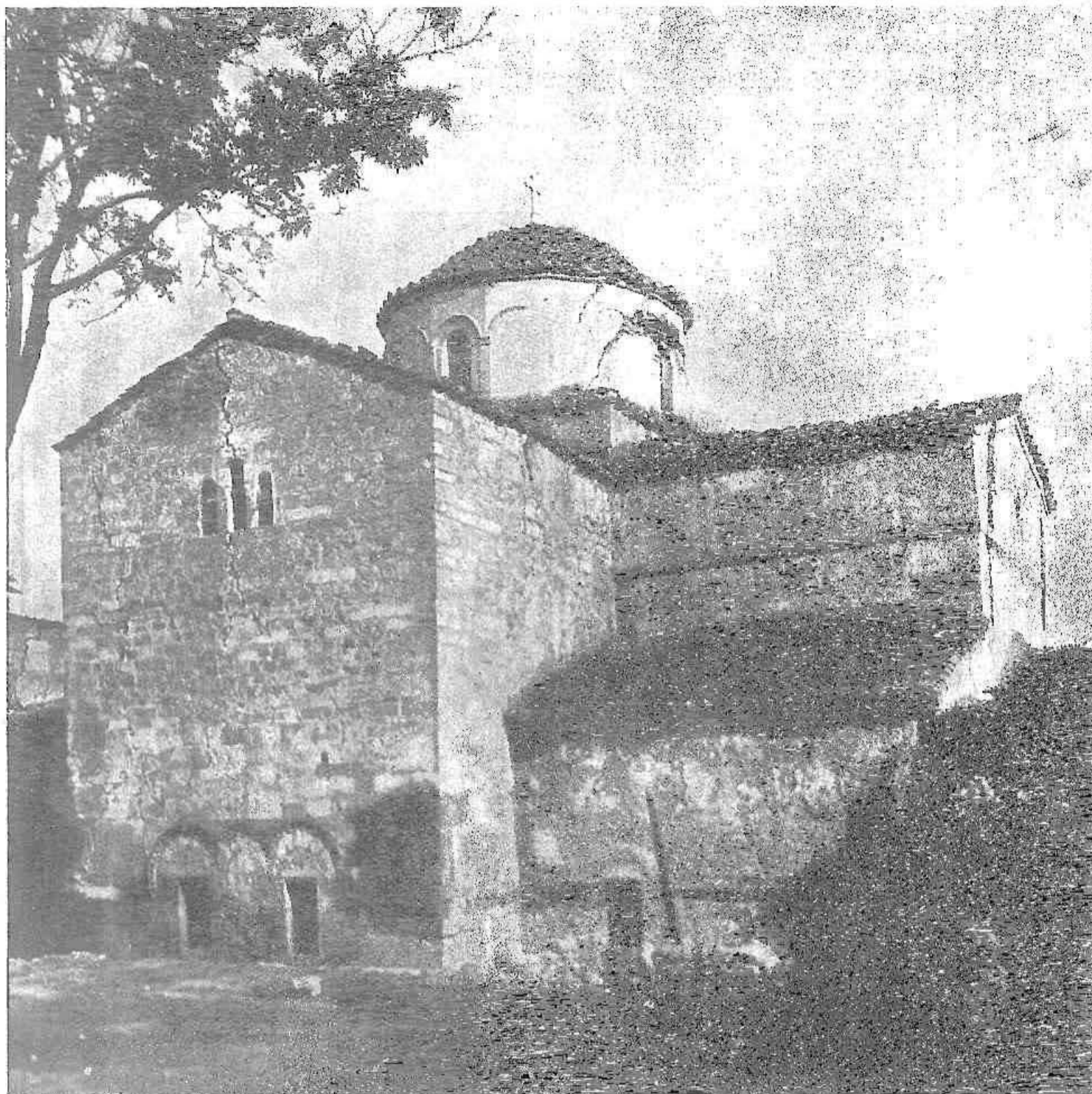
Μέχρι ποίου σημείου ἐκτείνονται αἱ ἐπισκευαὶ εἰς τὰ ἀνώτερα μέρη τοῦ σταυρικοῦ σώματος τοῦ κτιρίου δυνάμεθα ἐκ πολλῶν ἐνδείξεων νὰ ἐξακριβώσωμεν. Τὰ εἰς τὰ τύμπανα τῶν τριῶν (B. N. καὶ A.) καμαρῶν ἀναγόμενα στενά, μικρὰ διὰ τοίχων ἢ ἀμελῶς δι' ἐπαλλήλων λίθων χωριζόμενα τρίλοβα παράθυρα δὲν προέρχονται ἀπὸ τοπικὰς ἐπισκευὰς, ὅπως τὰ κάτω παράθυρα τοῦ ναοῦ, ἀλλ' ἀποτελοῦν ἐνιαῖον μέρος τοῦ τοίχου τοῦ τυμπάνου, ὅπερ δηλοῖ, ὅτι οἱ τοῖχοι ἀπὸ τῆς βάσεως τῶν παραθύρων εἶναι νεώτεροι. Τοῦτο μαρτυροῦν ἀκόμη καὶ τὰ κάτωθεν τῶν παραθύρων γείσα, τὰ ὅποια εἰς τινὰ μέρη εἰς τὰς ἐξωτερικὰς ἐπιφανείας τῶν τοίχων, ὅπως καὶ εἰς τὸ ἐσωτερικόν, δὲν ἔχουν συνεχῆς τὸ διακοσμητικὸν θέμα ἑκάστης σειρᾶς ἀλλ' εἰς μικρὰ διαστήματα ἐναλλάσσονται μὲ τεμάχια ἐξ ἄλλης σειρᾶς.

Εἰς τὴν βορείαν κεραίαν τοῦ σταυροῦ τὰ νεώτερα μέρη ἐκτείνονται ἱκανῶς χαμηλότερα τῆς βάσεως τῶν θόλων εἶναι δὲ ὀφθαλμοφανῆ, διότι ἡ νεωτέρα εὐτελεστέρα τοιχοδομία δὲν εὐρίσκεται ἀκριβῶς εἰς τὴν ἐπιφάνειαν τῆς ἀρχικῆς ἀλλ' εἶναι ἐκτισμένη βαθύτερα, ἀφίνει δὲ εἰς τὴν γωνίαν νὰ ἐξέχουν οἱ ἐναπομείναντες ἀρχικοὶ πελεκητοὶ λίθοι οἱ συνεχίζοντες τὸ διασωθὲν ἀρχικὸν δυτικὸν σκέλος τοῦ σταυροῦ (εἰκ. 11). Ἡ τοιχοδομία τοῦ νοτίου σκέλους τοῦ σταυροῦ δεικνύει, ὅτι ὁ νεώτερος τοῖχος κατήρχετο ἀκόμη χαμηλότερα μέχρι σχεδὸν τῶν κάτω παραθύρων (εἰκ. 10), ἐνῶ ἐκ τῶν τριῶν πλευρῶν τοῦ ἀνατολικοῦ σκέλους τοῦ σταυροῦ βέβαιον εἶναι, ὅτι ὁ ἀνατολικὸς τοῖχος μὲ τὸ παράθυρον εἶναι μεταγενέστερος, ὡς καὶ τὸ ἄνω μέρος τοῦ ἡμιθολίου τῆς κεντρικῆς ἀψίδος, τὸ ὅποιον εἰσέχει καὶ στεγάζεται μὲ ἰδιαίτην στέγην (βλ. εἰκ. 2 καὶ 4).

Αἱ ἐπισκευαὶ αὗται εἶναι ὅλαι μιᾶς ἐποχῆς ἐξ ἧς προέρχονται καὶ αἱ διασωθεῖσαι εἰς τὸ ἱερὸν τοιχογραφίαι (εἰκ. 22)· ἀπὸ τὸ εἶδος τῆς τοιχοδομίας, τὴν μορφήν τῶν παραθύρων καὶ τὴν τεχνοτροπίαν τῶν τοιχογραφιῶν συνάγεται ὅτι αἱ ἐπισκευαὶ ἐγένοντο ἐπὶ τουρκοκρατίας περὶ τὰς ἀρχὰς τοῦ 18^{ου} αἰῶνος.

Εἰκ. 9. Θόλοι καὶ τρούλλος τοῦ ναοῦ τῆς Σκριποῦς ἐκ ὁραμάτων πρὸς ἀνατολὰς.

Εἰκ. 10. Νοτιά ὄψεις του ναου τῆς Σκριπῶς.

Τῷ 1869 μεγάλη ἀντηρίς προσεκολλήθη εἰς τὸ βόρειον σκέλος τοῦ σταυροῦ καὶ ἔφραξε τὸ κάτω παράθυρον αὐτοῦ· τότε πιθανώτατα ἐφράχθησαν ἐν μέρει καὶ τὰ τρίλοβα τοῦ νοτίου κλίτους καὶ τῆς ἀψίδος, μετεμορφώθησαν δὲ εἰς ὀρθογώνια ὅλα τὰ ἄλλα τοξωτὰ παράθυρα τοῦ ἀρχικοῦ ναοῦ, οὕτως ὥστε ἐξ ὅλων τῶν παραθύρων τοῦ ναοῦ μόνον τὸ τῆς δυτικῆς κεραιᾶς τοῦ σταυροῦ καὶ τὸ ἐν ἑκ τοῦ νάρθηκος μένουσιν ἀνέπαφα εἰς τὴν πρώτην αὐτῶν μορφήν.

Ὅλαι αἱ ἐπισκευαί, τὰς ὁποίας ἀνεφέραμεν, ἰδίως ὁ τροῦλλος, χωρὶς ν' ἀλλοιώνουν βαθύτερα τὴν ἀρχιτεκτονικὴν αὐτοῦ συγκρότησιν, μεταβάλλουν βεβαίως ἀρκετὰ τὴν μορφήν

Εἰκ. II. Βορειο - δυτικὴ ὄψις τοῦ ναοῦ τῆς Σκριποῦς.

τοῦ ἀρχικοῦ κτιρίου. Οὐχὶ ὀλιγώτερον ἀλλοιώνεται ἢ ἀρχικὴ ἐντύπωσις εἰς τὸ ἐσωτερικὸν μὲ τὸν ἀσύμμετρον περιορισμὸν τοῦ ἀρχικοῦ φωτισμοῦ, διότι ἐσκεμμένως ἐφωτίζετο ἀπλῶς ὁ σταυρὸς ὀλιγώτερον δὲ τὰ γωνιαῖα διαμερίσματα.

Σχέσεις τῆς Σκριποῦς πρὸς τὴν Ἑλληνιστικὴν παλαιοχριστιανικὴν τέχνην καὶ τὴν Ἀνατολικήν. Τὰ πολλὰ καὶ εὐρέα παράθυρα συνδέουν τὴν Σκριποῦν μὲ τὴν παλαιοχριστιανικὴν Ἑλληνιστικὴν παράδοσιν καὶ τὴν ἀπομακρύνουν ἀπὸ τὴν Ἀνατολικήν, ἣ ὁποία περιορίζει τὸν φωτισμὸν καὶ μεταχειρίζεται ὀλίγα καὶ στενὰ παράθυρα¹.

Ἐπίσης αἱ ὑψηλαὶ διαστάσεις τοῦ ναοῦ, ὁ νάρθηξ καὶ μάλιστα φωτεινός, ὁ ὁποῖος μᾶς ἐνθυμίζει τὸν νάρθηκα τοῦ ἁγίου Δημητρίου τῆς Θεσσαλονίκης, ἡ κατασκευὴ τῶν μεγάλων καὶ ὠραίων παραθύρων εἶναι ὄχι ἐπαρχιακοῦ ἀνατολικοῦ χαρακτήρος ἀλλὰ συνέχισις τῶν παλαιοχριστιανικῶν ἑλληνιστικῶν μορφῶν τοῦ τόπου, τὰς ὁποίας κατ' ἐξοχὴν διατηρεῖ ἡ πρωτεύουσα.

Ἡ μορφή τῶν τριλόβων ἀνοιγμάτων, ὡς εἶδομεν, εἶναι χαρακτηριστικὴ διὰ τὴν μετάβασιν ἀπὸ τὰς παλαιοχριστιανικὰς μορφὰς εἰς τὰς βυζαντινάς.

Τὸ ἡμικυκλικὸν σχῆμα τῶν ἀψίδων τοῦ ἱεροῦ καὶ ἰδίως ἡ εὐρύτης τῆς μεσαίας ἀπηχεῖ

¹ Ὁ Wulff ἔχων ὑπ' ὄψει τὴν σημερινὴν μορφήν τῆς Σκριποῦς κάμει λόγον διὰ τὸν πενιχρὸν φωτισμὸν τῆς βλ. Wulff, *Altchristliche und byzantinische Kunst*, Berlin 1914 σ. 458.

τὴν παλαιοχριστιανικὴν παράδοσιν τῶν ἑλληνικῶν χωρῶν. Βεβαίως αἱ μορφαὶ ἀψίδων καὶ τρούλλων ἐξαρθῶνται κυρίως ἀπὸ τὴν ὕλην ὁ πελεκητὸς λίθος ἐνδείκνυται διὰ τὰς ἡμιεξαγωνικὰς καὶ πολυγωνικὰς ἀψίδας, ἡ ἀργολιθοδομία διὰ τὰς ἡμικυκλικὰς καὶ δι' αὐτὸ αἱ ἡμικυκλικαὶ ἀψίδες παρατηροῦνται εἰς ὅλα τὰ ἐξ ἀργολιθοδομῆς οἰκοδομήματα τῶν ἀνατολικῶν χωρῶν, ὅπως εἰς τὰ μεταγενέστερα τῆς Ἑλλάδος, ἰδίᾳ τῶν ἐπαρχιῶν καὶ τῶν νήσων. Εἰς τὴν Σκριποῦ ὁμως ἐν ἀντιθέσει πρὸς τὴν ὕλην χρησιμοποιεῖται τὸ ἡμικυκλικὸν σχῆμα ποῦ δηλώνει ἐξακολούθησιν παραδόσεως.

Ἡ τοιχοδομία τῆς Σκριποῦς ἀπαντᾶται μεμονωμένη εἰς ὅλας τὰς ἐποχὰς μὲ κάποιαν διαφορὰν εἰς τὴν τεχνοτροπίαν καὶ εἶναι ἢ κατ' ἐξοχὴν συνήθης εἰς τὴν Ἀνατολήν. Ἀλλ' ἐκεῖνο ποῦ ἀπηγεῖ καθαρῶς ἀνατολικὴν ἐπίδρασιν, εἶναι ὁ ἐξωτερικὸς διάκοσμος τοῦ ναοῦ μὲ μαρμαρίνας ἀναγλύφους ταινίας καὶ ἀναγλύφους πλάκας μὲ ζῶα, σχέδια καὶ μεγάλας ἐπιγραφάς. Ἡ παλαιοχριστιανικὴ τέχνη τῶν χωρῶν τῆς Ἑλλάδος ἀγνοεῖ τὴν διακόσμησιν τοῦ ἐξωτερικοῦ ἀπὸ τὴν ἐποχὴν τῆς Σκριποῦς καὶ ἐξῆς τοῦτο ἀποβαίνει σύνηθες, ἀλλ' ὁ μεταγενέστερος αὐτὸς διάκοσμος εἶναι κυρίως κεράμινος ἐξ ἐρυθρῶν ὀπτοπλίνθων. Εἰς τὴν Σκριποῦν ἔχομεν τὴν πρώτην ἐξ Ἀνατολῆς διακόσμησιν τοῦ ἐξωτερικοῦ, ὅπως ἔχομεν εἰς τὴν Πατλέϊνα τῆς Βουλγαρίας καὶ τὴν Κωνσταντινούπολιν τὸν καθαρῶς ἀνατολικὸν διάκοσμον μὲ τὰς ἐφυσωμένας πλάκας¹. Εἰς τὴν Μεσοποταμίαν Μ. Ἀσίαν καὶ Συρίαν οἱ ναοὶ κοσμοῦνται εἰς τὸ ἐξωτερικὸν μὲ ἐξέχοντα γεῖσα ἐκ γλυφῶν² σπανιώτερα δὲ μὲ ζῶνας ἀναγλύφους εἰς τὴν συνήθη ἐν Συρίᾳ κυρωτὴν μορφήν³ ἀλλ' ἢ Ἀρμενία εἶναι κυρίως ἐκεῖνη εἰς ἣν εὐρίσκομεν τὰ πρότυπα τῆς Σκριποῦς· σειρὰ ναῶν φέρουν τὰ ἴδια ἀκριβῶς ἀνάγλυφα γεῖσα εἰς τὰς αὐτὰς θέσεις καὶ μὲ τὸ αὐτὸ ἀκόμη διακοσμητικὸν θέμα, μὲ τὴν διαφορὰν ὅτι ὅλα ἐκεῖ γίνονται οὐχὶ ἀπὸ μάρμαρον, ἀλλ' ἀπὸ τὸν ἴδιον λίθον μὲ τὸν ὅποιον εἶναι ἐπενδεδυμένοι ἐξωτερικῶς καὶ ἐσωτερικῶς ὅλοι οἱ μεσαιωνικοὶ Ἀρμενικοὶ ναοί. Ὅχι δὲ μόνον εἰς τὸν διάκοσμον, ἀλλὰ καὶ εἰς τὴν πλαστικότητα τοῦ ἐξωτερικοῦ ἔχει στενὴν ὁμοιότητα ὁ ναὸς τῆς Σκριποῦς μὲ τοὺς ναοὺς τῆς Ἀρμενίας⁴. Μὲ τὴν πλαστικὴν αὐτὴν διαμόρφωσιν τοῦ κτιρίου καὶ τὰς λείας, χωρὶς ἀψιδώματα καὶ κινήσιν, ἐπιφανείας εἰς τὸ ἐξωτερικὸν, ἔχομεν εἰς τὴν Σκριποῦν τὴν πρώτην ἐμφάνισιν τῶν χαρακτήρων τῆς σχολῆς τῆς Ἑλλάδος.

Διὰ τὰ συνοψίσωμεν: εἰς τὸν ναὸν τῆς Σκριποῦς ὁ τονισμὸς τοῦ σταυροῦ καὶ ἡ συνένωσις αὐτοῦ μὲ τὴν θολωτὴν βασιλικὴν, ὁ χωρισμὸς τοῦ ἐσωτερικοῦ διὰ τοίχων, ὅπως καὶ ἡ ἐξωτερικὴ διακόσμησις τοῦ ναοῦ, ἀπηγοῦν τὸ πνεῦμα τῆς Ἀνατολῆς. Ἀφ' ἑτέρου ὁ νάρθηξ, αἱ ὑψηλαὶ διαστάσεις, ὁ ἀπλετος φωτισμὸς, ἡ μορφή τῶν παραθύρων καὶ ἡ διὰ γεῖσων διαίρεσις τῆς ἐπιφανείας τῶν τοίχων δεικνύουν τὴν συνέχισιν καὶ ἐξέλιξιν τῶν παλαιοχριστιανικῶν μεθόδων, κληρονόμος τῶν ὁποίων ὑπῆρξε κατ' ἐξοχὴν ἡ πρωτεύουσα.

Κατὰ ταῦτα ὁ ναὸς τῆς Σκριποῦς ἀπὸ τῆς ἀπόψεως τῶν ἀρχιτεκτονικῶν αὐτοῦ μορφῶν εἶναι ἀξιολογώτατον κτίριον, διότι μᾶς δεικνύει ὅτι αὐταὶ ὑφίστανται βαθμιαίαν μετατροπὴν

¹ A. Grabar, *Les influences orientales dans l'art Balkanique*, Paris 1928 σ. 16. D. T. Rice, *The excavations in the Hippodrome of Kon/ple in 1928*, London 1929 σ. 32 εἰς. 38, 39.

² Gertrud Bell, *The Churches and Monasteries of the*

Tür Abdin ἐν Strzygowski, Amida σ. 236.

³ Βλ. εἰς Μουσῶλεϊον ἐν Dana, Dussaud, Deschamps et Seyrig, *La Syrie antique et médiévale*, Paris 1931 πίν. 78

⁴ Strzygowski, *Die Baukunst der Armenier*, Wien 1918. σ. 174 κ.ἐξ.

ἀπὸ τῆς παλαιοχριστιανικῆς ἐποχῆς εἰς τὴν βυζαντινὴν, γεφυρώνει τὸ δὲ χάσμα τῆς τόσον ἰσχυρᾶς διαφορᾶς τῶν μορφῶν τῶν δύο αὐτῶν περιόδων.

Ἀπὸ τὸ μοναδικὸν αὐτὸ δεῖγμα τοῦ 9^{ου} αἰῶν. θὰ ἠδυνάμεθα νὰ συμπεράνωμεν, ὅτι εἰς τὰ μνημεῖα τῆς Ἑλλάδος τῆς ἐποχῆς αὐτῆς πολλαὶ ἀπὸ τὰς παλαιοχριστιανικὰς μορφὰς τῆς ἀρχιτεκτονικῆς ζοῦν ἀκόμη, ἄλλαι δὲ ἐξ ἀνατολικῶν συχνὰ προτύπων βλέπουν τὸ φῶς διὰ ν' ἀποκρυσταλλώσουν ἀργότερα κατὰ τὴν δευτέραν χιλιετηρίδα ἐξ ἰδίων συνθηκῶν τὰς ἰδιαζούσας εἰς τὰς χώρας τῆς Ἑλλάδος μορφὰς.

Εἰκ. 12. Ἡλιακὸν ὥρολόγιον ἐντειχισμένον εἰς τὴν νατιὰν πλευρὰν τοῦ ναοῦ.

ΘΕΣΙΣ ΤΟΥ ΑΡΧΙΤΕΚΤΟΝΙΚΟΥ ΤΥΠΟΥ ΤΗΣ ΣΚΡΙΠΟΥΣ ΚΑΙ ΣΥΓΓΕΝΗ ΜΝΗΜΕΙΑ

Ὁ ἀρχιτεκτονικὸς τύπος τῆς Σκριποῦς ἀνήκει εἰς τοὺς μεταβατικούς, τοὺς ἐξελικτικούς κρικούς, οἱ ὅποιοι ὠδήγησαν τελικῶς (κατὰ τὰ τέλη τοῦ 10^{ου} αἰῶνος) εἰς τὴν διαμόρφωσιν τοῦ σταυροειδοῦς τρουλλωτοῦ ναοῦ.

Ἡ διευκρίνισις τῶν μεταβατικῶν τύπων κατὰ τὴν πρώτην χιλιετηρίδα καὶ τοῦ ρόλου, τὸ ὅποιον παίζουσι εἰς τὴν ἀποκρυστάλλωσιν τοῦ σταυροειδοῦς, εἶναι ἀκόμη πρόβλημα διὰ τὴν βυζαντινὴν τέχνην παρ' ὅλα ὅσα ἐγράφησαν περὶ αὐτοῦ¹.

¹ Τὴν κυριωτέραν μακρὰν βιβλιογραφίαν βλ. ἐν Strzygowski, Die Entstehung der Kreuzkuppelkirche (Zeit. für Geschichte der Architektur) Heidelberg 1919 σ. 51 κ.ἐξ. ἐνθα οὗτος θέτει θεμελιώδεις λύσεις διὰ τὸ ζήτημα τῆς καταγωγῆς τοὺς ἀντιπροσώπους ὁμῶς τῶν μεταβατικῶν

τύπων παρακολουθεῖ εἰς τὰ μνημεῖα τῆς Ἀρμενίας, οὕτως ὥστε τὸ ζήτημα τῆς ἐξελίξεως τῶν τύπων εἰς τὰ μνημεῖα τῶν χωρῶν τῆς βυζαντινῆς αὐτοκρατορίας ἐλάχιστα διαφωτίζεται. Εἰς τὰ νεώτερα ἔργα τὸ ζήτημα θίγει ὁ Guger βλ. Spanner und Guger, Rusafa, Berlin 1926 σ. 66.

Ἐκεῖνο, τὸ ὁποῖον ἠμπόδισε νὰ διαφωτισθῇ τὸ πρόβλημα τῆς καταγωγῆς καὶ ἐξελιξέως τοῦ σταυροειδοῦς τύπου, εἶναι ὅτι ὅλοι οἱ ἐρευνηταὶ ἀπέβλεψαν εἰς ἓνα μόνον ἐσχηματισμένον τύπον, τὴν *Νέα*ν τοῦ Βασιλείου. Αἱ διαφοραὶ ὅμως, αἱ ὁποῖαι παρατηροῦνται εἰς τοὺς ἀποκρυσταλλωμένους σταυροειδεῖς τύπους τῆς δευτέρας χιλιετηρίδος, μαρτυροῦν ὅτι δὲν ὑπάρχει μία μόνον πηγὴ καταγωγῆς καὶ εἰς μόνος δρόμος ἐξελιξέως.

Ἡ τετράγωνος πεντάτρουλλος *Νέα* τοῦ Βασιλείου I (βλ. ἀποκατάστασιν ἐν Wulzinger, *Byzantinische Baudenkmäler zu Konstantinopel Hannover 1925*), ὁ ἐπιμήκης σύνθετος τύπος τοῦ Μυραλαίου τῆς Κωνσταντινουπόλεως, ὁ ἀπλοῦς Ἑλλαδικὸς καὶ ὁ πεντάκλιτος τοῦ Κιέβου¹ φέρονται διὰ μέσου ποικίλων συνδυασμῶν πρὸς τὴν ἰδεώδη λύσιν τοῦ σταυροειδοῦς, διατηροῦν ὅμως ὄχι μόνον κατὰ τὴν σταδιοδρομίαν των ἀλλὰ καὶ μετὰ τὸν τελικὸν αὐτῶν σχηματισμὸν τοὺς δευτερεύοντας ἐκείνους χαρακτηῖρας, οἱ ὁποῖοι καθιστοῦν σαφῆ τὴν διάκρισιν μεταξύ των καὶ μαρτυροῦν περὶ τῆς διαφοροῦ καταγωγῆς των.

Ὁ Millet (*L'École Grecque* σ. 55 κέξ.) εἶναι ὁ πρῶτος καθορίσας τοὺς χαρακτηῖρας καὶ τὰς διαφορὰς μεταξύ τοῦ Ἑλλαδικοῦ τύπου καὶ τοῦ τῆς Κωνσταντινουπόλεως ἀνατρέχων εἰς τὰς προβαθμίδας τῶν δύο τούτων τύπων ἔφθασεν εἰς τὸ φωτεινὸν συμπέρασμα, ὅτι ἡ *Κωνσταντινούπολις* κατεργάζεται τοὺς ἑλληνοιστικούς τύπους ἢ δὲ Ἑλλάς καὶ ἡ Ἀνατολὴ φέρονται πρὸς τὸν σταυροειδῆ διὰ τοῦ συνδυασμοῦ τοῦ ἐλευθέρου σταυρικοῦ τύπου καὶ τῆς θολωτῆς βασιλικῆς. Ἄλλ' ἐνῶ εἰς τὸν τελευταῖον ὁ Millet ἔρρηψε πλήρες φῶς, ὁ σύνθετος τύπος τῆς Κων/πόλεως, ὅπως καὶ ὁ πεντάτρουλλος καὶ πεντάκλιτος ναὸς εἶναι ἀκόμη ἀκαθόριστοι ὅσον ἀφορᾷ εἰς τοὺς χαρακτηῖρας των, τὴν καταγωγὴν των καὶ τὴν ἄλυσιν τῶν μεταβατικῶν τύπων. Περὶ αὐτῶν ὅμως δὲν δύναται νὰ γίνῃ ἐκτενέστερος λόγος ἐνταῦθα, ὅπου θὰ περιορισθῶμεν μόνον εἰς τὸν τύπον τῆς Σκριποῦς συμπληροῦντες τοὺς διαμέσους σταθμούς καὶ παρακολουθοῦντες τὴν συνέχισιν τοῦ συνδυαστικοῦ τύπου καὶ εἰς μνημεῖα τῆς δευτέρας χιλιετηρίδος.

Ὁ ναὸς τῆς Σκριποῦς ἔχει τὸν τύπον τοῦ ἐγγεγραμμένου σταυροῦ ἐκείνου, ὁ ὁποῖος προῆλθεν ἀπὸ συνδυασμὸν τοῦ ἐλευθέρου σταυροῦ καὶ τῆς ἀνατολικῆς θολωτῆς βασιλικῆς. Εἰς μὲν τὸ ἐσωτερικὸν ὁ σταυρὸς δηλώνεται διὰ τῶν μακρῶν τοίχων, οἱ ὁποῖοι κατατέμνουσιν τὸν ὀρθογώνιον χώρον καὶ ἀποχωρίζουσιν τὰ γωνιαῖα διαμερίσματα, εἰς δὲ τὸ ἐξωτερικὸν ὁ σταυρὸς τονίζεται ἰσχυρῶς διὰ τῆς εἰς ὕψος ἀναδειξέως του ὑπεράνω τῶν χαμηλὰ ἐστεγασμένων γωνιαίων διαμερισμάτων καὶ διὰ τῆς προεξοχῆς τῶν κεραιῶν τοῦ σταυροῦ εἰς τὴν βορείαν καὶ νοτίαν πλευράν.

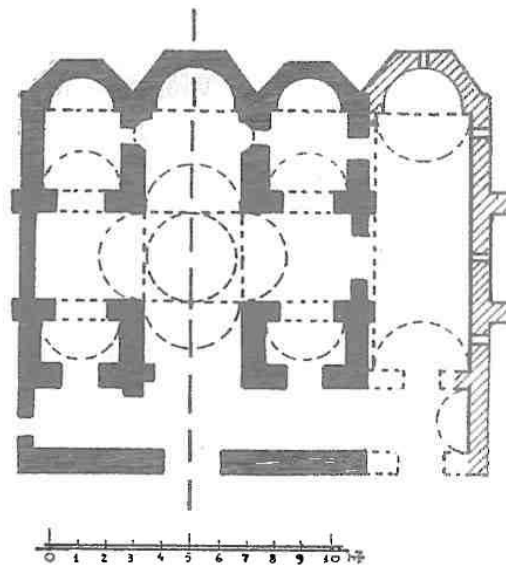
Εἶναι φανερόν, ὅτι ἀφετηρία εἰς τὸν συνδυασμένον αὐτὸν τύπον τοῦ ἐγγεγραμμένου σταυροῦ εἶναι ὁ ἐλεύθερος σταυρὸς καὶ ὄχι ὁ ἐνιαῖος τετράγωνος χώρος, ὅπως εἰς τὸν ἄλλον τύπον τοῦ ἐγγεγραμμένου σταυροῦ. Εἰς τὰ διάκενα τῶν σκελῶν τοῦ ἐλευθέρου σταυροῦ προσετέθησαν τὰ γωνιαῖα διαμερίσματα στεγασθέντα χαμηλότερα μὲ καμάρας κατὰ μῆκος, ὅπως τὰ πλάγια κλίτη τῆς θολωτῆς Ἀνατολικῆς βασιλικῆς. Ἡ σχέσις μὲ τὴν θολωτὴν βασιλικὴν εἶναι καταφανής καὶ ἐκ τῶν μακρῶν διαστάσεων τοῦ ναοῦ. Κατόπιν ἐκ τοῦ συνδυασμένου τούτου τύπου τοῦ ἐγγεγραμμένου σταυροῦ προῆλθεν ὁ σταυροειδῆς μετὰ τρούλλου

¹ N. Brunov, *Die fünfschiffige Kreuzkuppelkirche in der byzantinischen Baukunst*, B. Z. XXVII σ. 63-98.

ναοῦ τοῦ ἀπλοῦ τύπου τῆς σχολῆς τῆς Ἑλλάδος. Εἰς τὰ μνημεῖα τῆς Ἑλλάδος ἐξαιρέσει τῆς Κρήτης (βλ. Gerola, Monumenti Veneti T. II σ. 219), τῆς ὁποίας οἱ σταυρικοὶ ναοὶ ἔχουν ἀνάγκην ἐξετάσεως καὶ διὰ τὸ ζήτημα τῆς χρονολογίας των, λείπουν τὰ παραδείγματα, τὰ ὁποῖα βαθμιαίως ὀδηγοῦν ἀπὸ τὸν ἐλευθέρον σταυρὸν εἰς τὸν ἐγγεγραμμένον, ὅπως ὑπάρχουν εἰς τὴν Γεωργίαν καὶ Ἀρμενίαν (βλ. Millet ἔ.α. σ. 78 καὶ 82), ἀπεναντίας δὲ ἔχομεν τοὺς διαμέσους σταθμούς, οἱ ὁποῖοι ἀπὸ τὸν ἐγγεγραμμένον σταυρὸν ὀδηγοῦν εἰς τὸν Ἑλλαδικὸν σταυροειδῆ μὲ τρούλλον ναόν¹.

Μίαν βαθμίδα πλησιεστέραν ἀπὸ τοῦ ἐγγεγραμμένου σταυροῦ πρὸς τὸν σταυροειδῆ παρουσιάζει ὁ παρὰ τὸ ναΐδιον τῶν *Ταξιαρχῶν*, δυτικῶς τῆς *Καισαριανῆς* δι' ἀνασκαφῆς ἀναφανείς ναὸς² (εἰκ. 13). Οὗτος διατηρεῖ μὲν τοὺς τοίχους τοῦ σταυροῦ εἰς τὸ ἐσωτερικόν, ὅπως ἡ Σκριποῦ, δὲν ἔχει ὁμως οὔτε τὰς ἐπιμήκεις διαστάσεις οὔτε σαφῆ τὴν προεξοχὴν τῶν πλαγίων κεραίων τοῦ σταυροῦ. Διασώζεται εἰς ὕψος περίπου ἑνὸς μέτρου πλὴν τοῦ νοτίου κλίτους, τὸ ὁποῖον φθάνει σχεδὸν μέχρι τῆς ἀρχῆς τῶν θόλων. Ἡ τοιχοποιία τοῦ ναοῦ ἀποτελεῖται ἐκ μεγάλων ἀργῶν λίθων καὶ πολλῶν ὀπτοπλίνθων εἰς ἀκανονίστους ὀριζοντίας θέσεις μὲ ἱκανὸν χρησιμοποίησιν μαρμαρίνων ἀρχιτεκτονικῶν μελῶν ἀρχαίου ναοῦ. Ἡ στέγασις τοῦ ναοῦ, ὅπως συνάγεται καὶ ἐκ τῆς κατόψεως, θὰ ἦτο ὁμοία μὲ τὴν Σκριποῦν καὶ ἔχει μὲν ἡ ἐγκαρσία κεραία τοῦ σταυροῦ μικρότερον κατὰ τι τὸ πλάτος τῆς καθέτου, οὕτως ὥστε τὸ κέντρον δὲν εἶναι ἀκριβῶς τετράγωνον (3.15×3.55) τοῦτο ὁμως παρατηρεῖται εἰς πλείστους ναοὺς. Οἱ κάθετοι τοῖχοι ἀφ' ἑτέρου χωρίζουν εἰς τρία κλίτη ἴσου σχεδὸν πλάτους τὸν ναόν, ὅπως καὶ εἰς τὴν Σκριποῦν, διὰ τὰ μικρύνουν κατὰ τὸ δυνατόν τὸ ἐμβαδὸν τοῦ τετραγώνου κεντρικοῦ χώρου μὲ τὸν σκοπὸν νὰ περιορίσουν τὴν διάμετρον τοῦ τρούλλου. Τὰ δύο ταῦτα μαρτυροῦν τὴν ὑπαρξιν τρούλλου. Ἐὰν οἱ θόλοι εἶχον τὸ σύστημα τῶν σταυρεπιστέγων ναῶν, τότε τὸ ἐγκάρσιον κλίτος θὰ ἦτο καταφανῶς στενώτερον, ὅπως εἰς ὅλους τοὺς σταυρεπιστέγους ναοὺς παρατηρεῖται, καὶ τὸ μεσαῖον κλίτος δὲν θὰ εἶχεν οὐδένα λόγον νὰ μὴ εἶναι πολὺ εὐρύτερον τῶν πλαγίων.

Δυσκολώτερον εἶναι τὸ πρόβλημα τῆς χρονολογίας τοῦ ναοῦ, τὴν ὁποίαν δυνάμεθα νὰ εἰκάζωμεν μόνον ἐκ τοῦ ἀρχιτεκτονικοῦ τύπου καὶ τοῦ εἴδους τῆς τοιχοδομίας, διότι οὐδὲν

Εἰκ. 13. Κάτοψις ἐρειπωμένου ναοῦ πλησίον τῆς *Καισαριανῆς*.

¹ Ναοὶ εἰς τὸν τύπον ἐλευθέρου σταυροῦ ἔχοντες γωνιαῖα διαμερίσματα ἢ ἀπλῶς κόγχας ἐκατέρωθεν τοῦ ἀνατολικοῦ μόνον σκέλους ὑπάρχουν ἐν ἀφθονίᾳ εἰς τὴν Δύσιν. Ἄλλ' ὁ σταυρικός οὗτος τύπος τῆς Δύσεως, ὅστις ἀποτελεῖ, ὡς γνωστόν, καὶ τὴν βάσιν τῶν Ρωμανικῶν ναῶν ἔχει ριζικὴν διαφορὰν εἰς τὰς ἀρχιτεκτονικὰς μορφὰς καὶ τὴν ὄλην τεχνο-

τροπίαν.

² Ὁ ναὸς ἀνεσκάφη ὑπὸ τοῦ Σβορώνου ἀναζητοῦντος ἐν *Καισαριανῇ* τὸ τελεστήριον τῶν *Λυκομιδῶν*. Βλ. Svoronos. *Journal intern. d'archéol. numismatique*, T. 17, 1916-1917 σ. 81. Τὴν κάτοψιν μοι παρεχώρησεν εὐγενῶς ὁ κ. Ὁρλάνδος, τὸν ὁποῖον εὐχαριστῶ καὶ ἐνταῦθα.

τημῆμα γλυπτοῦ ἢ ἄλλη ἔνδειξις σφίζεται ἐπιτοπίως, ὥστε νὰ μᾶς κατατοπίση εἰς τὸν χρόνον τῆς κατασκευῆς. Ὅτι ὁ ναὸς δὲν ἀνήκει εἰς τὴν ἐποχὴν τοῦ γειτονικοῦ ναοῦ τῆς Καισαριανῆς μαρτυρεῖ ἡ τοιχοδομία του· σύγχρονοι γειτονικοὶ ναοὶ θὰ εἶχον τὴν αὐτὴν τεχνοτροπίαν εἰς τὴν τοιχοδομίαν. Ἡ ἀργολιθοδομία δὲν χαρακτηρίζει βεβαίως ἐποχάς· ἡ χρῆσις ὁμως μεγάλων καὶ κατὰ τὸ μᾶλλον ἐπιμήκων λίθων καὶ ἰδίως ἡ ἀνάμιξις μὲ ὀπτοπλίνθους μεγάλου πάχους (0.04, ἔναντι 0.025 μ. τοῦ ναοῦ τῆς Καισαριανῆς) μαρτυρεῖ περὶ ἐποχῆς προγενεστέρως τοῦ γειτονικοῦ ναοῦ, ὅστις χρονολογεῖται εἰς τὸν 11^{ον} αἰῶνα. Καὶ ἡ χρησιμοποίησις ἀκόμη εἰς τὴν τοιχοδομίαν ὑλικοῦ ἐκ προϋπάρχοντος ἐκεῖ ἀρχαίου κτιρίου εἶναι ἴσως ἔνδειξις, ὅτι ἐκ τῶν δύο ναῶν ἀνηγέρθη πρῶτος ὁ καταστραφείς ναός, ὁ ὁποῖος καὶ ἰδιοποιήθη τὸ ὑλικόν. Ὁ τύπος ἀφ' ἑτέρου τοῦ ναοῦ τούτου εἶναι σύμφωνος πρὸς ἐποχὴν προγενεστέρων τοῦ 11^{ου} αἰῶνος. Ὁ σταυρὸς εἰς τὸ ἐσωτερικὸν ἀποχωρίζεται τῶν γωνιαίων διαμερισμάτων μὲ τοίχους χωρίζοντας καὶ τὰς ἐγκαρσίας κεραίας μέχρι τοῦ δαπέδου¹. Εἰς τὰς πλαγίας ὄψεις τοῦ ναοῦ μικραὶ ἀντηρίδες δεικνύουσιν, ὅτι θὰ ὑπῆρχον ἐκεῖ ὅπου καταλήγουν αἱ ἐγκάρσιαι κεραῖαι τοῦ σταυροῦ προεξέχοντα τόξα, τὰ ὁποῖα ὑψούμενα μέχρι τῆς στέγης διέγραφον πρὸς τὰ ἔξω τὰς κεραίας τοῦ σταυροῦ μέχρι τοῦ ἐδάφους. Οὔτε ὡς ἀπαραίτητοι ἀντηρίδες δύνανται τὰ τόξα αὐτὰ τῶν πλαγίων προσόψεων νὰ θεωρηθοῦν, ἐφόσον εἰς ὀλίγους μόνον Ναοὺς συναντῶνται, οὔτε ὡς προστεγάσματα τῶν θυρῶν (Millet ἐνθ' ἄν. σ. 162-3), ἀλλὰ δύνανται ἴσως καλύτερα νὰ ἐννοηθοῦν ὡς λείψανα τῆς προεξεχούσης ἄλλοτε κεραίας τοῦ σταυροῦ, τῶν ὁποίων σκοπὸς εἶναι νὰ ἐκδηλώσουν καὶ εἰς τὸ ἐξωτερικὸν τὸν σταυρὸν μέχρι τοῦ ἐδάφους. Ὅμοια προεξέχοντα τόξα παρατηροῦνται καὶ εἰς τὸν ναὸν τοῦ Ἁγίου Ἰωάννου Μεσημβρίας (βλ. κάτοψιν ὡς καὶ φωτογραφίας ἐν G. Rachéon, Églises de Mésevnria Σόφια 1932 εἰκ. 58-59), εἰς τὸν ὁποῖον ὁμοῖον τόξον ὑπάρχει καὶ εἰς τὴν δυτικὴν πρόσοψιν. Ὁ ναὸς οὗτος μὲ τοὺς μακροὺς, καθέτους τοίχους τοῦ ἐγγεγραμμένου σταυροῦ εἰς τὸ ἐσωτερικόν, ὁμοίους μὲ τοῦ ἐρειπωμένου ναοῦ τῆς Καισαριανῆς καὶ τῆς Σκριποῦ, δύνανται νὰ θεωρηθῆ, ὅτι ἀνήκει εἰς τοὺς μεταβατικούς ἀκόμη τύπους· ἂν δὲ πράγματι ὁ ναὸς αὐτὸς τῆς Μεσημβρίας χρονολογεῖται εἰς τὸν 10^{ον} αἰῶνα (βλ. Μανροδίνου L'église à nef unique et l'église cruciforme en pays bulgare. Σόφια 1931 σ. 74) ἐνισχύεται περισσότερον ἡ γνώμη, ὅτι τὰ προεξέχοντα τόξα εἰς τὰς ἐγκαρσίας κεραίας τοῦ σταυροῦ εἰς τὸ ἐξωτερικὸν προῆλθον ἀπὸ τοὺς προγενεστέρους μεταβατικούς τύπους, εἰς τοὺς ὁποίους αἱ ἐγκαρσίαι κεραῖαι τοῦ σταυροῦ προεξείχον πέραν τῶν πλαγίων κλιτῶν. Κατόπιν τὰ τόξα αὐτὰ ἐφηρμόσθησαν σποραδικῶς καὶ εἰς τοὺς σταυροειδεῖς ναοὺς τῆς δευτέρας χιλιετηρίδος (Καισαριανῆς, Ἀμφίσσης, Παναγίας ὁσίου Λουκά κλπ.)² κατ' ἐξοχὴν δὲ εἰς τοὺς ὀκταγωνικούς, ὅπου ὁμως ἡ διαφορετικὴ μορφή των δικαιολογεῖ τὴν ἐξ Ἀνατολῆς προέλευσίν των, ὁπόθεν προῆλθε καὶ ὁ ἀρχιτεκτονικὸς των τύπος.

1 Τοῦτο εἶναι χαρακτηριστικὸν τοῦ ἐγγεγραμμένου σταυροῦ τοῦ δευτέρου τύπου, μὲ τὴν διαφορὰν ὅτι ἐκεῖ οἱ τοῖχοι τῶν κεραίων τοῦ σταυροῦ εἶνε συνεπτυγμένοι πλησίον τῶν γωνιῶν τῶν ἐξωτερικῶν τοίχων ἀφίνοντες εὐρὸν τὸ κεντρικὸν τετράγωνον τοῦ τροῦλλου.

2 Ὁ Μανροδίνου (ἐνθ' ἄν. σ. 164) ἔχει ἄδικον νὰ θεωρῆ τὰ τόξα ταῦτα ὡς ἐπιχωριαζούσης εἰς τὴν Βουλγαρίαν

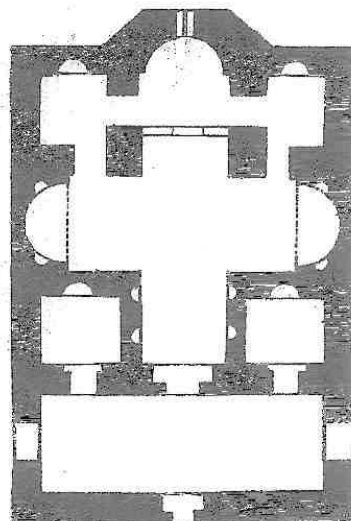
παραδόσεως· δὲν πρέπει δὲ νὰ συγχέωνται πρὸς τὰ τυφλὰ τόξα τὰ κοσμοῦντα ὅλους τοὺς ἐξωτερικοὺς τοίχους τῶν ναῶν, εἴτε ἀνακοκρύνονται ταῦτα πρὸς τὰς καμάρας τοῦ ἐσωτερικοῦ, ὅπως εἰς τοὺς ναοὺς τῆς Κων/πόλεως, εἴτε ἀπλῶς διακοσμοῦν τοὺς τοίχους, ὅπως εἰς τοὺς ναοὺς τῆς Σεβρίας, τῆς Κρήτης, τῆς Ἀνατολῆς.

Τελευταῖος σύνδεσμος μεταξύ ἐγγεγραμμένου σταυροῦ καὶ καθαρῶς σταυροειδοῦς δύναται νὰ θεωρηθῇ ὁ ναὸς τῶν Ἁγ. Θεοδώρων Ἀθηνῶν (11^{ον} αἰ.), ὁ ὁποῖος διατηρεῖ μόνον εἰς τὸ δυτικὸν σκέλος τοῦ σταυροῦ τοὺς τοίχους πλήρεις μέχρι τοῦ δαπέδου. Μὲ τὴν διάλυσιν τῶν δυτικῶν αὐτῶν τοίχων εἰς ἐλαφροὺς πεσσούς ἢ μὲ τὴν ἀντικατάστασιν των διὰ κίωνων δημιουργεῖται ὁ ἀπλοῦ τύπου σταυροειδῆς ναὸς τῆς Ἑλλάδος.

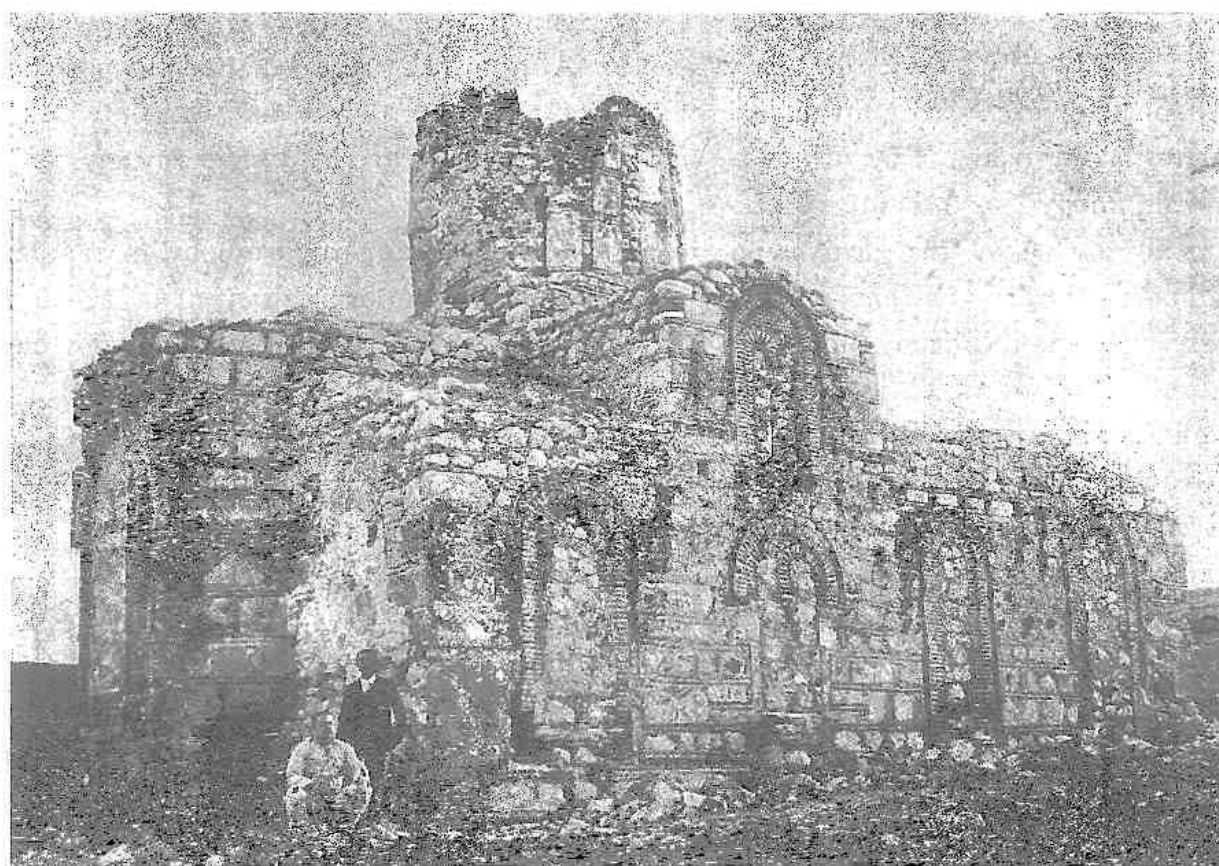
Ἀπὸ τὸν τύπον τῆς καταγωγῆς του, ἤτοι τὸν ἐγγεγραμμένον σταυρόν, διετήρησεν ὁ Ἑλλαδικὸς τύπος τὸ ἀνατολικὸν σκέλος τοῦ σταυροῦ, τὸ ὁποῖον καταλήγει ἀπ' εὐθείας εἰς τὴν κόγχην χωρὶς ἰδιαίτερον διαμέρισμα διὰ τὸ ἱερόν καὶ τὴν στέγασιν τῶν γωνιαίων διαμερισμάτων μὲ καμάρας. Τὰ γωνιαῖα διαμερίσματα εἰς τοὺς Ἑλλαδικῶν τύπων ναοὺς εἶναι ἐν ἀντιθέσει πρὸς τὴν Κωνσταντινούπολιν ἐπιμήκη καὶ ὅταν ἀκόμη ὁ ναὸς εἶναι τετράγωνος, διότι σκοπὸς των εἶναι, ὅπως καὶ εἰς τὴν Σκριποῦν, νὰ περιορίσουν τὸ τετράγωνον, ὅπου ἐγγράφεται ὁ τροῦλλος. Τὰ χαρακτηριστικὰ δὲ ταῦτα εἶναι ἀκριβῶς τὰ διακρίνοντα τὴν σχολὴν τῆς Ἑλλάδος ἀπὸ τὴν σχολὴν τῆς Κωνσταντινουπόλεως καὶ μαρτυροῦν περὶ τῆς διαφοροῦ καταγωγῆς τῶν δύο σταυροειδῶν. Ἀκόμη καὶ ὅταν ὁ Ἑλλαδικὸς τύπος μεταχειρίζεται τέσσαρας ἰδιαιτέρους κίονας διὰ τὸν τροῦλλον, συγχωνεύει συνήθως ὑπὸ μίαν στέγην τὸ ἀνατολικὸν σκέλος τοῦ σταυροῦ καὶ τὸ ἱερόν, οὕτως ὥστε τὸ σταυρικὸν σῶμα τοῦ ναοῦ νὰ στεγάζεται μὲ ἐνιαίαν στέγην καὶ νὰ διαγράφεται καθαρὰ εἰς τὸ ἐξωτερικὸν ὁ σταυρός.

Οὕτω ὁ Ἑλλαδικὸς τύπος, καὶ ὁ δίστυλος ἀπλοῦς καὶ ὁ τετράστυλος, δὲν παρουσιάζουν μὲν εἰς τὸ ἐσωτερικὸν τὴν πλήρη ἐκείνην ἀνταπόκρισιν τῶν ἀρχιτεκτονικῶν μελῶν καὶ τὴν ἀκριβῆ ἰσορροπίαν εἰς τὴν διαίρεσιν τοῦ χώρου τῶν ναῶν τῆς πρωτεύουσας, ἐκδηλώνουν ὅμως εἰς τὴν στέγασιν ἐνιαῖον καὶ κυριαρχοῦντα τὸν σταυρόν. Θυσιάζουν τὴν ἁρμονίαν τοῦ ἐσωτερικοῦ εἰς τὴν πλαστικὴν ἀνάδειξιν τοῦ σταυροῦ εἰς τὸ ἐξωτερικὸν καὶ δὲν ἀπομακρύνονται ἀπὸ τὴν παράδοσιν τοῦ τόπου, ὁ ὁποῖος ἐδημιούργησε τὸν σταυροειδῆ ἀπὸ τὸν συνδυασμὸν σταυροῦ καὶ θολωτῆς βασιλικῆς.

Ὁ μεταβατικὸς τύπος τῆς Σκριποῦς δὲν ἐξέλιπεν ἐντελῶς καὶ μετὰ τὴν ἀποκρυστάλλωσιν καὶ ἐπικράτησιν τοῦ σταυροειδοῦς, ὅπως παρατηρεῖται καὶ εἰς ὅλους τοὺς ἄλλους μεταβατικὸς τύπους τῆς πρώτης χλιετηρίδος. Ἐξαιρετικὸν παράδειγμα ἐγγεγραμμένου σταυροῦ διατηροῦντος τοὺς διαχωριστικοὺς τοίχους τοῦ μεταβατικοῦ, εἶναι ὁ ναὸς τοῦ ἁγ. Νικολάου ἔξωθεν τῆς Χαλκίδος εἰς τὴν περιοχὴν τῆς ἀρχαίας Ἀυλίδος. Παραθέτομεν ἐνταῦθα τὴν κάτοψιν (εἰκ. 14) καὶ τὴν ἀδημοσίευστον φωτογραφίαν τοῦ ναοῦ ἐκ τῆς συλλογῆς τοῦ Λαμπάκη (εἰκ. 15), ἣτις εἶναι πολὺτιμος, διότι σήμερον δὲν σφάζεται ἐπὶ τόπου οὐδὲ ἔγχος τοῦ παλαιοῦ βυζαντινοῦ ναοῦ. Καὶ ἐδῶ, ὅπως βλέπομεν εἰς τὴν κάτοψιν, ὁ σταυρὸς δηλοῦται σαφῶς εἰς τὸ ἐσωτερικὸν ἐγκάρσιοι τοῖχοι ἀποχωρίζουν τὰς γωνίας, τὰ δυτικὰ μάλιστα

Εἰκ. 14.
Κάτοψις τοῦ ναοῦ Ἁγ. Νικολάου Ἀυλίδος.

Εἰκ. 15. Βορειαὶ καὶ Ἀνατολικαὶ ὀρις τοῦ καταστραφέντου ναοῦ τοῦ ἁγ. Νικολάου Αὐλίδος. Φωτογρ. Λαμπρακη.

γωνιαία διαμερίσματα ἀποκλείονται τελείως ἀπὸ τὸν κυρίως ναὸν (βλ. ὁμοίαν διάταξιν καὶ εἰς τὸν ναὸν ἐν Nerés, Μανροδίνον *L'eglise cruciforme en pays bulgare* εἰκ. 77). Ὅπως γίνεται φανερόν ἀπὸ τὴν τοιχοδομίαν καὶ τὰς ἐπὶ μέρος ἀρχιτεκτονικὰς μορφὰς τοῦ ναοῦ, αἱ ὁποῖαι ἔχουν στενὴν συγγένειαν μὲ τὸν Ὅσιον Λουκᾶν τῆς Φωκίδος, δὲν δύναται ὁ ναὸς τῆς Αὐλίδος νὰ εἶναι ἀρχαιότερος τῶν ἀρχῶν τοῦ 11^{ου} αἰῶνος. Διὰ τὴν ἐποχὴν ὅμως αὐτὴν ὁ τύπος τοῦ ἐγγεγραμμένου σταυροῦ καὶ εἰς τὴν Αὐλίδα καὶ εἰς τὸ Nerés εἶναι καθυστερημένος, διότι ἤδη ἀπὸ τοῦ 10^{ου} αἰ. ἔχει ἀποκρυσταλλωθῆ καὶ ἐφαρμοσθῆ ὁ καθαρὸς σταυροειδὴς ναός¹. Διὰ τὸν λόγον αὐτὸν ὁ τύπος ἐδῶ ἀπληθευρωμένος πάσης σχέσεως πρὸς τὴν βασιλικὴν ἔχει τὰς ἀναλογίας τοῦ σταυροειδοῦς καὶ δύναται ἐξ ἴσου νὰ καταταχθῆ καὶ εἰς τὸν τύπον τῶν ἐγγεγραμμένων σταυρῶν καὶ εἰς τὸν τρίκογχον, ὅπως τὸν κατατάσσει ὁ Weigand², ἔνεκα τῶν πλαγίων κογχῶν, εἰς τὰς ὁποίας καταλήγουν αἱ κεραῖαι τοῦ σταυροῦ.

Ὅμοιου μεταβατικοῦ τύπου πρὸς τὸν ναὸν τῆς Αὐλίδος ἄνευ τῶν πλαγίων κογχῶν, συγγενέστατος δὲ πρὸς τὸν ἐρειπωμένον ναὸν τῆς Καισαριανῆς, εἶναι ὁ ναὸς τῆς Παναγίας Βαγιονιά (Bonifatia) Κρήτης (βλ. Gerola, *Mon. Ven.* εἰκ. 122), περὶ τοῦ ὁποίου ὅμως ἐλλείπει κάθε πληροφορία ἢ ἀπεικόνισις ἐκτὸς τῆς κατόψεως, ὥστε νὰ κατατοπισθῶμεν περὶ τῆς χρονολογίας. Εἰς τὴν Κρήτην συναντῶμεν καὶ ἄλλας μορφὰς μεταβατικῶν τύπων, ὡς σταυροειδεῖς

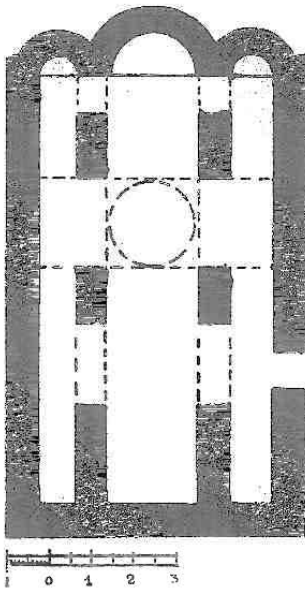
¹ Ὁ ἀρχαιότερος γνωστὸς σταυροειδὴς ναὸς τῶν χωρῶν τῆς Ἑλλάδος εἶναι τὸ καθολικὸν τῆς παλαιᾶς Μονῆς Φιλοσόφου ἐν Γορτυνίᾳ τοῦ ἔτους 963 (βλ. Α. Ζάχου, *Μεσαιωνικὰ*

μνημεῖα Γορτυνίας ἐν Ἀρχ. Δελτίῳ T. 8 (1923) σ. 59 κ.ἐξ.).

² Βλ. Weigand, *Das Theodosioskloster ἐν Byz.* *Zeit.* T. XXIII (1914) σ. 167 κ.ἐξ.

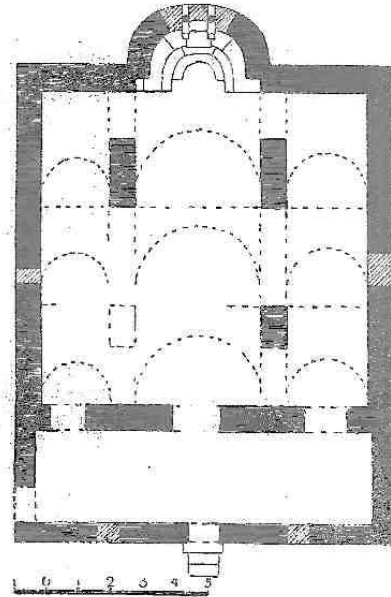
μὲ πεσσοὺς ἢ κίονας ἔχοντας, ὡς ἡ Σκριποῦ, τὴν ἐγκαρσίαν κεραίαν τοῦ σταυροῦ ἐξέχουσαν πέραν τῶν ἐξωτερικῶν τοίχων τοῦ ναοῦ Παναγία Λαμπίνι, καὶ ἀγ. Δημήτριος Ρεθύμνου (Gerola ἐνθ' ἀν. εἰκ. 205-208), ὅπερ παρατηρεῖται συχνὰ καὶ εἰς σταυροεπιστέγους τῆς Κρήτης ναοὺς τρικλίτους ἢ μονοκλίτους. Εἶναι ὁμως πιθανὸν ὅτι πάντες οἱ ναοὶ οὗτοι εἶναι μεταγενέστεροι διατηρήσαντες ἐπὶ μακρὸν ἀρχαίας μορφάς, ἐφόσον καὶ αὐτοὶ οἱ ἀμιγεῖς ἀρχικοὶ τύποι τῆς ἀνατολικῆς βασιλικῆς καὶ τοῦ σταυροῦ κυριαρχοῦν ἐν Κρήτῃ.

Μία ἄλλη σειρὰ ναῶν προέρχεται ἐκ τοῦ συνδυασμοῦ τῆς θολωτῆς ἀνατολικῆς βασιλικῆς καὶ τοῦ σταυροῦ εἰς τοὺς ὁποίους ὁμως ὑπερισχέει εἰς τὸ ἐσωτερικὸν ἢ βασιλική. Τὰ ἀρχαιότερα παραδείγματα, σύγχρονα σχε-

Εἰκ. 17. Κάτοπις Ναοῦ ἀγ. Ἀνδρέου Κιθῆρων.

δὸν τῆς Σκριποῦς, εἶναι τὸ Πρωτάτον καὶ ἡ Ἐπισκοπὴ τῆς Σκύρου (εἰκ. 16). Ὁ τύπος τοῦ Πρωτάτου εἶναι σπάνιος, ἐνῶ τῆς Σκύρου σχετίζεται στενῶς μὲ τὸν τρίκλιτον σταυροεπίστεγον. Εἰς τὸ Πρωτάτον ἡ σημερινὴ στέγασις τοῦ ναοῦ προέρχεται ἀπὸ τὰς ἐπισκευὰς τῶν ἀρχῶν τοῦ 14^{ου} αἰ.¹, ἡ διάρ-

Εἰκ. 16. Κάτοπις τοῦ ἐπισκοπικοῦ ναοῦ τῆς Σκύρου.

θρῶσις ὁμως τῶν διαχωριστικῶν τοίχων τῶν πλαγίων κλιτῶν κατὰ τὸ σύστημα τῶν σταυροειδῶν μᾶς δεικνύει ὅτι τὰ γωνιαῖα διαμερίσματα θὰ ἦσαν ἐστεγασμένα χαμηλότερα, ὅπως εἰς τοὺς σταυροειδεῖς, ἀφίνοντα νὰ ὑπερέχη τὸ σῶμα τοῦ σταυροῦ μὲ τὴν κάθετον κεραίαν ὑψηλότεραν καὶ οὐχὶ τὴν ἐγκαρσίαν, ὅπως συναντῶμεν εἰς ναὸν ἀγ. Μιχαὴλ εἰς Ἀστράτηγο Κρήτης (Gerola ἐνθ' ἀν. εἰκ. 178)².

Ὁ ναὸς τῆς Σκύρου, ὅπως ἔχει σήμερον, εἶναι τρίκλιτος βασιλική, τῆς ὁποίας ἡ στέγασις ἔχει τὴν διάταξιν τῶν θόλων τοῦ σταυροειδοῦς μὲ τὴν διαφορὰν, ὅτι τὴν θέσιν τοῦ τρούλλου κατέχει καμάρα ὑψηλότερα τῶν τεσσάρων ἐν σταυροῦ κεραίων, (7 μ. ἀπὸ τοῦ δαπέδου), ὅπως εἰς τὰς λεγομένας «τρούλλοκαμάρας» μερικῶν σταυροεπιστέγων ναῶν³. Δὲν εἶναι ὁμως βεβαιωμένον ἂν ἡ στέγασις αὕτη προέρχεται ἀπὸ τὴν ἐπο-

1 Βλ. Bals, *Architectura Sfântului Munte*, Bukarest 1913 σ. 42 Ν^ο 2.

2 Ὁ Wulff (*Altchr. und Byz. Kunst* σ. 479) δὲν δέχεται θολωτὴν τὴν ἀρχικὴν στέγασιν τοῦ Πρωτάτου ἀλλὰ ξυλίνην, ὅπως ἔχει σήμερον εἰς τοιαύτην ὁμοῦ περιπτώσειν δὲν θὰ εἶχεν οὐδένα λόγον ὁ ὁμοῦς πρὸς τοὺς σταυροειδεῖς κανο-

νικὸς διὰ τὸξων ἀποχωρισμὸς τῶν γωνιαίων διαμερισμάτων, ὅστις εἰς οὐδεμίαν ἄλλην βασιλικὴν παρατηρεῖται.

3 Orlandos, *Eine unbeachtete Kuppelform ἐν Byz. Zeit.* T. XXX 1929/1930 σ. 577 καὶ Δ. Εὐαγγελίδη, *Βυζαντινά μνημεῖα Ἡπείρου εἰς Ἡπειρωτικά Χρονικά* T. 3. 1931 σ. 258.

χὴν τῆς ἀνεγέρσεως τοῦ ναοῦ. Ἐπισταμένη ἐξέτασις τῆς κατασκευῆς τῶν θόλων θὰ διεφώτιζε τὸ πρόβλημα τῆς ἀρχαιότητος τῶν σταυροειστέγων ναῶν, τῶν ὁποίων χρονολογημένα παραδείγματα, ἐξ ὧν σήμερον γνωρίζομεν, δὲν ἔχομεν ἀρχαιότερα τοῦ 13^{ου} αἰῶνος¹.

Οἱ σταυροειδεῖς ναοὶ τῶν χωρῶν τῆς Ἑλλάδος καὶ ἰδίως τῶν ἀπομακρυσμένων νήσων ἔμειναν ἐπὶ μακρὸν προσκεκολλημένοι εἰς τοὺς πρωτογενεῖς ἀνατολικούς χαρακτῆρας, διατηρήσαντες στενὴν τὴν ἐξάρτησίν των ἀπὸ τοὺς δύο ἀρχικούς τύπους τὸν *ελεύθερον σταυρόν* καὶ τὴν *βασιλικήν*. Εἰς τοὺς σταυροειδεῖς ναοὺς π.χ. τῶν Κυθήρων (βλ. Σωτηρίου, Μεσαιωνικὰ μνημεῖα Κυθήρων, εἰς «Κυθηραϊκὴν Ἐπιθεώρησιν» 1923) κυριαρχεῖ ἡ βασιλικὴ μὲ τὰς ἐπιμήκεις διαστάσεις καὶ τοὺς μακροὺς διαχωριστικούς τοίχους εἰς τὸ ἐσωτερικόν, ὅπως βλέπομεν εἰς τὸν ναὸν τοῦ ἁγ. Ἀνδρέου (*εἰκ. 17*), ἐνῶ εἰς τοὺς ναοὺς τῆς Κρήτης, ὡς εἶδομεν ἀνωτέρω, κυριαρχεῖ ὁ σταυρὸς μὲ τὴν ἐξοχὴν τῶν κεραιῶν αὐτοῦ εἰς τὰς πλαγίας ὄψεις. Ὁ τύπος οὗτος ἐπέζησε μέχρι τῶν ἡμερῶν μας.

Εἰκ. 18. Γεῖσον εἰς τὸ ἐσωτερικόν τοῦ ναοῦ τῆς Σκριποῦς.

ΓΛΥΠΤΟΣ ΔΙΑΚΟΣΜΟΣ

Τὰ γλυπτὰ τοῦ ναοῦ τῆς Σκριποῦς μὲ τὴν ἀκριβῆ χρονολογίαν ἔρριψαν ἀπὸ τὴν πρώτην δημοσίευσίν των θετικὸν φῶς εἰς τὴν *βυζαντινὴν γλυπτικήν*, τῆς ὁποίας ἡ ἐξέλιξις ἀπὸ τῆς μετὰ τὸν Ἰουστινιανὸν ἐποχῆς μέχρι τῶν ἀρχῶν τοῦ 11^{ου} αἰ. εἶναι ἀρκετὰ σκοτεινὴ. Ἡ σειρά τῶν γλυπτῶν τοῦ 9^{ου} αἰ. ἐπλουτίσθη κατόπιν σημαντικῶς διὰ τῶν ἀνασκαφῶν τοῦ συγχρόνου τῆς Σκριποῦς ναοῦ Γρηγορίου τοῦ Θεολόγου εἰς Θήβαις, αἱ ὁποῖαι ἔφερον εἰς φῶς ἀρκετὸν ἀριθμὸν νέων γλυπτῶν τοῦ 9^{ου} αἰῶνος· εἰς ταῦτα προσετέθησαν καὶ ἄλλα ἐκ τοῦ Μουσείου Θηβῶν, Χαλκίδος καὶ Βυζαντινοῦ Μουσείου Ἀθηνῶν². Ἐνταῦθα συμπληροῦμεν τὸν γλυπτὸν διάκοσμον τῆς Σκριποῦς, μέρος τοῦ ὁποίου ἐδημοσιεύθη εἰς σχέδια ὑπὸ τοῦ Strzygowski καὶ προσθέτομεν μερικὰ νέα ἐκ τοῦ Βυζαντινοῦ Μουσείου Ἀθηνῶν, τῶν ὁποίων θέματα καὶ τεχνοτροπία δεικνύουν, ὅτι εἶναι σύγχρονα τῆς Σκριποῦς.

Γεῖσα. Τὸ πλεῖστον μέρος τῶν διακοσμητικῶν θεμάτων τῶν *γείσων*, τὰ ὁποῖα ὡς εἶδομεν διαθέουν τοὺς τοίχους εἰς τὸ ἐξωτερικόν καὶ ἐσωτερικόν τοῦ ναοῦ εἶναι συγκεντρωμένα δεξιὰ τοῦ κιονίσκου τοῦ παραθύρου τοῦ νάρθηκος (*εἰκ. 19*). Ὅλα εἶναι τοῦ αὐτοῦ ὕψους (0,28) μὲ τὴν διαφορὰν, ὅτι τὰ μὲν γεῖσα τοῦ ἐσωτερικοῦ ἔχουν τὴν κεκοσμημένην ἐπιφάνειαν κάθετον, ἄνευ οὐδεμιᾶς πρὸς τὰ ἔξω κλίσεως, νοούμενα μᾶλλον ὡς ταινίαι παρὰ

1 Δ. Εὐγγελίδη ἐνθ' ἄν. σ. 271.

2 Γ. Σωτηρίου, Ὁ ἐν Θήβαις βυζαντινὸς Ναὸς Γρηγορίου τοῦ Θεολόγου ἐν Ἀρχ. Ἐφ. 1926 σ. 12 κ.ἐξ.

ὡς γείσα, καὶ φέρουν τὸν διάκοσμον μεταξὺ δύο ἀστραγάλων, ἐνῶ τοῦ ἐσωτερικοῦ στεροῦνται ἀστραγάλων, ἐξέχουν δὲ ἐλαφρῶς πρὸς τὰ ἄνω ὡς κορνίζαι.

Τὸ ἐν τῇ εἰκ. 19 πρῶτον ἐκ τῶν ἄνω μικρὸν τεμάχιον—δεύτερον ὅμοιον τεμάχιον ὑπάρχει ὀριστερὰ τοῦ κίονος κάτω—κοσμεῖται μὲ γεωμετρικὸν θέμα ἐκ σειρᾶς ἐφαπτομένων κύκλων χωριζομένων εἰς τέσσαρα ἀτρακτοειδῆ σχήματα δυνάμενα ἐν συνεχείᾳ νὰ ἐκληφθοῦν ὡς ἐφαπτόμενα γεωμετρικὰ τετράφυλλα· τὸ κέντρον πληροῖ μικρὸν τετράφυλλον ἐν εἴδει σταυροῦ. Τὸ γείσον τοῦτο προέρχεται ἐκ τῆς διακοσμῆσεως τοῦ ἀρχικοῦ τρούλλου, ὡς συμπεραίνομεν ἐκ τῆς ἐλαφρᾶς καμπύλης, ἣτις παρατηρεῖται εἰς πάντα τὰ διασωθέντα τεμάχια μὲ τὸν διάκοσμον αὐτόν.

Τὸ θέμα τῶν ἐφαπτομένων κύκλων ἢ τετραφύλλων, συνηθέστατον ἐκ τῆς παλαιοχριστιανικῆς ἐποχῆς εἰς δάπεδα ἐκ μωσαϊκῶν¹ ἢ μαρμαροθετήματος² καὶ εἰς τὴν μικροτεχνίαν ἐπὶ ἐλεφαντοστοῦ³ ἢ μετάλλου⁴, ἀπαντᾶται εἰς τὴν γλυπτικὴν κατ' ἐξοχὴν ἐν Μ. Ἀσίᾳ καὶ κατὰ τὴν Ἰουστινιάνειον ἐποχὴν

Εἰκ. 19. Τμήματα γείσων τοῦ ναοῦ τῆς Σκριπὸς.

¹ Τὸν 5^{ον} αἰ. εἰς Βασιλικὴν τῶν πέντε μαρτύρων Σαλόνας βλ. Dyggwe, Recherches à Salone, Copenhagen 1928 T. I πίν. V, VI. Εἰς ναὸν ἁγ. Ἰσιδώρου Χίου βλ. Orlandos, Monuments byzantins de Chios, Athenes 1930 T. II pl. 3.

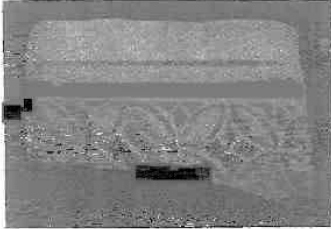
² Τὸν 6^{ον} αἰ. εἰς ναοὺς ἁγ. Βιταλίου (ἐνθետος διάκοσμος τοίχου) βλ. Dalton, Byzantin Art and Archaeology εἰκ. 253, Θεολόγου ἐν Ἐφέσῳ βλ. Σωτηρίου, Ἀνασκαφαὶ Ναοῦ Ἰω. Θεολόγου ἐν Ἐφέσῳ, Ἀρχ. Δελτ. 1922 εἰκ. 36, Κρήτης βλ. Gerola, Mon. Veneti T. II εἰκ. 25, τὸν 11^{ον} Ὁσ. Λουκᾶ βλ.

Schultz and Barnsley, The Mon. of S. Luke, London 1901 πίν. 31, 33, τὸν 14^{ον} αἰ. εἰς Μυστράν βλ. Millet, Monuments Byzantins de Mistra πίν. 44, 42.

³ Εἰς αἴγυπτ. κιβωτίδια 3^{ου} 4^{ου} βλ. Strzygowski, Koptische Kunst πίν. XI - XII.

⁴ Εἰς σασανιδικά ἀγγεῖα βλ. Sarre, Die Kunst des alten Persien, Berlin 1922 πίν. 127 καὶ εἰς χρυσᾶ ἀγγεῖα τοῦ θησαυροῦ Nagy - Szent - Miklos βλ. Strzygowski, Altai - Iran, εἰκ. 59, 65.

μὲ τεχνοτροπίαν διάφορον (βλ. πρὸς σύγκρισιν ἀνάγλυφον ἐξ Ἐφέσου *εἰκ. 20*) ὅσον καὶ κατὰ τὴν μεσοβυζαντινὴν¹. Τὸ αὐτὸ κόσμημα εἰς τὴν αὐτὴν θέσιν δηλ. εἰς τὰ ἀνώτατα ἄκρα τοῦ τρούλλου συναντῶμεν καὶ εἰς ναοὺς τῆς Ἀρμενίας τοῦ 10^{ου} αἰ., ὡς ὁ ναὸς τοῦ ἁγ. Μηναῖ πλησίον τοῦ Ani². Εἰς τοὺς Ἀρμενικοὺς ὁμως μεσαιωνικοὺς ναοὺς, τοὺς κοσμουμένους ἐξωτερικῶς μὲ ἀναγλύφους ταινίας, ὅπως ἡ Σκριποῦ, ἐπικρατεῖ κυρίως ὡς διακοσμητικὸν θέμα ἡ *κυματοειδῆς κληματὶς* καὶ τὸ ἐκ ταινιῶν πλέγμα, τὸ κατ' ἐξοχὴν ἀνατολικὸν αὐτὸ θέμα³, εἰς

Εἰκ. 20. Ἀνάγλυφον ἐξ Ἐφέσου.

διάφορα εἶδη μεταξὺ αὐτῶν ὁμοιότατον πρὸς τὸ γείσον μὲ τὸ ἐκ διπλῆς ταινίας ἀραιὸν πλέγμα, τὸ ὅποιον διατρέχει τὸ ἐξωτερικὸν τῆς Σκριποῦ εἰς τὴν βᾶσιν τῶν ἄνω παραθύρων (*εἰκ. 21*) συναντῶμεν εἰς τὸν ναὸν τοῦ ἁγ. Γρηγορίου Ani⁴.

Τὸ δεύτερον γείσον τῆς *εἰκ. 19* δεξιὰ μὲ τὸν διάκοσμον τῶν *λυροειδῶν* ἐξ ἡμιφύλλων ἀκάνθου καὶ μακροστελέχων φύλλων κισσοῦ προέρχεται ἐκ τοῦ γείσου τῆς κάτω σειρᾶς τοῦ ἐσωτερικοῦ τοῦ ναοῦ (βλ. καὶ ἐπὶ τόπου ἀπεικόνισιν αὐτοῦ ἐν *εἰκ. 18*).

Τὸ διακοσμητικὸν αὐτὸ θέμα ἀπαντᾷ ὁμοιότατον καὶ εἰς τὸν ναὸν Θεολόγον Θηβῶν, ἀπέρρευσε δὲ ἐκ τοῦ ἑλληνιστικοῦ ἀνθεμίου μὲ ὄρηκα, ὡς ἀπέδειξαν παραδείγματα μὲ βαθμιαίους μετασχηματισμούς⁵, ὀφειλομένους εἰς ἐπίδρασιν τῆς τέχνης τῶν ἀνατολικῶν χωρῶν, ὅπου τὰ ἑλληνικὰ θέματα ὑφίστανται ριζικᾶς μεταβολᾶς, φθάνοντα τὸν ἔσχατον βαθμὸν τῆς σχηματοποιήσεως.

Εἰκ. 21.

Γείσον εἰς τὸ ἐξωτερικὸν τοῦ ναοῦ τῆς Σκριποῦς.

Τὸ μικρὸν τεμάχιον τοῦ γείσου ἀριστερὰ τοῦ *λυροειδοῦς*, τὸ κοσμούμενον μὲ *κυματοειδῆ* ἔλικα ἐξ ἡμιφύλλων ἀνθεμίου, προέρχεται ἀπὸ τὴν ἄνω σειρὰν τοῦ ἐσωτερικοῦ τοῦ ναοῦ. Τὰ δύο δὲ ἄλλα τεμάχια τῆς *εἰκ., 19*, τὰ ὅποια φέρουν τὸν αὐτὸν διάκοσμον

μεταξὺ ἀστραγάλων εἰς τὰς ἀκμᾶς, προέρχονται ἀπὸ τὰ κάτωθεν τῆς στέγης ἐξωτερικὰ γείσα τῶν γωνιαίων διαμερισμάτων τοῦ ναοῦ. Τὰ ἀραιὰ φύλλα τοῦ ἀνθεμίου ἐνθυμίζουσι κοπιτικούς μετασχηματισμοὺς τοῦ ἑλληνικοῦ αὐτοῦ θέματος, ὅπως βλέπομεν εἰς ὑφάσματα ἐξ Ἀχμίν⁶, μὲ μεγαλύτερον δὲ ἀκόμη ἐκφυλισμὸν συναντῶνται εἰς τὴν λογγοβαρδικὴν τέχνην τῆς Ἰταλίας τοῦ 8^{ου} αἰῶνος, ἀναμιγνυόμενον μὲ σταφυλᾶς⁷.

Τὰ δύο τεμάχια τῶν ἀκολουθούντων ἐν *εἰκ. 19* γείσων (καὶ τρίτον τεμάχιον, τὸ προτελευταῖον κάτω) μὲ διάκοσμον ἐκ σειρᾶς φύλλων ἀνὰ δύο, ἐναλλάξ εὐθέων καὶ κεκαμμένων, προέρχονται ἀπὸ τὰ ἀνώτατα ἄκρα τοῦ σταυρικοῦ σώματος τοῦ ναοῦ. Εἰς τὸ θέμα αὐτὸ δύνатаί τις νὰ διαβλέψῃ μετασχηματισμὸν παλαιοχριστιανικοῦ ἑλληνικοῦ θέματος, τῶν φύλλων τῆς δάφνης, ὅπως παρίσταται σχηματικῶς ἤδη ἀπὸ τῆς παλαιοχριστιανικῆς ἐποχῆς

1 Εἰς Πέργαμον βλ. Λαμπάκη, Οἱ ἐπτὰ ἀστέρες τῆς Ἀποκαλύψεως *εἰκ. 137* καὶ εἰς Φιλαδέλφειαν *ε. ἀ. εἰκ. 184, 191, 200, 204, 217.*

2 Βλ. Strzygowski, Die Baukunst der Armenier *εἰκ. 234.*

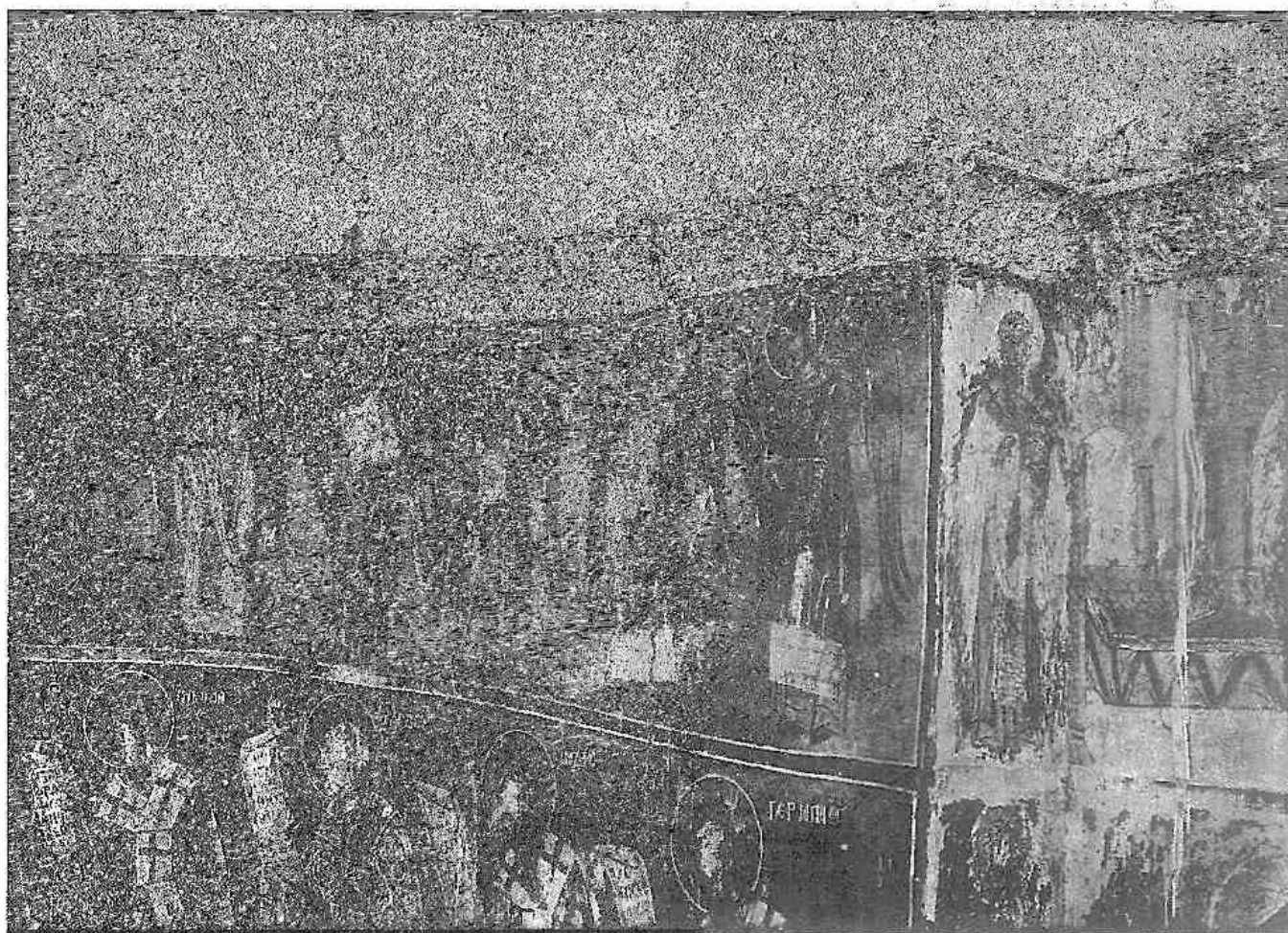
3 Strzygowski, Altaï - Iran σ. 194 κ.ἐξ.

4 Strzygowski, Die Baukunst der Armenier I *εἰκ. 338.*

5 Σωτηρίου, *ε. ἀ. σ. 16 κ.ἐξ.* ἐνθα τὰ παράλληλα καὶ αἱ παραπομπαί.

6 Falke, Geschichte der Seidenweberei, Berlin 1921 *εἰκ. 32, 33.*

7 Wulff, Altchr. und mittelalt. Bildw. Berlin 1911 II N^ο 1714.

Εἰκ 22. Ἡ ἀγία τοῦ Ἱεροῦ Βήματος.

ἐν τῇ γλυπτικῇ¹ συνηθέστατα δὲ ἐν τῇ μικροτεχνίᾳ². Ἐνταῦθα ὁμως τὸ θέμα ἀπομακρύνεται τῶν προτύπων μὲ τὸ μέγεθος καὶ τὴν ἀραιώσιν τῶν φύλλων, ἰδίᾳ δὲ μὲ τὴν στροφὴν αὐτῶν πρὸς τὰ κάτω, ἣτις ἐνθυμίζει ἀναλόγους μετασχηματισμούς τοῦ ἀνθεμοειδοῦς ἀκάνθου ἤδη κατὰ τὴν Ἰουστινιάνειον ἐποχὴν³, ὅπως καὶ δένδρον φοίνικος⁴. Συγγενὲς θέμα ὑπάρχει καὶ εἰς γλυπτὸν τῶν Θηβῶν, εἰς τὴν στενὴν πλευρὰν πεσσίσκου τοῦ τέμπλου⁵ ἔνθα παρατηρεῖται ἡ ἄλλη μορφή τοῦ ἐκ δάφνης κλάδου μὲ τρίτον φύλλον εἰς τὸ μέσον τῶν δύο.

Τὰ δύο ἄλλα τμήματα τῶν γείσων τῆς εἰκ. 19 κοσμοῦντα τὰ ἄκρα τῶν ἀψίδων εἰς τὸ ἐξωτερικὸν φέρουν τὸ συνηθὲς θέμα τῶν περικλειομένων πενταφύλλων ἀνθεμίων ἐντὸς κύκλων ἀντὶ τῶν συνηθεστέρων καρδιοσχῆμων. Ἡ ἐναλλαγὴ ὀρθίου καὶ ἀντιστρόφου φύλλου ἀπαντᾷται συνήθως εἰς τὴν κυματοειδῆ ἔλικα ἀνθεμίου ἐξ ἀρχαίων ἐλληνικῶν προτύπων καὶ οὐχὶ εἰς τὰ περικλειόμενα ὅπως ἐνταῦθα. Ὅμοιον μὲ τῆς Σκριποῦς συναντῶμεν εἰς σύγχρονα

1 Εἰς κιονόκρανα μεσοποταμιακοῦ τύπου ἀγ. Βιταλίου Ραβέννης βλ. Bréhier, Nouvelles Archives des miss. scient. fasc. 3 πιν. XVI εἰκ. 2. Εἰς θωράκια βλ. Σωτηρίου, Αἱ χριστιανικαὶ Θῆβαι τῆς Θεσσαλίας ἐν Ἀρχ. Ἐφημ. 1931 εἰκ. 185.

2 Εἰς ἔργα κεραμικῆς βλ. Wulff, Altchr. und mittelalt. Bildw. I πιν. LXVIII, LXIX. Εἰς ἔργα μεταλλουργίας βλ. Toeska, Storia dell'arte Italiana εἰκ. 201, 204 καὶ Diehl,

Syria (1926) πιν. XX.

3 Εἰς κιονόκρανα ἀγίου Μάρκου Βενετίας βλ. Bréhier ἐνθ' ἀν. pl. XVII εἰκ. 1.

4 Βλ. γλυπτὸν ἐκ Καρθαγένης τοῦ Μουσείου Λούβρου ἐν Rivoira, Le origini della archit. Lombarda, Milano 1908 εἰκ. 348.

5 Σωτηρίου, Ἀνασ. Γρηγ. θεολ. Θηβῶν εἰκ. 30.

περίπου βυζαντινά μεταξωτά υφάσματα, ως τὸ μὲ ρόμβους υφάσμα τοῦ Düsseldorf¹ ἐκ περσικῶν προτύπων, εἰς τὸ ὁποῖον ὑπάρχουν καὶ ἄλλα θέματα σχετικά μὲ τὰ γλυπτά τῆς Σκριποῦς (βλ. κατωτέρω).

Τὸ γείσον τῆς ἀψίδος τοῦ ἱεροῦ εἰς τὸ ἐσωτερικὸν τοῦ ναοῦ (*εἰκ. 22*) κοσμεῖται μὲ διπλὴν σειρὰν ἀνθεμίων εἰς καλὴν ἑλληνικὴν μορφήν τῶν μὲν ὀρθίων, τῶν δὲ εἰς τὰ διάκενα ἀνεστραμμένων, χωριζομένων δὲ ἀπ' ἀλλήλων μὲ κυματοειδῆ διπλὴν ἔλικα. Συγγενὲς θέμα συναντῶμεν εἰς αἰγυπτιακά, ὕστερο-ἑλληνικά υφάσματα² χωρὶς τὸν χωρισμὸν τῶν ἀνθεμίων, ὁ ὁποῖος προσδίδει εἰς τὸ ἀνάγλυφον τοῦ 9^{ου} αἰῶνος σχηματικὴν μορφήν πλέγματος. Ἀνάλογον θέμα εἰς καθαρὰν μορφήν πλέγματος μὲ τὸ ἀραβικὸν δὲ τρίφυλλον ἀντὶ τοῦ ἀνθεμίου συναντῶμεν εἰς ἀνατολικὸν ξυλόγλυπτον (βλ. εἰκόνα Strzygowski *Altai - Iran* εἰκ. 227), τὸ ὁποῖον δίδει τὴν ἐξήγησιν τῆς μετατροπῆς τοῦ ἑλληνικοῦ θέματος εἰς εἶδος ἀνατολικοῦ πλέγματος.

Τὸ δευτέρον τέλος γείσον τοῦ ἐσωτερικοῦ τοῦ ναοῦ (*εἰκ. 23*) κοσμεῖται μὲ τὸ συνηθέστατον ἀπὸ τῆς παλαιοχριστιανικῆς ἀκόμη ἐποχῆς θέμα τῆς γεωμετρικῆς κληματίδος μὲ

Εἰκ. 23. Γείσον εἰς τὸ ἐσωτερικὸν τοῦ ναοῦ.

φύλλα, σταφυλὰς καὶ πτηνά³ ἐχούσης τὸ στέλεχος διπλοῦν, ὡς πλέγμα (ὅμοιον εἰς Θεολόγον Θηβῶν ἔ.ἀ. εἰκ. 21), τὸ ὁποῖον ἐνθυμίζει μὲ τὴν ἀπλοϊκὴν σχηματοποίησιν ἴδια τῶν πτηνῶν τὰ ἔργα τῆς ἐν Ἰταλίᾳ λογγοβαρδικῆς γλυπτικῆς τοῦ 8^{ου} αἰῶνος⁴.

Τὸ αὐτὸ θέμα μὲ ἐκτέλεσιν καλυτέραν κοσμεῖ καὶ τὰς μαρμαρίνους δοκοὺς εἰς τὸ πρόπυλον τοῦ νάρθηκος (*εἰκ. 6*), αἱ ὁποῖαι πλαισιοῦνται ἐπάνω μὲ γλυφὰς καὶ σταγόνας καθαρῶς ἑλληνικῆς μορφῆς⁵, ἐνῶ ἢ κάτω ἐπιφάνεια πληροῦται μὲ τὸ ἀγαπητὸν θέμα τοῦ 9^{ου} αἰ. δηλ. συνδεομένους κύκλους πληρουμένους μὲ μεγάλους ρόδακας ἐξ ἀνατολικῶν προτύπων, (βλ. κατωτέρω).

Ζώνη τῆς ἀψίδος τοῦ Ἱεροῦ. Ἡ ἐκατέρωθεν τοῦ παραθύρου τῆς κεντρικῆς ἀψίδος πλατεῖα ἀνάγλυφος ζώνη (*εἰκ. 24* καὶ *25*) κοσμεῖται μὲ συνδεομένους κύκλους, ἐξ ὧν οἱ μὲν μεγάλοι πληροῦνται μὲ ζῶα ἐντὸς λεπτῶν κλάδων κισσοῦ, οἱ δὲ μικροὶ μὲ ρόδακας· τὰ κενὰ τῶν κύκλων πληροῦνται μὲ ὁμοίους κλάδους, τὰ δὲ δύο ἄκρα καταλήγουν εἰς σύμπλεγμα ἐκ ροδάκων ὁμοίων τὴν διάταξιν πρὸς θωράκιον τοῦ θεολόγου Θηβῶν⁶.

¹ Falke, ἐνθ' ἄν. εἰκ. 204.

² Wulff-Volbach, *Spatantike und Koptische Stoffe*, πίν. 66 ἀρ. 9145 καὶ Ἄννης Ἀποστολάκι, *Τὰ Κοπτικά υφάσματα τοῦ ἐν Ἀθήναις Μουσείου Κοσμ. Τεχνῶν* εἰκ. 66 καὶ 76.

³ Περὶ τοῦ θέματος τούτου βλ. Dalton *Byz. Art. and Archaeology* σ. 70.

⁴ Toesca, ἐνθ' ἄν. εἰκ. 237, 259.

⁵ Εἰς ὅμοιον πλαίσιον καταλήγουν καὶ οἱ ἀνάγλυφοι δοκοὶ ἐπιστεγασμάτων φιαλῶν τῶν παλαιοχριστιανικῶν Βασιλικῶν (Σωτηρίου, *Αἱ παλαιοχριστιανικαὶ Θῆβαι τῆς Θεσσαλίας* ἐν ΑΕ 1929 σ. 39 εἰκ. 24).

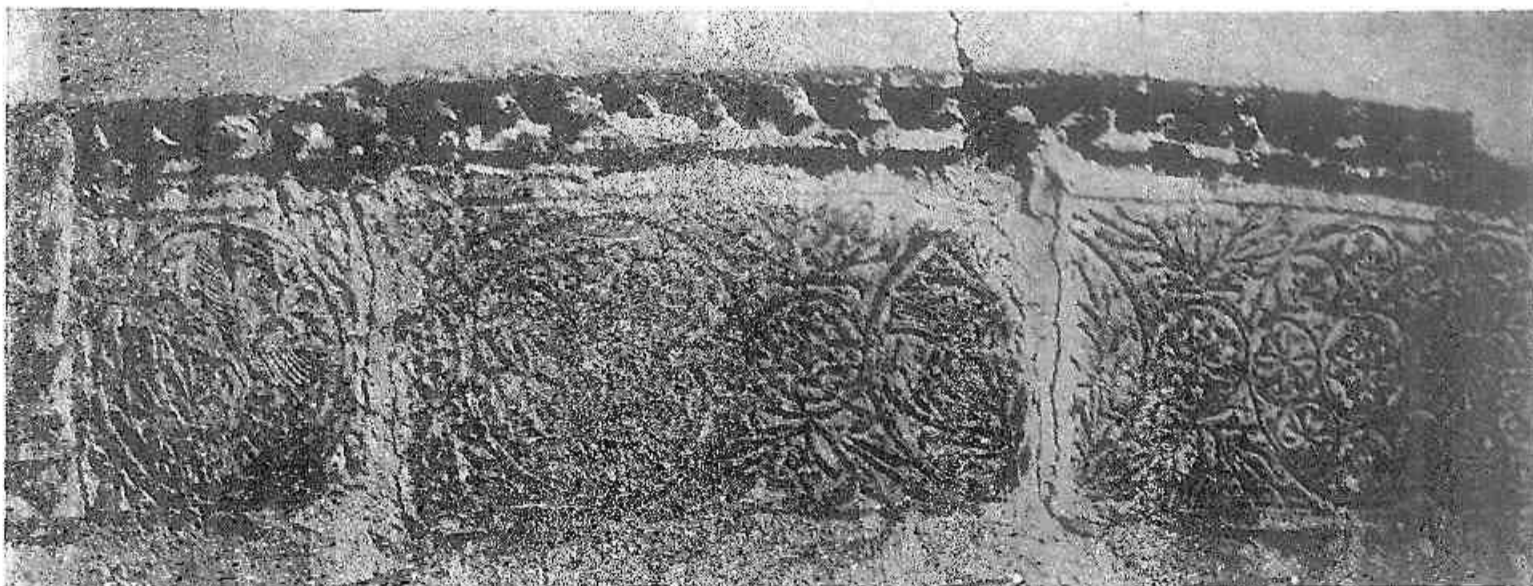
⁶ Σωτηρίου, ἐνθ' ἄν. εἰκ. 28.

Τὰ γλυπτὰ ταῦτα περισσότερον ὄλων τῶν ἄλλων, ἐξ ὧσων κοσμουν τὴν Σκριποῦν προδίδουν ξενικὴν ἐπίδρασιν καὶ εἰς τὸ θέμα καὶ εἰς τὴν τεχνοτροπίαν καὶ εἰς τὴν τεχνικὴν των. Ὁ Stzygowski¹ συνέδεσε ταῦτα μὲ τὰ γλυπτὰ τῆς πύλης Karput τῶν τειχῶν τῆς Ἀμίδας

Εἰκ. 24. Ἀνάγλυφος ζώνη εἰς τὴν ἀψίδα τοῦ Ἰ. Βήματος δεξιὰ τοῦ παραθύρου.

(909/10) ἐκ τῆς ὁμοιότητος τῆς στροφῆς τῆς κεφαλῆς τῶν λεόντων καὶ τῆς θέσεως τῶν περῶν τῶν γρυπῶν. Καὶ ἄλλαι ὅμως λεπτομέρειαι προδίδουν πρότυπα ἀνατολικά καὶ ἰδίως περσικά· τὰ μακρὰ καὶ στερεὰ στελέχη τῶν φύλλων ἐνθυμίζουσι τὸν φυτικὸν διάκοσμον τῶν

Εἰκ. 25. Ἀνάγλυφος ζώνη εἰς τὴν ἀψίδα τοῦ Ἰ. Βήματος ἀριστερὰ τοῦ παραθύρου.

«βροβαρικῶν» θησαυρῶν, ὡς τοῦ Nagy-Szent-Miklos,² κυρίως ὅμως ἡ ἰδιάζουσα μορφή τῶν στελεχῶν αὐτῶν, τὰ ὅποια ἐκφύονται ὅλα ἀπὸ ἐνὸς σημείου καὶ ἀνοίγονται κατόπιν εἰς τριγωνικὸν σχῆμα ἄνωθεν τοῦ ζώου, εἶναι συγγενεστάτη πρὸς ἀργυρᾶ μετασασανιδικὰ ἀγγεῖα

¹ Stzygowski, Amida σ. 366.

² Βλ. χρυσοὺν πρόχουν Μουσείου Βιέννης εἰς Stzygowski, Altaï - Iran εἰκ. 63, 65.

τοῦ Ἑρμιτᾶς (εἰκ. 26). Εἰς τὸ πρότυπον πρόκειται περὶ σχηματικὸν δένδρον, τοῦ ὁποίου εἰς τὴν μίμησιν παραλείπεται ὁ κορμός, διατίθενται δὲ οἱ κλάδοι περισσότερον ἀκόμη σχηματικῶς.

Εἰκ. 26. Ἀργυρον περσικὸν πινάκιον τοῦ Μουσείου Ἑρμιτᾶς τῆς Πετροπόλεως.

Ὅμοίως ἢ ὅλως ἰδιάζουσα ἐνταῦθα μορφή τῶν πολυφύλλων ροδάκων, οἱ ὅποιοι πληροῦν τοὺς μικροὺς κύκλους καὶ ἰδίως τῆς δεξιᾶς ζώνης (εἰκ. 24) ἔχει στενὴν ἀναλογίαν μὲ περσικὰ πρότυπα, ὅπως π.χ. οἱ ρόδακες τοῦ ἐνδύματος εἰς ἀνάγλυφον τοῦ Χοσρόου¹, ἐνῶ ἡ τεχνικὴ τῶν ἡμιμουμένη διάτρητον, ἔχει παράλληλα ρόδακας ἐκ γύψου (Stuck) τῆς ἀρχαίας ἀραβικῆς τέχνης τοῦ Καΐρου².

Ἡ τεχνικὴ τοῦ ἀναγλύφου εἶναι ὅλως ἐπιπεδόμορφος· τὰ θέματα ἐξέχουν ἱκανῶς τῆς λοιπῆς ἐπιφανείας ἀλλ' ὅλα εἰς ἓν ἐπίπεδον μὲ τὰ διαγράμματα σχεδὸν κάθετα, ὅπως συναντῶμεν εἰς πολλὰ ἀνάγλυφα Μεσοποταμίας³ καὶ Ἀρμενίας⁴, εἰς ἰσλαμικὰ τινὰ ἔκτυπα κεραμουργήματα⁵, κυρίως ὅμως εἰς τὰ ἀραβικὰ ξυλόγλυπτα⁶.

Μὲ τὰ αὐτὰ θέματα, δηλ. ζῶα εἰς φυτικὸν βάθος καὶ τὴν αὐτὴν τεχνικὴν κοσμεῖται ἀκόμη καὶ τὸ εἰς τὸ σημερινὸν πρότυπον τοῦ ναοῦ ἐντειχισμένον γλυπτὸν (εἰκ. 27), τὸ προερχόμενον πιθανῶς ἐκ τῆς μεταβληθείσης θύρας τοῦ νάρθηκος, διότι ὅμοια ὑπάρχουν καὶ ἐκατέρωθεν τῆς εἰσόδου ἀπὸ τοῦ νάρθηκος εἰς

Εἰκ. 27. Γεῖσον ἐντειχισμένον εἰς τὸ πρότυπον τοῦ ναοῦ.

τὸν κυρίως ναόν. Ὁ εἰς τὸ μέσον σταυρὸς μὲ τὰ τέσσαρα μακροστέλεχα φύλλα κισσοῦ εἰς τὰ κενὰ τῶν κεραιῶν αὐτοῦ, εἶναι τυπικὸς διάκοσμος τοῦ 9^{ου} αἰῶνος. Οἱ τριγωνικοὶ κλάδοι τοῦ κισσοῦ περιβάλλουν ἐδῶ παγόνια σχηματικὰ τὰ ὁποῖα ὅμως πολὺ ἀπέχουν εἰς τὴν διακοσμῆ-

1 Falke, ἐνθ' ἄν. εἰκ. 62.

2 Βλ. εἰκόνα ἐν Migeon, Manuel d'art Musulman, Paris, 1907 εἰκ. 54.

3 Preusser, Nordmesopotamische Baudenkmaler, Leipzig, 1911 πίν. 6, 17, 37.

4 Strzygowski, Die Baukunst der Armenier I εἰκ. 330-334.

5 Migeon, ἐνθ' ἄν. εἰκ. 70.

6 Λαμπρὸν παράδειγμα ξυλόγλυπτου χρονολογουμένου ἐξ ἐπιγραφῆς τὸν 10^{ον} αἰῶνα βλ. ἐν Catalogue of Persian works of art, εἰκ. 162 Sotheby and Co London 1931.

τικὴν ἀλλοποίησιν ἀπὸ τὰ μεταγενέστερα πτηνὰ τοῦ 11^{ου} καὶ 12^{ου} αἰῶνος. Ὅμοίως τὰ παγώνια τοῦ ἡλιακοῦ ὥρολογίου (εἰκ. 12) παρὰ τὸ ζωηρὸν παιγνίδι τῶν γραμμῶν δὲν ἔχουν τὴν δύναμιν ἐκείνην τῆς διακοσμητικῆς σχηματοποιήσεως ποὺ συναντῶμεν εἰς ὀλίγον μεταγενέστερα ἔργα τῆς πρωτευούσης¹.

Κιονόκρανα παραθύρων. Ἐκ τῶν ἀναγλύφων κιονοκράνων τῶν τριλόβων παραθύρων διεσώθησαν κατὰ χώραν ἀνὰ ἓν δείγμα τῆς ἐπάνω καὶ κάτω σειρᾶς τῶν παραθύρων με μικρὰν διαφορὰν εἰς τὸν διάκοσμον αὐτῶν.

Τὸ μὲν τῆς κάτω σειρᾶς (εἰκ. 19) κοσμεῖται με δύο κύκλους, οἱ ὁποῖοι πληροῦνται διὰ σταυροῦ με τὰ τέσσαρα φύλλα τοῦ κισσοῦ ὁ μεγαλύτερος, διὰ ρόδακος ὁ μικρότερος, ἐπιστέφονται δὲ ἄνω με φύλλα κισσοῦ, τῶν ὁποίων τὰ στελέχη δένονται εἰς κόμβους.

Τὸ κιονόκρανον τῆς ἄνω σειρᾶς (εἰκ. 28) φέρει ὅμοιον περιῖπου διάκοσμον, ἀλλ' εἰς τὴν θέσιν τοῦ ρόδακος ὑπάρχει ἐδῶ σταυρὸς ἐκ τεσσάρων τριφύλλων, ἡ μορφή τῶν ὁποίων εἶναι χαρακτηριστικὴ τοῦ περσικοῦ ἢ ἰσλαμικοῦ τριφύλλου με τὰ δύο δηλ. φύλλα ἐστραμμένα ἰσχυρῶς πρὸς τὰ κάτω, τὸ δὲ μεσαῖον ὑψηλόν, ὁμοιά με τὰ μεταγενέστερα ἐραλδικὰ *leurs de lis* τῆς δύσεως².

Οἱ ἐκ τεσσάρων τριφύλλων σταυροί, ὄρθιοι ἢ χιαστί τοποθετημένοι, ἀπαντοῦν συχνότατα εἰς τὰ παλαιοχριστιανικὰ γλυπτὰ³ καὶ τὰ μωσαϊκὰ⁴ χωρὶς τὴν στροφὴν τῶν δύο πρώτων φύλλων, εἰς ταῦτα ὁμοῦς τὰ τριφύλλα προέρχονται ἀπὸ μετασχηματισμοῦ τοῦ ἀνθεμοειδοῦς ἀκάνθου καὶ ἀποτελοῦν ἐν ἀπὸ τὰ πολλὰ εἶδη τῆς διασπάσεως καὶ μετατροπῆς αὐτοῦ⁵. Ἡ κλίσις καὶ στροφὴ τῶν πρώτων φύλλων τοῦ αὐτοτελοῦς ἀκάνθου, ὅπως καὶ τῶν τμημάτων αὐτοῦ, παρατηρεῖται ἤδη ἀπὸ τῆς παλαιοχριστιανικῆς ἐποχῆς εἰς γλυπτὰ τοῦ 5^{ου} καὶ 6^{ου} αἰ. χωρὶς ὁμοῦς νὰ ἔχουν ταῦτα ἀκόμη τὴν καθαρὰν ἀνατολικὴν διαμόρφωσιν, ὅπως βλέπομεν εἰς τὰ γλυπτὰ τοῦ 9^{ου} αἰῶνος. (Περσικῆς μορφῆς τριφύλλα βλ. καὶ ἐν εἰκ. 19, 24, 29.)

Τέμπλον. Ἐκ τοῦ μαρμαρίνου τέμπλου τοῦ ναοῦ διεσώθησαν ἀρκετὰ τεμάχια, ὅστε ἡ ἀναπαράστασις αὐτοῦ νὰ μὴ εἶναι ἀδύνατος· τοῦτο εἶχε μεγάλην ὁμοιότητα με τὸ τέμπλον τοῦ Θεολόγου Θηβῶν καὶ ὡς πρὸς τὴν ὅλην μορφήν καὶ ὡς πρὸς τὴν διακόσμησιν τῶν διαφόρων μελῶν αὐτοῦ.

Εἰκ. 28. Κιονόκρανον πτωαῖου τοῦ ναοῦ τῆς Σκριποῦς.

¹ Θ. Μακρίδης, Ἀνέκδοτα βυζαντινὰ ἀνάγλυφα τοῦ Μουσείου Κων/πόλεως, ἐν Ἐπετ. Βυζ. Σπουδῶν Τ.Θ' (1932) σ. 416 εἰκ. 1-7.

² Τὸ σχέδιον (εἰκ. 28) δὲν ἀποδίδει δυστυχῶς με ἀκριβειαν τὴν μορφήν τοῦ σταυροῦ. Βλ. φωτογραφίαν αὐτοῦ ἐν Strzygowski, *Inedita* πίν. II εἰκ. 1.

³ Εἰς Κοπτικά ἀνάγλυφα 4^{ου} καὶ 5^{ου} αἰ. Strzygowski, *Koptische Kunst* εἰκ. 69 ἀριθ. 7317, εἰς θαρᾶκια Θηβῶν

Θεσσαλίας, Σωτηρίου Ἄρχ. Ἐφ. 1929 εἰκ. 97, 98, εἰς διάτρητα θαρᾶκια Ραβέννης, Dalton, ἐνθ' ἀν. εἰκ. 439.

⁴ Εἰς Capelle S. Crisologio Ραβέννης 5^{ου} αἰ. Carucci, ἐνθ' ἀν. πίν. 222, εἰς ἀγ. Εἰρήνην Κων/πόλεως George, *The Church of S. Eirene at Kon/ple* πίν. 17, 25.

⁵ Wulff, *Altchristliche und byzantinische Kunst* σ. 273, Riegl, *Stiefelfragen*, σ. 278.

Συμφώνως πρὸς τὸ σύνηθες σχῆμα τῶν τέμπλων ἀπὸ τῆς ἐποχῆς τοῦ Ἰουστινιανοῦ καὶ ἔξῃς, κιονίσκοι ἐβάσταζον ἐπιστύλιον, θωράκια δὲ ἔφρασσον τὰ κάτω μέρη αὐτοῦ, ἀφίνοντα μόνον ἐλευθέρως τὰς τρεῖς πύλας τοῦ τέμπλου.

Ἐνταῦθα, ὡς ἐκ τοῦ διαφορετικοῦ τύπου του ναοῦ, τὸ τέμπλον θὰ ἦτο τριμερές, καταλαμβάνον τὰ τρία κλίτη του ναοῦ, ὅπως τὰ κατὰ χώραν διασωθέντα ἀκέραια τῆς δευτέρας χιλιετηρίδος (ᾠσ. Λουκᾶ τοῦ 11^{ου}¹, Σαμαρίνας τοῦ 12^{ου}² Πόρτα Παναγιᾶς τοῦ 13^{ου}³ Μητροπόλεως Μιστρᾶ τοῦ 14^{ου} αἰῶνος)⁴. Δὲν δύναται τις ὅμως νὰ εἶναι βέβαιος περὶ τῆς θέσεως τοῦ τέμπλου, διότι πᾶν ἴχνος ἐπὶ τοῦ δαπέδου καὶ τῶν τοίχων ἔχει ἔξαφανισθῆ. Ἡ κανονικὴ εἰς σταυροειδεις ναοὺς θέσις, εἰς τὸ τέμα τῶν τοίχων τοῦ Α. σκέλους τοῦ σταυροῦ, ὅπου εὐρίσκεται τὸ σημερινὸν τέμπλον, εἶναι ἐνταῦθα κάπως ἀμφίβολος καὶ διότι ἀφίνεται διὰ τὸ ἱερὸν πολὺς χώρος καὶ διότι τὰ δύο ἀνατολικά γωνιαῖα διαμερίσματα

Εἰκ. 29. Ἐπιστύλιον του τέμπλου.

ἔθωροῦντο ὡς ἰδιαιτεροὶ ναοί, ὅπως ἀναφέρουν αἱ ἐπιγραφαὶ (βλ. κατωτέρω), καὶ ἐχρησιμοποιοῦντο ὡς τοιοῦτοι, ὡς δεικνύουν αἱ μικραὶ κόγχαι Προθέσεως, αἱ ἀνοιγόμεναι παραπλεύρως ἐκάστης τῶν τριῶν ἀψίδων.

Τὰ διασωθέντα τεμάχια, τὰ προερχόμενα ἐκ τοῦ τέμπλου, εὐρίσκονται σήμερον συγκεντρωμένα εἰς τὴν ἀρχαίαν Θόλον, μερικὰ δὲ εἶναι ἐντειχισμένα εἰς τὰ μεταγενέστερα ἐντὸς τοῦ περιβόλου τοῦ ναοῦ οἰκοδομήματα. Ἐκ τῶν πολλῶν σφρζομένων μικρῶν τεμαχίων προσάγομεν ἐνταῦθα τὰ κυριώτερα.

Τὸ τεμάχιον (εἰκ. 29) εἶναι τὸ ἡμισυ τοῦ ἄνωθεν τῆς κεντρικῆς πύλης ἐπιστυλίου τοῦ τέμπλου ὁ σταυρός, ἀριστερά, τοῦ ὁποίου σφύζεται μόνον ἡ μία κεραία, ἦτο τὸ κέντρον, τὸ δὲ ἀδιακόσμητον ἄκρον δεξιά, ὅπου σφύζεται ὁ γόμφος εἶναι τὸ μέρος, ὅπου τὸ ἐπιστύλιον ἐστηρίζετο ἐπὶ τοῦ κιονίσκου ὁ διάκοσμός του ἔχει μεγάλην ὁμοιότητα πρὸς τὸν τοῦ τέμπλου τῶν Θηβῶν⁵ ἐκτὸς ἐπουσιωδῶν λεπτομερειῶν. Ἀμφότερα καταλήγουν εἰς τὰς ἀκμὰς εἰς ἀστραγάλους, φέρουν δὲ εἰς μὲν τὴν κυρίαν ὄψιν τὸ γνωστὸν λυροειδές, ὅμοιον περίπου πρὸς τὸ

1 Schultz und Barnsley ἐνθ' ἄν. εἰκ. 22.

2 Millet, L' Ecole Grecque, Paris 1916 εἰκ. 30.

3 Λαμπάκη, Mémoire sur les antiquités chrétiennes de

la Grèce εἰκ. 145.

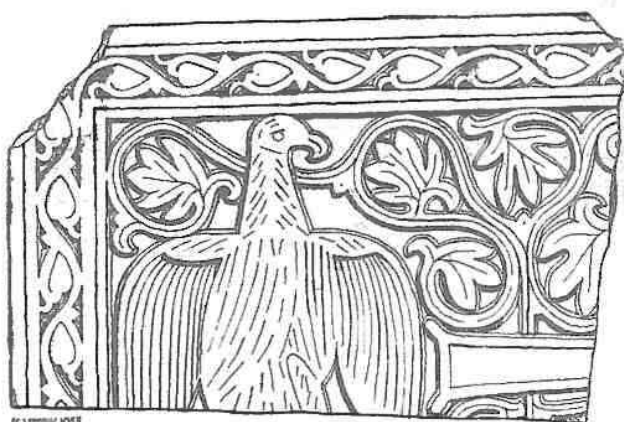
4 Millet, Monuments Byzantins de Mistra πίν. 44, 45.

5 Σωτηρίου, ἐνθ' ἄν. εἰκ. 21.

γεῖσον τοῦ ἐσωτερικοῦ τοῦ ναοῦ (εἰκ. 18) εἰς δὲ τὴν κάτω συνδεομένους κύκλους ἐξ ἀστραγάλου¹, πληρουμένους μὲ φυτικούς ρόδακας καὶ ζῶα τόσον αἱ διακοσμήσεις αὐταὶ αἱ πληροῦσαι τοὺς κύκλους, ὅσον καὶ αἱ φυτικαὶ εἰς τὰ διάκενα τῶν κύκλων, ἔχουν εἰς τὴν μορφήν τὴν χαλαρότητα ἐκείνην, ἣ ὁποία παρατηρεῖται καὶ εἰς τὰ ἔργα τῆς λογοβαρδικῆς γλυπτικῆς ἐν Ἰταλίᾳ².

Ἐκ τῶν κιονίσκων τοῦ τέμπλου διεσώθησαν μόνον τμήματα ἐκ τῶν συνεχομένων μὲ τοὺς κιονίσκους τετραγωνικῶν πεσίσκων τοῦ κάτω μέρους, ὅπου ἐφηρμόζοντο τὰ θωράκια. Οὗτοι ἔχουν διακόσμησιν ὁμοιότητα μὲ τοὺς πεσίσκους τοῦ τέμπλου τῶν Θηβῶν· οἱ μὲν φέρουν περικλειόμενα πεντάφυλλα ἀνθέμια μὲ τρίφυλλα εἰς τὰ διάκενα εἰς μίαν σειρὰν (Σωτηρίου ἔ.ἀ. εἰκ. 30), οἱ δὲ πλέγμα ἐκ δύο σειρῶν κύκλων περικλειόντων τρίφυλλα καὶ πεντάφυλλα (εἰκ. 30). Θέμα καὶ τεχνοτροπία τοῦ τελευταίου ἔχει στενὸν παράλληλον θωράκιον ἐκ Ρώμης τοῦ 9^{ου} αἰῶνος³.

Ἐκ τῶν θωρακίων τοῦ τέμπλου σφύζονται τμήματα ἀρκετὰ εἰς μέγεθος, ὥστε νὰ λάβῃ τις ἰδέαν τοῦ διακόσμου των. Ἐν ἐκ τῶν τεμαχίων αὐτῶν, ἀποτελοῦν τὸ ἄνω ἀριστερὸν τέταρτον τοῦ θωρακίου, ἀπεικονίζεται

Εἰκ. 31. Τμήμα θωρακίου τοῦ τέμπλου.

Εἰκ. 30. Πεσίσκος τέμπλου.

εἰς τὴν εἰκ. 19 κάτω δεξιὰ. Διακρίνονται αἱ δύο κεραιαὶ μεγάλου σταυροῦ τὰ διάκενα τοῦ ὁποίου πληροῦνται μὲ μεγάλους ρόδακας, καρδiosisχημα δὲ φύλλα ἐν συνεχείᾳ χρησιμεύουν ὡς πλαίσιον τοῦ τετραγώνου θωρακίου.

Δεύτερον τεμάχιον ἐπιμήκους θωρακίου ἐντειχισμένον σήμερον εἰς οἰκοδόμημα ἐντὸς τοῦ περιβόλου του ναοῦ (εἰκ. 31)⁴ κοσμεῖται ὁμοίως μὲ μεγάλους σταυρούς,

ὁ δὲ κενὸς χῶρος πληροῦται μὲ ἀετοὺς ἐντὸς κλάδων ἀνθεμοειδοῦς ἀκάνθου ἐκφυομένων πιθανῶς ἀπὸ τῆς βάσεως τοῦ σταυροῦ ὡς πλαίσιον δ' ἐνταῦθα χρησιμεύει ἕλιξ κισσοῦ.

Τὸ θέμα τῶν μεγάλων σταυρῶν εἰς θωράκια, σύνηθες ἀπὸ τῆς Ἰουστινιανείου ἐποχῆς, ἔχει ἐδῶ διάφορον μορφήν ὅπως καὶ εἰς τὰ σύγχρονα θωράκια τῶν Θηβῶν ὁ διάκοσμος εἶναι διακεχυμένος εἰς ὅλην τὴν ἐπιφάνειαν, καταπνίγων τὸ κυρίαρχον θέμα τοῦ σταυροῦ. Οἱ μεγάλοι ρόδακες εἰς τὸ πρῶτον θωράκιον τῆς εἰκ. 19 ὄχι μόνον καταλαμβάνουν ὅλον

1 Περὶ τοῦ θέματος τῶν ἐξ ἀστραγάλων κύκλων βλ. Σωτηρίου ἐνθ' ἄν. σ. 15.

2 Διὰ τὴν μορφήν τῶν ζῶων βλ. ἀνάλογα εἰς ἀνάγλυφα τοῦ S. Donato ἐν Ζάρα (Toeska ἐνθ' ἄν. εἰκ. 259) διὰ δὲ φυτικῶν ρόδακα εἰς θωράκιον τῆς S. Marie in Valle (Cattaneo ἐνθ' ἄν. εἰκ. 38).

3 Wulff, Altchr. und mittelalt. Bildwerke II N° 1730.

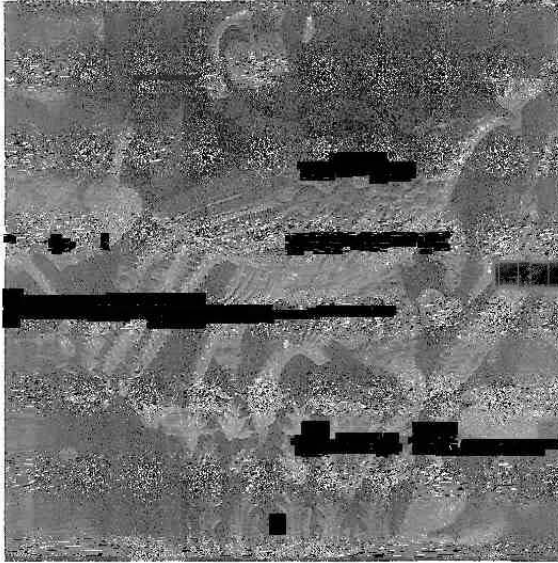
4 Τὸ σχέδιον τοῦ θωρακίου ὀφείλω εἰς εὐγενῆ παραχώρησιν τοῦ κ. Megaw, ὁ ὁποῖος εἰς προσηχῆ μελέτην του περὶ γλυπτῶν τοῦ 9^{ου} αἰ. θὰ δημοσιεύσῃ ἀναπαράστασιν τοῦ τέμπλου τῆς Σκριπούς.

τόν κενόν χώρον ἀλλ' ἀκόμη καὶ αἱ ἐναπομένονσαι μικραὶ γωνίαι πληροῦνται διὰ τριφύλλων περσικῆς μορφῆς, ἐκφυομένων ἀπὸ τοῦ ρόδακος¹.

Ἡ μορφή τοῦ ρόδακος μὲ τὸν δεύτερον ἐκ σχηματικῶν φύλλων κύκλον, τόσον ἀπομακρυνθεῖσα ἀπὸ τὴν ἀρχαίαν, ἔχει παρὰ πλάγια εἰς τὴν λογοβαρδικὴν τέχνην τῆς Ἰταλίας² ὅπως καὶ εἰς ἀνάγλυφα τῆς Μεσοποταμίας³. Τὰ συνεχῆ δὲ καρδιόσχημα τοῦ πλαισίου εἶναι ἐκ

τῶν συνηθεστέρων θεμάτων τῆς μικροτεχνίας τῆς ἀνατολῆς⁴.

Τὸ θέμα τῶν ζώων μέσα εἰς βάθος κλάδων τοῦ ἄλλου θωρακίου, τὸ τυπικὸν αὐτὸ θέμα τῆς ἀνατολικῆς διακοσμητικῆς, μετεχειρίσθη εἰς ὅλας τὰς

Εἰκ. 32. Κιονόκρανον ἐκ τῆς Βασιλικῆς τῶν Στοβῶν.

Εἰκ. 33. Τμήμα ἐπιστυλίου ἐκ τοῦ Βυζαντινοῦ Μουσείου.

ἐποχὰς καὶ ἡ βυζαντινὴ γλυπτικὴ ἀλλ' ἐνῶ εἰς τὴν παλαιοχριστιανικὴν ἐποχὴν τὸ πλαστικὸν πτηνὸν καὶ οἱ πλήρεις ὀργανικῆς ζωῆς κλάδοι δὲν δεικνύουσιν σχέσιν πρὸς τὴν τέχνην τῆς Ἀνατολῆς (βλ. πρὸς σύγκρισιν κιονόκρανον ἐκ

Στόβων τοῦ 5^{ου} αἰ. (εἰκ. 32), τὰ γλυπτὰ τοῦ 9^{ου} αἰ. καὶ τὸ πλεῖστον μέρος τῆς κατόπιν βυζαντινῆς γλυπτικῆς δέχεται ἐξ ὀλοκλήρου τὴν ἀνατολικὴν διακοσμητικὴν ἀντίληψιν. Πλὴν δὲ τῆς διακοσμητικῆς σχηματοποιήσεως ἐκεῖνο ποῦ ἀκόμη διακρίνει τὸ θέμα τοῦτο εἰς τὴν ἀνατολικὴν τέχνην, ἰδίως εἰς τὰ κεραμικά, καὶ δίδει εἰς αὐτὸ ἰδιαίτερον χάριν, εἶναι ἡ ἀντίθεσις τῆς μεγάλης ἐπιφανείας τοῦ ζώου πρὸς τὴν λεπτότητα τῶν κλάδων τοῦ φυτικοῦ διακόσμου, ὅπερ δὲν παρατηρεῖται τόσον ἐντόνως εἰς τὴν βυζαντινὴν διακοσμητικὴν.

Ἡ ἑλιξ τοῦ κισσοῦ, ἡ πλαισιώνουσα τὸ δεύτερον θωράκιον ἔχει εἰς τὰ φύλλα μορφήν διάφορον τοῦ τόσον συνήθους τούτου θέματος κατὰ τὴν παλαιοχριστιανικὴν ἐποχὴν. Τὰ φύλλα δηλ. περικλείονται ἐντὸς τοῦ στελέχους, ὅπως καὶ εἰς τὰ κιονόκρανα τοῦ ἀγ. Γρηγορίου τῶν Θηβῶν. Εἰς θωράκιον δὲ τοῦ Μουσείου ἸΘηβῶν ἀπαντᾷ καὶ ἡ γνωστὴ ἰσλαμικὴ διαμόρφωσις μὲ τὸ φύλλον ἐπίμηκες καὶ γυρτόν, ἐνῶ εἰς κιονόκρανον τοῦ Βυζ. Μουσείου

1 Βλ. τὸ αὐτὸ εἰς τὸ μὲ ρόμβους βυζαντινὸν ὄφρασμα τοῦ Dusseldorf ἐνθ' ἄν. εἰκ. 204.

2 Εἰς θωράκιον τῆς S. Maria della Valle, Cattaneo ἐνθ' ἄν. εἰκ. 38.

3 Preusser, ἐνθ' ἄν. Πιν. 28.

4 Εἰς ξυλόγλυφα Αἰγύπτου βλ. Strzygowski, Koptische

Kunst Kat. Gen. ἀρ. 7211, Wulff, Altchr. und mittelalt. Bildwerke I ἀρ. 279, εἰς μεσοποπομομακά κεραμικά ἀγγεῖα Sarre, Die Keramik von Samara Πιν. IV, εἰς περσικά (μετασοσσανδικὰ) μετάλλινα ἀγγεῖα Sarre, Die Kunst der alten Persier πίν. 139 καὶ 133 κλπ.

Ἀθηνῶν τοῦ 9^{ου} αἰῶν. (Σωτηρίου ἔ.ἀ. εἰκ. 16) ὁ κισσὸς ἔχει τὴν παλαιοχριστιανικὴν μορφήν¹.

Ὅμοιαν πρὸς τὸ κιονόκρανον τῶν Ἀθηνῶν ἔλικα κισσοῦ συναντῶμεν καὶ εἰς τμήμα ἐπιστυλίου τοῦ Βυζαντινοῦ Μουσείου Ἀθηνῶν (εἰκ. 33). Τόσον ἡ τεχνοτροπία τοῦ ἀναγλύφου ὅσον καὶ ἡ χονδρὰ ἔλιξ, χαρακτηριστικὴ καὶ αὕτη τοῦ 9^{ου} αἰ. (Σωτηρίου ἐνθ' ἄν. εἰκ. 41) μαρτυρεῖ, ὅτι καὶ τὸ ἐπιστύλιον τοῦτο εἶναι σύγχρονον τῆς Σκροπιῦς.

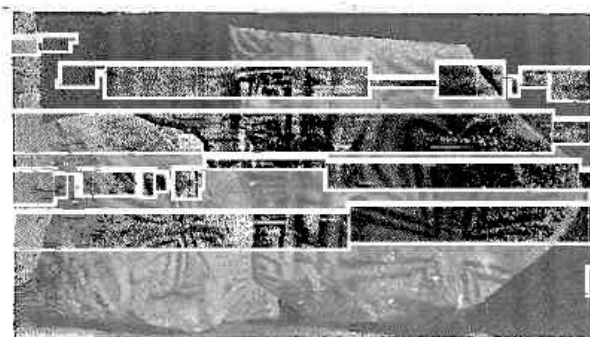
Πλὴν τοῦ ἐπιστυλίου αὐτοῦ, μεταξύ τῶν γλυπτῶν τοῦ Βυζαντινοῦ Μουσείου Ἀθηνῶν, τῶν προερχομένων κατὰ τὸ πλεῖστον ἐκ τῶν Βυζαντινῶν ναῶν τῶν Ἀθηνῶν, εἰς τὸν 9^{ον} αἰῶνα ἀνήκουν ἀκόμη τὰ ἑξῆς γλυπτὰ.

Μέγα ἐπίθημα παραστάδος (εἰκ. 34), τὸ ὀπισθεν ἡμισυ τοῦ ὁποίου εἶναι τεθραυσμένον

Εἰκ. 34. Ἐπίθημα παραστάδος ἐκ τοῦ Βυζαντινοῦ Μουσείου.

κοσμεῖται μὲ τρεῖς σταυροὺς φέροντας εἰς τὰ διάμεσα ὄρθια φύλλα κισσοῦ, τὰ στελέχη τῶν ὁποίων ἐκφύονται ἐπὶ τοὺς σταυροὺς· ἀπὸ τὴν κορυφὴν ἐκάστου φύλλου ἐκφύονται τὰ στελέχη δύο μικροτέρων φύλλων. Ἡ μορφή τῶν σταυρῶν καὶ τῶν κισσῶν, τὸ χαλαρὸν σχέδιον καὶ ὁ ἀβαθὴς, γραμμικὸς τρόπος τῆς κατασκευῆς εἶναι σαφῆς μαρτυρία τῆς ἐποχῆς.

Εἰκ. 35. Γλυπτὰ ἐκ τοῦ Βυζαντινοῦ Μουσείου.

Ἀκριβῶς ὁμοίαν τεχνοτροπίαν καὶ κατασκευὴν ἔχει ὁ ἐπίσης διὰ σταυρῶν καὶ κισσῶν διάκοσμος δύο μικρῶν τεμαχίων (εἰκ. 35) πανταχόθεν τεθραυσμένων, ἐκ τῶν ὁποίων τὸ δεξιὰ μεγαλύτερον τεμάχιον μὲ τὸν ἀστράγαλον εἶναι τμήμα ἐπιστυλίου τέμπλου. Ἡ μεγάλη ὁμοιότης πρὸς τὸ ἐπίθημα τῆς εἰκ. 34 πείθει, ὅτι καὶ τὰ τρία γλυπτὰ προέρχονται ἀπὸ τὸ αὐτὸ μνημεῖον.

Ἔτερον ἐπίθημα κιονοκράνου (εἰκ. 36 κάτω) κοσμεῖται μὲ σταυρὸν ἀπὸ τοῦ ὁποίου ἐκφύονται χονδρὰ στελέχη κισσοῦ καὶ ὀξέα φύλλα ἀκάνθου, εἰς δὲ τὴν ἄλλην πλευρὰν μὲ περικλειόμενα ἀνθέμια εἰς μορφήν καὶ τεχνοτροπίαν ἀραβικοῦ ξυλογλύπτου. Ὅμοια πρὸς τὸ ἐπίθημα εἶναι καὶ ἡ κατασκευὴ τοῦ ἀναγλύφου ἐπιστυλίου (εἰκ. 36 ἄνω) κοσμουμένου μὲ ρόδακας ἐναλλασσομένους μὲ ἀνθεμοειδεῖς ἀκάνθους εἰς διαφορετικοὺς σχηματισμούς, χαρακτηριστικὸς τῶν ἀναμίξεων τῆς ἐποχῆς· ὁ πρῶτος ἀριστερὰ ἔχει τὴν παλαιοχριστιανικὴν μορφήν, ὁ δεύτερος τὴν λυροειδῆ μὲ τὸ ὄρθιον στέλεχος εἰς τὸ μέσον, τὴν κατ' ἐξοχὴν συναντωμένην εἰς τὸν 9^{ον} αἰῶνα καὶ τὸ τρίτον τὴν ἰσλαμικὴν μὲ τὰ ἐλισσόμενα καὶ ἄνισα φύλλα. Καίτοι τὰ θέματα συνδέουν στενῶς τὰ δύο ταῦτα γλυπτὰ μὲ τὴν σειρὰν τοῦ 9^{ου} αἰῶνος, ἡ κατασκευὴ τῶν διαφέρει ἐλαφρῶς· εἶναι εἰργασμένα εἰς κάπως πλέον ἐξέχον ἀνάγλυφον μὲ τὰς λοξοτήτους ἐμβαθύνσεις ἰσχυροτέρας, πλησιαζούσας τὰς «τομάς

¹ Περὶ τοῦ θέματος τῆς ἑλικῆς κισσοῦ βλ. Σωτηρίου ἐνθ' ἄν. σ. 12 εἰκ. 15 - 18 καὶ εἰκ. 44.

Εἰκ. 36. Γλυπτά ἐκ τοῦ Βυζαντινοῦ Μουσείου.

δὲ ταῦτα γλυπτά τοῦ βυζαντινοῦ Μουσείου, τὰ ὅποια τόσον στενῶς ἀκόμη συνδέονται πρὸς τὰ γλυπτά τοῦ 9^{ου} αἰῶνος, δύνανται νὰ θεωρηθοῦν ὡς ἀποτελοῦντα τὴν μετάβασιν ἀπὸ τῆς τεχνοτροπίας τοῦ 9^{ου} εἰς τὴν τοῦ πρώτου ἡμίσεως τοῦ 10^{ου} αἰῶνος.

Ἐκ τῆς ἀνωτέρω γενομένης ἀναλύσεως καὶ συγκρίσεως τῶν γλυπτῶν τῆς Σκριπτοῦς συνοψίζομεν τὰ ἑξῆς:

Εἰς τὰ γλυπτά τοῦ 9^{ου} αἰῶνος εἶδομεν ὅτι, ὅσον ἀφορᾷ μὲν τὰ θέματα, ταῦτα προέρχονται τὸ μὲν ἀπὸ τὸ θεματολόγιον τῆς παλαιοχριστιανικῆς γλυπτικῆς, ἡ ὁποία κατὰ μέγα μέρος συνεχίζει τὰ ἑλληνικά, τὸ δὲ ἀπὸ τὸ θεματολόγιον τῆς ἰσλαμικῆς τέχνης τῶν ἀράβων τὴν συνεχίζουσαν αἰωνόβια θέματα τῆς περσικῆς καὶ αἰγυπτιακῆς. Ἐλάχιστα ἀπὸ τὰ ἑλληνικά θέματα διατηροῦν τὴν παλαιοχριστιανικὴν μορφήν, τὰ πλεῖστα εἶδομεν μετεσχηματισμένα ἀπὸ ἐπιρροᾶς πάλιν τῆς ἀνατολικῆς τέχνης. Αἱ συγκρίσεις ἔδειξαν σχέσεις μὲ σύγχρονα περίπου ἔργα γλυπτικῆς, ἰδίᾳ δὲ μικροτεχνίας, ξυλογλυπτικῆς, μεταλλουργίας, κεραμοουργίας καὶ ἰδίως ὑφαντικῆς τῶν ἀνατολικῶν χωρῶν, ὅπως καὶ τινὰ τῆς λογγοβορδικῆς τέχνης τῆς Ἰταλίας.

Ὅσον ἀφορᾷ τὴν κατασκευὴν, βαθύτατα εἶναι ἐπίσης ἐπηρεασμένα τὰ βυζαντινὰ γλυπτά τοῦ 9^{ου} ἀπὸ τὴν τεχνικὴν τῆς Ἀνατολῆς. Ὀλίγα γλυπτά, ὡς εἶδομεν, ἰδίως τῶν γείσεων, ἐνθυμίζουσι τὸν μαλακὸν ἀρχαῖον τρόπον τοῦ ἀναγλύφου, ὅλων δὲ τῶν ἄλλων ἡ τεχνοτροπία εἶναι ζωγραφικὴ, ἢ σχεδιάζονται δηλ. μόνον τὰ περιγράμματα καὶ τότε ἡ ἐπιφάνεια τοῦ κοσμήματος μένει λεῖα καὶ ὅλως ἐπίπεδος ἢ τὸ διακοσμητικὸν θέμα γίνεται πεδίον ζωηρᾶς ἐναλλαγῆς φωτὸς καὶ σκιᾶς διὰ πυκνῶν κατακορύφων ἢ ἐλαφρῶς λοξοτήτων χαραγῶν χωρὶς ἔχνος πλαστικῆς ἀποδόσεως.

Ὅσον ἀφορᾷ τὴν τέχνην, τὰ ἔργα ταῦτα τοῦ 9^{ου} αἰῶνος δεικνύουσι κάποιαν χαλαρότητα εἰς τὴν ἀπόδοσιν τῶν μορφῶν δὲν πρόκειται βέβαια διὰ τὴν ἔλλειψιν ὀργανικῆς ζωῆς τοῦ

1 Koetschau, Westgotische Bauteile ἐν Beiblatt τοῦ Jahrb. der k. Preuss. Kunstsamml. XXXII 1911 ἀρ. 7.

φυτικοῦ διακόσμου, ἡ ὁποία ἄλλως τε εἶναι σπανία καὶ εἰς αὐτὰ τὰ ἔργα τῆς παλαιοχριστιανικῆς γλυπτικῆς, ἀλλὰ διὰ τὴν χαλάρωσιν τοῦ ἰσχυροῦ ἐκείνου παλμοῦ τοῦ ρυθμοῦ καὶ τῆς διακοσμητικότητος, ὁ ὁποῖος διακρίνει ἄλλα στάδια ἐξελίξεως τῆς βυζαντινῆς γλυπτικῆς. Ἐπίσης εἰς τὸν ζωϊκὸν διάκοσμον λείπει ἡ χαρακτηριστικὴ σχεδίασις, ἣτις δὲν ὀφείλεται εἰς τὴν σχηματικὴν ἀπλοποίησιν ἀλλ' εἰς τὴν ἔλλειψιν ζωηροῦ διακοσμητικοῦ αἰσθήματος παρατηρουμένην ἄλλωστε καὶ εἰς τὰ σύγχρονα ἔργα καὶ αὐτοῦ τοῦ ἀνατολικοῦ κόσμου ὅπως καὶ τοῦ δυτικοῦ.

Ἡ μεγάλη σχέσις τῆς βυζαντινῆς τέχνης μὲ τὴν ἰσλαμικὴν κατὰ τὸν 9^{ον} αἰῶνα ἐξηγεῖται ἀπὸ τὰς ἰδιαιτέρας τότε προτιμήσεις τῆς βυζαντινῆς αὐλῆς διὰ τὴν ἀραβικὴν τέχνην καὶ τὴν ἀνταλλαγὴν μεταξὺ τῶν δύο χωρῶν τεχνιτῶν ἀράβων καὶ βυζαντινῶν¹, ἀπὸ τὴν ζωηρὰν ἐμπορικὴν ἐπικοινωνίαν μὲ τὴν Ἀνατολήν, εἰς ἔργα ἰδίως μικροτεχνίας², καὶ τέλος μὲ τὸν στενὸν συγχρωτισμὸν τῶν δύο λαῶν εἰς τὰς σπουδαιότητας διὰ τὴν ἐξέλιξιν τῆς βυζαντινῆς τέχνης χώρας τῆς Συρίας καὶ Μεσοποταμίας, αἱ ὁποῖαι κατ' ἐξοχὴν κατὰ τὴν ἐποχὴν ταύτην περιπίπτουν ἐναλλάξ ἀπὸ τὰς χεῖρας τοῦ ἑνὸς εἰς τὸν ἄλλον.

ΕΠΙΓΡΑΦΑΙ

Αἱ ἐπὶ λιθῶν λαξευμέναι εἰς τοὺς ἐξωτερικοὺς τοίχους τοῦ ναοῦ τῆς Σκριποῦς ἐπιγραφαί, σπουδαιόταται καὶ ἀπὸ παλαιογραφικῆς ἀπόψεως ἕνεκα τῆς ἀκριβοῦς των χρονολο-

Εἰκ. 37. Κτητορικὴ ἐπιγραφή εἰς τὸ ἐξωτερικὸν τῆς ἀψίδος τοῦ ἱ. Βήματος.

γίας, ἐξεδόθησαν ἐπανειλημμένως³ χωρὶς ὅμως φωτογραφικὰς ἀπεικονίσεις ἢ πανομοιότυπα πλὴν τῆς εἰς τὴν νοτιὰν πλευρὰν τοῦ ναοῦ ἐπιγραφῆς καὶ τμήματος τῶν ἐπιγραφῶν τῆς ἀνατολικῆς⁴.

Αἱ εἰς τὴν ἀνατολικὴν πλευρὰν δύο ἐπιγραφαὶ διαθέουσι ὡς ζώνη ὀλόκληρον τὸ ἡμικύκλιον τῆς κεντρικῆς ἀψίδος (εἰκ. 37). Ἡ κυρία κτητορικὴ ἐπιγραφή ἐκτείνεται εἰς ἑπτὰ πλάκας (0,95 - 150 μῆκος × 0,32 ὕψος), πλαισιουμένη μὲ ἀνάγλυφα ἐκ περικλειομένων ἀνθε-

1 Brehier, Ξένια, Athènes 1912 σελ. 161.

2 Σωτηρίου ἐνθ' ἄν. σ. 26.

3 C. I. Gr. No 8685 ἐξαιρέσει τῆς ἐμμέτρου ἐπιγραφῆς τῆς Δ. πλευρᾶς H. Schliemann, Orchomenos, Leipzig 1881

σ. 48, J. Strzygowski ἐνθ' ἄν. σ. 6 κ. ἐξ. N. Βέη Zur Sigillographie der byzantinischen Themen Peloponnes und Hellas ἐν Vizantizski Vremennik, T. XXI (1915) σ. 200 κ. ἐξ.

4 Strzygowski ἐνθ' ἄν. Πιν. II, III.

μίων μεταξύ άστραγάλων, όμοίων με τὰ γεΐσα. Ὁ ρυθμός τῶν γραμμάτων εἶναι ὁ συνήθης τῶν ἐπιγραφῶν τοῦ 9^{ου} αἰῶνος¹ ἄνευ τόνων καὶ πνευμάτων μετὰ τὴν διαφορὰν, ὅτι ἐνταῦθα τὰ γράμματα εἶναι ἔκτυπα ἀντὶ τῶν συνήθων ἐγγαράκτων μετὰ ἐξαίρετον δὲ ἐπιμέλειαν καὶ κανονικότητα λάξευμένα ἄνευ οὐδεμιᾶς συντμήσεως. Ἡ ἐπιγραφή αὕτη ἔχει ὡς ἐξῆς:

ΠΑΝΑΓΗΑ ΘΕΟΤΩΚΕ ΣΥΝ ΤΟ ΜΟΝΩΓΕΝΗ ΣΟΥ ΙΥΩ ΒΟ-
 ΗΟΙ ΤΟΥ ΣΟΥ ΔΟΥΛΟΥ ΛΕΩΝΤΟΣ ΒΑΣΙΛΗΚΟΥ ΠΡΟΤΩΣΠΑΘΑ-
 ΡΙΟΥ ΚΕ ΕΠΙ ΤΟΝ ΟΙΚΗΑΚΩΝ ΣΥΝ ΤΙ ΣΥΝΕΥΝΩ
 ΚΕ ΤΥΣ ΦΙΛΑΤΑΤΥΣ ΤΕΚΝΥΣ ΑΥΤΟΥ ΕΚ ΠΟΘΟΥ ΚΕ ΠΗ-
 ΣΤΕΟΣ ΜΕΓΙΣΤΙΣ ΑΝΑΣΤΙΣΑΝΤΟΣ ΤΟΝ ΣΟΝ ΑΓΙΩΝ
 ΝΑΟΝ. ΑΜΗΝ.

Πρὸ τῆς ἐπιγραφῆς αὐτῆς εἰς τὸ κάτω μέρος λίθου τῆς οἰκοδομῆς (0,18×0,78) ἐλαξεύθη συμπληρωματικῶς δευτέρα ἐπιγραφή μετὰ τὰ γράμματα πυκνὰ εἰς τρεῖς σειρὰς χωρίζοντας δι' άστραγάλων. Ὁ λίθος, ἐφ' οὗ ἡ ἐπιγραφή, ἔχει χρησιμοποιηθῆ ἐκ δευτέρου, ὡς δηλοῦται ἀπὸ λάξευσιν εἰς τὸ μέσον, τὴν ὁποίαν ὑπερπηδᾷ ἡ ἐπιγραφή· ἔχει δὲ αὕτη ὡς ἐξῆς:

† ΕΠΗ ΒΑΣΙΛΙΟΥ Κ(αι) ΚΩΝΣΤΑΝΤΗΝΟΥ ΚΑΙ ΛΕΩΝΤΟΣ
 ΤΟΝ ΘΗΩΤΑΤΟΝ ΒΑΣΙΛΕΩΝ ΤΟΝ
 ΡΩΜΕΟΝ

Ἐκ τῶν δύο αὐτῶν ἐπιγραφῶν, τῶν ὀρθῶν μὲν τὴν ἔκφρασιν πλήρων ὁμῶς ἀνορθογραφῶν, πληροφοροῦμεθα ἀκριβῶς περὶ τοῦ ὀνόματος καὶ τῶν ἀξιομάτων τοῦ κτήτορος Λέοντος Πρωτοσπαθαρίου καὶ ἐπὶ τῶν οἰκιακῶν (βλ. κατωτέρω), περὶ τῆς ἐποχῆς τῆς ιδρύσεως τοῦ ναοῦ—873/4—καὶ προσέτι, ὅτι ὁ ναὸς ἀφιερῶθη εἰς τιμὴν τῆς Θεοτόκου.

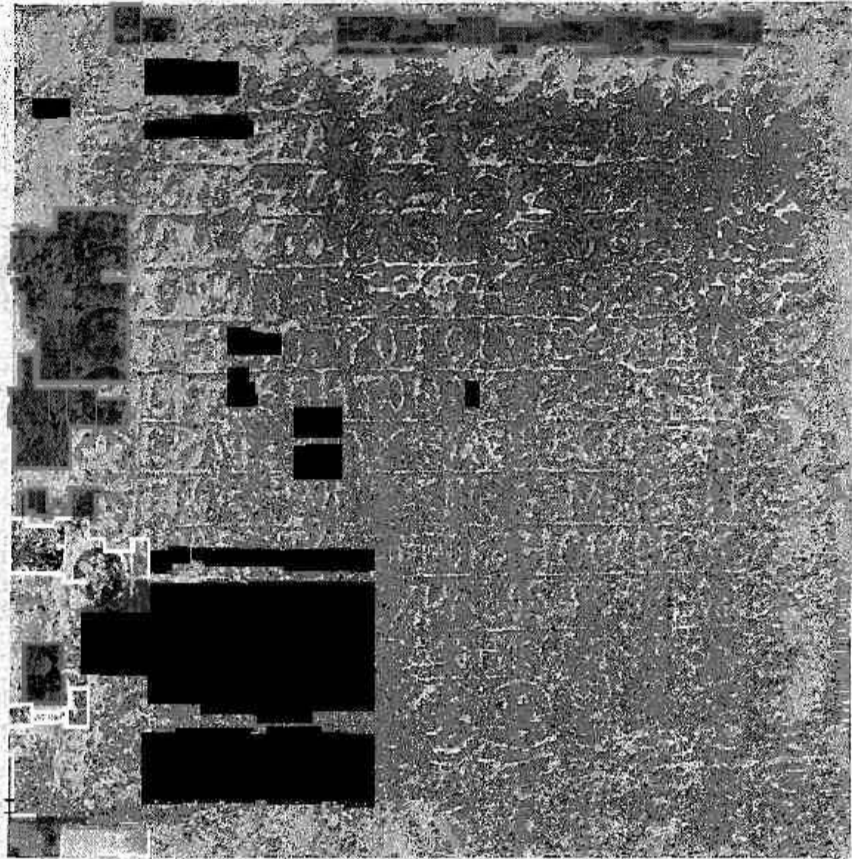
Δύο ἄλλαι ἐπιγραφαὶ ὁμοίαι τῶν ἀνωτέρω εἰς τὸν ρυθμὸν καὶ τὴν ἐπιμέλειαν τῶν γραμμάτων, ὅπως καὶ εἰς τὴν φρασεολογίαν καὶ τὰ γραμματικὰ λάθη, εἶναι λάξευμένα ἐπὶ μεγάλων φαιῶν λίθων, εἰλημμένων καὶ αὐτῶν ἐξ ἀρχαίου ὑλικοῦ. Ἡ μία περίπου τετραγώνος (0,76 × 0,78 μ.) εὗρίσκεται εἰς τὴν γωνίαν τοῦ βορείου τοίχου τῆς Προθέσεως (εἰκ. 38) ἡ δὲ ἄλλη ὀρθογώνιος (1,30 × 0,59 μ. ὕψ.) εἰς τὸν νότιον τοῖχον τοῦ Διακονικοῦ (εἰκ. 39). Περιβάλλονται ὑπὸ πλαισίου ἐκ περικλειομένων πενταφύλλων, ὅπως καὶ ἡ τῆς ἀψίδος, ἐνθυμίζουσαι ἐν μεγεθύνσει ἐπίτιπλα συγχρόνων περίπου χειρογράφων.

Ἡ ἐπιγραφή τοῦ βορείου τοίχου εἰς ἔνδεκα σειρὰς ἔχει ὡς ἐξῆς:

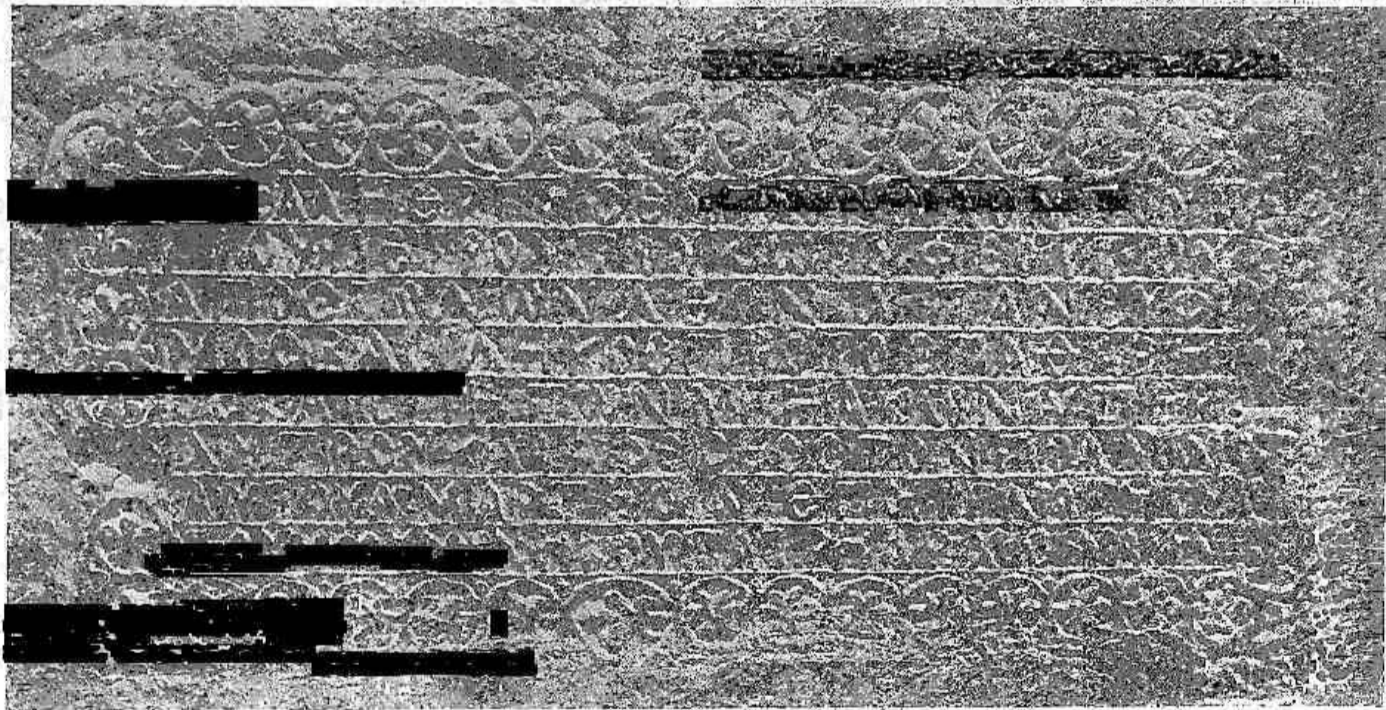
¹ Συγχρόνους ἐπιγραφὰς βλ. εἰς Ναὸν ἁγ. Γρηγορίου Θεβῶν (872) καὶ Μουσείου Θεβῶν, Σωτηρίου ἐνθ' ἄν. σ. 2 εἰκ. 3, 4, 5· καὶ εἰς Ναὸν ἁγ. Ἰωάννου Μαγκούτη (871) Κων-

σταντοπούλου, Ἐπιγραφή ἐκ τοῦ Ναοῦ τοῦ ἁγ. Ἰωάν. Μαγκούτη ἐν Ἐπετηρίδι Βυζαντινῶν Σπουδῶν, ἔτος Η (1931) σ. 253 εἰκ. 6.

† ΕΚΑΛΗΡΓΗΣΕΝ Τ
 ΟΝ ΝΑΟΝ ΤΟΥ ΑΓΙΟΥ ΠΑΥ
 ΛΟΥ ΤΟΥ ΑΠΟΣΤΟΛΟΥ ΛΕ
 ΟΝ Ο ΠΑΝΕΥΦΙΜΟΣ ΒΑΣΗ
 ΛΗΚΟΣ ΠΡΟΤΟΣΠΑΘΑΡΙΟ
 Σ ΚΑΙ ΕΠΗ ΤΟΝ ΥΚΙΑΚΟΝ ΥΠ
 ΕΡ ΛΥΤΡΟΥ ΚΑΙ ΑΦΕΣΕΩΣ ΤΟΝ
 ΠΟΛΛΩΝ ΑΥΤΟΥ ΑΜΑΡΤΗ
 ΩΝ ΕΤΟΥΣ ΑΠΟ ΚΤΗΣΕΟΣ ΚΟΣ
 ΜΟΥ ΕΞΑΚΙΣΧΗΛΙΟΣΤΟ ΤΡΙΑΚ
 ΟΣΗΟΣΤΩ ΟΓΔΟΗΚΟΣΤΩ Β

Εικ. 38. Κτητορική επιγραφή ἐπὶ τῆς βορείας
 πλευρᾶς τοῦ ναοῦ.

Εικ. 39. Κτητορική επιγραφή ἐπὶ τῆς νοτίας πλευρᾶς τοῦ ναοῦ.

Ἡ δὲ ἐπιγραφή τοῦ νοτίου τοίχου εἰς ὀκτὼ σειρὰς ἔχει ὡς ἑξῆς:

† ΕΚΑΛΗΡΓΗΣΕΝ ΤΩΝ ΝΑΟΝ ΤΟΥ Α
 ΓΙΟΥ ΠΕΤΡΟΥ ΤΟΥ ΚΩΡΥΦΕΟΥ ΤΩΝ
 ΑΠΟΣΤΟΛΩΝ ΛΕΟΝ Ω ΠΑΝΕΥΦΙ
 ΜΟΣ ΒΑΣΙΛΗΚΟΣ ΠΡΟΤΟΣΠΑΘΑΡΗ

ΟΣ ΚΑΙ ΕΠΗ ΤΩΝ ΥΚΗΚΩΝ ΥΠΕΡ
 ΛΥΤΡΟΥ ΚΑΙ ΑΦΕΣΕΟΣ ΤΟΝ ΠΟΛΛΩΝ
 ΑΥΤΟΥ ΑΜΑΡΤΗΟΝ ΕΠΗ ΙΓΝΑΤΙΟΥ
 ΤΟΥ ΟΙΚΟΥΜΕΝΙΚΟΥ ΠΑΤΡΙΑΡΧΟΥ. ΑΜΗΝ.

Εἰκ. 40. Ἐπιγραφή ἐπὶ τῶν δυτικῶν τοίχων τοῦ νάρθηκος.

Ἡ τελευταία ἐπιγραφή ἐπὶ πλακὸς (0,86 μ. × 0,60 μ.) εἶναι ἐντειχισμένη ἐπὶ τῆς δυτικῆς πλευρᾶς τοῦ νάρθηκος ἀκριβῶς εἰς τὴν γωνίαν ἀριστερὰ (εἰκ. 40). Αὕτη εἶναι ὄλως διάφορος τῶν ἄλλων καὶ ὡς πρὸς τὴν μορφήν καὶ ὡς πρὸς τὸ περιεχόμενον καὶ τὸ ὕφος. Τὰ γράμματα εἶναι ἐγγάρακτα, μᾶλλον ἐπιμήκη, ὁμοιότατα δὲ πρὸς τὰς δύο ἐπιγραφὰς τῶν Θεβῶν (Σωτηρίου ἑ. ἀ. τὴν 3 - 5). Τὸ ἐπίγραμμα εἶναι συντεθειμένον εἰς τριμέτρους ἰαμβικούς ἐκ δώδεκα στίχων. Δὲν πρόκειται δὲ περὶ κτητορικοῦ ἀλλὰ περὶ πανηγυρικοῦ ἐπιγράμματος, ὅπερ ἔχει ὡς ἑξῆς:

† ΟΥ ΦΘΟΝΟΣ ΟΥΔΕ ΧΡΟΝΟΣ ΠΕΡΙΜΗΚΕΤΟΣ ΕΡΓΑ ΚΑΛΥΨΕΙ
ΣΩΝ ΚΑΜΑΤΩΝ ΠΑΝΑΡΙΣΤΕ ΒΥΘΩ ΠΟΛΥΧΑΝΔΕΙ ΛΗΘΗΣ
ΕΡΓΑ ΕΠΕΙ ΒΟΟΩΣΙ ΚΑΙ ΟΥ ΛΑΛΕΟΝΤΑ ΠΕΡ ΕΜΠΗΣ
ΚΑΙ ΤΟΔΕ ΓΑΡ ΤΕΜΕΝΟΣ ΠΑΝΑΟΙΔΙΜΟΝ ΕΞΕΤΕΛΕΣΑΣ
ΜΗΤΡΟΣ ΑΠΕΙΡΟΓΑΜΟΥ ΘΕΟΔΕΓΜΟΝΟΣ ΙΦΙΑΝΑΣΣΗΣ
ΤΕΡΠΝΟΝ ΑΠΟΣΤΙΛΒΟΝ ΠΑΡΙΚΑΛΛΕΑ ΠΑΝΤΟΘΕΝ ΑΙΓΛΗΝ
ΧΡΙΣΤΟΥ Δ ΕΚΑΤΕΡΩΘΕΝ ΑΠΟΣΤΟΛΩ ΕΣΤΑΤΟΝ ΑΜΦΩ
ΩΝ ΡΩΜΗΣ ΒΩΛΑΞ ΙΕΡΗΝ ΚΟΝΙΝ ΑΜΦΗΚΑΛΥΠΤΕΙ
ΖΩΙΣ ΕΝ ΘΑΛΙΗΙΣΙΙ (sic) ΧΡΟΝΩΝ ΕΠ ΑΠΕΙΡΟΝΑ ΚΥΚΛΑ
Ω ΠΟΛΥΑΙΝΕ ΛΕΟΝ ΠΡΩΤΟΣΠΑΘΑΡΙΕ ΜΕΓΙΣΤΕ
ΓΗΘΟΜΕΝΟΣ ΚΤΕΑΤΕΣΣΙ ΚΑΙ ΕΝ ΤΕΚΕΕΣΣΙΝ ΑΡΙΣΤΟΙΣ
ΧΩΡΟΝ ΕΠΙΚΡΑΤΕΩΝ ΤΕ ΠΑΛΑΙΦΑΤΟΥ ΟΡΧΟΜΕΝΟΙΟ †

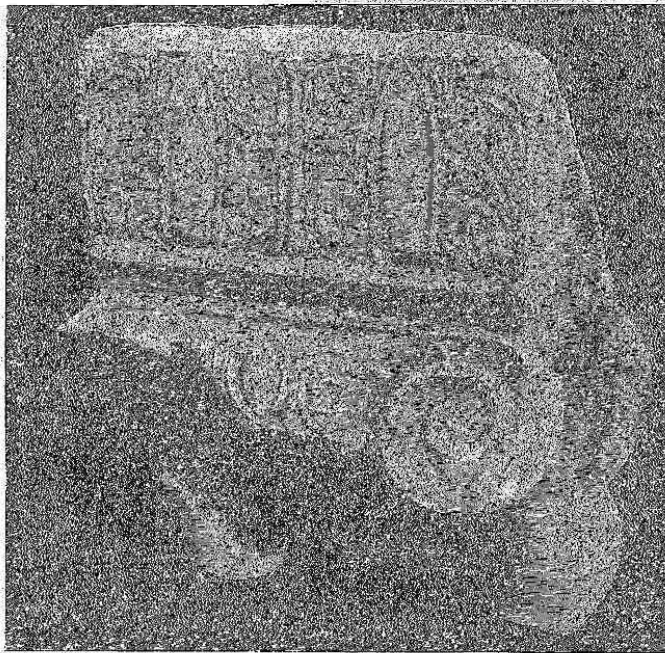
Ἐξ αὐτῶν πληροφοροῦμεθα ὅτι τὰ δύο ἀνατολικά γωνιαῖα διαμερίσματα — Πρόθεσις καὶ Διακονικὸν — ἐθεωροῦντο ἰδιαίτερα ναΐδρια τιμώμενα τὸ μὲν πρὸς βορρᾶν εἰς τιμὴν τοῦ ἀποστόλου Παύλου τὸ δὲ πρὸς νότον τοῦ ἁγ. Πέτρου.

Πᾶσαι αἱ ἐπιγραφαὶ αὐταί, αἱ φέρουσαι διάκοσμον ὅμοιον πρὸς τὰ λοιπὰ ἀνάγλυφα τοῦ ναοῦ, μαρτυροῦν ὅτι ἔγιναν ἐπὶ τόπου ὑπὸ τῶν ἰδίων μαρμαρογλυπτῶν, οἵτινες ἐκόσμησαν τὸν ναόν, ὅπερ καὶ ἐξηγεῖ τὸ ἀνορθόγραφον αὐτῶν.

Ὁ Πρωτοσπαθάριος Λέων φαίνεται ἐκ τῶν δύο τελευταίων στίχων τοῦ ἐπιγράμματος τούτου ὅτι κατεῖχεν ὡς κτῆμα του τὸν Ὀρχομενόν, τοῦ ὁποίου διετηρεῖτο ἔτι τὸ ἀρχικὸν ὄνομα. Ἀλλὰ ποῖος εἶναι ὁ Λέων οὗτος; ὡς δηλοῖ τὸ ἀξίωμα τοῦ Πρωτοσπαθαρίου προκρίεται περὶ αὐτοῦ τοῦ στρατηγοῦ τῆς Ἑλλάδος. Ὅτι δὲ ὁ Λέων, ὁ κτήτωρ τῆς Σκριποῦς, ἦτο πράγματι ὁ στρατηγὸς τῆς Ἑλλάδος, βεβαιούμεθα καὶ ἀπὸ σφριζόμενα μολυβδόβουλλα αὐτοῦ εἰς τὰ ὁποῖα ὁ Λέων ἀναγράφεται ὡς βασιλικὸς ὀστιάριος, ἐπὶ τῶν οἰκιακῶν καὶ ἀρχων Θηβιτῶν (θηβαίων) καὶ Ἑλλάδος¹. Ἔδρα τῶν στρατηγῶν, κατὰ τὸν 10^{ον} αἰῶνα γνωρίζομεν ὅτι ἦσαν οὐχὶ αἱ Ἀθηναὶ ἀλλὰ αἱ Θῆβαι², τῶν ὁποίων ἡ Καδμεία ἦτο ἐξ ἴσου ἰσχυρὰ πρὸς τὴν Ἀκρόπολιν, τὰ δ' ἐργαστήρια τῶν μεταξωτῶν ὀνομαστά³.

Τὸ ἕμμετρον αὐτὸ ἐπίγραμμα τῆς Σκριποῦς ἐγένετο πρόσφανως εἰς Θῆβας, καὶ εἶναι μία εἰσέτι πολύτιμος μαρτυρία τοῦ βαθμοῦ τῆς παιδείας εἰς τὰ επαρχιακὰ κέντρα τῆς Βυζαντινῆς αὐτοκρατορίας εἰς ἐποχὴν, καθ' ἣν ἡ Ἑλλάς ἐθεωρήθη δῆθεν ἐρημωθεῖσα καὶ ἐκβαρβαρωθεῖσα ἀπὸ τὰς σλαβικὰς ἐπιδρομὰς.

ΜΑΡΙΑ Γ. ΣΩΤΗΡΙΟΥ

Εἰκ. 11. Παλααιοχριστιανικὸν ἐπίγραμμα ἐξωθεν τοῦ ναοῦ τῆς Σκριποῦς.

¹ Ν. Α. Βέη, ἐνθ' ἄν. σ. 227.

Λάμπρου 1904 Τ. Α' σ. 227.

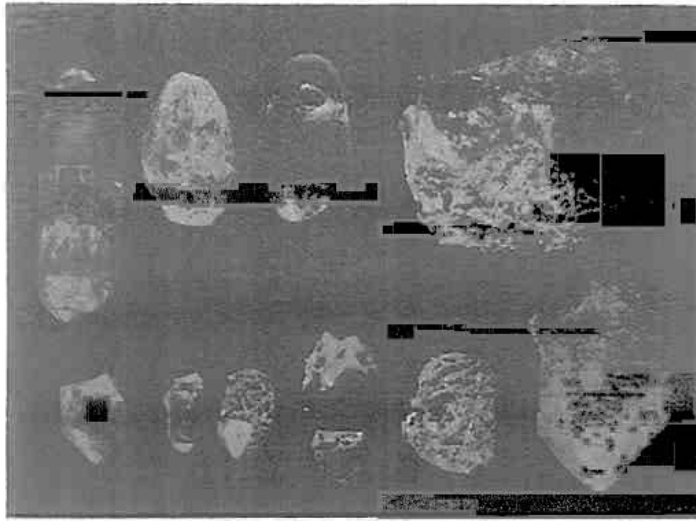
² Γρηγοροβίου, Ἱστορία τῆς πόλεως Ἀθηνῶν μεταφρ.

³ Σωτηρίου ἐνθ' ἄν. σ. 26.

Η ΟΡΕΙΑ ΚΡΥΣΤΑΛΛΟΣ ΕΝ ΚΡΗΤΗΙ

ΥΠΟ ΣΠΥΡ. ΜΑΡΙΝΑΤΟΥ

Τὸ ὑπὸ τὸ ἀνωτέρω ὄνομα γνωστὸν ὄρυκτον (Bergkrystall, rockcrystal, crystal "de roche) εἶναι μία παραλλαγή τοῦ ἀφθόνως ἐν τῇ φύσει ἀπαντῶντος quartz, τοῦ χαλαζίου ὡς ἐξηλλήνισε τοῦτον ὁ Ἡρ. Μητσόπουλος. Ἐν τῇ κλασικῇ ἀρχαιότητι ἦτο ἰδιαίτερος προσφιλεῖς πολύτιμος λίθος, ὅστις διὰ τὴν ἀπόλυτον διαφάνειαν καὶ στιλπνότητα ἐθεωρεῖτο ὡς

Εἰκ. 1. Τεμάγια ὄρειας κρυστάλλου. (Τὰ τρία πρότα εἶναι ΠΜ ἐποχῆς εὐρεθέντα ἐν ἀνασκαφαῖς, τὰ λοιπὰ συνελέγησαν ἐπὶ τῆς ἐπιφανείας τοῦ ἐδάφους εἰς τὰ περὶχωρα τῆς Ἀξοῦ).

ἔχων «τὴν σύστασιν ἐξ ὕδατος καθαροῦ παγέντος οὐχὶ ὑπὸ ψύχους, ἀλλ' ὑπὸ θείου πυρὸς δυνάμεων»¹.

Εἰς τοὺς παλαιότερους πολιτισμοὺς τῆς Αἰγύπτου καὶ Βαβυλωνίας ἡ ὄρεία κρύσταλλος ἦτο λίαν ἐνωρὶς γνωστή, ἀλλ' ἰδιαίτερος ἀφθονος ἀπαντᾷ ἐν τῇ Μινωικῇ Κρήτῃ καὶ ἐκεῖθεν εἰς τὴν περιοχὴν τοῦ Μυκηναϊκοῦ πολιτισμοῦ, χρησιμοποιοῦμένη κυρίως εἰς κατασκευὴν γλυπτῶν λίθων, ψήφων ὄρων, κεφαλῶν καρφίδων, παντοίων ἄλλων κοσμημάτων καὶ περιάπτων, τέλος δὲ εἰς ἐμπόσιον διακόσμησιν σκευῶν καὶ ἐπίπλων. Εἰς τὴν τελευταίαν ταύτην περίπτωσιν τὰ ἐμπαιστικά τεμάγια

τῆς ὄρειας κρυστάλλου ἐλάμβανον συνήθως μορφήν δίσκου ἐπιπεδοκύρτου, δι' ὃ πολλοὶ ἐξέφρασαν τὴν ὑπόνοιαν μήπως ἐχρησιμοποιοῦντο τοιοῦτοι δίσκοι ὡς πραγματικοὶ φακοί. Τὸ τελευταῖον τοῦτο διὰ τὴν Μινωικὴν ἐποχὴν ὑπεστηρίχθη ἐπὶ τῇ βάσει τοῦ γεγονότος, ὅτι μερικαὶ ἐργασίαι μικροσκοπικῆς σχεδὸν ἀκριβείας δὲν θὰ ἦτο εὐκόλον νὰ γίνονιν ἄνευ τῆς χρήσεως μεγεθυντικοῦ φακοῦ². Ἄλλοι ὑπεστήριξαν τὰ αὐτὰ διὰ τοὺς πολιτισμοὺς τῆς Ἀσσυρίας καὶ Βαβυλωνίας, ὑποθέσαντες ὅτι τοῦ μόνου ἐχρησιμοποιοῦντο οἱ φακοὶ τῆς ὄρειας κρυστάλλου ὡς μεγεθυντικοὶ καὶ συγκεντρωτικοὶ τῶν ἀκτίνων³, ἀλλὰ καὶ ὡς ὀμματουᾶλια πρὸς διόρθωσιν μυωπίας ἢ πρεσβυωπίας⁴. Ἐκ τῆς κλασικῆς ἀρχαιότητος ἐν πάσῃ περιπτώσει δὲν προκύπτει ἄλλο τι (καὶ θὰ ἦτο δύσκολον νὰ λησμονηθοῦν τοιαῦται ἐφευρέσεις) ἢ ὅτι κατεσκευάζοντο φακοὶ πρὸς χρησιμοποίησιν τῶν ἡλιακῶν ἀκτίνων, ὅπως ἀνάπτῃται πῦρ⁵.

¹ Διοδ. 2,52.

² Sir A. Evans, Palace of Minos 3,111. Εἰς φακὸς εὐρεθῆναι εἰς τὴν νεκρόπολιν τοῦ Μαύρου Σπήλιου παρὰ τὴν Κνωσὸν ἔχει κατὰ τοὺς θεωρητικὸς ὑπολογισμοὺς τοῦ H. Bek μεγεθυντικὴν δύναμιν 10 διαμέτρων, : Forsdyke, BSA 28,288.

³ B. Meissner, Babylonien und Assyrien 1,269.

⁴ E. ἄ. 2,309.

⁵ H. Blümner, Technologie und Terminologie der Gewerbe und Künste 3,250 καὶ σημ. 8, ὁπόθεν ἐν πάσῃ

περίπτωσει λείπει μία σπουδαία μαρτυρία διὰ τὴν ἀρχαιότητα τοῦ πράγματος, ἡ παρ' Ἀριστοφ. Νεφ. 766 ἐξ.

Στρεψιάδης : Ἦδη παρὰ τοιοῖς φαρμακοπόλαις τὴν λίθον ταύτην ἐόρακας τὴν καλήν, τὴν διαφανῆ ἀφ' ἧς τὸ πῦρ ἄπτουσι ; Σωκράτης : Τὴν ὕαλον λέγεις ; κλπ.

Εἶναι ἀναμφίβολον, ὅτι «ἡ λίθος» ἢ ἀποκαλουμένη ὕαλος ἐνταῦθα εἶναι ἡ κρύσταλλος, διότι τεχνητὴν ὕαλον ἄχρουν δὲν κατάρθωσαν νὰ παρασκευάσων ἐν τῇ ἀρχαιότητι πρὸ τῆς ἐποχῆς τοῦ Αὐγούστου. Βλέπε περὶ τούτου ὅσα ἐγράψα ἐν Ἀρχ. Δελτ. 1927 - 28 82 σημ. 2.

Ἐν Κρήτῃ ἡ χρησιμοποίησις τῆς κρυστάλλου ὡς γλυπτικοῦ ὕλικου συμπίπτει πρὸς τὴν ἐναρξιν τῆς ΜΜ ἐποχῆς, περὶ τὸ 2100 π.Χ.¹ Ἐν τούτοις ἡ λάμπις τοῦ ὄρυκτοῦ καὶ τὸ γεγονός ὅτι ἀνευρίσκεται ἐν τῇ φύσει εἰς ὠραίους ἐξαέδρους κρυστάλλους κορυφουμένους εἰς ἐξαέδρον πυραμίδα ἔκαμε νὰ χρησιμοποιῶσι τοῦτο ὑπὸ τὴν φυσικὴν μορφήν του ὡς κόσμον ἤδη κατὰ τὴν ΠΜ ἐποχὴν. Τοῦτο ἀποδεικνύουν τὰ ἐπὶ τῆς εἰκ. 1 τρία πρῶτα τεμάχια, προερχόμενα ἐκ τῶν κυκλικῶν ΠΜ τάφων τῆς Μεσαρῆς. Τὸ πρῶτον ἐξ αὐτῶν, εἶναι χρυσόδετος κρύσταλλος μετὰ ὁπῆς ἐπὶ τῆς χρυσοῦς κάψης, ὅπως χρησιμοποιεῖται ὡς περιάπτων². Τὸ δευτέρον³ εἶναι τεμάχιον εὐτελεστέρας κρυστάλλου μετὰ ὁπῆς πρὸς ἀνάρτησιν καὶ εὐρέθῃ ἐν τῷ «θόλω» Ἀγίας Τριάδος. Τὸ τρίτον⁴ προέρχεται ἐξ ὁμοίου τάφου τῶν Καλαθιανῶν, ἔχει δὲ λειανθῆ καὶ διατηρηθῆ, ὅπως ἀναρτᾶται ὡς περιάπτων.

Ὡς πρὸς τὴν προέλευσιν τῆς ὄρειας κρυστάλλου κατὰ τὴν Μινωϊκὴν ἐποχὴν οὐδεμία ὑπῆρχε μέχρι σήμερον ἔνδειξις ἢ πληροφορία. Τὰ σφηνοειδῆ κείμενα μνημονεύουν τῆς χώρας Ναϊρὶ (Ἀρμενίας) ὡς πηγῆς τοῦ λάμποντος, πολυτίμου ὡς ὁ χρυσὸς «σαδανού», ὅστις ὑποτίθεται ὅτι εἶναι ἡ ὄρεία κρύσταλλος⁵. Τὸ ὄρυκτὸν ἀφθονεῖ εἰς πολλὰ μέρη, ὧν τὰ κυριότερα ἦσαν ἤδη γνωστὰ εἰς τὴν κλασσικὴν ἐποχὴν (Ἰνδία, Μ. Ἀσία, Κύπρος, Ἄλπεις, Ἐρυθρὰ θάλασσα, Λυσιτανία)⁶. Ἡ Κρήτη, ἐφόσον κατέστη δυνατὸν νὰ ἐρευνησῶ, οὐδαμοῦ ἀναφέρεται ὡς πηγὴ ὄρειας κρυστάλλου, οὔτε παρ' ἀρχαίους οὔτε παρὰ νεωτέρους συγγραφεῦσιν, ἃν καὶ μνημονεύονται ἄλλοι πολυτίμοι λίθοι, οἵτινες ἀπῆντων ἐν [τῇ] νήσῳ⁷.

Ἦδη καθίσταται δυνατὸν νὰ βεβαιώσω ἐξ αὐτοψίας ὅτι ἀφθονος ὄρεία κρύσταλλος ἀπαντᾷ κατὰ τοὺς βορείους πρόποδας τῆς Ἰδης καὶ ἀκριβέστερον εἰς τὰ περίχωρα τῆς παλαιᾶς Ἀξοῦ. Εἰς ἐπανειλημμένας ἐκδρομάς μου κατὰ τὰ μέρη ἐκεῖνα συνέλεξα ἀφθονα δείγματα τοῦ ὄρυκτοῦ ἐπὶ τῆς ἐπιφανείας τοῦ ἐδάφους. Κυρίως ἀφθονεῖ τοῦτο ἐπὶ τῶν λόφων μεταξὺ τῶν χωρίων Κάλυβος καὶ Λιβιάδια (νομοῦ Ρεθύμνης, ἐπαρχίας Μυλοποτάμου). Κατὰ τινὰ πληροφορίαν, ἣν ὅμως δὲν ἠδυνήθην νὰ ἐξακριβώσω αὐτοπροσώπως, ἀνευρίσκεται ὄρεία κρύσταλλος καὶ παρὰ τὸ χωρίον Ξυδὰ (νομοῦ Ἡρακλείου, ἐπαρχίας Πεδιάδος), ἧτοι κατὰ τὴν περιοχὴν τῆς ἀρχαίας Λύκτου. Τὰ δείγματα, τὰ ὁποῖα συνέλεξα ἐπὶ τῆς ἐπιφανείας τοῦ ἐδάφους, εἶναι κατὰ τὸ πλεῖστον κατωτέρας ποιότητος τεμάχια ἢ κρύσταλλοι ἡμιδιαφανεῖς ἢ κιτρινωποὶ ἀδιαφανεῖς. Ἐν τούτοις συνέλεξα καὶ κανονικοὺς κρυστάλλους τελείας διαυγείας καὶ ἀπολύτου διαφανείας, ὡς οἱ χρησιμοποιηθέντες κατὰ τὴν Μινωϊκὴν ἐποχὴν, πολλάκις μάλιστα καὶ ἀνωτέρας ποιότητος. Τινὰς τούτων παρέχει ἡ εἰκ. 1.

Κατὰ ταῦτα ἡ ὄρεία κρύσταλλος εἶναι αὐτοφυῆς ἐν Κρήτῃ, οὕτω δὲ θὰ ἠδύνατο νὰ ἐρμηνευθῆ ἡ μεγίστη χρησιμοποίησις τοῦ ὄρυκτοῦ τούτου ἐν τῇ Μινωϊκῇ περιόδῳ. Τοῦλάχιστον προκειμένου περὶ τῶν ΠΜ περιάπτων τῆς εἰκ. 1 δύναται νὰ θεωρηθῆ βέβαιον, ὅτι

1 Evans, Palace of Minos 1 170 καὶ 271.

2 Ἄρ. καταλ. 9. Προέρχεται ἐκ τοῦ ἀρχαιωτάτου τάφου τοῦ Ἀγίου Ὀνουφρίου καὶ ἐδημοσιεύθη ὑπὸ Evans, The sepulchral deposit of Hagios Onouphrios near Phaestos 109 καὶ εἰκ. 90.

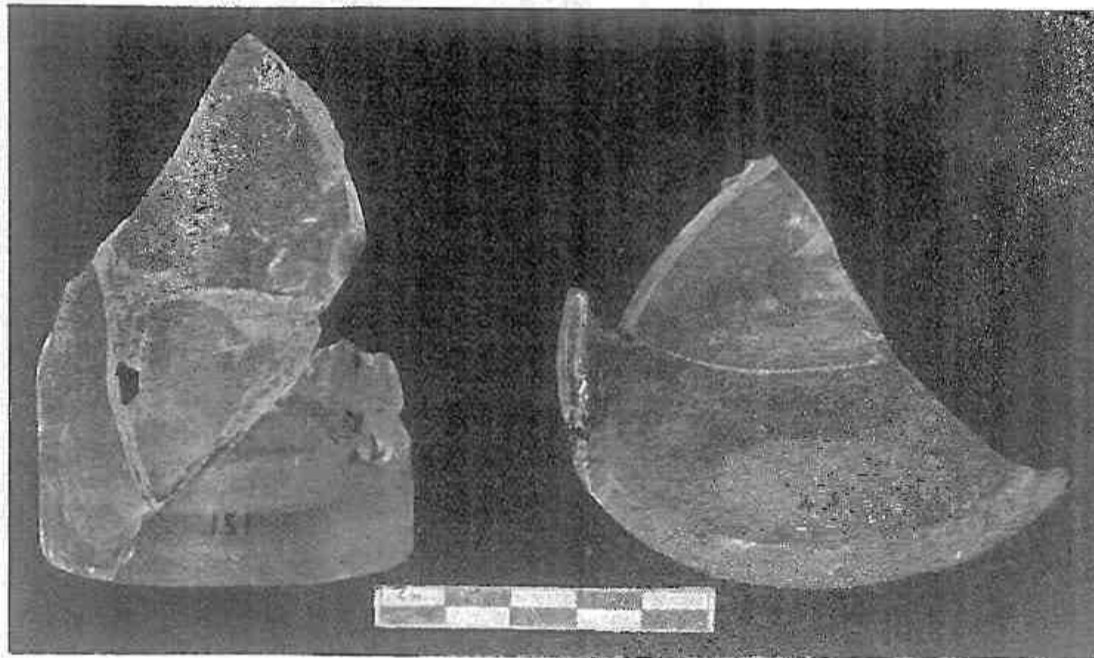
3 Ἄρ. καταλ. 515.

4 Ἄρ. καταλ. 825.

5 Meissner, Bab. u. Assyrien 1, 351.

6 Blümner, Technologie κλπ. 3 249 - 50. Αἱ κυριότεραι πηγαὶ εἶναι ὁ Πλίνιος, ἐπι δ' ὁ Διόδωρος καὶ ὁ Στράβων.
7 Ἀγάτης, Κοραλλοαχάτης καὶ ὁ καλούμενος Ἰδαῖος Δάκτυλος. Ὅρα τὰς σχετικὰς μαρτυρίας παρὰ Meursius, Creta κλπ. 115 - 16.

εἶναι κρύσταλλοι συλλεγέντες ἐπιτοπίως, τὸ αὐτὸ δὲ θὰ ἠδύνατο νὰ ὑποτεθῆ περὶ ἀκατεργάστων τινῶν ἐλλειψοειδῶν τεμαχίων ἐκ Μόχλου¹. Ἐν τούτοις δὲν δυνάμεθα νὰ ἀποκλείσωμεν τὴν ὑπόθεσιν, ὅτι τὸ ὄρυκτὸν τοῦτο βραδύτερον εἰσήγετο καὶ ἐξωθεν. Μεγάλα ὅπως δὴποτε τεμάχια διαφανῆ ἐγὼ δὲν ἠδυνήθην νὰ περισυλλέξω, ἐν ᾧ ἀφ' ἑτέρου εἶναι βέβαιοι, ὅτι οἱ Μινωικοὶ Κρήτες ἐπρομηθεύοντο τόσον μεγάλους πυρῆνας ὄρειας κρυστάλλου, ὥστε νὰ κατασκευάζωσιν ἐξ αὐτῆς τὰ πολύτιμα ἐκεῖνα ποτήρια, τὰ ὅποια καὶ βραδύτερον ἦσαν τοῦ συρμοῦ, ἀποκαλούμενα κρύσταλλα ἢ κρυστάλλινα (εἰκ. 2)². Ἐν τούτοις θὰ ἐνεδεικνυτο ἀκριβεστέρα ἐδαφολογικὴ ἐρευνα ὑπὸ τοῦ ἐιδικοῦ ὄρυκτολόγου, ἥτις οὐ μόνον εἰς ἀκριβέστερα

Εἰκ. 2. Μινωικὰ «Κρύσταλλα», ἧτοι πολύτιμα ποτήρια κατασκευασμένα ἐξ ὄρειας κρυστάλλου.

θὰ κατέληγε πορίσματα περὶ τῆς ἀφθονίας καὶ τῆς ποιότητος τοῦ ὄρυκτοῦ, ἀλλὰ καὶ τὸ ἐνδεχόμενον οἰκονομικῆς ἐκμεταλλεύσεως τοῦ πράγματος ἤθελεν ἐξετάσει³.

Ἡράκλειον, Ἰανουάριος 1933.

ΣΠ. ΜΑΡΙΝΑΤΟΣ

1 Seager, Mochlos' εἰκ. 25, εἰς τὸ κέντρον τῶν μεγάλων περιδεραιῶν, ὧν αἱ ψῆφοι εἶναι ἀποκλειστικῶς ἐκ κρυστάλλου.

2 Blümner ἔ. ἀ. 250. Ἐκ τῶν ποτηριῶν τούτων ἔπινον, συμφάνως πρὸς τὴν πιστευομένην φύσιν τοῦ ὄρυκτοῦ, μόνον ψυχρὰ ποτά, ὡς ἐκ τῆς αὐτῆς ὕλης φαίνεται νὰ ἦσαν αἱ σφαιραὶ τὰς ὁποίας ἐκράτουν κατὰ τὸ θέρος αἱ κομφαὶ Ρωμαῖαι κυραὶ, ἵνα δροσίξουν τὰς χεῖρας τῶν. Τὸ μουσεῖον Ἡρακλείου κατέχει τὰ λείψανα πλείονων πολυτίμων τοιούτων ποτηριῶν. Τὰ ἐνταῦθα ἀπεικονισθέντα προέρχον-

ται ἐκ Παλαικάστρου (ἀρ. καταλ. 151) καὶ Κνωσοῦ (ἀρ. 43).

3 Ὀρεία κρύσταλλος ἐν Ἑλλάδι ἀναφέρεται ἐν Χαλκιδικῇ εἰς τὰ μεταλλεῖα τῆς Ἰσβόρου (Ἐγκυκλ. Λεξ. Ἐλευθερουδάκη ἐν λ. κρύσταλλος). Ἐπίσης ἐκ προφορικῆς ἀνακοινώσεως τοῦ καθηγητοῦ κ. Ἰωακείμογλου γνωρίζω, ὅτι τὸ ὄρυκτὸν φαίνεται νὰ ἄπαντα ἐν Μυτιλήνῃ. Ἐν Θάσῳ ἐγνώριζον ἤδη οἱ ἀρχαῖοι (Πλίνιος) ὅτι ἄπαντα εὐτελῆς ποιότητος ἀμεθύστου, ὅστις εἶναι ἰωδῶς κεχρωσμένη παραλλαγή τῆς κρυστάλλου.

ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΚΑ ΧΡΟΝΙΚΑ

ΣΥΜΜΕΙΚΤΑ ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΚΑ

Καθ' ὃν χρόνον διετέλουν ἔφορος τῶν ἀρχαιοτήτων, συνέβη νὰ σημειώσω εἰδήσεις τινὰς περὶ τόπων ἢ πραγμάτων ἄλλων, τὰς ὁποίας δὲν εὐρέθη εὐκαιρία νὰ δημοσιεύσω ἢ ἀναφέρω ἐπαξίως.

Ἐκ τῶν εἰδήσεων τούτων καταλέγω τινὰς ἐν τοῖς ἐπομένοις.

1) ΑΡΧΑΙΟΙ ΠΥΡΓΟΙ ΕΠΙ ΤΟΥ ΚΙΘΑΙΡΩΝΟΣ

Ἐν τῇ *Τοπογραφία τῶν Δελφῶν* τεύχ. I 1912-17 σ. 53 μνημονεύω δύο πύργων ἀρχαίων, οὓς εἶδον ἐπὶ τοῦ Κιθαιρώνος τῇ 28, VIII, 1905. Ἐπειδὴ ἡ θέσις εἶναι ἀπόκεντρος καὶ ἀποβαίνει δύσκολος ἢ ἐπίσκεψις αὐτῆς, ἡ δὲ ἱστορικὴ σημασία τῶν πύργων μοι φαίνεται γνωστὴ ἐκ τοῦ Ξενοφῶντος, παραθέτω ἐκ τοῦ ἡμερολογίου μου, ὅσα ἐσημείωσα περὶ αὐτῶν τότε.

«Ἀπὸ τοῦ ἱεροῦ φρέατος τῶν Ὑσιῶν — Πανσ. 9, 2, 1, — ἀνέρχομαι πρὸς τὴν ὑπεράνω τοῦ Κρικουκίου γυμνὴν παρώρειαν τοῦ Κιθαιρώνος. Διέρχομαι στάνην τινὰ κτιστήν, ἄστεγον νῦν, ἐπειτα λατομεῖον ὠραίων μελαιῶν πλακῶν τιτανολίθου — βλ. Ἄρχ. Δελτ. 1930-1 σελ. 105 — καὶ εἶτα μικρὰν κοιλάδα, ὡς ἐν οἰκόπεδον, βαθεῖαν, περιβαλλομένην ὑπὸ βράχων. Εἶτα διέρχομαι τὴν παλαιὰν ὁδὸν Ἀθηναίων-Πλαταιῶν καὶ προχωρῶν συναντῶ δεκάδα κατακυλισθέντων ὑπὸ τῶν ἀνθρώπων πελεκημένων ἀρχαίων λίθων καὶ ἀνέρχομαι εἰς τοὺς ἐξέχοντας «βράχους» καλουμένους ἀλβανιστὶ *Καρούμπαλι* ἢ «ἔς τοὺς μύλους». Κατὰ τὴν εἴσοδον τοῦ ὑπὸ τῶν βράχων σχηματιζομένου μικροῦ βαθυπέδου εἶναι ἐρείπια δύο πύργων ἀρχαίων, ὧν ὁ πρὸς ἀνατολὰς πολυγωνικὸς με ῥοπήν ἰσοδομικήν. Οἱ γωνιαῖοι λίθοι μεγαλύτεροι. Εἷς ἔχει μ. 1.20, πᾶχ. 0.60 καὶ πλ. 0.90. Αἱ πλευραὶ τῶν λίθων δὲν εἶναι μόνον εὐθεῖαι, ἀλλὰ καὶ καμπύλαι — βλ. Τοπογρ. τῶν Δελφῶν σ. 92 σημ. Δρίτσα —. Πλευραὶ τοῦ πύργου μ. 6.00×6.20 περίπου, ἐπειδὴ κατέπεσον λίθοι καλύψαντες τὴν γραμμὴν τῶν τοίχων. Ἄμορφα ὄστρακα καὶ κεραμίδια γανωτά, ὡς τὰ τῶν τειχῶν τῶν Θηβῶν — βλ. τὰ ἐμὰ *Θηβαϊκά* = ΑΔ 1917 σ. 299 —.

Ὁ ἕτερος πύργος, ὁ πρὸς δυσμὰς, ἔχει περίπου τὰς αὐτὰς διαστάσεις ἤτοι 6.40×6.40 μ. καὶ εἶναι κατὰ τὸν αὐτὸν τρόπον ὠκοδομημένος. Δύναται τις κατὰ τὴν νοτιὰν πλευρὰν αὐτοῦ νὰ μετρήσῃ τὸ πᾶχος τοῦ τοίχου, ὃν 1.25. Ὁ πύργος εἶχε μέγα ὕψος, ὡς κρίνω ἐκ τοῦ ὑπολειπομένου πλήθους τῶν καταπεπτωκότων λίθων.

Πρὸς δυσμὰς αὐτοῦ ἐν τοῖς ἐρειπίοις ἡμισευμένος σπόνδυλος μικροῦ κίονος ἐκ τοῦ αὐτοῦ μέλανος τιτανολίθου. Ὅστρακα κεράμων ὅμοια τοῖς ἄλλοις.

Ἐκ τῶν πύργων τούτων προμηθεύθησαν πολλοὺς λίθους διὰ τὴν ἐκκλησίαν Κρικουκίου. Ἐντεῦθεν καὶ ἡ καθ' ὁδὸν κατεστραμμένη δεκάς τοιούτων.

Ἀπόστασις τῶν δύο πύργων ἀπ' ἀλλήλων περὶ τὰ 30 βήματα (χωρὶς νὰ μετρήσω).

Οἱ πύργοι κατοπεύουσι θαυμασίως τὴν ὁδὸν πρὸς Ἀθήνας (Κάζαν, Ἐλευθεράς, Μάζι) ὑπέροχον τὸ πανόραμα».

Ταῦτα τὰ φρούρια, φυλακῆρια, περιπόλια, φρουκῶρια, σκοπιὰς (βλ. Grasberger, *Erziehung und Unterricht* III, 77) ἔχει ὑπ' ὄψει ὁ Ξενοφῶν Ἑλλ. 5, 4, 36. 47, 59.

Τὰ ἐρείπια ἐνομίσθησαν ὑπὸ τῶν χωρικῶν ὡς ἐρείπια ἀνεμομύλων, ὅθεν ἡ ὀνομασία «ἔς τοὺς μύλους».

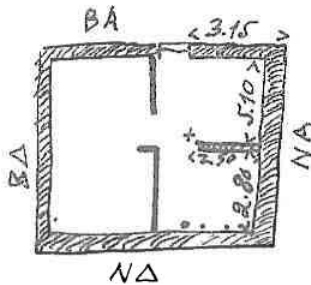
2) ΠΕΡΙ ΤΗΝ ΛΟΚΡΙΚΗΝ ΠΟΛΙΝ ΥΛΗΝ

Ἐν τῇ Ἄρχ. Ἐφημ. 1927-8 σελ. 209 ἔξ. ἐγένετο λόγος περὶ τῶν ἐρειπίων, ἅτινα δύναται νὰ ἀποδοθῶσιν εἰς τὴν λοκρικὴν πόλιν Ὑλην καὶ περὶ τίνος ἐπιγραφῆς εὐρεθείσης παρ' αὐτὰ ἔλεγον δ' ἔκει, ὅτι δὲν ἠδυνάμην νὰ προσθέσω πλεῖω ἀπὸ μνήμης καὶ ὑπισχνούμην τρόπον τινὰ νὰ συμπληρώσω τὰ γεγραμμένα μοι, ὅταν θὰ εὕρισκον τὰς σχετικὰς σημειώσεις μου.

Εὐρῶν ἤδη ταύτας, ἀνηκούσας εἰς τὸ ἔτος 1908, προσθέτω τὰ ἐξῆς ξηρά:

Ὁ πύργος (*εἶκ. 1*) ὁ δεσπόζων τῆς βαθείας ἐξόδου τῆς ὑπὸ τὴν Σιγδίτσαν κοιλάδος ἔχει πλευρὰς 12×12 μ. Πᾶχος τῶν ἐξωτερικῶν τοίχων 1.45, τοῦ δὲ διὰ σταυροῦ σημειουμένου 0.90 (εἶναι οὗτος κατὰ τὸ πᾶχος διὰ διπλῆς σειρᾶς λίθων μεγάλων

ἐκτισμένους). Ἡ θύρα κατὰ τὴν ΒΑ πλευρὰν οὖσα, ἔχει ὕψ. 2.15, πλ. 1.10. Δεξιὰ τῶ ἐξιόντι ἐκ τῆς θύρας εἶναι δύο ὅπαι εἰς ὕψος 0.85 καὶ 1.10. Διαστάσεις τῆς κάτω ὀπῆς 0.09×0.09 βάρθ. 0.04. Τῆς δὲ ἄνω 0.07×0.07, βάρθ. 0.03. Ἀπέναντι αὐτῶν ἐπὶ τῆς ἄλλης παραστάδος μία ὀπῆ 0.08 (θραῦσις),

Εἰκ. 1. Πύργος Σιγδίτσας.

βάρθ. 0.04. Τὸ ὑπέρθυρον σφίζεται πλ. 0.61, ὕψ. 0.69, μῆκ. 2,37.

Ἡ ΝΑ γωνία σφίζεται εἰς ὕψος ἔνδον μὲν 5.30, ἔξω δὲ 4.84 μ. Οἱ τοῖχοι εἶναι διὰ διπλῆς σειρᾶς λίθων ἐκτισμένοι οὕτως, ὥστε μεταξύ τῶν δύο σειρῶν καταλείπεται κενὸς χώρος ἡμίσεως περίπου μέτρου γεφυρούμενος ὁμοῦ κατὰ διαστήματα ὑπὸ ἐνδέσμων λίθων διηκόντων καθ' ὅλον τὸ πάχος τοῦ τοίχου.

Διαστάσεις τῶν μαζόνων πλίνθων μῆκ. 1.32 ὕψ. 0.80. Τὸ ὕψος τῶν δόμων διάφορον, π.χ. 0.75, 0.80, 0,65.

Ἐσωτερικῶς ἦτο διηρημένος ὁ πύργος εἰς τρία ἢ ἕως τέσσαρα μέρη. Ἐνδον εἰς τὸν ΝΔ τοῖχον 4 ὅπαι πρὸς στερέωσιν δοκῶν εἰς ὕψος ἀπὸ τοῦ δαπέδου 2 περίπου μέτρων, ἑτέρα δὲ ὀπῆ εἰς τὴν Ν ἄκραν τοῦ ΒΔ τοίχου. Ἐνδον δύναται νὰ γίνῃ ἀνασκαφή.

Ἐξω πέριξ θραῦσμα χειρομύλου καὶ κέραμοι, παρὰ δὲ τὸν χείμαρρον λείψανα κτηρίων καὶ τεμάχια ὀψιανῶ ἔν τοῖς χώμασι.

Δυτικώτερον τοῦ πύργου, δηλ. πρὸς τὴν Σιγδίτσαν περὶ τὰ 10 λεπτὰ τῆς ὥρας, ἐπὶ τῆς αὐτῆς κλιτύος τοῦ πρὸς νότον τῆς κοιλάδος βουνοῦ τείχος πόλεως σχεδὸν τετράγωνον, μὲ πλευρὰς 125 βημάτων περίπου, ψευδισόδομον, ἀλλὰ παλαιότερον πιθανῶς, ὡς φαίνεται ἐκ τῆς διαβρώσεως τῶν λίθων. Μεγάλῃ πύλῃ εἰς τὴν ΒΑ πλευρὰν ἑκατέρωθεν προέχουσι πύργοι, μεταξύ τῶν ὁποίων ἡ ἀπόστασις εἶναι 4.35 μ. Τῆς πύλης τὸ ἀνοῖγμα φυσικὰ μικρότερον. Ἐτέρα μικρὰ πύλις πρὸς ΒΑ πλ. 1.20. Τὸ τεῖχος σφίζεται ἐνιαχοῦ εἰς ὕψος 3-4 μ. Ἀποτελεῖ-

ται ἐκ δύο παραλλήλων σειρῶν λίθων, ὧν τὸ μεταξύ πεπληρωμένον διὰ μικροτέρων λίθων. Πάχος τοῦ τείχους 2.75. Τινὲς λίθοι λίαν μεγάλοι. Εἰς ἔχει ὕψ. 1.15 καὶ μῆκ. 2.08. Ἄλλοι 2.10×0.88. 1.15×1.15 μὲ πάχ. 0.64. - 1.16×1.50×0.85.

Κατὰ πληροφορίας χωρικῶν εὐρέθησαν καὶ τάφοι ἐν τῇ κοιλάδι καὶ πίθοι μετὰ τέφρας καὶ ὀστῶν κεκαυμένων—.

Ἡ ἐπὶ τοῦ ἄλωνιου ἐπιγραφὴ, ἣν ἐφρόντισε νὰ περισώσει ὁ Παπαδάκις (ΑΔ 1920-21, σ. 143), ἔχει κατ' ἀκριβὲς ἀντίγραφον ὡς δηλοῖ ἡ εἰκ. 2:

Εἰκ. 2. Ἡ ἐπὶ τοῦ παρὰ τὴν Σιγδίτσαν ἄλωνιου ἐπιγραφὴ.

Τὸ ὄνομα Στράτωνος φαίνεται μεταγενέστερον τῶν ὑποκειμένων μικροτέροις γράμμασιν ὀνομάτων. Ὑπὸ τὴν κατάληξιν ὡς (Ἀλεξῶς) καὶ ἐν συνεχείᾳ φαίνονται λείψανα προγενέστερα ἀντιστοιχοῦντα πρὸς τὸ Χαριξένου.

3) ΕΠΙΓΡΑΦΗ ΚΥΘΗΡΩΝ

Τῆ 14. VII. 1906 εἰς τὴν Παλαιόπολιν τοῦ Ἀδλέμονα τῶν Κυθήρων εὗρον εἰς τὸ περιβόλιον τοῦ Μιχ. Ἰ. Φυροῦ ἢ Πίκκολη ἐντὸς σωροῦ λίθων τεμάχιον πάχους τραχέος, μήκους μεγίστου 0.79, ὕψ. ἢ πλ. 0.17-0.16 καὶ πάχ. 0.30. Ἡ ἐπιγραφὸς πλευρὰ καὶ ἡ ὀπισθεν αὐτῆς οὖσα εἶναι αἱ παλαιαὶ πλευραὶ, ὥστε τὸ πάχος τοῦ λίθου εἶναι τὸ παλαιόν. Ἡ κάτω πλευρὰ ἐφθαρμένη ὡς ὑπὸ ὑδάτων, ἡ δ' ἄνω σκαιῶς πελεκημένη διὰ πλατέος ὄργάνου. Δεξιὰ, ἀριστερὰ καὶ ἄνω κολοβὴ ἡ ἐπιγραφὴ (εἰκ. 3).

Τὰ γράμματα εἶναι βαθέα καὶ ἔχουσιν ὕψος 0.05, πλάτος δὲ γραμμῶν 0.008. Ὁ λίθος πιθανῶ-

τατα προέρχεται ἐξ ἐπιστυλίου ἢ ὑπερθύρου κτίσματος τινος κτισθέντος «ἐ]κ τῶν τῆς θεᾶς (Ἄφροδίτης) προσόδων». (Παυσ. 1, 14, 7).

Εἰκ. 3. Ἐπιγραφή Κυθήρων.

Τὴν ἐπιγραφὴν μετένεγκον εἰς τὴν πρωτεύουσάν καὶ παρέδωκα εἰς τὸν σχολάρχην Κασσιμάτην.

4) ΕΠΙΓΡΑΦΗ ΔΕΛΦΩΝ

Δυτικῶς τοῦ σταδίου τῶν Δελφῶν ἐν τῷ ἐκεῖ ὑψουμένῳ αὐτοφουεῖ βράχῳ εἶναι λαξευτὴ λάρναξ φέρουσα βαθύτερον λαξευτὸν τετραγώνον χώρον, ἐν ᾧ εἶναι ἐπιγραφή

ΘΗΚΗ	Θήκη
ΕΠΙΚΤΗΤΟΥ	Ἐπικτῆτου
ΤΟΥΣΑΝΕΙΤΟΥ	τοῦ Ἀν(αι)ίτου

Ὁ τρίτος στίχος ἔχει ἀμφίβολον γράμμα τὸ μικρὸν σ. Πρόκειται περὶ κατοίκου τῶν Ἀναίων τῆς Μυκάλης.

5) ΔΥΟ ΘΡΑΥΣΜΑΤΑ ΤΟΥ ΔΙΟΚΛΗΤΙΑΝΕΙΟΥ ΔΙΑΓΡΑΜΜΑΤΟΣ ΕΚ ΣΚΩΛΟΥ(;) ΤΗΣ ΒΟΙΩΤΙΑΣ

Τῷ 1905 ἀντέγραψα ἐν τῷ «Ἑλληνικῷ» σχολεῖῳ Κριεκουκίου τῆς Βοιωτίας δύο μέρη Διοκλητιανείου διαγράμματος ἑλληνικῆς μεταφράσεως, συλλεγένητα ὑπὸ τοῦ τότε σχολάρχου Ρώσση ἐκ τινος τόπου πρὸς τὸ Δαριμάρι, ἐνθα τοποθετεῖται ὁ Σκῶλος, οὗ ὑπεράνω ἐπὶ τοῦ ξηροῦ ὄρους λείψανα πύργου ἀρχαίου.

α)	β)
ΕΝΕΙΜΑΤΙΟΙΣ	ΑΡΙΚΗ
ΤΟΙΣΛΟΙΠΟΙΣ	<
Α*ΙΣ ΛΑ	ΕΑΓΟΣ
ΜΟΤΟΥΝΗΣΙΑ	ΤΕΣΤΙΝ
ΜΕΝΩΛΑ*	ΗΤΟΙΒΙΤΟΥ
ΕΙΝΗΝΗΛΑ	ΥΠΛΟΥ
ΗΝΛΑ*	ΟΙΝΣΕΙ
*ΚΥΠ	ΕΤΙΧΗΝ
*ΙΕ	ΙΟΑ*Ε
ΙΣΕΡΓ	ΟΙΚΟΝ
С	***Δ

Τὰ δύο ταῦτα μέρη, ἐπὶ μαρμάρου κεχαραγμένα, μετηνέχθησαν ἔπειτα ὑπ' ἐμοῦ εἰς τὸ μουσεῖον Θηβῶν, ἐνθα καὶ ἀπόκεινται νῦν.

Τὸ ἐν τεμάχιον α' ἔχει ὕψ. μέγιστον 0.28 καὶ πλ. ἐπίσης 0.28, πάχ. 0.14. Ὑψος γραμμάτων 0.01.

Τὸ ἕτερον τεμάχιον β' μαρμάρου ἔχει μῆκ. 0.50, πλ. 0.38 καὶ πάχ. 0.18. Φέρει τὴν ἐπιγραφὴν εἰς δύο στήλας. Τὸ ἀριστερὸν μέρος τῆς ἐνεπιγράφου πλευρᾶς λελαξευμένον ὡς κυμάτιον καταστρέψαν τὴν ἀρχὴν τῶν στίχων.

Τὸ ἑλληνικὸν ἀντίγραφον τοῦτο τοῦ Διοκλητιανείου Διαγράμματος (301 μ.Χ.) εἶναι τὸ πέμπτον, ὅπερ εὑρίσκεται ἐν Βοιωτίᾳ μετὰ τὰ εὑρεθέντα ἤδη ἐν Πλαταιαῖς, Θήβαις, Θεσπιαῖς καὶ Λεβαδείᾳ, ὅτι τὰ δύο τεμάχια τοῦ δὲν προέρχονται ἐκ τοῦ τῶν Πλαταιῶν ἀντιγράφου, δεικνύει ἀπλῆ παραβολὴ πρὸς τὴν ὑπὸ τοῦ Mommsen δημοσίευσιν τούτου ἐν *American Journal of Archaeology* 1890 σ. 54 ἐξ. Ἐν τούτῳ εἶναι διάφορος καὶ ἡ ὅλη διάταξις καὶ ἐπομένως καὶ ἡ ἐπάλληλος σχέσις τῶν γραμμάτων, καὶ ἡ ὀρθογραφία καὶ ποῦ καὶ ἡ μετάφρασις ἐκ τοῦ λατινικοῦ. Δι' ὁμοίους λόγους δὲν προέρχονται τὰ νέα τεμάχια οὔτε ἐκ τοῦ τῶν Θηβῶν ἀντιγράφου. Ἐκ τοῦ τῶν Θεσπιῶν ἐσώθη μικρὸν μόνον τεμάχιον ἐξ ἄλλου μέρους τοῦ διαγράμματος, ὥστε ἡ ἀπόφρασις δὲν δύναται νὰ εἶναι κατηγορηματικὴ. Πιστεύω ὅμως, ὅτι ὅπως ἐν ἄλλαις πόλεσι τῆς Βοιωτίας ὑπῆρχον ἴδια ἀντίγραφα, οὕτω θὰ ἦδύνατο καὶ ὁ Σκῶλος ἢ οἰονδῆποτε χωρίον νὰ εἶχεν ἀνάγκην ὁμοίαν.

Τὸ πρῶτον νέον τεμάχιον α' περιέχει λείψανα τοῦ κεφ. 20 ἐδάφ. 13 (περὶ πλουμαρίων καὶ σειρηναρίων) κατὰ τὸν H. Blümner *Der Maximaltarif des Diocletian* 1893 σελ. 37, καθ' ὃ ἀνασυγκροτῶ τὸ κείμενον γράφων πάλιν διὰ κεφαλαίων τὰ σωζόμενα μέρη:

«ΕΝ ΕΙΜΑΤΙΟΙΣ Μοτουνησίοις ἢ τοῖς λοιποῖς τρεφομένη Α*ΙΣ λαναρίῳ ἐργαζομένῳ ΜΟΤΟΥΝΗΣΙΑ ἢ θαλάσσια τρεφομένῳ ΛΑ* μ'. εἰς ἔρεαν Τερεντείνην ἢ λαδικηνὴν ἢ ἀλιεινὴν ΛΑ* ὑπὲρ ἐρέας δευτερείας λ.α'. *κ' ὑπὲρ ἐρέας τριτερείας λ.α. *ιε' λινύφῳ τρεφομένῳ ΙΕ ΕΡΓΟΝ κλ.»

Τὸ ἕτερον τεμάχιον β' εἶναι λείψανον τοῦ περὶ ἐσθῆτος μέρους (ἐ.ἀ. κεφ. 19, 58) ἐν τῇ ἀριστερᾷ στήλῃ:

«χλαμὺς ΔΑΡ(δαν)ΙΚΗ ἀπλῆ καλ. *ζ. μάντος *α'. ΕΑΓΟΣ γαλλικός, τουΤΕΣΤΙΝ Ἀνβιανῆσιος ΗΤΟΙ ΒΙΤΟΥΡΙΤΙΚὸς *η'. σάγος ἄφρος *φ».

Ἔπεται ἐν συνεχείᾳ ἡ ἀρχὴ τοῦ κεφ. 20,1 (ἐ.ἀ.),

ου τὴν συνεχειαν εχει το πρωτον τεμαχιον, οπερ ὑπέκειτο λοιπὸν εἰς τοῦτο.

«Περί μισθῶν τῶν πλουμαρίων καὶ τῶν χειρικαρίων. Πλουμαρίῳ ἰς ἐπίσημν συμφειρικὸν ο(γκίας) ΑΚΕ. ἰς στίχην ὄλοσειρικὸν ὀ(γκίας) α' κλ.»

Ἐν τῇ δεξιᾷ στήλῃ εἶναι ἡ συνέχεια τοῦ κερ. 21,1 στ. 3 «...εξ ερέας ἰραχτέρας κ'.

4 ἐνδρομίδος ἦτοι ΡΑΚάνης καιν. κλ'.

5 ΔΕΛΜΑΤΙΚΟΜΑΦΟΡ(ΤΟΥ) ΚΑΙΝΟΥ ΤΡΑΧΥΤΕΡΟΥ κν'.

6 ΔΕΛΜΑΤΙΚΟΜΑΦΟΡ(ΤΟΥ) (ΠΕΞΟΥ) ΚΑΙ(ΝΟΥ) ΚΛΘΑ(ΡΟΥ) κρ'.

7 ΥΠΕΡ ΕΤΡΙΚΤΩΡΙΑΣ ΚΑΙ(ΝΗΣ) ΠΥΞΗΣ ΚΑΘΑΡΕΙΑΣ κν'.

8 ΥΠΕΡ ΔΕΛΜΑΤΙΚΗΣ ΚΑΙΝΗΣ ΣΥΜΦΕΙΡΙΚΗΣ ΑΝΔΡΕΙΑΣ κσ'.

9 στίχης ΚΑΙΝΗΣ ΣΥΜΦΕΙΡΙΚΟΥ κροε'.

10 ΥΠΕΡ ΔΕΛΜΑΤΙΚΗΣ ΣΥΜΦΕΙΡΙΚΟΥ ΔΣΗΜΟΥ κ

11 ΚΑΙΝΗΣ

12 ΥΠΕΡ ΔΕΛΜΑΤΙΚΗΣ ὄλοσειρικὸν ἀνδρείας καινῆς κν'» κλ.

6) ΔΙΟΡΘΩΣΕΙΣ ΕΙΣ ΤΑΣ IG VII

Ἄριθ. 638. Μετὰ τον πρῶτον στίχον εἶναι
ΕΞΘΞΟΚΤ | 1801 Ὀκ(τωβρίου) τ-
ΕΛΝΟΝΟΝΤΤΑΞΞ | = ἐλ(ειώ)νοντας
ΑΡΧ | Α.Ρ.Χ

«ἔστι χρονολογία τῆς οἰκοδομίας τῆς ἐκκλησίας. (=1801, τέλος Ὀκτ.). Εἰς τὸ τέλος εἶναι πιθανῶς τὰ ἀρχικά γράμματα τοῦ ονόματος τοῦ χαράξαντος, οὐχὶ δὲ ἀρχιερεὺς ἢ ἀρχιτέκτων. Ἀνέγνωσα ἐπὶ τόπου.

ἀριθ. 2188 Ἀνάγγ.: «Γεράσιμος ἱερομόναχος/καὶ κητοραξ».

1673 στ. 1 ἐν ἀρχῇ προσθετέον ΙΟ (=Δ)ιοδότω

» 3 » » Ω

» 4 » » ΤΑ

» 5 » » οἶωνο[εκ]οπίοντος

1674 » ο » » ΓΕ(ίονος)

» 4 τὸ δευτέρον γράμμα εἶναι Μ

1721 στ. 3 ἐν ἀρχῇ ἀναγινώσκω ΤΗΡΟΣ (Σώ)τήρος Σωτήρω ελεξε).

στ. 11 ἀναγινώσκω ΚΑΘΑΚΗΤΥΣΑΛΛΥΣ

1722 στ. 2 ἀναγινώσκω ΑΡΙΣΤΟΚΛΕΙΟΣ

» 4 » ΕΙΑΚΗΔΡΟΜΙΣΚΟΝ

» 6 » ΚΗΦΙΣΟΤΕΛΕΙΑ

1725 » 1 ἐν τέλει ἀναγινώσκω ΑΡΙΣΤΟΝΟΩ

» 5 » » ΚΗΤΑΛΥΓΑ

1732 » 4 ἐν ἀρχῇ » ΣΕΙΜΙΑΣ

1830 » 5 » » χῶρος προς μείζονα συμπλήρωσιν ὡς

Ι-Ε-ΡΟΘΥCΙΟΝ

1855 » 1 ἐν ἀρχῇ ΜΟΥCΑΙCΙ

1881 στ. 1-2 ἀντὶ Θ-ΕΑC κείται Ο-ΡΑC

2300 Συμπληρωτέον Παρ]μενίσκος.

2459α Ἄ]ρτάμιδο[ς· οὐχὶ Ἄ]ρταμιδο[ρος.

4161 στ. 1 ἐν τέλει ἴχνη Ω, ὥστε συμπληρωτέον Ἄρίστω· [ἴνα καὶ οὐχὶ Ἄρίστ[ι]ππον. Βλ. 4147, 4133.

4173 8β ἀντὶ 7 ἀνάγνωθι ΤΙ (Ἐρω)τιανός)

11β ΖCΥC 23β ΔΙΟΝΥCΙΟC

12β ΜΑΞΙΜΟ 26β ΓΛΑΦΥΡΟC

28β ΕΠΙΚΤΑCΖC 18β ΑΙCΧ....

ΑΝΤΙΛΛΟC ΖΕΥC

30β ΤΕΡΤΙΟC ΔΙΟΓΕΝΗC

ΖΕΥC

Μεταξὺ 31α καὶ 32α παρεμβλητέον ΑΡΤΕΜΩΝ ΥΓΙΑΝΟC

32β ΑΦΡΟΔΕΙCΙΟC

33α ΚΕΡΔΩΝ

34α CΩΤΙΩΝ 31β ΑΥΡΕΥΤΑΚΤΟC

36β ΑΥΡΜΕΓΙCΤΙΩΝ ΖΕΥC

37β ΑΥΡΑΜΦΙΚΛΗC

Ἐπάρχει δὲ καὶ τρίτη στήλῃ, ἐνθα

8γ ΑΥΡΑΝΕΙΩΝ

ΑΥΡΩCΙΜΑC

ΑΥΡΑΜΦΙΚΛΗC †β

ΖΕΥC

Τὰ πλεῖστα τῶν ονομάτων τούτων, ἅτινα προσθέτω, εἶναι ἡμιαπεξεσμένα προς χάραξιν τῆς δευτέρας αναγραφῆς. φαίνονται δὲ καὶ ἄλλα ἴχνη.

7) ΛΑΤΙΝΙΚΗ ΕΠΙΓΡΑΦΗ

Ἐν BCH, VI σ. 276 στ. 6 ἀναγνωστέα ἢ ἐν Θήβαις λατινικὴ ἐπιγραφὴ L. LICINIVS. IVSTVS καὶ ὄχι FESTVS.

8) ΝΟΜΙΣΜΑΤΙΚΟΝ ΕΥΡΗΜΑ ΕΝ ΒΟΙΩΤΙΑ

Κατὰ τὸ ἔτος 1911 μοὶ ἐπεδείχθησαν ὑπὸ τοῦ ἐν Θήβαις μακαρίτου νῦν ἱατροῦ Μερκενίτου 16 ἀργυρᾶ νομίσματα ευρεθέντα σύμπαντα ἐν Βοιωτίᾳ κατὰ τον Κορινθιακόν που κόλπον.

1-8 τοῦ ἔτους 1666.

1-3. Α Διάμ. 0.02. Ἐμπρὸς γυναικεία κεφαλὴ προς δεξ. Πέριξ LIV MATRIS COM. T. SOVV. DOM.

Ὁπισθεν θυρεὸς μετὰ τριῶν κρίνων. Ἐκατέρωθεν 16-66. Πέριξ DNS. ADIVTOR. ET. REDEM. MEVS.

4-6. Ὁμοία, ἀλλ' ἐπιγρ. εμπρὸς μὲν HEC. EST. VIRTVTIS. IMAGO, ἐπὶ θάτερα δὲ PER. TOTAM. ASIAM. CVRRENS.

7. Ὁμοίον, ἀλλ' ἐπιγραφὴ εμπρὸς μὲν HEC. EST κλ., οπισθεν δὲ DEVS MEVS EI OMNIA.

8. Ὁμοίον, ἀλλ' ἐπιγρ. εμπρὸς μὲν LIV. MAT... COM. T. SOVV. DOM., οπισθεν δὲ DNC... LVM... T SALVS. MEA.

9-12 τοῦ ἔτους 1668.

9-11. Ὅμοια ἀλλ' ἐμπρὸς ἐπιγρ. ΡΥΛΧΡΑΥΙΡΤΥ-
ΤΙΣ ΙΜΑΓΟ, ὄπισθεν δὲ ΒΟΝΙΤΑΤΙΣ ΥΝCΙΑΡΥΜΟΥΙΝΟΥΕ.

12. Ὅμοιον, ἀλλ' ἐπιγρ. ἐμπρὸς μὲν ... ΙΥΛΙΑΜ
ΡΥΝCΙΡ. CΑΜΡΙ, ὄπισθεν δὲ CΕΝΤΥΡΛΥΜ ΓΕΡΜΙΝΑ ΒΥ.

13-14 τοῦ ἔτους 1669.

13. Ὅμοιον, ἀλλ' ἐμπρὸς μὲν ΜΑΡCΗ. ΟCΔ ... ὄπι-
σθεν δὲ ΙΝΤΕΡCΕΤΜΑ ... ΥΛΕΑ ΦΛΟΥΕΝΤ.

† ΠΡΟΙΟΡΙΘΕCΑΥ ΝΘΗCΕC Κ ΗΡΕΡΕC ΥΝCΙΝΕC ΤΑ ΔΟΔΕΚΑΟΡΤΑ ΗC ΤΟ ΤΕΜΠΛΕΟ
ΚΑΙ ΤΗΝ ΚΟΝΑ Η ΚΗΜΙC ΤΗΣ ΘΕΟΤΟΚΟΥ ΔΙΑCΙΝΔΡΟΜΗC ΚΕCΟΔΟΝ ΤΩΝ ΕΥΘΕΒΩΝ ΧΡΙCΤΗ
ΑΥΧΗΝΟΥC ΒΟΝΤΟC ΥΘΕΟΦΙΛΗC ΤΗC ΚΥΡΙΑC ΚΥΡ ΔΙΟΝΙCΙC ΤΗΣ ΑΓΙΟΤΑΤΗΣ ΤΗΣ ΚΟΝΑC ΛΟΙΩΝ (τυψ)

ΕΥΝΟΤΟC ΚΥΡ... CΤΗ ΕΝΕΤΗ 1782 CΕΠΤΕΜΒΡΙC... ημερος και 28 αμαρτολο
-αβραημιοζ... χαρι

Εικ. 4. Ἐπιγραφή εἰκόνας Θεοτόκου.

14. Ὅμοιον, ἀλλ' ἐμπρὸς ΓΡΑΤΙC... ὄπισθεν δὲ
ΒΟΝΙΤΑΤΙΣ ΥΝCΙΑΡΥΜ ΟΥΙΝΟΥΕ. Τὸ ἔτος ἴσως δὲν
εἶναι 1669 ἀλλὰ 1668.

15-16 ἀμφιβόλου ἔτους.

15. Ἴσως ἐντελῶς ὁμοιον πρὸς τὰ 1-3.

16. Ἴσως ἐντελῶς ὁμοιον πρὸς τὰ 4-6.

9) ΕΙΚΩΝ ΤΗΣ ΘΕΟΤΟΚΟΥ ΕΝ ΚΡΙCΣΗ:

29 Φεβρ. 1905. Ἐν Κρίσση (Χρῖσσῶ) ἐν τῇ
ἐκκλησίᾳ Ἁγίου Νικολάου τῆς κάτω ἑνορίας ἐπὶ
εἰκόνας τῆς κοιμήσεως τῆς Θεοτόκου ἢ ἐπιγραφή

(εἰκ. 4). Ἡ ἐκκλησία εἶναι νέα. Ἡ εἰκὼν προέρχε-
ται ἐξ ἄλλης ἐκκλησίας παλαιότερας.

Εἶναι δ' ἐπὶ λινῆς ὀθόνης ἐξωγραφημένη καὶ ἐπὶ
δύο σανίδων κεκολλημένη. Ἡ ἐπιγραφή εἶναι κάτω
γεγραμμένη ἔπαθε δέ, διότι ἔσκασε πολλαχοῦ ἢ
ὀθόνη. Ἡ τελευταία ὅμως γραμμὴ (4¹) εἶναι ἐν
μέρει κεκαλυμμένη ὑπὸ νεωτέρου στρώματος πρα-
σίνου χρώματος καὶ ἡ ἀρχὴ αὐτῆς μόλις διαφαί-
νεται κάτωθεν τούτου.

Ἡ ἐπισκοπὴ Ἀμφίσης ἐλέγετο καὶ τότε Σόλον
ἢ Σόλονος ὡς καὶ ἐπὶ Ἡσαίου ἐπισκόπου κατὰ
τὴν Ἑλλ. Ἐπανάστασιν. Μεταγραφή:

Ἰστορήθησαν ὑ θῆες καὶ ἡερες ὑκόνες τὰ δοδε-
[κάορτα εἰς τὸ τέμπλεο
καὶ [ἱστορήθη] ἡ ὑκὸνα ἢ κήμησις τῆς Θεοτόκου
[διὰ σινδρομῆς καὶ ἐξόδον τὼν εὐθεβῶν χρῖστηανῶν
ἀρχη[ερατέ]θοντος τοῦ θεοφιλεστάτου κύρου Διονισίου
[τῆς ἀγιωτάτης Ἐπισκοπ]ῆς Σόλον
[Ἐπιτροπ:]εῦνοτος κύρου... τζῆ ἐν ἔτη 1782 Σεπτεμ-
[βρίου]... [Διὰ χει]ρὸς [ἐμοῦ] τοῦ ἀμαρτολοῦ
Cτ[άβρου] Κωνστ[αντίνου] Τῆ[τα]χαρι

ΑΝΤ. Δ. ΚΕΡΑΜΟΠΟΥΛΛΟC

Ο ΚΡΗΤΙΚΟC ΛΑΒΥΡΙΝΘΟC ΚΑΙ ΟΙ ΣΧΕΤΙΚΟΙ ΜΥΘΟΙ

Αἱ περὶ τοῦ Κρητικοῦ Λαβυρίνθου πληροφορίες
ἐκ τῆς ἀρχαιότητος εἶναι ἀσαφεῖς ὅσον ἀφορᾷ οὐ
μόνον τὸ εἶδος τῆς κατασκευῆς, ἀλλὰ καὶ τὸν σκο-
πὸν καὶ αὐτὴν τὴν θέσιν αὐτοῦ¹.

Κατὰ τὸν Εὐστάθιον (Παρεμβ. 38 καὶ ἐφ.) ἦτο δ
Λαβύρινθος «σπήλαιον ὑπόγειον κρητικὸν πολυέ-
λιτον», «εἶδος τι κοιλίας ὑπογείου ἢ καὶ ὑπὸνμου
μετ' ἐδιεξόδων», ἢ ἄλλως (Μέγ. Ἐτυμ. 554, 27)
«σπήλαιον ἀντιῶδες, δύσκολον περὶ τὴν κάθοδον
καὶ δυσχερὲς περὶ τὴν ἀνοδον». Καὶ παρὰ τοῦ
Κεδρηνοῦ (Cedrenus, 68), λέγοντος ὅτι ὁ Μινώ-

¹ Πρβ. Stoll, Fabricius καὶ Hofer ἐν Roscher Mythol.
Lex. II 2, 1778 κθ.

ταυρος «φεύγει πρὸς τὴν λαβυρίνθιον χώραν καὶ
ἐν σπήλαιῳ λανθάνει κρυβεῖς», ἐκλαμβάνεται ὁ
Λαβύρινθος ὡς σπήλαιον, εὐρισκόμενον ἐν Γόρ-
τυνι, ὁ δὲ Κλαύδιος (cons. Hon. 18,634), καίπερ
κυμαίνόμενος ὅσον ἀφορᾷ τὴν θέσιν τοῦ Λαβυρίν-
θου, ἐν ἀντιθέσει πρὸς τὸν Πausανίαν (E, 27, 10),
τὸν Πλούταρχον (Θησ. 16), τὸν Σενέκαν (Erist.
XLIX, 7) καὶ ἄλλους ὀρίζοντας τὴν θέσιν τοῦ ἐν
Κνωσῶ, προφανῶς ὑπονοεῖ σπήλαιον. Ὁ Στρά-
βων ἐπίσης (H', 2), ὡς σπήλαιον ἐκλαμβάνει τὸν
Λαβύρινθον, ἀφοῦ τὸν παρ' αὐτοῦ ἀναφερόμενον
Λαβύρινθον τῆς Ναυπλίας θεωρεῖ κατασκευασμέ-
νον ἐν τοῖς παρ' αὐτὴν σπηλαιοῖς, ἐντεῦθεν δ' ὁ
Höck (Kreta, I, 657) νομίζει τὸν Λαβύρινθον, ὡς
συνδεόμενον πρὸς τὰ εἰς θρησκευτικὴν λατρείαν
ἀφιερωμένα σπήλαια.

Ἄντιθέτως, ἄλλαι πηγαὶ φέρουν τὸν Λαβύρινθον ὡς κτίριον. Ὁ αὐτὸς Κλαύδιος, ὅταν τοποθετῇ αὐτὸν εἰς τὴν Κνωσὸν, ὀνομάζει αὐτὸν «tecta», στέγας, ὃ δὲ Ὀβίδιος (Met. VIII, 157) «multiplex domus cum coectis tectis» καὶ ὁ Ἀπολλόδωρος (III, 11, δμ. 15) «μέγαν τινα οἶκον», ὡς ἐπίσης καὶ ὁ Πανσανίας (I, 27, 10), καίτοι διὰ τῶν λέξεων «οἶκος», «οἶκημα», θὰ ἠδύνατο νὰ νοηθῇ γενικῶς τὸ ἐνδίαίτημα, ἀφ' οὗ οἱ Λαβύρινθοι ἀναφέρονται ὡς «οἰκοδομητοὶ» (Εὐστ. ξ. α.) Ὁ Πομπώνιος Μέλας (I, 56) ἀναφέρει Λαβύρινθον ἐκτισμένον μὲ στήλας καὶ τοίχους καὶ ὁ Πλούταρχος (ξ. α) ὅτι εἶχεν οὗτος «πέλας», ὡς ἐπίσης καὶ ὁ Πλίσιος (N. H. 36, 13 καὶ 85), βεβαιῶν διὰ τὸν κρητικὸν Λαβύρινθον ὅτι εἶχεν οὗτος καταστροφῇ πρὸ αὐτοῦ, ἐνῶ τὸ σπήλαιον τῆς Γόργυνης σφίζεται ἀκόμη σήμερον. Παρομοίως ὁ Στράβων (ΙΖ', 37) ὡς κτίριον περιγράφει τὸν Λαβύρινθον.

Εἶναι ἐντεῦθεν φανερὸν ὅτι ὁ χαρακτηρισμὸς τοῦ Λαβυρινθοῦ ἀπεδίδοτο οὐ μόνον εἰς σπήλαια ἀλλὰ καὶ εἰς κτίρια, προφανῶς διότι ἀμφότερα, τὰ τε σπήλαια καὶ τὰ κτίρια ταῦτα εἶχον ἀναμφιβόλως κοινὸν τινα χαρακτῆρα.

Εἴτε ὅμως εἰς τὴν λυδικὴν ἢ καρικὴν λέξιν «λάβρυς», σημαίνουσαν πέλεκυν, ἀναγόμενον τὴν ἐτυμολογίαν τῆς λέξεως «Λαβυρινθίου», ὡς δέχεται ὁ Sir Arthur Evans (Journal of Hellenic Studies, XXI, 109, 298), εἴτε εἰς τὴν «λαύραν» ἢ «λάβραν», σημαίνουσαν δίοδον, ὡς νομίζει ὁ Burrows (The Discoveries in Crete, 110), προέχει, νομίζω, πάντως ὁ στρατιωτικὸς μᾶλλον χαρακτῆρ τῆς λέξεως, ἀνεξαρτήτως τοῦ ἄν, ὡς τινες ἰσχυρίσθησαν, ἢ λέξις ἀπέκτησε κατόπιν καὶ θρησκευτικὴν ἔννοιαν. Ὁ πέλεκυς, γεωργικὸν ἐργαλεῖον, ἐχρησιμοποιοεῖτο καὶ ὡς πολεμικὸν τοιοῦτο, ὡς γενικῶς συμβαίνει εἰς τοὺς πρωτογενεῖς λαούς, αἱ δὲ δίοδοι, μάλιστα αἱ στεναὶ καὶ σκοτειναί, καθιστῶσι τὴν ἄμυναν τῶν ὀλίγων ἐναντι τῶν πλειόνων πολλῶ εὐχεροτέραν. Διὰ τοῦτο νομίζω ὅτι ἡ λέξις Λαβύρινθος ἀπεδίδοτο εἰς εἰδικὸν τρόπον ἀμύνης, ὅστις, ἐφαρμοσθεὶς ἐν ἀρχῇ εἰς τὰ σπήλαια, μετηνέχθη κατόπιν καὶ εἰς τὰ κτίρια καὶ συνεπῶς φαινομενικῶς μόνον αἱ ὡς ἄνω πηγαὶ διίστανται ἀλλήλων, ἐνῶ πράγματι αὐταὶ ἀναφέρονται εἰς διάφορα χρονικὰ σημεῖα τῆς ἐξελίξεως τῆς ιδέας τοῦ Λαβυρινθοῦ.

Οἱ παλαιότεροι νεολιθικοὶ κάτοικοι τῆς Κρήτης εἶπρον ἐκεῖ τὰ ὑπολείμματα τῶν παλαιολιθικῶν τραγωδοῦτων τῆς τεταρτογενούς ἐποχῆς, οὓς συναντῶμεν ἐν Παλαιστίνῃ, Φοινικῇ καὶ ἄλλαχού, διαι-

τωμένους ἐντὸς σπηλαίων. Οἱ ἱστορικοὶ ἀκόμη Κρήτες διετήρουν τὰ ἱερὰ αὐτῶν σπήλαια, ὡς οἱ Χετίται καὶ οἱ τραγωδοῦται τῆς αὐρηλιανῆς καὶ μαγδαληναίας ἐποχῆς, ἀναφέρεται δ' ὅτι ὁ παλαιότερος Μίνως πρῶτος ἐκτίσε πόλεις ἐν Κρήτῃ. Ἄναμφιβόλως ἡ ιδέα τῆς ἀμυντικῆς ὀργανώσεως τῶν ἐνδίαιτημάτων τῶν ἐκείνων, τῶν σπηλαίων, κατὰ τῶν ἐπιδρομῶν ἄλλων φυλῶν ἐκ τῶν πολυαρίθμων τοιούτων ἐν τῇ νήσῳ ἢ καὶ ἔξωθεν εἶχεν ἀπασχολήσει ἕκτοτε τοὺς παλαιότερους κατοίκους τῆς νήσου.

Οὐδὲν ὅμως ἀσφαλῆστερον καὶ προχειρότερον μέσον τοιαύτης ἀμυντικῆς ὀργανώσεως τῶν σπηλαιωδῶν ἐνδίαιτημάτων τῶν ὑπῆρχε διὰ τοὺς Κρήτες, εἰ μὴ, τοῦτο μὲν ἢ ὅσον ἐναντι βαθυτέρων διόρυξιν τῶν σπηλαίων τῶν, τοῦτο δὲ ἢ διασκευῇ τῶν εἰς αὐτὰ προσβάσεων στενῶν καὶ πολυελείκτων, ἔνθα ἢ ἄμυνα εἰς τὰς πολλαπλᾶς δίοδους καθίστατο εὐκολωτέρα, διότι ἢ στενότης τῶν διαδρόμων δὲν ἐπιτρέπει εἰ μὴ τὴν ἀνὰ ἓνα μόνον εἴσοδον τῶν ἐπιδρομῶν καὶ μάλιστα εἰς μέρος σκοτεινόν, πλησοσμένων καὶ ἐκ τῶν πλαγίων διαδρόμων. Οἱ πολυαρίθμοι καὶ ἀδιέξοδοι ἐλιγμοὶ τῶν διαδρόμων τούτων οὐ μόνον τὴν ἀνακάλυψιν τῶν ἀμυνομένων καὶ τὴν πρὸς τὰς ἐστίας καὶ τὰ ἱερὰ αὐτῶν πρόσβασιν ἐδυσχεραίνουν, ἀλλὰ καὶ τὴν ἐκείθεν ἔξοδον τῶν ἐπιδρομῶν καθίσταν ἀδύνατον. Ἐχομεν δὲ πλεῖστα παραδείγματα καταφυγῆς τῶν διωκομένων εἰς τὰ σπήλαια, ὅπως διασωθῶσιν, ὡς κατὰ τὴν ἐπανάστασιν τοῦ Ὁρλώφ ἐν Σπέτσαις, ἀλλὰ καὶ ἐν αὐτῇ τῇ Κρήτῃ τῷ 1821 (Ψιλᾶκη, Ἱστορ. Κρήτης, Γ', 510), εἰς τὴν τοιαύτην δ' ἄμυναν ὀφείλονται καὶ αἱ ἐν ταῖς νήσοις στενοὶ καὶ δύσβατοὶ ὅδοι (Πασπάτη, Χιακὸν Γλωσσάριον, 337). Πιθανῶς δὲ καὶ αἱ πρῶται χριστιανικαὶ κατακόμβαι δὲν ἦσαν ἐντελῶς ἐστερημέναι τοῦ τοιοῦτου ἀμυντικοῦ χαρακτῆρος ἐναντίον τοῦλάχιστον μὴ ὀργανωμένων ἐπιδρομῶν. Ἡ ἔμφυτος εἰς τὸν ἀνθρώπινον νοῦν ἀρχὴ τῆς Στρατηγικῆς, ἢ τοῦ καταεπιχειροῦ τῶν ἐχθρικών δυνάμεων, ἐφηρμοζέτο ὁρμεφυτῶς εἰς τὴν τοιαύτην λαβυρινθώδη διὰ τῶν ὑπογείων στενῶν διαδρόμων ἀμυντικῆν ὀργάνωσιν, τοῦ δὲ συνδυασμοῦ τῆς ἐσχάτης ἀμύνης πρὸς τοὺς τόπους τῆς θρησκευτικῆς λατρείας, οἷοι ἐχρησίμευον τότε ἐν Κρήτῃ τὰ σπήλαια, (Höck, Kreta, I, 65), ἔχομεν καὶ εἰς τὴν νεωτέραν ἑλληνικὴν ἱστορίαν παραδείγματα (Μεσολόγγι, Ψαρά, Ἁγ. Μηνᾶς Χίου, Ἀρκάδι Κρήτης). Διὰ τοῦτο καὶ ὁμοφώνως παρὰ τῶν ἀρχαίων συγγραφέων ὁμολογεῖται τὸ πολυέλικτον καὶ ἀδιέξοδον τῶν Λαβυρινθῶν καὶ ἐπὶ διαφορῶν μορφᾶς, εἰς νομίσματα κατόπιν καὶ ἄλλα-

χού, εμφανίζεται ή τοιαύτη διασκευή του. Κατά τὸν Πλουτάρχου ὁ Λαβύρινθος εἶχε «περιοδούς» καὶ «ἐλιγμούς», ἀνταποκρινόμενος εἰς ἀνελξεις καὶ περιελξεις (Πλουτ. Θησ. 21), κατὰ τὸν Ἀπολλόδωρον ἦτο «οἷκημα καμπαῖς πολυπλόκοις πλανῶν τὴν ἔξοδον», ἐν ᾧ «τὸν εἰσελθόντα ἀδύνατον ἦν ἐξιέναι, πολυπλόκοις γὰρ καμπαῖς τὴν ἀγνοουμένην ἔξοδον ἀπέκλειε» (F. H. G. Müller, I, σ. 152, 179), ἀναφέρεται δ' οὗτος ὡς «δυσέξοδος» (Παυσ. II, 31, 1), ὡς ἐπίσης καὶ τὸ «Λαβυρινθίων σχολίων» (Δίων Χρυσόστ. οἱ. 80) ἔνθα καὶ «ἀδύνατος ἢ πάροδος καὶ ἔξοδος» ἀνευ καθηγμένου (Στράβ. IZ', 37) καὶ «γναμπτὸν ἔδος σχολίου Λαβυρινθίου» (Καλλιμ. Ὑμν. εἰς Δῆλ. 4, 3, 11). Συνάγω ἐπομένως ἐντεῦθεν ὅτι ἡ λέξις Λαβύρινθος ἐσημαίνει ἀρχικῶς τὴν εἰδικὴν ἐκεῖνην ἀμυντικὴν ὀργάνωσιν τῶν σπηλαιωδῶν ἐνδιατημάτων τῶν προμινωικῶν κατοίκων τῆς Κρήτης, στηριζομένη εἰς τοὺς πολυπληθεῖς, σιενούς, πολυελίτους καὶ ἀδιέξοδους διαδρόμους, καθιστώντας ἀνέμφικτον τὴν πρὸς αὐτὰ πρόσβασιν.

Τοιοῦτον ὅμως περιώνυμον σπήλαιον ὀφείκει ἀκόμη σήμερον ἐν Γόρτυνι τῆς Κρήτης, τὸ ὁποῖον, μολοντί ἐθεωρήθη παρὰ τινῶν ὡς παλαιὸν λατομεῖον (Keller, Jahrb. f. Phil. 1887, I, 51)¹ σύμφωνα πρὸς παλαιότεραν γνώμην, ἦν ἀνέκρουσεν ὁ Tournefort (Voyage du Lévant), ἐν τούτοις ἐμφανίζει μέγα βάθος, ὄπερ μόνον κατὰ τὸ ἔξερευνηθῆν αὐτοῦ μέρος φθάνει τὰ 1500 μ. περίπου, ἐνῶ αἱ διόδοι ἐν αὐτῷ εἶναι τὸσον στεναῖ, χαμηλὰ ἐνιαχοῦ καὶ δύσβατοι ὥστε νὰ πρόεπη νὰ νὰ βαδίσῃ τις 200 περίπου μέτρα κύπτων μέχρι τῆς γῆς καὶ τὸσον σκοτεινὸν καὶ δυσπρόσιτον τὸ βάθος του, ὥστε ὑπὸ τοὺς ὄρους τούτους ἡ ἐξ αὐτοῦ λατομεῖα καὶ ιδίως ἡ μεταφορὰ λίθων νὰ καθίσταται ἀδύνατος, τόσῳ μάλλον ὅσῳ ἡ ποιότης τοῦ λίθου τούτου οὐδὲν ἐξαιρετικὸν παρουσιάζει (Δάσπερ. Περιγῆ. Κρήτης, μετάφρ. Μ. Βερνάρδου, σ. 27). Τὰ ἐμφανῆ ἐξ ἄλλου εἰσόματα κατεργασίας ἐν αὐτῷ καὶ ἡ ἐσκαλισμένη εἰσοδός των («οἰκοδομητός» παρ' Εὐσταθίου, ἔχον «τύλας» παρὰ Πλουτάρχῳ) καὶ ἡ πληθὺς τῶν διαδρόμων, ὁδῶν, στοῶν ἐν αὐτῷ, ἀνεξερευνητῶ ἀκόμη σήμερον κατὰ πᾶσαν τὴν ἔκτασιν, ὡς ἐπίσης καὶ ἡ χρησιμοποίησις τοῦ σπηλαίου ὑπὸ ποικίλων ἀκόμη σήμερον ὡς καταφυγίου, δηλοῦσιν ὅτι τὸ ὑπόγειον τοῦτο φυσικὸν ὄργανον εἶχε παρασκευασθῆ παρὰ τῶν ἀρχαιοτάτων κατοίκων πρὸς ἐνδιαίτησιν αὐτῶν καὶ καθιστᾷ

πιθανὸν ὅτι τὸ παλαιότατον τοῦτο σπήλαιον ἦτο ἀρχικῶς ὁ Λαβύρινθος καὶ ὅτι ἐξ αὐτοῦ ἔλκει τὴν καταγωγὴν ἡ ὑπὸ τὸ ὄνομα τοῦτο παλαιότατη ἀμυντικὴ ὀργάνωσις.

Ἡδὴ περὶ τὰ 2000 - 1900 π. Χ., εἰς οὓς δηλαδὴ χρόνους ἀνάγονται ὑπὸ τοῦ Evans τὰ περὶ τὴν κεντρικὴν αὐλὴν τοῦ ἐν Κνωσῷ ἀνακαλυφθέντος ἀνακτόρου πενιχρὰ οἰκοδομήματα, οἱ παλαιοὶ Κρητες, ἐγκαταλείψαντες τὸν πρωτογενῆ βίον τῶν σπηλαίων, κατεσκευάζον πλέον οἰκοδομήματα, διδασχθέντες τὴν τέχνην παρὰ τῶν Ἰδαίων Δακτύλων, οἵτινες ἐπελθόντες πρὸς τὴν Ἰ. Ἀσίας καὶ ἔχοντες ἤδη προηγμένον πολιτισμὸν (Διόδ. V. 64) φέρονται εἰσαγαγόντες ἐκτὸς ἄλλων καὶ τὴν οἰκοδομικὴν ἐν Κρήτῃ. Ἡ ἐξακριβωσις τοῦ ὅτι τοῦλάχιστον τινὰ ἐκ τῶν κτιρίων τούτων τοῦ παλαιότατου οἰκοδομικοῦ συγκροτήματος ἦσαν ὠχυρωμένα, ἐπιτρέπει τὴν ὑπόθεσιν ὅτι εἰς τοὺς ἐπὶ ἡλῶδας Ἰδαίους Δακτύλους ὑπέρθε ἐξήνη ἡ ἐγκωρία παλαιότατη κρητικὴ παραδόσις τῆς διὰ πολυελίτων διαδρόμων ἀμυντικῆς ὀργάνωσεως τῶν ἐνδιατημάτων καὶ ἐπομένως ἐγκατελείφη αὐτῇ ὑπ' αὐτῶν τότε. Τῶν συγκροτημάτων ὅμως τούτων ἐνωθέντων βραδύτερον καὶ διασκευασθέντων τελικῶς εἰς τὸ ἀρχικὸν σχέδιον τοῦ ἀνακτόρου περὶ τὰ 1900-1700, ἐπηκολούθησαν μερικαὶ αὐτοῦ καταστροφαι, ἀποδιδομένη εἰς ἐπιδρομάς Ἰσως τῶν Ὑξῶς καὶ οἰσμοῦς, περὶ τὸ τέλος δὲ τῆς μέσης μινωικῆς περιόδου (ΜΜΠ) ἀνωκοδομήθησαν ἄλλην τὰ ἀνάτορα, τὰ ὁποῖα κατὰ τὴν ὑστέραν μινωικὴν ἐποχὴν (LΜπ) ἀπέκτησαν τὸ πλεῖστον τὸ διακόσμου των καὶ παρουσίασαν τὴν ἀνωτάτην τῶν τεχνικῶν ἀριότητα, δηλαδὴ περὶ τὸ 1450 - 1375, ἵνα καταστραφῶσι περὶ τὰ τέλη τῆς περιόδου ταύτης (Evans).

Δεδομένου ἤδη ὅτι εἰς τὸν Δαίδαλον, τὸν περιώνυμον Ἀθηναῖον ἢ Κρητὰ μαχαιρὸν καὶ ὡς πρὸς τοὺς χρόνους τῆς ἀκμῆς σφόδρα ἀντιλεγόμενον πολυτεχνίτην (Thieme - Becker Allgem. Künstlerlexik. VIII 280 ἐ.) ἀποδίδει ὁ Διόδωρος (IV. 76), ὁ Ἀπολλόδωρος (III, 15), ὁ Εὐστάθιος (ἐ. ἄ. 38), ὁ Πομπώνιος Μέλας (2, 7, Daedali operibus) καὶ ἄλλοι τὴν ἀνοικοδόμησιν τοῦ κρητικοῦ Λαβυρινθοῦ, τοῦθ' ὄπερ καὶ παρ' Ὁμήρου ἐξυπακούεται (Ἰλ. Σ. 590), καθίσταται προφανὲς ὅτι διὰ τῆς λέξεως Λαβυρινθῶν χαρακτηρίζεται τὸ ἀνάκτορον τῆς Κνωσοῦ, ἀπὸ μερικωτέρας μάλιστα ἀπόψεως, τῆς εἰδικῆς ἀμυντικῆς του διασκευῆς. Δεδομένου δὲ ὅτι ὁ Δαίδαλος ἦτο σύγχρονος τοῦ Θησέως, ζῆσαντος κατὰ τὸ Πάριον Χρονικὸν περὶ τὰ 1260 π. Χ., θὰ ἔπρεπε, ὅπως ἀποδῶσῃ τις εἰς τὸν Δαίδαλον

¹ Περβ. καὶ Fabricius παρὰ Roscher ML αὐτ. 1780.

τὴν ἀνοικοδόμησιν τοῦ μεγάλου περιτέχνου ἀνακτόρου, ἢ τὴν χρονολογίαν καθ' ἣν τοῦτο ἀνοικοδομήθη ἢ τὴν ἐπὶ τῆς βασιλείας τοῦ Θηοπέως, μετὰ ἀπόθεσιν ἀποδοθῆναι κατὰ μίαν καὶ ἡμίσειαν περίπου ἑκατονταετηρίδα¹. Ἄλλως δὲν εἰς τὸν Δαίδαλον νὰ ἀποδοθῆ ἡ ἀνοικοδόμησις τῶν μεταγενεστέρων ἀνακτόρων, τῶν οἰκοδομηθέντων κατὰ τὸ τέλος τῆς ὑστερίας μυωικῆς περιόδου (LMIII), καίτοι εἰς τὰ προηγούμενα μεγαλοπρεπεῖ ἀνάκτορα προσιδιάζει μάλλον ἢ παρὰ Διοδώρῳ ἔξαιρομένη ἰδίως καλλιτεχνικῆ τοῦ Δαιδάλου ἰδιοφυΐα (IV, 76). Ὁ Δαίδαλος, περιώνυμος διὰ τὴν ἐφεύρεσιν διαφόρων οἰκοδομικῶν, μεταξύ ἄλλων, ἐργαλείων καὶ δι' ἄλλας ἐπινοήσεις (Πλουτ. Θηο. 16), «ἀρχιτέκτων ἄριστος καὶ πρῶτος ἀγαλμάτων εὐρετής» ('Ἀπολλοδ. III, 14, 8), εὐρέθη ἐν Κρήτῃ εἴτε διωκόμενος διὰ τὸν φρόνον τοῦ ἐπὶ τῆ ἀδελφῆ αὐτοῦ Πέρδικου ἀνεπισημῶς Τάλω (Διόδ. IV, 76, 'Ἀπολλ. III, 15), εἴτε ἐπίτηδες ἐξ Ἀθηνῶν μετακλιθεὶς, ἔχουσάν τότε φήμην καὶ δοξάν ἔξαιρέτου (Πλάτ. Τιμ. IV).

Ἐἴτε ὅμως τὰ παλαιότερα μεγαλοπρεπεῖ ἀνάκτορα ἠνοικοδόμησεν ὁ Δαίδαλος, εἴτε τὰ μετὰ τὴν καταστροφὴν αὐτῶν μερικῶς ἀνοικοδομηθέντα ἐπὶ μέρους τῶν παλαιότερων κατὰ τὸ τέλος τῆς LM II περιόδου (1375-1100), εἶναι βέβαιοι διὰ τὰ σημερινὰ ἔρετεια διακρίνεται ἀληθῶς λαβυρινθώδης κατασκευῆ, μικρὰ δὲ σχετικῶς δύνανται ἡδύνατο νὰ ἀμυνθῆ τῆς στενῆς διόδου, ἣτις ἦγε εἰς τὴν κεντρικὴν αὐλήν, ἐνῶ εἰς τὸ διαμέρισμα τοῦ Βασιλέως ἔφερε σπιστείνους στεγνὸς δῆδρομος, μικροὶ δὲ πύργοι καὶ φυλακεία, ἐξ ὧν ἡδύνατο νὰ βάλωσι κατὰ τῶν ἐπιδρομῶν διακρίνονται ἐπὶ τῶν ἔρειπται. Συνάγεται ἐντεῦθεν ὅτι οὐ μόνον ἀμυντικῶς παρεσκευασμένον ἦτο τὸ κτίριον, δι' αὐτὸν δὲ τὸν λόγον παραδόξως ἡ Κνωσὸς τῆς ἡποροστάτου δια τείχεως, ἀλλὰ καὶ διὰ τὴν ἀμυντικὴν αὐτὴν ὀργανοσὶς ἐστρηζέτο κυρίως εἰς τὴν διὰ τῶν ποικίλων στενῶν καὶ πολυπλόκων διαδρομῶν παρεχομένην ἄσφαρξιν εἰς τὴν πρὸς τὸ ἐσωτερικὸν αὐτοῦ πρόσβασιν, καθ' ὅν ἀκριβῶς τρόπον ἡ παλαιότερα κρητικὴ παράδοσις ἐξησφάλιζεν τὴν ἀμυνα τῶν σπηλαίων. Ἄλλως τε ὁ Διοδώρος λέγει διὰ τὸ Δαίδαλος κατεσκευάσε τὸν Λαβύρινθον «τὰς διεξόδους

σκολιάς ἔχοντα καὶ τοῖς ἀπειροῖς δυσεργήτους» (IV, 77), νοῶν κτίριον πολυσχιδὲς καὶ παμμέγιστον, πόλιν δόλοκληρον, ἀπόρητον, δὲ, ὡς ἐκείνην, ἣν ὁ ἴδιος Δαίδαλος κατεσκευάσεν ἐν Καμικῷ τῆς Ἰταλίας, «πασῶν ὄχυρωτάτην» καὶ παντελῶς ἐκτελεσθῆναι ἀνάλωτον, διὰ τὴν ἐπινοίαν τοῦ τεχνίτου στενὴν γὰρ καὶ σκολιὰν τὴν ἀνάβασιν αὐτῷ φιλοτεχνήσας, ἐποίησε δύνασθαι διὰ τριῶν ἢ τεσσάρων ἀνθρώπων φυλάττεσθαι» (Διόδ. IV, 75¹), τοῦτο δ' ὑπονοεῖ καὶ ὁ Βιργίλιος καλῶν τὴν Κνωσὸν τεῖχοςκλειστον (Aen. V, 158, 558)², καίτοι εἶναι βέβαιοι διὰ αὐτὴν ἔσπερετο τευχῶν, ἐν ἀντιθέσει πρὸς τὴν Γόρτυνα ἣτις παρ' Ὁμήρῳ, πιθανῶς ἔξαιροῦνται τὴν ἀντιθέσει πρὸς τὴν ἀτελεστον Κνωσὸν, καλεῖται «τειχόεσσα» ('Ἰλ. B. 646). Ἐκ τοῦ τεχνιότητος δὲ τῆς Γόρτυνος φαίνεται ὅτι οἱ Ἰδαῖοι Λάκτυλοι ἠσπάζοντο καὶ μετέφεραν εἰς Κρήτην τὸ διὰ τεχνιότητος ἀμυντικὸν σύστημα, τῆς Κνωσοῦ μόνον καὶ καθ' ἔξαιρέσιν ἀρεθισίμων, ἀμυντικῶν ἀμυντικῶν ὀργανοσῶν τῶν πολυελέτων διαδρομῶν, οὐχί, ὡς ἐλέγηθαι, διότι ὁ Μίνως ἐθαλασσοκράτει, ἀφοῦ ἄλλαι κρητικαὶ πόλεις ἦσαν τετελεσμέναι, ἀλλὰ διότι ἦδη ὑπέρχεν ἐκεῖ ὀργανοσῶν ἀμυντικῶν πενήχον οἰκοδομικὸν συγκρότημα συμφώνως τῇ παλαιᾷ ἐπιχωρίᾳ παραδόσει.

Ἐπειδὴ δὲ λαβυρινθῶδες ἐκάλουν οἱ ἀρχαῖοι καὶ τὰ ἐν Ἰταλίᾳ καὶ Αἰγύπτῳ ἀποκαλυφθέντα πολυσύνθετα οἰκοδομήματα, ὡς ἐπίσης καὶ τὸν σπηλαιώδη τοῦ Ναυπλίου, νομῶμεν ὅτι ἡ λέξις *Λαβύρινθος* ἀπεδίδετο εἰς τὸ ἰδιόρρυθμον ἐν Κρήτῃ ἐπικρατοῦν καὶ ἐκ πολλαπλῶν, πολυελέτων καὶ στενῶν διαδρομῶν ἀποτελούμενον ἀμυντικὸν σύστημα, ὅπερ, γεννηθὲν εἰς τὸ σπήλαιον τῆς Γόρτυνος, μετεφέρθη κατόπιν εἰς τὸ μεγαλοπρεπεῖς κτίριον τῆς Κνωσοῦ, τὸ καὶ ἀπὸ τῆς ἀπόψεως ταύτης ὁμοίως «Λαβύρινθος» κληθῆναι.

Τὸ ἀμυντικὸν τοῦτο σύστημα τοῦ Λαβυρινθοῦ ἔσπερετο προφανῶς πάσης ἐπιθετικῆς εὐκολίας, δυσχεραίνον τὴν ἐξ αὐτοῦ ἐπιθετικῶν ἐνεργειῶν, λόγῳ τῆς μίας ἐξόδου, ἣν διέθετε τὸ σπήλαιον, ἣτις ἡδύνατο νὰ φυλάσσειται ἔξωθεν διὰ μικρῶς μόνον δυνάμεως πολιορκητῶν, ἀντιστερομένης εἰς βάρους τῶν ἀμυνομένων, ἐπιχειροῦντων τυχῶν ἐξόδου, τῆς ἀρχῆς τοῦ καταταμαχισμοῦ τῶν ἐχθρῶν δυνάμεων, ἣτις τούταντιον ἐξησφάλιζεν τὴν ἀμυνα ἐντὸς

1 Παρομοία χρονολογικὴ μετὰθεσις δέον νὰ γίνη, ἕνα καταστῆ δυνατὸν νὰ ἀποδοθῆ εἰς Μίνω τὸν Α' ἢ ἀνοικοδομήσιν τοῦ μεγάλου ἀνακτόρου, γενομένη κατὰ τὴν ὑστερίαν μυωικὴν περίοδον, τὴν LM II, ἣτοι περὶ τὰ 1450-1375. ἐνῶ Μίνωσ ὁ Α' φέρεται ἐν τῷ Παρίῳ Χρονικῷ ὡς σύγχρονος τοῦ Πανδίωνος, ὅστις ἐξῆκε καθ' αὐτὸν περὶ τὸ 1300 π. Χ.

1 Ὁ Σοφοκλῆς θεσφῶν τὸν Λαβύρινθον ἀσφαρξὴν, προφανῶς ἀναφέρεται εἰς τὰ ἐρετεια αὐτοῦ, ἀτινα θὰ διοσώζοντο εἰς τὴν ἐποχὴν αὐτοῦ (βλ. Valckenaer, Theokr. Adoniae 293).

2 Διὰ τῶν λέξεων *textum coecis* νοεῖται μάλλον τοῦχοι καὶ ὄχι τεῖχη. Πβλ. *coecis tectis* (Ovid. Met. 8).

του Λαβυρίνθου. Ἐφηρμοσμένον τὸ σύστημα τοῦτο ἐπὶ τῶν κτιρίων, ἡδύνατο νὰ παράσχη πλείονας ἐξόδους, ἀλλ' ἐκάστη τούτων ἀπῆται ἰδιαιτέραν ἄμυναν καὶ ἰδιαιτέραν προφανῶς φρουράν, τοῦθ' ὅπερ ἐν συγκρίσει πρὸς τὰ σπήλαια μὲ τὴν μίαν μόνην ἐξοδον, ἐνεφάνιζεν ἀτονοῦν τὸ ἀμυντικὸν σύστημα. Συγκρινόμενον δὲ τὸ ἀμυντικὸν σύστημα τοῦ Λαβυρίνθου πρὸς τὴν διὰ τειχισμού ἄμυναν ἐνεφάνιζε τὸ μειονέκτημα, ὅταν ἐπὶ κτιρίου ἐφηρμόζετο, ὅτι διηκόλυνε τὴν διὰ ἐμπρησμοῦ ἔξωθεν καταστροφὴν τοῦ κτιρίου ὑπὸ τῶν πολιορκητῶν, τοῦθ' ὅπερ ἦτο ἀδύνατον διὰ τὰ τείχη, ὡς ἐπίσης καὶ διὰ τὰ λαβυρινθῶδη σπήλαια, ἐνῶ, ἐξ ἄλλου, τὸ διὰ τειχισμού σύστημα ἐπέτρεπε πλείονας ἐξόδους, ἦτοι ἐξησφάλιζε μείζονα ἐπιθετικὴν εὐκολίαν εἰς τοὺς ἀμυνομένους, χωρὶς νὰ ἀπαιτῆ καὶ μείζονας δυνάμεις πρὸς ἄμυναν, ἀπὸ λαβυρινθῶδες σύστημα τῶν σπηλαίων. Ἀπὸ τῆς ἀπόψεως τῶν πλείονων ἐξόδων πρὸς ἐπίθεσιν ὑπερέτρει τὸ διὰ τειχισμού σύστημα καὶ τῆς λαβυρινθῶδους ὀργανώσεως τῶν σπηλαίων.

Ἡ ὡς εἰρηκτῆς ὑπὸ τῶν Κρητῶν παρὰ Φιλοχόρω (Πλουτ. Θησ. ἔ.ἀ.) ἀναφερομένη χρησιμοποίησις τοῦ Λαβυρίνθου, τοῦ σπηλαίου δηλαδὴ τῆς Γόρτυνος, κατὰ τοὺς ἱστορικοὺς χρόνους, παρίσταται λίαν πιθανή, μετὰ τὴν οἰκοδομήσιν τοῦ κτιρίου τοῦ Λαβυρίνθου τῆς Κνωσοῦ, ἅτε περιελθόντος πλέον εἰς ἀχρησίαν, καίτοι θὰ ἔδει νὰ μὴ παροραθῆ ὅτι ἡ λέξις φυλακή, ἐκ τοῦ «φυλή», ἐσήμαινε καὶ φρουράν (Ξεν. Ἀνάβ. 2, 6, 10, Ἡροδ. 2. 30 κλπ), ὅθεν θὰ ἡδύνατο νὰ ὑποτεθῆ ὅτι τὸ παλαιὸν ἐνδιαίτημα τοῦ Λαβυρίνθου, τοῦ σπηλαίου τῆς Γόρτυνος, ἐχρησιμοποιήθη κατόπιν ἐν εἴδει στρατοπέδου ἢ στρατώνων διὰ τὸν στρατὸν τῶν Κρητῶν. Προφανῶς ἀπεκλείετο πᾶς αἰφνιδισμὸς ἔξωθεν ἢ στασιαστικὴ ἐπίθεσις, δι' ἃ μειονεκτικὴ, ὡς εἴπομεν, παρίστατο ἡ θέσις τοῦ ἐντὸς τοῦ σπηλαίου στρατοῦ λόγῳ τῆς μιᾶς καὶ μόνον ἐξόδου ἐξ αὐτοῦ, ἀφοῦ ὁ ἔνοπλος στρατὸς ἐστρατωνίζετο ἐκεῖ. Φαίνεται δ' ὅτι πάντως εἰς τὸν Λαβύρινθον τοῦτον, ὡς εἰς φυλακὴν, ἐνεκλείοντο οἱ κοῦροι τῶν Ἀθηναίων, τῶν ὁποίων, δουλεύοντων ἐκεῖ, ὁ βίος καθίστατο ὄντως μαρτυρικός.

Ἡ Νομίζω δ' ὅτι ἐκ τοῦ σπηλαίου τούτου καὶ τοῦ ἐξελιγμένου ἐν τῷ μεγάρῳ τῆς Κνωσοῦ παλαιοῦ κρητικοῦ ἀμυντικοῦ συστήματος μετεδόθη καὶ ἀλλαγῶν ἢ κρητικῆς παραδόσις. Οὕτω τοῦ ὑπὸ τοῦ Στράβωνος, Πλινίου, Διοδώρου ἀναφερομένου αἰγυπτιακοῦ Λαβυρίνθου παρὰ τὴν λίμνην τῆς Μοίριδος, ὅστις κυρίως συγκρότημα ὑπογείων ἀναθηματικῶν ἱερῶν ἦτο (Petrie Hawara, ὁμ. Labyr.),

ἢ κατασκευὴ ἀνάγεται εἰς τοὺς χρόνους τοῦ Ψαμμητίχου (Ἡρόδ. II, 48) ἢ τῆς Λωδεκαρχίας (Διόδ. I, 16), δηλαδὴ περὶ τὴν 7^{ην} ἑκατονταετηρίδα π. Χ., ἐνῶ πολὺ παλαιότερα εἶναι ἡ παράδοσις τοῦ κρητικοῦ Λαβυρίνθου καὶ βεβαιωμένη ἐξ ἄλλου ἢ παλαιωτάτη μεταξὺ Κρήτης καὶ Αἰγύπτου ἐπικοινωνία, μολοντί ἀναφέρεται ὅτι ὁ κρητικὸς Λαβύρινθος ἐκτίσθη καθ' ὁμοίωμα τοῦ αἰγυπτιακοῦ. Ὅμοίως ἀναφέρεται Λαβύρινθος ἐν Λήμῳ (Plin. ἔ.ἀ.). Ἄλλ' ἢ Λήμνος ἐδωρήθη ὑπὸ Ραδαμάνθυος εἰς τὸν υἱὸν τῆς Κρήσης Ἀριάδνης καὶ τοῦ Διονύσου Θόωντα (Ἀπολλ. ἐν Wagner, Myth. Gr. I, σ. 174) ἀποίκισθεῖσα ὑπ' αὐτοῦ (Διον. V, 79), ἀναφέρεται δὲ (Στρ. I, 7) κοινότης θρησκευτικῶν συνηθειῶν μεταξὺ Κρήτης καὶ Λήμνου καὶ κατὰ Πλίνιον ὁ Λαβύρινθος τῆς Λήμνου ἦτο ἀρχιτεκτονικῶς ὁμοίος πρὸς τὸν τῆς Κρήτης χωρὶς νὰ ἀναφέρεται πού ὅτι ἦτο οὗτος ἀρχαιότερος τοῦ κρητικοῦ¹. Ὅμοίως πρὸς τὴν κρητικὴν παράδοσιν φαίνεται συνδεόμενος καὶ ὁ ὑπὸ Στράβωνος (H. 369) ἀναφερόμενος ἐν Ναυπλίῳ οἰκοδομητὸς ἐντὸς σπηλαίου Λαβύρινθος, ἀφ' οὗ ὁ Κάσσος (Κόττος) διωχθεὶς κατὰ τὴν κρητικὴν παράδοσιν ὑπὸ Μίνωος, κατέφυγεν εἰς τὴν χώραν τῶν Ἀργείων, κτίσας ἐκεῖ καὶ τὴν πόλιν Κασσώταν, κατὰ δὲ τὸν Πανσανίαν ὁ κρητικὸς ταῦρος διήλθεν διὰ τοῦ ἀργολικοῦ πεδίου (28,9), Τέλος καὶ αὐτὸς ὁ ὑπὸ τὸν τάφον τοῦ βασιλέως Πορσήνα ὑπὸ Πλινίου (36, 13) ἀναφερόμενος ἐν Κλουσίῳ τῆς Ἰταλίας Λαβύρινθος (Ferguson Journ. of Hell. Stud. VI, 185) εἶναι ἔργον τῆς 6^{ης} περιόπου ἑκατονταετηρίδος, ἦτοι πολὺ τοῦ ἀνακτόρου τῆς Κνωσοῦ μεταγενέστερον, πιθανῶς δὲ συνδέεται πρὸς τὴν εἰς Ἰταλίαν ἐκστρατείαν τῶν Κρητῶν. (Διόδ. IV, 79, Στράβ. ΣΤ', 6).

Πρὸς τὸν Λαβύρινθον ὅμως συνδέεται ἀρρηκτως ὁ μῦθος τοῦ Μινωταύρου² καὶ τοῦ φόνου αὐτοῦ παρὰ τοῦ Θησέως, ὁ δὲ συμπερασμὸς ἐκ τοῦ μύθου τῶν πραγματικῶν ἱστορικῶν γεγονότων καθίσταται λίαν δυσχερής.

Βεβαίως ἢ μυθολογικῆ ἐμφάνισις τοῦ Μινωταύρου ὡς τέρατος δὲν δύναται νὰ ἀποτελέσῃ ἱστορικὴν ἀλήθειαν, ἀκόμη ἀπὸ τοῦ Παλαιφάτου ἀναθεωρηθεῖσα, ἰσχυριζομένου ἕκτοτε ἐν τῇ προσπαθείᾳ

1 Ἐὰν ὁ Πλίνιος δὲν ἐβεβαίωσεν ὅτι τοῦ Λαβυρίνθου τούτου τῆς Λήμνου ἐσφύζοντο κατὰ τοὺς χρόνους τοῦ Ἰχνη, θὰ ἡδύνατο νὰ ὑποτεθῆ ὅτι ἡ πληροφορία περὶ Λαβυρίνθου ἐν Λήμῳ προήλθεν ἐκ συγχύσεως πρὸς τὸν παρὰ τὴν λίμνην τῆς Μοίριδος αἰγυπτιακὸν Λαβύρινθον.

2 Πρβ. Roscher Myth. Lex. II 2, 2993 ἔ. (Minos). 3004 ἔ. (Minotaurus). Ἀρχ. Ἐφημ. 1930, 75 (Α. Χατζής).

του ὅπως ἐκ τοῦ μύθου συναγάγη τὴν ἱστορίαν, ὅτι πρόκειται περὶ ἀνθρώπου, τοῦ Ταύρου ἢ τοῦ υἱοῦ του, εἰς δὲ ἐδόθη ὑπὸ τῶν Ἀθηναίων τὸ ὄνομα Μινώταυρος, καθόσον ὁ Ταῦρος οὗτος συνεδέετο πρὸς τὸν ἀπάνθρωπον φόρον τῶν ἑπτὰ νέων καὶ ἑπτὰ νεανίδων, ὃν ὁ Μίνως διὰ τὸν φόνον ἐν Ἀθήναις τοῦ υἱοῦ τοῦ Ἀνδρόγεω εἶχεν ἐπιβάλλει εἰς τοὺς Ἀθηναίους.

Ἡ πραγματικωτέρα περὶ τοῦ Ταύρου τούτου πληροφορία εἶναι ὅτι οὗτος ὑπῆρξε στρατηγός, εἴτε τοῦ Μίνως (Δήμων, Διόδ.), εἴτε τοῦ βασιλέως Ἀστερίου (Ἰωάννης Τζέτζης, *Lyk. Alex.* 1299), Κνώσιος κατὰ τὸν Παλαίφατον, ἀκόμη καὶ θεμελιωτὴς τῆς Κνωσοῦ κατ' Ἀντίοχον (F. H. G. 4. 10), ὅστις νικήσας τοὺς Τυρίους ἀπεκόμισεν ἐκεῖθεν τὴν θυγατέρα τοῦ Ἀγήνορος Εὐρώπην, σύζυγον τοῦ Ἀστερίου κατόπιν, κατὰ Τζέτζην. Κατὰ τὸν Πλούταρχον οὗτος «μέγιστον δυνάμενος παρὰ τῷ Μίνω» (Θησ. 16), κατὰ τὸν Φιλόχορον ἦν «οὐκ ἐπιεικὴς καὶ ἡμερος τοὺς τρόπους» (Θησ. 16), ἢ δὲ δύναμις αὐτοῦ κατὰ τὸν Δήμωνα (Θησ. 16) «διὰ τὸν τρόπον ἦν ἐπαχθῆς» καὶ «αὐτοὶ δ' οἱ Κνώσιοι λέγουσιν εἶναι τοῦ Μίνω στρατηγόν, τὴν δὲ φύσιν ὤμος καὶ ἀνήμερος ἦν» (Σύγκελλος, 6. 163, C). Διὰ τὴν σκληρότητα τοῦ ἐπλάσθη παρ' Εὐριπίδου «σύμμικτον εἶδος τι ἀποφώλιον τέρας ὅπερ ταύρου μεμίχθαι καὶ βροτοῦ διπλῆ φύσει» (Πλουτ. Θησ. 14). Τοῦ Ταύρου τούτου ἐξίτηι νὰ ἀπαλλαγῇ ὁ Μίνως διὰ τὰς ἀθεμίτους σχέσεις του μετὰ τῆς συζύγου τοῦ Μίνως Πασιφάης κατὰ Πλούταρχον (Θησ. 19) κατὰ Παλαίφατον δέ, ὁ Ταῦρος οὗτος, νεανίας εὐειδής, μεθ' οὗ ἡ Πασιφάη εἶχε γεννήσει υἱόν, ἐδιώκετο ὑπὸ τοῦ Μίνως καὶ ἐζη ὡς ληστής εἰς τὰ ὄρη, κρυβεῖς, ἵνα σωθῆ, εἰς ἄντρον βαθύ ὅταν ὁ Μίνως ἔστειλε πολυπληθῆ ἀποσπάσματα ἵνα τὸν συλλάβουν. Ὁ Μίνως ἄλλως τε, μολονότι ὑπεραμύνεται τῆς πολιτείας του ὁ Πλάτων, φαίνεται μᾶλλον σκληρὸς τὸν χαρακτήρα καὶ σατραπικὸς ἐκ τῶν ἀφηγήσεων τοῦ Ἀπολλοδώρου καὶ τοῦ Παλαίφατου.

Ἀλλὰ περὶ Ταύρου τινός, μολονότι ἡ πληροφορία ἀναφέρεται εἰς ζῶον ταῦρον, λέγεται παρὰ τοῦ Πausανίου ὅτι διεξεπεραιώθη ἐκ Κρήτης εἰς Πελοπόννησον (XXVII, 9, βλ. Διόδ. IV, 59) καὶ ἐκεῖθεν διὰ τοῦ ἀργολικοῦ πεδίου καὶ τοῦ Ἰσθμοῦ εἰς Ἀττικὴν, ἔνθα καὶ ἐφόνευσε τὸν υἱὸν τοῦ Μίνως Ἀνδρόγεω, ἐφ' ᾧ καὶ ἐπεβλήθη ὑπὸ τοῦ Μίνως εἰς τοὺς Ἀθηναίους ὁ γνωστὸς φόρος. Πράγματι ὁ Μίνως δὲν ἀπεδέχετο τὸ ἀνεύθυνον τῶν Ἀθηναίων διὰ τὸν φόνον τοῦ υἱοῦ του, καί-

τοι ὁ Διόδωρος ἀποδίδει τὸν φόνον κατ' εὐθεῖαν εἰς τὸν Αἰγέα διὰ τινῶν ἐγχωρίων (IV, 60), ἐνῶ ὁ Ἀπολλοδώρος θεωρεῖ ἀπλῶς ὅτι ὁ Αἰγεὺς ἔστειλε τὸν Ἀνδρόγεω εἰς τὸν Ταῦρον, ὅστις καὶ τὸν ἐφόνευσε. Καίτοι ὁ Ταῦρος οὗτος συγγέεται πρὸς τὸν Μαραθῶνιον ταῦρον, δὲν δύναται νὰ μείνη ἀπαρατήρητος ἢ σχέσις τοῦ φόνου τοῦ κρητῶς Ἀνδρόγεω πρὸς Ταῦρον τινά, ἣν ἀναφέρει ὁ Πausανίας, ὅστις ὀρθῶς δύναται νὰ ὑποτεθῆ ὅτι εἶναι αὐτὸς οὗτος ὁ Ταῦρος τῆς Κρήτης, ὁ ὁποῖος ἐδιώκετο ὑπὸ τοῦ Μίνως καὶ ἀντεκδικούμενος πιθανῶς τὸν Μίνω ἐφόνευσε τὸν ἐν Ἀττικῇ διατρίβοντα υἱὸν του, ἀνεξαρτήτως τοῦ ἂν διὰ τὸν φόνον ὑπείχεν εὐθύνην τινὰ ὁ Αἰγεὺς, τοῦθ' ὅπερ δὲν φαίνεται ἀπίθανον¹. Ἡ τοιαύτη ὑπόθεσις ἐπὶ τῇ βάσει τοῦ Πausανίου, δὲν τάσσει μόνον τὸν Ταῦρον τούτον ἀπλῶς μετὰ τῶν ληστῶν οὗς ἐξάγων τῶν σπηλαίων ὁ Μίνως καθῆρε ἐξ αὐτῶν γῆν καὶ θάλασσαν (Εὐσεβ. ε. ἀ.), ἀλλὰ καὶ ὑποδηλοῖ θανάσιμον μῖσος μετὰ Μίνω καὶ Ταύρου, οἷον δὲν θὰ ἐδικαιολόγει, τοῦλάχιστον διὰ τὸν Μίνω, ἢ δίωξις του λόγῳ μόνον τῶν ἀθεμίτων σχέσεων του μετὰ τῆς Πασιφάης, ἀλλὰ ἴσως βαθύτερα, δυναστικά ἢ στασιαστικὰ αἷτια. Ἡ δὲ πληροφορία τοῦ Ἑλλανίου (F. H. G. I 54) καθ' ἣν ἐπὶ τῷ φόῳ τοῦ Ταύρου «πέρας ἔχειν τὴν ποινήν», καὶ τοῦ Διόδωρου ὅτι ἡ ποινὴ ὑπῆρχε μόνον «εἰς ὅσον ἂν χρόνον ζῆ τὸ τέρας» (IV, 61), δηλοῖ τὴν ἄμεσον σχέσιν μετὰ τοῦ φόνου τοῦ Ἀνδρόγεω καὶ τοῦ Ταύρου τούτου, καὶ παριστᾷ διὰ τοῦτο τὸν φόνον τοῦ Ταύρου ὡς ἐπικεκηρυγμένον ἐπ' ἀμοιβῆ διὰ τοὺς Ἀθηναίους. Οὐδὲ δύναται ἄνευ τῆς σχέσεως ταύτης νὰ ἐξηγηθῆ διατὶ ὁ φόνος τοῦ Ταύρου τούτου θὰ ἀπήλλασσε τοὺς Ἀθηναίους τῆς ποινῆς διὰ τὸν φόνον τοῦ Ἀνδρόγεω. Διὰ τοῦτο καὶ ρητῶς ὑπὸ Δήμωνος (ε. ἀ.) λέγεται ὅτι ὁ Θησεὺς ἐφόνευσε καὶ «Ταῦρον τὸν Μίνω στρατηγόν».

Παρατηρητέον ἤδη ὅτι ἡ Πασιφάη φέρεται παρ' Ἀσκληπιάδῃ (Ἀπολλοδ. III, 1) ὡς θυγάτηρ τῆς Κρήτης μιᾶς τῶν θυγατέρων τοῦ Βασιλέως Ἀστερίου, ὁ δὲ Μίνως ὁ Β' ἦτο υἱὸς τοῦ Διὸς καὶ τῆς Εὐρώπης, συζύγου τοῦ Ἀστερίου, ἀνατραφεὶς μετὰ τῶν ἀδελφῶν του Ραδαμάνθυος καὶ Σαρπηδόνοιο παρὰ τοῦ Ἀστερίου, ἀπομείναντος ἄκαιδος μετὰ τῆς Εὐρώπης. Ἐξ ἄλλου ὁ Ταῦρος ὀνομάζε-

¹ Δὲν εἶναι ἀπίθανον ὅτι ὁ Ταῦρος οὗτος, ὅστις διωκόμενος ὑπὸ Μίνως διῆλθε διὰ τοῦ ἀργολικοῦ πεδίου, ὡς ἐπίσης καὶ ὁ ἀνωτέρω ἀναφερόμενος Κόττος (Κάσσοι) ὅστις παρομοίως κατέφυγεν εἰς τὴν χώραν τῶν Ἀργείων διὰ τὸν αὐτὸν λόγον, εἶναι ἐν καὶ τὸ αὐτὸ πρόσωπον.

ται καὶ Ἀστερίων παρὰ Πausanία (II. 31. 1) καὶ Ἀπολλοδώρῳ, ὁ δὲ Μίνως κατέκτησε τὸν θρόνον ἀφ' οὗ κατέβαλε στάσιν ἐναντίον του (Ἡρόδ. I, 173, Διόδωρ. IV, 60, Ἀπολλοδ. III). Εἶναι ἐντεῦθεν πιθανὸν ὅτι ὁ Ταῦρος κατήγετο ἐκ τοῦ Ἀστερίου πλαγίως καὶ ὅτι τὸ ἄσπονδον μῖσος μεταξὺ Ταύρου καὶ Μίνως, ἔξ οὗ ὁ Ταῦρος ἐδιώκετο παρὰ Μίνως, ἐγεννήθη ἀρχικῶς μᾶλλον ἔνεκα ἀναμίξεως τοῦ Ταύρου τούτου εἰς τὸν ἀγῶνα τῆς διαδοχῆς εἰς τὸν θρόνον, εἴτε δι' ἑαυτὸν, εἴτε ὑπὲρ τοῦ Σαρπηδόνο, ὃν ἐξώρισεν ὁ Μίνως διότι ἦτο στασιαστής (Ἡρόδ. Διόδ. ἔ. ἄ.), παρὰ ἀπλῶς λόγῳ τῶν ἀθεμίτων σχέσεων τοῦ Ταύρου μετὰ τῆς Πασιφάης¹. Ἄλλως τε ὁ Ταῦρος ἀναφέρεται ἀκόμη καὶ ὡς βασιλεὺς τῆς Κρήτης (Ἄρρ. Νικομ. ἐν F. H. G. 598, 63), συγγέται δὲ μὲ τὸν Ἀστέριον ὑπὸ τοῦ Μαλαλά. Τὸ μῖσος τοῦτο εἶχε ὡς συνέπειαν τὸν φόνον τοῦ υἱοῦ τοῦ Μίνως Ἀνδρογέω ὑπὸ τοῦ διωκομένου παρὰ Μίνως Ταύρου, τὴν ἐπικήρυξιν αὐτοῦ καὶ τὴν ποινὴν τῶν Ἀθηναίων.

Φαίνεται δ' ὅτι αἱ θυλούμεναι ἀθέμιτοι μεταξὺ Ταύρου καὶ Πασιφάης σχέσεις ἀναφέρονται εἰς πιθανὴν κρυφίαν ἔλευσιν ἐν Κρήτῃ τοῦ διωκομένου Ταύρου, ἂν δὲν ὑπεδήλουν ἀπλῶς τὴν λόγῳ συγγενείας τοῦ Ταύρου καὶ τῆς Πασιφάης συμπάθειαν αὐτῆς πρὸς τὸν Ταῦρον καὶ τὴν ὑπόθεσίν του. Ὁ μῦθος τῆς κατασκευῆς ὑπὸ Δαιδάλου τοῦ ξυλίνου ὁμοιώματος μὲ τὸ ὁποῖον ἐμίχθη ὁ Ταῦρος, δεικνύει τὴν ἀνάμιξιν τοῦ Δαιδάλου εἰς τὰς σχέσεις τῆς Πασιφάης καὶ Ταύρου, τοῦθ' ὅπερ καὶ ἄλλοθεν μαρτυρεῖται καὶ καθιστᾷ πιθανὸν ὅτι ὁ Δαίδαλος σχετισθεὶς μετὰ τοῦ Ταύρου καθ' ὃν χρόνον οὗτος ὡς φυγὰς περιεφέρετο εἰς τὰ περὶ ἄθρα τῶν Ἀθηναίων, ἐβοήθησε τὴν μεταβάσιν αὐτοῦ εἰς Κρήτην λάθρα, ὅταν οὗτος εὗρισκετο ἐν Κρήτῃ διὰ τὴν κατασκευὴν τοῦ ἀνακτόρου τῆς Κνωσοῦ ἢ ἀπλῶς ἐμεσολάβει εἰς τὰς μεταξὺ τῶν σχέσεις.

Ὁ Ταῦρος ἐπομένως ἀνεμεμιγμένος εἰς τὴν ἔριδα διὰ τὴν διαδοχὴν εἰς τὸν θρόνον καὶ διωκόμενος ὑπὸ τοῦ ἐπικρατήσαντος Μίνως, προφανῶς οὐ μόνον συγγενής, ἀλλὰ καὶ στρατηγός τοῦ Ἀστερίου καὶ οὐχὶ τοῦ Μίνως ἦτο, ὡς ἄλλως τε καὶ ἀναφέρεται παρὰ Ἰωάννου τοῦ Τζέτζη (ἔ. ἄ.).

Τὸν Ταῦρον τοῦτον, ἐπικηρυγμένον ἤδη ὑπὸ Μίνως, ἔφερε πάλιν ἐπὶ τῆς σκηνῆς ὁ νέος ἀγὼν διὰ τὴν διαδοχὴν τοῦ Μίνως, τελευτήσαντος ἐν

¹ Ἐξ Ἀπολλοδώρου (III. 8) λέγοντος ὅτι ἡ Πασιφάη ἐγέννησε τὸν Ἀστέριον συνάγεται ὅτι ὁ υἱὸς τοῦ Ταύρου καὶ αὐτῆς ἔφερε τὸ ὄνομα Ἀστέριος.

Σικελία. Ὁ Ἰωάννης Κεδρηνός, πράγματι, διασφίξει (ἔκδ. Βόνν. I, 214) τὴν πληροφορίαν ὅτι οἱ συγκλητικοὶ μὴ ἀνεχόμενοι μετὰ τὸν θάνατον τοῦ Μίνως νὰ βασιλεύσῃ ὁ νόθος υἱὸς τοῦ Ταύρου, τὸ προῖον τῶν ἀθεμίτων του σχέσεων μετὰ τῆς Πασιφάης, ἐπεκαλέσθησαν κρύφα τὸν Θεσέα ἐναντίον του, ἔχοντα προφανῶς τὸ συμφέρον νὰ ἀπαλλάξῃ, εἰς ἀντάλλαγμα τοῦ φόνου τοῦ Ταύρου, τὰς Ἀθήνας τοῦ σκληροῦ φόρου τοῦ Μίνως. Τοῦ Θεσέως ἐπιδραμόντος εἰς Κρήτην, οἱ συγκλητικοὶ, ὑποκριθέντες ὅτι συνέτρεχον τὸν Ταῦρον εἰς ἀντίκρουσιν τοῦ Θεσέως, ἐγκατέλειψαν αὐτόν. «σχῆμα φυγῆς ποιήσαντες», τὴν δ' ἀπάτην ἐννοήσας οὗτος ἐκρύβη εἰς τὸ σπήλαιον τῆς Γόρτυνος, τὸν Λαβύρινθον, οὗτινος ἐγνώριζε βεβαίως τὰς ἔξαιρέτους ἀμυντικὰς ιδιότητας. Καὶ ὁ Κλειδήμος, (Πλουτ. Θεσ. 19), ὁ ἀρχαιότερος κατ' Εὐσέβιον (F. H. G. I.) τῶν γραψάντων τὰ ἐπιχώρια τῶν Ἀθηναίων, κρυφίαν ἀναφέρει τὴν εἰς Κρήτην ἄφιξιν τοῦ Θεσέως, ἐν ἀντιθέσει πρὸς ἄλλους, (Πλουτ. Θεσ. ἔ. ἄ.), καθοδηγούμενου ὑπὸ Δαιδάλου καὶ φυγάδων ἐκ Κρήτης, οἷους συνήθως δημιουργοῦν οἱ καθεστωτικοὶ ἀγῶνες. Ἐξ ἄλλου δέ, μολοντί εἰς τοὺς μύθους περὶ τοῦ ἄθλου τοῦ Θεσέως περιπλέκεται τὸ ὄνομα τοῦ Μίνως (Πλουτ. Θεσ. ἔ. ἄ.), ἴσως ὡς ἐκπροσώπου τῆς κρητικῆς πολιτείας καὶ ἐπιβαλόντος τὸν σκληρὸν φόρον, βεβαιοῦται ὑπὸ Κλειδήμου ὅτι ὅταν ὁ Θεσεὺς ἦθλει ἐν Κρήτῃ ἐβασίλευεν ὁ Δευκαλίων, ὁ δὲ Διόδωρος (IV, 62) φέρει ὁμοίως τὸν Δευκαλίωνα βασιλεύοντα κατὰ τὸν ἄθλον τοῦ Θεσέως. Ἄλλως τε τὸ ἀπὸ τοῦ ἄθλου τοῦ Θεσέως μέχρι τοῦ Τρωϊκοῦ πολέμου, εἰς ὃν συμμετέσχε ὁ υἱὸς τοῦ Δευκαλίωνος Ἰδομενεύς, ὃν τότε μεσῆλιξ κατὰ Ἰωάννην Τζέτζην, διαρρεῦσαν διάστημα εἶναι τοῦλάχιστον πενηκονταετῆς κατὰ τὸ Πάριον χρονικόν, οὕτως ὥστε νὰ ἐξυπακούηται ἐνδιάμεσος βασιλεία ἄλλου βασιλέως μεταξὺ Μίνως καὶ Ἰδομενεῶς, τοῦ πατρὸς αὐτοῦ Δευκαλίωνος. Ἡ πληροφορία ἐπομένως τοῦ Ἰωάννου Κεδρηνοῦ περὶ τῆς ἀθλήσεως τοῦ Θεσέως κατὰ τὸν χρόνον τῆς διαδοχῆς καὶ ἐπιβουλῆς τοῦ Ταύρου κατὰ τῆς δυναστείας ὑπὲρ τοῦ υἱοῦ του καθίσταται πιστευτή. Ὁ Ἀριστοτέλης, (Πολιτ. Β. 10. 3) οὐδαμοῦ ἀναφέρει, ὁμιλῶν περὶ τῆς Κρητικῆς πολιτείας, τὴν ὑπαρξιν συγκλήτου ἐκεῖ, ἀλλὰ μόνον τῆς κοσμητείας, τῆς γερουσίας ἢ βουλῆς καὶ τῆς ἐκκλησίας τοῦ δήμου. Ὡς σύγκλητον ἐπομένως νοεῖ ὁ Κεδρηνός μᾶλλον τὴν γερουσίαν ἢ βουλήν. Ἐὰν δὲ πράγματι ὁ Θεσεὺς εἶχε φονεύσει ἀθλῶν οὐ μόνον τὸν Ταῦρον ἀλλὰ καὶ τὸν Δευκαλίωνα,

ὡς ἀναφέρει ὁ Κλειδήμος (ε. ἀ.), θὰ ἦτο πιθανὸν ὅτι ἡ σύγκλητος καλοῦσα τὸν Θησέα εἰς Κρήτην, δὲν ἐστρέφετο μόνον κατὰ τοῦ νόθου υἱοῦ τοῦ Ταύρου, ἀλλὰ κατὰ τῆς βασιλείας γενικῶς πρὸς ἐγκατάστασιν δημοκρατίας, ὅποτε ἡ ὑπὸ Ἀριστοτέλους ἀναφερομένη (ε. ἀ.) κατάλυσις τῆς βασιλείας ἐν Κρήτῃ θὰ συνέπιπτε πρὸς τὴν διαδοχὴν τοῦ Μίνως. Τοῦ Δευκαλίωνος ὅμως βασιλεύσαντος μετὰ τὸν ἄθλον τοῦ Θησέως, ὡς ἐλέχθη ἤδη¹, εἶναι φανερὸν ὅτι ἡ σύγκλητος ἐνδιεφέρετο πράγματι ὑπὲρ τῆς νομίμου διαδοχῆς παρὰ τοῦ Δευκαλίωνος, ὁ δὲ Θησεὺς δὲν ἠθλήσε μόνον ὑπὲρ τῶν Ἀθηναίων, ἀλλὰ καὶ ὑπὲρ τῆς ὑποθέσεως τῆς κρητικῆς διαδοχῆς. Διὰ τοῦτο δὲ καὶ μετὰ τὸν ἄθλον ἐνυμφεύθη τὴν θυγατέρα τοῦ Μίνως Ἀριάδην, ἀδελφὴν τοῦ Δευκαλίωνος καὶ συνήφθη ἡ συνθήκη εἰρήνης μεταξὺ Ἀθηναίων καὶ Κρήτης.

Παρομοίως δὲν δύναται νὰ βεβαιωθῇ ὅτι ὁ Μίνως ἐκστρατεύων εἰς Σικελίαν ἀπεσκοπεῖ ἀπλῶς εἰς τὴν σύλληψιν τοῦ Δαιδάλου. Φαίνεται τῷ ὄντι παράδοξος ἡ διοργάνωσις ὀλοκλήρου ἐκστρατείας, παρ' αὐτοῦ τοῦ Μίνως ὀδηγουμένης, διὰ τὴν σύλληψιν ἑνὸς ἀτόμου, τοῦ Δαιδάλου. Ἀντιθέτως νομίζω ὅτι ἡ πόλις Καμικός ἐναντίον τῆς ὁποίας ἐξεστράτευσεν ὁ Μίνως ἐτέλει ὑπὸ τὴν θαλασσοκρατορίαν του καὶ ὅτι ὀχρῶσας ὁ βασιλεὺς Κώκαλος τὴν πόλιν τῇ βοήθειᾳ τοῦ Δαιδάλου οὕτως ὥστε νὰ ποιῆσιν αὐτὴν «ἀνάλωτον», ὡς εἶδομεν, ἐκίνησε τὸν χόλον καὶ τὴν ὑποψίαν τοῦ Μίνως, ὅστις ἐξεστράτευσεν ἐκεῖ ἵνα καταστρέψῃ τὴν ὀχύρωσιν ταύτην, γενομένην ὑπὸ τοῦ Δαιδάλου κατὰ τὸ ὑπόδειγμα τῆς κρητικῆς λαβυρινθώδους ἀμύνης. Ἐντεῦθεν παρήχθη ὁ μῦθος ὅτι ὁ Μίνως ἐζήτησε τὴν παράδοσιν αὐτοῦ τούτου τοῦ Δαιδάλου καὶ καθίσταται πιστευτὸν ὅτι ὁ Δαίδαλος ἔφυγε κρύφα ἐκ Κρήτης, ἐνθα ἴσως κατεκρατεῖτο ὑπὸ τοῦ Μίνως ἵνα μὴ διαδώσῃ τὴν κρητικὴν ὀχυρωτικὴν του μέθοδον καὶ εἰς ἄλλας πόλεις, εἰς βάρος τῆς θαλασσοκρατίας τοῦ Μίνως.

Εἶναι πιθανὸν ὅτι ἡ περὶ διώξεως τοῦ Δαιδάλου εἰς Σικελίαν πληροφορία ἐλκει τὴν προέλευσιν ἀπὸ Ἡρακλείδην τὸν Ποντικόν, ὅστις ἴσως εἶναι ὁ ἀρχαιότερος γράψας περὶ τούτου. Φαίνεται ὅμως ὅτι ἡ πληροφορία εἶναι ἀδόκιμος, οὐ μόνον διότι ἀμφισβητεῖται ἡ γνησιότης τοῦ περὶ Πολιτειῶν εἰς Ἡρακλείδην ἀποδιδόμενου ἔργου, ἀλλὰ καὶ διότι

1 Ἡ πληροφορία τοῦ Κλειδήμου περὶ φόνου καὶ τοῦ Δευκαλίωνος σὺν τῷ Ταύρῳ ὑπὸ τοῦ Θησέως ἴσως ὀφείλεται εἰς σύγχυσιν μεταξὺ τῶν ἐπιδόξων διαδόχων, τοῦ Δευκαλίωνος δηλαδὴ καὶ τοῦ νόθου υἱοῦ τοῦ Ταύρου.

ὁμιλεῖ περὶ ἀποδράσεως τοῦ Δαιδάλου διὰ τριήρεων (Πολ. 40), ἐνῶ αἱ τριήρεις ἦσαν μεταγενέστερον τῶν χρόνων τοῦ Δαιδάλου, ἐφεύρημα (Θουκ. I, 13, Plin. VII, 57, 16) οὐδὲ φαίνεται πιθανὸν ὅτι ὁ Δαίδαλος, ιδιώτης ὢν, διέθετε πολεμικὸν στόλον.

Τοῦναντίον ὁ Δαίδαλος οὐ μόνον καθωδήγησε τὸν Θησέα, ὅπως εἰσέλθῃ εἰς τὸ σπήλαιον τοῦ Λαβυρινθου καὶ φονεύσῃ τὸν Ταῦρον (Ἀπολλόδ. III) ἀλλὰ ἐκ τῆς γνωστῆς παραστάσεως τοῦ Ταναγραίου ἀγγείου (Gaz. Arch. IV. I) μαρτυρεῖται ἡ ἀνάμιξις του εἰς τὸν φόνον τοῦ Ταύρου. Ἡ βοήθεια μάλιστα τοῦ Δαιδάλου πρὸς τὸν Θησέα ἐξησφαλίσθη τῇ παρακλήσει τῆς ἀδελφῆς τοῦ Δευκαλίωνος Ἀριάδνης, προστατεύουσης ἐν τῇ διαμάχῃ τὸν βασιλικὸν ἀδελφόν της Δευκαλίωνα ἐναντίον τοῦ νόθου υἱοῦ τοῦ Ταύρου, ἧτις παρεκάλεσε αὐτὸν «μηνῦσαι τοῦ Λαβυρινθου τὴν ἔξοδον» τῷ Θησεῖ (Apol. Epit. Vat. 1, 7), τοῦθ' ὅπερ, συνδυαζόμενον μάλιστα πρὸς τὸν μετὰ τὸν ἄθλον του γάμον του μετὰ τῆς Ἀριάδνης παρέσχεν λαβὴν εἰς τὴν διαμόρφωσιν τοῦ μύθου τοῦ μίτου τῆς Ἀριάδνης, ὡς ἀναγράφεται οὗτος παρὰ Φερεικίδῃ (Fragm. 106. Schol. Hom. Od. 12, 320).

Ἐὰν ὁ Θησεὺς ἐφόνευσε τὸν Ταῦρον ἐν Κρήτῃ, ἡ μόνον τὸν υἱὸν αὐτοῦ, τὸν δὲ Ταῦρον συνέλαβε καὶ, ἀφοῦ μετέφερεν εἰς Ἀθήνας ζῶντα, ἐφόνευσεν αὐτὸν ἐν Ἀθήναις, ὡς ἀναφέρεται καὶ ὡς παρίστατο ὁ ἄθλος εἰς τὸ ἐν Ἀμύκλαις ἔργον τοῦ Βαθυκλέους (Πανσ. IV. 18, 18), δὲν εἶνε εἰκόλον νὰ εἰκασθῇ. Πιθανώτερον εἶναι ὅτι ἐφονεύθη οὗτος ἐν Κρήτῃ, διότι τοῦτο παρεῖχεν ἀνευδῆ βεβαίωσιν τοῦ ἄθλου καὶ συνεπήγετο ἀσφαλεστέραν τὴν ἀπαλλαγὴν τῶν Ἀθηναίων τοῦ φόρου.

Ἡ συμμετοχὴ τοῦ Ἰδομενέως εἰς τὸν Τρωϊκὸν πόλεμον, εἰς ὃν μόνον Ἀχαιοὶ ἔλαβον μέρος, δεικνύει ὅτι Ἀχαιοὶ ἦσαν οἱ κάτοικοι τῆς Κρήτης τότε, ἀφοῦ οἱ Κουρήτες «ἀριστιῆς παναχαιέων» ἀναφέρονται παρ' Ὀμήρῳ, ἀπὸ τῶν χρόνων δηλαδὴ τοῦ Μίνως, παρ' Ἡροδότου κατόπιν (I, 2 καὶ IV, 45), ὡς ἐπίσης καὶ παρὰ Διοδώρου (IV, 60) καὶ Στράβωνος (142) ὡς Ἑλληνες θεωρούμενοι, καὶ τὴν ἑλληνικὴν γλῶσσαν λαλοῦντες. Ἐκ τοῦ χρόνου δὲ τῆς καταστροφῆς τῶν μεγάλων ἀνακτόρων τῆς Κνωσοῦ (1375 περίπου) καὶ τοῦ χρόνου τοῦ Τρωϊκοῦ πολέμου (1184 κατ' Ἐρατοσθένη) συνάγεται ὅτι ἐπὶ Ἰδομενέως ὑπῆρχον τὰ μικρότερα μόνον ἀνάκτορα, τὰ μερικῶς ἀνοικοδομηθέντα μὲ μηχαναῖκά κατὰ τὸν Evans στοιχεῖα, ἅτινα ἐκτίσθησαν πιθανῶς ὑπὸ Μίνως τοῦ Β', τοῦ υἱοῦ τοῦ Διός, καὶ ἅτινα θὰ ἠδύναντο νὰ ὀνομασθοῦν ἀνάκτορα

Μίνωος τοῦ Β΄ ἢ τοῦ Ἰδομενέως, ἐνῶ εἰς τὰ παλαιότερα, τὰ καταστραφένια τῷ 1375 λαμπρὰ ἀνάκτορα προσιδιάζει μᾶλλον ἢ ὄνομασία τῶν ἀνακτόρων Μίνωος τοῦ Α΄. Ὁ ἀπὸ Μίνωος ἐπομένως πολιτισμός, ὁ λεγόμενος Μινωικός, τῆς ὑτέρας δευτέρας ἰδίως καὶ τρίτης μινωικῆς περιόδου (LMII καὶ LMIII), ἦτοι ἀπὸ τοῦ 1450 καὶ ἐντεῦθεν, ἦτο πράγματι ἀρχαῖκός πολιτισμός, ἐνῶ ἡ εἰς σεισμούς ἀποδιδόμενη καταστροφή τῶν ἀρχαιοτέ-

ρων ἀνακτόρων ἴσως ὑπῆρξεν πράγματι ἀπλῶς συνέπεια τῆς ἀρχαῖκῆς ἐπικρατήσεως ἐν Κρήτῃ¹.

Ἄθηναι, Φεβρ. 1933. ΠΕΡΙΚΛΗΣ Δ. ΡΕΔΙΑΔΗΣ

¹ Ἐξ ἐνδείξεων τινων δύναται νὰ ὑποτεθῇ ὅτι πιθανῶς μεταξὺ τῶν παλαιωτάτων κατοίκων τῆς Κρήτης καὶ τῶν Τρώων ὑπῆρχε ποιά τις συγγένεια φυλῆς. (Ἴδη ἦτο ὄρος ἐν Κρήτῃ ὡς ὁμοίως καὶ ἐν Τροίᾳ, ὁ θεμελιωτῆς τῆς Τροίας Τεύκρος εἶχε σύζυγον Ἰδαίαν νόμφην, Περβλ. Στράβ. 466, ὁμ. Νικολ. Δαμασκ. Ἱστορ. ἐν Προδρ. Ἑλλ. Βιβλ. 237).

ΕΠΙΓΡΑΦΗ ΕΛΛΗΝΙΣΤΙΚΗ ΕΝ ΑΝΩ ΒΑΘΕΙ ΣΑΜΟΥ

Δόμος ἐπιμήκης ὀρθογώνιος ἐκ μαρμάρου μετὰ δύο ἐγκρουσμάτων ἐπὶ τῆς κάτω ἐδρας δεξιὰ καὶ ἀριστερὰ καὶ μεγαλειτέρου τοιούτου κατὰ τὴν δεξιὰν κάτω γωνίαν, ἐξ οὗ καὶ ὁ ἀκρωτηριασμός τῶν τελευταίων γραμμάτων Ι καὶ Α τῶν δύο τελευταίων στίχων. Ὑψος δόμου 0,161 πλ. 0,80. πᾶχ. ἀνάλογον. Ὑψ. γραμμ. 0,20. Διάστιχ. 0,10 (εἰκ. 1).

φυσικῶ τῷ λόγῳ ἐνετοίχισε καὶ τὸν περὶ οὗ ὁ λόγος. ἐνεπίγραφον δόμον. Παραμένει ὁμως ἄγνωστον πόθεν οὗτος μετέφερε τοῦτον. Ἐρευνῶν ἐξηκρίβωσα ὅτι οὗτος εἶχεν ἀγροτικὸν κτῆμα κατὰ τὴν θέσιν «Τσόκον» τῆς περιφέρειας Παλαιοκάστρου, ἐνθα ἀπαντῶνται ἴχνη ἀρχαίων πολιτισμάτων. Εὐκαιρίας δοθείσης προτίθειμαι νὰ ἐξετάσω κατὰ πόσον εἶναι πιθανὸν νὰ ἔχη ὁ ἐν λόγῳ δόμος τὴν προέλευσίν του ἐκεῖθεν.

Ὁ εἰρημένος πύργος ἀπὸ διαφορῶν ἐν τῷ με-

Εἰκ. 1. Ἐπιγραφὴ ἀνωθηματικὴ ἐκ Σάμου.

Ὁ ἐν λόγῳ δόμος εὐρίσκειτο ἐντετοιχισμένος μέχρι τοῦ παρελθόντος θέρους (1932) ὑπὲρ τὸ ὑπερθυρον τῆς ἐξωθύρας τοῦ κατὰ τὴν συνοικίαν «Πύργος» τοῦ ἄνω Βαθέος Σάμου παλαιοῦ πύργου, ἦτοι τρωρῶφου ἀρχοντικῆς οἰκίας ρυθμοῦ τῆς τουρκοκρατίας. Ὁ πύργος οὗτος ἀνῆκε πρὸ ἐβδομηκονταετίας περίπου εἰς τὸν ἐπὶ διαφοροῖς ἡρωϊσμοῖς διαπρέψαντα Ἐμμ. Κάϊλαν. Ὑπολογίζονται δὲ ὑπὸ προβεβηκότος τὴν ἡλικίαν γέροντος καὶ γείτονος αὐτοῦ εἰς ὀγδοήκοντα τὰ ἔτη, ἀφ' οὗ ὁ ρηθεῖς ἰδιοκτητῆς ἔκτισε τὸν περίβολον τῆς αὐτῆς τοῖχον, ὅτε

ταξὺ ἰδιοκτητῶν περιῆλθεν ἐσχάτως σεσαθρωμένος πλέον εἰς τὴν κυριότητα τοῦ κ. Ἀνδρέου Ἀναστ. Καμπούρη, ὅστις κατεδαφίσας αὐτὸν ἔκτισεν ἐπὶ τοῦ αὐτοῦ χώρου οἰκίαν ἐντοιχίσας αὐτῆς τὸν ἐνεπίγραφον δόμον ὑπὲρ τὸ ὑπερθυρον τῆς μεσαίας θύρας. Τότε τὸ πρῶτον μοι ἐδόθη ἡ εὐκαιρία καὶ ἡ εὐκολία νὰ ἐξετάσω τοῦτον, ὅστις δι' ἀλλεπαλλήλων ἐπιχρίσεων διὰ κοινοῦ ὑδαρώδους ἀσβέστου δὲν ἐνεφάνιζεν ἢ οἰοῖται ἀμυχὰς τινας, ὑφ' ἃς ὁμως ὑπόπτεισα ἐπιγραφὴν ἀρχαίου τύπου ἐκ τοῦ πνευνοῦ τῶν τε γραμμάτων καὶ στίχων.

Μετά τὴν ἀπόξεσιν, καθαρισμόν, ἀνάγνωσιν καὶ πρώτην πρόχειρον ἀντιγραφὴν τῆς ἐπιγραφῆς, ὑπέστη αὐτὴ καὶ τελευταίαν περιπέτειαν καλυφθεῖσα τὴν φορὰν ταύτην ὑπὸ τὸ γενικὸν παχὺ ἐπίχρισμα τοῦ τοίχου ἐξ ἀφελῶν καὶ ἀδικαιολογήτων φόβων τοῦ κτήτορος, ἐδέησε δὲ νὰ μετέλθῃ πᾶσαν πειθῶ, ὅπως ἐπιτρέψῃ τὴν ἐκάλυψιν καὶ ἐκ νέου ἐμφάνισιν αὐτῆς.

Ὁ λίθος οὗτος φέρει τὴν κάτωθι ἐπιγραφὴν.

1 Σεράπιδι Εἰσιδι¹, Ἀρούβιδι

2 Ἀρφοκράτῃ¹, Αὐξος² Δημοκλέ-

3 ους¹ Σάμιος ὁ καὶ Τήμιος². Ἱεροφό-

4 ρος¹ ἐπίστατος² σὺν καὶ τῇ γυναι-

ῶ μι ἐορτῇ καθιέρωσεν εἰς τὰ ἴδια¹.

1¹—Ἡ γραφή Εἰσιδι φαίνεται ὅτι δὲν εἶναι ἄσχετος πρὸς τὴν ἐξέλιξιν, ἣν ἡ περὶ τῆς νοουμένης θεᾶς ἀντίληψις τῶν μυστῶν ἔλαβεν, ἀποβάσα ἀπὸ φυσικωτέρας πνευματικωτέρα. Ὅθεν καὶ ἡ Ἱσις, Δημήτηρ πρότερον, ἐναντίσθη ὀψιαιτέρον τῇ Ἀθηναίᾳ (Πλουτ.: Περὶ Ἱσιδος καὶ Ὀσίριδος § 9, § 62). Ὡς δὲ τοιαύτη καὶ ὡς ἐπαγγελλομένη «γνώσιν καὶ εἰδήσιν» τοῦ ὄντος (ἐνθ' ἀνωτ. § 2) ἀνάλογον ἐτυμολογικὸν περιεχόμενον ἔλαβεν. Ὅθεν Ἱσις—Εἰσις ἐκ τοῦ ἰδ—εἰδ τοῦ οἶδα.

2¹—Ἀρφοκράτῃ, ἄλλη γραφή τοῦ Ἀρποκράτης (ὡς Ἀρποκράτης, Ἀρφοκράτης ἐν ἄλλαις ἐπιγραφαῖς)¹. Παρὰ τὸ φυσικὸν καὶ ἀπλοῦν τῆς ἐκ φθολογικῶν νόμων μεταβολῆς καὶ ἐξελιξέως τοῦ Ἀρποκράτης εἰς Ἀρφοκράτης, ἐὰν ἀληθεύῃ ἡ ἀνωτέρω ἀρχὴ τῆς ἐν Ἑλλάδι ἀποδόσεως ἀντιστοίχου πρὸς τὴν ιδιότητα τοῦ θεοῦ νέου ἐτυμολογικοῦ ἢ παρετυμολογικοῦ περιεχομένου, τότε καὶ ἡ παρετυμολογία αὐτοῦ καθίσταται σαφῆς ἐκ τῶν: ἀλφός—κρατῶ. Ἦτοι ἀλφοκράτης=ὁ κρατῶν—θεραπεύων τὸν ἀλφόν, τὸ γνωστὸν δηλονότι δερματικὸν νόσημα. Ὑπερφυσικὴ δὲ θεραπεία τοῦ ἀλφοῦ ἀναφέρεται τελομένη καὶ ἐν Σαμικῶ τῆς Ἡλείας, ἐνθα πλησίον τοῦ ἐκεῖ ποταμοῦ Ἀνίγρου ὑπῆρχε τὸ καλούμενον ἄντρον τῶν Ἀνιγρίδων νιμφῶν, εἰς ὃ εἰσερχόμενος ὁ πάσχων προσηύχεται ταῖς νύμφαις ὑποσχόμενος θυσίαν τινά, μεθ' ἣ ἀπέσμηχε τὰ νοσοῦντα τοῦ σώματος μέλη. Διακολυμβῶν δ' ἀκολούθως τὸν ποταμὸν ἐξήρχετο ὑγιῆς καὶ δμοχρως (Παυσ. Ἡλιακὰ Α, V, 5,11). Σὺν τῷ χρόνῳ ὁ ποταμὸς οὗτος διὰ τῆς ἐκ τῶν ἀντιθέτων ἀνέμων προσεμώσεως τοῦ στομίου μεταβλήθη εἰς λίμνην, ἐνθα νῦν τὰ περιφραγμῶν ὑδροθεϊκὰ ἱαματικά λουτρά Καϊάφα, ὁπόθεν ἐξηγεῖται καὶ φυσικῶς ἡ ἀνωτέρω θεραπεία.

1 Τὸ αἰγυπτιακὸν Harpochrat, ἐξ οὗ ὁ Mayer παράγει τὸ Ἀρποκράτης (Roscher: Lexicon der gr. u. r. Mythologie I, 2 p. 2746) ἀναλυόμενον εἰς σημεϊκὰ συνθετικὰ μᾶς δίδει: harp ἢ harb = εἰς, πόλεμος καὶ chrat = ἄροσις (= τὸ ἀρῶν el). Ὅθεν Harp e(l) chrat = εἰς ἡ τῆς ἀρόσεως.

2²—Αὐξος, ὄνομα μὴ ἀπαντῶν ἐν τῇ ὀνοματολογίᾳ ἄλλων μνημείων. Φαίνεται ὅν συγκεκομμένον ἢ ἐπίτμητον μικροτέρων ὀνομάτων.

3¹—Δημοκλέους, οὐδαμοῦ ἀναφέρεται τὸ ὄνομα τοῦτο ὡς Σαμίου.

3²—ὁ καὶ Τήμιος, προφανῶς ἐγγεγραμμένος ὡς πολίτης καὶ ἐν τῷ μητρώῳ τῆς Τήνου.

4¹—Ἱεροφόρος, ὁ τὰ ἱερά σκευὴ προσκομίζων, ἄλλως Ἱεροφόρος (CIG II Addend. p. 1076 n. 2384^b, 1. Fr. (Πάρος)—IG XII 5,291 καὶ 1793^b. (Ἀνακτορίου)—Πλουτ. Περὶ Ἱσιδος καὶ Ὀσίριδος § 3,5: «διὸ καὶ τῶν ἐν Ἑρμοῦ πόλει Μουσῶν τὴν προτέραν Ἱσιν ἄμα καὶ Δικαιοσύνην καλοῦσι. . . . δεικνύουσιν τὰ θεῖα τοῖς ἀληθῶς καὶ δικαίως Ἱεροφόροις καὶ Ἱεροστόλοις προσαγορευομένοις. — Dittenberger Syll. I. Gr. ἀρ. 754: sacerdotes qui in Isidis mysteriis suppellectilem sacram portant.). Πρὸβ. καὶ Ἱεροφορία (Διον. Ἀλικ. 16,7): «ἄνδρας Ἱερογωγούς καὶ Ἱεροφορία τετιμημένους».

4²—ἐπίστατος, ὁ ἔχων ἐπιτὰ στολάς. «Φύσις ἐπιτάστολος» (Ἱππολ. Αἴρ. 142,11). Ἄλλως, λαμβανόμενος ὡς β' συνθετικοῦ τοῦ στέλλω (= ὑπουργῶ, παρασκευάζω), ὁ ἐπιτάκις ὑπουργήσας ἢ παρασκευάσας τὰ τῆς θυσίας, (πρὸβ. καὶ τὸ ἀνωτ. «Ἱεροστόλοις»). Ἐκ τῆς δευτέρας ταύτης προϋποθέσεως δύναται τις νὰ ἐξαγάγῃ ὅτι τὸ ἀξίωμα καὶ καθήκον τοῦ Ἱεροφόρου δὲν συνίστατο εἰς μόνην τὴν τεχνικὴν παρασκευὴν καὶ μεταφοράν, ἀλλὰ καὶ εἰς τὴν χορηγίαν τῶν δεόντων, ἥτο ἄρα εἰδὸς τι λειτουργίας ἐξ οὗ καὶ ἡ ἀναγραφή τοῦ γεγονότος ὡς ἐπίτακις γενομένου.

Ἐπειδὴ ἡ κάτω ῶα τῆς ἐπιγραφῆς εἶναι πολὺ εὐρυτέρα τῶν προηγουμένων διαστίχων, εἶναι προφανές ὅτι ὀφείλει νὰ δεχθῇ τις τὴν ἐπιγραφὴν περατουμένην καὶ αὐτοτελῆ. Ἐν τῇ περιπτώσει ταύτῃ, εἰς τὰ ἴδια = ἐν τοῖς ἰδίοις, ἐν τοῖς ἑαυτοῦ.

Ἐκ τῆς τελευταίας ταύτης ἐκδοχῆς ἐξάγεται ὅτι ὁ προκείμενος δόμος ὑπῆρξεν ἐξ ἀρχῆς ὁ αὐτὸς ὡς καὶ σήμερον, κατὰ τε τὸ σχῆμα καὶ τὴν χρῆσιν, ἐντετοιχισμένος ὢν ἐν τινὶ ἱερῷ κτίσματι, ναῖσκῳ, βωμῳ ἢ τινὶ ἄλλῳ, ὅπερ ὁ Ἱεροφόρος Αὐξος σὺν τῇ ἑαυτοῦ γυναικὶ ἱδρύσας ἐν τοῖς ἰδίοις καθιέρωσε πρὸς τιμὴν τῶν ἐν ἀρχῇ ἀναφερομένων θεοτήτων.

Ἡ ἐπιγραφή αὕτη μετὰ τινῶν ἄλλων πρὸ πολλῶν ἐτῶν γνωστῶν καὶ τοῦ κατὰ τὰ τελευταῖα εἶτη εὐρεθέντος ἐν τῇ περιοχῇ τῆς ἀρχαίας τῆς Σάμου πόλεως βωμοῦ αἰγυπτιακῆς μὲν λατρείας, ἑλληνιστικῆς δὲ τέχνης, γνωρίζει ἡμῖν ὅτι καὶ ἐν Σάμῳ εἶχεν εἰσαχθῆ ἡ λατρεία αἰγυπτιακῶν θεοτήτων λατρευομένων οὐχὶ ὑπὸ παροικίας ἀλλοδαπῶν ἀλλ' ὑπὸ γηγενῶν Σαμίων.

Ἐν Σάμῳ

ΕΜΜ. ΒΑΜΒΟΥΔΑΚΗΣ

ΕΠΙΓΡΑΦΑΙ ΘΕΣΣΑΛΙΑΣ

Α. ΑΓΙΑΣ (Μουσείου).

Ἐν Ἀγιά ὑπῆρχον ἐπιγραφαὶ τινες καὶ ὀλίγα γλυπτὰ ἐροισμένα φύρδην μίγδην ἐν τῷ προαυλίῳ τοῦ Ἡμιγυμνασίου, οὕτως ὥστε, ὅταν τῷ 1930 μετέβη ἐκεῖ ὁ Stahlin δὲν ἠδυνήθη οὔτε τὰς ἐπιγραφὰς οὔτε τὰ γλυπτὰ νὰ ἴδῃ. Ἐφέτος τῷ 1932 ἐνήργησα παρὰ τῷ Προέδρῳ τῆς Κοινότητος καὶ τῷ Διευθυντῇ τοῦ Ἡμιγυμνασίου Ἀγυιάς Ἀθ. Μητσόλα καὶ τῷ καθηγητῇ τοῦ ἐκεῖ Ἡμιγυμνασίου Ἰ. Παπαδοπούλῳ, οἵτινες φιλοτίμως καὶ ἀξιεπαίνως ἀπεδέχθησαν ὁ μὲν Πρόεδρος τῆς Κοινότητος καὶ τὸ Κοινοτικὸν Συμβούλιον ὅπως χορηγήσωσι τὴν δαπάνην τῆς διασκευῆς μιᾶς εὐρυχώρου αἰθούσης τοῦ Ἡμιγυμνασίου εἰς Μουσεῖον διὰ καταλλήλου ἐπιστροφῆς, κατασκευῆς βάθρων καὶ διὰ τῆς χορηγήσεως τῆς δαπάνης διὰ τὴν μεταφορὰν τῶν ἐν ταῖς ἐκκλησίαις καὶ οἰκίαις τῆς πόλεως καὶ τῶν περίεξ χωρίων ἐπιγραφῶν, ἀναγλύφων καὶ παλαιοχριστιανικῶν γλυπτῶν βυζαντινῶν καὶ ὑπὸ τοῦ ἀποσταλέντος ἐκεῖ φύλακος ἀρχαιοτήτων Φερῶν, οἱ δὲ Ἀθ. Μητσόλας καὶ Ἰ. Παπαδόπουλος προέβησαν εἰς τὴν κατάλληλον τοποθέτησιν αὐτῶν ἐν τῇ διασκευασθείσῃ εἰς Μουσεῖον αἰθούσῃ.

Οὕτω χάρις εἰς τὴν φιλοτίμον ἀρωγὴν τῆς Κοινότητος Ἀγιάς καὶ τὴν μνημονευθεῖσαν συνεργασίαν κατηρτίσθη ἐκεῖ μικρὸν Μουσεῖον περιέχον μέχρι τοῦδε περὶ τὰ τεσσαράκοντα περίπου λίθινα μνημεῖα, ἧτοι ἀρχαῖα ἀνάγλυφα καὶ ἐπιγραφὰς ὡς καὶ παλαιοχριστιανικὰ καὶ βυζαντινὰ ἀρχιτεκτονικὰ γλυπτὰ.

Κατὰ τὰς ἀρχὰς Ὀκτωβρίου μεταβὰς εἰς Ἀγιάν κατέγραψα εἰκοσιεπτὰ ἐπιγραφὰς καὶ ἀνάγλυφα, ἀφῆκα δὲ δι' εὐθετώτερον χρόνον τὴν καταγραφήν τῶν παλαιοχριστιανικῶν καὶ ἄλλων γλυπτῶν, ἐφ' ὅσον συνεχίζεται ἀκόμη ὑπὸ τοῦ φύλακος Φερῶν ἢ μεταφορὰ ἐκ τῶν περίεξ χωρίων διαφόρων ἀρχαίων. Ἐνταῦθα δημοσιεύω τὰς ἀνεκδότους ἐπιγραφὰς, ὅσαι δὲν περιέχονται ἐν IG, IX².

1. Ἐκ Καλυβίων Κουκουράβας (Εὔρετ. 2). Στήλη λευκοῦ μαρμάρου μετ' ἐπιστυλίου ναϊδιόσχημος, ἀποκεκρουμένη ἀριστερὰ καθέτως ὑπὸ τῶν Βυζαντινῶν, ὑψ' ὧν εἶχε τετῆ ἐν ναῦδρίῳ ὡς θωράκιον. Σφύζεται ἡ δεξιὰ παραστάς τετράπλευρος, (ὑψ. 0,76. πλάτ. 0,57. πᾶχ. 0,12. γρ. ἕψ. 0,012 - 0,013). Ἐπὶ τοῦ ἐπιστυλίου:

NIKATOPETIOS XAPES I A

Τὸ κύριον ὄνομα λείπει. Τὸ πατρωνυμικὸν Νικατόρειος ἐκ τοῦ ὀνόματος Νικάτωρ.

Τὸ χωρίον Κουκουράβα κεῖται ἐπὶ τῆς κορυφῆς τοῦ ὄρους Μαυροβουνίου· τὰ δὲ Καλύβια Κουκουράβας παρὰ τὴν Βοιθηίδα λίμνην, ἐνθα ὑπάρχουσιν οἱ ἀγροὶ Κουκουράβας. Ἐν τοῖς ἀγροῖς τούτοις ἀνευρίσκονται πολλάκις τάφοι κιβωτιόσχημοι ἐκ μεγάλων ὀρθογωνίων πλακῶν λευκοῦ μαρμάρου καλῶς εἰργασμένων καὶ νομίσματα ἀρχαῖα. Εἰς δὲ τάφος ἀρχαῖος ἐκ τοιούτων πλακῶν ἀνευρέθη ἐντὸς τοῦ ἡρειπωμένου ναυδρίου τῶν Βυζαντινῶν χρόνων, ἀνοιχθεὶς τῷ 1930 ὑπὸ τῶν ἀνασκαφάντων τὸ ναῦδριον χωρικῶν. Πιθανῶς καὶ ἡ ἀνωτέρω ἐπιτύμβιος στήλη ἀνήκει εἰς αὐτὸν τὸν τάφον. Ἐκ δὲ τῶν Καλυβίων Κουκουράβας πλατεῖα λιθόστρωτος ὁδὸς κατασκευασθεῖσα πρὸ τινῶν ἐτῶν ἄγει εἰς Κουκουράβαν. Τῶν Καλυβίων ὑπέρεκειται λόφος, παραφυὰς τοῦ βουνοῦ, φέρων ἐπὶ τῆς κορυφῆς τεῖχη ἀκροπόλεως ἐκ μεγάλων ἀκατεργάστων πλακοειδῶν λίθων, τὰ ὅποια σφύζονται εἰς ὕψος ὑπὲρ τὸ ἐν μέτρον κατὰ τὴν βόρειον καὶ δυτικὴν πλευρὰν ἐν μέρει, διότι ἐνταῦθα ὁ βράχος ἀποτόμως καταπίπτει εἰς χαράδραν καὶ ἀποτελεῖ φυσικὴν ὀχύρωσιν· κατὰ δὲ τὴν ἀνατολικὴν πλευρὰν παραλλήλως τῆς λιθοστρώτου ὁδοῦ τὰ τεῖχη φαίνονται μέχρι τῆς ἐπιφανείας. Ὡς ἔμαθον δὲ ὑπὸ τοῦ ἱερέως τοῦ χωρίου Ἰωάννου Παπαχατζοπούλου κατὰ τὴν λιθόστρωσιν τῆς ὁδοῦ ἀφηρέθησαν οἱ λίθοι τῶν τειχῶν καὶ ἐπεστρώθησαν ἐν τῇ ὁδῷ, ἧτις φθάνει μέχρι τοῦ χωρίου εἰς ἀπόστασιν $\frac{3}{4}$ τῆς ὥρας.

Τὰ εἰρήπια ταῦτα οὐδεὶς τῶν νεωτέρων γραψάντων περὶ Θεσσαλίας γνωρίζει. Ἄγνοοῦμεν δὲ ποῖα πόλις ἀρχαία ἔκειτο ἐνταῦθα.

2. Ἐκ Καστρίου παρὰ τὴν Βοιθηίδα (Εὔρετ. 3). Στήλη λευκοῦ μαρμάρου φέρουσα ἄνω ἐν ἀναγλύφῳ προτομὴν ἀποκεκρουμένην, ἧς ἐσώθη ὀλίγον τοῦ κάτω μέρους τοῦ στήθους. Κάτωθι τῆς προτομῆς δεξιὰ εἶναι μικρὸν ζῶον τετράπουν ἐν ἀναγλύφῳ (κύων;). ὕψ. στήλης 0,80. πλάτ. 0,415. πᾶχ. 0,13. γραμ. ὑψ. 0,03. διάστιχον 0,015.

ΑΛΕΞΑΝΔΡΑΔΙΟ Ἀλεξάνδρα Διο-
ΚΛΗΤΩΛΑΝΔΡΙΜΝΕΙ κλήτῳ ἀνδρὶ μνεί-
ΑC ΧΑΡΙΝ ας χάριν.

Ἀνατολικῶς τοῦ μικροῦ χωρίου Καστρί σφύζονται τὰ τεῖχη Βυζαντινοῦ φρουρίου, τὸ ὅποιον ἀναφέρεται ἐν τῇ Βυζαντινῇ ἱστορίᾳ τῆς Θεσσαλίας. Ἐπειδὴ δὲ μεταξὺ τῶν Βυζαντινῶν τειχῶν εἶναι

έντειχισμένοι και πολλοί ὀρθογώνιοι λίθοι ἀνήκοντες εἰς Ἑλληνικὴν Ἀκρόπολιν, ὁ Ν. Γεωργιάδης (Θεσσαλία ἐκδ. α'. 1880, σ. 202-203) θέτει ἐνταῦθα τὴν ἀρχαίαν πόλιν τῶν *Μαγνητῶν* Ἀμυρον, τὴν γινώσκοντα τοῦ Ν. Γεωργιάδου παρεδέχθη καὶ ὁ Stählin (Hellenische Thessalien 1924, σ. 51. 1. 4 καὶ 59).

3. Ἐκ χωρίου Ἀετολόφου (Δέσιανης). (Εὔρετ. 4). Στήλη μετ' ἀνθεμίου, λίθου γλαυκοῦ, ἀποκεκρουμένη εἰς δύο τεμάχια ἐφαρμοζόντα. Εὔρεθη πρὸς Ν. τοῦ χωρίου παρὰ τὴν πηγὴν. (ῦψ. 0,77. πλ. 0,41. πάχ. 0,095). Ἰππεὺς ἐν ἐγκοίλῳ τετραγώνῳ:

ΕΥΒΙΟΤΟΣ ΕΥΒ . . ΛΟΥ ΧΑΙΡΕ

Εὐβίωτος Εὐβ[ού]λου χαῖρε.

4. Ἐν Ἀγιά (Εὔρετ. 6). Εὔρεθη ἐν τῇ ἐκκλησίᾳ τῆς Παναγίας. Στήλη μετ' ἀνθεμίου, λίθου ὑπογλαυκοῦ, ἀποκεκρουμένη δεξιὰ καὶ κάτω. Φέρει ἐφθαρμένην μορφήν ἐν προτομῇ ἐν ἀναγλύφῳ. (ῦψ. 0,87. πλ. 0,36. πάχ. 0,11. ῦψ. γρ. 0,024. διάστιχον 0,015):

ΑΥΡΕΙΜ

EKTON

N

HPΩI (μορφή) ΠEP

5. Ἐκ Βαθυρρενιάτος (Εὔρετ. 7). Εὔρεθη ἐν τῇ ἐκκλησίᾳ Ἁγ. Νικολάου. Κίων μονόλιθος λίθου ὑπογλαυκοῦ, ἀποκεκρουμένος ὀπισθεν καὶ κάτω ἄνω φέρει δακτύλιον. ῦψ. 0,97. διάμ. 0,305. ῦψ. γραμ. 0,05. διάστ. 0,02.

D D N	<i>D(ominis)N[ostris]</i>
CONST	<i>Constant[i] - - -</i>
MAXIMIN	<i>Maximin[o]</i>
ETSEV V	<i>et Sev[ero] - -] V</i>
5 MAXIMIN	5 <i>Maximin[o] - - -</i>
MIL	<i>Mil[itarium] - - -</i>

6. Ἐν Ἀγιά (Εὔρετ. 10). Εὔρεθη ἐν τῇ ἐκκλησίᾳ τοῦ Ἁγίου Ἀντωνίου πλησίον τοῦ φρεάτος. Στήλη ἀποκεκρουμένη ἄνω, δεξιὰ καὶ κάτω. Ἄνω εἶχεν ἀνάγλυφον, τὸ ὁποῖον νῦν λείπει. (ῦψ. 1,30. πλ. 0,44. πάχ. 0,10. ῦψ. γρ. 0,025 - 0,03):

ΝΕΙΚΩΝ ΚΑΙ ΕΡΩΤΙΝ *Νείκων καὶ Ἐρωτων*
 - - ΤΗ ΓΛΥΚΥΤΑΤΗ - - - - *τῇ γλυκυστάτῃ*
 - - - - ΜΝΕΙΑΣ ΧΑΡΙΝ - - - - *μνείας χάριν.*

Κάτω δύο μορφαὶ ἐφθαρμέναι. Κάτωθι δὲ τῶν μορφῶν ἐν ἀναγλύφῳ Ἐρμῆς χθόνιος.

7. Ἐκ Μεταξοχωρίου (Ρέτσιανης). (Εὔρετ. 12). Μεγάλη στήλη μετ' ἀνθεμίου, λίθου κυανοῦ, ἀποκεκρουμένη ἄνω ὀλίγον καὶ δεξιὰ. Ἄνω φέρει ἀνάγλυφον ἐν ἐγκοίλῳ τετραγώνῳ, ἐν ᾧ παρίσταται ἱππεὺς βαδίζων πρὸς δεξιὰ πρὸ αὐτοῦ ἵσταται γυνὴ ὀρθία καὶ νεανίας φέρων βραχὺν χιτῶνα. ῦψ. 1,18. πλ. 0,455. πάχ. 0,085. ῦψ. γρ. 0,03 διάστ. 0,01.

- - ΔΙΩΑΓΩΝΙ - - ΔΙΩΑΓΩΝΙ - - -
 ΑΠΟΛΛΩΝΕΙΟΝΙ Ἀπολλώνειον τ[ὸν] ἑαυ-]
 ΤΗΣ ΑΝΔΡΑΜΝΙΑΣ τῆς ἀνδρα(;)μν(ε)ίας[χαρῶν]
 ΗΡΩΝ ΧΡΗΣΤΕ ἠ[ρ]ω[ς] χρηστὲ
 5 [X]A[IP]E 5 [χ]α[ί]τ[ε].

Ὁ 2^{ος} καὶ 3^{ος} στίχος συμπληρωτέοι: «Ἀπολλώνειον [τὸν] ἑαυτῆς] ἀνδρα», ὁ δὲ 4^{ος} ΗΡΩΝ ἀναγνωστέος ἠρῶ(ς). Ἐδημοσιεύθη ὑπὸ *Mezières*, *Missions III*, 1854, 242 καὶ *IG, XI²*, 1088 μετὰ τινων παραλλαγῶν.

8. Ἐκ Κασθαναίας (Εὔρετ. 18). Βάσις τετραγώνου γλαυκοφαίου μαρμάρου ἔχουσα ἄνω στρογγύλον τόρμον διαμέτρου 0,31 καὶ βάθους 0,32. Γύρωθεν κατὰ τὰς τέσσαρας πλευρὰς πλαισιοῦται ἄνω καὶ κάτω. μῆκ. 0,36. πλ. 33. ῦψ. 0,18. ῦψ. γρ. 0,025. διάστ. 0,006. Ἐπὶ τῆς προσθίας ὄψεως:

ΣΩΣΙΜΟΣ ΑΛΕ	(Ζ)ώσιμος Ἀλε-
ΞΑΝΔΡΟΥ ΑΠΕΛΕ	ξάνδρου ἀπελε-
ΥΘΕΡΕ ΧΡΗΣΤΕ	ύθερε χρηστὲ
ΧΑΙΡΕ	χαῖρε.

9. Ἐκ Καστρῶν (Ἀμύρου). (Εὔρετ. 20). Εὔρεθη παρὰ τὴν πηγὴν τοῦ ὕδατος. Στήλη μετ' αἰτώματος φέροντος ἐν τῷ μέσῳ ῥόδακα, λίθου ὑπογλαυκοῦ. Ἐν τῷ μέσῳ φέρει ἀνάγλυφον. (ῦψ. 1,32. πλ. 0,46. πάχ. 0,09. ῦψ. γρ. 0,035. διάστ. 0,015):

ΟΡΕCΤΗC	Ὀρεστῆς
ΛΟΝΓΕΙΝ	Λονγεῖν-
ΝΑΝ ΤΗΝ	αν τὴν
ΗΑΥΤΟΥΓΥ	ἡαυτοῦ (=ἑαυτοῦ) γυ-
5 ΝΕΚΑΝ-ΡΩCΧΑΙΡΕ	5 νέκαν, ἡρῶς χαῖρε.

Κάτω Ἐρμῆς χθόνιος ἔκτυπος.
 Στίχ. 4: ἡαυτοῦ = ἑαυτοῦ. γυ/νέκαν = γυν(αῖ)κα(ν).
 Κάτωθι τῆς ἐπιγραφῆς εἶναι ἔκτυπον τὸ ἐξῆς σῆμα:
 Τὸ ὁποῖον δὲν δύναμαι νὰ ἐννοήσω τί συμβολίζει:

10. Ἐκ τοῦ χωρίου Ἀθανάτου, μετονομασθέντος ἤδη εἰς Μελίβοιαν. (Εὔρετ. 22). Ἀπειχίσθη ἐκ

τινος οἰκίας. Στήλη μετ' ἀνθεμίου λευκοῦ λίθου, ἀποκεκρουμένη κάτω, εἰς δύο τεμάχια ἐφαρμόζοντα. Ὑπὸ τὸ ἀνθέμιον ἱππεὺς ἐν ἀναγλύφῳ κάτωθι δ' αὐτοῦ δύο κεφαλαί, ὧν ἐσώθησαν αἱ κορυφαί. ὕψ. 1,03. πλ. 0,57. πάχ. 0, 105: ὕψ. γρ. 0,35 - 0,04.

ΟΙΔΙΚΕΟΝΙ	ΟΙΔΙΚΕΟΝΙ
ΝΙΝΖΗΣΑΣΑΙ	ΝΙΝ ζήσσα[ν:]
ΘΩΣΠΕΝΤΕΤΕΡΙ	ΘΩΣ πεντετερί[δα]
ΗΤΗΡΝΥΝΘΩΑΝΑ	[μ]ήτηρ νυν εθαρα
5 ΙΕΝΘΑΔΕΚΕΙΜΕΛΑΝΔΡΟ.	5 Ἐνθάδε κειμ(αι) ἀνδρὸς[ς]
ΜΟΥΠΛΛΑΜΕΣΓΛΥΚΥΝ	μον παλάμ(αι)ς γλυκὴν
ΕΛΙΥΑΦΛΟΣΑΛΛΕΞΑΝΔ	ἐλ(ει)ψα φάος Ἀλέξανδ-
ΩΝΔΑΦΝΗΝΗΤΗΝΕΛΥΤΟ.	[ρ]ο(ς) Δάφνην τὴν ἑαυτο[ῦ]
—ΥΝΕΚΑΝΜΝΗΜΗΣΧΑΡΙΝ	[γ]υν(αι)κα(ν) μνήμης χάριν.

Κάτωθι τοῦ ἱππέως δύο ζῶα ὁ δὲ ἱππεὺς κρατεῖ δόρυ.

Τὸ ἄνω καὶ πρὸ τοῦ Ἀλέξανδρος μέρος τῆς ἐπιγραφῆς εἶναι ἔμμετρον. Τοῦ ἐπιγράμματος τούτου ἀποκαθίστανται εὐκόλως ὁλόκληρος ὁ τελευταῖος καὶ μέρος τοῦ προτελευταίου στίχου:

— — καὶ ἔνθάδε κείμαι
ἀνδρὸς [ἐ]μοῦ παλάμ(αι)ς γλυκὴν ἐλ(ει)ψα φάος.

11. Ἐν Ἀγιά (Εὐρετ. 24). Εὐρέθη εἰς θέσιν Σωτηρόισαν. Στήλη ὀρθογώνιος λευκοῦ μαρμάρου ἔχουσα ἐν ἀναγλύφῳ δύο μορφὰς ὀρθίας. ὕψ. 1,21. πλ. 0,54. πάχ. 0,16. ὕψ. γρ. 0,05:

ΚΟΣΜΙΑΚΑΙΖΩΣΙΜΑ	Κοσμία καὶ Ζωσίμα
ΖΩΣΙΜΑΝΤΟΝΕΙΔΙΝ	Ζωσίμαν τὸν εἶδιον
ΥΟΝΚΑΙ . . . ΑΝΤΩΝΤΗΝ	ὑόν καὶ . . . ΑΝΤΩΝ τὴν
ΑΥΤΟΥΓΥΝΑΙΚΑΝΕΤΩΝ	αὐτοῦ γυναῖκα ἐτων.
5 ΗΗΡΩΧΡΗΣΤΑΙ	5 ἡ ἥρωσ χρησι(ε)
ΧΑΙΡΕ	χαιρε.

Στίχ. 2. ΕΙΔΙΝ = εἶδι(ο)ν = ἴδιον. Πρβλ. IG, IX², 1095, ἴδιν = ἴδι(ο)ν.

Στίχ. 3. ΥΟΝ = υ(ί)όν.

Στίχ. 4. ΓΥΝΑΙΚΑΝ = γυναῖκα. Ἐγρᾶφη πρωτοκλίτως εἰς τὴν αἰτιατικήν, ὡς καὶ εἰς τὰς ἀνωτέρω ὑπ' ἀριθ. 9 καὶ 10 ἐπιγραφάς, γυνέκαν ἀντὶ γυν(αι)κα(ν).

12. Ἐκ χοροῖον Μαρμάριανης. Στήλη λευκοῦ μαρμάρου ἀποκεκρουμένη ἄνω καὶ κάτω ἀριστερὰ καὶ δεξιὰ καθέτως μέχρι τοῦ μέσου. ὕψ. 0,79. πλ. 0,35. πάχ. 0, 15. ὕψ. γρ. 0,03. διάστ. 0,02:

ΕΝ	εν
ΙΟΥ	ιου
ΝΤΟ	ντο
ΝΟΥ	νου
5 ΟΔΡΟΜΙΟΥ	5 οδρομου

Ἡ τελευταία λέξις δύναται νὰ συμπληρωθῇ [^εἹπ]οδρομίον καὶ πιθανῶς πρόκειται περὶ μηνὸς Ἱπποδρομίου. Δυστυχῶς πρόκειται περὶ λίαν κατεστραμμένου ψηφίσματος.

13. Ἐκ Ααρίσης. (Εὐρετ. 27). Εὐρέθη ἐν τῇ δδῷ Μακεδονίας ἐν ὑπογείῳ καταστήματος καὶ μετηνέχθη εἰς Ἀγίαν ὑπὸ τοῦ φύλακος Φερῶν, προκειμένου νὰ ἐντοιχισθῇ ἐν θεμελίῳ. Στήλη σηκόμορφος μετ' ἐπιστυλίου καὶ δύο τετραπλεύρων παραστάδων ἑκατέρωθεν, εἰς τέσσαρα τεμάχια ἐφαρμόζοντα. Ὑψ. 0,50. πλ. 0,41. πάχ. 0,05. ὕψ. γρ. 0,015:

Ἐπὶ τοῦ ἐπιστυλίου.

ΔΙΚΚΑΙΗΡΑΠΑΡΜΟΝΙΣΚΑΛΙΚΛΕΟΥ

Διὶ καὶ Ἡρα Παρμονίς Καλικλέον[ς].

Πλὴν τῶν ἀνωτέρω ἐπιγραφῶν ὑπάρχουσιν ἐν τῷ Μουσεῖῳ Ἀγιάς καὶ αἱ ἐν IG, IX² δημοσιευθεῖσαι ἐπιγραφαὶ ὑπ' ἀριθ. 1074, 1075, 1076, 1081, 1084, 1085, 1091 καὶ 1094.

Β'. ΣΥΚΟΥΡΙΟΥ

14. Μικρὸ Κισερλί. Εὐρέθη τῷ 1931 ὑπὸ τοῦ φύλακος Γόννων Ἰω. Ζούνια. Πλάξ λευκοῦ μαρμάρου ὀρθογώνιος, ἀποκεκρουμένη ὀλίγον κατὰ τὴν ἄνω ἀριστερὰν γωνίαν καὶ κατεχομένη ὑπὸ τοῦ Κωνσταντίνου Κούτρα καὶ τοῦ Ἰω. Γιακωβῆ, κατοίκων μικροῦ Κισερλί. (μῆκ. 0,60. πλ. 0,50. πάχ. 0,15). Ἐπὶ τῆς πλευρᾶς τοῦ πάχους εἶναι ἡ κάτωθι ἐπιγραφή, ἣν ἐκδίδω ἐπὶ τῇ βάσει ἐκτύπου:

ΜΑΡΚΟΣΜΑΡΚΟΥΚΑΙ	ΠΑΡΜΕΝΙΣΚΟ
ΠΑΙΔΕΡΩΣΟΙΣΥΝΚΛΙΤΑΙ	ΚΟΥΚΑΙΛΕΩΝ
	ΣΥΝΚΛΙΤΑΙ
Μαρκος Μάρκον καὶ	Παρμενίσκο[ς Παρμενίου]
Παιδέρως οἱ συνκλίται.	κον καὶ Λέων [οἱ]
	συνκλίται.

Ὡς πρὸς τὸ ὄνομα συνκλίται τὸ πρῶτον ἤδη ἐμφανιζόμενον ἐν Θεσσαλικαῖς ἐπιγραφαῖς ὑποθέτω ὅτι ἐξηγεῖται οἱ σύσκηνοι ἢ συγκοιμώμενοι. Ὑποθέτω προσέτι ὅτι ἡ πλάξ δὲν εἶναι ἐπιτύμβιος, ἀλλ' ἀναθηματική, ἀδηλον δὲ εἰς ποῖον μνημεῖον ἦτο ἐκτεθειμένη.

Παρατηροῦμεν δὲ ὅτι αἱ ἐκ Συκουρίου ἐπιγραφαὶ (IG IX² 1058 - 1064) εἶναι ἀναθηματικαὶ ὑπὸ στρατιωτικῶν εἰς θεοὺς οὕτω: 1058 Ἀρτέμιδι . . . μεις ἀρχιπροϋρίσας καὶ οἱ σύμπροϋροι. — 1059 Λευκάτῃ Ἀντιγένεις Δεξιπέριο[ς] / ἀρχιπροϋρίσας καὶ οἱ σύνπροϋροι. — 1060 Φασφόρον Δαμοίτας Δαμοίταιος / ἀρχιπροϋρίσας καὶ οἱ σύνπροϋροι. — 1061 Φασφόρον Ἐν[δ]αμίδ[α]ς Πολυξένιος /

[ἀ]ρχιφρουρείσας καὶ οἱ σύμφρουροι. — 1062 — — καὶ οἱ σύμφρουροι. — 1063 Φωσφόρω Φιλόξε[νος] — — — / ἀρχιφρουρήσας καὶ οἱ σύμφρουροι καὶ 1064 Εἴρουσι Αἰνέα Ἀντίγονος Ἀνδρονίκειος ἀρχιφρο[υρεί]σας καὶ οἱ σύμφρουροι. Κατὰ ταῦτα καὶ οἱ ἐν τῇ ἡμετέρᾳ ἐπιγραφῇ συνκλιταὶ εἶναι στρατιῶται σύσκηνοι ἢ συγκοιμώμενοι φρουροὶ ἀναθέμενοι τι θεῷ τινί.

Περὶ τῆς θέσεως τοῦ Συκουρίου ὁ Stählin Hellenische Thessalien 90 - 91 φρονεῖ ὅτι εἶναι παρὰ τὸ μικρὸ Κισερλί, ὃ δὲ Ἀρβανιτόπουλος ΠΑΕ, 1911, 330 - 334 θέτει παρὰ τὸ μικρὸ Κισερλί τὸ Μόψιον· ἄλλοι δὲ ἄλλως θέτουσι τὸ Συκούριον καὶ τὰς παρ' αὐτὸ πόλεις Ἐλάτειαν, Μόψιον καὶ Λάρισαν ἐπὶ τῇ Ὀοση.

15. Μικρὸ Κισερλί. Στήλη ναϊδιόσχημος μετ'

17. Μικρὸ Κισερλί, ἐν ἀγρῷ Δημ. Κούρια. Στήλη ἐπιμήκης ὀρθογώνιος λευκοῦ λίθου (μῆκ. 1,70 πλ. 0,60):

ΣΟΥΦΡΟΝΑΕΥΔΕΞΙΕΙΑ Σουφρόνα Εὐδεξία
ΜΕΛΙΣΣΑ ΑΡΙΣΤΟΥΝΕΙΑ Μέλισσα Ἀριστουσία
ΑΓΑΘΟΥΝΑΡΙΣΤ[ΑΙ;]ΝΕΙΟΣ Ἀγάθων Ἀριστ[αί;]νειος.

Ἡ ἐπιγραφὴ αὕτη εἶναι ἀναθηματικὴ, λείπει ὅμως τὸ ὄνομα τοῦ θεοῦ, εἰς ὃν ἦτο ἀνατεθειμένη.

Στίχ. 3. ΑΡΙΣΤ . . ΝΕΙΟΣ. Ἐπὶ τοῦ λίθου ἀμυδρῶς διακρίνεται ΑΙ, ἀλλὰ βεβαιωτέρα ἀνάγνωσις μοὶ φαίνεται Ἀριστ[ου]νειος.

Γ'. ΛΑΡΙΣΗΣ

18. Ἐν Λαρίσῃ ἐν τινὶ οἰκίᾳ πλησίον τοῦ Πολιτικού Νοσοκομείου ὁ φύλαξ Λαρίσης Σταμ. Ψαρρᾶς ἀνεῦρεν κατὰ τὸ θέρος 1932 ἐπίκρανον βάσεως

Εἰκ. 1. Ἐπιγραφὴ ἀναθηματικὴ ἐκ Λαρίσης τῆ Θεοσίᾳ Ἀρτέμιδι.

ἀετώματος, ἀκρωτηρίων, καὶ δύο ἑκατέρωθεν κιονίσκων ῥαβδωτῶν, κειμένη ἐν τῇ οἰκίᾳ Κ. Κούρια ἐν μικρῷ Κισερλί εὐρεθείσα δὲ ὑπὸ τοῦ φύλακος Γόννων. (ὑψ. 0,80. πλάτ. 1. μέτρ. πάχ. 0, 13). Ἐπὶ ἀετώματος ἀναγινώσκειται ἡ ἑξῆς ἐπιγραφὴ μονόστιχος.

ΕΙΡΟΥΔΙΚΑΙΟΥΑΓΑΣΙΚΛΕΙΑΠΟΛΥ[ΚΛ]ΕΙΤΟΥΕΥΝΟΜΟΥ
ΕΙΡΟΥΙΣΣΑΔΕΙΞΑΡΟΥΝΙΚΑΙΟΥΕΥΒΙΟ[ΤΟΥ].

Εἴρουσι Δικαίου Ἀγασίγεια Πολυ[κλ]εῖτον Εὐνόμου· εἴρουσσα Δειξάρου Νικα[ίο]ν· Εὐβιότου.

Ἡ ἀναθηματικὴ αὕτη ἐπιγραφὴ μνημονεύεται καὶ ὑπὸ τοῦ κ. Ἀρβανιτοπούλου (ΠΑΕ, 1911, 334) διὰ μικρῶν γραμμάτων, προστιθεμένου ὅτι ὁ Δικαῖος ἦτο ἥρωσ τῶν ὑπερβορείων.

16. Μικρὸ Κισερλί. Εὐρέθη ὑπὸ τοῦ φύλακος Γόννων Ι. Ζούνια ἐν τῇ οἰκίᾳ Ἰ. Γιακουβῆ. Στήλη ἐπιτύμβιος λευκοῦ μαρμάρου ἀποκεκρουμένη ἄνω κάτω φέρει ἐγγράκτον χθόνιον Ἐρμῆν. (ὑψ. 1,30. πλ. 0,60 πάχ. 0,12):

ΕΡΜΑΟΥ - ΧΘΟΝΙΟΥ. Ἐρμάου - χθονίου.

ἀγάλματος, ὅπερ ἐκόμισεν εἰς τὸ Μουσεῖον Λαρίσης (εἰκ. 1). Τὸ ἐπίκρανον τοῦτο εἶναι ἐκ λευκοῦ μαρμάρου ἀποκεκρουμένον κατὰ τὰς δύο ὀπισθεν γωνίας (μῆκ. 0,895. πλ. 0,49. πάχ. 0,27). Φέρει δ' ἐπιγραφὴν ἐπὶ τῆς προσθίας ὄψεως ἀναθηματικὴν εἰς τρεῖς στίχους:

ΑΡΤΕΜΙΔΙΘΡΟΣΙΑΙΠΠΟΛΟΧΟΣΙΠΠΟΛΟΧΕΙΟΣΥΠΠ
ΕΥΒΙΟΤΕΙΑΣΑΛΕΞΙΠΠΕΙΑΣΝΕΒΕΥΣΑΝΣΑΣ
ΛΥΤΡΑ.

Ἀρτέμιδι Θεοσίᾳ Ἰππόλοχος Ἰππολόχειος ὑπ[ερ]
Εὐβιοτείας Ἀλεξιππείας νεβευσάνσας
λύτρα.

Τὸ ἐπίθετον Θεοσίᾳ τῆς Ἀρτέμιδος νῦν τὸ πρῶτον γίννεται γνωστόν, μὴ ὑπάρχον ἐν ταῖς Θεσσαλικαῖς ἐπιγραφαῖς οὔτε ἐν τοῖς Λεξικοῖς.

Νεβευσάνσας. Ἡ μετοχὴ τοῦ ἀορίστου ἐν διαλεκτικῷ ἰδιώματι νεβευσάνσας ἀπαντᾷ καὶ ἐν ἀναθηματικῇ ἐπιγραφῇ ἐκ Δημητριάδος νεβευσάνσας οὕτω:

ΔΥΝΑΤΙΣ ΜΕΛΑΝΘΙΟΥΑΡΤΕΜΙΔΙΠΑΓΑΣΙΤΙΔΙΝΕΒΕΥΣΑ
Ἐδυνατὶς Μελανθίου Ἀρτεμιδι Παγασίτιδι νεβευσάνσας

δημοσιευθείση ὑπὸ Kern ἐν IG, IX² 1123, χωρὶς νὰ συμπληρωθῆ ἢ ἐν τέλει λέξις *νεβύσσα*. Ἄλλ' ἐν IG, IX² Res sacrae VI, 2, ἀναγράφεται συμπληρωμένη ἢ λέξις οὕτω: «*νεβύσσα Ἀρτέμιδι Παγασίτιδι*». Dem. 1123. Ὁ δὲ Kernὸ καὶ Hiller σχολιάζοντες τὴν λέξιν ταύτην ἐν IG, IX² 1123 περὶ τῆς ἐρμηνείας αὐτῆς, προέτειναν τὴν συμπλήρωσιν κατ' εἰκασίαν οὕτω: «An [i]e[ρ]εύ[σα?]; sed solitum ἱερητεύσσα. An νεβ(ρ)εύ(σα) ut ἀρκετεύσσα, i. n. postquam deae νέβρου nomine inservivit? Hiller.» Καὶ ἐν τῇ ἐκ Δημητριάδος καὶ ἐν τῇ ἐκ Λαρίσης ἀναθηματικῆ ἐπιγραφῇ ἢ μετοχῇ *νεβύσσα νεβύσανσα*, ἀναφέρεται εἰς τὰς ἀναθεμένους γυναῖκας (Δυνατίς, Εὐβιότεια) τὸ ἀνάθημα τῇ Ἀρτέμιδι. Ἐκ τῶν ἀνωτέρω δὲ συμπληρώσεων τῶν Γερμανῶν καταφαίνεται ὅτι καὶ οὗτοι δὲν ἐνόησαν τὴν σημασίαν τῆς λέξεως ταύτης, οὐσης μετοχῆς ἐκ ῥήματος *νεβύω*. Ἐν τῇ ἐκ Δημητριάδος καὶ τῇ ἐκ Λαρίσης ἐπιγραφῇ ἢ λέξις ἀνεγνώσθη εὐκρινῶς *νεβύσα[σα]* καὶ *νεβυσάνσας*, ἄνευ τοῦ ρ, ὡς συνεπλήρωσαν οἱ Γερμανοὶ καὶ παρήγαγον ἐκ τῆς λέξεως *νέβρου* ἐπομένως ζητητέα ἢ σημασία τῆς λέξεως, διότι ῥῆμα *νεβύω* καὶ μετοχῇ *νεβύσσα* δὲν ὑπάρχουσιν οὔτε ἐν τοῖς μεγάλοις Ἑλληνικοῖς Λεξικοῖς οὔτε ἐν τοῖς Ἀρχαιολογικοῖς κατὰ ταῦτα φαίνεται ἀθησαύριστος ἢ λέξις.

Ἐν τῷ Μουσεῖῳ Βόλου ὑπάρχει ἢ στήλη ἐκ Δημητριάδος ναϊδιόσχημος μετ' ἀετώματος καὶ ἀκρωτηρίων λευκοῦ μαρμαροῦ ἀποκρουμένη δεξιὰ καὶ κάτω ὑπ' ἀριθ. εὐρετηρίου Ἐπιγραφῶν 621. Ἄλλ' ὑπὸ τοῦ Kern ἀνεγρόφη πλήρης ἢ ἐπιγραφῇ δημοσιευθείσα ἐν IG, IX², 1123. Τὸ δὲ σωζόμενον ἀριστερὸν τμήμα τῆς στήλης διασφίξει μόνον τὴν ἐξῆς ἐπιγραφὴν: ΔΥΝΑΤΙΣ ΜΕΛΑΝ-ΘΙΟΥΑ^Α λείπει δὲ τὸ δεξιὸν τμήμα ἵνα ᾖναι ΑΡ[ΤΕΜΙΔΙ ΠΑΓΑΣΙΤΙΔΙ ΝΕΒΕΥΣΑ^Α] ὡς ἀνεγρόφη ὑπὸ τοῦ Kern. Τί ἐγένετο τὸ τμήμα τοῦτο ἀγνοῶ.

Ὡς πρὸς δὲ τὰ ὀνόματα τῶν ἀναθεμένων τὴν ἐπιγραφὴν ἐν Λαρίση, «*Ἱππόλοχος Ἱππολόχειος ὑπ[έρ] Εὐβιότειας Ἀλεξίππειας*», παρατηρῶ ὅτι κατὰ πᾶσαν πιθανότητα ἀνήκουσιν εἰς τὴν μεγάλην ἐκ Λαρίσης οἰκογένειαν τῶν Ἱππολόχων καὶ Ἀλεξίππων, οἵτινες συχνάκις ἀναφέρονται ὡς στρατηγοὶ τῶν Θεσσαλῶν καὶ ἄλλας δημοσίας ἀρχὰς ἄρξαντες ταῖς ἐπιγραφαῖς. Τὸ δὲ στέμμα τῆς οἰκογενείας τῶν Ἱππολόχων καὶ Ἀλεξίππων ἐδημοσιεύθη ἐν ΑΕ 1927 - 1928 σ. 204.

Ἐν Βόλῳ.

ΝΙΚΟΛ. Ι. ΓΙΑΝΝΟΠΟΥΛΟΣ

ΠΑΡΑΤΗΡΗΣΕΙΣ
Εἰς Θεσσαλικὰς ἐπιγραφὰς

Α'. Ἐν ΑΕ 1930, σ. 100, ἀριθ. 2 ἐδημοσιεύσαμεν ἐπιγραφὴν ἀπελευθερωτικὴν ἐξ Ἰωλκοῦ, εὐρεθείσαν ἐν τῇ συνοικίᾳ τοῦ Φρουρίου Βόλου καὶ μετενεχθείσαν εἰς τὸ Μουσεῖον.

Ἐν στίχῳ 3^ο ἐξετάσαντες λεπτομερέστερον τὸν λίθον καὶ λαβόντες καὶ ἔκτυπον μετὰ τοῦ κ. Βέκυγνον, παρατηρήσαμεν ὅτι ἐν ἀρχῇ τοῦ στίχου 3 δὲν φαίνεται Μ ἢ Ἰ ὡς ἐδημοσιεύσαμεν τὴν ἐπιγραφὴν, ἀλλ' ἀσθενέστατα ΓΙ, μεθ' ἃ ΕΡΜΙΟΥ. Συμπληρωτέα λοιπὸν ὡς ἐξῆς ἢ λέξις:

CT (ἢ CT;) ΙΕΡΜΙΟΥ = Στ (ρατηροῦντος) Ἰουλίῳ Ἐρμίῳ.

Ἐπομένως ἐνταῦθα πρόκειται μᾶλλον περὶ στρατηγοῦ τῶν Μαγνητῶν Ἰουλίῳ Ἐρμίῳ, γνωστοῦ ἐξ ἄλλης Μαγνητικῆς ἐπιγραφῆς (IG, IX², 1119, c).

Ἐπίσης ἐν ΑΕ 1930, 102 ἀριθ. 3 ἐδημοσιεύσαμεν ἀναθηματικὴν ἐπιγραφὴν ἐκ Κρανῶνος ὡς ἐξῆς: (Ἀριθ. 209 Εὐρετ. Λαρίσης):

ΑΣΑΝΔΡΟΣ ΙΕΡΟΙ ΤΟΥ ΥΠΕΡ ΤΟΥ ΥΙΟΥ
ΓΟΣΕΙΔΩΝΙΜΥΙΩΙ

καὶ ἐν μεταγραφῇ:

Ἀσανδρος ΙΕΡΟΙΤΟΥ ὑπὲρ τοῦ υἱοῦ
Ποσειδῶνι Μυίῳ.

Τὸ ὄνομα ΙΕΡΟΙΤΟΥ, περὶ οὗ ἀμφεβάλομεν τότε, εὐρίσκομεν ἐν τῇ ὑπ' ἀριθ. εὐρετ. 236 στίχ. 4 Λαρίσης ἀπελευθερωτικῇ ἐπιγραφῇ ἀνεκδότῳ, οὕτω: *Εὐτυχῆς ἢ ἀπελευθερωθεῖσα ὑπὸ Ἱεροῖτου τοῦ Κρατίππου κατὰ τὸν νόμον*. Συνεπῶς τὸ ὄνομα τοῦτο βεβαιοῦται.

Β'. Ἐν ΑΕ 1930, 174 - 175 ἐδημοσιεύσαμεν κορμὸν ἀγάλματος Ἀθηνᾶς (;) ἐν εἰκ. 6^α καὶ 6^β, προερχομένου ἐξ Ἀτραγῶς τῆς Θεσσαλίας (χωρίου Ἀλήφακα) καὶ ἀποκειμένου ἤδη ἐν τῷ Μουσεῖῳ Λαρίσης.

Ὁ Stählin ἐν ἐπιστολῇ αὐτοῦ ἐκ Νυρεμβέργης φιλικῶς ἀνεκοίνωσεν ἡμῖν ὅτι ἐν τῷ αὐτῷ χωρίῳ Ἀλήφακα (ἐρείπια Ἀτραγῶς) ὁ Ἀρβανιτόπουλος πρὸ ἐτῶν ἀνεῦρε τμήμα κράνου ὑπερφυσικοῦ μεγέθους καὶ τεμάχιον στήλης παρῖνης μετ' ἐπιγραφῆς (*Πρακτικά Ἀρχ. Ἐταιρ.* 1910, 187) καὶ ὑποθέτει ὁ Stählin μήπως τὸ τμήμα τοῦτο τοῦ κράνου ἀνήκει εἰς τὸν κορμὸν τοῦ ἀγάλματος τῆς Ἀθηνᾶς.

Ἐπίσης ὁ Stählin μοι ἐπέστησε τὴν προσοχὴν ὅτι ὁ ἐν τῇ ἀπελευθερωτικῇ ἐπιγραφῇ τῆς

Λαρίσης (ΑΕ 1930, 176 - 177, ἀριθ. 1. εικ. 8) στίχ. 13 Ἰσαγόρας Νυσοάνδρου ἦτο στρατηγὸς Θεσσαλῶν τῷ 51/50 π. Χ. (BCH, 1924, 373).

Στίχ. 16. Εὐθόλιος τοῦ Εὐκόλου ἦτο στρατηγὸς Θεσσαλῶν τῷ 28/27 π. Χ. (Ἀρβανιτόπουλος, ΑΕ 1924 Θεσσαλικαὶ ἐπιγραφαί, ἀρ. 313, 12).

Γ'. Ἐν ΑΕ 1930, 176, 1 ἐδημοσιεύσαμεν ἐπιγραφὴν ἀπελευθερωτικὴν ἐκ Λαρίσης. Τὸν δ' ἐν αὐτῇ ἐν στίχ. 5 - 6 ἀναφερόμενον στρατηγὸν Εὐρυδάμαντα Ἀνδρσοθένους ἐχρονολογήσαμεν κατὰ τοὺς χρόνους τοῦ Αὐγούστου ἐπόμενοι τῷ Κερν (IG, IX² XX καὶ IV) Kroog (De foed. Thessal. praetor. 32 καὶ 60).

Ὁ Stählin ὁμῶς δι' ἐπιστολῆς τοῦ ἀνεκίνωσαν ἡμῖν τὸ στέμμα τῆς οἰκογενείας Ἀνδρσοθένους καὶ Θεμιστογένους, ὅπερ εὐχαρίστως δημοσιεύομεν ἐνταῦθα, ἐκφράζοντας αὐτῷ καὶ δημοσίᾳ τὰς εὐχαριστίας ἡμῶν. Κατὰ δὲ τὸ στέμμα τοῦτο τοῦ Stählin ὀρίζεται ἀκριβῶς ὁ χρόνος τῆς στρατηγίας τοῦ Εὐρυδάμαντος Ἀνδρσοθένους περὶ τὸ 25 π. Χ.

Ἐπίσης καὶ ὁ ἐν στίχῳ 13 ἀναφερόμενος ἱερομνήμων Λαρίσης Ἰσαγόρας Νυσοάνδρου περὶ τὸ 25 π. Χ. γέροντος ἤδη, ἦτο στρατηγὸς τῷ 51/50 π. Χ.

Τὸ δὲ στέμμα τῆς οἰκογενείας Ἀνδρσοθένους, κατὰ τὸν Stählin, ἔχει ὡς ἑξῆς:

Ἰταλὸς I

Ἀνδρσοθένης I
στρατηγὸς τῷ 188/7.

[Φιλίσκος I]

Ἀνδρσοθένης II
Γυρτώνιος
πρόξενος Θουμακῶν
51/50,
στρατηγὸς 49/48,
ἀπέθανεν ἐν Γόμφους.

Πετραῖος
νικῶν ἐν Λαρίσῃ περὶ
τὸ 50, στρατάρχης τῶν
Καίσαρος φίλων, τὸ δεύ-
τερον στρατηγὸς ἐν τοῖς
Αὐγούστου χρόνοις ζῶν
κατεκάη.

Πτολεμαῖος
στρατηγὸς περὶ τὸ
47 π. Χ.

Ἰταλὸς II
πρόξενος Θου-
μακῶν 51/50,
στρατηγὸς περὶ
τὸ 47/46.

Γοργίας
στρατηγὸς
μετὰ τὸ 48.

Θεμιστογένης II
Λαρισιαῖος, ταγὸς ἐν
Λαρίσῃ, στρατηγὸς πρὸ
τοῦ 27.

Εὐρυδάμης
στρατηγὸς περὶ τὸ 25
π. Χ.

Ἀνδρσοθένης III

Εὐπαλίδης

Ἐν Βόλφ.

ΝΙΚΟΛ. Ι. ΓΙΑΝΝΟΠΟΥΛΟΣ

ΠΑΡΟΡΑΜΑΤΑ

Σελ. 139,2 ἀντί: *τοιχῶν του ναου Παναγία Λαμπίρι, και ἁγ. Δημ. κλπ.*
γράφει: *(Παναγία Λαμπίρι και ἁγ. Δημήτριος Ρεθύμνου Gerola κλπ).*

Σελ. 140 ἀντί *ἑσωτερικου* γράφει *ἔξωτερικου*

> 151 > *ἐπί* > *ἀπὸ*

> 156 > *τριμέτρους ἱαμβικούς γράφει ἑξάμετρον ἡρωϊκὸν*

Δημοσιεύματα τῆς Ἀρχαιολογικῆς Ἐταιρείας

(1837 - 1933)

Δραχμ.

1. *Ἀρχαιολογικὴ Ἐφημερίς 1837-1931* (ΑΕ 1-69: πβ. πινάκιον παρὰ (Β. Λεονάρδω), Ἀρχαιολογικῆς ἐφημερίδος λεύκωμα, σ. 1-3). Σχῆμα 4ον.
(Περίοδος Α'): τόμος 1-16 (1837-1860).
1837-1843: τεύχη α' - ιβ', ιγ' (καὶ ιδ'), ιε' (τευχὸς ιϛ' ἴδιον δὲν ἐξεδόθη), ιζ' - κθ' 1852-1860: τεύχη λ' - νε' πωλοῦνται τὰδε τὰ τεύχη: α', β', γ', δ' ἕκαστον τευχὸς 45.—
Περίοδος Β': τόμος 17-21 (1862-1874).
1862: τεύχη α' - ιβ' (τὰ τεύχη θ' - ιβ' ἐξεδόθησαν τῷ 1863) ἕκαστον τευχὸς 45.—
1869: τευχὸς ιγ' 1870: τευχὸς ιδ' 1872: τεύχη ιε' καὶ ιϛ' (τὸ ιϛ' ἐξεδόθη τῷ 1873) 1874: τευχὸς ιζ' ἕκαστον τευχὸς 45.—
Περίοδος Γ': τόμος 22-62 (1883-1923).
1883-1923: εἰς τόμος κατ' ἔτος, ἕκ τεσσάρων τευχῶν συγκείμενος ἕκαστος τόμος 500.—
Περίοδος Δ': τόμος 63 κέ. (1924 κέ.).
1924, 1925-1926 (εἰς ἕνα τόμον), 1927-1928 (εἰς ἕνα τόμον), 1929, 1930, 1931 εἰς τόμος κατ' ἔτος μετὰ μονοστήλου κειμένου ἕκαστος τόμος 500.—
2. *Ἐνρετίμιον τῆς Ἀρχαιολογικῆς Ἐφημερίδος τῆς τρίτης περιόδου ὑπὸ Ἀλεξάνδρου Λαμπροπούλου* τόμος 1ος 1883-1887. Σχῆμα 4ον, σελίδες η' + στήλαι 550. 1902 80.—
3. *Πρακτικὰ Ἀρχαιολογικῆς ἑταιρείας 1837-1932* (ΠΑΕ 1-84: πβ. πινάκιον ἐν ΠΑΕ 1921, σ. 77-79).
(Περίοδος Α'): τόμος 1-13 (1837-1848,9).
1-3 (1837, 1837/8, 1838,9): Σύνοψις τῶν πρακτικῶν (τῆς Α'—Γ' συνεδριάσεως) τῆς Ἀρχαιολογικῆς ἑταιρείας τῶν Ἀθηνῶν. (Ἔκδοσις 1η). Ἑλληνιστὶ καὶ γαλλιστί. Σχῆμα 16ον, σελίδες 93.1840. (Δὲν πωλεῖται). —
4 (1839/40): Πρακτικὰ τῆς Δ' συνεδριάσεως τῆς ἐν Ἀθήναις Ἀρχαιολογικῆς ἑταιρείας. (Ἔκδοσις 1η). Ἑλληνιστὶ καὶ γαλλιστί. Σχῆμα 16ον, σελίδες 77. 1840. (Δὲν πωλεῖται). —
5 (1840/41) Πρακτικὰ τῆς Ε' Γενικῆς συνεδριάσεως τῆς ἐν Ἀθήναις Ἀρχαιολογικῆς ἑταιρείας. (Ἔκδοσις 1η). Ἑλληνιστὶ καὶ γαλλιστί. Σχῆμα 16ον, σελίδες 87. 1841. (Δὲν πωλεῖται). —
6 (1841/42): Πρακτικὰ τῆς Ζ' (γράφει: F') Γενικῆς συνεδριάσεως τῆς ἐν Ἀθήναις Ἀρχαιολογικῆς ἑταιρείας. (Ἔκδοσις 1η). Ἑλληνιστὶ καὶ γαλλιστί. Σχῆμα 16ον, σελίδες 81. 1842 50.—
7-11 (1842/3-1846/7): Δὲν ἐξετυπώθησαν ἰδιαιτέρως. —
1-11 (1847-1846/7): Σύνοψις τῶν πρακτικῶν (τῆς Α'—ΙΑ' Γενικῆς συνεδριάσεως) τῆς Ἀρχαιολογικῆς ἑταιρείας τῶν Ἀθηνῶν. Ἔκδοσις 2α. Ἑλληνιστὶ καὶ γαλλιστί. Σχῆμα 8ον, σελίδες 325, Πίναξ 1. 1846 (γράφει: 1847). Δὲν πωλεῖται. —
12 (1847/48): Πρακτικὰ τῆς ΙΒ' Γενικῆς συνεδρίας τῆς Ἑλληνικῆς Ἀρχαιολογικῆς ἑταιρείας. Ἑλληνιστὶ καὶ γαλλιστί. Σχῆμα 8ον, σελίδες 31. 1848 50.—
13 (1848/49): Πρακτικὰ τῆς ΙΓ' Γενικῆς συνεδρίας τῆς Ἑλληνικῆς Ἀρχαιολογικῆς ἑταιρείας. Ἑλληνιστὶ καὶ γαλλιστί. Σχῆμα 8ον, σελίδες 37. 1849 50.—
(Περίοδος Β'): τόμος 14-25 (1858/9-1869 70):
14 (1858/59): Συνοπτικὴ ἐκθεσις τῶν πράξεων τῆς Ἀρχαιολογικῆς ἑταιρείας. Σχῆμα 8ον, σελίδες α' + 43. 1859 50.—
15-25 (1859/60-1869/70): Γενικαὶ συνελεύσεις τῶν ἐταίρων τῆς Ἀρχαιολογικῆς ἑταιρείας: 1859/60, 1860/1, 1861/2, 1862/3 (ἐξεδόθη τῷ 1864). 1863/4, 1864/5 (δὲν πωλεῖται), 1865/6, 1866/7, 1867/8, 1868/9, 1869/70. Σχῆμα 8ον ἕκαστον τευχὸς 50.—
(Περίοδος Γ'): τόμος 26 κέ. (1870/71 κέ.).
26-74 (1870/71-1919): Πρακτικὰ Ἀρχαιολογικῆς ἑταιρείας 1870/71 (δὲν πωλεῖται), 1871/2, 1872/3, 1873/4, 1874/5, 1876, 1877 κέ.—1902, 1903 κέ.—1909 (δὲν πωλοῦνται), 1907 κέ.—1915, 1916—1919 (εἰς ἕνα τόμον). Σχῆμα 8ον ἕκαστος τόμος 80.—
75-87 (1920-1932): Πρακτικὰ Ἀρχαιολογικῆς ἑταιρείας 1920, 1921, 1922—1924 (εἰς ἕνα τόμον), 1925—1926 (εἰς ἕνα τόμον). 1927, 1928, 1929, 1930, 1931, 1932. Σχῆμα 8ον ἕκαστος τόμος 80.—
- 3Α. *Ὀργανισμὸς τῆς ἐν Ἀθήναις Ἀρχαιολογικῆς ἑταιρείας*. (Τεύχος 1ον), σχῆμα 16ον, σελίδες 16. 1848. (Τεύχος 2ον), σχῆμα 16ον, σελίδες 8. 1876. (Τεύχος 3ον), σχῆμα 8ον, σελίδες 24. 1894. (Τεύχος 4ον), σχῆμα 8ον, σελίδες 48. 1896. (Τεύχος 5ον), σχῆμα 8ον, σελίδες 24. 1899. (Τεύχος 6ον), σχῆμα 8ον, σελίδες 41, 1912. (Δὲν πωλοῦνται). —
4. *Ἐπιγραφαὶ ἀνέκδοτοι, ἀνακατ' ἀφθῆσαι καὶ ἐκδοθεῖσαι ὑπὸ τοῦ Ἀρχαιολογικοῦ συλλόγου*. Φυλλάδιον 1ον: 1851 (σελίδες 12, πίνακες 15 δὲν πωλεῖται), 2ον: 1852 (σελίδες ια' + 22 + 5, πίνακες 8), 3ον: 1855 (σελίδες 60, πίνακες 4). Σχῆμα 4ον τὸ φυλλάδιον ἑκάτερον 50.—
5. *Πρακτικὰ τῆς ἐπὶ τοῦ Ἐρεχθείου ἐπιτροπείας ἢ ἀναγραφῆ τῆς ἀληθοῦς καταστάσεως τοῦ Ἐρεχθείου γενομένη κατ' ἐντολὴν τοῦ Ἀρχαιολ. συλλόγου*. Σχ. 4ον, σ. 21, πίν. 8. 1853. (Δὲν πωλεῖται).
6. *Ἐπιγραφαὶ Ἑλληνικαί, κατὰ τὸ πλεῖστον ἀνέκδοτοι*. φυλλάδιον α' (ἄλλο δὲν ἐξεδόθη). Σχῆμα 4ον, σελίδες β' + 34, πίνακες 9. 1860. 50.—
7. *Ἐνθόμιος Καστόρχης Ἱστορικὴ ἐκθεσις τῶν πράξεων τῆς ἐν Ἀθήναις Ἀρχαιολογικῆς ἑταιρείας ἀπὸ τῆς ιδρύσεως αὐτῆς τὸ 1837 μέχρι τοῦ 1879 τελειώτης*. Σχῆμα 8ον, σελίδες F' + 130. 1879 45.—

7A.	Κατάλογος τῆς Βιβλιοθήκης τῆς Ἀρχαιολογικῆς ἑταιρείας. Τεύχος 1ον, σχῆμα 8ον, σελίδες 124, 1887. Τεύχος 2ον, σχῆμα 8ον, σελίδες 126, 1906. (Δὲν πωλοῦνται).	δραχμ.
8.	H. G. Lolling Κατάλογος του ἐν Ἀθήναις ἐπιγραφικου μουσείου τόμος 1ος: Ἐπιγραφαὶ ἐκ τῆς Ἀκροπόλεως, τεύχος α': Ἀρχαῖκα ἀναθηματικά ἐπιγραφαί. Σχῆμα 4ον, σελίδες η' + στήλαι 152 + η', πίναξ 1. 1899	180.—
9.	Π. Καββαδίας: Το ἱερὸν του Ἀσκληπιου ἐν Ἐπιδαύρῳ καὶ ἡ θεραπεία τῶν ἀσθενῶν. Σχῆμα 8ον, σελίδες 304, εἰκόνες 9, πίνακες 10, ὧν εἷς τοπογραφικός. 1900. (Δὲν πωλεῖται).	
10.	Π. Καββαδίας: Ἱστορία τῆς Ἀρχαιολογικῆς ἑταιρείας ἀπο τῆς ἐν ἔτει 1837 ἰδρύσεως αὐτῆς μέχρι του 1900. Σχῆμα 8ον, σελίδες 115. 1900.	45.—
10A.	⟨Βαλέριος Στάης⟩: Τὰ εὐρήματα του ναυαγίου τῶν Ἀντικυθῆρων ἐκ τῆς ΑΕ 1902: στήλη 145-173/4, εἰκόνες 21, πίνακες 8 (παρένθετοι) + 11	75.—
11.	Comptes rendus du congrès international d'archéologie, 1 ^{re} session: Athenes 1905. Σχῆμα 8ον, σελίδες 400, μετ' εἰκόνων. 1905	90.—
12.	Μνημεῖα τῆς Ἑλλάδος τόμος 1ος: Γλυπτὰ ἐκ τοῦ Μουσείου τῆς Ἀκροπόλεως (συντάκται: Καββαδίας, Καστριώτης, Κουρουγιώτης, Lechat, Λεονάρδος, Schrader, Schroeder, Στάης, Σωτηριάδης, Wolters). Σχῆμα 4ον, σελίδες β' + στήλαι 118, πίνακες 36 (αρ. 1-33). 1906	400.—
13.	P. Cavanadias + G. Kawerau Die Ausgrabung der Akropolis vom Jahre 1885 bis zum Jahre 1890.— Π. Καββαδίας+Γ. Καβερῶν Ἀνασκαφὴ τῆς Ἀκροπόλεως ἀπὸ του 1885 μέχρι του 1890. Ἑλληνιστὶ καὶ γερμανιστὶ. Σχῆμα φύλλου, στήλαι 150+σελίδες 2, εἰκόνες 14, πίνακες 13. 1906/7	600.—
14.	Χρήστος Τσούνας: Αἱ προϊστορικαὶ ἀκροπόλεις Διμηρίου καὶ Σέσκλου. Σχῆμα 4ον στήλαι ιϛ' + 432, εἰκόνες 312, πίνακες 47. 1908	600.—
15.	Γεώργιος Α. Παπαβασιλείου: Περί τῶν ἐν Ἐββοίᾳ ἀρχαίων τάφων μετὰ παρατήματος Ἐββοϊκῶν ἐπιγραφῶν Σχῆμα 4ον, στήλαι β' + 108, εἰκόνες 53, πίνακες 21. 1910	150.—
16.	Κωνσταντῖνος Κουρουγιώτης: Κατάλογος του μουσείου Λυκοσούρας. Σχῆμα 8ον, σελίδες 72, εἰκόνες 74. 1911	60.—
16A.	⟨Βασίλειος Λεονάρδος⟩: Ἀρχαιολογικῆς ἐφημερίδος λεύκωμα. Σχῆμα 4ον, σελίδες 8. 1912. (Δὲν πωλεῖται)	
17.	Γεώργιος Π. Οἰκονόμος: Ἐπιγραφαὶ τῆς Μακεδονίας. τεύχος 1ον. Σχῆμα 4ον, σελίδες 40, εἰκόνες 29. 1915	60.—
18.	Γεώργιος Κ. Γαρδίκας: Μελετήματα ἀρχαιολογικά. Σχῆμα 8ον, σελίδες 48. 1915	15.—
19.	Ἀντώνιος Δ. Κεραμοπούλλος: Τοπογραφία τῶν Δελφῶν. τεύχος 1ον. Σχῆμα 8ον, σελίδες 113, εἰκόνες (παρένθετοι) 11, πίνακες 3. 1912 1917	50.—
20.	Βαλέριος Στάης: Τὸ Σούνιον καὶ οἱ ναοὶ Ποσειδῶνος καὶ Ἀθηνᾶς. Σχῆμα 8ον, σελίδες 55, εἰκόνες 14, πίνακες 5. 1920	50.—
21.	Georgius P. Oeconomus: De profusionum receptaculis sepulchralibus inde ab antiquissimis temporibus usque ad nostram fere aetatem usitatatis. Σχῆμα 8ον, σελίδες 63, εἰκόνες 17. 1921	60.—
22.	Ἀντώνιος Δ. Κεραμοπούλλος: Ὁ ἀποικισμὸς, συμβολὴ ἀρχαιολογικὴ εἰς τὴν ἱστορίαν τοῦ ποινικοῦ δικαίου καὶ τὴν λαογραφίαν. Σχῆμα 8ον, σελίδες 144, εἰκόνες 21, ὧν 7 παρένθετοι. 1923	80.—
23.	Ἀπόστολος Σ. Ἀρβανιτόπουλος: Γραφαὶ στήλαι Δημητριάδος—Παγασῶν. Σχῆμα 2ον, σελίδες 179, εἰκόνες 203, πίνακες παρένθετοι 7, πίνακες ἐν τέλει εγχρωμοὶ 10. 1928	1200.—
24.	Γεώργιος Ε. Μυλωνας: Ἡ νεολιθικὴ ἐποχὴ ἐν Ἑλλάδι. Σχῆμα 8ον, σελίδες 174, εἰκόνες 86, πίνακες 2, γεωγραφικοὶ χάρται 3. 1928.	225.—
25.	Ἰωάννης Γ. Γεννάδιος: Ὁ Λόρδος Ἐλγιν καὶ οἱ πρὸ αὐτοῦ ἀνά τὴν Ἑλλάδα καὶ τὰς Ἀθήνας ἰδίως ἀρχαιολογῆσαντες ἐπιδρομεῖς 1440-1837. Σχῆμα 8ον, σελ. α-κϛ'+257, πίνακες 5. 1930.	250.—
26.	Ἰωσήφ Χατζιδάκης: Ἱστορία τοῦ Κρητικοῦ Μουσείου καὶ τῶν ἀρχαιολογικῶν ἐρευνῶν ἐν Κρήτῃ. Σχῆμα 8ον, σελίδες 74. 1931	60.—
26A.	Γ. Σωτηρίου: Χριστιανικαὶ Θῆβαι (= ΑΕ 1929). Σχῆμα 4ον, σελίδες 256, εἰκ. 270 πιν. 5. 1931	500.—

Ἐπὶ τῆς Ἀρχαιολογικῆς Ἑταιρείας πωλοῦνται καὶ τὰ ἑξῆς συγγράμματα :

1.	Βασιλείου Λεονάρδου: Ἡ Ὀλυμπία, Σχῆμα 8ον, σελίδες 352, πίνακες 2. 1901	δραχμ. 100.—
2.	Ἀντωνίου Κεραμοπούλλου: Θηβαϊκὰ (= Ἀρχαιολογικὸν Δελτίον 1917). Σχῆμα 4ον, σελίδες 503, εἰκόνες 212, πίνακες 1	λίθ. ἀγγλ. 6.—

Αἱ ἀνωτέρω τιμαὶ τῶν δημοσιευμάτων τῆς Ἑταιρείας ἰσχύουσι διὰ τὴν πώλησιν αὐτῶν ἐν τῷ μεγάρῳ αὐτῆς (Δεωφόρος Πανεπιστημίου 20)· περὶ δὲ τῆς ἐκτὸς τοῦ μεγάρου τῆς Ἑταιρείας ἀποστολῆς τῶν ἀγοραζομένων παρακαλοῦνται νὰ φροντίζωσιν οἱ ἐνδιαφερόμενοι.

Ἐξεδόθη ὁ παρὼν (70ος) τόμος τῇ 5ῃ Ἰουνίου 1933.

NEA BIBLIA

1. *Ἀποστολάκη, Ἄννης*: Τὰ Κοπτικά ὑφάσματα τοῦ ἐν Ἀθήναις Μουσείου κοσμητικῶν τεχνῶν. Ἐν Ἀθήναις: Ἑστία, 1932. 4^{ον} σελ. 203, εἰκ. 163, πίν. ἔγχρωμοι 2. (Δημοσίευμα Ἀρχαιολογ. Τμήμ. Ὑπουργείου Παιδείας καὶ Θερασκευμάτων).
 2. *Breccia, Evar.*: Le Musée Gréco - Romain 1925 - 1931 Bergamo: Ist. Ital. d' arti graf., (1932), 4^ο σ. 102, πίν. 62. (Municipalité d' Alexandrie).
 3. *Dinsmor, W. B.*: The archons of Athens in the hellenistic age. Cambridge, Mass.: Harvard University Press, 1931. 4^ο σελ. XVIII+567 (Amer. School of Class. Stud. at Athens).
 4. *Drerup, E.*: Kulturprobleme des Klass. Griechentums. 1: Das Generationsproblem in der Griech. - röm. Kultur. Paderborn: Ferd. Schöningh, 1933. 8^ο σ. 160. (Stud. z. Geschichte u. Kultur des Altertums, Bd. 18, 1).
 5. *Ἐλευσινιακά*: Ὑπὸ Κ. Κουρουνιώτη τῆ συνεργασίᾳ Γ. Μυλωνᾶ, Α. Ὁρλάνδου, Ι. Τραυλοῦ καὶ Ι. Θεοφιλάδη. Τεύχ. 1. Ἐν Ἀθήναις: «Ἑστία» 1932. 4^{ον} σελ. ιε' + 278 (Δημοσιεύματα Ἀρχαιολ. Τμήμ. Ὑπουργ. Παιδείας καὶ Θερασκ.).
 6. *Karo, G.*: Schachtgräber von Mykenai. Text und Tafeln. München: F. Bruckmann, 1930 - 33. 4^ο, σ. 372, πίν. 175.
 7. *Kunze, Emil.*: Kretische Bronzereliefs. Text [καὶ] Tafeln. Stuttgart: W. Kohlhammer, 1931. 4^ο. Text: σελ. X+290, Taf.: 56 + Beilage 7. (Sächs. Forschungsinst. in Leipzig).
 8. *Langlotz, Ernst.*: Griechische Vasen in Würzburg. München, Obernetter. 1932. Zwei Bildmappen (πίν. 254) und ein Textband (σελ. 175).
 9. *Meritt, B. D.*: Athenian financial documents of the fifth century. Ann Arbor: Univers. of Michigan Press, 1932. 4^ο σ. XIV + 192, πίν. 17.
 10. *Oliverio, G.*: La stele di Tolemeo Neóteros Re di Cirene. Bergamo: Istit. Ital. d' Arti Graf., 1932. 4^ο σ. 84, πίν. 8 (Documenti antichi dell' Africa Italiana, Fasc. 1).
 11. *Rizzo G. E.*: Prassitele. Milano-Roma, Treves-Treccani-Tumminelli. 1932 4^ο σελ. 126. πίν. 159.
 12. *Sardis. V. 7.*: Greek and latin inscriptions. P. 1 by W. H. Buckler and David M. Robinson. Leyden: E. J. Brill, 1932. 4^ο σ. V + 198, πίν. 13.
-